cum 5, 78, 107, 478

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ЈЕДАНАЕСТА КЊИГА

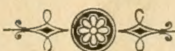

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1896.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ XI КЊИГЕ

СТРАНА

I. Забава:

II Наука:

ТРИ ГРЕХА

Из збирке *„Горско цвеће“**

Три хајдука у сред горе старе,
Очекују крви и шићаре.

Ноћ је мукла, нигде никог нема,
Само гавран што се на плен спрема...

Ал' сад шапну један хајдук тио:
«Ослушните, то је неко био!»

««Није нико, само ветрић дува,
««И шумори преко лишћа сува.»»

Ал' и опет први хајдук збори:
«Омрз'о сам на живот у гори;

«Све се презам, све ме плаши тмина,
«Од кад убих свог јединца сина.»

««Да Бог благи није тако хтео,
««Он би тебе од тог дела смео.»»

Ал' сад шапну други хајдук тио
„Ослушните, то је неко био!»

««Веверица то се грмљем вије
««И скакуће, друго нико није.»»

*) Збирка *„Горско цвеће“* израђена је по *народним* причама, предањима и веровањима.

Ал' и опет други хајдук збори:
«И ја мрзим на живот у гори;

«Све се презам, све ми нешто прети,
«Од кад оно храм запалих свети.»

««Свуда људи божје име славе,
««А Бог прашта кад су молбе праве.»»

Ал' сад шапну трећи хајдук тио:
«Ослушните, то је неко био!»

««Хладна гуја то кроз џбуње мили,
««И плен тражи и од глади цвили.»»

Ал' и опет трећи хајдук збори:
«И ја мрзим на живот у гори;

«Од кад отех од драгана драгу,
«Клетву чујем на свакому трагу.»

««Иди од нас, кад та клетва прати,
««Ту милости ни Бог неће дати!»»

*

Све је мирно и грмље и цвеће,
Само гором гладни гавран леће.

Милорад Ј. Митровић

[К. П. = Коста Петровић]

НЕИМАРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО **К. П.**, БИВ. УЧИТЕЉ.

ДЕО ПРВИ
ЗАКЛЕТВА

КЊИГА ПРВА
ЧЕТА
Гласник

Беше око половине августа 1813....

На политичком небу Србије навукоше се мутни облаци. Настадоше кобни дани. Слобода, која озари Србију пре девет година, и коју народ крвљу својом искупи, имала је да помрча, да утоне у царство мрака.

Турци, пуни пожуде, да ову грудву земље, натопљену крвљу српских синова, прегазе и учине крај слободи њеној, навалише са свих страна. Све што беше за пушку дорасло, устаде и похита под заставу свога Врховног Вођа, да брани домовину своју.

Спремаше се олуја, а пред олују све се утиша, — не из жеље да буде спокојно, већ да са страхом сачека варницу, која ће га, можда, спржити.

Радови застадоше. Вредна рука остави рало и волове, напусти њиве и домове, и похита да прсима својим заштити темељ домовине своје — слободу.

Врховни Вођ прикупљаше снагу народа, спремајући се, да њоме одоли ударцима громова.

У времену, када се збиваху догађаји што ћемо их овде описати, сваком путнику, који би кроз Крушевац прошао, особиту би пажњу привукла једна двоспратна кућа, зидом огра-

ђена и зеленилом украшена. Пред њом се дизаху два вита јаблана, као два исполина. Тамо — амо по целом дворишту беше различно дрвеће, а пред самом кућом — ниско ограђени вртић, пун свакојаког цвећа.

То беше кућа војводе жупског, Петра Ђукића.

Дан 16. августа беше красан и тужан. Красота долажаше од Бога, туга од људи. Кад човека радост обузме, кад је чио и весео, све му се мили, и свака тварчица изгледа му дивна, готово величанствена Он се њоме забавља, њом се разговара и у њој ужива. Снађе ли га туга или сета, све му је досадно, ружно, одвратно, и од свачега одвраћа лице своје.

Овога дана, када се сунце клоњаше заходу своме; када још само врхови витих јабланова беху озарени зрацима његовим; и када уморни лептирићи, слетаху на мирисно цвеће, тражећи преноћишта свога, — пред кућом војводином беше се слегло мноштво народа.

Оружани јунаци ишчекиваху војводу, а свет се сакупио са свију страна да поздрави ратнике. Три добра коња стајаху пред кућом, очекујући господаре своје.

У неко доба отвори се капија, и свет нагрну у двориште, да причека војводу.

У тај мах један снажан младић, држећи на рамену, развијену заставу, изиђе из куће и проби кроза свет. То беше Стојан Ђенајдијћ, писар војводе жупског.

Ево већ се јавља и војвода, а за њим греде син му, јунак од својих двадесет година. На обојици блиста војводско одело, извезено сребром и златом. Војвода, и ако сêди старац, још беше чио и крепак. Густа, сéда коса, вираше му испод самуркалпака, а дуга сéда брада пала на прса, те покрила токе на јунаку. За њим иђаше млађани му син, загрљен рукама материним. Милина га беше видети. Висока раста, узвишена чела, преплануга лица, прострељивих очију, орловскога носа, малених и непомичних уста, — у свему слика врсног и поносног оца. У руци ношаше дугу пушку, а за пасом блистаху се два пиштоља, сребром окована. Још га наусници не беху довољно гариле, а већ се креће у бој за одбрану домовине своје!..... А отац, тај неуморни ратник, прекаљен у мучним борбама, ступаше, као младић, слободно и поуздано, без премишљања и устезања.

Час растанку приближи се. Војвода уседе коња, исука сабљу иману њоме. Добоши ударише и војска се крете. Мати обгрлила јединца, притисла на груди, па љуби, а сузама орошава оружје у јунака.

Народ громко поздрави витезове и испрати их, молећи се Богу за срећу њихова оружја.

Тек што сунце беше за гором, а јунаци под Ђунис падоше.

* * *

Крушевац је обузела тешка туга. У њему нигде ведра чела ни поуздане руке. Све што беше одрасло и што даваше живота од себе, оставило беше огњиште и отишло у војску. Само старци, жене и деца, осташе дома, да страхују за својим милима.

Дани пролажаху, а страх све већи и тежи. Са бојног поља још никаква поуздана гласа.

Првих дана месеца септембра једна млада, осамнаестогодишња девојка, сеђаше у вртићу пред кућом војводе жупског.

То беше Спасенија, кћи војводина.

У руци држаше једну ружу, преврташе је и гледаше очима пуним миља.

Ова женска прилика беше мешавина оног што зовемо лепотицом и јунаком. Имађаше нечег, што живо привлачи, и нечег, што уздржава, што улива поштовање. Црте ванредне лепотице беху попуњене цртама одличног витеза. Одмерено висока, ватрених, црних и крупних очију, мало орловског носа, херојског погледа, витешког држања, — ето таква беше ова прилика, ова млада лепотица.

Глава јој беше оборена, а дуге, црне косе пале јој низ плећа, те несташно додирују неколико цветића. Кад и кад, са врхова дугих јој трепавица засјала би по која суза, и, пошто би преломила сунчану зраку у разне боје, спустила би се постепно низ румено бело лице њено, пуно дражи и лепоте.

Ружа у руци беше увела, и као да у тој увелости лежаше сва туге њезина...., У један мах она уздахну, притиште увели цветак на усне и ватрено пољуби. Из очију грунуше јој сузе. Она тихо зајеца, и кроз јецање чу се једна једина реч: Стојане!......

Спасенија хтеде и даље, али је нешто уздржа. Она спази матер своју, која јој баш у том тренутку прилажаше.

— Спасенија, кћери,.... шта ти је?

Девојка погледа матер, па брзо обори главу и сакри очи. Мати приђе, метну јој руку на чело и болећиво рече:

— Да ти није што зло, кћери?

— Није, нано, — одговори девојка, не дижући главе.

— Ти тужиш, снаго моја?.... О, Турци, проклети да сте!... Што вам је крива ова јадна земља? Што ми отргосте сву срећу, сву наду, све добро моје?!

Старица процвиле, а сузе јој ударише низ лице. Она окрете главу и покри очи рукама.

Спасенију потресоше сузе материне. Она се диже, зграби обе руке њене и стаде их љубити. По том паде матери око врата, и поче је анђеоским гласом тешити.

Баш у том тренутку отвори се капија широм и један коњаник, суморна лица, упаде у двориште.

То беше гласник са бојног поља.

— Какве ли нам гласе тај доноси! — рече мати преплашено и пође коњанику на сусрет.

Шта је било на бојном пољу?

Тога дана на Делиграду беше одиграна крвава драма.

Дан би и прође. Сунце се већ клонило западу своме, и од ове величанствене, златом и сребром урешене рипиде, остаде још само једна половина. Злаћена пера њена, растурена по бисерном плаветнилу небесном, губљаху се све више и више, док најзад не ишчезе и последње...

Сунце зађе а вече настаде. На место светлости спусти се тама. Нека невидљива, али моћна рука, потискиваше сутон са истока на запад и растираше га по целом хоризонту. Али овај сутон не беше у стању да прикрије крв тога дана проливену и да угуши јаук хиљадама рањених. Свемогући посла таму, а за тамом густи мрак. И њима беше пут од истока на запад, онај исти који и светлости, јер с више је наређено, да и добро и зло долазе из једног извора.

На Делиграду тога дана беше борба.....

Велики везир, Рушид паша, изврши свој задатак. Главно одељење српске војске беше сатрвено. Рушид, задовољан овим успехом, нареди да се наступа... Жудео је да се што пре докопа Шумадије.

Срби беху потучени, али не сатрвени. Још не беше мртав војвода жупски, Петар Ђукић. То беше последњи бедем, који је ваљало освојити и разрушити.

Остатак Ђукићеве војске, око двеста људи, после големих невоља, једва успе да пређе Мораву и да се прикупи иза Ђуниса. Ова шака људи, и ако уморена, изнурена, и измучена, не беше још клонула. У њој беше снаге и у снази воље: да освети погибију браће своје.

Кад сунце зађе и сутон паде, велики везир посла једно одељење војске своје, с наредбом, да што пре заузме Ђунис и да се упути Крушевцу.

Саид, помоћник везиров, коме ова наредба беше издата, упути се право Морави, према Трубареву. Пут бејаше чист, и он наступаше безбрижно. Под његовим заповедништвом беше око три хиљаде пешака и једно малено одељење коњице.

Дошавши близу Мораве, Саид стаде и упре поглед у даљину.

— Видиш ли што? — упита он Селим бега, који јахаше поред њега.

Селим ступи напред, настреши чело руком, погледа пут Мораве, и по том рече:

— Као нека ограда?

— Ограда, али жива! — примети Саид.

— Као неки стубови?

— Што се крећу.

Помоћник везиров и даље посматраше, али као да ништа не опажаше.

— Баш ништа — рече он, и ободе коња

— Ваља бити на опрезу — примети Саид.

Слика, што се показа на југозападној страни, према Морави, ишчезе сасвим. Иза сутона паде тама и обави бојно поље. Густи облаци посукташе и прекрилише небо. Неколико тренутаки по том тамна ноћ притиште цео хоризонат.

Саид беш обазр в. Он нареди, и један вод коњице оде у

извидницу. Остала војска ступаше лагано, и, може се рећи, слободно.

Овај човек осећаше се расположен. Тапшући по рамену Селима рече:

— Иде не може боље бити. За три четири дана бићемо готови. Раја ће бити умирена.

— — Како ли је на Дрини? Што се тиче Крушевца...

Селим не доврши.

Ужасан тресак разлеже се по тамној ноћи. Мртва околина у један мах оживе. Саидови редови ускомешаше се. Очас се диже узбуна. На све стране халакање и коњски топот. Саид и Селим стоје упрепашћени. Не знађаху шта да раде. Појурише лево, па се вратише десно; полетеше напред, па устукнуше назад. У том одјекну трећи тресак па и четврти. Забуна поста још већа. Саид одјаха пешадији, а Селим коњици. Наредбе беху издате. али посао беше мучан. Помрчина као тесто. Само се могаше видети како пушчане муње севају.

За часак све се утиша.

Војска Саидова поче ступати и одговарати учестаном ватром.

Урнебес се поново диже. Ватра сипаше с обадве стране. Огњени млазеви муњевитом брзином прелетаху пољем. Небо се проламаше од силнога треска. Земља тутњаше испод ногу. Ужасна вика разлегаше се на све стране.

— Стубови оживеше! — рече Саид Селиму, кад овај дође да прими нове заповести. — Похитај!.... Сваки је тренутак скупоцен. Обилази и нападај што живље. Мост на Морави заузми што пре... За сваки неуспех ти си ми одговоран.

Селим одјури као муња.

Пешадија Саидова удвостручи снагу. Она поче живо наступати. Нападачи беху готово опкољени, али још не уморени. Они обараху плотун за плотуном, али све ређе и слабије....

Борба се примицаше крају.

„Живи стубови“ падаху и умираху. Њих поступно нестајаше. Најзад одјекнуше још неколике пушке, па све умуче.

Борба се сврши.

„Жива ограда“ беше заузета и порушена. На место стубова што се крећу, Турци нађоше покошену рају. Земља беше

покривена лешевима. Још овде онде по који рањеник боно јекне, али и тога у скоро нестаде под ударцима кундака.

Све се утиша. Нема ноћ поново се зацари.

— Зар никога живог? — упита Саид Селима, кад овај дође и јави колико је ђаурских лешева нађено.

— Никога! — одговори Селим.

— У потеру!... шта чекаш?!

— Наредио сам коњици да крстари и хвата.

— Не допада ми се! — рече зловољно Саид. — Ова фукара још живи. Она има још духа и поноса. То треба уништити, сатрти, смрвити!.. А шта је с мостом на Морави?

— Наредио сам Хасану да га заузме — одговори Селим.

— Да се ниси шалио главом!

— Учињено је све што треба.

— Је ли мост читав?

— Још не добих гласа.

— Постарај се да што пре сазнаш. Ваља нам хитати. Мораву треба што пре прећи и мост заузети.

Да не беху у разговору, мож'да би у тај мах чули неки потмукли тресак, који долажаше са Мораве.

— Ако ли мост буде порушен?... упита Селим.

— Газићемо! — одговори Саид одсечно.

— Тешко ће бити. Морава је брза и дубока. Ноћ је као тесто.

— Чинићемо што буде наређено — одговори Саид. — Ја одох да јавим везиру, и да потражим даље наредбе. Ти пожури на Мораву. Разбери шта је с мостом, па ми јави.

Саид ободе коња и оде.

Селим се упути Морави. Тек што беше измакао један километар, а неки топот допре му до ушију. Он заустави коња. Топот постајаше све јачи.

То беше гласник са Мораве.

— Шта је с мостом? — упита га Селим.

— Порушен — одговори гласник.

— Шта? Порушен!!

— Да.

Ова вест Селима збуни и потресе.

— Може ли се газити? — упита ће он после дуже почивке.

— Не може.

— Шта велиш?!

— Не може.

— Како не може?! — продра се Селим.

— Не може. Морава је брза и дубока. Ноћ је као тесто.

— Где је Хасан?

— Код Мораве — одговори гласник.

— Иди живо и кажи му, да одмах изашље људе дуж Мораве, те да извиди где се може газити. Ако буде потребно да се прави мост, нека јави. — Јеси ли разумео?

— Јесам.

— На посао!... Само што живље — рече Селим, па окрену коња и оде у главни стан.

Гласник одјури пут Мораве, и изгуби се у тамној ноћи.

На бојном пољу овлада мртва тишина. Поноћ прође. Саид и Селим вратише се из главног стана. Заповест беше издата да се сутра зором креће.

Војвода

Две стотине српских соколова, под заповедништвом војводе жупског, Петра Ђукића, ове кобне ноћи осветлаше образ. Војвода беше ставио себи у дужност, да, по могућству, што дуже задржи продирање Турака. Требало је нејачи дати времена, да се склони у збегове, и на тај начин спасе испред опасности, која јој грожаше.

Војвода беше одлучио, да свој задатак изврши беспрекорно. Од хиљаду људи, колико беше собом повео, остаде му само две стотине. Овај остатак војске срећно прегази М раву и прикупи се у Ђуниским височима.

То беше шака људи пуна духа и поноса, пуна срџбе и дрскости. Она одлучи да се Рушиду крвнички свети.

Каква дрскост!... Зар противу силе од тридесет хиљада? Зар противу џина, који у својим рукама држаше громове?... И ко то од ње тражи? Шта она има пред собом? — Јад и чемер. Шта има собом? — Двеста срдаца и двеста десница!

— Похитајмо! — кликну војвода сакупљеним соколима око себе. — Ноћ се приближује. Мораву ваља прећи што пре Мост треба порушити.

Војници се постројише.

Војвода приступи чети и држећи развијену заставу стаде овако беседити!

— Децо моја, соколови моји!

— Пред вама су поља, дубраве и горе српске! Разгледајте све добро. Ту се родише дедови ваши, ту се родише оцеви ваши, ту и ви сами поникосте и обикосте!... Осећате ли како се земља тресе под ногама вашим?... Чујете ли како гора јечи, како уздише и како вас преклиње?.. Тамо, за оним брдима, родитељи су ваши, деца ваша, љубе ваше! Сви шире руке к небу и моле Вишњега да вас охрабри и умудри. Саслушајмо молбе њихове! Помозимо им! Будимо Срби и јунаци! Останимо верни Домовини својој! Скупимо се под ово свето знамење њено! Пођимо, боримо се, па и изгинимо под њом!... Гробова наших неће бити. Мајке на њих неће излазити. Љубе их неће цвећем китити. Деца их неће сузама квасити. Али биће нечег више од свега тога. Наши гробови биће поља ова; наши гробови биће дубраве и горе ове. Потомство ће на њих излазити, њима се клањати и дичити!

Старцу задрхта глас, и он стаде. По том подигнувши заставу једном а капу другом руком, настави још силније, још величанственије.

— Хоћемо ли части или срамоте, благослова или проклества, смрти или ропства!

Двеста мишица подиже двеста капа, и свих двеста соколова из једног грла кликнуше:

— Ура!... Живео војвода!

Старац сав задрхта.

— Бог вас погледао! — кликну он и пријђе да се са свима опрости.

Тренутак беше свечан. Сваки се тресијаше од узбуђења и прилажаше војводи да се с њим пољуби. Изгледаше да се отац раставља с децом својом. И јест им отац био! У овоме старцу, се́де главе и браде, они имађаху све што им најмилије беше: оца и матер, и брата и сеју, и сина и кћер, и родбину

и пријатеља, и, више свега тога: оличену Домовину своју. Као да осећаху да им све то кроза старца говори: *Вршите дужност своју!*

Двеста друга, разбивени на Делиграду, прикупљени у гудурама, пођоше напред.

Сунце беше већ зашло, кад ова чета стиже до Мораве. Ту се заустави, и, пошто мало одахну, упути се на мост.

Чета пређе мост, зави око једне окуке, спусти се у једну дољу, пређе је, и пође уз један брежуљак.

Тек што изиђоше на вис, Бошко, син старога војводе, приступи живо оцу и обрати му пажњу на неке црне тачке.

Војводаману руком.

Чета стаде.

— Доле! — рече старац, па погнувши се сиђе низ брежуљак. Војници оборише пушке и пођоше за њим.

За тренут ока чета се обрете у једној дољи. Пред собом имађаше косу, налик на полумесец, од које јужни крај допираше до Мораве.

Војвода призва Бошка и свога барјактара Стојана, и рече им, да иду и потајно размотре кретање турске војске.

Бошко и Стојан узеше неколико другова и одоше.

Старац се окрете чети.

— Децо! — Јесу ли вам пуне пушке?

— Јесу! — беше одговор.

— Нека је све спремно! Ваља нам се скоро огледати. Овде нас је позвала Домовина да испунимо свету дужност. С овога виса, што пред нама стоји угледаћемо Лазара, Обилића, Југ-Богдана и остале српске витезове!...

Чета, непомична као стена, стајаше пред њим, држећи пушке „к нози.“

У тај мах долетеше Бошко и Стојан.

— Ето Турака! — рече Бошко задуван.

— На један пушкомет — додаде Стојан.

— У ком се правцу крећу?

— Право к Морави — одговори Бошко.

Старац, стојећи између свога сина и барјактара Стојана, испрси се, исука сабљу, и пође напред.

Чета се крете.

Нит ко говори нит ромори. Само се чује како земља под њима тутњи.

Идући као леса, збивени друг уз друга, изиђоше на косу и прилегоше земљи.

Тама беше притисла целу околину. Нико не примети ништа

Старац заповеди да се низ косу сиђе.

Чета сиђе и заузе положај између неког шумарка и урвине. Ту стаде и не мицаше се.

У овом положају имађаше за собом косу, лево шуму, десно Мораву, а пред собом Турке

Чета стајаше као укопана, очекујући судбоносни тренутак.

У тај мах војвода опази пред собом, у даљини од двеста метара, неке мрачне и покретне слике.

То беху Турци.

Старац прође чету с краја на крај показа јој слике и рече, да бије у њих. По том се врати и заузе средину фронта. Десно узе Стојана, лево Бошка.

— Ни-шан! — загрме старац.

Ова реч одјекну по околини, и тамне слике у један мах стадоше.

— Пли! — доврши старац.

Сто пушака сложно цикнуше и обасјаше бојно поље.

Друга врста обори пушке.

— Ни шан.... пли! понови старац.

И других сто пушака цикнуше.

Дим притиште околину, а тресак се разлегаше дуж Мораве. Јунаци напунише пушке.

Старац пође напред, а чета за њим.

Не крочише ни неколико пута, а на противној страни опазише многобројне слике и зачуше страховито халакање.

Чета поново стаде.

Војвода даде знак. Чета паде к земљи и опали трећи па и четврти плотун.

На један мах са непријатељске стране загрокташе безбројне пушке. Хиљадама муња, као гује, пробијаху ноћну тишину. Турци одговараху, готово и не знајући на коју страну. Срби стајаху непомично и обараху ватру за ватром. Непријатељ наступаше с дивљим урликом, ломећи се по неравном зе-

мљишту и газећи мртве и рањене. Чета не клону, нити се маче с места. Њени редови постајаху све ређи а ватра све слабија.

Турци беху сасвим близу.

— Натраг!.... На вис! — загрми војвода.

Чета се диже, и, обарајући час јачу час слабију ватру, одступаше лагано. Војвода беше пред њом. Он је храбраше и сокољаше.

Узиђоше на вис. Ту се прикупише и стегоше као зид. Војвода прегледа чету, и, кад виде само половину, задрхта и уздахну.

Турци продираху стално. Бес се у њих распали. Јуришаху као бесомучни. Заузеше шумарак обиђоше урвину, и пођоше на вис.

— Држ'те се, соколи! — кликну старац што га грло доношаше и истрже пиштољ иза паса.

Турци нагрнуше као вуци. Полетеше на вис. Осуше ватру са свију страна, халакајући бесно и помамно.

Војвода се обазре лево и ужасну се Турци беху на вису и осуше ватру с бока.

Наста поново окршај. али овај беше кратак. Срби одступише десно према Морави. Турци нагоше за њима, ломећи се преко лешева српских. Борба се примицаше крају. Плотуни српски све ређи и слабији. Најзад одјекнуше још неколике пушке, па све умуче.

Борба се сврши.

Турци освојише косу, али никог живог на њој не нађоше. Што беше рањено и још живо остало, исекоше и кундацима премлатише.

Добро, које ће се вратити

Велики везир Решид-паша, издаде заповест, да се Морава пређе и даље операције према Крушевцу предузму.

Селим се беше постарао за мост. Радило се целу ноћ. Неколико дубова беху одсечени, састављени, попречним гредама утврђени и у воду спуштени. То беше сплав. који крајевима својим удараше у обе обале. Овај сплав, добро утврђен за обалу, имађаше да послужи за привремени мост.

Сутра дан, зором, Саид пређе Мораву, дохвати се најважније косе, и идући њом упути се право Крушевцу. Уз пут одашиљаше мања одељења, с наредбом, да пљачкају, пале и робе.

На целом путу Саид не наиђе ни на какав отпор. Народ беше престрављен. Он напушташе своје огњиште и свој ма̑л, да би само главу могао изнети. Око седам часова из јутра Ђунис је био у пламену. Што не беше обазривије, што не უграби времена да се раније склони, Турци достизаху и убиваху или у ланце везиваху.

Глас о овој несрећи допре у Крушевац. Варош се силно узбуни, диже се читав урнебес. Јаук, вриска и лелек разлегаше се по свима улицама. Црно јутро беше осванулo. Све живо похита, да се што пре спасава. Бежао је како је ко могао: на колима, на коњу, пешице. Путеви беху закрчени. Кола удараху о кола, осовине се ломљаху, коњи падаху — читав хаос! Све је јурило без обзира. Бацало се и што се понело, само да се што пре спасе. Једна жена, носећи на рукама двоје нејаке деце, престрављена и сва зајапурена, бежаше без обзирце. За њом, држећи се за скуте трчаше малишан од својих шест година пиштећи као црв. У овом нереду, у овом хаосу и несрећи где свако гледа себе, нема обзира, нема милосрђа. Свако бежи како може и спасава се како зна. Што обори — оборено је, што прегази — прегажено је. Нити коме рачун даје, нити га од кога тражи.

Жена, што ношаше двоје деце, јурила је помамно, уклањајући се час лево, час десно. Синчић, што за њом тапкаше, готово се вукао по земљи. Писка његова до Бога се чула. Мати је само напред јурила. Она и не опази кад јој дете, сатрвено од умора, паде и остаде на путу.

У тај мах, један младић, са увезаном руком, дојури на коњу и заустави жену!

— Снахо! Где ти је дете?

Жена се обазре, и, видећи дете где се ваља на путу, цикну као гуја, врати се и диже га.

У том дојурише двоја кола. У једнима сеђаху две женске, а у другим беху разне ствари. Младић, што заустави жену, махну руком и кола стадоше. Он сјаха с коња, узе децу и по-

сади их у кола. По том рече жени да се пење а он уседе на коња и одјури.

Кола пођоше.

Жена, сва блажена, погледа младића сузним очима, по том прикупи децу око себе и пољуби их. Беше силно узбуђена. Чисто не вероваше овој ненадној срећи. Пошто се разабра. пошто утиша и себе и децу, пошто им обриса сузице, подиже главу к небу и заблагодари Богу.

— Ко је овај младић, овај добротвор, што спасе и мене и децу? — питаше се жена. — Он ми је познат ја сам га виђала. Али то не може бити он. Тај је младић погинуо; погинуо је заједно с оцем. Ја сам то чула. и то не један пут. Сумње не може бити. Он је погинуо, а мртви не устају... Ја сам се упознала.

Док она тако размишљаше, деца јој поспаше на крилу. Она им намести главе, по том скиде мараму с врата и покри их, да их сунце не пече.

Кола су нагло јурила. Беху већ далеко измакла испред оне гомиле што беше закрчила пут.

Жена погледа децу. Видећи их све троје на крилу, склопи руке, подиже главу, погледа у небо, и прошапута неколико речи

Анђео хранитељ беше над њиховим главама.

Победа

Беху настала зла времена.

Српска војска претрпе пораз на свима тачкама. Снага народа беше скрхана, а над земљом српском надви се густ облак.

«Борило се па се уморило»....

Турци снажно продираху у срце Србије, остављајући за собом пустош. На Делиграду умуче и последња пушка. Чета Ђукићева беше сатрвена. Алексинац, Крушевац, Ћуприја, Параћин — све беше заузето, опустошено и опљачкано. Геније српски беше на умору. У војсци овлада страх. Вера беше помућена. нада изгубљена, храброст ишчезла Сваки се сети себе, а то је тренутак кад се јединство разорава и војске нестаје.

На Тимоку ништа боље. Вељко, та вечито сјајна звезда на српском небу, беше погинуо. Отпора више не беше, и Не-

готин паде. Престрављени народ напушташе своје огњиште и бежаше. Турци јуришаху за њим, гонећи га као дивљу зверку. Одрасле убиваху и живе на коље натицаху; децу у вис бацаху и на голе ножеве дочекиваху. Што беше виђено — у ропство одвођаху; што беше за паљење — огњу предадоше; што беше за пљачку — попленише.

У таквој бесомучности Турци продреше од Тимока до Мораве, и ту се зауставише. Кара-Ђорђе разви крила и полете на Мораву. Али беше доцкан. Турци пређоше Мораву, нагоше напред, освојише Смедерево и пођоше даље.

Геније српски беше скрушен. Крв му се следи, ум помрча, нада ишчезе, снага сломи, и, гледајући рушевине свога деветогодишњег рада, паде у очајање и жив се закопа.

На Дрини беше још и горе. Од страха се све обезуми. Сваки потражи пречи пут, не да победи, већ да га победе. Страх помрча и свест за бежање Бежало се вратоломно. Засавица беше мутна и крвава. Путеви беху закрчени, а војводе напред, ближе одступници.

У овој несрећи, у овом мраку заблиста још једна звезда, која лако помрчати неће. То беше Зека Буљубаша. Овај хаос, ова погибија, распламти у њему гнев и диже га у ред бесмртника. Као оно Леонид на Термопилима, тако овај витез српски, са педесет другова својих, испречи се пред големом силом турском и подиже бедем од лешева. Али све то беше «једна сламка међу вихорове.» Турци прегазише лешеве, разорише овај крвави бедем и уништише отпор педес т голаћа.

Србија беше прегажена У њој настаде друга судија. Што беше горе, сурва се и паде доле. Доба љутих јаничара понова се врати. Муселими, аге, бегови, делије, субаше, — све се размили по Србији да утврђује мир, а то ће рећи: да у њој уништи дух слободе и угуши осећање части и поноса.

И мир беше утврђен. Утврдише га: огњем и ланцем, сабљом и коцем.

*
* *

Борба била, па се завршила...
Шта је тринаеста година?
Олуја.

Оно, што је великим трудом и напорима зидано девет година, порушило је неколико дана 1813. Месец, који се неке ноћи три пута хваташе, тринаесте сасвим помрча; барјаци, што крвави идоше виш' Србије по небу ведроме, тринаесте падоше и у земљу пропадоше; громови, што некада грмљаху на св Саву, позивајући Србе у бој, тринаесте проломише се и срушише стуб српске слободе; а сунце, што се некад на дан трипут хваташе и три пут на истоку играше клону западу и утону.

После светлости наступи тама.....

Ратници малаксаше. Њих нестаде, али сведока остаде. Поприште је ту. Оно приповеда славу њихову. Месец и сунце помрачаше, и слобода ишчезе; али споменици остадоше, да светле и обасјавају брда и долине, па и оне мрачне пећине и гудуре, у којима одјекиваше глас са српских гусала.

Олуја би и прође. Сведоци остадоше још живи. На Делиграду још се виђаше траг коњских копита; још је ветар разносио сукњу по бојном пољу; још су се виђали лешеви изгинулих ратника. На Мишар још слетаху гавранови, тражећи месо српских витезова. Засавица још беше крвава. Неготин не беше покопао све оне јунаке, што прсима својим узбиваху навалу непријатељску. Јаук и уздах још се разлегаху по српским пољима, дубравама, селима и варошима... Све беше још у живој успомени.

Олуја оставља за собом пустош.

Као што вредни ратар после непогоде обилази поља своја и срачунава штету што му је небо досуди, тако и народ, после катастрофе, после опште несреће, своди своје рачуне. Он се пита: шта је добио а шта изгубио? и по том тражи кривца. Брижљиво бележи све приходе и све расходе. Толико хиљада погинуло и рањено, толико поробљено, попаљено, упропашћено и у црно завијено. Све то марљиво хвата, срачунава и бележи у рубрику расхода.

А приход?

Јад и чемер.

И неко је за то крив...

Народ хоће да има све оличено. Он тражи кривца, и увек га налази. Философија се против тога буни, али нема права.

Прелазити с вођа на војводе, с војвода на народ, с народа на земљиште и поднебље, и т. д. тако ради наука, али не и народ. Овај хоће све оличено. Он тражи кривца. Што се кривица даље преноси, више се губи. Окривите ли све, ослободили сте сваког. Одговорност престаје онде, где општа кривица настаје.

Је ли ко крив за 13?

Ко је стварао историју од четврте до тринаесте?

Ко је закључио историју катастрофом?

На та питања народ тражи одговор.

Ко је овде кривац?

Је ли Кара-Ђорђе?

Ко је Кара-Ђорђе? Од куда је он? Где му је колевка? Ко га одниха и однегова? Ко му удахну дух слободе и витештва, одлучности и постојанства, скромности и великодушности? Ко га спреми да лебди над домовином својом, као мати над децом својом?

Кара-Ђорђе, овај геније послан Српском Народу с више, имао је сва својства ослободиоца. Трпео је глад и жеђ зиму и жегу, злобу и завист, све муке и све невоље. Споља беше прост војник ал' у њему беше силан дух. У боју беше први. Појава његова носила је победу. Собом је представљао војску. Беше неуморљив и непокољебив, а у борби непобедив. Девет година бити на мртвој стражи, девет година имати земљу за простирач, небо за покривач, бисаге за подглавље, а љубав свога народа за крепећи сан, — то је оно што човека диже у ред бесмртника, којима се вазда одушевљавамо.

Је ли Ђорђу жао било погинути?

Није.

У чему је крив?

Што је живео преко рока, који му Вишњи, као генију, прописа.

Је су ли криве војводе?

Зашто и крошто?... Зар што девет година ратоваху? Зар што за све то време прелетаху с краја на крај, борећи се са свима незгодама, јурећи и дању и ноћу, и зими и лети, по киши и снегу, гладни и жедни, без одмора и сна, без покривача и простирача, имајући у души својој само једну мисао, само једну жељу, само једну наду: Ослобођење народа свог.

Па ко је кривац?

Народ тражи Вука Бранковића као и Краљевић Марка. Он хоће оличење зла као и добра, и тиме му све јасно постаје.

Да завршимо.

О, ви славни хероји! Зашто вас криве?

Што створисте а не сачувасте.

КЊИГА ДРУГА

Манастир Свето Благовештење

Слобода има своје уточиште, као што вера има свој храм. Каква слобода, такво и уточиште. Оно је неком замак, неком тврди град; неком густа шума и висока гора, неком кршна стена и хладна пећина. Ритери, грофови, барони, херцези, кнезови, и остали силни, чували су своју слободу, кад кад у усамљеним замковима, кад кад у тврдим градовима. Слобода масе, потлачене и бесправне, тражила је своје уточиште и нашла га је у густим шумама, кршним стенама и хладним пећинама.

Слобода из градова тлачила је слободу у замковима, а слободу народа — штитио је и град и замак. Слобода суверена и слобода васала себичне су. Њихов је принцип један и исти: да ниште слободу другога. Слобода народа узвишена је и света, општа и нераздвојна. Она све уздиже, обасјава и просвећава; она је мила и љупка свима; она је сунце, које греје и озарава свакога.

Слобода српског народа нераздвојна је од вере његове. Кроз много векова оне имађаху једно исто уточиште, један исти храм. Девиза је Србинова: «За крст часни и слободу златну.“

Мало је народа чија је судбина тако тесно скопчана с вером. У Србији вера беше то исто што и народност. Које си вере? а не: које си народности? пита Србин. Српске сам вере — одговара опет Србин, и тиме тврди, да је у њега вера и народност једно исто. Он је пред Турчином био само хришћанин, и борио се против њега вером својом, коју му је ма-

настир удахњивао и чувао. Манастир му је пружао духовни мач и чувао свест о народности за боље дане.

Вера је дала Србину нарочити тип. Она га је увек подсећала, да није оно што и други, да има нешто своје, и да му то ваља бранити. И бранећи то, бранио је себе, своје биће, своју слободу, своју народност.

Вера га је скроз прожела, и он јој је био тако одан, да је не напушташе ни најцрњих дана. Гонили су га и тукли, окивали и у томруке бацили, злостављали и на коље набивали, али се он вере не одрече, и она га спасе.

Одајмо пошту вери! Она беше онај снажни мотор, који нас лагано, али стално, извлачаше из ропства. Она уливаше уље у живот наш, и осветљаваше стазе слободи нашој. Она учини те васкрсосмо као феникс из пепела.

Манастир беше източник вере. Овај храм, заливен сузама бедних и невољних, не красе ни високе куле, ни дивна кубета, ни златом окићени пропилеји, ни скупоцени мозајици, ни величанствени инконостаси, ни богате трпезе, ни сјајни столови, ни вештачки живописи. Њега краси простота и скромност, вера и љубав, поуздање и слобода. У том простом и скромном храму очува се оно духовно благо, које потомство оживе и из мртвих васкрсну.

Спољашност манастира готово је тужна. По крову и по зидовима његовим шири се маховина, те казује старост његову; порушена кубета, изривени зидови, изгребени живописи, оштећени иконостаси, казују патње његове; гудуре, које га заклањају, шуме, које га скривају, самоћа, која га тишти, сведочи љубав ка слободи, којој је Србин тежио.

Манастир је у свему израз народног живота. У њему нема сјаја, али има светлости. У њему је вечито пламтео огањ вере и слободе. Из њега су полетале искре на све стране. Он је разјаглио жар љубави ка слободи, распламтио пожар по целој земљи и у том пожару сагорео ропске ланце. Он је храм снаге народне. Из њега излетаху витезови, задахнути вером и слободом, и ти витезови освајајући стопу по стопу, промислом Божјим вођени, распростреше границе од Дунава до Косова, од Дрине до Тимока.

Један од ових храмова, из којих имађаше да васкрсне слобода Српског Народа, заузима важно место у историји Србије након несреће 1813. — То је Свето Благовештење, манастир трнавски.

У питомом Драгачеву, тамо где се свршавају окомци питоме Јелице, лежи село Трнава, на два часа далеко од Чачка. Близу села, међу брдима, у шуми, скривен и усамљен, стоји манастир Свето Благовештење. Овом манастиру би намењено да доведе у везу и зближи два важна догађаја из новије Српске Историје: да годину тринаесту веже за петнаесту, да ропство скрати и учини да слобода што пре засија.

Овај манастир српски као и многи други, нема видљива блага. У њему је све просто и скромно. Али имађаше нешто, што беше узвишеније и драгоценије од сваког видљивога блага. што је сваког Србина обрадовало, уливајући му наде на боље дане. То беше блага вест.

Благовести су нада срећнијих дана, лепше будућности, бољег живота.

Бог се брине о народима, као што се отац брине о својој деци. Он их кажњава, али их не упропашћује; он их доводи у искушење, али их добру учи.

Кад у Србији после несреће 13. би порушено све што дотле беше сазидано; кад српским народом овлада страх и ужас; кад бесомучност турска пороби и у ланце спута хиљаде невољника; кад процвиле све, па и дете у утроби материној; кад помоћи ни с које стране не беше, и кад свака нада беше ишчезла: Бог се смилова на измучени Народ Српски. Он изабра манастир Благовештење и рече: да из њега изађе Блага Вест. И ова реч беше моћна. Она поврати изгубљене наде, дошаптавајући свакоме: Још живи дух слободе!

*
* *

О Малој Госпођи, 1813., у манастиру Благовештењу литурђија беше зором одслужена. Народ је већ излазио из манастира и разилазио се кућама.

Игуман Пајсије и отац Ђенадије изиђоше последњи. Беху зловољни и тужни. Изишавши из манастира, скренуше десно

и дођоше под један стари храст. Ту, под тим храстом, беше прост стô, начињен од неколико дасака, прикованих за четири соје. Старци поседаше и осташе неми и непомични.

Игуман беше висок и коштуњав човек, дугих образа, узвишена чела, кратке проседе браде и дугих бркова. Оштар поглед и неколике боре на његовом лицу казиваху озбиљност, удружену са силином духа и одлучном вољом.

Отац Ђенадије беше омалена раста, нешто мало погрбљен, седе косе и дуге седе браде. На лицу му се огледаше благост, а очи казиваху питомину и нежност.

Игуман Пајсије сеђаше налакћен на десницу, а оштар поглед његових очију блуђаше по даљини. Отац Ђенадије беше погнуо своју седу главу, а рукама немарно претураше зрна дугих бројаница.

Тако проведоше скоро четврт часа.

У том приђе столу један дечко, држећи у рукама чутурицу.

— Благослови, оче! — рече он, и пружи чутурицу игуману.

— Да си благословен, сине! — одговори игуман и маши се чутурице.

Дечко се удали. Игуман се окрете оцу Ђенадију и пружи му чутурицу.

— Растерај бриге, оче!

Ђенадије остави бројанице, узе чутурицу, прекрсти се два три пута, прошапута неколико речи, диже главу и наже.

— Добра ракија — рече он, па убриса седу браду и врати чутурицу игуману.

Игуман гутну неколико пута.

Отац Ђенадије узе бројанице и поново их стаде претурати. Поглед му беше управљен на манастир. Ваљда премишљаше о злој судби која очекиваше ову светињу. Црне мисли продјурише му кроз душу и он нехотице уздахну.

— Што уздишеш, оче! — упита игуман.

— Зла времена дочекасмо, брат' Пајсије! — рече тужно Ђенадије и одмахну главом.. Све црњи и црњи гласови стижу. Турска обест додијаће овом худом парчету земље. Ни овај свети храм неће остати на миру.

— Не губи наде, оче Ђенадије! — Док је Пајсију на раменима главе, овом светом храму Божјем неће Турци додијати.

— Нек би Бог дао да тако буде, брат' Пајсије. Али се мени нешто леди у грудима. Мене старца неће више огрејати сунце.

— А што, оче?... Да те туга не мори за сином?

Ђенадије уздахну и спусти бројанице у крило. Очи му заблисташе сјајем.

— Чули што за мога Стојана? — рећи ће он пошто се мало прибра.

— Ништа — одговори игуман.

— А шта ти рече Марко газда Ранков?

— Што и теби.

— Хм.... Зла времена дочекасмо, брат' Пајсије... Процвилеће народ као гуја у процепу.

— Шта ли је било са војводом жупским, твојим добрим пријатељем? — упита игуман.

— А ко ће знати, брат' Пајсије?... Марко ми не умеде ништа казати... Ђенадије заћута, по том додаде: А какву се добру можеш и надити?

Обојица занемише. Ђенадије пропушташе зрно по зрно са својих бројаница, а Пајсије упредаше брке и чудно посматраше старца.

— Стојан је мудро дете. Бог ће га чувати — рећи ће игуман после дуже почивке, па узе чутурицу и пружи је старцу.

Ђенадије маши се руком, али тек да узме чутурицу, а вратнице манастирске отворише се.

У двориште уђе један дечко. На лицу му блисташе радост, а преко усана превукао се лак осмејак.

Ђенадије остави чутурицу и баци поглед на дечка.

Дечко слободно корачаше. Дошавши до стола, скиде капу, назва Бога, пољуби у руку игумана и Ђенадија, па се измаче мало назад, и ломећи фесић рукама, погледа у Ђенадија и кроз осмејак рече:

— Ђедо, поздравио те бабо... Послао ме да ти донесем радостан глас.

— Које добро, сине! — рече Ђенадије, па се диже и приђе дечку.

— Твој Стојан вратио се здрав и читав.

— Шта рече, сине?

— Твој Стојан вратио се здрав и читав — понови дечко.

Старцу очи заблисташе, а лице му обасја ненадна радост. Он спусти своју старачку руку на главу детињу, помилова га и дрхтавим гласом упита:

— А где ми је Стојан?

— У Бањици... Ноћио је код кума. Поздравио је све и рекао да ће доћи данас до подне — одговори дечко, држећи подигнуто главу, сву румену и блажену, и пратећи својим лепим очима час игумана час Ђенадија.

— Од куд зна твој бабо, да је мој Стојан у Бањици? — упита старац безазлено као дете.

— Био је јуче у Бањици и тамо се с њим видео.

Игуман и Ђенадије извадише по једну крајцару и пружише дечку.

Дечко прими новац, пољуби оба старца, метну фес на главу и весело одскакута кући.

Ђенадије беше ван себе од радости. Не могаше реч да прозбори. Игуман му додаваше чутурицу, али старац то и не опази.

— Да идемо у пресрет? — рече му игуман весело и диже се са стола

— Баш би добро било — одговори старац живо.

— Проко?... О Проко! — викну игуман и пође конаку.

Момак манастирски излете из конака.

— Седлај коње! — рече му игуман.

— Одмах! — одговори момак.

Не прође ни пола часа, а игуман Пајсије и отац Ђенадије беху на коњма. Вратнице манастирске отворише се и они пројездише.

Стојан

Подне је.......

У манастирском дворишту, под оним истим храстом, беше постављен сто, а за столом сеђаху три душе: у зачељу игуман Пајсије, десно до њега Ђенадије, а лево Стојан, снажан, здрав

и леп младић, средња раста, отворена чела, лепих плавих очију, ружичастих округлих образа и малених брчића.

Прока беше све припремио. Он стајаше више стола и држаше велику буклију. Игуман и Ђенадије беху веома расположени. Јутрошњу тугу разби им долазак Стојанов, те за часак заборавише несреће, што се беху окомиле на земљу са свих страна.

Ручак беше отпочео у велико. Прока је усрдно точио и служио. Он осећаше како му буклија сваким часом постајаше све лакша.

Ђенадије и Пајсије не скидаху очију са Стојана. Они ћеретаху као деца. Беху веома радознали и распитиваху то о овом то о оном. Стојан им одговараше тако мило и љупко, да су му сваку реч гутали.

Мало по мало, па пређоше на несретну борбу делиградску.

— Па дёд, причај, сине, како беше на Делиграду — рече игуман, приносећи чашу устима.

— Зло беше, оче игумане — рече Стојан и поче причати.

Пајсије и Ђенадије претворише се у ухо. Они и не опазише кад Стојан прекиде причање.

— Па онда, соколе? — рећи ће игуман разабравши се.

— Тако беше на Делиграду, а даље ни сам не знам. Турска сила потисну нас, а ми се у један пут нађосмо у Морави. С тешком муком пређосмо на противну страну. У мени свест помрча. Ишао сам, ни са̂м незнам куд и како. Провлачио сам се кроз неке честе, протурао кроз камен и шибље, прелазио преко неких јаруга и потока, док се најзад не обретох у некој дољачи, окружен са двеста другова.

— А остали? — упита игуман.

— Остали.... изгибоше. Што не погибе од сабље и пушке, нађе гроб у Морави.

Ђенадије погледа у Пајсија превуче руку преко чела, па је спусти низ лице и браду.

— Не рече нам ништа о војводи. Шта је са њим било? — упита отац.

— Остаде ту жив.

— Жив! — кликну старац радосно и примаче се столу.

— Јес!.... остаде жив, али за кратко, — настави Стојан — Нас двеста сакуписмо се око њега, и он нас преброја. Нађе да нас је мало, па се ражали и дубоко уздахну. Пред вече, пошто просушисмо одело и пошто се одморисмо, прикупи нас око себе, построји у редове и раздаде фишеке. Видесмо да нам предстоји нова борба. Срце у свакоме задрхта. Он нам каза и шта нас чека. По том нас поче соколити. Његове речи тако узбудише срца наша, да бесмо готови да гинемо. Још кад нам рече...

— Ваљан је то човек! — утаче се Ђенадије и погледа у игумана.

— Прави Србин; — одговори Пајсије и налакти се на сто.

— Био нам је отац — додаде Стојан. Бринуо се о нама као о деци својој. Делио је с нама и последњи залогај.

— Дēд, соколе; дēд даље — рече игуман нестрпљиво и пружи чашу Стојану.

Стојан прими чашу, србну неколико пута и настави.

— Још кад нам рече: Наши гробови биће горе ове; наши гробови биће дубраве ове; наши гробови биће поља ова. Потомство ће на њих излазити, њима се клањати и дичити, — нас обузе ватра, срца нам се раздрагаше, двеста мишица дигоше се, двеста капа полетеше у вис, из двеста грла захори се громко: Ура! Живео војвода!

Пајсије задрхта, скочи иза стола, полети Стојану, загрли га и ватрено га пољуби.

— Живео, соколе? кликну он пун радости... Скоро ћеш ми бити десна рука, ако Бог да!

Стојана обли румен. Он обори своје плаве очи.

Ђенадије спази то. Од милине му очи засузише, а старачко лице превуче блажени осмејак.

— Причај даље, соколе! — рече игуман и поново седе.

Стојан настави даље и исприча ноћни окршај. Старци ни оком не мрднуше. Поднимљени на сто, гутаху сваку реч Стојанову.

Младић заврши и протрља руком чело.

— А војвода? Шта би с њиме! — упиташе оба старца.

— Бог да му душу прости! — рече Стојан тужно и уздахну. — Беше добио и трећу рану, и она га савлада.

— Шта !? — Погинуо !?

— Умро на нашим рукама — одговори Стојан. Ја и Бошко бесмо увек уза њ. Не хтедосмо га ни за часак оставити. Да се Турци не би светили над његовим мртвим телом, ми га дочекасмо на руке у тренутку кад посрну, те га низ косу понесмо, и после силног напрезања, борећи се с многим незгодама, међу ђуниске висове донесмо и ту остависмо да вечити санак борави.

— Нека му је лака српска земља, коју је тако жарко љубио! — рече игуман.

— Бог да му душу прости! — дода Ђенадије и погледа пут неба.

— Лепо га сахранисмо — настави Стојан. — Нађосмо скривено место и ту гроб ископасмо. Око гроба поређасмо трње и камење; а да би се хришћанину гроб и у пустињи разазнао. крстачу садељасмо и чело главе пободосмо.

— Да сте благословени! — узвикну игуман и потапша Стојана по рамену. По том се осврте Ђенадију и рече: Шта велиш, оче ?.. Прави соколи!... Они ће нам осветити Косово.

Ђенадију задрхта брада од радости. Нешто га стеже у грлу, па ни речи да прозбори.

— Време је, оче — рече игуман. Ваља нам се састати с Хаџи Проданом и осталима. Ако је мрети, нека се бар часно мре.

— Ти си ми уморан, сине ?.... Одмори се мало — рече Ђенадије Стојану и устаде.

Сва тројица оставише сто и пођоше у конак.

Ђенадије не скидаше очију са сина. У један мах стаде, и пренеражено рече:

— Па ти као да рамљеш, сине!

— Рањен сам, оче! — одговори Стојан и замаче у конак.

Хаџи - Продан

После пропасти од 1813 све војводе што беху у земљи остали, предадоше се Турцима. Остаде још Хаџи-Продан. Он се не могаше склонити на предају, већ оде у збег да тамо чека трубу новог ослобођења.

Хаџи Продан беше слободан, али његова слобода држаше мач над онима, који се предадоше. Један једини покрет могао је свима одрубити главе. Они, који познаваху бурну природу Проданову, порадише свим силама да га склоне на предају. Изашиљаху му најбоље пријатеље, и тек после дугог наваљивања, преговарања и саветовања, Хаџи-Продан попусти и предаде се Серчесми.

Латиф муселим чачански, познаваше Хаџи Продана још из ранијег доба. Држећи, да ће му он згодно послужити приликом увођења и утврђивања нове управе, потражи га од Серчесме, и овај му га предаде на службу.

Овда онда, кад би се какав неред десио, Латиф изашиљаше Хаџи-Продана, и, доиста, овај саветима својим знатно припомагаше да се неред утиша. Ово његово посредовање имало је и ту добру страну, што су се кривци благо казнили.

Улога беше часна, али онај који имађаше да је врши, не беше с њом задовољан. Хаџи Продан тежаше узвишенијој улози. Ова му изгледаше и нечасна и одвратна. Он помишљаше на будућност, и та му је мисао потресала душу. Припомагати увођење и утврђивање турске управе у Србији, за њега беше то исто што и издајство.

Једном, кад му неки од пријатеља благодарише на овом послу, он им одврати овим речима: «Ви ми благодарите, у место да ме осудите. Све ово лепо изгледа, али шта ћемо радити кад се све сломи, кад се све угуши? Где ћемо и шта ћемо тада бити? Чему се онда имамо надати? Зар да народ сасвим изумре? Зар да му се дух слободе сасвим угуши? И ко све то ради? — Ми; ми, који смо девет година били луча његове слободе, који смо га девет година подстицали на одбрану части, вере и слободе? На што је била сва та борба, све те муке и невоље? На што су оне кости, што их киша испира на бојним пољима? Ако је добро ово што сад радимо, на што је било оно што смо онда радили?“

Тако умоваше и осећаше Хаџи-Продан. Њему беше тешко Осећао је како му се савест сваког дана буни. Неколико пута намераваше да остави Латифа и да се врати у слободу. И би ово давно учинио, да га пријатељи не одвраћаху.

С почетка му ова нова «дужност» и не беше тако одвратна и досадна Лафит га слушаше и покараваше се његовим саветима. Но прилике се у брзо изменише Нађоше се људи, који позавидеше његовом „положају." Најтеже је одупрети се онима, који нам ласкају. То су непријатељи, опаснији од оних, који нам поричу све врлине. Латиф, беше човек, на кога је ласкање имало великог утицаја. Он беше роб ласкачима, и ови га освојише. Ово им беше у толико лакше постићи, што се Хаџи-Продан и не труђаше, да се у новом положају одржи.

Међу свима ласкачима прво место заузимаше кмет горачићски. Он беше погодан да се Латифу подвуче под кожу и да временом покида све везе између њега и Хаџи-Продана.

Утицај кмета горачићског имао је рђавих последица. Латиф поче сумњати на многе људе, које дотле сматраше за пријатеље. Особито неповерљив постаде према Хаџи-Продану.

Једном у неком селу, беше се догодио неред. Момци Латифови беху напали на једну кућу, али их сељани дочекаше и одбише ватром из пушака. У таквим приликама Латиф би увек слао Хаџи-Продана. Сад пак, учини друкче. У место њега, посла кмета горачићског, а овај се показа и сувише ревносан. Беше повезао преко двадесет људи, дотерао у Чачак и предао Латифу. Латиф их отпрати у Београд, и шта би тамо учињено с њима, не могаше се никако сазнати.

Хаџи-Продан беше покушао да их спасе, али га Латиф сурово одби. Овај покушај ускомеша душу Хаџи-Продану. Он виде да му нема више места код Латифа.

Договор

Пред Ђурђев-дан 1814. у манастиру Благовештењу спремаше се нешто необично.

Вечерње беше одслужено. Игуман Пајсије, отац Бенедије и игуманов брат Димитрије, сеђаху на доксату и вођаху разговор.

— Још никога — рећи ће Димитрије пресамићен преко доксата.

— Рано је — одговори Пајсије. По том додаде: Надам се, да неће нико изостати.

— Кога си позвао?

Игуман извади једно парче хартије, разви га и прочита ова имена: Хаџи-Продан, Обрад Момировић, Аврам Лукић, Василије Јовановић...

— Из Лопаша — прекиде га Димитрије.

— Из Бирче.

— Даље.

Ђока Протић, Максим Рашковић, Алекса Поповић из Субјела, Михаило Радовић из Равни, Јосиф .... и Јосиф Алтобабић.

— Свега?

— Један, два, три.... свега девет — одговори игуман и предаде хартију брату.

Димитрије узе записку, прегледа је и врати игуману.

— Мало је.

— Што? — упита игуман.

— А камо ти Манојла из Горачића, па Рашића из Ласца, па Василија из Лопаша, па Ранка из Самаила?

Игуман га посматраше.

— Па Станка из Бањице — додаде Димитрије.

— Држим, да није потребно — одговори игуман, па сави записку и стрпа је у џеп. — Ако се што реши, лако ћемо позвати и остале.

У том се отворише вратнице.

Димитрије се диже и наже преко доксата.

— Аврам из Заблаће! — рече он и стрча низ степенице.

— Почели су — прихвати игуман, па се диже и пође за братом.

Отац Ђенадије остаде сâм на доксату. У рукама му беху бројанице, а у глави читава поворка мисли. Он готово и не опази шта се око њега деси. Кад се вратнице по други пут отворише, он се прену, погледа у двориште и полугласнô рече:

— Хаџи-Продан!

*
* *

Ноћ беше освојила.

У једној манастирској одаји, пространој, а слабо освет-љеној, сеђаше на миндерлуцима повећи број људи. Имена њихова позната су нам. Неки од њих држаху чибуке и пуштаху

густе колутове дима. Отац Ђенадије смирено сеђаше, претурајући бројанице из руке у руку. Сви се беху дали у мисли па нит' што говоре, нит' роморе.

Ову тишину прекиде крупан глас Хаџи Проданов.

— Какво нас добро сакупи овде, игумане? — упита он.

— Невоља, војводо! — Видиш ли шта дочекасмо? Пре годину дана певасмо и веселисмо се у домовима својим. У нашим рукама беше судбина наша. Имађасмо своју управу и своје главаре. Живљасмо у миру и задовољству, јер бесмо слободни људи. А данас?... Притисла нас мора, па нас дави. Не смеш главе подићи од зулумћара. Где се окренеш, чујеш писку и запомагање. Јесте ли ради, да и даље трпимо ово зло?... Ето вас, па пресудите како знате.

— Ово је већ догрдило — утаче се Димитрије, брат игуманов. — Нико не зна шта му носи дан а шта ноћ. Седимо скрштених руку, па чекамо џелате, да нам одрубе главе.

Хаџи-Продан баци поглед на све редом и задржа га на Авраму из Заблаћа.

— Тако је, војводо — рече овај и трже дим из чибука. — Беше се мало ка' и умирило, и ми готово да речемо: Боже, помози!... Али гле чуда и покора! Зулуми додијаше. Ниси сигуран ни главом ни малом... Ово је права напаст.

— Тако је, брат' Авраме, али шта да се ради? Нас је мало а Турака много. Није лако дизати крајину. Народ се једном опекао, па сад не сме.

— Народу је довде дошло — рећи ће Обрад и превуче дланом преко јабучице. — Он је готов да се бије.

— Верујем, брат' Обраде; тако је у твом селу. Твоји су сељаци озлојеђени због оног сукметице. Треба знати како је у другим местима.

— Договор кућу гради, војводо! — утаче се Радовић из Равни. Зашто смо се овде сакупили, него да се договоримо?

— Тако је, тако — прихвати игуман. — Ево нас овде, па се договоримо. После ћемо лако упитати и осталу браћу.

— Не треба одуговлачити — рече Рашковић. — Ваља само почети, а народ једва чека. Господар Ђорђе није се много премишљао, па ено девет година узбијаше турску силу.

— Шта велите, браћо! — упита Хаџи-Продан присутне.

Сви ћуте и упрли поглед у под.

— Шта велиш ти, газда Василије?

— Како сви, тако и ја, војводо. До сада се, хвала Богу, никад нисам двојио.

— А ти, оче Ђенадије? Шта ти велиш? Ти си овде међу нама понајстарији.

Ђенадије подиже главу, спусти бројанице у крило, протрља руком чело и рече:

— Знаш, како је, војводо! Три пута мери, а један пут суди. Шта вреди почети, а не дочети? Ваља се добро промислити. Ви знате како се и данас виче на војводе због несреће, што нас задеси. Куд ће нам душе, ако увучемо народ, а не успемо? Не говорим ово што ми је жао умрети. Дан пре, дан доцније, мени је старцу све једно. Говорим овако што ми је жао сиротиње... Разашљимо људе по нахијама. Посаветујмо се, браћо, као људи. Припремимо се како ваља, па кад дође згодан час, у име Божје.

— Ти, брат' Ђоко, ћутиш — рече Хаџи-Продан. — Дед реци коју. Како је у твом крају?

— Како да ти кажем војводо? — одговори Протић из Гуче и смакну раменима. — Да је зло, — зло је; али, знаш, како се вели: трпи зло из страха горега. Народ је озлојеђен, ма не знам да ли би оставио огњиште, па гору пригрлио... Не би лоше било да послушамо оца Ђенадија.

— Да послушамо, да послушамо! — повикаше сви у глас.

— Разберимо како други мисле — додаде Василије из Бирче.

— Шта велиш, оче Пајсије?

— Није друкче, војводо. Не могу ни ја мимо осталу браћу. Нека буде како рече отац Ђенадије.

— Пристајете ли сви, браћо? — упита војвода присутне.

— Пристајемо!

— Е нека вам тако и буде... Ја ћу се разговорити с Милошем, да видим шта он мисли. Ти, оче игумане, пошљи кога у Горачиће код мог брата и газда Манојла. Један нек иде у Крчмаре до Павла Цукића.

— Ићи ћу ја — рече Радовић из Равни. — Ми смо пријатељи.

— Е лепо!.. Ко ће ићи Рајићу у Стргаре?

— Нек иде Обрад — рече игуман. — Они су рођаци.

— Треба некога послати Браћи Јаковљевићима у Белушић.

— За то ћу се ја постарати — рече игуман.

— Ти, Протићу, отиди Добрачи....

— Ти, Алекса, добро би учинио да одеш у Драгоље до Лома те да се њиме споразумеш. Ломо има много пријатеља.

— Знам Лома — рече Алекса Био сам му неколико пута у кући.

— Ви остали отидите куд ко зна, по ужичкој, ваљевској и крагујевачкој нахији. Ако не можете доспети сами, а ви бирајте поуздане људе. Само памет у главу! Овде нема шале.... Ти, оче Пајсије, припази кога ћеш послати у Горачиће. Кмет Павле је опак човек. Ваља га се добро причувати.

— Не брини, војводо. Наћи ћу ја човека.

— Послаћемо мога Стојана — утаче се отац Ђенадије.

— Врло добро! — рече игуман. Стојан је мудро момче.

— Е лепо, браћо — рече Хаџи-Продан и диже се. — Тако нека и остане. Што буде ко сазнао, известиће игумана, а он ће мене... Је ли тако, браћо?

— Тако је, војводо! — одговорише сви и поустајаше.

— Сад можемо ићи — рече Хаџи-Продан и поздрави се са свима.

* * *

Сутра дан, зором, отворише се манастирске вратнице и кроз њих промаче један коњаник.

То беше Стојан.

Он окрену десно, спусти се низ један поток, узиђе на противну страну, скрену јужно и дохвати се Јелице.

Беше већ прилично одмакао, кад се на истоку указа први сунчев зрак Путник беше очаран јутарњом лепотом На све стране простираше се застор, пун свежег зеленила. Песма тичија испуњаваше му душу љупкошћу и милином. Он беше весео.

Сунце беше прилично одскочило, кад путник стиже на сам гребен планински. Ту се обазре и виде величанствен призор.

Пред њим беше дивно Драгачево, окићено зеленим бреговима, као каквим пластовима. Десно, према Морави, тамо-амо

кривудаше Белица, а бистри јој таласићи одбиваху блесак благог пролетњег сунца. Путник хтеде да ужива. Он одјаха коња и седе под један многогодишњи храст, чије жиле беху обрасле густом маховином. Тамо, далеко, и лево и десно, свуда по хоризонту, плављаху се високе планине, још по где где прошаране снегом.

Стојан беше занесен овом величанственом панорамом. Она висока брда, они плави брегови, они огромни природни пластови, расејани по свима странама, изгледаху му као живи. Он осећаше како му шапућу, како му казују далеку прошлост, како га преносе у времена Душанова и Лазарева. Пред њим беше отворена читава историја, и он је читаше. Његове дивне плаве очи мешаху се са дивним плаветнилом небеским, а лепота његова преливаше се у лепоту целе околине. Он појми већ да пође, али га нешто мамљаше и уздржаваше. Беше се сетио поруке, коју имађаше да изврши, и то га баш гоњаше да и даље разговара са прошлошћу. Он пренашаше садашњост у будућност, и питаше себе сама: да ли ће скоро синути зрак слободе; да ли ће започето дело Бог благословити, или ће се и даље мутни облаци вити над главама напаћеног рода српског!? Црна слутња обузимаше му душу, али из даљине, са оних плавих и снегом прошараних висова, долажаше му утеха, која га крепљаше... Ми смо уточиште слободе српске, не бојте се, синови! У нашим недрима вазда су гајени неимари слободе српске, и када настане време да се ланци ропски кидају, први зрак, који ће пробити и растерати таму што народ притискује, јавиће се из ових гора и брегова!... Не клоните духом! Не губите наде! Слободи вашој ударен је темељ, а вредни неимари ето се рађају, да на њему подигну и нову зграду, која ће бити трајна и величанствена!....

Стојан хтеде и даље, али један зрачак, што беше пробио кроз брсно грање и на чело му пао, прену га из мисли и подсети да му ваља хитати.

Он узјаха и пође.

Пут му беше подножан, јер се спушташе низ Јелицу.

Пошто пређе неколико повијараца, узиђе на један вис, обазре се на лево и спази у даљини село.

То беху Горачићи.

Стојан пођe напред. Пошто се спусти с виса, обиђе две три окуке, сиђе низ једну косу, дође до речице Драгачице, пређе ову и упути се право селу.

Ушавши у село, срете једну старицу, заустави је и упита за кућу Манојла Прокића.

Старица му показа руком

Стојан се упути на ту страну и дошавши до једне куће сјаха, привеза коња за ограду, отвори вратнице и уђе.

У дворишту не беше никог. Он пође напред, дође до куће и закуца на врата.

Нико се не одазва.

Он закуца по други пут.

Врата се отворише и преда њ ступи млада девојка.

То беше сестричина Газда-Манојлова.

Стојан, опазивши девојку, стаде као укопан. Крв му јурну у лице, а цела снага задрхта. Као громом поражен стајао је и бленуо у лице девојчино.

— Је ли могуће да видим њу? — питаше младић самога себе...

Та она је пропала. Ње више нема на овом свету. Она је погинула или је Турцима робиња постала... Ах, та то је привиђење. Није могуће да њу гледам!...

Девојка, опазивши момка, трже се, стукну назад и повуче врата за собом. Лице јој обасја румен и нека неизмерна благост.

— Јеси ли ти, Стојане? — прошапута она и развуче румене уснице.

Стојан крочи и другом ногом, ухвати се за перваз, отвори своје плаве очи, и једино, што беше у стању да изусти, беше њему тако љупка, тако мила и слатка реч:

— Спасенија!

— Стојане! — кликну она сва раздрагана. — Нано, ево Стојана!

Врата се широм отворе и Стојан уђе.

Мати као да не чу радосни глас своје кћери, те Спасенија понови:

— Нано, ево Стојана!

Врата на побочној одаји отворише се, и једна старица појави се с плетивом у руци.

То беше Станица, мати Спасенијина.

Она баци поглед на младића, и, познавши Стојана, спусти плетиво, живо приђе, загрли га, пољуби и с пуно миља рече:

— Стојане, сине! Одкуд ти овде?!...

Одлагање

Било је око половине Маја 1814....

Игуман Пајсије сеђаше сам на доксату. Беше веома брижан и зловољан. Час би сукао брке, час чупкао браду. Кад и кад би метнуо руку на чело, затворио очи и погнуо главу. Силна мора притисла му душу, па га мучи и раздире. Ко би га у таквом стању видео, рекао би да је ван себе.

Из овог заноса трже га нека лупа. Он се диже, погледа у двориште, и спази Хаџи-Продана.

— Има ли кога? — упита Хаџи-Продан момка.

— Ту је г. игуман — одговори овај.

— Је ли са̂м? —

— Са̂м.

Прока прихвати коња, а Хаџи Продан упути се право на степенице.

— Где си, човече? — упита га игуман, и пође му на сусрет.

— Не могах пре — одговори војвода и пружи му руку.

— Држао сам да ћеш доћи на ручак, а оно већ и вечерње.

— Шта је?... Какви су одзиви — упита га Хаџи-Продан, седајући према њему.

— Никакви! — Сви саветују да се причека. Само Јаковљевићи из Белушића ради су да се што пре почне.

— А Рајић?

— Пристаје, али неће без Милоша.

— А Добрача?... Шта он вели?

— Да припитамо Милоша. Без њега не пристаје.

— А Ломо?

— Тај је готов као запета пушка. Почните, вели, а ја сам ту.

— А Манојло?

— Да се нисте шалили, вели. Још томе није време.

Хаџи-Продан сукаше брке, замишљено гледајући у земљу

— Остали? — упитаће он, након дуже почивке.

— Као што рекох. Неки не смеју, неки саветују да се причека, а неки опет ради су да знаду шта вели Милош.

— Милош!... Милош неће ни да чује. За крајину је, вели, и сувише рано. Светује нас да у тај посао не улазимо.

— А шта ти мислиш? — упитаће га игуман након дуже почивке.

Војвода смагну раменима.

— Шта?!... Да се ниси и ти попишманио? — рече игуман, као човек који губи сваку наду.

— Ја?... Ја сам готов сваког часа, оче игумане!... Али шта можемо нас два-три? Право ли је да у лудо губимо главе? Ако је право — ево ме првога!... Него, као мислим, да ће боље бити, да се мало причекне. Прилике се очас мењају. Оно што данас иде с муком, сутра иде од шале. Народ је народ. Једна варница, и пожар је готов.

— Да Бог дâ, војводо! Али тешко! — рече игуман и одмахну главом. Дан се по јутру познаје. Чини ми се неће имати шта да букне. Све је изгорело. На згаришту је остао сам пепео.... Без челика не избија искра из камена, мој војводо!.....

— Не очајавај, оче игумане! Пепео је кад кад опаснији од ватре. Под њим се често скрива живи огањ. Духне ли најмањи ветрић, распириће огањ. Где се човек не нада — најгоре се опече. Ово је народ, у коме се лако огањ не гаси, нити снага лако изумире. То је љута стена, о коју су се вековима разбивали бесни вали непријатеља наших. То је кремен који тражи само удар. Што удар јачи — искра већа... Не губи вере, оче, не губи! Вршимо своју дужност. Бу́димо, крепимо, осветљавајмо, напајајмо, — ето посла, оче игумане!

Игуману се мало лице разведри. Он подиже главу и рече:

— Па шта мислимо сад?

— Приберимо се, оче! Ваља опет припитати Милоша. Његови савети не могу нам бити на одмет. Он је стари ратник.

Његова се свуда слуша. А после, ваља и причекати. Треба се што боље спремити.

— Да не клонемо духом, војводо!

— Не бој се, оче!... Зар ћемо седети скрштених руку? Не рекох ли ти: једна варница, па је пожар готов?

— Боже дај! — одговори игуман.

У том клепало манастирско одјекну по околини и огласи вечерње.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ИЛИ — ИЛИ.....

Вређ'о сам те, ја сам знао,
Љутњу нисам хтео крити:
За што ћутиш, што се склањаш,
И докле ће тако бити?

И ако ти нисам рек'о
Колико ми срце пати,
Ти си знала шта си мени,
Али ниси хтела знати!

Вређаћу те увек, вазда,
До дна срца нек ме боли;
Нећу да си равнодушна:
Ил' ме мрзи, ил' ме воли!

Р. Ј. Одавић

ЕТИКА И ДРУШТВЕНО ПИТАЊЕ

Нисмо без устезања исписали наслов овоме прилогу за «Дело». Знамо колико је претенциозан и какав проблем он обухвата. Проблем, који је не деценијумима, не вековима, но хиљадама година на дневном реду, да се реши и којим су се носили најгенијалнији умови у светској историји.

Социјално питање! Шта се све под тим не разумева! Колико ли је фраза на рачун и за рачун његов сковано и избачено! И како разнолике асоцијације оно буди! Код једних је оно час грубо материјално питање стомака; час једно питање божанске правде, коју су људи згазили и која вапије за задовољењем; час питање времена, јер гвоздена логика историјског развића тражи да нестане друштвених класа, борбе између њих, и правичну поделу богаства. А код противника ове групе људи сасма су друге асоцијације. Оно је по њима само систематисана пакост и завист незадовољних својим друштвеним положајем, дакле једно болесно осећање, болесна машта, која сања о једнакости људи и једнакој им судбини, — једној немогућности овде на земљи. По њима је оно старо колико и човечански род, старије од сваке културе. Први људи били су и први реформатори. Рај је врло мало трајао, па је одмах настала борба за насушни хлеб са свима пратиоцима својим: завишћу, егоизмом. неједнакошћу и т. д.

И све ово, ако не исцрпсти а оно додирнути у једноме маломе прилогу, била би смелост, од које ми, хвала Богу, не патимо. Ми немамо, дакле, намере ни да исцрпно обележимо односе између етике и социјалног питања, већ да у овоме ускоме оквиру упознамо читаоце с правцем у практичном животу и

науци, који би етичким утицајем на људе и друштво да помогне решењу његову. Исповедајући се о овоме, молимо да нам опросте што изабрасмо онако крупан наслов, али нам се чини да не би згоднијега било, који би потпуно обухватао у себи појаву о којој хоћемо да поведемо говор, анализујући садржину новијих дела која говоре о овоме.[1])

I

Обично разне групе људи, странке политичке, криве се узајамно да је неко од њих узрок свему злу друштвеном. Већина их је, који за то бацају сву кривицу на либерализам. И није без разлога, већ је сасвим тако. Либерализам т. ј. *индивидуализам* крив је за зла социјална. «Али у овоме ја не видим ни грех ни злочин па ни кривицу и одговорност, већ само један историјски факт» — вели Циглер у своме делцету, које је доживело неколико издања.

Индивидуализам га није неком пакосном вољом хтео да створи, али је оно дошло с њиме, онако исто као што је логиком историјском он дошао да одмени средњевековно друштво, које се заснивало на ауторитету и традицијама. Индивидуализизам је дакле природна одмена дотадашњег система, природна фаза.

Ниједна периода у историји човечанства не може да покаже тако јаку тежњу за удружењем као средњи век. После пада римске империје нестало је и ауторитета, који је моћи својом држао и мирио разнолике елементе друштвене и народносне. Нестанком тога ауторитета, као оно из Еолова меха, полетеше дотле силом обуздавани елементи, да извојују себи пуно право за живот, које им је дотле ограничавано. Настаде један период нереда, несталности и несигурности, период анархије, који се крсти сеобом народа. Требало је три века док се сталожило ово врење. Али принципи, који су тада победили, у доба анархије, имали су за дуго, скоро цео средњи век, своју пуну вредност у најгрубљој форми. Тек крајем средњега века губи се суровост њихова прилагођавајући се или уступајући

[1]) Види Ethische Kultur, Wochenschrift zur Verbreitung ethischer Bestrebrugin. Berlin. Die Sociale Frage eine sittliche Frage, von Professor Theobald Ziegler, Stuttgart 1895. Vorlesungen über sociale Ethik von Professor Dr. Georg fou Gyzicki — Berlin 1895.

места новим правним и хуманим појмовима и идејама, унетим из старог класичког живота.

Разуме се да је у такво доба несигурности врло јако осећала потреба за удруживањем. Нагон самоодржања гони људе да се свесно или несвесно, вољно или невољно, групишу ради очувања своје личности, породице, имања; гони их да жртвују и оно, што им је после живота најмилије — слободу само да би сигурно живели. Боље је и ропство него ли непрестана опасност по живот и вечита несигурност! Удруживање ово није свуда, дакле, потицало свесно и извршивано договором, већ у највише случајева има свој насилни карактер: или су силом прилика нагнани одрицали се појединци своје потпуне слободе и постајали полуслободни или су губили сву слободу — vilain-и и др. Па и доцније када је нестало индиректне опасности, ипак је корпоративни дух запајао цело средњевековно друштво. Везаност или зависност од групе људи, у којој ко, или од појединаца, какактерише средњи век. „Појединац је био зависан од цркве, васал од свога сизерена, отрок од господара имања на коме он живи, занатлија од еснафа, научник од догме, а песник од табулатуре".[1])

Не може се пак порећи да је овај корпоративни дух био права историјска нужност. Каква је грдна разлика осећати се у свакодневној борби животној потпуно упућен само на своје Ја, на себе сама, бити изолован или осећати се као део једне целине. Како је збиља животна и озбиљнија и горча код инокосних, који се, из малена, сами самцати хватају у коштац са светом и природом, које дакле у борби животној прати осећање «једне сламке међу вихорове!» И најгорча је судбина лакша кад се има с киме поделити, кад се има с киме сносити. У средњем веку, где је човек немоћан стајао према природи, а још немоћнији према људима онако сурових и грубих осећања, ова повезаност у групе и зависност једних од других била је од неоцењиве вредности. Борба за опстанак добила је тиме блажи карактер, но што би га без тога могла имати, јер су је водили људи, који су припадали групама повезани, а не осамљени.

1) Ziegler. стр. 9.

Ну нема таквог друштвеног феномена, који би имао само добру страну, ту је увек и сенка њена, — рђава! Који се сав преда корпоративном животу, а овај пак увек стоји под заштитом кога од ауторитета, тај се одриче свога индивидуалног развића. У историји светској провлачи се као црвен конац тежња личности да се отме од утицаја природе и стега ауторитета, да да̂ маха својим личним правима и илузијама, — и опет неодољива потреба ауторитета! Индивидуализам и ауторитет то су два полуса, између којих је текао историјски процес и тећи ће. Наћи ону неутралну зону, где се они мире и трпе, до сада није успело човечанство. Увек је један или други принцип био надмоћнији!

Ко још као одрастао младић стоји доброволно под туторским надзором својих родитеља, тај ће у и зрелим годинама бити дете. Ко у детињско доба није запамтио бригу и надзор старијих, већ се још онда осећао као једно Ја, тај ће се, ако не спада у регистар «рђаво васпитаних", осећати изнемоглији у зрелим годинама за борбу и живот. Исто је то и с друштвима и с народима. У младости једнога народа и друштва *апсолутна* власт ауторитета исто је онако потребна као што је у доба зрелости непотребна. И европско друштво крајем средњега века осећало се већ одрасло, да су га стеге ауторитета спутавале да се креће у напред. И оно је — како се то каже — стресло „окове" аутоританета у области материјалног живота, што је један сталеж, трећи, који је дотле политички и економно потчињен био, сада постао тај, у чије је руке прешло богаство. и што се сада под богаством разумевало не више земља и баштина. већ покретно имање, капитал, новац; а у духовној области, што се северна Европа побунила противу злоупотреба католичке цркве — у реформацији.

Како је личност трпела под притиском ауторитета, то је и ова победа над њиме у духовној и материјалној области живота, значила и победу индивидуализма, значила ослобођење личности и задобивање њених права. Само зато што је влада ауторитета у свима областима живота била свемоћна и што је њен притисак постао као олово тежак, и победа индивидуализма била је свестрана и потпуна. Да би се, дакле, данашњи индивидуалистички дух разумео, треба познавати прилике које

су му браниле сваки развитак, једном речи средњевековно друштво. Сада место традиција овлађује здрав разум, место затворених и неприступних сталежа индивидуалистички апсолутизам нивелише цело друштво и претвара га у једну општу личност — државу. Философија узимље Ја да се највише њиме бави и напушта старе метафизичке системе. Место ауторитета свуда личност. Настаје обожавање личности до апсурдума. Нарочито је био то XVIII век, који је огласио рат сваком ауторитету објавивши свемоћност здравог разума. Сви се људи рађају једнаки и слободни. Човек је слободан и кад се у ланцима роди! Он није створен да служи и робује већ да живи. Цео свет је ради човека створен. Човек је свемоћан, ако само то зна, ако хоће! Треба оставити потпуну слободу личности, а држави само једну дужност: да јој гарантује сигурност и и живот. Остало је све брига саме личности како ће се она умети наћи у овом свету. Треба пустити потпуну слободу утакмице, дати маха личним способностима да се огледају.

Ми живимо, дакле, у веку индивидуализма, у коме су очигледни резултати његови. Није се дуго чекало па да се она егзалтација, којом се дочекала победа индивидуализма, претвори у разочарање. Индивидуализам ни из далека није оправдао наде које се су на њ полагале, нити је могао да докаже како треба ауторитет сузбити у оне границе, у које се овај повукао после победе његове. Од потчињеног ропског положаја свог личност, испевши се на једну такву висину, од које стрмоглавица хвата, почиње сумњати у своју свемоћност. А кад се свемоћност често пута обрне у потпуну немоћност, онда и уверење прелази у сумњу, те прво долази разочарање, за тим очајање. Очекивани рај на земљи, општа срећа и благостање у друштву, све су то остали само лепи снови. Стварност је испала сасвим друкча. Но с мало се утехе не може рећи да је добра.

Човек је стекао пуну слободу рада да зарађује како зна и уме. Индивидуализам је успео да слободном самоопредељењу уклони све сметње које вођаху порекло своје из средњега века и доба апсолутизма: ропство, потчињеност, кулуке и аргатовање, еснафе, разна ограничења саобраћају с места у место или с краја у крај; да се дигне забрана не смети се псе-

љавати и пресељавати, забрана слободног склапања бракова; да држава не може да одређује цене и наднице и да се не морају законским путевима регулисавати уговори о служби и раду између газда, слугу и радника. Уклоњене су све сметње и преграде и држава се повукла пред свемоћном личношћу и узела на се жандармску улогу да бди над безбедношћу њеном а њој оставила све, дајући најшире одушке њеним индивидуалним моћима и тежњама. Али тиме је индивидуализам разбио друштво на атоме; изоловао човека и у злу и у добру, упутио га на себе сама, верујући, с почетка, да су сви људи једнаких способности за живот.

Па шта је било од индивидуалне слободе? Многохваљена слобода у избору занимања је једна лаж. Занимање се не бира но намеће — приликама, конкуренцијом и социјалним положајем. Снага се не употребљује по слободној вољи, већ се продаје по потреби и тражњи. Није сваки по занимању баш то, што је хтео да буде, но што је морао; не ради сваки један посао што хоће но што мора. И то мора не долази већином од тога што га способности индивидуалне диктују, већ од других чинилица. *Остављен сам себи, човек се осећа нејак и невешт да се одбрани од ближњега свога.* Јер конкуренција, какав облик има борба за опстанак у данашњем друштву, као и свака борба, тражи своје жртве — побеђене. А у овој данашњој борби још мање побеђује отворенији и бољи, већ умешнији, јер је и мучкији карактер њен. Није, дакле, чудо што се чују умесне жалбе, да се vilain средњевековни ипак чешће осећао релативно срећнијим но садањи радник, који остаје без рада везан за земљу, vilain је био безбеднији насушним хлебом. Радећи за свог господара он је радио и за себе, а опасност је долазила или с неба, с неродице, или с поља, од непријатеља, најмање пак од ближњих, који се осећају као делови једне целине. Данашњи радник има оне слободе, коју vilain није могао ни сањати, али је за то без оружја изложен једној мучној борби за опстанак, из које он излази као побеђен.

II.

Неравна, мучка и жучна борба за опстанак, која се у овом индивидуалистичком друштву води, узрок је социјалноме

злу, које притискује највећу масу друштвену — ниже редове. Да ли ова борба и треба да буде таква, да ли је њен карактер етички? Једном речи има ли права и Етика да каже своју у социјалном питању, да се и њен глас, ако и не пресудан, а оно бар треба да чује?

Нико неће спорити јој то право и *дужност*, кад буде сам одговорио на питања која одмах овде стављамо.

Да ли у борби за опстанак, која се у данашњем друштву води, побеђује увек и бољи и честитији? Да ли често или чешће не подлегне у тој борби морално узвишенији, а изиђу као победиоци они одвратни типови, који у нама буде осећање презрења? *У колико дакле борба за опстанак има свој етички карактер?*

На то питање добили бисмо од читалаца разнолике одговоре. Они, који су увек били и јесу у сретним приликама, да никада нису морали да осете сву жучност ове борбе за опстанак дали би брз одговор — да бољи побеђују. Тај оптимизам усвајају и они, који нису у тако сретним приликама, али криво, разумеју учење дарвинизма о борби за опстанак. По њима би се косило с дарвинизмом, кад би се узимало да се природним избором у борби за опстанак не одабирају бољи и у материјалном и моралном погледу.

Кад би доиста избор ових победилаца био увек и избор морално виших и бољих, онда би пут прогреса човечанства био једна права линија. Али у истини није тако. Пут прогреса је крива линија, која не само што кривуда већ се и спушта на ниже и опет се пружа даље у напред! У напретку има и застоја, а то већ није знак да најбољи или само бољи побеђују. И у борби за опстанак, у природи где немамо посла са етичким категоријама, ипак овај избор бољих није избор апсолутно бољих. А у друштву далеко мање. «У тако званој Етици еволуционе теорије често се сретамо с мишљењем да су биљке и животиње тек борбом за опстанак дошле до савршенства своје организације, па да и за људе, који живе у друштву, дакле, као морална бића, исти процес важи као средство за њихово усавршавање. Ја мислим да је овај погрешан суд постао због несрећне двосмислености израза «победа најбољих". „Најбољих" може да значи и «најваљанијих", а «најваљанијих" то је

израз који обележава један етички појам. У космичкој природи зависи то, што је најбоље, од погодаба и прилика. Још подавно сам ја указао на то, кад би се наша полукугла охладила, да би победа тих „најбољих" значила што и победа закржљалих нижих организама, који би бивали све нижи и нижи, док најпосле ти „најбољи", који преживе све остале, не би били алге или они микроскопски организми, од којих снег добива своју црвенкасту боју; а ако би она — полукугла — постала врелија, онда би по пријатним долинама Темзе могла живети само таква животна бића, која сад живе у тропским баруштинама. Они би као „најбољи", као створења која су се најбоље прилагодила промењеним приликама, преживели остале. Морално најбоље делање — то што ми зовемо добротом или врлином — дијаметрална је противност ономе делању, које нам у космичкој борби за опстанак доноси успех. Место безобзирног самоодржања оно тражи самоограничење; место да гурамо и гњавимо све конкуренте оно тражи од индивидуе да свога ближњег не само пази, већ да га и помаже. Његов утицај своди се не само да „најбољи победе", већ што је могућно више њих омогућити да буду „најбољи", да се одрже у борби за опстанак. Оно одбацује гладиаторску теорију о опстанку, оно тражи да се сваки, који ужива благодети једне заједнице, сећа и оних, чијим је радом она створена, и да се чува, да ни један његов корак не нанесе вреда згради, у којој му је слободно уживати."[1])

То су речи знаменитог природњака Хекслија. Оне имају пуну вредност и за борбу за опстанак у садашњем друштву. Борба за опстанак пре помаже развијање рђавих но добрих особина природе човекове. Немилосрђе, лукавост, тежња за отимањем, то су атрибути од највише вредности. Ко њих има он је и сигурнији да ће победити. А дух се код оваких победилаца концентрује на најужи круг личних интереса. Морал вели: „Љубите ближњег као себе сама", а у борби за опстанак правило је: „сатри све, који ти стоје на путу; ти си сам себи цео свет; када не би било тебе не би било ни света (за тебе.)" Морал проповеда љубав и оданост ближњем а борба

[1]) Професор Хексли у једном свом јавном предавању год. 1893. Види Ethische Cultur, Heft. 9; 1893. чланак Bellamy „Der kampf ums Dasein und der Nationalismus.

за опстанак само љубав према себи. Морал захтева да се жртвујемо за целину, за опште интересе, самопожртвовање и херојство, а егоизам довикује: «бежанова мајка не плаче!» Морал проповеда самоодрицање, заборављање на себе сама, а егоизам заборавити све само не себе! Такви људи обично добро пролазе. А баш врлине врло често сметају да се до успеха дође. Племенитост, саучешће, љубав к истини, самопожртвовање, — све су то атрибути, који не доносе успеха. Нема сумње да су успех у борби и срећу у животу имали и људи од врлина, али не с тога што су били такви — честити, племенити.[2])

У природи победа «најбољих» зависи од погодаба и прилика, а у друштву пак још више. Јер друштво као хипероргански свет има и таквих прилика, које је оно само створило. Борба за живот овде је далеко компликованија и мучнија но у природи. На успех у животу не утиче само чиста природа човекова већ и ваздан других погодаба. Сталеж из кога је, васпитање, историјски моменат, а уза све то природа човечја, утичу на одржање старих или истицање нових позиција. За улогу сталешких привилегија у борби за опстанак класичне су Бомаршеове рече племићима: «Ви сте се само потрудили да се родите“, остало је све собом дошло. Људи који само за једну муку на овоме свету знају — да се роде стоје или у заветрини борбе за опстанак или је она за њих далеко и далеко лакша. Овде је искључена конкуренција способности, јер су они способни чим су се родили. Код оваких апсолутно неједнаких услова за борбу за опстанак, не може ни бити питања — да ли и морално виши побеђује? Не може дакле бити питање о етичком карактеру борбе за опстанак. И ако се индивидуализам поноси да је нивелисао све друштвене неједнакости, он је у ствари само уништио кастичку преграду између класа и ове учинио мобилнијим, али класа има и сада. И докле појединац припада којој класи, дотле он ужива у њеним сретним приликама или трпи њене мизерије. Као што је смешно дивити се вишим моралним одликама људи, чији се ни преци па дакле ни они нису излагали борби за опстанак, тако је исто чудно од људи, који стоје у свагдашњој љутој борби за опстанак,

2) Исти чланак Bellamy-a.

тражити да имају исте врлине, да слуге и робови буду кавальери и племенити у држању.

Као што сталешке разлике утичу на карактер и услове борбе за опстанак, тако исто и за читаве народе вреде: порекло, историјске прилике и географски положај. Ако су Словени нижи културом, то не значи и да су мање талентирани, већ што су били бедем Европи противу азијатске навале. Док се Европа могла, заклоњена Словенима од непријатељске навале, културно развијати, дотле су Словени, ангажовани борбом за опстанак, заостали далеко иза ње. Под овако разноликим географским и историјским погодбама створио се и карактер народа, његова култура и т. д. а на све то најмање је имала утицаја одлика расе, већ историјске и географске одлике. Ова два последња момента утичу највише на стварање народног карактера. И ако Јевреји припадају другоме стаблу кавкаске расе, ипак је њихов национални карактер створен историјском им судбином. Разбивени по целоме свету, они су све до француске револуције били презрени парија европски, који није имао права на непокретно имање, стајао је ван закона, слободно га је било тући, пљачкати па и убити. Једину привилегију оставила му је црква и држава, да може давати новац под интерес, да буде зеленаш. Хришћанима је црква у средњем веку забрањивала новац под интерес давати, сматрајући то као нешто штетно и богохулно, а искључиво је тај нечисти посао допустила Јеврејима. И ако се код њих даље развијао тај шпекулативан дух, зар су они криви за то? Они нису могли бити ни ритери ни великопоседници, ни племићи, већ једино трговци; а гоњени и презрени, немоћни и малобројни, они су развили најгоре особине своје природе на штету бољих. Кад каква велика псина гордо препречи пут малом псетанцету и ово осети сву своју немоћ пред свемоћним противником, тада се пружи на ледину, предајући се судбини својој. Оно више није ни смешно ни достојно да буде противник, већ жалосно; његов положај као да гордоме противнику хоће да каже: „Зар ме не видиш колицно сам и како сам бедно, и зар се не стидиш да се још са мном носиш“, те и гордог противника фрапира оволика мизерија и достојанствено га пропушта слободна. Таква природа развија се и код људи и код народа, кад су у неједнаким

условима борбе, па и друштву једном. Народи који су дуго живели под тиранском управом имају и ропску душу, сервилну природу, те и цео им јаван морал носи овај жиг.

Како пак културне и друштвене прилике утичу на природни избор у материјалном погледу нека нам послуже као пример ратови. Када они дивљи народи Африке и Аустралије воде рат и крајине међу собом, излази цело племе у бој. Разуме се да онда неспособни подлеже у борби: кратковиди, који се не могу сачувати од удараца стреле, копља, слабуњави и неразвијене мускулатуре. Тако се избор врши и на једној и на другој завађеној страни у корист бољих. Али узмимо европску војску. Ко овде иде на војску? Најспособнији. А ко остаје код куће? Неспособни. И од оних способних многи не виде куће, а ови неспособни за време дугих ратова одржавају расу. У Француској регрути, који су рођени 1812.—14. (дакле, за време Наполеонових ратова) били су најнеразвијенији; а немачка статистика показала је, да је највише злочинаца било од оних, који су се родили 1871.—72. за време немачко-француског рата.[1])

Рекли смо да поред прилика и погодаба спољне природе, друштва и историјског момента, и личне особине утичу на успех у борби. Код личности те особине личне чине њену индивидуалну природу, којом се од других разликује; а код народа је то одлика расе, којој припада. Како овде бива овај избор бољих у борби за опстанак? Које индивидуалне особине, какве личности остају победиоци? Ту побеђују најдрскији, најнескрупулознији, који не презају ни од каквих средстава; најспекулативнији. И овде побеђују, дакле, пре оне ниже моралне одлике но више. Да се не бисмо дуже око овога бавили да наведемо један генералан и типски пример који обухвата собом све остале. Капитал је данас већином у рукама Јевреја, а они су типски пример тих карактера. Хоћемо ли још који пример, имамо један рељефан баш у нашој отаџбини, (као и свуда, само у *мањој* размери). Погледајте на коју хоћете страну како се богати и ко, како се грабе положаји у друштвеној и политичкој хијерархији и ко их граби, па ћете морати признати, да је ово кла-

---

1) Браком се такође не врши природан избор бољих. Бракови се склапају с најмање обзира на захтеве природе и срца; највише пак имају пресудна утицаја материјално стање, друштвени положај, васпитање.

сична земља, где су оне ниске душевне особине обилно награђене.

Не мислимо писати овде студију о етичком карактеру борбе за опстанак, јер би се тиме удаљили од предмета. Већ смо овде само додирнули овај карактер њен, да бисмо показали тачку, на којој се Етика и друштвено питање срећу. Ипак не можемо да довршимо ове редове о етици борбе за опстанак, а да не одговоримо на једно питање, које нам зачуђени читалац ставља. Па кад је тако, како ми тврдимо, да у борби за опстанак побеђују само нижа осећања а морална подлежу, онда би значило, да друштво иде само с горега на горе, да се поступно приближи владавини мрака и зла; а међу тим историја нас учи, да у моралном погледу напредујемо, од егоизма хуманизму? Одмах да дамо одговора. Рекли смо да племенити карактери побеђују, али не с тога, што су такви, већ и ако су такви. Они су коректив рада оних рђавих победилаца. Али они не могу све да поправе, што ови зла почине. Ту су онда и — побеђени. Победилац мора да стрепи и од побеђенога, и он своју победу маскира моралном нужношћу, он ствара сада морал друштвени, чинећи уступке и побеђеноме. Ни разбојничка дружина не може да постоји без извесних правила, која сви поштују; а друштво још и мање. Морал је потребан и ради победилаца и ради побеђенога. Како маса све ширим кругом сазнаје и свој положај побеђенога, и што јој је отето, то и морал бива хуманији. Развитком човечанства и егоизам постаје углађенији, и тако да кажемо, нежнији. Данас и ратови имају хуманији карактер, ма да више жртава у људима и материјалном богаству траже.

У борби за опстанак не побеђује и морално виши, већ онај, како то Спенсер каже, који је «најумешнији», који се уме најбоље прилагодити приликама друштвеним и историјском моменту. С тога победа у борби за опстанак неће никада значити, док је год буде било, и победу етичку, победу морално јачега. Разуме се, да борба тражи своје жртве и да створи неједнакост. И данашња борба за опстанак није попустила ништа од жучности и жестине; жртве, ако нису многобројније, оне су бар толике исте; ако нема политичке неједнакости, постоји економна, а неједнакост је увек једна врста блажег ропства,

нижи аргатује и робује за вишега. Резултати овакве борбе за опстанак где држава посматралачку ролу игра, колико су очигледни толико су и страховити. На једној страни краљевско богаство, с раскоши и сјајем, а на другој беда и голотиња, јер се већ ни сиротињом не могу назвати нижи редови. Провала између богаташа и пролетаријата огромна је и она бива све већа; на једној страни: све мање изабраних да благују, а на другој: све више позваних да гладују. Ову страховиту јаву не може нико порећи. Без разлике сви признају да је социјално зло превелико, да овако не ваља, да се мора помоћи.[1]) И држава почиње напуштати своју пасивну улогу, и напуштати индивидуалистички карактер свој постајући све више социјалном. Државни социјализам је доиста једна стварност; читава грана законодавства — Arbeitergesetzgebung код Немаца, никла је на западу. И званично се, дакле, све то признаје и хоће да помогне.

И либерализам — индивидуализам -- признаје да је социјализам зло велико, али верује да је он неминован пратилац културе, као што сенка прати светлост. Оно потиче из непромењивих закона човечје природе и људског друштва, из борбе за опстанак, која влада у целој природи и у друштву људском, из тока историје, из логике развића, из саме суштине културе. «Keine Kultur ohne Dienstboten!» Нема културе без слугу! Тако довикује Трајчке.[2]) Па даље: «Ово је непромењив закон: да је само једној незнатној мањини суђено да ужива идеалне тековине културе.» Док је живота биће и борбе, биће победилаца и побеђених. Победиоци чине мањину, а побеђени масу.

---

1) Каква је неједнака и неправична подела богаства у данашњем друштву капитала, показује врло лепо статистика Сев. Америке. По извршеној статистици од 1890. год. имају 9 процената становништва 71 проценат целокупног богаства Сев. Америке; а 91. проц. становника има само 29 процента богаства — осталог. А из оних 9 процената њих 4074 људи или фамилија имају 1 петину целокупног богаства Сев. Америке! Дакле 163-ћи део једног процента становника има толико колико и 91. проценат становника! По статистици најугледнијих американских листова 1894. год. њих 31.000 људи имали су у својим рукама једну половину целокупног богаства Сев. Америке, а другу половину осталих 65,000.000 становника! 1847. год. био је само један богаташ преко 5 милиона долара, чије се имање ценило на 20 милиона. Сад има у Америци 250 људи, од којих сваки има имање, које вреди по 20 милиона долара (а долар је колико и наших 5 динара), види Gyzicki, Soc. Ethik стр. 53. —

2) Трајчке у своме чувеном чланку: „Der Socialismus und seine Gönner“ (Preus. Jahrbücher, Bd., 34; 1874.), — док је још био национал-либерал!

Једнима је судбина одредила да уживају другима, да се муче, таква је природа људска — неједнака; мало је обдарених за живот, мало је «најбољих», «најваљанијих». А природа је људска и злу више наклоњена, те ће увек бити и квасца за борбу, па дакле и за неједнакост; зато laisser faire, laisser aller! Зло се дакле не може искоренити но само умањити, ублажити и учинити га лакшим да се поднесе.

Тако либерализам о социјалном злу. Социјално зло, које гњави ниже класе, неминовни је пратилац културе али не сваке, већ само оне, која се диже на индивидуалистичком терену. С тога оно није ни неминовно ни вечито; кад нестане силе, нестане и дејства, те ће нестати, дакле, и социјалног зла, кад не буде више индивидуалистичког система. Либерализам је социјални песимизам, а социјализам социјални оптимизам.

Да видимо у колико Етика мисли да јој је дужност да каже своју реч и о социјалном питању.

(Свршиће се)

ВЕЛИКИ ПЕТАК....

Завјес је црни пао... на крсту прибит Бог,
Да л' стрепиш, земљо црна, са јада големог,
Да л' стрепиш, да ли кунеш и свјетлост која сја
И људе што их хране бајна ти наручја?
Ти кунеш људство ц'јело... ти кунеш овај св'јет,
Ал' га не куне онај на крст што ј' разапет....
Слушаш ли како Јордан шумећи баца вал,
Врх Голготе како лете часови времена?
Гледаш ли стење којим је иш'о идеал
За којим срца теже вјером опојена?
Ил' слушаш јаде тешке даљнијех кољена,
Ил' смишљаш крсте нове... људским синов'ма?
То Господ само зна....

*
*   *

К'о гробље пусто природа је ц'јела,
К'о црни завјес небосклон се вије,
Падајте, људи грјехови ваши зову:
На крсту да се Спаситељ прибије.

Жучи му дали, распели га цара,
Трнови вјенац да му чело реси,
Његова зар ће крв прогонит' и нас?
О правдо света... небо само гдје си?

Да видиш даљна што потомства чине,
Кад Христос трпи муке и горчине,

Једнакост... браство, слободу нам дајте,
А дјеца гладна, хљеба помагајте.

Смилујте с', грозни ви тирани св'јета,
Биједној раји што у б'једи гине!
Смилујте с' браћи, коју чаша горка
Пуњена жучи не може да мине.

Скините ланце што народе вежу,
Робови, да се браћом називају,
Јер залуд мир у мору крви вреле,
Ако те ланце сами покидају.

Доћи ће доба, кад свијетом крене
Братимства љубав, да буди успомене,
На прошло доба, ал' вријеме није
За дјецом мати — да сузе пролије.

Јер шта ће сузе — суза нам не треба
Милијун нема ни корице хљеба...
Већ ради ропски — ради као црв
Тиранину, кој' пије ропску крв...

* * *

Завјес је пао црни, на крсту прибит Бог,
У људском срцу ђаво смјестио олтар свој;
Тирани њему служе, пијућ' робова крв,
По којој плива крвав дједова наших зној.

Што не макнеш се, робе.., патниче тешки сад?
— О како да се макнем.. видиш и сам је Бог
На крсту распет! Браство, једнакост,
Слобода ј' њему приправила гроб.....

Милан

ЂУКАН СКАКАВАЦ

приповетка С. Матавуља

(СВРШЕТАК)

V

Видјели смо, како је снаха Ђуканова, Ката Јовова, спријечила велику бруку на дан његове свадбе и како су је у велике поштовали и свекар и муж и дјеверови, а највише најарумнији од свију Скакаваца.

Да не би те разумне жене, са̑м Бог зна каква би нереда било у Мартиној кући на дан погреба! Марта је лежала готово онијесвешћена; Ђукан се превијао у кујни, јер му се бјеше „враг увалио у дроб“; Анђелија је сједила у мрачној коноби нијема, непомична, глуха на свачији позив. А женске навалиле са злурадом испитљивошћу, јер их је копкало да дознаду за тајну старе „Ђинђувије“.

Али Ката Јовова бјеше не само добра и паметна, него и необично вјешта. Она је имала спреман осмјијак за све, — и за оно што је смијешно, и за оно што је тужно, и за паметно и за безобразно. Њеколико згоднијех ријечи и њима прикладан осмијак, па свак бјеше миран.

— Јадне не биле, ви не познајете Анђелију, зато јој се чудите! рекла је она женама... Анђелија је добро жвркнута. Она је увртјела у главу, да је све гријех, па и женити се и удати се, а највише удовици преудати се, те је увјерена да је Бог Марту казнио! Зато она викаше „виђу Бога!“

Тако би умјела забашурити и која друга женска глава, али би јој недостајао Катин израз очију и лица, њено осмијевање, њена мирноћа, њен природни, неусиљени пријелаз на

други предмет разговора, што све скупа много већма утиче него ријечи.

И све жалосне потребе Ката је свршила лако, у тишини, као мимогред. Наравно, да јој је моја тетка била у свему при руци, али се тетки милило да граје и кад не треба. И тако, хвала Кати, сврши се што мртвацу треба у реду и пристојности. Осим свега, Ката је дивно замијенила болесну мајку, — она је тако умјешно нарицала да је измамила сузе и самоме попу.

Ђукан, у дроњавим хаљинама, у лицу као земља, погурен, необријан, привлачио је свачију пажњу и наводио свакога на чудне мисли. Није ништа говорио, него је само јечао.

У повратку, пошто Ката пусти да издуши силна туга боне жене, нађе опет згодан осмијак и рећи ће Марти:

— Црна секо, што најпосле да толико тугујеш! Да је остала у животу, лијепу би срећу дочекала! Дочекала би оно што и ти и ја и свака жена!.. Боље је не бити, него бити женско!..

Метеж је трајао у кући још један дан. Ката је имала на оку Анђелију, која за све време не бјеше ништа окусила, осим, може бити, воде, нити се куд макла из мрачне конобе. Ката јој није ништа правце говорила, него се намјерно јадиковала, да нема ко да у кући помогне, да учини ово или оно. Најпослије, другога дана послије подне, баш кад сам ја наишао, Ката јој рече:

— Анђелијо, по Богу сестро, имаш ли ти душе, бојиш ли се Бога?. Само ми то кажи: бојиш ли се Бога?

На то се Анђелија трже и устајући с натегом започе пренеражена:

— Велиш ли да се ја не бојим Бога?

— Па ти! Да га се бојиш, би ли ти оставила бону господарицу, којој нема ко ни воде додати!?

— А ђе је он? запита плашљиво слушкиња.

— И он је у кући, али је болестан. Чуј, дё! (Ката јој нешто пришапта, на што Анђелија плану:)

— Аја, Богме! Нека они плате што је моје, па идем с овијех стопа̂!

Ката јој окрете леђа и пође уза степенице, говорећи:

— Добро! Доста! Платиће се што је твоје, па иди с истијех стопа и понеси гријех на души да си оставила добру своју господарицу у највећој муци! А и свијет ће пљувати на тебе с тога, не бој се!

Онда стара дјевојка бризну у плач.

— Да си ми по Богу сестра, не говори тако! Ево, послушаћу те!

И отиде за њом.

Ја се притајах на вратима.

Горе, пошто престадоше њихови кораци, настаде тихи разговор и јецање. Иза мене Тамбур је на измјену режао и урликао, али истиха. Помислих да ће бити гладан, и заиста, кад пођох к њему, он устаде и умилостиви очи. Пођем к стојници, али ме и одонуд срете пригушен лелек. Курсуп је плакао и запјевао:

— Јао мени, јадан ти сам! Тешко мени и до вијека!

Нијесам се надао да ја Курсуп тако мека срца, али би смијешно било да га ја тјешим, те пођем горе у кућу.

Ђукан је сједио иза кревета Фифинина до прозора, а тетка и Ката плетијаху до Марте. Они прекидоше неки разговор. Ја започех:

— Мора да је Тамбур гладан, јер све урличе!

Ката одговори:

— Ја сам рекла слушкињи, да му умијеси мекиња... О Анђелија! Однеси псу јело!

Анђелија пронесе замијесу.

Настаде опет ћутање, испрекидано уздасима и Ђукановијем јечањем. Најпослије Ката настави пређашњи разговор:

— Мијат је сигуран! Он може сутра почети. Сад би добро било да нађеш три четири купљача, па да прионете, кад је Бог дао овако сухо вријеме! Доста је било дангубе! Гријехота би било да и даље пропада благо Божје? Је ли тако?

— Тако је, потврди тетка.

— Па да идем, кад ти велиш, да зађем по комшилуку, рече Ђукан и окрете главу према Марти...

— Богме, како који дан све ће бити скупљи, а ред је свршити, додаде Марта.

Марта замаха главом и започе слабим гласом:

— Нећу да он иде! Нека зађе Курсуп по комшилуку, па нека зовне Иванију Жврकалину и сина покојног Анта и дјечурлију Мијатову. Они су увијек у мене радили. Нека их само зовне, па ћеш се ти с њима погодити, Като... Иди зовни Курсупа!

— А ко зна ђе је Курсупина? вели Ђукан. Ја га никако не виђам!

— Ја ћу вам га сад послати! рекох и изиђох.

Изиђох смућен, јер ме немило изненади што се Марта у јеку своје жалости и у ономе стању може бавити обичнијем, домаћим пословима, а, што је још горе, само мисли о *њему* и о *његову* угледу. Упоређивао сам је са глупијем Курсупом, који кришом лелече за Фифином, и из тога упоређења Марта ми се снизи пред очима. Кад се примакох, чух опет његову кукњаву, али чух и Анђелијин глас. Зауставих се пред мрачном стојницом. Она га је, ваљда, тјешила, а он је нарицао, управо њекога је клео

— Да Бог да сви поцркали! рече Курсуп.

Јадник! рекох у себи, куне господаре што нијесу умјели чувати Фифину!

Анђелија замрмори њешто, а он се издера на њу:

— Три дана се давим сувијем крувом! Да Бог дâ цркли и они, као што је цркла Вивина!

— Курсупе! викнух ужаснут.

— Шта је? одазва се он истијем гласом.

— Како ти то говориш, бештијо једна! Ако ја то кажем господару, знаће ти ребра.

Он потече к мени, вичући:

— А шта ти ту прислушкујеш, растрижењаче, апостола ти твога! Чек, да ти покажем колико се бојим и тебе и лулавог господара! Стан' да...

Али му ријеч запе у грлу. Њека рутава рука поврх моје главе шчепа га за грло, те му искочише очи и стаде кркљати. У исти мах, њека друга суха рука ухвати Ђукана за косу и повуче га натраг, и то баш у маху кад Курсуп истрже нож иза појаса и замахну њим у трбух господарев...

Све је то било за тренутак, без и једне ријечи. Анђелија се загледа у Ђукана својијем страшнијем очима, изразом од-

вратности, чикања и презирања. Усред тога ужаса, она је тек била прави ужас, — била је утвара, аветиња, каква се ни у сну не виђа. И Ђукан, крвожедна звијер, готов да понова кидише на слугу, устукну пред њом. А она му се примаче, мичући блиједијем уснама, али се није чула ни једна ријеч. Онда Ђукан окрете главу и отиде пред кутња врата, па сједе. Ја отрчим у кућу и кријући се од Марте даднем знак Кати, да изиђе. Нијесам могао проговорити, него сам је вукао. Затекосмо га на истом мјесту. Врата од стојнице бјеху затворена.

— Шта је то било? запита жена.

Он диже главу и стаде нас гледати као да се буди из сна, и ја јој у кратко и на прекид испричах шта се догодило.

Жена се прекр́сти и сједе до њега, а мени даде знак да уђем у кућу. Срећом, тетка је била у разговору с Мартом, те не видјеше колико сам узбуђен. Примакнем се прозору, отворим га и видјех њих двоје доље. Ката се једном руком подбочила, а другом ухватила за чело, па му нешто говори. А он слуша оборене главе. То је подуже трајало. Најпослије Ката отиде пред стојницу и зовну момка, који лагано отвори, блијед као смрт. Није му дуго говорила, и он пође за њом оборене главе као стидна невјеста, па стаде пред Ђукана и пољуби га у руку.

Ја се опростим с Мартом и пођем кући. У пролавку затечем њих двоје на истом мјесту, а на улици видјех Курсупа гдје се гега и звиждука. Пошао је да тражи купљаче.

Сутрадан господар и слуга са најамницима отидоше да купе маслине, а Мијат је у конободи гњечио оне гњиле. Анђелија је помагала Мијату, пазила да се вода не охлади. Ката и тетка бјеху поред Марте.

Тако је трајало, докле се Марта почела придизати, а Ката је остави кад јој се снага добро поврати.

За цијело то вријеме Ђукану ни једном не дође његов «жвр», него је био узоран муж и домаћин, тако да и моја тетка поче вјеровати, е се „из темеља" измијенио, како говораше Марта. На Курсупу се искаљивао само у пољу, од Анђелије се клонио, са женом је поступао да не може бити боље. Али, пошто среди пошљедњи дио љетине, кад настаде права зима, Ђукан поче опет залазити у крчме. Два три пута сретох га пијана. Па онда, једног вечера, диже се граја у кући, са-

свијем онако као и у пређашње вријеме. Опет се чу вéкање Ђинђувијино и Курсупова дерњава: «не по трбуву, ћаћо мој!» Опет је сутра дан Марта кривила слуге, а правдала њега! И то је сад ишло редом сваког боговјетног вечера.

А једном, око поноћи, (бјеше око Богојављења), пробуди нас Курсуп, запомажући:

— Погибе господар!

Тај нас глас није изненадио ни ражалостио Бог зна како. Потекосмо распитујући о појединостима.

Пробо га, вели, ножем неки Арамбашић у крчми код «три круне.» Спорјечкали се нешто, па Ђукан ћушио Арамбашића, а овај њега ножем у бок. Донијели су га кући једва жива....

— Дакле, жив је! викну тетка чисто незадовољна.

Нађосмо око њега, осим Марте, њеколико људи. На кревету бјеше бара крви. Ђукан је лежао на здравом боку, са забаљеном главом. Један од људи испираше му рану водом и ракијом.

— Је ли при себи? пита тетка вукући Марту на страну,

— Ајао мени! тужи жена... Убише га права, здрава! Ево сви ови свједоче да није крив!

— Бога ми, ми то не кажемо! рече једно момче.

— Ама је ли при себи? понови тетка.

— Ама како није! одврати други. Није га прогризило, није му ни утробицу дохватио, — ни ђавола му! А гледај како је гојан у боковима.

Цијелу смо ноћ провели поред рањеника. Људи су такође сједили и пили.

Ђукан није хтио љекара, него се лијечио ракијом с поља, а вином изнутра. «Рљудао» је до половине прољећа, па се брзо појми и оснажи, те му се поврати и стари «жвр».

Тога љета често сам с њим ишао изван града, њекад у лов, а њекад обилазећи рôд. И све његове баштине познадох сјем «горњих винограда», а ту ме највише жеља вукла.

VI

На Преображење, зором, Ђукан дође у наше двориште и стаде ме дозивати.

— Хајде, вели, да идемо у горње винограде, да видимо има ли шарка!

Ћукан је био у тежатном руху, са раздрљеном кошуљом, са двоцијевком о рамену.

Тетка ме пусти. Курсуп изведе Лулину и Капурала. Тамбур је ишао за њима.

Ћукан ме подиже на сапи Лулини, препоручивши ми, да се чврсто држим за крстине од самара, а он узјаха преда ме и Лулина пође касом. Кад изиђосмо из улице, Ћукан рече момку да тјера у сав трк. Здепоња се полегуши и потјера што је боље могао. Тамбур је лајући за њим трчао. Ћукан стаде викати: «Аха, боље, боље, магарче на магарцу.» Па онда ми још једном препоручи да се чврсто држим, те ободе Лулину и она потече тако бијесно, да сам ја одскакао за педаљ. Тако смо трчали докле не остависмо „два магарца“ далеко иза нас. Кад пођосмо кораком, он започе:

— Дувај, дувај, пуцуљо! Два дана нијеси никуд макла! —

Кад сунце грану стигосмо под горње винограде, који се зелењаху по брдељцима. На највишем врху бјеше црквица «Госпа од Помишљаја». Гдје и гдје из пударица извијао се дим. По међама било је маслина и питомих воћака.

— То ли је Госпа од Помишљаја, гдје се много привиђа? запитах.

— То је, одговори он. Колико захвата црковина, нема тога бркоње који би кадар био преноћити на њој!

Ја сам доста слушао о тој сјеновитој цркви, у којој сваку ноћ сама звона звоне, саме се свијеће запале, њеки тајанствени свештеник служи службу, којој присуствују покојници из околине, што имају да откају смртне гријехове.

Одјахасмо. Курсуп поведе животиње узаном и кривудастом путањом, што се пењала кроза сухомеђе. Са пола бријега увратисмо у Ћуканов виноград, који је могао имати до десетак мотика; бјеше добра црница земља, чокоће чворасто и снажно. Отидосмо пред пударицу, под велики лиснати орах. Курсуп расамари животиње и донесе торбе. Ћукан извади из једне простране поњаву, коју пружи по трави. Па из ње извади Качићев «Разговор угодни» који баци на поњаву. Из друге торбе извади сомун и сирац и бурагу вина, а мени рече:

— Хајде, биркај ако што нађеш, па кад се назобљеш, врати се да чинимо жвр!

Ја и Курсуп биркали смо, докле смо се сити најели. Узгред, он ми је што шта причао, међу осталијем стварима и то да ће њеки од Скакаваца бити на својим баштинама, те да ће доћи на разговор Ђукану. А ту је увијек њихов пудар Бубало.

— А би ли ти смио ноћити у црквеној огради? питам га ја

Он рече да би, кад би имао длаке од црна пса и не знам шта још. Па ми узе причати о аветињама, које су му се јављале у разнијем приликама.

Затекосмо Ђукана гдје лежи налакћен и чита гласно Качићево причање «о босанским краљевима.» Ја легох поред њега, а Курсуп је стојке слушао њеко вријеме, чешајући Тамбура, па у један мах, кад чу ријеч „Котромановић", удари у горопадан смијех, па сједе подвивши ноге на траву. И што је даље Ђукан читао, то се момак све већма смијао, а, на моје велико чудо, Ђукан ни главе не обрну на то. Најзад Ђукан сједе, напи се ракије и даде Курсупу.

— Ама што се смије тако? запитах ја.

— Што је безјак! вели Ђукан, погледавши Курсупа љубазно... Нема он, болан, памети ни колико Капурал!

Курсуп удари у још већи смијех, па вели:

— А да зашто су књиге, него да се људи смију!... Де, Бога ти, чати још мало, како је онај краљ.. ха, ха, ха, ха!

Ђукан узе потанко причати, чији је који виноград. Па онда се сјети свога дјетињства и својијех другова, те заврши с уздахом.

— Послије, кад се одморимо, отићи ћемо к цркви, па ћу ти оданде показати наше село. Види се као на длану. Све ћу ти показати....

— А је ли се теби кад год што призрело овуда?

— Мени није, али јест брату Јови, али ником горе што ћаћетини. Кад је једном ишао из града пјешке, па допре ондје, гдје ми одјахасмо, вели, чује кораке озго. «Погледам боље, вели, и видим у мраку три човјека без глава! Кад ја то виђу, рече, имадох још толико свијести да пљунем иза себе преко рамена, па дадох маха ногама. Једва допријех жив до куће."

Курсуп се опет зацени и пита: «О свеца им њихова, како могу трчати без главе?»

Ђукан настави:

— Свуда се виђа по њешто, али овуда највише, зато, што су у старо вријеме биле велике шуме, па су биле засједе. Људи су дочекивали горњаке и убијали их. А кад човјек умре без причешћа, онда не може сјен да му се смири.

Ђукан нам је дуго причао о устравицама.

Сунце бјеше одскочило и припекло. Косови су пјевали, попци цврчали. По виноградима, кроз зеленило, блијеснула би гдјекоја цијев пушчана.

Курсуп први заспа до Тамбура. И Ђукан леже. Ја сам дуго сједио. Звоно зазвони. Са разнијех крајева људи су се пењали црквици и ја сам живо замишљао, како се ноћу истијем начином прикупљају покојници...

Најзад и ја се пружих наузнак и загледах се у неизмјерни чивитасти свод небески. Од тога ме обузе несвјестица, те заспах.

Доиста сам дуго спавао. Два пуцња, један за другим, тргоше ме, те скочих.

Курсуп је трчао у правцу куда је биле наперена пушка

— Шта би? запитах заплашен Ђукана.

— Ништа! Гађао сам косове, тек толико да испразним пушку.... А ево их ево их! Сад ће бити жвр!

И он се обазрије погледавши на небо и додаде: «О Боже, о свети Илија, не дајте!»

Далеко на западу, за голим брдима, као какав голем језик промаљао се црн облак. С почетка лагано па све брже, црнина се примицала приморју. Ђукан је нетренимице посматрао, па наду образе и рече:

— Ох-ох-ох, а ја немам *тројицâ*!

Ја сам од прилике разумио да се боји грâда, тога бича Божјега за приморску љетину. Курсуп донесе два ужасно искрвављена коса. Један је још отварао и затварао очи и као да уприје пријекоран поглед на Ђукана, па издахну. Он их узе, тегну их на длану и баци далеко. За тијем се окрете к цркви и викну:

— О-о-о, Бубало!

— Ој, ој, одазва се Бубало од њекуд.

— А имаш ли тројицâ? виче Ђукан.

Након дуга застоја, пудар одговори:

— А имаћу десетак!

— Пошаљи ми четири, викну Ђукан, а ево ти шаљем бановац (грош).

Курсуп узе новац и отрча уз брдо.

Ђукан напуни пушку само прахом, погледајући сваки час на небо, на коме се облак раширио. И рече:

— А ја, магарац, да заборавим, да је данас Преображење, кад оне увијек учине да се преобрази небо!... Да заборавим понијети тројицâ!... Баш сам гори од Курсупа!

Курсуп дотрча, носећи у капи њешто, што истресе напоњаву. Бјеху четири бијеле гукице.

Ђукан се прекрсти, па разви једну бублицу. Бјеху то два комадића свијеће, укрштена и свијена. И он стави у сваку цијев по једну.

Ја се тада сјетих онога, што сам одавно знао. На Тројичин дан, тежаци донесу у цркву свјећицâ, па их на литургији после Јеванђеља савијају. Ти су пурци намијењени да гађају вјештице, које воде љетне облаке. Вјештице се само боје тројичина пурка; њишта их друго погодити не може.

Облак већ бјеше покрио све горње винограде и други крај према њима. Како је црнина летјела над нама, тако се сјенка прељевала преко зеленијех винограда.

Ђукан устаде.

Свуд по виноградима стајали су људи гологлави, са напереним пушкама пут неба.

На један мах загрми над нама. У исти мах зазвони на цркви, грокну грозд пушака и из двадесет тридесет грла диже се урликање.....

Ђукан је нишанио у окрајак облака таком пажњом и изразом, као да баш види некога, па само чека да му се згодно напери према цијеви.

Најпослије и он опали, и сва се тројица стадосмо дерати из свега мозга.

— Ено је!... Ено их двије три! викао је Курсуп ужасно узбуђен, докле је Ђукан уздрхталим рукама поново пунио

пушку... Брзо, господару, ако Бога знаш. Овога пута бар једна умаћи неће!...

Град се просу на другој страни и само дохвати окрајке горњих винограда. И мени се машта толико распламтила, да ми се збиља чинило, е видим њеке крупне женске слике у облацима.

Курсуп их је грдио најгаднијим ријечима.

Ђукан се опет прекрсти и опали.

Тако је подуже трајало. Пуцњава и дерњава на све стране.

Облак се повијао, спуштао, дизао, као каква голема авет. Мало по мало, облак се издуљи и отплови кроз плаветнило небеско, носећи ужас другим крајевима приморским.

Сви виногради око цркве бјеху поштеђени.

Ђукан сједе изнемогао. За дуго ријечи није проговорио. Курсуп, блијед као крпа, започе:

— Еј, сило небеска! Да не би тебе, господару!...

Ђукан га мрко погледа, а мене још горе, па леже потрбушке и стаде нешто гунђати. Најзад почесмо ћутке јести. За тијем легосмо опет до «попаснијех доба.» Онда Курсуп одведе стоку на појиште, а Ђукан миману главом, да идем за њим ка «Госпи од Помишљаја.»

Пут је био стрменитији, али шири но до половине бријега. Виногради су били боље омеђени и задрачени: чокоће и маслине снажније, те се на први поглед познавало да је земља одавно обрађивана.

Он је лагано ишао преда мном, погнуте главе. Како не бјеше ријечи проговорио послије града, то сам помишљао да је зловољан због штете, јер је Мартиних и његовијех винограда било на другим крајевима, које је, може бити, град обио. Али, од једном, поче он застајкивати, јечати и шкргутати зубима, те посумњах да га је спопала она његова обична мука у утроби, или како је он говорио, «да му се враг увалио у дроб». Чудио сам се зашто је пошао ако је осјетио болове; и баш отворих уста да га запитам, он стаде, окрете се и загледа, се у ме мутнијем злобнијем очима.

Прва ми је помисао била, да је свршено са мном! Шта знам! Можда га је спопао највећи «жвр» те тражи крви.

Моје уплашене очи скренуше се на двоцијевку и на руке му, које су млитаво висиле.

Он то, ваљда, познаде на мени, јер развуче усне и рече:

— Еј, кумићу! У тебе је срце као у зеца! па се окрете и пође саставивши руке на крстима.

— А као зашто то мислиш, куме? запитах га уздрхталијем гласом. Али ми већ глас не дрхташе од страха, него од гњева.

— Хм! Зашто? Зато што је истина! Ти по цио дан мрмољиш: бр—бр—бр,— учиш се још сад како ћеш варати свијет!... Сви сте ви такви, светитеља вам вашега, ви што *продајете ријечи!* Сви сте ви жвр! Гори сте од женетина!....

— Може бити да се вараш, куме? викнух ја таким гласом, да се он окрете се изненађен.

Ја сам сав цептио. Очи су моје право гледале у његове. Рука је моја спремна била да дохвати згодан, обао камен, који би га звизнуо по сред чела, прије него што би се машио двоцијевке...

Он само одмахну главом, па пође даље, онако млитаво, као и прије.

Након њеколико тренутака, запита ме кроза зубе:

— А виђе ли тетку, виђе ли?

Ја помислих да је помјерио памећу.

Он се окрете и запита ме, до душе, снебивајући се:

— Тако ти Бога, тако ти свега на свијету, право реци, познаде ли је?

— Ама кога, јадан не био? питам ја у чуду.

— Ама твоју тетку, болан!

— Ама, какву тетку, Ђукане!? Ђе је она?... — И стадох се обзирати!

Он затрепта очима мрднувши главом на више, на небо, па отиде бржим корацима.

А ја остадох као укован! Би ми горе, него да ми је рекао најпогрднију ријеч, горе него да ме је ударио, јер разумједох шта је хтио да каже. Видио је моју тетку међу вјештицама и увјерен је да сам је и ја видио!

Не знам како сам се попео на вршину «Госпе од Помишљаја.» У свакој другој прилици занио би ме био чарни по-

глед са тога виса, али, онда се забавих о своме јаду и срамоти. Пући ће брука! Марта ће повјеровати, боље него да је својијем очима видјела! Ко зна! Можда ће грјешна сметеница посумњати да јој је тетка «изјела» Фифину. Курсуп ће потврдити најтежим заклетвама, да је и он познао тетку у облацима!.. Ако се дође до суочавања, мени самом неће вјеровати, да је нијесам видио и ја ћу ушепртљити! А најпослије — (најпослијенакарце! како кажу приморци) — јесам ли ја баш на чисто, да је нијесам видио!?..

Наравно, сад, пишући ове успомене, ја се смијем ондашњем моме узбуђењу, али ја сумњам да сам их јачих доживео.

Ђукан је сједио иза олтара, налакћен, замишљен, гледајући свој заселак, чувен због видовитијех људи и жена вјештица.

Ја сједох на противну страну, пред уласком у малу ограду око Госпе.

Мозак ми је кружио, сузе су ми текле, било ми је као кад сараних оца. Неизмјерна пучина морска, просута острва, брдељци заодјевени зеленилом, голе «замишљене» главице, сури бедеми нашега старог града са поноситијем ранама што му остадоше од дивљачких навала, све се то збрка пред мојим очима. Али, мало по мало, у вечерњој тишини, према сунцу на заходу, све ми то различје постајаше јасније и моји се живци умирише, само оста нијеми бол.

Устанем и звирнем кроз прозор у старинску црквицу. Бјеше обична латинска капела, са једнијем олтарем и потавњелом сликом Богородице, пред којом је горјело кандило. На стенама и платнимма видио се траг времена; клупе беху пука црвоточина; крову би такође требало отправке, — еле у оној самоћи, а на вису, «Госпа од помишљаја» заиста бјешу богомоља за ноћне утваре!...

Стресох се помишљајући на то.. Питао сам се од куд јој то чудно, «убетно“ име?

Ђукан је сједио, једнако непомичан, замишљен. Кад га тргоше моји кораци, он ме погледа тужно. И поче:

— Тако ми Саваота, куме, ти не знаш како ми је криво, ти не знаш шта бих прегорио да нијесам видио што сам видио!

— Тако ти Саваота, куме, — рекох ја њему на претрг —

не гријеши душе !... Моја је тетка оштра жена, али је побожна. Она сваког свечаника иде на јутрење, на литурђије и на вечерње. У нашој кући увијек гори кандило. Она никад није легла ни устала, што се није Богу помолила. Она...

Не могох даље, јер ме загуши плач.

Он пође преда мном најбржим корацима.

Курсуп бјеше већ осамарио мазгу и магарца.

— Ти ћеш остати овдје с Табуром. Наложи ватру. Немој да заспиш одмах ! рече му.

— Нећу, вели Курсуп чешкајући се, али, овај, што ћу за сутра ? Има њешто круха и сира, али...

— Биће ти доста , магарчино прождрљива , а ја ћу доћи зором !... А је ли ? Јеси ли ти познао коју од вјештица !

Ја сав преблиједих:

Курсуп блену у нас.

— Јеси ли познао коју, бештијо ? понови Ђукан.

— Ја, Бога ми, нијесам... А, ја, ја, јесам , једну !... Бјеше стара, хрома... чини ми се...

— Добро, добро, ако је кад видиш у заграђу показаћеш ми је, заврши Ђукан, и он усједе на Лулину а ја на Капурала, и ћутке вратисмо се кући.

Нијесам могао одељети да не кажем тетки, а и он жени, те се заврже крајина између обје кумовске куће.

Да се буњевци не сјете, крајина је била из потаје, сасвијем «глухна», али су у невидјелици стријеле летјеле из оба табора. Ја сам се здравио с њима, поњекад и увраћао, али тетка никада.

Тако је трајало пуну годину, а при њеном крају, ја отидох у свијет...

Ђукан је још жив.

Пошљедњи пут сам га видио прије три године , кад је навршио седамдесету. Ни једне бијеле не имађаше у глави, зуби му бјеху сви здрави, очи оне исте разјбојничке, само што се мало погурио и што му се кожа смежурала. Марту је сахранио прије петнаест година , и узео помлађу најамницу, која се боји и његове сијенке, а у исто вријеме и претвара се, јер се нада

да ће је узети. Једино што је продао горње винограде, а иначе је сачувао сву баштину. Доходак троши немилице. Ручали смо заједно и пили све до ноћи. Мене је на махове сјета обузимала, сјећајући се Марте, тетке моје, Кате Јовове — све упокојенијех —, а Ђукан је говорио о њима мирно и хладно. Како сам се ја често навраћао на те сјетне разговоре, он ме једном прекиде:

— Море, говоримо о веселијим стварима, што си напопао мртве! И то је жвр!

— А бојиш ли се ти смрти, куме? запитах.

— А шта да се бојим, икону јој њезињу, кад јој не могу умаћи!.... Доћи ће, па ће спетљати, па онда је жвр!

— Прави и пошљедњи жвр! рекох куцајући се с њим.

ШТО БИ...
(ПО БРАНКУ)

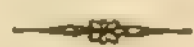

Што би зора, да неима — зрака̂,
Што би Српство да нема — јунака?
Што би и рај, да анђела — није,
Што би свијет, да сунце — не грије?
Што би владар, да нема — милости,
Што би слава, да нема — радости?
Што би море, да не има — воде,
А што земља, да нема — слободе?
Што би славуј, да нема — прољећа,
А што пчела, да нема — цвијећа?
Што би човјек, да нема — поштења,
А што ор'о, да нема — стијења?
Што би вила, да не има — крила,
Што би школа без — науке била?
Што би дрво, да не има — грања,
А књижевник, да не има — знања?
Што би перо, да нема — хартије,
А што пјесник, да — љубави није?

Цетиње 17. маја. 1896.

Радоје Црногорац

ПОГЛЕД НА РАШКО-ПРИЗРЕНСКУ И СКЕНДЕРИЈСКУ ЕПАРХИЈУ
(1854.—1895.)

I

Између 1854. и 1895. године управљао је рашко-призренском и скендеријском епархијом митрополит Мелетије. Може се слободно рећи, да је ова епархија за све то време у средњу руку бројала 25.000 домовâ. Од овога броја биће до 200 цинцарских кућа, а остало су православни Срби.

Нигде нема већега значаја црквени поглавар, него у Турској. Православни митрополити имају над православнима и црквену и световну власт; његовоме је старању поверен цео духовни живот православнога народа. Какву су силу имали митрополити, види се из ових примера: „постависмо и *заповедамо* нашему епитропу да покупи од свјашченика ово нашу годину како гласи овај тефтер“ (1873. Мелетије); „дајем ти на знање кир попа Крсто како праћамо протосинђела и заћеларију наше стране да приходе прос христијане и зафилотиме и за мирију и за писанију и за сваку уредбу нашу да хи ти будеш мукает за сваку работу и да чуваш и нурију и цркву док свршу нашу работу да се који христијанин не поплаче *е ми чевап дати нећеш моћи* но шчо ти рече протосинђел то да слушаш ако ли њега не послушаш ни нас нијеси послушао и мир вам божји“ (1838.). Митрополит Ананије пише Скадранима 1831. године: „Буди знано вама како определихом инорију јему попа Кршча пол шехер и пол села скендеријски и један хисе от цркве шчо је и до сад держао и ви православни хришчијани енорнјаши примите јего и чест јему воздајте и исплаћајте како шчо имате до сат обичај кршчење, венчање, водицу, подуше, опело, и мир вам божји.“ Ово сам навео, да се види како су митрополити апсолутни господари. Митрополит је могао свакога грађанина: позвати на одговор, казнити затвором, избити, па и живота лишити, а да никоме не одговара. Турци су вазда високо ценили митрополитски положај; у његов се делокруг рада нису мешали, нити су ништили митрополитову пресуду над хришћанином, ма каква она била. Према овоме стању ствари, највише је зависила судбина православнога народа од самога митрополита.

Пре доласка Турака на Балканско Полуострво код Срба је православље било ухватило јакога корена, да се од њега одбијала најгрубља сила. Сви знатнији српски владари гледали су да имају самосталну и јаку црквену организацију. То је трајало све до пропасти политичке самосталности. Кад се није могло успети, да се Хришћанство замени Мусломанством, онда се прибегло другоме средству — управа српске цркве предата је Грцима. — Грци су се користили забуном у српској цркви, после политичке пропасти, и предложили су Турцима, да им уступе управу српске цркве. Висока Порта је радо прихватила фанариотски предлог и преда им. Порта је то учинила из простога разлога: што је врло добро знала, да грчке владике неће водити никаква рачуна о народном напретку, него ће им најглавнија брига бити, да што више извуку материјалне користи Зато се није ни гледало на способност и личне врлине, него је то звање куповано за паре !..

Узалуд ћемо превртати листове црквене историје и тражити каквога Грка, митрополита рашко-призренске и скендеријске епархије, који је добра чинио српској цркви и српскоме народу. Овај су високи положај заузимали људи с најгорим особинама. Њихово порекло, њихова тамна прошлост и њихов рад приказују их у најцрњим бојама. Они нису имали ни најмање љубави према своме узвишеноме позиву; њих није везивало за ово место ни једно узвишено начело православне вере — њих је везивала материјална корист у најужем смислу. Они су своју „паству“ презирали и кретали су се у најужим границама грчке сфере: ко није Грк тај није човек, тога ваља презирати и угњетавати !...

Да ово не говоримо у каквој националној занесености, видеће се из даљега излагања.

II

Напоменусмо у опште, а сад да пређемо на време, које смо на челу ове расправе исписали, или још тачније на митрополита Мелетија.

„Узалуд сам тражио писмених података за биографију ма кога од грчких митрополита, који су слати из Стамбола у рашко-призренску и скендеријску јепархију, после укинућа српске патријаршије,“ вели пок. Јастребов. Биографија митрополита Мелетија такође је тамна. Сâм је Мелетије оставио у својим хартијама записку: „По Партенија на 1854. месеца марта посветио се за митрополита рашко-призренски-скендериски свашченаучитељ православнаја богословија и протосингел дерконескаја Мелетије родом из град Серез.“ Још овоме ваља додати: да је Мелетије изучио папуџијски занат код једнога ћелавога мајстора у Серезу. Пошто је изучио занат, упозна се са серeским митрополитом. Митрополит га заволи и пошље у Цариград на науке, где је, по свршетку школе, постао вероучитељем у „богословија“. Кад је дошао за рашко-призренског и скендеријског митрополита био је у најбољим годинама. Био је

личан и врло бујне природе. Живео је раскалашно; женске је волео страсно. „Знаш ли болан, бабо, како смо у твоме двору царевали?“ пише му једна његова љубазница. По кућама би правио посете обично пазарнога дана, кад су жене саме код куће, а ђетићи на раду. Један пут му за то подвикне хаџи Стефан из Призрена: „Свети владико, ја ти забрањујем да одлазиш мојој кући, кад ја нисам код куће.“ Код Туракâ је оставио најлепшу успомену из младости, јер је искључиво с њима банчио. Ракије је пио врло много и пио ју је до саме смрти. У кући је трошио врло скромно: „за сваки дан трошки леба гроша 3:4, масло гроша 3, ракија и вино 3:20, свећа гр. 1, кафу и шекер гр. 1, млеко или зејтин гр. 2, зарзовати гр. 1 = гр. 15·24“. Резиденција му је била Призрен, али се ретко у њој задржавао, него је непрестано путовао од места до места и брижљиво прикупљао „своју годину.“ Обично би једно место напуштао, кад би грађане завадио!.. Умро је врло бедно. Док је год лежао на самртничкој постељи, није скидао очи са једнога сандучета, у коме је било неколико стотина лира!.. Народ је одао пошту његову чину и сахранио га у цркви св. Ђорђа у Призрену.

III

Од 1830.—1854. године биле су врло честе промене на престолу рашко-призренске и скендеријске епархије. За ове не пуне 24 године изменило се 6 владикâ Ни о једном од ових владикâ немамо ништа добро да кажемо. Из свега онога, што се о њима зна, може се закључити: грчке владике рашко-призренске и скендеријске епархије од 1830.—1854. оличавале су у себи све врсте људске покварености. Биле су: развратници блудници, пијанице, незналице, тирани и т. д. Српски православни народ и његова црква јако су били унижени. Има доста примера да су сами мусломани заштићавали српску цркву од злоупотреба грчких владикâ!... Оне су биле срамни жиг на телу светога православља. Безакоњима грчких владика највише су стајали на пут поједини самостални господари покрајина или појединих места. Политички поглавари, и ако су сматрали Србе као „невернике“, ипак их је српска крв вукла, да заштићавају своје племе од бездушних грчких владикâ. Зато су се често и мењали митрополити на престолу рашко призренске и скендеријске епархије.

Митрополит Мелетије заузео је столицу рашко-призренске и скендеријске епархије марта месеца 1854. године и управљао њоме до 27. августа 1895. године. То је врло замашан простор времена; за толико се времена могло много што-шта учинити.

Митрополит Мелетије је врло вешто свој први корак употребио. Поједини политички поглавари нису му више сметали, јер је већ тада била изведена потпуна централизација у турскоме царству — све је зависило од Стамбола. — Мелетије је имао две чињенице, о којима је морао водити рачуна, а то је: царска власт и српски православни на-

род. Власт је одмах задовољио, јер се одмах ставио њој у службу. Он није чувао своје простране привилегије, него је једну по једну напуштао: њега се ни за што друго није тицало, него да обезбеди богате приходе; на томе је била концентрисана цела његова пажња!... Митио је и последњега чиновника: „Подај му која ока кафа да му буде драго и да ни да заптија." С већим чиновницима и виђенијим Турцима је најрадије друговао и уживао. Према томе је код Турака био потпуно обезбеђен и с тиме је зајамчио своје богате приходе. — Према народу је био до крајности неискрен. Сваки онај, који би се заузимао за какву народну ствар, био би проглашен за бунтовника и издајника а сам се никад није заузео ни за једну народну ствар. Свештенство се није смело истицати: за све његово време оно је било најбеднија класа људи: оно није било учитељ и вођа народни, него роб без икаквих правâ!... Сви су црквени и народни послови били у рукама народних општина. Заиста је у Турској потпуна општинска самоуправа, али која је корист, кад до ње није допирала никаква цивилизација. Црквени поглавар био им је непријатељ; свештенство је на врло ниском ступњу; школе није било да народу очи отвори, — народ је остављен самом себи!..

Митрополит Мелетије више је био порезник, него православни митрополит. За 42 године своје пастирске службе нити је имао конзисторије, нити архиве, нити писара, нити своје сталне резиденције. Цела његова архива састоји се из једне вреће писама, која имају више трговачки, него митрополитски карактер. У тој врећи су писма од седамдесетих година на овамо. Пре седамдесете године већином су писма уништена; то је по свој прилици учинио, што се била обратила велика пажња на фанариотске владике!... Од пређашњих владика остало је само неколико писама у његовој „архиви"; једно митрополита Захарија (Србина 1818.—1830.), а остала су грчких владика. „Архива" митрополита Мелетија врло је важна за културу овдашњега православља. Ко буде прегледао ова писма, видеће, каква су зла чиниле грчке владике православноме народу. Народ се за најмању ситницу обраћао владици: владика није хтео да чује за народне жеље. На молбама и жалбама обично је решавао: „На православна општина да извиди;" или „тако останеть", на народ нека чини како зна. Брижљиво је писао разводна писма, а то значи, да је за добре паре врло радо разводио!.. У народне се послове није мешао, да се не би замерио!... Свештенство је понижавао и убијао му сваки углед у народу, за то у његовој „архиви" има врло много жалби противу свештенства. Проте су му биле обично најгори и најнеспособнији свештеници, што је, разуме се, рађало међу свештенством завист и раздор. Свештенство је до крајности било угњетено: у свима ћеш редовима наћи отреситијих људи, него у свештенству!.. Свештенички чин куповао се као и свака друга роба: „по што се погодимо!.." Нико није питао онога, који купује свештенички чин: је ли спреман за тај позив, него колико ће платити!.. Ваља напоменути и то, да митро-

полит Мелетије није трпео добре и способне свештенике, за њега су били најбољи они, који нису ништа вредели!... Онај, који прими свештенички чин, или је морао понизити своје достојанство, или је морао огласити рат грчким владикама. А ево за што: све грчке владике врло су ниско продавале св. Духа, а могли су га кад су год хтели узети. Није било потребно, да свештеник учини какву замашну кривицу, довољно је било да се само владици замери, па је одмах без икаква пута и суда бивао недостојан. На пр.: да му се нешто пожали за што владика не би био расположен: да владичину нурију не скупи на време; да му не пошље „јаја", „ћуран" или друго што, што би владика тражио — све би то повлачило губитак свештеничкога чина!... Свештеник или је морао бити верни слуга неваљала господара, или је одмах морао с тим позивом раскрстити. А што је још жалосније: свештеник је могао бити највећи неваљалац, па да опет носи свештенички чин, само, ако с владиком „работу" удеси!... Свештеник је могао учинити ма какву кривицу, па да му ништа не буде, само да добро плати или клекне пред владичину љубазницу и замоли, да га удостоји владичине милости!..

Довољно је навести само један пример, па да се види како је владика поступао према свештенству. 1894. године набеди Мелетије попа Ристу Шиљака са Илинога Брда. Поп Риста се правдао и тражио доказе за то тврђење али владика није хтео ни да чује. Кад се поп Ристи досади, баци камилавку и омота чалму, учини владици темена и седне код њега. Кад владика то виде повиче по своме обичају на попу Ристу, али поп Риста одговори: „Не! Видиш ти, калуђеру, ову чалму? — Ја нисам више поп Ристо." Поред свих покушаја поп Риста је остао при своме. Владика се уплаши, падне са столице.... и једва су га стрпали у кола од смрада. Овде би се могао неко насмејати, али кад се малко дубље размисли, сваки Србин мора дубоко сажаљевати, што је дотле српска црква била доведена!...

IV

Рашко-призренска и скендеријска епархија била је центар духовнога живота српскога народа у најглавнијим временима српске прошлости. Чим човек ступи ногом на њену територију, обузме га страшно осећање, јер где год макнеш чини ти се згазићеш стару светињу. Читавих се пет векова рушило, али је ипак доста остало. Две су силе рушиле српску прошлост. Једна је била сувише плаха и груба, па што је захватила, то је и однела — освајачи; — друга је злобна и покварена — православне грчке владике. — Ова друга сила била је много несноснија за православље и српску прошлост!...

Митрополит Мелетије да је само онолико заштићавао српске задужбине колико је имао право по турским законима њега би историја српске цркве забележила на угледноме месту. Он не само да их није штитио, него је шта више ишао на руку њиховој пропасти!... Поменућу

неколико старих задужбина, које и данас само без крова стоје и које Мелетије просто није хтео дићи из рушевина. Ђурђеве Ступове „код Дежаве старијех дворова“, „Сопоћане Рашки на извору“, Довољу близу Црне Горе, Бању, Бањски манастир и т. д. Народ је желео и радио, да сачува своје задужбине и непрестано се обраћао поглавару своје цркве: „Ваше Преосвештенство, наша ће највећа срамота бити, ако нам ова задужбина пропадне“, а поглавар је одговарао: „гледајте ви вашу послу, то је наша брига ! ..“

У последње време, кад се народна свест пробудила, многе су старе задужбине обновљене: Високи Дечани, Милошево, Грачаница и т. д. Покојни царско-руски консул Јастребов пише митрополиту Мелетију: „Врло ће бити тешко и за мене и за вас, ако Грачаница неће се покрити и у ово љето !...“ (1874.). Дакле, сасвим су други фактори радили на побољшању српске цркве, а никако њен поглавар !...

Нове задужбине подигнуте су у овим местима: Призрену, Новом Пазару, Новој Вароши, Пријепољу и Сеници. Колико је митрополит Мелетије волео, да се те задужбине подижу, видеће се из овога примера. Кад је у Призрену довршен храм Светоме Ђорђу, Мелетију јаве, да је направљен хор. Он одмах узме момке, седе у цркви и заповеди да се хор руши. На тај начин Мелетије оштети цркву са 200 дук., изговарајући се како је то „католицко обичај !....“

Митрополит Мелетије је отео цркву Св. Спаса у Призрену од православних Срба и предао Цинцарима. Он је у овоме спору играо врло гадну улогу. Код народа је говорио, како је уз народ и неће допустити да се црква преда Цинцарима, а овамо је званично радио, да се црква преда !... Док је год распра трајала, Мелетије је ишао од места до места, како се не би видело, да он Цинцаре подбада и ради у њихову корист. Кад је народ увидео да је он свему крив, позове га у Призрен, да расприи стане на пут. Он је тада био у Вучитрну. Мелетије одговори овако: „не могу доћи, јер сам пустио коње на пашу !...“

V

Мелетије је био жесток противник свакога народнога напретка. Он не само да није водио бригу о образовању свештенства, учитељства и народа у опште, него је то спречавао. За пола столећа његове архипастирске службе, није потпомагао образовање ни једнога младића ! .. Данас у целој епархији нема ни једнога лица, које би достојно било митрополитскога звања !... Фанар се данас изговара пред српским захтевима: „ви немате свога човека.“ Заиста је то жалосно али сва срамота пада на фанариоте !. .

Вазда су добри људи обраћали пажњу на опште народно образовање у овој епархији. Дела су упућивана преко митрополита Мелетија. Он не само да није давао народу, него је спречавао продирање књиге и просвете у слојеве народне !... „Радо бих хтео да лист „Истина“, кога

ја издајем што више користи српско-православној цркви донесе. Ради тога наумио сам, да 10 егземплара тога листа шиљем у Стару Србију свештеницима и свештеничким приправницима на дар“, пише уредник митрополиту Мелетију. Мелетије не само да није примио тај родољубиви дар, него га је забрањивао!... Не само да није предао овај родољубиви поклон, него није предао ни један листић за опште народно образовање за 42 године своје архипастирске службе! После његове смрти нађене су само три књиге на српскоме језику у његовој митрополији, које су случајно биле забачене међу грчке књиге!..

Српске је школе такође мрзео и више сметао њихову развићу и напредовању, него „царска власт!..“ Српска Православна Богословија постоји у Призрену ево већ 25 година. Мелетије је, као врховни надзорник свих школа у својој епархији, посетио Богословију свега једанпут! Ово је једини виши духовни завод за Србе у отоманском царству, али ипак из њега имамо најмање црквенослужитеља! Богословија се заиста својски заузимала, да спреми за свештенички чин и може јој служити на част, што је Мелетије био противник њеним кандидатима!

Какву је дволичну игру играо митрополит Мелетије према српским школама, види се из његова писма ректору Призренске Богословије: „Преподобњеши Мелетије ректоре Богословије — во Призрен. Молитвујем ти отеченски и писмо твоје од 29. маја писато примисмо и видесмо како ове године извршен испит раније отпочети су 8. а довршени 19. маја и како били су и от хућумат царску на испите секретар мутесарифу и чланови комисије просветне свјашченство нашу и грађани то врло добро но сажаљевамо шчо несмо били и ми у Призрене да се нађемо на испите.“ Дакле за 25 година није био ни на једноме испиту, а те године сажаљева што није био у Призрену, да буде на испиту!... Само фанариот може тако подао бити!...

Основне школе нити је сам потпомагао, нити је другоме то допуштао. Ректор Призренске Богословије обраћа му се у једноме писму с молбом, да одобри ревизију у основним школама, а он одговара: „Ради учитељи основна школа који су у нашу богохранимују епархију то је наша брига!...“ Гледао је српску школу и учитеље с највећим презрењем. Пред једним наставником и више грађана казао је за српски језик у Призренској Богословији: „Ево вам мој фндек (псето), на нек вам предаје српски у Богословији!“ (Није било професора за грчки језик!“

Кад је један наставник Призренске Богословије напоменуо жалосно стање свештеника, и да би ваљало радити да се оно поправи, Мелетије га је истерао напоље и тражио, да се одмах уклони из Богословије, што је одмах учињено!..

Кад га је учитељски колегијум молио једне године, да им одреди ревизора за време испита, Мелетије је истерао учитеље: „ви хоћете, џанум, да уведете католицко обичај у православна вера!..“

На учитеље је радо примао тужбе и гонио их на сваком кораку. Учитељски је положај под грчким митрополитима врло несносан. Често

је неки грађанин из мржње тужио учитеља митрополиту и учитељ је без икаква извиђања био кажњен или лишен учитељскога звања. За то учитељ понајчешће није никаква чињеница у народу, него је прост сеоски или варошки слуга. По појмовима грчких митрополита учитељ не сме имати никаква права у народу, него само дужности!.. Ради тога се по најчешће рађа међу грађанством и учитељима мржња и завист, што ни у ком случају не може служити напретку народне просвете. Имао сам прилике да видим: да општина својим учитељима забрањује носити штапове!... Кад сам прошле године испитивао узроке неуспеха у једној школи, учитељ ми је наводио: „како није имао времена, јер је по наредби општине морао свакога дана успремати школу и куповати дрва!

Кад сам прошле године запитао једнога коџобашу: шта има против учитеља да се жали? Он отпоче: „Ето вала, господине, све ћу ти по реду рећи. Он нам добро учи ђецу, али не ваља, што нас неће да слуша. Ја сам му забранио, да не сме: садити лук, сејати кромпире и гра, пећи ракију, а он неће ни да чује.“ Изгледа да наш народ не гледа радо учитеље и школу, али то не стоји. Сваки се Србин поноси, кад му дете „зна књигу.“ Шта више он цени и практички смер основних школа. Забуни и непоштовању учитеља и грађанства криви су грчки митрополити. Они су нарочито ту забуну подржавали, да би спречили напредовање народних школа и да учитељима убију сваки углед у народу, као и свештенству.

Неће бити без интереса навести распоред за српску православну основну школу у Приштини за 1892. „Таке у који саат да почне учење дечама на основну школу у Пришчину и у кој саат да се пушчат деча:

На Марта од	1—5	учење	до 6	одмора	од 6—11	да учит.
„ Априлја од	12-5	„	„ 6		„ 6-11	„
„ Маја од	11—5	„	„ 6		„ 6-11	„
„ Јунија од	10—4	„	„ 6		„ 6—11	„
„ Јулија од	11—4	„	„ 6		„ 6—11	„
„ Августа од	12—4	„	„ 6		„ 6—11	„
„ Сентембр од	1—5	„	„ 6		„ 6—11	„
„ Октобар од	2—6	„	„ 7		„ 7—11	„
„ Новемар од	2—6	„	„ „		„ 7—11	„
„ Декебр од	3—6	„	„ „		„ 7—11	„
„ Јануар од	2—6	„	7 „		„ 7—11	„
„ Фебруар од	2—6	„	7 „		„ 7—11	„

Из овога се распореда можемо много које чему поучити. Мелетије је просто узео распоред часова турских основних школа и преписао. Православни митрополит почиње годину мартом месецом!.. Он није водио рачуна о полу и узрасту деце; он је написао „да учит“ 11 часова дневно!... 1892. године било је већ доста ваљаних и спремних учитеља, али Мелетије није водио о њима рачуна, те се није ни договарао о њиховим потребама!...

VI.

Онај који ружи српске народне обичаје ружи и православну веру, јер је испреплетано једно с другим, да га је немогућно раздвојити. Митрополит Мелетије је презирао српске обичаје. Он је на свакоме кораку гледао, да их искорени. Зато су српски народни обичаји из дана у дан бледели и ишчезавали. Да наведемо једну његову повељу за белопољску нахију. „Уредисмо и отврдисмо архијерејским повељенијем за неколице обичаје како ваља бити от сат после и заповедамо прво *1.* кад идет друг другом на разговор, на ракију шчо се каже, више от једно мезе да нема Второ 2. На светога или у шехар или у нахију само једно ручак више нема у вечер свакиј да се врати на свој кућу. Треће *3.* кад кој умре они дан само паналија (кољиво) и свећа да се носи у цркву, а друго ништа такођер и на трећи дан и на девети и на четрдесет дана софра и јадење и пијење нема. Четврто *4.* На Божик и великдан нема да се шета по кућа на први дан но од цркву свакиј на свој кућу да се врати на други дан и трећи не да се по обичај шетат." Мелетије није искорењивао заблуде у народу, него је искорењивао лепе српске обичаје! Он није забрањивао да се удају девојчице од 12 година, а забрањивао је народу уз ракију два мезета!.. Мелетије није рачунао једном грађанину трећи брак, разуме се, за добре паре јер вели: „прву ми је ноћ жена побегла, те те молим свети, владико, да ми не рачунаш ову женидбу, јер ништа није било"!.. Другоме није рачунао трећи брак, пошто му се жена потурчила!... а забрањивао је да се „по обичај шетат"!..

Мелетије је презирао српско име. Он је врло добро знао да је то српски народ, коме је он митрополит, али је вазда то име избегавао. Он на једноме листићу пише имена српских патријархâ и владикâ од укинућа Српске Патријаршије под насловом: „споменикъ црковну историју српскогъ", али је ипак ову последњу реч превукао!... „Млађи цар Урош љубећи Вукашина више од других банова и кнезова и остала господа закраљи Вукашина у Пришчину"... Дакле Мелетије је био убеђен да је то српски народ, али га је називао: „хришћани", или по турском: „бугар-милет"!... Колико су у опште цариградски Грци водили рачуна о народу рашко-призренске и скендеријске епархије, види се из тестамента Димитрија Младеновића из Призрена, који је писан у Кавали, и у коме оставља на призренске основне школе 5000 fl. Тастаменат је писао Грк, а и сведоци су били Грци. „Од прихода ови да се задржи оно шчо имаде *бугарска* (βουλγαρικὸν) школа у мојему отеченству"!..

Митрополит Мелетије гледао је да Срби не напусте православље en masse, а о појединцима није водио рачуна. Нема ни једног примера да се својски заузео да спасе коју хришћанску душу. Једино је девојке и младе жене, које су се хтеле турчити, задржавао код себе неко време, па их пуштао на милост и немилост судбини!.. Из његових писама види се да га је јако тронула бугарска шизма То на сваки начин није било

6*

из љубави према својој „пастви,“ него из себичних рачуна — јер се бојао да се његови богати приходи не умале!...

VII.

Рашко-призренска и скендеријска епархија била је највећи материјални извор за Цариградску Патријаршију. Она је рачунала преко 25.000 домова. Да Мелетије није имао никаква другога прихода осим 7 и по гроша од свакога дома, његов би годишњи приход износио око 200.000. гроша или 40.000 динара. Може се поуздано рећи, да је имао још 100 хиљада гроша годишњега прихода: од продаје свештеничкога чина, уцене свештеника, венчаница, освећења и т. д. Као што пре напоменусмо, он је врло скромну суму од својих прихода издавао на своје личне потребе. Према томе је митрополит Мелетије однео у Грчку 12.600.000. гроша или 2.520.000 динара за 42 године архипастирске службе!. Та сума приближно излази и по његовим неуређеним „тефтерима“. Читаве се басне причају о његовим новцима. Тако су ми причали, да је врло често лио златан новац у шипке и слао у Патријаршију. —

VIII.

Већ је четири месеца како је рашко призренска и скендеријска епархија обудовила. То по црквеним законима није смело бити, али фанариоти и црквени закони!... Фанариотима није стало за православље, њима је стало, да што скупље продају Светога Духа!... Жалосно али је истина!... Ко и мало познаје сукоб међу Србима рашко-призренске и скендеријске епархије и Цариградске Патријаршије око постављања митрополита на ту епархију, тај ће одмах увидети крајњу себичност и поквареност фанариотску. Да би јасније било што напоменусмо, изнећемо најновији сукоб у најкраћим потезима.

Српски народ није пропустио ни једну згодну прилику, а да не покуша отрести се грчких владика. То је учинио и овом приликом.

После смрти митрополита Мелетија народ се одлучно решио, да више не прима Грка за митрополита. Решен је, да раскине и с Великом Црквом, ако му ту праведну жељу не испуни. Такав је корак оправдан и одобрава га цео образовани свет. Без сумње је Фанар усамљен с мишљењем: да ваља Србима поставити Грка за црквеног поглавара!...

Чим је Мелетије умро, народ је једнодушно изјавио Патријаршији, да му посвети Србина за митрополита. Патријаршија није тој жељи показала никакву пажњу; сва је њена пажња била управљена на ствари покојног Мелетија, које су остале после његове смрти у Призрену!... Цела заоставштина митрополитова не вреди више од 400 турских лира; она је одмах запечаћена царском влашћу, пошто су све ствари претходно инветарисане, и да тако стоје до постављања новога митрополита. 36. правило Шестога Васељенског Сабора гласи: „Да не будет позволено из Митрополитов, по смерти епископа, подвласнаго јего престолу, отимати, или присвојати иманије јего, или церкви јего: но да состојит

оно под охраненијем клира тоје церкви, које је престојатељем бил преставлешисја, даже до произведенија инаго Епископа: развје когда не останетсја клириков в оној церкви. Тогда Митрополит да собљудајет оно је в целости, и все да предет Епископу, которји постављен будут.“ Ово су јасне одредбе законске, али Грци немају рачуна, да их примене на Србе!... Народ је стајао на законом земљишту, кад ствари није хтео предати до постављања новога митрополита. Поред тога, што је сигурност ствари потпуно зајамчена, и поред јасних законских наређења: да ствари остану у митрополији до постављања новога митрополита. Патријаршија је слала три посланства ради узимања митрополитове имаовине!.. Парцјаршијски изасланици су правили читаве шкандале око Мелетијеве заоставштине. Народ и свештенство потрзани су на суд, јер су их изасланици бедили, да су сакрили Мелетијеве паре; цела послуга покојнога митрополита допала је затвора из истога узрока. Залуду су свештенство и народ уверавали изасланике, да митрополитове паре и друге ствари нико није узео, Грци су остали при своме! Ах! грчка грамжљивости!. Кад су патријаршијски изасланици видели, да неће народ осрамотити и уплашити, пристану да носе оно што су нашли Народ то на основу закона одбије, али се око тога изроди читав спор, где опет народ победи. Изасланици се врате а ствари и даље остану под полицијским печатом!.. Народ је непрестано тражио Србина за митрополита па, кад митрополит дође, да се са стварима поступи, како закони налажу. Кад Патријаршија није одговорила на захтев народни, сва важнија места из епархије пошљу своје изасланике, да лично представе Патријаршији народну жељу. Изасланици су већ неколико месеца у Цариграду али им се никакав одговор не даје!. Патријаршији није стало за 25·000 православних домова, њој је више стало за 400 турских лира!.. За то Патријаршија поново пошље два посланика да узму заоставшину пок. митрополита: скопљанског митрополита Методија и једнога архимандрита из Цариграда. Кад народ није хтео да остуни од своје пређашње одлуке, Методије се врати у своју резиденцију, а архимандрит и даље остане у Призрену. Овом је приликом народ био попустио и реши да ствари преда, да се отклони и та сметња и да се православље и даље не брука. Изасланици одмах узму паре (до 500 д. ц.) и спреме ствари за пут. Изасланици место да се с народом опросте и да се заборави на оно, што је било, а они се покажу у правој грчкој боји. Цариградски архимандрит изјави: да ће остати у Призрену до даље наредбе, и да ће за то време учити српски језик. Иронија! Грк и љубав спрам српскога језика! Кад народ види задњу намеру, поново врати ствари, али паре остану. Народ је покушавао да и новце поврати, али кад је видео, да не може бити без шкандала, дигне руке. Архимандрит и даље остане у Призрену под видом: „извиђања правога стања ствари,“ али с чиме ће се свршити, тешко је погодити. А сва је прилика да ће Фанар изгубити парницу.

IX.

Нови митрополит, који је сео на престо рашко-призренске епархије, нашао је православље у доста жалосном стању. Ако се буде својски заузео, да поправи жалосно стање ове епархије, донеће му несумњиве славе. Цркве су запуштене; свештенство је у најжалоснијем стању; народна просвета сасвим ниско стоји; народној вери са свих страна опасност прети — све то очекује помоћ новога митрополита. Народ је искрено одан својој вери, али под оваки тешким теретима није немогуће и да подлегне. Зато сваки Србин нека сматра за своју најсветију дужност не примати више фанариоте за своје владике. А, ако је Великој Цркви стало: до славе, моћи, мира и љубави у светоме православљу може и даље остати врховни поглавар и српске цркве.

Ђ.

ОДАБРАНЕ ПРИЧЕ
АЛФРЕДА ХЕДЕНСТЈЕРНЕ

4.

КАНДИДАТОВА БОЖИЋНА СЛУЖБА.

Божић!

Каква разлика некад и сад!

Али, забога, сада је морао бити много срећнији? Изишао је из наивних лудорија, из уског круга старинске очеве куће! Тамо у провинцији, где је лежала очева кућа на брегу, јелама овенченом, тамо под ниским кровом, међу простим дрвеним зидовима, тамо је живео и „мислио друге мисли“, док није «остарео» — било му је пуних двадесет година! Мисли очеве и материне, старе тетке Ане, учитељеве просте мисли о животу и стварима...... Каква тамница! Прави завод за насилни душевни рад!

А сада није баш тако лоше изгледала ова тамница: љупко децембарско сунце, светлуцав снег на равном смрзнутом саонику, беле завесе на светлуцавим прозорима и сиво плав дим, који се лагано диже из димњака у редак, хладан ваздух, љупко двориште иза смерне решеткасте ограде, на коју беху натакнули јечмено снопље, као божићни дар птицама.*)

А стари капетан, кандидатов тата — и ако му је седамдесет година још се пење чврст м кораком уз «велике степенице“ — и госпођа капетаница — иначе неспокојна и увек у послу, сада непрестано гледаше чежњивим погледом кроз прозор у сали на друм — не личаху баш на праве тамни-

*) Народни шведски обичај.

чаре са својим пријатељским очима, пуним љубави и са својим седим главама.

Кли кандидат што хиташе родитељској кући по красном саонику у бунди и дабровој капи — зацело је знао боље. Чудновато, док је год носио вериге, никад није осећао, да су тешке. Чак је био и потпуно срећан у ондашњој својој наивности. Можда.. срећнији но сада.. ко зна.. можда и истина господине кандидате! Кад пак дође на универзитет, на висине «ослобођених духова», поносних, «јаких» душа, тек тада дознаде сву дубину својег ништавила.

Срећом дође још доста рано, да би и он пљескао, заједно пио пунча с оним двадесетпетогодим хероима по духу, који изволевају у милости трошити хлеб својих тата, а у слободним часовима одричу нам нашег Господа; који одбацују везу послушности међ родитељима и децом и остале изветреле трице; који се спрдају с љубављу међу мужем и женом, што «још непрестано» мисле, да не могу наћи своје среће без блебетања каквог духовника.

Ах, та могао је одахнути! Као да је далеко од себе бацио какво тесно рухо, па добио широко и угодно. Истина, у почетку му било нешто зима у њима — а чудновато, било је тако топло крај она оба стара срца, која су га хтела у свом «егоизму и деспотизму" држати спутана целог века! А кад су младе, „слободне" даме, кратке косе, с крмачама на рукавима, пола другарски, пола заштитнички, размишљале с њим о «слободном избору", «наравствености» и «предрасудама", тада се тискало каткад између њега и њих невидљиво за друге, благо девојачко лице, отворена чела и плавих очију, које су га погледале тако детињасто, тако жалостивно и зачуђено. Била је то Јулија, попова кћи, другарица у игри, пријатељица из младости, из «насиља", која га — знао је — волела, и ако међ њима није никад било ни речце о томе.

Па онда дође прелом с оцем. Стајало је у једним новинама, да је кандидат Бјерк на свечаној гозби у част једног младог, богато одареног агитатора, напио здравицу «јунаку свечаности,» да би му излио захвалност и поштовање омладинско за његове духовите, храбро нападе на «предрасуде и мрачњаштво». А из реферата о говору слављенога јунака могло се сасвим јасно

видети, да су те предрасуде и то мрачњаштво били баш све оно, што је он, стари часни капетан, целог свог живота волео, као нешто највише и најбоље штовао и ценио...... и тако би, те се млади кандидат пуне три године није видео у родитељском дому.

Али ту прво пред Божић писала је мама: «Дођи дома, Густаве! Тата баш почиње да стари а и ја сама нисам више тако јака као пре. Драго дете, нећеш ваљда да твоји стари родитељи премину, а да те још једном не притисну на своје срце? Је л' да ћеш доћи и бићеш љубазан и благ спрам својег старог тате?

И тако је дакле путовао кући на бадње вече.

На «великим степеницама" стајао је капетан Бјерк, чврст и утегнут као онда, кад се на маневарском пољу растављао са својом драгом четом. Али му дрхтали и срце и глас — баш као и онда — кад је, раширивши руке, рекао: «Добро дошао, Густаве! Нек да Бог, да би се добро осећао коју недељу код својих старих родитеља! Мој младићу, давно је било, кад си последњи пут јео код куће чесницу!» Мама не рече ништа, али преко многих бора и неравнина на њену старом лицу прелете као светло море чежњиве, жалостивне љубави, кад притиште сина на груди.

Дан прође брзо. Не помену се ни речца о оном, што је било између младића и старца. Једино љубав спрам сина сијала је, куд год се обрне — испод очевих белих, густих обрва, из матирина блага осмејка; па и саме старе слуге трептаху од радости што је сада ту господин кандидат и што ће пити с њима у друштву као пре много година. А кад изиде на двор да види како врапци благују на својем сноповљу, завекета стари Катон својим ланцем, скочи на њ и показа својим пријатељским сквицањем да се врло добро сећа Густава, који пре није заборављао да поглади свог старог пријатеља. кад год прође поред његове кућице.

Тад изађе и мама и мете му руку на раме:

— Густаве, немој сматрати своју маму за детињасту, али бих радо запалила јелку као пре, кад...... ти..... још..... беше мали. Ено је већ спремљене у вајату. Реци, Густаве, да хоћеш јелку као пре.

Да, хтео је. Значајно: очева кућа, тамница, не учини му се сада тако много тесна; биће да је порасла док није био ту....

Запалише јелку и Густав је седео за божићним столом уз сјај божићних свећа међ обема старима, и мама се не умори, доносећи му најбоље, што је имала, а тата је замишљено повлачио дуге, дубоке димове из нове луле, коју му је донео син за Божић. Свакако је морало прилично горе пријати но из старе, чађаве луле тамо унутра на полчици, али шта ту има да се говори, капетан као да је био задовољан.

Кад отац и Густав беху легли, мати потумара још мало по кући послом, уреди све и закључа јело у орман. Тад лагано сасвим лагано отвори густављева врата... Још беше будан и погледа је зачуђено.

— Мама!

— Хвала ти, Густаве, што си дошао! Дуге и пусте биле су последњих година бадње вечери за тату и маму....

— Ја... сам често.... на вас мислио..

— Знам, Густаве. Јака је веза међ срцима родитеља и деце. Свет и људи и нови утисци морају је дуго глодати, док је раскину. Бог те благословио, Густаве! Лака ти ноћ у старом дому!

Густав је дуго лежао будан. Збиља, шта ли сада раде они у друштву? Ах, да, били се договорили, да се скупе код Јана Блона око неколико боца, овог досадног вечера, ког чак и у кафанама нема реда и разума.

Око три часа у јутру оживе по кући. Од пете године није божићна служба грешила капетана Бјерка па и ове ће године све из куће у цркву.

Капетан узе свећу са свог ноћног стола и пође вратима од сале. —

— Куда ћеш, тата?

— Да пробудим Густава и да га питам хоће ли с нама?

— Немој... немој то да чиниш... Остави га нек спава; а ја ћу да мислим као да би пристао, да је био будан! Не бих могло чути да каже «нећу».

Капетан опет остави свећу, узе старичину руку и погледа јој у очи љубазно и озбиљно. —

— Ми смо бедни, слаби родитељи, Стафа !

— Да, тата, али знаш да Густав има једног оца, који је јачи од нас....

Кад саонична звонцад весело зазвецка у помрчини крај густављева прозора, пробуди се млади кандидат. А, тако, иду на божићну службу ! А њега нису пробудили ? !.. Тхе, ипак је било добро што су га оставили на миру, ипак би му најмилије било да остане код куће — на сваки начин већ је давно од онда, кад је последњи пут био на служби. Није што га баш привлачиле смрдљиве црквене свеће и гадне сељачке песме, али најпосле не би било тако лудо, дисати свежег вадуха лепог божићњег јутра, кад се већ више није спавало. Та да су му бар казали !

Скочи из постеље и обуче се. Нису свакако узели из коњушнице старог Еландца*). Можда би с њим могао још на време стићи. — Али у самој ствари каква лудорија ! Могао би море остати да мирно лежи ! Леле, да га сад види Јан Блом !

Јест, Еландац је био остао дома а и брзе саоне тако исто. Стари кравар поможе кандидату, спремише брзо саоне, и животињица шумно покаса красним саоником кроз хладан, лак, зрачан божићни ваздух.

Мислиш ли још божићног јутра на стару цркву на брежуљку у твојој домовини ? Међ јеловином и боровином, међ језером и друмом, светли се у јасној светлости божићне радости и божићне светиње ; пружила се од истока на запад, означујући сунчево рођење — раширило се христовом светлошћу и јасношћу преко тамног света — и сунчев заход, који ће се раширити преко свију нас живих, кад одемо иза железне вратнице у мирно гробље а ново племе похита преко наших гробова на светлост и мир, на свету песму и оргуљино брујање.

Свеће осветљаваху пуне клупе. Стари опаљени сељаци, погнути од година и посла, просте, убоге сељанке, које су целу годину радиле и бориле се за дневни живот, старе, бōне старице, чије главе готово мучно да ће доживети најближу службу а двапут помућеним погледом загледају у таблицу бројева да би нашле праву песму, плава, плавоока, лако одевена деца из сиротињских домова — сви су ту седели с *лепим*

*) Пони с острва Еланде, мали али врло брзи коњи, омиљени у Шведској.

изразом мира и покоја на *многим, различитим* лицима. Као да је божићни анђео својим белим крилом растурио сав немир с њихова живота, сав јад с њихових срдаца

Кандидат седе горе на кор. Поглед му кружио преко целе цркве. Тамо напред седео је тата крај старог капелана. Ала му бела коса, кад се овако озго гледа! Да је нису тужне мисли за јединог сина оседеле пре времена? Тамо с друге стране пролаза седела је мама над својим молитвеником. Ала је ово мило лице изгледало збрчкано и старо! Да јој није рођено дете оне бразде тако дубоко урезало?...

А крај маме седела је Јулија, пријатељ у игри и у пролећним данима живота, девојче блага, девојачки чиста погледа, слободна висока чела, које зацело не би могло решити ниједан једини модерни „женски проблем"... сем можда једног — онај застарели проблем, да за цео живот спреми срећу човеку, коме би поклонила своје поверење.

Око лепих усана неколико оштрих озбиљних црта, којих пре не беше.... Да се нису можда створиле у бојажљивом помишљању на младићскога пријатеља и његово дуго ћутање?

А оргуља је јечала и клицала своје: „Здраво ми, лепи јутарњи часу!"

Лепи тонови! Та ти си вештак стари сеоски оргуљашу! Или је твоја дивна свирка отуда, што ти је данас справа тако добро удешена у сагласности с чудноватом свирком жица у рођеним грудима?

Тамо доле у претпрати умало да покидају своје узе два женска срца. Једно старо и једно младо. Старо је молило девичина сина из Назарета, да јој опет поклони неисказано милог сина, ослобођеног од праха неверовања, хуљења на Бога и охолости — младо је чезнуло за пријатељем из младости који му је постао милији од свега на свету.

Тада се наједанпут обртоше обе очи на кор. Тамо је стајао Густав и гледао их, као да би их обе хтео закључати у своје срце, једним истим погледом покајничким, љубавним, а тешке, топле сузе котрљаху се полако преко његових успламтелих образа.

Тад задркташе у радости обе женске доле у претпрати. Стара се напрасно сети доба, кад јој је први пут поклоњен,

кад је мали и слаб лежао на њеним грудима — и би јој, као да га је други пут добила као божићни дар од оног, који је бескрајно виши но мати и отац. Млада виде, да се из мраза и снега расцвета најлепша пролећна ружа њена живота, и дубоко саже своје цветно, румено лице.

А оба срца и старо и младо сретоше се на божићним јаслама и жарком призивању божанског искупитеља у *једној* искреној, веселој песми:

«Здраво ми лепи, јутарњи часу
Дугога дана љубави и мира!..“

5.

ПРОСИДБЕ ПЕЛА СТРЕМБОМА

Петар, или како га обично звали Пел Стрембом, био је озбиљне тачне природе; што он једном почне то ће радо и извршити.

Кад се родио, био је најружније дете, што се могло видети, и тако се следствено развијао у том, једном примљеном правцу, да кад му је било 20 година, на 200 км. у наоколо, тешко да је могло бити ружнијег момка.

Од дванаест година ступи у гвожђарницу, и кад је славио свој 35-ти рођендан, био је и сам један од најугледнијих гвожђара у провинцији.

Кад му било осамнаест година заљуби се коначно у Лину Сфан, али је свадбу празновао тек кад је дошао близо четрдесет.

Једном речи, Пел није попуштао, кад је једном штогод намислио да учини — али му је требало времена.

Мама Лине Сфан седела је више гвожђарнице његова принципала и тамо је хранила ђаке: 67 ера дневно, кава, 6·45, ваљан доручак 9.15, богат ручак 12.15; кава у 5. а вечера (понајвише топла јела) у 8. Од добити су морали живети: мама Сфан, Лина и мали брат Јаков. Измеримо ли тачније, с једне стране прохтев младића с друге стране 67 ера дневно, неће нам бити чудно, што су тоалете маме Сфан понајвише биле избледеле док је мала Лина често морала ићи баш у поцепаним, а увек у искривљеним ципелама.

Једини ослонац, на коме се подиже сумња у његову срцу о правом избору његова позива, био је, кад мала Лина, шест година млађа од њега, скакуташе преко дворишта и бацаше својим великим плавим очима пријатељске погледе на његов прозор у бироу. Ах, само да је у бакалници! Како би тад било лако тутнути слатком детету у ручице венац смокава и нешто кувана сока од воћа. Озбиљно му огади манифактурска радња особито гвожђарска трговина; јер и ако је у пролећним данима живота сваривање изванредно добро, ипак се ниједном девојчету не могу понудити клинци и месингани чавли за посластице, па чак и кад она и њена мама, у свакидањем животу, живе од нечег тако несварљивог, као што су ђаци.

Али он је хтео како било да је обрадује, па јој купио за свој јадни уштеђени новац свакојаког «слаткиша» и поклањао јој. Свакако је била веома захвална, јер швигарица и баба личе једна на другу у томе, што је најзгоднији пут за њихово срце — пардон! — кроз желудац.

Кад Лини би 16 година, откри Пел, на своје велико изненађење, у свом доброћудном срцу укорењено негодовање спрам гимназиста у опште. Није ту, свакако, било зависти због њихове веће учености. Они су, додуше, знали штошта о Цезару, Марију, Антонију, Клеопатри и Александру Великом, о чему Пел ама ни а; али да их је човек запитао, колико износи рабат на сандук за лед, како се разликују добре «шлитшуе» од лоших, или која је шерпења најбоља за шпорет бр. 2 — одмах би они били посрамљени. „Знање за знање" мислио је Пел, а пошто су сандуци за лед, шлитшуе и шпорети без сумње тако исто корисне ствари, као што су и пријатне, док Цезар и Александер нити су за живота а ни доцније, н. пр. сада, учинили ништа друго до јад и жалост мирним и скромним људма — то онда није Пел нипошто хтео мењати своје знање за оно знање гимназиста.

Не, није дакле то било. Али — ето — гимназисте су смели код госпе Сфан седети и јести; ишли су с Лином у школу играња, а ова млада дивна персона чим је у њихову друштву ни се није бринула више за Пела, као да је он зарђали клин од три цола!

Лина би конфирмована. Сврши се лепо смоковно време, и

Пел је често морао и отрцане кецеље носити, да би јој место ових смерних поклона могао куповати посластица и позоришних билета. Али позориште почињаше у седам часова, а радња се никад није затварала пре осам, те је тако Пел још притом морао доживети јад, да у друштву ривала, којих се бојао, види Лину, како иде на уживање, које је он прибавио. Истина, увек би му притом климнула главом веома пријатељски, али.... ипак?.... Туга и љутња пламтеле су у њему као добра гурнејева пећ, бр. 4.

Хоће младеж да се санка, а Пел погоди најлепшу запрегу, што се у граду могла наћи — два коња с меденицама и мрежом за снег, красне саоне с тигровом и ирвасовом кожом, па тада оде Сфановима и позове Лину као своју даму на партију санкања. Лина се радосно насмеје, веома је задовољна чак га и по рамену тапшала, а мама Сфан рече: понудила би и г. Пелу лимонаде, само кад би је имала код куће.

Пел је клицао и био сасвим збуњен од радости, нудио муштеријама чивилуке, кад су тражили служавник, продавао туце клинаца, који су вредели 12 ера стотина, за 7, чинио све могуће неодговорне лудорије и закључи да у сред велике шуме каже Лини, да му је срце за њу тако чврсто скопчано као држак за котао.

Али — у вече дође слушкиња г-ђе Сфан и донесе Пелу писамце: Веома сажаљевају заиста, и веома би молили за извињење, сасвим су били заборавили (!), да је Лину још раније (?) позвао г. Јансон (најстарији разред) на санкање

Пел оде у кут, где су висили револвери и хтеде један узети да се убије, али — само је један остао, а није се, за бога, могла створити принципалу неприлика, да откаже муштерији, ако би какав баш тај један потражио.

Тад настаде мирно време за Пела. Лина беше прекорачила двадесет година и отргла се од удварања гимназиста. Истина, у граду беше и младе „одрасле“ господе, али они беху много опрезнији у љубавним стварима; они помишљаху на последице и већ не беху тако бестидни као секундаши и примаши, који су Лину хватали око паса, кад би је на уским степеницама срели, или су покушавали да јој иза салонских врата украду пољупце.

Дакле могао је Пел данути душом. На рођен-дан госпође Сфан појави се он да честита с по туцета позлаћених кашичица за чај у свиленом завоју, и одмах запита, би ли их смео понудити и са толико исто ножића за раке? Тада Лина скупи своја устанца, насмеја се и рече: «Господин Стрембом зацело је веома љубазан,» а г-ђа Сфан одједном се врло добро сети, како пелова мати мора да је била њена школска другарица, и Пела би радо овај час задржала на ручак, али, замислите само! баш јој јуче ухватила слушкињу љута грозница!

У вече израчуна Пел садржину своје три штедионичне књижице и гле! — сума је износила 3479 круна и 25 ера. Шест месеци доцније потребан је био пелову принципалу нов калфа а на једној фирми у оближњој улици могло се читати:

Петар Стрембом

железна роба, ново сребро, камини и пећи, плугови, мануфактурни и машински производи.

Први купац у новом дућану била је г-ђа Сфан. Хтела је да узме сасвим нову гарнитуру ножева и виљушака и један «сад добивен, мали, особито фини чајник.“

— Срећно, драги пријатељу! Ове ситнице записаћете на мој рачун, драги господине Стрембоме!

— Нај — — покорнија... хвала!

Пел забележи ситнице и то ножеве круну, чајник чак две круне јевтиније, но што су њега стајали; ту жртву могао је врло лако поднети, јер о плаћању није било никад говора.

Срећом не беху сви купци те врсте. Радња је ишла добро, а после неког доба увуче се прика Пел у свој нов фрак, завеза око врата белу мараму и пође г-ђи Сфан. Молио је да разговара насамо са госпођом и запита је, би ли хтела положити линину срећу у његове руке; — изгледи у гвожђарници сасвим су добри, његова пак љубав таква, да може истопити железо за кров прве врсте. Али срце госпођице Лине, било је по свој прилици, од најбољег челика, јер се ни најмање не отопи. Рече Пелу да га веома уважава, и да јој је драго његово пријатељство, али нема воље да се зањ уда.

Јако ожалошћен — са огромном ценном марамом, плаво и

црвено карираном на очима (Пел је кијао) — хитао је кроз предсобље на степенице. Ту су била отворена кујнска врата секретара Ала и унутра се куварица „занимала“ око сока од малина с таквом жестином, да јој се уста до ушију развукла.

Пел брзо убриса сузе и рече:

— Молим, препоручите ме госпођи секретарици и реците јој, да се у стрембомовој гвожђарници могу добити нове prima шерпење за сок. Брже кувају, штеде шећер, дају соку веома пријатан мирис — — ох, те муке!»

Пролазило је време; расту тржне цене а тате гимназиста не могоше се нагонити да плате више од 67 ера за дан. Живети од ђака беше све мршавија и мршавија храна. Млада господа у граду играли су много с Лином Сфан, удварали јој се, уписивали стихове у њену «споменицу», возили је зими на леду од једног краја тоцијаљке до другог и vice versa; али оженити се њом? — Не, то нису хтели, гадови!

Али што је ваљано напредовало, то беше гвожђарница Пела Стрембома.

Публика је врвела к њему како само може бити, у каси је непрестано звечало; пореска комисија таксирала је Пела сваке године за коју хиљаду круна више, и сви његови суграђани благословљени кћерима за удају, махали му главом сасвим пријатељски, кад је стојао у вече пред вратима свога дућана, и обично би рекли: «Ако стигнете, Пеле, онда свратите к мени вечерас на тоди.“[1]).

Госпођа и госпођица Сфан такође долажаху све чешће и чешће у пелову радњу; поздрављале га пријатељски и заштитнички — као да беху *оне*, и нико други тајни узрок пелову благостању (та познавале га оне још као калфу), а не дадоше да се и најмање опази, како је њихово старо познанство с њим имало и своју историју.

А кад је он једном, послом, *морао* к њима доћи, да управо распита за једну адресу (коју је, међ нама речено, и без тога врло добро знао), тада га почастише secunda соком од малина и prima водом из водовода, и уз то двопеком тако тврдим, да би био згодан за бомбардовање какве тврђаве; — том су приликом с философском дубином мисли и ресигнацијом говориле

1) Сладак грог.

о брижном и тешком позиву двеју усамљеница, без заштитника у овом варљивом свету...

Кад се Пел врати кући, узе своје огледало за бријање, да види, да ли се можда, у последње време није пролепшао, кад су овај пут биле даме тако необично љубазне. А, таман! Коса је тако исто била црвена, пеге се тако исто шириле по његову љупком лицу, а нос је непрестано енергички тежио у вис, као да је створен да скупља кишницу, а не може тај циљ да постигне.

Али — можда су се најзад отвориле линине очи? Можда је сада познала његово верно, добро и племенито срце и — корисност његова посла?... Пел се опет поче надати, и кад Сфанови преко одмора беху отишли на село, ујка Јовану, озида он у њиховој кујни изврсан шпорет.

А кад се вратише у град, просио је поново — и поново добио корпу. Најзад постаде Пелу ствар непојмљивом. Ја је пак појмим врло добро, јер је на селу, код ујка Јована, нашла Лина младог суседа богаташа, који је уз клавир певао «трубадурске самртне песме» и запитао ју, да ли би јој се могло село допасти?

Видите ли, у хименовој војсци баш иде наопако, а не као у војсци цара Виљема. У војсци цара Виљема прво се долази у активне редове, онда у резерву, па у «земаљску одбрану», и најзад се постаје сасвим слободан и независан. У хименовој пак војсци, где заповедају наше практичне младе даме, прво се долази у «земаљску одбрану», које се може у крајњој невољи дочепати, затим се одмакне у резерву, а у активност, као «срећан супруг» долази се тек пошто је стара активна војска, «боље» партије, напустила заставу.

Пел пређе из «земаљске одбране» у резерву.

Онај богаташ није имао никаквих озбиљних намера; «трубадурску самртницу» певао је опште свим девојкама с којима се састајао, и на све је управљао питање, би ли се могле навикнути на живот у селу. Најзад пропаде — баш кад је госпођица Лина навршила триест прву годину — а Пел Стрембом морао је повећати локал и узети под закуп ново стовариште.

У таквим приликама не може бити никакво чудо, што је госпођа Сфан осећала неодољиву потребу, да набави један од

оних красних нових вршника, под којим се од једном могу пећи пет лепиња. И док се вршник бирао, питала г-ђа Сфан, да ли се велики трговац баш нимало више не брине о двема усамљеним женама, које су његов успешни пут увек пратиле с учешћем и радошћу још од доба, кад је он био само млад калфа и поклањао Лини венце смокава?

И Пел се опет покорно пео уз 79 степеница, вечитој тамници свога срца; пролазећи, поклони, још увек „малом", Јакову кутију са столарским алатом, и зарумењена госпођица Лина прими га насамо. Како овај пут случајно није слушкиња пала као жртва какве бољке, смео је код куће јести питије у друштву своје обожаваке.

Онда је морао неколико пута недељно долазити на ручак. Увек исти ручак — питијама као да не беше краја као његовој љубави и верности.

Кад је Пел једанаест пута ручао код Сфанових, а порције питија, што долажаху на сто, не беху никако мање, осоколи се он понова и запита госпођицу Лину, да ли би нешто било довољно осамнаест година вреле љубави и би ли хтела сада да му буде жена?

Лина бризну у плач, сави руке око његова врата и јецајући, рече, да га она истина веома много поштује, осећа и најдраже пријатељство спрам њега — али ипак не може му бити жена.

Јер баш је био дошао у град нов телеграфиста, угледан, лепушкаст човек, с брковима и красним другим тенором, и на последњем балу поглéдао на Лину „веома значајно."

Али и с тим није било ништа. То јест у граду, где је пре служио као помоћник, био се већ крадом заљубио, а на Лину је само зато поглéдао „особито значајно", што му се чинило, да је врло много деколтована.

Последица је била да је госпођица Лина у фебруару, кад време беше најладније и улице најкаљавије, у једној шетњи баш пред вратима пелова дућана, несрећно пала, пошто се прво — тврдили су доцније зли језици — потпуно уверила да је Пел сам у дућану. А кад је пала лежала је и викала да је уганула ногу и не може ићи. Тад је Пел узе у своје јаке руке и готово је однесе кући уз 79 степеница; тамо је линина мама седела у

својој најбољој капи и свом празничном руху, и наравно, да се јако уплашила и врло је много била изненађена.

Кад Пел после 14 дана понова запроси, обори Лина очи у слаткој забуни и хтеде (мислећи на једног новог предавача природних наука, с којим се срела у свом „читалачком кругу“) учинити да се види, како је она још сувише млада, да би своје срце познавала тако тачно и поуздано, али ако би се хтео Пел још неко време стрпети, онда....

Али ту Пелу прекипе. Напрасно се натмури и рече сасвим значајним, необичним му тоном:

— Да или не, Лина. Волео сам те скоро толико, колико за себе памтим, али сад нећу више чекати. Реци *да*, или *не*!

А тада се Лина херојски одлучи и пружи Пелу своје усне, да их пољуби.

На тај начин пређе Пел најзад из резерве у хименове активне редове, где службени рок траје кроз цео живот, где се понајвише остаје вечити редов и где се никад не може подићи до заповедникова места.

6.

ТАЈНИ ГРЕХ ГОСПОДИНА ЂАКОНА

Требало је да дође нов ђакон у Бикепинг, јер је без сумње био већи од *једне* парохије, кад је добио и своју железничку станицу.

Попа је био остарео и ослабео, тако остарео и тако ослабео, да више није могао чак ни проповедати — сем у оне недеље, кад је требало сахранити виђеније општинске чланове, који су у већој мери били благословени земаљским благом, тако, да је после могло бити и једно „extra“ за „personalia.“ А сем тога бедном старом господину тако дрхтаху руке, да више није било ни вредно и само покушати крштавати; ну кад су мало масније општинске породице добиле „природни прираштај,“ кад се дакле могло с неком поузданошћу рачунати на уздарје, тада је Господ на чудноват начин окрепљавао свог старог слугу, те му се у таквим приликама боме није могло ништа замерити крштењу.

А сад је требало да добије новог помоћника (јер је ранији божјом милошћу и сагласним пристанком суседне општине, унапређен за капелана).

Кћи пекаркине рођаке беше чула од неке своје другарице из завода, да је њена тетка видела код сликара у окружној вароши поп јоханесонову слику; слику тако побожна израза, с плавим, сањалачким очима, витким стасом и косом, која је као «глорија» опкољавала високо сведено чело, чело, којим није могућно да се служи више од 32 године.

Кад то допре до ушију жени станичног настојника, одмах рече својој девојци: «Кларо, дете моје, тако ме нешто чудно пробада, па такав немир, такав страх... Бог зна, је ли и право, што тако много трчкарамо у ову благословену мисионарску кућу? Ох, осећам у срцу, да би много више вредело отпочинути на крилу наше драге државне цркве, цркве, која нас крстила и конфирмовала, која је благословила моју везу с твојим тат.....

Ту грунуше сузе на очи госпође настојниковице, падоше на образе и тако мати и кћи не изостадоше више ни једне недеље са службе божије.

А торбарева сестра од двадесет и девет (29) година поче да везе на навлаци за столицу «веру, љубав и наду». Извезе, истина, крст а и котву веома лепо и веома изразно, а за срце — значи љубав — требало је цела 4 лота ибришима прве врсте. А и зна се, да је од њих три љубав највећа.

У парохијској кући растреби се најбоља соба на забату и понова је тапетоваше. Сам тата је мислио, да ће бити довољни тапети по 35 ера, госпођица Амалија пак обисну му се о врат, пољуби га тако искрено и рече: „Драги татице, боље узми по 50.” Затим однесе госпођица Амалија горе из трпезарије најбољу фину боцу за воду, кутијицу за жижице и порцуланску пљуваоницу.

У мерникових беше 5 девојака, које у последње доба показаше ужасну ревност и журбу, спремајући залоге извезене бисером, шешире за лампе и вежене етажере за собне кутове. А њихна мама подбадаше госпођице забринутим материнским погледима, заповедаше и поучаваше: „Исправи леђа, Анице; не кези се тако, Лаура! Зар мислиш да ћеш се на тај начин

допасти озбиљном човеку! — Јени, јадно моје дете, заливаш ли уредно свој расад јутром и вечером? — Августа, мораш најзад сашити прави турнир, од моареа и пра̂вих пера; не можеш више овако вуцарати братићеве јастуке из колевке. — Кики, дете моје, ти се ваљда марљиво вежбаш на оргуљи?

Кћи госпође капетанице седела је дуго у ноћ за сто̂ним покривачем, радећи журно путир, а учитељица дечје школе отпоче испитивати све и сваког, ког је год срела, да ли би, према њеним способностима било тешко изучити пеглање белих поповских огрлица.

У главном се може рећи, да се у Бикепингу сасвим одлучно подигла како вредноћа у дому тако и мишљење о државној цркви, од како је допро глас о доласку поп Јоханесонову у ово интересантно и одлично место. Оног јутра, кад ће да дође поп Јоханесон, зачуше се пред поповим вратима многоструčни ситни кораци и топот.

— Ко ли то може бити тако рано у јутру? рече госпођа поша.

— Жено драга, свакако је неки, што ме тражи своје душе ради, мислио је поп и метну приличну кришку сира и хлеб маслом намазан.

— Е нек је са срећом! И за то имају времена данас, кад је сточни трг! напомену драга жена. «Од кад смо добили железничку станицу, у народа је, у главном, само тада душевни бол, кад се треба изути с црквеним данком.“

Пођоше вратима да отворе, али то беше лакше рећи но учинити. Врата наиђоше на отпор, било је нешто меко, големо што у почетку не хтеде нипошто попустити, и тек сједињеним силама госпође и господина попе пође за руком да отворе.

А ту су стајале 24 девојке из најбољих бикепиншких породица у празничном руху, клањале се, поздрављајући пријатељски, распростирале приметан мирис eau de cologn-a и lavendel-a, лаштала им се коса од масти и само су хтеле да питају, коју ће собу у поповској кући добити поп Јоханесон.

А затим одоше у ту собу и почеше у бесконачност отварати и истресати свежњеве и котарице. Као за пакост, не беше у соби више од 4 кута а девојке беху донеле ни више ни мање но 9 — реци девет — извежених етажера. Дође седларева

Лоци и по њену савету решено је питање тако, да по два етажера дођу у сваки кут а девети у предсобље. Даље изиђоше на видело: винске боце, дувањаре, разне деликатесе и конзерве, неранџе, грожђе, слаткиш, свакојако рубље, јастучићи за диван, неколико туцета огрлица, извежена «слушкиња за чизме,» седам заклона за пећ, пет јастучића за лешкарење, једанаест мање или виша искићених папучица за сахат и још свакојако друго нешто, што не смемо даље одређивати; да, нек се не заборави, свака «ситница» беше врло тачно снабдевена потребном походницом. И девојке опет климнуше главом на растанку, грицнуше нокте, превукоше голом руком преко косе, да би после многог истресања енергичним покретом повратиле у прави положај своје нове забратке, и, нагласивши, рекоше најзад, да је *све*, све за драгог поп Јоханесона. У добри час ето најзад и учитељице дечје школе с $^1|_2$ килограма теја, јер је била чула од једне познанице, која је била у граду и срела драгог поп Јоханесона, да је баш на сред улице кашљао.

Подневним возом дође поп Јоханесон и беше без све шале донео собом љупке плаве очи и коврчаву плаву косу. На перону беше пуно женск..... пардон, дама, тако пуно, да и небо једва да може бити пуније анђела. Пастор је врло љупко махао својим шеширом, попа га загрли, а даме енергички навалише са сваке стране с речима:

— Моје је име Берквист, а ово је моја мала девојка. Ако, можда, господин пастору устребају овда онда кола за званично путовање, онда само куцните код мог старца; за плаћање се не пита.

— Службеница! Моје је име Линквист. Моје кћери: Анета, Лаура, Августа и Христина. Јадна деца баш се разболеше од рада у недељној школи. Ах, поп Јоханесоне! Помозите им, помозите им!

— Господин попо, моје је име...

-- Није вајде, али сад морате, господине поп Јоханесоне на сваки начин поћи с нама и заложити се мало, рече госпођа попадија са слатко-киселим смешкањем. «А гле, није ми ни пало на ум, да вам представим своје рођене кћери: Амалија (ах, што је то озбиљна девојчица!) Ана (да је чујете, господине пасторе, како свира у оргуљу!)» —

Дошавши у поповску кућу, оде пастор горе у своју собу, очешља своју гргураву косу, погледа оним љупким плавим очима на све поклоне и рече попи :

— Ама у овом крају као да се прилично интересују за цркву ?

— Па у неколико, мислио је попа.

У Бикепингу је живео и поседник Колберг са женом и кћери од двадесет и једне (21) године. Господар је од вајкада био весео, лакоуман «безбожан» ; није могло бити сумње: сасвим је био покварен, и кад би његова слушкиња, око часа кад се није тоди, куцала на вратима у Бикепингу, тад су знала господа (ови ужасни створови !) сасвим тачно, да ће бити весељачко вече.

Ево ти опет девојке а весела господа већ се смешкају, осећајући у напред, да ће бити ваљана партија ската код прика Колберга; ну слушкиња је сада била озбиљна и прибрана и само је имала да каже, да ће око шест часова бити код господе — час из библије под руковођењем пастора Јоханесона. Сви ће бити добродошли !

И колбергова се кућа напуни. Госпођа Колберг уздисала је веома богобојажљиво и свирала на клавиру црквене песме, а госпођица Колберг изгледала је «побожна» и певала у сопрану ; сам Колберг, стари грешник, трептао је у тихом, немотивисаном задовољству, а сви беху тако ужасно меки и љубазни, и показиваху велику умешност у прелиставању и праћењу. Пастор беше сео, гледајући доле у књигу, скиде с руку рукавице и пробираше текст. — — — — —

Читао је тако пет-шест стихова, па опет погледа, да, уздишући, почне своје објашњење ; али — ах — — — умало не паде са столице — тако је страшно било, што је угледао. Свака у друштву као да је најмање десет година остарила од отојич, пријатељски изрази као да су одлетели, са свију страна стрељају га зли и опасни погледи. Тате се подругљиво смешкају, дигнули носеве, маме седе бледе као укочене, чини ти се, као да су овај час бројиле рубље, па нашле да нема најмање пет убруса од нове дамаст-гарнитуре с дражесним цртежима, а девојке се смешкају горко и потајно.

Објашњење библије било је врло кратко а после њега била је пленива љупкост пастора Јоханесона ништа и нигде. Узаман је покушавао да отпочне разговор с једним, с другим:

— Драга госпођице Линдквист, па кад ћемо почети свој заједнички рад у недељној школи?

— Стало ми за вашу недељну школу. Кад само помислиш на прљаву децу.....

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Да ли би г. Берквист могао дати сутра коња на послугу? Имам баш службено путовање. а госпођа супруга била је тако добра...

— За сутра су сви коњи заузети, и за прексутра а, мислит, и за цело пролеће.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— А ми смо суседи, госпођице Ана? Веома се радујем, што ћу вас чути, кад свирате у оргуљу. Ваша госпођа мати рече.....

— Сумњам да ће бити штогод од свирања у оргуљу. У главном се најбоље забављам са својим пријатељицама. Већ каква весела полка на клавиру — то је што друго.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Пастор је мислио да сања, па се уштину крадом за нос да би се уверио је ли истина будан Бога ми, будан! Али куда је, за име света, тако напрасно одлетела сва чаробна бикепиншка љубазност?

Госпођа Линдквист није могла доћи на тумачење библије; имала је управо да спреми ово оно за сутрашњи ручак поп Јоханесону, а за то треба времена, знате, ако се хоће да буде, као што треба. Баш је хтела да разбије цело туце јаја за неке особите колаче, а груну наједанпут њена Јени у кујну. Запалили јој се образи, на глави јој немарно и криво намештен шешир.

— Остави јаја, мама! Није ни једног једитог вредан!

Мами клонуше руке.

— Дете, шта то рече?

А госпођица Јени баци нов шешир на кујински сто, рукавице на заклопац велике шерпење, себе пак саму у руке своје најбоље пријатељице, своје драге маме, која ју некад

брзо успављивала и обмотавала око ње јорганчић с много љубави, док је још била сасвим мала, која је доцније често извлачила од тате, док ју је наместила у најбољи градски завод, која је двапут годишње нове шешире и одело за њу извојевавала или искамчивала — како кад, — мама, која ју волела увек верно и увек нежно, која је желела да ју усрећеном види!

И плакаше госпођица Јени.

— Али шта је, душице моја?

Тад Јени подиже своје благе очи, љупко обрте матери своју лепу главицу, наслони чисто, алабастарско чело на ручицу меку као кадива и прошапута с правом правцатом женском благошћу и љупкошћу — тако, да се кроз целу кућу орило:

— Срам га било, лола један, носи заручни прстен!

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

НОВЧАНИ ЗАВОДИ У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

(стање на дан 31. децембра 1895. год.)

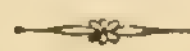

У прошлој, 1895. год., у Краљевини Србији било је 64 новчана завода, рачунајући ту и Народну Банку.

Ови су заводи овако распоређени:

1., у Београду *осам*: Народна Банка, Београдска Задруга за међусобно помагање и штедњу, Београдски Кредитни Завод, Српска Кредитна Банка, Врачарска Задруга за помагање и штедњу, Београдска Трговачка Штедионица, Палилулска Задруга за међусобно помагање и штедњу, и Београдска Трговачка Банка.

2., У округу ваљевском *пет*: Ваљевска Штедионица, Упска штедионица, Ваљевска Задруга за помагање и штедњу, Обреновачка Штедионица и Обреновачка Задруга за међусобно помагање и штедњу.

3., У округу врањском *три*: Врањска Акционарска Штедионица, Врањска Задруга за помагање и штедњу и Лесковачка Удеоничарска Штедионица.

4., у округу крагујевачком *седам*: Крагујевачки Кредитни Завод, Крагујевачка Задруга за помагање и штедњу, Крагујевачка Задруга за кредит и штедњу, Аранђеловачка Задруга за помагање и штедњу, Јасеничка Задруга за помоћ и штедњу (Аранђеловац), Рачанска Штедионица и Тополска Задруга за помагање и штедњу.

5., у округу крајинском *један*: Неготинска Штедионица.

6., У округу крушевачком *два*: Крушевачка Задруга за међусобно помагање и штедњу и Трстеничко Удружење за помагање и штедњу.

7., У округу моравском *четири*: Ћупријска Штедионица, Параћинска Штедионица, Ресавска Штедионица и Јагодинска Штедионица.

8., У округу нишком *шест*: Нишка Трговачка и Прометна Банка, Нишка Задруга за међусобно помагање и штедњу, Нишка Задруга за кредит и штедњу, Нишка Акционарска Штедионица, Српска Јеврејска Трговачка Задруга и Алексиначка Штедионица.

9., У округу пиротском *два*: Пиротска Задруга за помагање и штедњу и Белопаланачка Акционарска Штедионица.

10., У подринском округу *три*: Шабачка Задруга за помагање и штедњу, Шабачка Штедионица и Лозничка Штедионица.

11., У подунавском округу *осам*: Смедеревска Кредитна Банка, Смедеревска Штедионица, Смедеревска Задруга за помагање и штедњу, Подунавска Окружна Задруга (Смедерево), Паланачка Штедионица, Шумадијска Задруга за штедњу и Кредит (Паланка), Лазаревачка Задруга за помагање и штедњу, Младеновачка Задруга за међусобно помагање и штедњу.

12., У пожаревачком округу *пет*: Пожаревачка Задруга за помагање и штедњу, Пожаревачка Штедионица, Велико-градиштанска Штедионица, Млавска Штедионица (Петровац) и Моравска Штедионица (Жабаре.)

13., У рудничком округу *четири*: Чачанска Задруга за помагање и штедњу, Чачанска Штедионица, Горњо-Милановачка Штедионица и Краљевска Акционарска Штедионица.

14., У тимочком округу *три*: Зајечарска Задруга за међусобно помагање и штедњу, Зајечарска Штедионица и Књажевачка Штедионица.

15., У топличком округу *један*: Прокупачка Задруга за помагање и штедњу.

16., У ужичком округу *два*: Ужичка Грађанска Штедионица и Пожешка Штедионица.

У овом прегледу изнећемо стање свих горе побројаних завода, сем Крушевачке Задруге, која није била у могућности да свој извештај пошље Министарству Народне Привреде.

1. Кредит

Кредитима се служило 52 новчана завода, и то сви, са незнатним изузетком, код Народне Банке.

За све те заводе код Народне Банке био је отворен кредит у суми преко 6.300.000 динара. Ну овај кредит није никад исцрпљиван био. Према извештају Народне Банке потраживање њено од 52 новчана завода износило је на дан 31. децембра прошле год. 2,807.630 динара.

Највећи кредит, преко 500.000 динара уживали су ови заводи: Београдска Задруга и Београдски Кредитни Завод.

Од 200—300.000 дин. уживали су кредит: Пожаревачка Штедионица, Ваљевска Штедионица, Крагујевачки Кредитни Завод, Смедеревска Кредитна Банка, Шабачка Штедионица и Нишка Акционарска Штедионица.

Најмањи Кредит, од 10.000 дин., уживала је Пожешка Штедионица.

2. Уплаћени капитал

Уплаћени капитал 63 новчана завода износио је на дан 31. децем. прошле године: 15,388·956 динара.

Од ове суме долази на Народну Банку 2,499.750 дин.

Остали заводи имали су укупно: 12,889.206 дин.

На једног становника у Србији било је уплаћеног капитала 6·65 динара.

После Народне Банке, понајвише уплаћеног капитала имали су ови заводи:

1.	Српска Кредитна Банка	1,200.000
2.	Београдска Задруга	1,054.000
3.	Београдски Кредитни Завод	906.000
4.	Београдска Трговачка Банка	535.000
5.	Ваљевска Штедионица	534.000

Остали су заводи имали испод 500.000 дин.

Од 300—500.000 дин, имало је уплаћеног капитала 7 завода.

21 завод имао је уплаћеног капитала од 100—300.000 дин. а 12 завода имали су сваки по 100.000 дин

Најмањи уплаћени капитал имала је Младеновачка Задруга: 10.840 динара.*)

По местима и окрузима било је уплаћеног капитала:

1.	у Београду	7,335.782
2.	„ подунавском округу	1 297.140
3.	„ ваљевском округу	1,031.413
4.	„ крагујевачком округу	932.521
5.	„ нишком округу	911.141
6.	„ пожаревачком округу	790.091
7.	„ подринском округу	640.000
8.	„ врањском округу	475·249
9.	„ моравском округу	433.271
10.	„ тимочком округу	400.000
11.	„ рудничком округу	375 654
12.	„ пиротском округу	235.674
13.	„ ужичком округу	230.020
14.	„ топличком округ	101.000
15.	„ крушевачком округу	100.000
16.	„ крајинском округу	100.000
	Свега:	15,388.956

Од целокупног уплаћеног капитала долази:

1.	На Београд	47.66 проц.
2.	„ подунавски округ	8.43 „ „
3	„ ваљевски округ	6.72 „ „
	Свега:	62.81 проц.

На осталих 13 округа долази уплаћеног капитала: 37.19 проц.

---

*) Установљена је у току прошле год. Пис.

3. Резервни фонд

62*) завода имали су на дан 31. децембра прошле године у резервном фонду: 1,911·069 динара.

На 100 дин. уплаћеног капитала имали су резервног фонда:

1.	Велико-Градиштанска Штедионица	41.12	процен.	
2.	Ресавска Штедионица	36.92	„	„
3.	Неготинска Штедионица	33.36	„	„
4.	Београдски Кредитни Завод	21.34	„	„
5.	Београдска Задруга	20.76	„	„
6.	Чачанска Штедионица	19.78	„	„
7.	Крагујевачки Кредитни Завод	18.77	„	„
8.	Народна Банка	18.46	„	„
9.	Алексиначка Штедионица	18.03	„	„
10.	Шабачка Штедионица	16.13	„	„
11.	Српска Кредитна Банка	14.85	„	„
12.	Моравска Штедионица	14.08	„	„
13.	Нишка Трговачка и Пром. Банка	13 82	„	„
14.	Ваљевска Штедионица	13.64	„	„
15.	Крагујев. Задруга за пом. и шт.	13.28	„	„
16.	Пожаревачка Штедионица	12.85	„	„
17.	Прокупачка Задруга	12.53	„	„
18.	Упска Штедионица	12.09	„	„
19.	Крагуј. Задруга за кредит и шт.	12·06	„	„
20.	Обреновачка Штедионица	11.88	„	„
21.	Ужичка Грађанска Штедионица	11.73	„	„
22.	Ваљевска Задруга	10.92	„	„
23.	Нишка Акционарска Штедионица	10.87	„	„
24.	Смедеревска Кредитна Банка	9.63	„	„
25.	Књажевачка Штедионица	9.12	„	„
26.	Смедеревска Задруга	8.82	„	„
27.	Пожаревачка Штедионица	8.80	„	„
28.	Млавска Штедионица	8.69	„	„
29.	Зајечарска Задруга	8.40	„	„
30.	Краљевска Акционарска Штедион.	8.32	„	„
31.	Паланачка Штедионица	7.99	„	„
32.	Горњо-Милановачка Задруга	7.76	„	„
33.	Јагодинска Штедионица	7.61	„	„
34.	Шумадијска Задруга	7.59	„	„
35.	Шабачка Задруга	7.13	„	„
36.	Аранђеловачка Задруга	6.45	„	„
37.	Срп.-Јевр. Трг. Задруга у Нишу	6.28	„	„

*) Лозничка штедионица била је погрешно означила резервни фонд, те није ушла у ову рубрику.

38. Врањска Акционарска Штедион.	6.01	„	„
39 Трстеничко Удруж. за пом. и шт	5.90	„	„
40. Лесковачко Удеонич. Удружење	5 61	„	„
41. Палилулска Задруга	5.60	„	„
42. Врачарска Задруга	4.66	„	„
43. Лазаревачка Задруга	3.99	„	„
44. Пиротска Задруга	3.83	„	„
45. Нишка Задруга за пом. и штедњу	3.77	„	„
46. Пожаревачка Задруга	3.55	„	„
47. Смедеревска Штедионица	3.42	„	„
48. Рачанска Штедионица	3.33	„	„
49 Врањска Задруга	3 24	„	„
50. Зајечарска Штедионица	3.10	„	„
51. Ћупријска Штедионица	2.48	„	„
52. Јасеничка Задруга	2.67	„	„
53. Чачанска Задруга	2 61	„	„
54. Тополска Задруга	2.50	„	„
55 Белоп.-Акцион. Штедионица	2.33	„	„
56. Нишка Задр. за кредит и штедњу	1.86	„	„
57. Подунавска окружна Задруга	1.84	„	„
58. Пожешка Штедионица	1.84	„	„
59. Београдска Тргов. Штедионица	1.64	„	„
60. Обреновачка Задруга	1.44	„	„
61. Младеновачка Задруга	1.28	„	„
62. Београд. Тргов. Банка	1.09	„	„

Као што се из горњега прегледа види, највећи резервни фонд има Велико-Градиштанска Штедионица (42.12 проц.), а најмањи Београдска Трговачка Банка (1.09 проц.).

Овде нам ваља напоменути, да се резервни фонд поступно уплаћује, и да он сваком годином расте. Београдска Трговачка Банка установљена је у току 1894. год, и с тога је њен резервни фонд тако незнатан.

Како стоје фактички резервни фондови, о томе немамо поузданих података; али готово с поузданошћу можемо тврдити, да је он у већине завода само на хартији. Већина завода служе се њима као и осталим капиталом, док међутим требало би да он остане недирнут, како би се евентуални губици могли накнадити.

Има доста завода који у резервни фонд не уносе по правилима, већ знатно мање. Кад би се већа пажња обратила на тај „рачун“ новчаних завода, резервни фондови свих новчаних завода у Србији, изузимајући Народну Банку, изнели би преко 3,000,000 динара. Ово би био довољан капитал, да се установи каква централна банка, са повластицама, које сада ужива Народна Банка. Од овакве банке било би двојаке користи: прво, што би резервни фонд свих новчаних завода остао сачуван, а

друго, што би се приходима те банке користили акционари свих завода у земљи.

4. Улози на штедњу

Улога на штедњу имали су 60 завода. Укупна сума износила је 12,311.149 динара.

На сваког становника у Србији долазило је улога 5.30 дин.

На име уплаћеног капитала и улога на штедњу 63 новчана завода у Србији дуговали су сваком становнику у Србији 11.95 дин.

1.	Београдска Задруга	2,997.554 дин.
2.	Београдски Кредитни Завод	1,077.462 „
3.	Шабачка Штедионица	672 462 „
4.	Врачарска Задруга	617.705 „

Најмање улога имала је Младеновачка Задруга — 62 дин.

Имало је улога:

Од 50—100.000 динара	19 завода
„ 100—200.000 „	15 „
„ 200—300.000 „	11 „
„ 300—400.000 „	7 „
„ 400—500.000 „	2 „
„ 500—1,000.000 „	2 „
Преко 1,000.000 „	2 „

По местима и окрузима било је улога:

1.	у Београду	5,076.790 дин.
2.	„ крагујевачком округу	1,018.928 „
3.	„ подринском „	927.455 „
4.	„ нишком „	896.522 „
5.	„ ваљевском „	827.754 „
6.	„ пожаревачком „	680.007 „
7.	„ моравском „	611.415 „
8.	„ подунавском „	595.681 „
9.	„ тимочком „	456.572 „
10.	„ крајинском „	446.244 „
11.	„ рудничком „	277.373 „
12.	„ ужичком „	196 879 „
13.	„ врањском „	163.283 „
14.	„ пиротском „	87.965 „
15.	„ крушевачком „	32.477 „
16.	„ топличком „	25.804 „
	Свега:	12,311.149 дин.

На ове улоге заводи су разно плаћали интерес.

Највећи интерес плаћале су Обреновачка и Смедеревска Задруга (9 проц.), а најмањи Београд. Трговачка Банка (4 проц.).

4 и 5 на сто плаћале су: Врачарска Задруга, Пожаревачка Задруга, Београдска Трговачка Штедионица и Смедеревска Кредитна Банка.

8 проц. плаћала је Шумадијска Задруга (Паланка).

Сви остали заводи плаћали су на улоге по 5, 6—7 проц.

Средња интересна стопа износила је 5.73 проц.

Народна Банка, Нишка Трговачка Прометна Банка и Српска Кредитна Банка нису примале улоге на штедњу.

5. Пасива

Код сва 63 новчана завода укупна пасива на дан 31. децембра прошле године износила је: 81,022.972 дин.

Највећу пасиву имали су:

1. Народна Банка	38,690.371	дин.
2. Београдска Задруга	11,240.036	„
3. Српска Кедитна Банка	4,988.324	„
4. Београдски Кредитни Завод	2,455.461	„
5. Шабачка Штедионица	1,285.661	„
6. Врачарска Задруга	1,209.317	„
7. Ваљевска Штедионица	1,097.706	„
8. Смедеревска Кредитна Банка	1,075.614	„
9. Нишка Акционарска Штедионица	1,000.065	„

Најмању пасиву имала је Младеновачка Задруга: 11.207 дин.

Имало је у пасиви:

До 100.000 дин.	10	завода
Од 100—200.000 дин.	9	„
„ 200—300.000 „	8	„
„ 300—400·000 „	9	„
„ 400—500.000 „	6	„
„ 500—600.000 „	6	„
„ 600—700.000 „	1	„
„ 700—800.000 „	1	„
„ 800—900.000 „	1	„
„ 900.000—1,000.000 дин.	3	„
Преко 1,000.000 дин.	9	„

6. Есконт

Сем Нишке Трговачке Прометне Банке сви остали заводи радили су с ескионтом.

На дан 31. децембра прошле године код 62 новчана завода било је меница у портфељу за 29,778.848 дин.

На сваког становника у Србији долазило је ескопта по 12.90 дин.

Највише су ескоптовали:

1.	Народна Банка	7.350.395 дин.
2.	Београдска Задруга	2,202.942 „
3.	Београдски Кредитни Завод	1,947.182 „

Најмање је ескоптовала Младеновачка Задруга: 10.120 дин.

Ескоптовали су:

До 100.000 динара	11 завода
„ 200.000 „	11 „
„ 300.000 „	11 „
„ 400.000 „	12 „
„ 500.000 „	4 „
„ 600.000 „	3 „
„ 700.000 „	2 „
„ 800.000 „	2 „
„ 900.000 „	2 „
„ 1,000.000 „	1 „
Преко 1,000.000 динара	3 „
Свега:	62 „

По местима и окрузима ескоптовано је:

1.	у Београду	13.722.109 динара
2.	у крагујевачком округу	2,204.691 „
3	у подринском „	1,970.951 „
4.	у нишком „	1 794.539 „
5.	у подунавском „	1,744.174 „
6.	у ваљевском „	1,414.572 „
7.	у пожаревачком „	1,323.230 „
8.	у моравском „	1,254.598 „
9.	у врањском „	912.172 „
10.	у тимочком „	812.606 „
11.	у рудничком „	800.192 „
12.	у крајинском „	531.194 „
13.	у ужичком „	482.505 „
14.	у пиротском „	479.207 „
15.	у крушевачком „	185.053 „
16.	у топличком „	167.055 „
	Свега:	29,778.848 „

На сам Београд долази ескопта 46.01 од сто а на све округе: 53.99 од сто.

Интерес на ескопт наплаћиван је од 6—12 проц.

Најмању интересну стопу наплаћивали су:

1. Народна Банка 6 на сребро, а 7 и по проц,. на злато.

2. Нишка Задруга 6 и по.

3. Зајечарска Задруга 7 и по.

Највећи интерес на есконт наплаћивала је Белопаланачка Штедионица: 12 проц.

Просечно, интересна стопа износила је:

1. средња најмања	9.10
2. средња највећа	9.62
3. средња обична	9.30

Као што се из овога види, од новчаних завода у Србији добива се новац на зајам са доста скупим интересом. Кад се узму у рачун споредни трошкови, интерес прелази знатно преко 10 од сто.

*

Сумњивих потраживања имало је, према извештајима, 38 новчаних завода, у суми: 699.891 динар

Релативно највише су имали сумњивог потраживања:

1. Београдска Задруга	148.584	дин.
2. Ваљевска Штедионица	84.456	„
3. Крагујевачка Задр. за пом. и шт.	61.404	„
4. Београдски Кредитни Завод	56.500	„
5. Нишка Акционарска Штедионица	50.075	„
6. Смедеревска Штедионица	41.360	„
7. Упска Штедионица	25.825	„
8. Нишка Задруга	23.372	„
9. Неготинска Штедионица	20.152	„

Према своме уплаћеном капиталу, горњи заводи имали су сумњивог потраживања:

1. Смедеревска Штедионица	35.—	проц.
2. Крагујевачка Задруга	30.70	„ „
3. Упска Штедионица	25.82	„ „
4. Нишка Задруга	23.37	„ „
5. Неготинска Штедионица	20.15	„ „
6. Нишка Акционарска Штедионица	20.03	„ „
7. Ваљевска Штедионица	15.80	„ „
8. Београдска Задруга	14.09	„ „
9. Београдски Кредитни Завод	6.23	„ „

Осталих 29 завода имали су сумњивог потраживања између 290 и 19.070 динара.

7. Зајмови на залоге

Зајмове на залоге давали су 57 завода. Укупна сума зајма износила је: 6,950.305 дин.

На једног становника у Србији долазило је зајма: 3.02 дин.

Заједно са ескontом сваки становник у Србији дуговао је новчаним заводима на дан 31. децембра прошле године: 15.92 дин.

Потраживање његово од новчаних завода било је, као што је речено, 11.95 дин.

Према томе, сваки становник фактички је тога дана дуговао новчаним заводима: 3.97 динара, што на све становнике износи 9,131.000 динара.

Највише су издали зајмова:

1. Народна Банка	2,626.417 дин.
2. Београдска Задруга	1,128.301 „
3. Београдски Кредитни Завод	603.689 „
4. Шабачка Штедионица	225.887 „

Најмање је издала Лазаревачка Задруга: 31 дин.

Издали су зајмова:

До 100.000 динара	43 завода
Од 100—200.000 динара	10 „
„ 200—300.000 динара	1 „
„ 600.000—1,000.000	1 „
Преко 1,000.000 динара	2 „

По местима и окрузима издато је зајма на залоге:

1. у Београду	5,109.258 дин.
2. „ ваљевском округу	339.774 „
3. „ подринском „	336.591 „
4. „ подунавском „	270.446 „
5. „ пожаревачк. „	240.475 „
6. у крагујевач. „	179.514 „
7. „ нишком „	176.131 „
8. „ моравском „	107.467 „
9. „ тимочком „	101.895 „
10. „ рудничком „	32.480 „
11. „ ужичком „	21.120 „
12. „ врањском „	16.131 „
13. „ крајинском „	8.129 „
14 „ пиротском „	7.479 „
15. „ топличком „	3.415 „
16. „ крушевачком „	— — —
Свега:	6,950.305 „

Најмањи интерес на зајмове на залоге наплаћивало је Трстеничко Удружење: 5 проц. а највећи: Белопаланачка Штедионица, Параћинска Штедионица, Шумадијска Задруга, Паланачка и Чачанска Штедионица по 12 проц.

Просечно интересна стопа на зајмове на залоге износила је:

1. средња најмања	9.09	проц.
2. средња највећа	10.07	„ „
3. средња обична	9.79	„ „

8. Актива

Целокупна актива 63 новчана завода износила је: 81,391.825 дин. Највећу су активу имали:

1. Народна Банка	38,690.371	дин.
2. Београдска Задруга	11,245.036	„
3. Српска Кредитна Банка	4,111.275	„
4. Београдски Кредитни Завод	2,505.116	„
5. Шабачка Штедионица	1,322.825	„
6. Врачарска Задруга	1,249.517	„
7. Ваљевска Штедионица	1,118.733	„
8. Пожаревачка Штедионица	1,117.916	„
9. Смедеревска Кредитна Банка	1,102.416	„
10. Нишка Акцион. Штедионица	1,000.065	„

Најмању активу имала је Младеновачка Задруга: 11·207 дин. Имало је активу:

До	100.000	динара	8	завода
„	200.000	„	8	„
„	300.000	„	9	„
„	400.000	„	8	„
„	500.000	„	7	„
„	600.000	„	8	„
„	700.000	„	1	„
„	800.000	„	2	„
„	900.000	„	1	„
„	1,000.000	„	1	„
„	1,000.000	„	10	„

9. Чист приход (за поделу)

Целокупан приход сва 63 новчана завода износио је: 3,943.537 динара.

Кад се одбије расход, дотација за резерни фонд и тантијема, *чист приход* за поделу акционарима износио је: 1,490.364 дин.

Релативно највише чистог прихода имали су:

1. Народна Банка	357·896	дин.
2 Београдска Задруга	127.552	„
3. Српска Кредитна Банка	122.877	„

4.	Београдски Кредитни Завод	75.500	„
5	Ваљевска Штедионица	61.529	„
6.	Врачарска Задруга	40.200	„
7.	Шабачка Штедионица	37.164	„
8.	Крагујевачки Кредит. Завод	35.270	„

Сви остали заводи имали су чистог прихода испод 30.000 динара.

Лазаревачка Задруга, Младеновачка Задруга и Моравска Штедионица нису имале чистог прихода за поделу.

Према свом уплаћеном капиталу имали су чистог прихода:

1.	Велико-Градиштанска Штедионица	20.69	проц
2.	Алексиначка Штедионица	16.15	„ „
3.	Нишка Тргов. Прометна Банка	15.44	„ „
4.	Ресавска Штедионица	15.27	„ „
5.	Народна Банка	14.31	„ „
6.	Зајечарска Штедионица	14.19	„ „
7.	Крагујев. Задруга за пом. и шт.	13.46	„ „
8.	Књажевачка Штедионица	12.68	„ „
9.	Шабачка Штедионица	12.38	„ „
10.	Београдска Задруга	12.10	„ „
11.	Чачанска Штедионица	12.00	„ „
12.	Ваљевска Штедионица	11.51	„ „
13.	Горњо-Милановачка Штедионица	11.20	„ „
14.	Шумадијска Задруга	11.04	„ „
15.	Младеновачка Штедионица	11.00	„ „
16.	Ужичка Грађ. Штедионица	10.90	„ „
17.	Нишка Акционарска Штедионица	10 70	„ „
18.	Српска Кредитна Банка	10.24	„ „
19.	Зајечарска Задруга	10.21	„ „
20.	Крагујевачки Кредитни Завод	10.08	„ „
21.	Чачанска Штедионица	10.02	„ „
22.	Неготинска „	10.00	„ „
23.	Параћинска „	9.97	„ „
24.	Лесков. Удеон. Удружење	9.92	„ „
25.	Ваљевска Задруга	9·71	„ „
26.	Обреновачка Штедионица	9.60	„ „
27.	Рачанска „	9.54	„ „
28.	Шабачка Задруга	9.26	„ „
29.	Палилулска Задруга	9 22	„ „
30.	Врањска Штедионица	9 12	„ „
31.	Пожаревачка Задруга	8.76	„ „
32.	Пиротска Задруга	8.76	„ „
33	Упска Штедионица	8.60	„ „
34.	Аранђеловачка Задруга	8.50	„ „
35.	Београдски Кредитни Завод	8.33	„ „
36.	Лозничка Штедионица	8.29	„ „

37.	Врачарска Задруга	8.16	проц.
38.	Белопаланачка Штедионица	8.01	„ „
39.	Трстеничко Удружење	8.00	„ „
40.	Прокупачка Задруга	7 99	„ „
41.	Крагујев. Задруга за кред. и штед.	7.58	„ „
42.	Ћупријска Штедионица	7.42	„ „
43.	Врањска Задруга	7.31	„ „
44.	Смедеревска Кредитна Банка	7.24	„ „
45.	Краљев. Акцион. Штедионица	7.00	„ „
46.	Пожешка Штедионица	6.90	„ „
47.	Нишка Задр. за кред. и штедњу	6.29	„ „
48.	Пожаревичка Задруга	5.61	„ „
49.	Српска Јевреј. Трг. Задруга	5.48	„ „
50.	Смедеревска Задруга	5.24	„ „
51.	Јагодинска Штедионица	4.87	„ „
52.	Тополска Задруга	4.33	„ „
53.	Чачанска Задруга	4.04	„ „
54.	Обреновачка „	3.99	„ „
55-	Беогр. Трг. Штедионица	3.83	„ „
56.	Нишка Задр. за пом. и штедњу	2.56	„ „
57.	Београдска Трговачка Банка	2.51	„ „
58.	Јасеничка Задруга	2.29	„ „
59.	Подунавска Окружна Задруга	1.74	„ „
60.	Смедеревска Штедионица	0.29	„ „

Просечно, на 100 дин. уплаћеног капитала долази чисте добити за поделу: 9.68.

13. јуна 1896. год.
Београд.

по службеним подацима извео

К. П.

ПИСМА ИЗ ТУРСКЕ

III

ВЕРОИСПОВЕСТИ

Давно је то било, кад сам вам последње писмо написао. Управо ни сам се не сећам, а „Дело“ немам да завирим и да видим. Што „Дело“ немам узрок је то, што се бојим од оних великих турских родољуба, који добровољно врше „жбирску“ службу у овоме срећноме царству. Са њима сам ја упознао моје стрпељиве читаоце.

Читајући овај приступ овоме писму, ја знам да ће Д-р Владан поскочивши узвикнути: „Па зар нисам имао право кад сам казао, да смо ми Срби плехана фуруна: ту плане̏мо и уплатнимо се, ту се брзо охладимо!“ Ја, заиста, не знам како ко мисли о мени и мојој овако дугој паузи између II-ог и овог писма; чак се бојим и да приступим извињавањима. Ну ипак рећи ћу што год, што но реч, да онако ашпићара не утечем с мегдана. Рећи ћу врло мало.

Има година и по дана — а толика је чини ми се пауза, коју сам себи допустио — како ствари код нас, у Турској, теку врло нервозно. Господа око „Дела“ бесумње су детаљно упознала његов цењени читалачки свет са догађајима код нас. Прво смо имали на много страна неке побуне, неке нереде, па богме и крваве главе; а сада се налазимо у пуноме јеку реформама. Неки нестрпељивци веле, да су ове реформе само писана слова на хартији; али доста је да оне буду и само писана слова на хартији, па да нам зададу посла, ако ништа друго, а оно барем да мислимо. Дакле допустио сам себи ову дугу паузу прво зато, што сам *мислио*, место да кажем бринуо, како ће ми у оној првој галами, остати глава читава; а друго за то, што сам *мислио*, место да кажем размишљао, како су лепо написате оне реформе. Као што видите, врло важне теме за размишљање, које су свакако биле у стању да потисну сваки други предмет за размишљање, па макар како био важан и занимљив. Брате, тицало се главе и тиче се сад и главе и коже.

Али ми се ипак указала прилика да оставим реформе за часак на страну, бива докле се мурећеп на хартији осуши, и ево ме пред добре

читаоце изврснога „Дела“ с овом гломазном темом: *вероисповести у Турској.* Мислим, да већ могу приступити самој ствари, јер су аргументи мог извињавања довољно јаки, да ми поштовани читаоци опросте, ако ми у опште имају шта праштати.

1.

Немам статистичке податке при руци да учиним упоређење где су многобројније вероисповести: у Русији или Турској. У колико би то занимљиво било изнети као неку занимљивост, у толико и, нећу се преварити да кажем, још више да се види: колико држава има у овој држави што се зове турско царство. Јер свака (да се послужим овим изразом) црква (пошто има значење: скуп људи, који исповедају једну веру, па може то бити хришћанска црква, мухамеданска џамија, мојсијевска синагога и т. д.) — дакле, свака црква има своје повластице, које су јој дали пређашњи султани, а које садањи штују. Ја о томе нећу говорити, јер би ме бацило из делокруга, који сам себи поставио. Читаоцима је, мислим, познат у неколико тај делокруг. Ја ћу, дакле, говорити о оним црквама, са којима долази у додир српски живаљ, и у каквим је он односима са њима.

Пре свега државна вера — мухамеданска.

Њезин је поглавар са̂м султан — он је Велики Халифа целога мухамеданства. Он управља целим тим апаратом. По његовом благослову све бива. Од њега јединог зависи све. Он има нарочите помоћнике — саветнике не може се рећи, јер је то модерна реч, коју Шеријат не трпи — који приводе у дело његове заповести. Најглавнији помоћник то је Његово Височанство Шеих-ул-Ислам, који је окружен са читавом војском помоћника: шеиха, улема, румелиси-казашћера итд. итд. Као што видите, он носи титулу „Височанство“ исто тако, као што је носе царски принчеви, кнез Бугарске, хидив Мисира, садразам (велики везир) и дар-ул-саадет (евнух над евнусима у царскоме харему). Само не знам да ли има првенство дар-ул-саадет, или он. Но то је у осталом споредна ствар. Главно је то да је Шеих-ул-Ислам титула тако крупна, ма да заседава и он у министарском савету, међу наз'рима (министрима) разних назарета (министарстава), који сви (осем, као што је већ поменуто, садразама који председава) носе титулу „Превасходство.“

Употребих мало пре реч *шеријат*, а не протумачих је. Шеријат значи то исто што и Свети Синод. Ако постоји каква разлика између шеријата и синода томе могу бити криви само хоџе и попови.

У рукама шеријата постоји духовна просвета, постојали су судови сасвим, а по новом су одвојене кривичне ствари, те аћими (кадије) суде религиозне и ситне спорове. Међу тим организација шеријата у самој ствари истоветна је, каква је била онда, кад је султан Мехмед Фатих (Освајач) побо̂ полумесец на врх кубета величанственог трага Јустинијанове славе — Аја-Софије. Од тога доба, а нарочито после париског

конгреса. Јављали су се неки фермани о неким „изменама и допунама“ у шеријату; те су измене и допуне прочитавали шеиси, уleme и друга њихова братија, за тим повезивали их у свеске са лепим корицама и мећали у — долафе да се види да имају велике књижнице. Аџаип (чудно) им је изгледало, да се измењавају и допуњавају шеријатске уредбе, које су удесили онако славни философи, какви су били они пре 10—12 столећа. А није лако било са њима изнћи на крај, с тим шеисима и улемама: цео Стамбол био је пун медреса (духовних школа) и џамија, и ове су биле пуне софта (ђака), а осем тога било је доста јаничара и мноштво фанатика. Један миг био је довољан. У неку руку било је чак немогуће и помишљати на икакве измене у уредбама шеријата, које су тако славно удесили они „стари учењаци.“ Те измене и допуне издате су на свет да се види тек, да се приступило реформама, на које Турску гура та ђавоља Јевропа, која нема преча посла но да се меша у туђе ствари. Један стари хоџа рекао ми је једном, водећи тако мухабет (разговор) о тим стварима, да Јевропа то чини из пакости што и она нема такве уредбе. „Јер, вели, језик је у тим уредбама такав, да не може значење појединих речи да се изрази ни на једном јевропском језику.“ „Може, ефендум, велим му ја. Ето, на прилику, Ал-Кор'ан је преведен на све јевропске језике.“ „То никад не може бити. То су узалудни покушаји.“ Имао сам француски превод Ал-Кор'ана, па му објасним неколико тачака из прве главе. „Тако нешто пише у Ал-Кор'ану, али није тако ка' ти што велиш, — јок!“ И упорно продужи да ми спори. Овај хоџа свршио је медресију у Цариграду. Живи од својих добара. Врло радо чита новине цариградске. Зајми ми из њих новости, које ме слабо интересују, јер оне, које би ме интересовале, о њима цариградски листови не смеју ни беле да извежу. Он је учио у Цариграду за владе султана Махмуда II., оног султана, кога су тако страшно мрзеле софте и називале га „Московом.“

Као што видите, турске верозаконске ствари леже у великим и у врло упорним рукама, које с њима рукују како хоће. Има се много захвалити садањему султану, што те ствари греде напред чвршћим стопама. Најглавније у погледу вере, што је Абдул-Хамид учинио, то је, што је наредио да се по вилајетима такође отварају медресије. Тим ће се постићи, да не буде толико велика нагомиланост софта у Цариграду. Није то, што се ко год боји њихове упорбе, или чега томе подобног — не: него је по унутрашњости јефтинији живот. Нешто ради тога, а нешто и ради учвршћивања, па богме, и ширења вере.

Вера у опште напредује. Одавна се не памти да је било оволико хаџија на Ћаби, колико их је било ове године — 300.000 на броју. Обично их је бивало 120, 150 па и 200.000. Мање од 70.000 не сме их бити. Ако их буде било, да Бог сачува, мање, шиље се војска да мањак попуни. Јер тај мањак, то је знак да веровање малаксава, а то би значило пропаст. То се не сме допустити.

Оволико је довољно о државној вери, јер се и иначе доста зна о њој и њеним уредбама. Читаоци ме, у осталом, разумеју.

2.

Неоспорно је, да после мухамеданства највидније место заузима источно-православно хришћанство, на челу кога стоји архијепископ констатинопољски, патријарх васеленски.

Ова најстарија хришћанска црква на свету почива на оним темељима, које су поставили триста и осамнаест богоносних отаца на седницама седам васеленских сабора. Канони, који су онда прописани, потврђени су од стране византијских царева, као и све црквене повластице у држави. Канони су остали неприкосновени; повластице су потврдили доцније својим ферманима и султани турски, кад су завладали Балканским Полуострвом. Услед тога и по својој организацији Васеленска Патријаршија личи на државу у држави. Турске владе смотрено се понашају према Фењеру, јер их на ту смотреност принуђава строгост чувања својих права од стране Патријаршије. Чим турска влада покуша да се и најмање пошали, да задирне у те повластице, не велим да их обори, Фењер скочи као оса и узбуни — читав свет. Много су пута Турци на чуду били са калуђерима у Фењеру, па, да видите, прилично ладе од њих.

Да вам, лакшега појмања ради, опишем организацију патријаршијске управе.

Архијепископ Цариграда, Патријарх Васелене он је глава цркве, који њоме управља са Светим Синодом, састављеним из дванаест чланова, који се бирају сваке две године међу митрополитима разних јепархија. Свети Синод управља црквом засебно. Седницама његовим председава сам Патријарх, који без синодског одобрења не може никакво важније решење да донесе. Изгледа ова установа као нека уставна монархија, само с том разликом што су бирачи сами синодали. Сваке године испада половина чланова; њихова се места попуне оним митрополитима, на које падне избор заостале половине. То је тако сваке године било је и биће у будуће. Св. Синод бира и Патријарха, ако је, бива, место упражњено због тога што је пређашњи отишао Богу на истину, или што су пређашњег скинули с патријаршког престола. Као што видите, у Васеленској Патријаршији сва је власт у рукама Св. Синода; Патријарх је глава цркве у очима света, али је у седници Св. Синода први међу равнима; уделили су му још једну почаст: има два гласа.

Поред Св. Синода постоји у Васеленској Патријаршији и такозвани мешовити савет, састављен такође из дванаест чланова: пола су чланови Св. Синода, а друга је половина састављена из одличних грађана, које је почастио избором Св. Синод. А Св. Синод није пао на теме да бира људе, који ће у мешовитом савету радити што противу његове воље. Дакле, као што видите, и ту је Свети Синод главни фактор. Мешовити савет стара се о просвети и другим стварима, које се тичу

хришћана у Турској, а о којима је (стварима) реч у султанским повластицама, које су давате Патријаршији.

Посредник између Патријарха и Султана зове се Велики Логотет. То је звање било до сада наследно у породици Аристархис. Кад умре овај последњи потомак те породице, Ставраћ бег, који нема од срца порода, ни мушкога ни девојачкога, видећемо шта ће бити.

Посредник између Васеленске Патријаршије и Високе Порте то је патријаршијски капу-ћехаја. То је место изборно и бира се онај кандидат, који је најспособнији. Ваља само да је препреден Византинац, а људи таквога соја и квалитета има доста међу цариградским Грцима.

И сад можемо приступити нашој правој теми.

У II-ом писму казао сам да су Грци ишли за Турцима све донде докле је дошла турска најезда. Не треба заборавити, да је у том походу у позадници Турака предводио Грке Фењер. Његови агенти наметали су православним народима његову духовну власт; други Грци казао сам шта су радили. Узмицањем Турака, узмицао је и Фењер. Трагови су његови ипак остали. Како је наметана била та духовна власт? Наметана је била тиме, што је Фењер постављао за владике Грке. За овима је ишла читава поворка браће и братанаца; сестара, зетова и сестрића; ђакона сѝнђела и т. д. даскала, псалта, кандилонафта, момака и остале тевабије. Пре досељења Срба ако је у Срему, Бачкој и Банату било православних, онда, бива, кад су Турци били по Угарској, без сумње је да је било и владика Грка. За Карађорђеве Србије митрополит је био Грк. Тако је било у Босни и Херцеговини; тако у Румунији и Бугарији, тако свуда. Најездом својом турски султани ширили су светску власт; Фењер, трчећи за Турцима, ширио је духовну власт.

У оно време пак као неко правило је било, да владика не може други бити осем Грк. Два су Србина била свега што их историја памти, које је Васеленска Патријаршија почаствовала својим поверењем, давши им од своје воље (а може бити невоље) архијепископски жезал, а то су Св. Сава и патријарх Рафаило I. „Србин.“ Првоме је дата та почаст без сумње по наредби ондашњег византијског императора; а други има благодарити своме лукавству, што је добио већину гласова у Св. Синоду те постао Васељенски Патријарх; али је за то платио главом. То правило Фењер је одржао и до сада и мучи се да га одржи и у будуће. Колико га строго храни видело се и из последње борбе, коју је имала рашко-призренска епархија са Васеленском Патријаршијом да добије Србина за владику. У том погледу на Босну и Херцеговину насмешила се срећа од онда, од кад јој је на берлинском конгресу заплакала срећа, те је потписата пресуда да је окупира Аустро-Угарска. Изузимајући рашко-призренске епархије, у којој је владика Србин, за сада сва владичанска места заузимљу Грци, или боље рећи они и погрчени Цинцари и Арбанаси. Сад је мода овима другима, јер је Патријарх Арбанас, па је покупио око себе своје сународнике, који су, буди успут речено, већи Грци и од самих Грка.

Нека ко не мисли да Турци и сада верују Фењеру толико, колико су му веровали некада. У стара времена Фењер им је био врло услужан. Турци су били дели-пале, па нису умели довољно да оцењују душевно стање оних, који су претицали испод њихове димишћије. Ту су им при видно били фењерлије (фанариоти) десна рука: нешто из благодарности, а нешто и за своје сопствене интересе. Турци су дошли били у нове земље, међ' нове елементе. Није довољно било освојити; ваљало је потчинити. За тај циљ Турци, стари познаници са Грцима, изабрали су Фењер, који је добро познавао све те елементе, које је Турчин потчинио. У насилничким предузећима јунаштво је месо и вода; да храна буду укусна, ваља соли, а та со био је Фењер који се радо прихватио свога задатка. Тицало се његова опстанка. Тицало се све оне госпоштине, која је остала око њега да Турчину гови и коју је господствени Турчин великодушно наградио, расподеливши јој плодно земљиште Дакије, Бугарије и Тракије на уживање. И на њих је, осем на све оне редове калуђера, Фењер имао да мисли. И за то је два пут јаче хитао да се прими те нечасне улоге. А можда га је та госпоштина и приморала. Трази њене силе и данас се опажају, на пример, кад треба да се обори патријарх, који јој није у вољи.

Али Фењер данас не може да буде Турцима од онолике користи, од колике му је био пређе. Нарочито се то пријатељство покарабасило од грчког устанка, јер се онда, како тврде Турци, доказало, да су у тај устанак помешани били и прсти Фењера. Турци су се онда тако на њих расрдили били, да су обесили ондашњег патријарха Григорија. Даље се руком нису машали. Изгледа, да су стрепели од хришћанских држава. Дакле, повластице су остале неповређене. Грци су брзо заборавили на жртву. Све што су учинили оборили су кривицу на енглеског посланика, да је, бива, он проказао Турцима тајну.

Данашњи односи Фењера с Портом потпуно су дипломатски. Као што сам рекао, црквена аутономија таква је, да Васеленска Патријаршија у Турској личи на државу у држави. Свештенство, наставништво, општине, то је све под општим надзором Васеленске Патријаршије. Она за све одговара пред Портом.

И кад узмете у обзир то, да су Фењер потпуно окупирали Грци или погрчењаци, онда замислите како је другим народностима православним у подручју Васеленске Патријаршије?

Ко су ти, што сачињавају свети Синод, из чије се средине бира Патријарх? Ко су те велможе који постављају владике по јепархијама?

То су синови сиротних родитеља, које су владике узели или из милости (што је врло ретка ствар), или због дечје бистроће (ово је чешће), или из других разлога, које не могу од стида да изнесем (ово је најчешће), па их држали код себе до извесног узраста; после их упутили у Фењер, одакле су их — али ово тек у последње време — сместали у богословији на Халки, наравно, пошто су их рукоположили. Неки од њих својим трудом, неки опет својим лукавством, а неки пак

лепотом и још другим дозвољеним и недозвољеним средствима, доспевали су до архимандритскога чина. До тога степена врло се лако долазило и долази. Али сад је чвор. Да се дође до владичанства, па макар то не била митрополија, него проста јепископија, за то треба протектора, па и то не само једног или два, него више од половине Да се стеку ти протектори, треба се и делом и речима показати већи фењерлија (фанаријот) од самих синодала; треба показати довољно византинизма (бити подал лажов, нитков и томе слично); треба бити већи Грк од оних на падинама Олимпа и Јеликона и од оних у Мореји и, поред многих других тима подобних страна, треба имати тешку кесу. Ал' ово је најглавније. Тим црнорисцима обично недостаје ово последње. Али пусто срце пуца за митром и јепархијом и онда шта да ради? Ту су протектори и, посредством једнога или двојице њих, дође се и до пара. А пара, Бога ми, треба доста, а нарочито ако се синодали потрефе кокози, или ако су патријаршијске касе на невољи, а ово често бива, врло често. С мање руке треба 500 лира турских, а врло често треба и преко 1000 лира, а то ће рећи преко 22½ хиљаде динара. Ко ће зајазити патријаршијске касе без дна, ко ли напунити синодалске предубоке џепове?! Та у свакоме би могао стати по дечко од 10 година, а они широки рукави, к'о варадинска капија, па покрију те се ништа не види нити познаје!

Од кога благонадежни кандидат на владичанство и како добије тај новац о томе писати значи писати и о зеленашима фењерским. То ми је толико мрско, да узимам за разлог то, да ћу се удалити од постављених ми граница и — прелазим даље. Главно је то, да уз његово певање у себи: *парице, парице овога света царице!* — испрекидано уздисајима загушљивим, а уз певање синодала, са патријархом на челу, „аксиос!“ „аксиос!“ њему натну митру на главу, огрну га омофором, утрапе му штаку у шаке, отпевају му још коју песму, наздраве му о његовом трошку још коју здравицу и пошљу га у јепархију задуженог, са џеповима празним, а срцем нада пуним.

Таква, опрости Боже, гусеница кад дође у јепархију може ли, има ли у опште кад да мисли о чему другом, као о свом стаду, о цркви о просвети — пре него што се наједе, пре но што не отплати дугове Фењеру?! Па још црнокапци из Фењера! Па још фењерски повериоци?

Први њихов посао састоји се у пљачкању народа у јепархији, те да се наједу и одуже. Још то нису ни свршили, а већ их окруже неки стричеви, неки ујаци, браћа и свако од њих вуче за собом читаву поворку чељадије; и све то падне народу на терет: није шала „*владичини*!“ То је све отуд негде родом „от костурско,“ „от Клисура“ — враг би их знао откуд! Све то јавно пред светом говори грчки, а кад су између себе, онако у четири ока, све то ђаволски цинцарише.

Такве владике нарочито је слао и шаље Св. Синод у јепархије, у којима преовлађује српски живаљ. Такве је слао у рашко-призренску јепархију, у којој нема ниједнога Грка ни да га видиш. Такав

је био Пајсије у Скопљу такав — таква су сва та чеда духовна фењерских духовника.

Каквима се средствима служе те такве владике да до новаца дођу, да се одуже и да акумулирају богаство, те да га после смрти оставе прво и прво Патријаршији, па сплогосима, на миражџијама — то је једна ужасна историја. Нарочито кад се десе и сувише среброљубиви, какви су обично. De mortuis nihil nisi bene, али морам рећи овде, да пример, који смо до скора гледали у особи умрлог призренског Милентија, није изузетак. Он је за пет белих меџидија (21 динар) изрицао развод брака; он је за мало веће суме изрицао развод са знањем само једне стране, тако да је друга страна сазнавала тек онда, кад је свога дотадањег брачног друга виђала пред олтарем у другом браку За новац све су чинили и све чине; за морал за паству, за просвету, за цркву — апсолутно ништа.

Такве су биле слате, а такве се и дан дањи шаљу црне душе у виду архипастира међу незлобну паству. Међу њима тако су ретки они, који су свом душом и чистим срцем посвећени хришћанским догмама и дужностима, да су право чудо и они обично пропадну, јер их њихове колеге, којима су на сметњи, пањкају Св. Синоду; овај пак хита да их обори, јер у тужбама противу тих бедника, које шаљу њихови другови из околних јепархија, постоји и то, да се ти глупаци (како их обично називљу) паште да се асимилирају народноме духу, да се саображавају према народним обичајима, да проповедају против среброљубља и т. д То су тешке оптужбе, према којима Св. Синод није смео остајати равнодушан; јер асимилацијом према народном духу одаје се пошта истом и онда збогом „јелинство"; а проповедањем противу среброљуба бију се Св. Синод и све фењерлије непосредно по кеси: околне владике, које су дужне, кад и како ће Фењеру отплатити дугове ако не буду харале глобиле и разбојнички пљачкале ?! И, наравно, онај прави слуга свог олтара буде позван у Фењер на одговор; тај пак процес дуго траје, бесконачно траје; чекајући решење, дотични оптуженик крепава од глади по Фењеру, мучи се, злопати и обично зло сврши. За Турке се вели, да све раде: јаваш, јаваш (полагано, полагано) — верујте, да су они то од Фењера научили. Иначе, да је то њима у природи како би могли постићи, да са онако муњевитом брзином освоје цело Балканско Полуострво. Грчко, или боље рећи фењерско: сига, сига — још је дуже од турског : јаваш, јаваш. — Због тога „сига-сига" ретко који од тих невино оптужених да претекне жив. Ама невино страда, вели се; — а кој' га ђаво тера да карабаси фењерске рачуне ? кој' га враг тента да ради неповољно по мегали — идеју ?! Расипи га и то не као бездушни Јудеји Христа: да издахне за три сата, него да издише годинама мучећи се. И заиста, човек, који није осећао себе у стању да се саображава понашању фењерлија, бацио се у велику опасност улазећи у њихово коло. Ја од некле и тиме објашњавам тај факт, што калуђери других народности нису улазили у Фењер : нешто, што су их Грци одбивали, а нешто опет што

су и сами, увиђајући на какво се искушење излажу, изостајали, избегавали, управо бегали главом без обзира.

Жртава, о којима мало напред беше реч, има и данас: ено вам бив. оридског владике, који, како чујем, умире од глади у Фењеру. Он није годио Св. Синоду, јер му није довољно „јелинисао." Причали су ми још за две-три жртве овакве врсте; а оних, што се звечећих разлога тиче, такође има и данас.

Дакле, Св Синод, у место да буде оно, за шта су га наменили св. оци на васеленским саборима, он је, упркос томе, пример осталим архијерејима у пожудама за земаљске сујете. Он је то вазда био и остао, али је у последње време сасвим зацрнео, а нарочито од како је пао под уплив грчког Силогоса, који заседава у Атинама и отуд цитира и Синоду и владикама по јепархијама како васеленске, тако исто и антиохијске, јерусалимске и александријске патријаршије. Од онда је стање загрдело!

Од како је то стање настало, од како Св. Синод не може да донесе никакво важније решење докле га год Силогос из Атина не благослови, од онда је унија помолила главу у подручју Вас Патријаршије. И, као у пркос, ова се највише примећује у цариградској јепархији, којом непосредно управља сâм Патријарх. Ти благослови из Атина учинили су и то, да се створи бугарска егзархија. Они ће још многа зла починити православној цркви. Јер и најбоља ствар кад западне у рђаве руке мора се покварити. Срби су тај уплив Силогоса одавна почели да осећају. Један хроничар, чини ма се грчки — тако нешто и мора бити, судећи по тенору записа — прибележио је, да су Срби покренули ствар о оцепљењу од Вас. Патријаршије, па су лукави Бугари прихватили је у своје руке и извели у своју корист. Међу тим Срби су и даље остали робови Фењера.

Рекох *робови* и доказаћу да је тако

Само се држањем према робовима може протумачити оно понашање Св. Синода према изасланицима рашко-призренске јепархије приликом њиховог последњег тражења, да им се да Србин за владику. Јер, поред тога, што факта сведоче, да је хришћанско (као што је и других вероисповести) становништво у поменутој јепархији српске народности, ту је била и В. Порта, која је препоручивала Фењеру да задовољи *праведне жеље српског народа из Призрена*, дакле екстремне тачке на југу ове јепархије. Охрабрени овим повлађивањем од стране највише власти, изасланици, који су се вазда и најкоректније држали, пријавили су се Синоду да *просе милост* да им се што пре да владика, јер се приближују празници (божићни). Св. Синод одговорио им је кроз уста своје главе да су **бунтовници**. И ствар је требала да остане на томе — изасланици да иду својим кућама празних шака, разбивених нада, *убивених подлом византинском клеветом да су* **бунтовници**. Они *бунтовници*, којима саме највише власти њиховог Падишаха дају квалификацију да су праведни њихови захтеви?! У чему је тај бунт? — Изасланици су престали ићи у Фењер; бројали су часове, бројали дане, бројали недеље

па и месеце. Из Рима се повија облак наспћен најжешћим муњама и пада усред Сарајева, да се отуд, по циљевима језуитског војводе Штадлера, распростру све те муње по разним крајевима где живе православни Срби. Жеља је ватиканског добровољног заточеника да му православно Српство припадне на колена и призна му врховну власт у хришћанској цркви. Те муње, те отровне стреле прете и православљу у рашко-призренској јепархији. Забринута чеда св. православља хитају да истакну пред очи поглавару источне православне цркве опасност, која прети стаду православном у рашко-призренској јепархији за то, што је још без архипастира, и да га умоле да похита те да отклони ту велику опасност. На то вајни и жалосни пранаследник Василија Великог и Јована Златоустог одговара: *„...сто педесет хиљада православних више сто педесет хиљада мање, то за васеленску цркву не мари ништа*, — па понавља — *ал' они су бунтовници, не дамо им кога они хоће* “ Ово су речи његове жалосне Светости Антима Седмог, рођеног Арнаутина, а сада жешћег Грка од самог — сада не знам ког да кажем, јер што је год истакнутије и виђеније и у самој Грчкој све је мелез од Арнаута, Словена Романа и т. д.

Те Антимове речи узрујале су сва православна срца, па је та узрујаност допрла до тога степена, да су представници православних држава почели отворено негодовати и љутити се. На то је задрхтао подли Фењер, онај исти, који се није бојао Бога, а ни стидео људи, да назива бунтовницима верне поданике султанове за то, што су они, стојећи на законитоме земљишту, тражили сатисфакцију за своја права, а то пак није годило фењерскоме среброљубљу и грчким аспирацијама. Питање о Милентијевој заоставштини био је прост изговор. Заоставштина је била ништавна, јер је језгро — суму од 25.000 лира, преко 570.000 динара — још он сâм послао Силогосима, да се тим „поштено“ стеченим новцем ухасни јелинска мегали — идеја. Све је то била, дакле, комендија, јер се, на стваран протест заступника православних држава — осем грчког и румунског — прешло на дневни ред и — свршила се ствар по народној жељи.

Бележим, да је ово једини пут, да је српски народ добио сатисфакцију. Истичем, да се Фењер дуго и подло копрцао. Мучно је Српству носити се са њим. Најзад ће морати кидати. Јер ако овога пута није упалила Фењеру она бомба *„бунтовници,“* ко нам гарантује да она и другда неће пући. В. Порта има високу политику с ниским Фењером. У име части православља тумачила се реч *„Фењер,“* да произлази од именице „фењер“, турске речи, која значи *светиљка*; Турци су инсистирали, да та реч произлази опет од њихове речи: *фена јер*, рђаво место, и веле да је тако, а никако друкчије. Али опет, у пркос томе, они са тим фена-јером воде високу политику. Јер им треба. Да богме да им треба; јер, узмите случај побуне на Криту: одмах Порта зивка Патријарха и каже му, да га је поздравио хазрети-Падишах, да напише једну окружницу и да је преко митрополита на Криту упути народу; да у тој

окружници препоручи своме хришћанству, да се окане ћорава посла и буна, но да мирује и да слуша заповести царских власти. У награду за то В. Порта учини неке важније уступке Вас. Патријаршији, које се дотле устезала да учини — помажу се, дакле, узајамно. Срећом, те овом приликом није такве нужде имала Порта од Патријаршије, а да је било, будите уверени, да би за своју услугу Фењер тражио као награду, да се изасланици рашко-призренске јепархије одјуре кућама. Таквих примера, који могу као доказ основаности ове претпоставке послужити, има доста. А Грци се увек постарају, кад се ауторитет Фењера у очима Вис. Порте поколеба, да га каквом маневром рестаурирају, да га колико могу подигну. Њихова је политика систематска, стална, није спонтана, према приликама, као што је код многих, да не речем код којих те с тога мање корисна, но што би могла и требала да буде. За то је Фењер и у стању да се са својим противницима, често пута игра „жмуре“. За то му је нужно оно: „сига-сига“ при важнијим питањима, а нарочито где има да опече прсте. А зна се, да су Порта и Фењер вазда једно другоме потребни. То су дубоке тајне. Они су стари познаници, па и мора бити тајана међу њима. Сношљиви су: раде један противу другога и све — смешећи се. Вазда имају на уму циљ да један другоме доскоче, али не и коначно да сломе врат. У свему се размимоилазе, само се у једноме слажу, а то је да сломе врат нетурским и негрчким народностима. Турци рове противу Грка, али то да их Фењер не опази; Фењер рове противу Турака, али кријући од Порте.

Једна од најинтересантнијих ствари на Фењеру без сумње је утицај појединих световњака. То су богати људи, као што су, на пример, Леонида Зарифи, Павле Стефановић Скилици и т. д., чувени цариградски банкари, по чијем се благослову бирају чланови световњаци мешовитог савета и чији се утицај распростире чак и до Светог Синода. Ови богаташи силом свога богаства често пута су диктатори. Да не идем у даљу прошлост; довољно ће бити да споменем, да су они оборили Јоакима III, Неофита VIII, а изгледа, да ни овај неће бити дуга века, јер му пришивају *србофилство*. Арбанас-србофил: има ли веће ироније! Па ипак Стефановић, чији су скори преци, старином из Далмације, погрчили се, не може да трпи да ико ишта буде друго до Јелин, а још мање да сме Патријарх икоме да учини правду, па макар цркао. И силом свога блага он заповеда. И Св. Синод мора да га слуша. Њега слуша и сам принц Маврокордато, јер му такви ветар дува из Атина, јер је Стефановић l'enfant gaté атинских политичара. И мора им бити, јер ту су два милијуна лира, који јасно говоре. Да није њега и њему подобних, многе би грчке установе овде поиспропадале; он је о своме трошку сазидао нову богословију на Халки; он помаже све њихове цариградске просветне и добротворне заводе. И за то се и у Синоду и у мешовитом савету води строга пажња о његовим жељама: не сме никако да се допусти да се његова ћуд озловољи. И као што рекох, није само он, који

има тако силна утицаја на ток ствари; има их и других; њега истакох, јер је, као што му и презиме сведочи, пореклом Србин, па се погрчио.

Он нарочито јака утицаја има при бирању Патријарха. Он има своје људе, које се вазда мучи да протури и кад са правим кандидатом не може да успе, он измајсторише ствар тако, да ни противници не продру са својим и падне избор на са свим деветог, дотле тако рећи и непознатог. Такав је случај био при последњим изборима, те и сам изабрани Антим није могао да верује, да је на њега пао избор, но је с почетка мислио да се са њим тера шала; тек кад му је самоски принц, наш земљак, Ђорђе паша Беровић, телеграфски честитао, онда се уверио да то није шала, но да је, по милости Стефановићевој, збиља, и кренуо се из Лероса у Цариград. И борба при избору синодала, као и чланова мешовитога савета, акутна је, и, могу слободно рећи, нечасна. Три су врсте кандидата које предлаже Патријарх: такозвани *аристиндин*, што ће рећи по благовољењу, или за љубав почасти: њихов је мандат привремен у Синоду, и ако се не владају лепо, лако могу излетети из Синода и бити отправљени „сместа“ у јепархију. Друга врста кандидата то су *по синдагматијуму*, значи законито, стално и са њима се не може поступати као с првима. Трећа је врста *по реду*. И у хијерархији Васеленске Патријаршије има ко бојаги некога реда, некога ранга, како би се то рекло иначе. И са овима по реду не може се играти шоркапе као с првима. Многи кандидати „аристиндин“ не сматрају за бозна какву почаст то патријархово благовољење; таква почаст при последњим изборима постигла је и чувеног панјелина, ираклијскога митрополита Ђермана, који се прославио својом мржњом против свега што није јелинско и који је једини узрок што је Патријаршија често долазила у сукоб са руским посланством. Вели се да он по мало курише с аустријском дипломацијом и да је он тај што уговара, што решава и закључава послове, који се односе на босанско-херцеговачке јепархије. И кажу, да је жесток дипломата, јер ни сама вешта аустријска дипломација не може да изиђе на крај с њим, докле добро не промућка кесу. Он, како тврде, никако не би ушао ово последњи пут у Синод да није било на среду питање о сарајевској митрополији; за то га је и увео Патријарх као „аристиндин-а“, бива да га се, кад се посао сврши, може отараситн. Јер, на првом месту, Патријарх га никако не трпи: страшно му конкурише у надутости; а нај на првом месту не трпи га Стефановић: много му конкурише у панјелинству; међу њима је због тога крв и нож. Стефановић Ђерману никако не титулише, но кад је реч о њему; он га увек назива: „Ираклију“; а Ђерман Стефановића назива: *Скилици* (грчка реч *скили* значи псето). Дајући благослов патријарховој листи, коју му је овај поднео на одобрење, без сумње је и преко воље морао признати, да је његово улажење у Синод преко потребно. Јадна Босна шта је дочекала, да јој и овакви кроје капу!

Упустих се и преко воље у реч о личностима. ал' то само ради бољег објашњења. Знам да ће интересовати читаоце, зато сам то и учи-

нио; знам да ће их овај део највише интересовати, зато сам толико и застао говорећи о Патријаршији. Материјал је неисцрпен, али је обим писма узан. О злоковарствима тих таквих индивидуа, као што су ти Ђермани и ти Стефановићи, имало би се много и дуго писати и *са мирном савешћу.* Синодали су урнек среброљубаца и похлепљиваца; они су то вазда били, а остали су и до данас. То иде у наточ интересима источне цркве, рећи ће које болећиво правсславно срце; и ја тако велим, али је јавна ствар, да су они такви. Они су 1475. године *за љубав новца* и једино за то изабрали једног Србина за Васеленског Патријарха, Рафаила I., и пошто их је он обмануо, прогласили су га после за пијаницу, срнули га с престола и удавили после непуне године дана Међу синодалима је владао ужасан раздор због тог избора; иракლијски митрополит није га хтео хиротонисати, но је то учинио анђирски. Да би забашурили траг, они су бестидно на листовима повеснице забележили, да је био така древна пијаница, да је једног дана у цркви пао и при том паду да му се сломила штака. Ко зна да ли се није та штака пребила о његова леђа од удараца раздражених синодала, којима је после избора у место пара показао шупаљ нос до очију! И ово је вредно пажње, да је Рафаило од простога јеремонаха постао Патријарх и то 164-ти на реду. —

Не спада у делокруг овога писма, али је ова ствар, о којој ћу писати, баш сад на дневноме реду, те се заустављам на њу.

Турци зову Јевропом (Аврупа) сав део континента отуд Саве и Дунава, а Б. Полуострво *Румели*, а то су му име дали при доласку своме у ове земље, које је и до данас остало. Дали су му га с тога што они Рим зову *Рум*, а византинска царевина, отцепивши се од Рима, звала се источна римска царевина, јер се и Цариград — Константинопољ, звао Новим Римом, као што сведочи и доданашња титула Патријархова: „*Патријарх Васеленски Архијепископ Константинопољски — Новога Рима*" На свима званичним актима Турци исписују целу ову титулу и дан дањи. Турци су ишли и даље. Они су у изразу Рум обузели све становништво хришћанско, које је потпадало под Васеленску Патријаршију: Грке, Цинцаре, Арнауте, Цигане итд. У почетку, наравно, да нису то чинили, јер су, поред Васеленске Патријаршије у Цариграду, затекли при освајању ових земаља. Српску Патријаршију у Пећи, бугарску патријаршију у Трнову и аутокефалну архијепископију у Охриду. Фенер, улазећи постепено Турцима под кожу, постигао је да полагано уништи све те аутокефалне цркве и да њихову паству дода својој. Турци, и иначе мало вешти лукавству, не само да се нису томе противили, но им је шта више, то ишло у рачун, јер им је лакше било имати посла само с једном државом у својој држави, него с неколико њих. А што Грци нису успели да још одмах у петнаестом веку униште све аутокефалне цркве и остану једини, са те тачке гледишта, господари ситуације, има се приписати ондашњем устројству администрације у турској царевини, која је била по феудалном систему. На пример, потурчени Махмуд-беговићи ревно су бранили

права и повластице пећске патријаршије, у делокруг чијег је феуда била, њена резиденција Пећ, и ако је она који пут патила и гоњена била узрок је тај, што Махмуд-беговићи нису били у стању да је бране, јер су у таквим приликама те војске, које су чиниле та зла, на првоме месту биле ополчене на њих као на царске хајинине (издајнике). Бушатлија, Махмуд беговићи и ти такви потурчени стари племићи — или како је њима мило називати се: ханедани (династије) — често пута су у прошломе и претпрошломе веку отказивали послушност стамболском падишаху, а нарочито су то чинили, кад би им се дохакало да воде војску у индат ондашњим султанима, који су непрестано ратовали; јер им Ислам још није био тако чврсто прирастао за срце.

Нестанком аутоћефалних цркава нестало је и „срп-милета" и „булгар-милета", ал' нарочито првог. Све друге народности, дакле, које су потпале под црквену јурисдикцију Васеленске Цркве (Шаркије-и-Рум-Клисаси — источно-римска-црква) бележиле су се у административним турским књигама као **Рум-милет.** Ово објашњење добиће сваки од сваког Турчина, који се разуме у канонима (законима), или у шерију (црквеним законима). Доказе за ово наћи ће сваки у званичним актима турске администрације.

На првом месту тумача турских закона и уредаба буни то, што егзистенција српске народности у царевини не постоји записата у државним књигама. Јер у ствари — умују ти тумачи закона — да она постоји, Срби би имали своју засебну цркву, као што имају Грци, Бугари, Унијате, Јермени итд. Питају молитеље под коју цркву спадају, а кад ови одговоре да спадају под Васеленску Патријаршију, они им одговоре, да су према томе Рум-Милет. „Хајар, хаша, ефендум" бране се они, доказујући, да не говоре „урумски" језик — Онда сте „Булгар-Милет", вели им меариф ефендија. „Хајар, ефендум", опет они инсистирајући да су Срби. И меариф ефендија, ако је незаинтересован, консултира се са патријаршијеским представником (владиком). Овај, немајући ни сам рачуна, да призна егзистенцију српске народности јер је то противу јелинске мегали идеје, пред меарифом слеже раменима, а често пута и препоручи да се молитељи одбију; владике из солунског и битољског вилајета увек му дају овај последњи савет. Ако је меариф заинтересован, или простије да кажем, ако је оруђе бугарске пропаганде, он молитеље одмах сиктерише.

Што постоји ово нешто српских школа у Маћедонији и јужној Старој Србији има се једино благодарити особитом благовољењу Високе Порте и меариф-назарета (министарства просвете). Што не постоје школе свуда где Срби живе има се приписати једино томе, што не постоји српска аутоћефална црква у турској царевини.

Грци експлоатишу повластице Васеленске Патријаршије искључиво у корист јелинске мегали идеје; Бугари експлоатишу повластице егзархије једино у корист Велике Бугарије, јер се гроф Игњатијев правда да није мислио да ће се у то изметнути, кад ју је стварао. Срби су међу

тим запали у процеп и нити су у стању лево ни десно: са свију страна везане су им руке. Васеленска Патријаршија пак заборавља на интересе источне цркве и предала се савршено у руке грчкој пропаганди, управо, постала је њен слуга, који слепо слуша све заповести из Атина. Она се дотле заборавља, да за љубав три досељена Грка у Скопљу избацује словенску службу из цркве а уводи грчку. Власти ништа не могу да помогну, јер је то унутрашња ствар Васеленске Патријаршије и она је надлежна да је расправи: обе су народности њене присталице, обе спадају под њену јурисдикцију, обе су, по оном турском, Рум-Милет. Патријаршија, оставши сама да реши ствар, решава је онако како јој се наређује из Атина, тј. у корист она три досељена Грка, а противу стотине српских породица. Ама ове ће признати егзархију, примиће унију, ово, оно — бош! „Сто-педесет-хиљада православних више, сто-педесет-хиљада мање, то за васеленску цркву не мари ништа!“ то је одговор слуге атинскога Силогоса; а кад се са тако крупним цифрама титра, како да не би с онако ситним, као што је српско православно становништво у бившој престоници српског цара Душана, у Скопљу!!

Ово наведох да јаче истакнем закључак, да је једини спас српскоме становништву у томе, да добије своју српску аутоћефалну цркву. Тек онда престаће све шикане, и од стране власти, и од стране Васеленске Патријаршије и са свакоје стране. Грци ће во вјеки вјеков терати њихов занат, то је више него сигурно. Ваља с њима раскинути.

У хитњи сам писао све ово довде о Васеленској Патријаршији; ал' тако је то кад се пишу писма. Ако буде занимало читаоце „*Дела*“, повратићу се још једном са опширнијим појединостима.

О вероисповестима у Турској нисам још свршио. У идућем писму продужићу.

ГАЛИБ-ЕФЕНДИЈА.

НАУЧНА ХРОНИКА

Фотографија и спектроскоп у криминалистици.

Као што је сада вест о Рентген-овим Х- зрацима толико исто стручњаке колико и лаике изненадила, тако су и 1838. г. проналазак фотографија а 1859. г. спектроскоп неописани утисак учинили.

Рентеген-ов проналазак задивио је због тога, што нам је вирцбуршки професор одмах и практичну страну Х- зракови показао, а од Дагер-а (Daguerre) дознали смо, да од тада сваки без сликара са сунчаним зрацима може сликати. Када је пак 19. маја. 1839. год. у свечаној седници Париске Академије тајна Дагер-ова проналаска од француске државе човечанству као поклон пружена, тада је сваки уживао, јер је могао најпростијим начином своју сопствену слику добити!

Данас се фотографијом не служе само фотографи од заната, као што је то било у почетку њена проналаска, него је она сада — слободно се може рећи — своје хранитеље са свим напустила, те се само још као благодарно дете радо сећа своје прве неге и стара се, да фотографе на модерној висини одржи, пружајући им драговољно своје разноврсне проналаске, а, од кад је постала науком, та се лепа вештина негује по свима гранама људскога знања. Љубитељи фотографије радо се баве њоме.

Ја се овде нећу бавити разним начинима снимања, осталом употребом фотографије као ни њеним проблемима; то остављам за другу тему, а преко оптичких закона и првих правила фотографије прелазим, јер су то ствари сваком већ добро познате.

Спектралном анализом, коју су Бунзен и Кирхоф увели не ослањајући се много на своје предходнике (Herschel, Miller, Ängström, Swan) ма да су се они чешће налазили на правом путу, би од једанпут срушено скоро све тадање школско знање! Све до 1860. г. по тврђењу Арагову држало се — и ако никаквим опитом није доказано, да и на сунцу живот влада. Ми данас, деца модерног образовања, не можемо себи ни претпоставити, да се у тако што у опште и могло веровати, јер

спектроскоп нас учи, да је сунце усијана, јако светлећа ватрена кугла, чија нам је температура још непозната, премда су се већ неки јавили са својим датима, боље рећи нагађањима; и ми сада знамо, да у близини сунчевој сагорева све. Дакле о животу на сунцу као и у његовој близини ни говора не може бити, јер осим тога нађени су у атмосфери сунчевој: усијане паре гвожђа, титана, магнезијума и још других елемената које ми и на нашој земљи имамо.

Спектрална анализа јесте наука, која нам показује како можемо из преламања (дисперзије) и пригибања (дифракције) сунчаних зракова разна тела распознати.

Енглески научењак, Sír Brewster, био је први, који је чудновату појаву опазио, да, када светлост кроз паре неких тела пролази, онда у спектроскопу видимо спектар тога тела испресецан небројеним црним линијама (чак до 2000), то је спектар абсорбирања. Многе течности као и гасови дају такав спектар, и данас на основу таких посматрања могу се многа тела анализирати.

Сваки елеменат има свој сопствени спектар; и тако из једног спектра, који се састоји из линија, пруга или трака које могу бити разног облика може експериментатор поједине елементе распознати; он их чита као свирач своје ноте, и брже, него што се до сада и са најбржом анализом постизавало, сазнаје он саставне делове сваког тела. Услед овога употреба спектроскопа у пракси је од великог значаја а важност спектроскопова лежи у томе, што су врло мале количине једног елемента потребне да им се спектар определи; један поглед у апарат довољан је, да хемичар на постављено му питање одговори. Код неких ствари фотографира се њихов спектар, јер је доказано, да и овде фотографска матрица више види него наше и најбоље очи.

Може бити да сам већ и прешао границу, које се при писању ове у суштини правничке теме морам држати, али може бити, да би неки читаоци радо хтели чути још коју о тој лепој науци, те њима за љубав додајем још и ово.

Та млада наука, тек је 36 година од како се за њу зна, допринела је, да се човечје знање проширило до микро-хемијских величина и астрономских даљина. Помоћу спектралне анализе пронађени су нови елементи (рубидиум, зезиум, талиум, индиум, хелиум и аргон): на астрономском пољу постигнути су силни успеси, у многа теоретичка питања унесено је више светлости, а сада се очекује, да ће спектар решити и најтежи хемијски проблем, а то је *кретање атома.*

Али пре него што се у саму расправу упустим, споменућу одмах овде и микрофотографију, јер нам и она при неким испитивањима лепе користи пружа, јер нам јасно показује нека тела, која голим оком не бисмо ни спазили.

С тим апаратима судски вештак је у стању, да у најзамршенијим криминалним стварима необориви corpus delicti суду пружи, чиме уједно утиче и на сам ток кривичног процеса. Многе би парнице добиле

можда са свим други вид, да је судски вештак, поред свога мишљења, увек у стању стварно показати да је закључак његова испитивања потпуно истинит.

Као што ћемо у току ове скице видети, у фотографији и спектроскопу криминалисте имају за своју праксу врло важно и корисно средство, јер им ти апарати у деликатним парницама лепу услугу чине и позитивне ресултате дају.

Сваки, који се свакодневно бави извесним послом, дотера у своме занату до неке рутине или вештине. Као судски вештак у криминалним стварима познат је у Берлину Др. Јесерих, тај вредни хемичар, који се неуморно труди, да усаврши своје оружје против разних злочинаца, јер позната је ствар, да се данас сваки модерни варалица, при извађању свога злочина, служи рафинираним средствима.

У занимљиву говору, који је Др. Јесерих држао у једном берлинском фотографском друштву, причао је говорник лепих ствари из своје дугогодишње праксе, и ја ћу неке слике из његова говора овде саопштити, напомињући да остали део ове теме сачињавају моји подаци.

Да ме ова расправица не би сувише далеко одвела, ја ћу код свију следећих примера изоставити: имена оптуженика и бранитеља, место злочина као и седиште суда где је претрес вођен, и држати се само постављене теме; у осталом могао би се из сваког доцније наведеног примера читав роман написати, јер сваки оптуженик је некако и „јунак свога доба“. Главно је, да су сви примери из практичнога живота узети и да одговарају истини.

Врло је поучан следећи чисто невероватни случај, да је спектралном анализом убиство констатовано и да је оптуженик на основу тога опита збиља и осуђен био.

Између рушевина неке изгореле куће нађено је са свим сагорено човечје тело, и сва истраживања да се дозна како је баш газда те куће нашао у пламену своју смрт, остали су без успеха. Исто тако није се знало, како се ватра појавила. Једва једном паде сумња на сина, да је он најпре оца убио а затим кућу запалио. Суд је полагао врло велику важност да сазна: је ли отац оптуженика био у животу кад се ватра појавила, или је већ пре тога био убивен? Ово питање било је веома важно и од одговора на исто зависио је ток истраге. Др. Јесерих-у буде поверено решење тога тешког задатка, и тај хемичар могао је већ сутра дан свој одговор суду доставити. У џигерици и срцу сагореле лешине нашао је Др. Јесерих десет капи крви и из спектра односно из абсорбирајућих линија тога „изванредног сока“, могао је он извесно знати: да ли је у тој крви био само кисеоник (O) или и угљен-моноксид (CO). Јесерих је у своме препарату констатовао одсудство угљен-моноксида, а тиме је уједно и доказано, да је тај човек, због чије је смрти ова парница поведена, био мртав, односно да је убивен пре него што је кућа била запаљена. Порота, осведочивши се из приложених слика, да

су закључци вештака као и суда основани на необоривим доказим, осуди сина због убиства. После пресуде несрећни син признаде да је убио свог родитеља, јер му је исти сметао да се што пре дочепа имања.

Што се тиче спектра крви спомињем да мало има таких течности које тако карактеристичне реакције дају, а осим тога, да је Шлиф и у стогодишњој сасушеној крви у спектроскопу приметно познате линије, које су подобне спектру крви.

Овом првом споменутом примеру сличан је овај други, где се такођер посумњало на сина да је свога родитеља убио. Позитивнога доказа томе мишљењу није се могло наћи. Доцније се нашла једна секира која је још мало окрвављена била, и испитавши ту сумњиву крв помоћу спектроскопа судски вештак је тврдио да је то крв човечја, док је оптуженик на широко причао, да је то крв од козе, коју је он у оно време убио. Али из приложених слика видели су поротници, а и славан суд, разлику између те две крви и сравњујући опите судскога вештака са сликом козје крви, уверили су се, да је тврђење оптуженика неосновано. Оптуженик је био осуђен и саслушао је мирно своју пресуду.

Вредно је да споменем да 1879. год., у једном сличном случају, оптуженика није снашла казна: тада Др. Јесерих није могао својим научним испитивањем пружити таке лепе доказе као што смо сада навикнути да нам тај судски вештак пружа. Бранилац оптуженика употребио је ту празнину у реферату вештакову на корист свога клијента. Др. Јесерих је и тада показао, да је човечја крв у питању, али није био у стању да о томе пороту увери, јер се није служио модерним хемијским средствима. Порота верује у сва научна посматрања, али више воли да јој се те ствари ad oculos изнесу.

Неколико длака, нађених у руци једне убивене жене, допринеле су да је њен убица пронађен. Фотографија нам је показала интензитет тих длака са бојом и правцем растења косе осуђеног јој мужа.

Држећи, да је овим горњим примерима показано доста слика из криминалне праксе, те да се корист фотографије и спектроскопа и овде види — а немајући за сада времена да поред ове занимљиве теме још и постанак тих ружних појава у нашем животу подвргнемо критичном посматрању — можемо сада мало лепше случајеве посматрати, те да и даље видимо уплив фотографије у криминалистици.

Поучан је и овај случај, који је још и са другог гледишта занимљив, где се, при парању неке младе девојке, у њену срцу нашло парче папира, и на основу тога згужваног и поцепаног папирића пронашао се одмах и њен убица. Увеличана фотографија тога листића показује нам, да је то био остатак неког судског позива, на коме се име дотичног човека могло са свим лепо прочитати. На исти начин дознало се, да је неки страсан ловац, по занимању гостионичар, убио девојку. Ловац је тврдио, да је то из несмотрености учинио, држећи да пуца на срну. Али поред свега тога оптуженик је био осуђен, благода-

ређи фотографском истраживању. Да је тај несрећник боље пазио с каквим ће папиром своју пушку напунити, не би га ловљење тако скупо стало; овако он је сам цури дао своју посетну карту, јер је она у рани девојчиној нађена.

Неки разбојник, који и не заслужује да му се име спомене, пљачкао је по разним местима, а лице му је увек било покривено памучном маском. Једном, при пљачкању, буде му половина његове лажне образине здерана а друга половина доцније искрсну на некој сумњивој лађи. Обе поле те маске фотографисане су у Берлину, и из увеличане слике видело се, да ти делови једну целину сачињавају и састављени показују баш на самом њиховом споју: исту погрешку у ткању. Кривац је пре тога већ у хладу седео, а фотографијом дознали смо да је он био и виновник једне велике крађе, којом му је приликом и пола образине здерано.

У једној кривичној парници о којој је у своје време и са геолошког гледишта доста писано, плеуросигми, ти диатомени што се налазе у извесним врстама песка, били су необориви доказ за поротнике, те је оптужени, на кога је се пре тога само сумњало да је злочин извршио, једногласно осуђен. Место на којем је осуђени извршио убиство, једино је где се налази извесна врста тих микроорганизама. Оптужени је и овде, као што обично та врста људи тврди, причао да је невин и да никад није био ни у околини тога места, где се убиство десило. Судски вештак, коме су те геолошке ствари добро познате биле, оструже са обуће оптуженога песак и прашину, фотографише те ствари и докаже да је оптужени збиља тамо био; јер диатомени скинути са његових ђонова истоветни су са онима, који су само на ономе месту заступљени, где је злочин изведен.

И многи, који су у наша јела и пића мешали разне шкодљиве ствари, сносе сада мирно своју заслужену казну; и њима је на основу спектроскопа пресуда изречена. Читава енциклопедија о тим стварима могла би се написати, и ми бисмо јасно видели, шта су фотографија и спектрална анализа овде постигле, јер данас смо у стању са та два апарата: у разном вештачком вину, ликеру, на најбржи начин пронаћи све шкодљиве боје, као и друге додатке, који су само с тога дометнути, да би се један или више њих на штету публике обогатили.

Из судске статистике дознајемо да процеси о тровању — било оно ма на који начин изведено или као злочин извршено – сталну рубрику у свима већим судовима зузимају.

Као обичан отров сматра се фосфор или сумпор, јер до њих може свако лакше доћи него до осталих јачих отрова. Спектрална анализа је данас и у томе погледу донекле усавршена, а особито када је фосфор у питању, јер је у том случају анализа помоћу спектроскопа тако осетљива и тачна, да тај метод све остале познате начине испитивања наткриљује.

* * *

И у нашим крајевима догађа се, да се људима од рђава заната више пута перо омакне, да мастило кане баш на најглавнијм месту какве трговачке књиге или најпосле, да се бројеви по кат-кад рђаво упишу; све таке ствари, које не би требало да се дешавају честитим људима.

Ту се онда радира брише, или поправља; и тај посао једни врше с већом а други с мањом вештином, ма да и једни и други добро знају шта о таким стварима трговачки закони свију народа прописују.

Та ружна навика још се на многим местима практикује, и ја бих чисто тврдио, да ту лежи зачедак многим доцнијим преварама. Поучно би било о тој ствари статистику водити, јер сваки, који је свој спас тражио у вештом исправљању или поправљању бројева, морао је пре тога поштен бити, пошто иначе не би могао заузимати место књиговође, благајника или каквог другог трговачког лица.

За време мога одмора ја радо похађам судска рочишта и имао сам прилике да пратим ток већих трговачких парница као скроман слушалац. Не сећам се да сам икада чуо, да је тражено или с друге стране препоручивано, да се неки сумњиви бројеви или замрљана места у каквој трговачкој књизи и фотографској анализи подвргну. Би ли тиме парница други вид добила? Нисам позван да на то питање одговорим, али усуђујем се тврдити, да би се тиме ипак нешто постигло, јер тада би се варалици то његово гадно дело предочило, а уједно тај би акт утицао доста и на само доношање судске пресуде.

Може бити да ће ми ко одговорити, да се наши злочинци не служе таким маленкостима и да су ти оптуженици много изостали иза својих другова на западу.

Али ја сам мишљења, да би ипак вредно било тако што и код нас констатовати, јер не треба из вида губити, да су скоро сви наши интелигентнији оптуженици своје знање на западу црпли!

Из следећих примера увериһемо се, да се овде на западу фотографској анализи велика моћ приписује, и да су прошла она лепа времена у којима је „црно на бело“ много важило.

Почињемо најобичнијим примерима, а доцнији, један лепши од другога, сами се нижу.

Небројено се пута већ дешавало — а фотографијом је несумњиво доказано, да је у многим важнијим сведоџбама и документима од првобитног „неверан“ „несигуран“, „недовољан“ и т. д. оно несрећно „не“ вешто у „и“ претварано, и тиме је са свим други смисао тих докумената добивен.

Празнина на срећкама радо се узима за доштампавање жељених бројева, и тим начином је многи направио лепе згодитке, али фотографија таких лозова показала нам је, да је у тим приликама фортуна преварена била, јер бројеви на срећкама беху лажни.

У главној књизи једног трговца, испод места, која су била мастилом замрљава и превучена, налазиле су се такве ствари, за које би трговац био кажњен када би суд дознао. И заиста за неко време мастило му је скривало те тајне; али најзад, кад је трговац био тужен због неплаћања, судски хемичар је показао да су се баш испод замрљаних места налазиле рђаво уведене поште, као и то да су од уведених бројева „по потреби“ све већи и већи бројеви постајали. А после свега овог да ли треба нарочито нагласити да је оптужени био осуђен, кад се зна да суд никоме не прашта?

И снимци слика испод жигова као и марака што се појављују на сумњивим актима показују нам да се испод тих државних знакова налазе јасни трагови злочина; фотографски апарат има боље очи од нас и он издаде оптуженике, поред све њихове лепе одбране.

Многи лопови ружâ, цвећâ или воћа, који су тај посао без икаквог допуштења водили en gros, кажњени су, јер се на суду доказало, да се зубци њихових ножева или оруђа, с којима су они вршили свој посао, слажу са зубцима дотичних древета.

Један немачки чиновник ђумрука на граници између Немачке и Русије живео је врло лепо поред све своје мале плате. Сваки је знао, да тај чиновник не може од свога прихода тако лепо живети, шта више и онда не, ако се у обзир узму и поклони, који су му чешће давани, да у неке товаре не би сувише дубоко завирио и тиме саме путнике и еспап задржавао! Његове књиге налазиле су се увек у најбољем реду. Ну чиновника преместе у друго место а доцније га опет врате натраг; али он је за све то време ипак лепо живео. После изненадне ревизије узапћених званичних књига, које су сутра-дан после ревидирања послате вишој власти, показало се — на велико изненађење виших чиновника — да су књиге ипак добро вођене, јер друго ревидирање показало је, да су се код прве ревизије неке погрешке увукле. Када се тој загонетки решење није могло наћи и када се ништа друго с тим државним књигама није могло урадити, буде та ствар поверена Др. Јесерих-у. Овај хемичар показао је суду да је поменути чиновник н. пр. цифру „126“ вештачки умео да израдира, јер је слика тога броја пружала само слабу сен, док су неке хемијске течности тај број јасно изазвале, ма да је доцнији преко „126“ написани број „302“ јасност слике отежавао. У осталом нашао је Др. Јесерих на неких 30 места поправљене бројеве. Наравно да казна није оптуженога мимоишла.

Један се железнички чиновник јако изненадио, када је у тестаменту умрле му жене последњи пасус прочитао. Жена, знајући, да јој је супруг пијанац, нареди у својој опоруци: да муж само камату диже, док главница деци да остаје. Мужу је сметао тај последњи пасус, и он му доскочи, али није прошло ни неколико година од тога времена а ми видесмо бившег чиновника на оптуженичкој клупи где одговара због фалсификовања тестамента. Тестаменат буде снимљен. Из једне слике дознасмо, да је тестаменат био превијен баш на оном месту на којем је

углађени (сатинирани) папир слабије уштиркан (апретиран); друга фотографија, а то је слика сумњива тестамента, показала нам је да је при крају текста хартије била јаче сатинирана и апретирана као и да су се испод углађености папира налазиле речи другог смисла, него што су оне биле, које је оптужени дометнуо. Тиме је доказано: да завршетак тестамента није у исто време кад и почетак писан, него да је доцније постао.

Не само са криминалног него још више са економског гледишта треба следећем примеру већу пажњу обратити, јер таких појава има данас и сувише много, ма да се сви на суду и не претресају.

У берлинским вишим круговима једна добро позната породица живела је раскалашно односно — standesgemäss, јер сада се под тим изразом не разумева више „по своме“ него „изнад свога положаја“ живети. Мати као и кћери јој биле су праве модерне даме и штета је само, што је у њихову књиговодству пошта „издавања“ у велико надвишавала њихов „приход“. Дугови су им се гомилали, рачуни су их све чешће и чешће узнемиривали, најпосле буду тужене и немио, незван гост, господин ексекутор, дошао им је у походе! Оптужена покаже ексекутору велики број поштанских признаница, из којих се видело, да је она сва потраживања доцније измирила; али ствар није на томе остала, јер своте, које је она на пошти уплатила, износиле су много мање, него што сада из поднесених поштанских признаница излази. Разне своте, као и датуми, нису се слагали с поштанским књигама; ствар дође поново пред суд, али сада у другом облику, и мајка са двема кћерима седела ја на оптуженичкој клупи. Др. Јесерих разјаснио нам је ту замршену ствар и показао нам је да је пошта, истина, издала признанице, али да су своте као и дани уплаћивања вештом руком преиначени. Тај криминалан акт извеле су кћери, деца интелигентна и красна, и то са таком виртуозношћу, да у аналима фалзифицирања нема лепшег примера од овога, који би са тако јасним бојама показан, шта је у стању интелигентан злочинац да уради. Те лепотице залутале су, те су све своје богато знање и праксу, које су из цртања, сликања и акварелисања сакупиле, на таку прљаву ствар пренеле, мислећи тиме — како су на суду тврдиле — да мајку спасу! Суд, који је позван да правду штити, прогласио је мајку и кћери јој за криминално одговорне.

Код неког имућног економа, који је фалзифицирање меничних свота великом рутином вршио, нађен је доцније у његову покућству један албум из кога се лепо видело, како се тај економ у својим слободним часовима вежбао у том криминалном послу. И заиста и тај је економ показао, да „Übung macht den Meister!“ Његове менице пресентиране су на разним местима Немачке, за неке се знало да су лажне а кривац се није могао одмах ухватити, јер је економ мирно седео на своме добру. Тек када неком сељаку из околине његова имања буде поднесена меница од „21200“ марака похватају се конци овом лупежу. Сељак, немогући за извесно одредити своту менице, тврдио је да неколико стотина

марака могу бити у питању. Судски вештак показао нам је како су заиста од „1200“ марака „21200“ постали. Посао вештака у овоме случају био је доста тежак јер је фалзификат био генијално изведен; труд вештаков био је награђен тиме, што су се у оптуженикововој каси нашле три цедуље, те се тако видело, како се оптужени баш око тих бројева мучио. Економ је на основу реферата вештакова био осуђен.

При читању биографије овога економа застајао сам више пута загледао сам у наслов брошире, јер ствари су ми изгледале познате — само су особе биле у модерном руву одевене — и да нисам био убеђен да се та ствар пре неколико година десила, ја бих држао, да предамном лежи кектира модерних „мртвих душа“!

Пре две године курзирали су на берлинској као и на другим светским берзама лажне талијанске облигације од 1000 лира. Знало се да нешто на њима није у својем реду, али да ли су бројеви, серије или своте лажне, то у почетку није нико знао. И тек кад су те облигације повучене из сробраћаја, дознало се за превару, а све до тога доба чувене банкарске радње у Берлину примале су без замерке и протурале даље те папире. Испитивања тих сумњивих папира од неких вештака показала су само да је папир свуда јединствен, да су сви потписи на облигацијама истинити а и остале особине таког папира нађене су у реду То је било мало!

Др. Јесерих буде за савет упитан и овај хемичар подвргне неке облигације својој фотографској анализи и покаже, да су папири у главноме прави, али на местима где 1000 (Mille) сада стоји, беше првобитно само 10 (Dieci) лира наштампано. Злочин је дакле изведен, јер су облигације од 10 лира вешто и елегантно у 1000 претваране и то овако:

D I E C I
M I L L E

Код М видела се још мала сен од D, I је остало непромењено, од Е постало је L, од С па до горњега потеза на Е могло се као L читати, а последње слово служило је за Е.

И на полеђини тих акција био је такав исти фалзификат учињен.

Мислим да ће читаоци радо чути ако им неке ствари кажем помоћу којих се могу распознати фалзификати; у ту ствар дубље улазити — то пак из разних узрока не иде.

Ја сам овом расправицом хтео криминалистима показати примерима из живота шта они могу од једног добро спремљеног судског вештака тражити, те да се вештаковим ресултатима користе.

Злочин код писаних ствари најлакше је открити онда, кад су списи разним мастилом писани. Исто тако ни на какву тешкоћу не наилазимо ако се хоће показати какав додатак код неке ствари; овде је нужно да се само нека слова доцнијег рукописа са првим ма у једној тачки додирују или пресецају. Код непрекидног писања на местима која се укрштавају потези мастила одмах прелазе једни у друге; доцније дописиване

ствари јасно се маркирају, јер је папир већ упио мастило првог писања кад се доцније друге ствари дописују. Већ много теже иде, ако злочинац с другог гледишта полази: или је у тим стварима добар практичар, или пак још у такав посао своју интелигенцију унаша; онда се судски вештак мора служити другим средствима да би злочин пронашао и злочинца уверио, да га његов проналазак није могао обманути. А за проналажење штампарских превара има судски вештак и друга средства на расположењу.

У почетку ове расправе споменуо сам, и то са извесним узроком, Рентген-ов проналазак, а сада нека ми се допусти са X- зрацима моја посматрања завршити.

Ко је до сада успехе X- зракова читао — а ја држим да ниједног нема, који није већ о тима чудотворним зрацима чуо — тај је морао приметити да су X- зраци за хирургију од врло велике користи; зато би човек рекао да је Рентген-ов проналазак само за медецинаре пронађен, док је остала употреба X- зракова врло мала*).

Ја држим да ће X- зраци и за судског вештака од користи бити и да ће он њима неке криминалне ствари моћи да решава.

Новине јављају, да Гирард, директор хемијског лабораторијума у Паризу, а уједно и чувен као хемијски вештак из анархистичких процеса, прави опите да садржину бомбе сазна са X- зрацима и изгледи су, да ће му ресултат добар бити.

Још има једно лепо поље за употребу Рентген-ови зракова а то X- зрацима садржај затворена писма дознати!

Писцу није до сада познато да је ко у томе правцу почео радити, премда би експериментатору код најкраћих писама већ у напред успех био обезбеђен. Код већих писама пшла би ствар теже, јер не би лако било снимљене херноглифе протумачити. У осталом писац је имао прилику да се са X- зрацима дуже времена бави и поред свега тога, што је са некаквим искуством спремљен, ипак не би покушао снимање затворених писама, јер би те опите требало са разног гледишта предузимати, а он сада нема толико времена за такве ствари. Ваљда ћемо доцније чути, да је ко спремнији то заиста интересно питање решио.

А сад да завршим.

Са овом расправицом пружамо српским криминалистама само по немачким судовима сабране криминалне слике, и то не у жељи да се код нас лепше појаве него да би наше криминалисте овом мојом скицом добили упута, каквим се средствима и начинима треба служити, ако желе да им пресуда буде истински глас правде, и ако им је стало до тога — у што не сумњам — да постигну крајњи смер свога рада: *да правог не обеде а кривца не пропусте.*

Берлин, фебруара 1896.

Др. хем. Ј. П. Панаотовић

*) Види моју расправу X- зраци на по се оштампану из „Заставе“. Нови Сад. 1896.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Коран. — *Превео Мићо Љубибратић (Херцеговац). Печатано о трошку Задужбине Илије Милосављевића — Коларца.* Београд (државна штампарија) 1895., в. 8°, 479. Цена 3 динара.

Мало је књига, о којима је лајицима тако тешко писати, као што су верски зборници. По објективном становишту, које ми у тим случајевима заузимљемо и које увек морамо заузимати, ми ризикујемо да се замеримо и следбеницима вере, чији зборник имамо пред собом, и онима с којима сâми заједнички верујемо, да већ о свештеницима обојих верâ и не говоримо. Па ипак нас то не сме ометати у вршењу наше дужности, а ова је у томе, да никакву овакву појаву не пропустимо да прође непримећена, већ да о свакој рекнемо бар оно, што је најпотребније.

У овом случају, кад имамо пред собом прво српско издање *Корана*, верског зборника једног великог дела нашег народа, ми бисмо о њему требали да проговоримо тим више већ и с тога, што је то пропуштено учинити уз само ово издање као што је пропуштено пропратити многе тамне одредбе кратким и јасним објашњењима. Ми не бисмо хтели да будемо неправедни ни према коме, али нам се ипак чини, да би извесна објашњења — без обзира на то, где би се ставила — била добро дошла баш и на тај случај, да је ово издање намењено једино и искључиво Мухамедовим следбеницима наше народности.[1]). Овде је међу тим пропуштено дати и сâм преглед заглавља, тако да ви морате претурати лист по лист, кад поједини одломак желите читати, и ако је у оваквој књизи требало на самом врху стране обележити њихов садржај. Уз то је требало учинити јој једну опаску, т. ј. требало је назначити: с ког је језика покојни Љубибратић превео *Коран*, односно којим се туђим

[1]) Ми имамо н. пр. пред собом последње *Селово* издање Корана на инглеском од год. 1889. (London и New-Jork: Fred. Warne and Co.), које је пропраћено најпре предговором, па онда уводом, који захвата 145 страна збивенога слога, богате примедбе уза сваку мало тамнију одредбу, преглед, индекс и т. д. и ми од тога не видимо никакве незгоде. На против. Објашњења, која су призната на крају нашега издања *Корана* дело су, као што се види, званца, и с тога је баш жалити, да их је тако мало.

преводима служио ради контролисања тачности свога разумевања. Ми истина дознајемо да је превод извршен по познатом француском преводу Казимирскога, који и спада међу најбоље. То се примећује и по стилу и по појединим изразима, али је то ипак ваљало где казати. Није срамота превести с доброг превода. Зар су Вук и Даничић преводили Свето Писмо с оригинала? Нама се уз то чини, да не би било излишно проговорити том приликом и о самој нашој браћи Мухамеданцима и о нашим односајима према њима и улози покојног Љубибратића у овима. Ја међу тим признајем да против ове последње напомене може бити ради нежности ствари озбиљних приговора. Но они се, чини ми се, могу износити једино на извршење плана, а не и на саму мисао о њему. Дође ли до другог издања ове врло значајне књиге, онда ми молимо да се ове наше скромне и усрдне напомене узму у обзир.

После ових кратких напомена српском издању можемо одмах прећи и проговорити у тако исто кратким потезима по нешто и о самоме Корану.

Вера, односно религија, није ништа друго, но скуп правила и поставака, одевених у облик аксиома, којима се одређују и утврђују односи између човека и невидљивог и непознатог божанства. Сам осећај наше слабости и немоћи нагнао нас је на тражење потпоре и охрабривања у натприродним силама, које би нас поткрепиле у подношењу животних беда и смрти. Отуда ни једног племена, ни једног човека на свету, од кад се њиме Историја бави, који не би имао вере, а ова је, разуме се, била и биће још за дуго различита, и то како према ступњу развића дотичне групе људи, тако и према географском положају, етнографској подлози, историјском развитку и т. д. И објективна и строга наука мора све ове стране узети добро у обзир, сваку од њих мора хладно и озбиљно промотрити и проучити не подајући се ни сувишном идеализму, нити тежњи за полемисањем, већ држећи се строго хладне непристрасности и црвене нити, по којој кроз безброј вековних лавирината треба доћи до истине. И нека се у данашње време нико не усуди мислити, да се наука о верама може још увек проучавати једино и искључиво уз неколико текстова, па ма они били и најбољи. Не, та су времена прошла. Упоредна Историја, Философија, Филологија, Археологија, Антропологија, Етнографија, Зоолошка Митологија, Метеорологија и т. д. отимљу се данас о првенство у утицају при изучавању веронаукâ, и број такмаца извесно још није завршен. С развијањем и усавршавањем науке шириће се и он. А без ових елемената не може се успешно проучавати данас ни једна вера, па према томе ни Мухамедова. Она сама је готово најбоља потврда овом нашем мишљењу. Јер како би се без Етнографије, Етнологије, Географије, Упоредне Историје и Антропологије могло разумети Мухамеданство после Јудаизма и Хришћанства, и то још са везом у којој према њима стоји? Како би се без ових помоћних средстава могла разумети његова експанзивна снага, која се није ши-

рила и утврђивала увек и једино мачем и огњем, као што се то радо обично узима? С тога вас неће изненадити ни ово и овакво чуђење једнога од највећих познавалаца наука о верама у нашем столећу, као што је *Е. Ренан*, који о томе пише (Études d' histoire réligieuse, стр. 220. до 221.) ово: „Постанак Исламизма је јединствен и заиста непојмљив догађај. Он је био последња верска творевина људског рода, па ипак у многом погледу најмање оригинална. На место тајанствености, у коју остале вере завијају своју колевку, Исламизам се рађа у пуној Историји; његов је корен на површини земље. Живот његова творца познат нам је исто онако као и живот хришћанских реформатора из XVI столећа. Ми можемо из године у годину пратити таласање и колебање његових мисли, његове слабости и његове противречности. Порекло вера губи се другде у машти; и најслободнија критика једва је у стању, да у њима издвоји оно што је у ствари од мита и легенде. Јављајући се у сред већ развијеног размишљања, Исламизам нам не нуди ничега натприродног. Ни Мухамед, ни Омар, ни Алија нису чудотворци нити каква друга натприродна створења. Сваки од њих зна врло добро оно што чини, нико није у заблуди о самом себи: свакога од њих можемо гола и нага подврћи анализи и наћи у свакоме све људске слабости.“ То као да је природна реакција и поправка Христове науке, која с натприродним створењима хоће да као пример служи људима, који су само и једино живи организми, подложни свима људским слабостима све дотле, докле се против њих не наоружате њима подесним и прилагодним оружјем.

Како је с проповедањем тако је и с постанком Корана. Јер докле се још увек води препирка о постанку Библије; докле сама православна црква приписује Јеванђеља апостолима а не Христу, дотле се аутентичност Корана више не пориче. Он је дело Мухамедово; он је без велике везе, јер нам оличава колебљивост слабо сталожена духа, али је опет врло жив.

Мухамед се родио у Меки, по једнима год. 1570. по другима 1571. и то као посмрче неког Абд Алā, а било му је тек шест година, кад је изгубио матер. Као сироче узео га је најпре к себи дед му Абд-Ал Муталиб, а на две године доцније, по смрти овога, стриц му Абу-Тамф Абд-Манаф. Спромашак је још из рāна морао да се брине сāм о себи и да зарађује кору хлеба као „de chameaux un grossier conducteur“, што вели Волтер, и то све до навршене двадесет четврте године, кад га је одликовала и пошла за њ Кадица, богата удовица од својих тридесет и девет година, у чијој се служби тада налазио. Пошто је престао да води бригу о насушном хлебу, почео се све већма одавати верским размишљањима, при чему одвратност према многобоштву његових земљака није била од малог значаја. Он је поступно подлегао новим мислима, које су тињале у његовој околини, осећајући у томе особиту наклоност према једнобоштву, која је неосетно избијала на свим деловима арабијског полуострва. Не зна се позитивно, кад је Јудејство први пут про-

дрло у Арабију али је извесно то, да је вера Јевреја, потомака Аврамових по Исаку, уливала симпатије племенима, која су сматрала да такође воде своје порекло од Аврама, и то по Исмаилу. Не само традицијама већ и лингвистиком изгледа да је господарење Јевреја у Јемену утврђено; а још год. 1837. доказао је Гајгер, да је Мухамед позајмљивао много од Мојсија. С друге стране је хришћанство бројало у Арабији многих присталица. Поред ових вера, које су се, противно грчкој и римској, ослањале свака на освећеној и објављеној књизи, образовала су се у овим крајевима друштва људи, који су били мусломани још пре Ислама, и која су позната под именима *алу'л фитра* — „присталице стварања" и *ханиф*, што би у јеврејском или сирском значило *јеретике* а у арапском на против „оне, који се обраћају правој страни, — православне." (В. Derenbourg Hart, La science des réligions et l'islamisme, стр. 42. и Müller A. Der Islam im Morgen — und Abendlande, у Онкеновој Weltgeschichte). Мухамед је у брзо схватио, од какве би му користи за његово пророковање могло бити ово једнобоштво, које није било ни јудејско ни хришћанско. С тога за њ и праотац „Аврам не бијаше ни Чивутин ни Хришћанин; он бијаше побожан и покоран Божјој вољи" (ханиф) а не бејаше у броју незнабожаца (Коран, III 60.). Извесно је и поред свих ових повољних прилика за стварање нове вере потребна била особита снага и енергија, а уз то углед и морална јачина. Мухамеду је било већ више од четрдесет година, кад је на једној од својих шетња по гори Хира имао прво привиђење Алаха. Он је био заспао у једној пећини, у којој је волео да се одмара. Од једном је у сну угледао неко њему до тада непознато створење, које му је наложило: „Читај!"[1]) — „Ја не знам читати", одговорио је Мухамед. — „Читај!" поновио је глас, и продужио је после нових Мухамедових извињавања: „Читај у име твога Господа, који је све створио... Читај, јер је твој Господ најплеменитији. Он је научио човека да се служи пером. Он је научио човјека оном што човјек не знадијаше." (Коран, XLVI, 1.—5.). Предање је сложно у томе да сматра ове изреке као најстарије у Корану. Њих као да је показао арханђел Гаврило пророку, исписане руком самог Алаха. Усплахирен и у грозници враћа се Мухамед својој кући. Онесвешћује се и сав дркти. „Завијте ме!" виче из далека. Његови му трче на сусрет, завијају га, али нису у стању да отклоне нервни наступ, у коме он вели да је чуо ове речи: „О ти, који си огрнут плаштом, устани и проповедај! Својега Господа прослављај! Своје одијело држи чисто и бјежи од гнусобе! Не раздаји да би се обогатио! Стрпљиво чекај твојега Господа! (Коран, LXXIV, 1.—7.). И од тог тренутка Мухамед се цео предаје позиву, који је примио од анђела који беше сишао с неба. Посланик Алахов, као што се за тим Мухамед сам називље, проповеда од тог тренутка неуморно реч свога Господа. Па и ако се често позивље на Мојсеја Исуса и друге пророке,

---

[1]) Отуда и име *Коран*, што и не значи арапски друго до *читати*.

он ипак утврђује међу њима и собом разлику (LI 52. XXVI, 192.—195.). Све лепше приповетке: о Јони, Јосифу, Фараону, Лоту, Авраму, Марији и т. д. позајмљене су из Светог Писма.

Од других, нарочито од нама ближих верских зборника одликује се Коран тиме, што он не садржи само мухамеданске верске прописе, већ су у њему обухваћени и основи грађанског и кривичног законодавства код Мусломана, па не оскудевају ни извесна упуства, која се односе на друштвено уређење. С верског гледишта Коран прокламује биће једног јединог Бога, који није никад пренео ни на кога ни један, ма и најмањи делић свога божанства, и који једини заслужује да га људи обожавају. Пророци су само посредници између Бога и људи и они немају никакве натприродне моћи; они не чине никаква чуда, а ако се које на њихове молбе и деси, Бог је једини који га извршује. Људи треба да се слепо потчине вољи небеској, која је у напред утврђена и непроменљива, и не треба да ропћу против судбине, која им је намењена, и за коју они држе да им је неправедна Па ипак сваки има да носи одговорност за своја дела; она се сва тачно бележе и на дан суђења ће се ставити добра и зла на теразије да реше: хоће ли њихов чинитељ у рај или у пакао. У Корану се предвиђа формално телесно васкрснуће и утврђује се да ће се радости и казне на оном свету осетити физички. У рају ће се наћи све сласти земаљске, па чак и оне, које су на земљи украђене, н. пр. вино. У рај као да ће ући сви правоверни, само једни (праведни) раније, а други (грешници) пошто у извесном делу пакла издрже , ради испаштања грехова, неко време. У рај ће ући и они , који су помрли пре појаве Мухамеда и Корана, ако су то иначе добрим делима заслуживали, и ако су веровали у једног Бога. Ово се објашњује верско-тактичким обзирима према онима, чији су родитељи већ помрли у другој вери и поставком Мухамедовом, да се вере мењају и да су Адам, Ноје, Аврам, Мојсије и Исус проповедници њихови за своја времена, да се ипак са њим тај ланац завршује, пошто га је Бог изабрао да тај низ закључи.

Морал, који нам Коран пружа врло је чист, али, као што смо већ нагласили, он не превазилази захтеве, који се могу ставити обичном човеку. То је природни морал, који води озбиљан рачун о погодбама живота и о његовој стварности, не стављајући својим следбеницима неостварљиве захтеве. Друштвени интерес је главни извор мусломанског морала, и разлог у њему игра већу улогу од осећаја. Овај последњи узима јачег маха само онда, кад се човек обраћа Богу. На кратко речено: Коран препоручује све што је добро, а забрањује све што је рђаво.

Хришћанство, које је изишло из римског универсалног државног живота с инокосном породицом као основом, није могло поред све једнобожности задовољити појмове, осећаје и потребе племена у Арабији, која су била на прагу напуштања многобоштва. Суштину Христове и Мојсијеве науке узео је Мухамед за основу својим проповедањима, али ју је

вешто прилагодио духу, карактеру и приликама својих сународника. Само се тим објашњује не само досадашње него и данашње (у Судану) ширење Мухамеданства у крајевима и народима, који још нису достигли ступањ савремене, хришћанске цивилизације. Питање о лакоћи, којом је Ислам ухватио тако јак корен код наше браћа у Босни, Херцеговини и Старој Србији, још није ни из далека додирнуто као што ваља, а камо ли решено. Оно чека свога посленика, коме ће друштвене прилике тих покрајина у време турске најезде моћи извесно бити не са свим непоуздан путовођа.

Коран је до данас изашао на свима језицима просвећених народа, на по некима и у више издања. Један од првих латинских превода (Robertus Retenensis, 1143.) извршен је уз припомоћ познатог богослова X. Далматинца. За тим су се ређали други. Литература је о њему такође врло богата. Код нас би се једва што могло значајније наћи, што би се у овом погледу могло поменути.

Превод се лако и лепо чита, и ако нам се чини, да би га овде онде требало још проконтролисати. Штампање је извршено брижљиво без замашнијих погрешака. Нико од оних који књигу узму у руке, нека не заборави, да је Мића Љубибратић задужио и на другом пољу цео Српски Народ, и да је ово посмрче најбољи доказ, како је он увек на њ мислио без обзира на то: ко се у њему коме свецу клања. Хвала му. Не мању захвалност дугујемо Одбору Коларчевом, који достојно врши вољу племенитога завештаоца.

Д-р М. Р. В.

Шишмановъ Д-р Ив: **Стари пѫтования прѣзъ България.** Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. IV. С. 423.—481. София.

I ***Соломон Швајгер.*** (1578.) — У књизи: „Ein newe Reyssbeschreibung ausz Teutschlaad nach Constantinopol“ описао је *Швајгер* пут оног посланства, које је Рудолф II испратио султану Мурату, да однесе данак, да се жали на пограничне паше и да тражи натраг 180 села, у околини града Сигета, која су се покорила султану 1577. г.

Царски посланик Синцендорф стигао је, са својом пратњом, у Цариград 1. јануара 1878. г.

Шишманов држи да је предговор овог дневника интересантан, као и цео путопис, који има око 1000 слика у тексту, од којих је он донео и описао само три, у којима је представљена бугарска (!) народна ношња.

После неколико напомена о оделу хришћана и мухамеданаца на Балканском Полуострву Шишманов прелази на сам дневник, почињући

свој реферат од дана, када је мисија ступила на бугарску (!) етнографску област.

9. децембра ишли су цео дан кроз неку високу планину, а преноћили у селу *Куру-Чешме* (Guritschesme). Врло је интересантна белешка, да су жене у том селу, претоваривале своје уши разним накитима толико, да су их морале кукицама окачити о косу, да се не би расцепиле од терета. Носеве су такође китиле.

Из изреке: circuluc aureus in nazibus ejus mulier pulclra (млада је жена мужу као златан прстен у носу) — види се, да су накит употребљавали и људи.

10. децембра ишли су опет високом планином, а преноћили у селу *Шаркоју* (Scherdiu). На једној височини пред селом било је лепо и старо утврђење са пет јаких. врата У близини је било извора.

11. децембра по изласку из села посланство је наишло на каменом патосан пут, који је због старости био врло искварен. Неки веле да је овај пут подигао Атила, хунски цар и да иде од Пеште до Цариграда; други пак кажу да је неки маџарски краљ удавао своју кћер за грчког цара и да су обоје у знак пријатељства саградили тај пут. — Посланство је преноћило у селу Драгоману (Tragomanli), у једној колиби, где су собе за спавање и обори били на једном истом месту.

12. *децембра* стигли су у Софијско Поље, где је било *неколико хиљада могила* обраслих травом. Како су оне постале, становници не знају. Кажу да су се под њих закопавала тела оних, који су погинули у боју.

Један (софијски) дубровачки трговац, у чијем су хану одсели. причао је, да су Турци раскопали једну могилу и нашли човечју лубању. Швајгер мисли да су могиле наспиане за шанчеве у ратовима.

13. децембра посланство се одмарало у Софији.

14. децембра продужило је пут.

15. децембра ноћило је у сеоцу Ихтиману.

16. децембра пут је водио преко високе планине, на чијем су врху била стара порушена врата. У близини је хришћанско сеоце Дервент. Ту се свршавају могиле.

Од Софије се дижу с обе стране високе планине. С десна Erebum*), а с лева Emum, висок 6.000 стопа. Hemus је био чувен због својих рудника, због чега су га Талијани звали: Monte Argentato, Турци Balkan, а околни становници Комоница. Тако пише Швајгер, а Шишманов каже да су Талијани називали Montagna dello Argento — Гора Сребрница — не Балкан, већ Копаоник. То исто налазимо код свију путника и писаца XVI и XVII века.

Каменицом назива Балкан Пејачевић, а садашње име *Стара Планина* налази се први пут у Гундулићеву *Осману*. Оно је познато и Врančiћу: Ztara Planina (Rad LXXI, 29.)

---

*) Погрешан назив за Родопе. Стари је назив „Славыевы Горы.“ Налази се и Рупча (Rupcza). —

17. децембра мисија је прошла кроз Татар-Пазарџик.

18 децембра стигла је у Филипопољ, који лежи испод Родопских Планина. Називао се и Pentropolís и Trimontium. Турци га зваху Филибе (Philippe). Куће су биле од глине. У граду су се налазиле три могиле, на којима су у старо време биле подигнуте царске палате. На две-три стадије ван града нашли су 2 гроба у облику чесме.

19. децембра посланство је преноћило у селу Коношу (Conosch).

20. децембра у селу Вирову (Virovo).

21. децембра стигло је у Мустафа-Пашу. Швајгер описује чувени мост на Марици и велики градски караван-серај.

22. децембра мисија је преноћила у Једрену, 25. у Хапси, 26. у Бургасу, 27. у Силимврији, а

1. јануара 1878. год. стигла је у Цариград.

II. **Мелхиор Безолт** (1584.). — Мисија, којој је на челу био барон Хенрик од Лихтенштајна и Николсбурга, имала је 66 лица, међу којима је био и *Безолт*. Његов путопис не чини засебну књигу, већ заузима 16 страна Левенклауова дела: Etliche Particular Beschreibungen wolmercklicher Geschicht zur Türckischen Histori gehoerig.

23. септембра посланство је прешло реку Мораву, која дели (!) Србију од Бугарске (sic).

25. септембра стигло је у Ниш.

27. септембра било је у Куру-Чешми. У томе селу становали су већином Хришћани. Ови се облаче често онако као и Турци; жене пак имају откривено лице за разлику од Туркиња.

29. септембра мисија је путовала за село Драгоман (Dragomanli), где није било вина.

30 септембра кренула се за Софију која лежи на лепој равници. У њој је било много Јевреја.

1. октобра био је одмор.

2. октобра посланство је дошло у *Вакарел* (Eliklissa).

3. октобра отпутовало је у Gelderbend (*Кој-Дервент*), сеоце насељено хришћанима. Тог дана је оно прошло кроз високе Родопске Планине, из којих извире река Марица. У близини је и Стара Планина — Mons Haemus или Haemi Montes. У тој се планини налази једна дугачка клисура у којој је некада био утврђен замак или град а коју је дуго време бранио последњи деспот или кнез и господар Бугарске (!) и Мизије — *Марко Краљевић*.

Бугарска је у опште врло питома земља, али није тако обрађена као Србија.

4. октобра мисија је стигла у Пазарџик.

5. октобра била је у Пловдиву. Град је велики и лежи на широкој пољани. Испред града протиче доста велика река.

19. октобра посланство је ушло у Цариград.

III **Адам Венер** (1616.). — Међу најинтересантније путописе спада

овај, у коме је *Венер* изложио пут Чернинове мисије; наслов је овог путописа: „Ein gantz new Reysebuch von Prag ausz gen Constantinopol."

Посланство се кренуло *4. јула* из Београда (Griechisch Weisenburg) и пред подне је стигло у село Hastarick (Хисарџик).

5. јула било је у Hassa i Basca Palanca (Хасан-Паша-Паланка), у којој је био доста велики караван-серај.

6. јула мисија је дошла у Баточину (Bodetschin).

7. јула у Јагодину (Iagodina), велико и лепо место, у коме су биле две лепе цркве и један караван-серај.

8. јула прешла је Мораву, која дели Србију од Бугарске (!).

9. јула посланство је дошло у малу паланку *Алексинац* (Palancka Alexina).

10. јула по подне стигло је у Ниш. — Nicca, турски Ниш, назван је тако по реци, на којој лежи. Леп град, има неколико џамија, један караван-серај и купатило. Становници су му Бугари (!) и Турци.

11 јула пут је ишао високом планином и

12. јула мисија је дошла у Куру-Чешме, доста велико село.

13. јула продужила је пут кроз планину и 14-ог стигла у градић Шаркоj (Scharcol), у коме је био чврст замак.

15-ог је била у селу Драгоману (Dragoman).

16-ог је посланство приспело у Софију. Град је назван тако по некадашњем храму, који је сада (т. ј. у време Венерово) џамија. По величини може се сравнити са Вормсом; у граду има лепих цркава, караван-серај, топла бања и један Wesenstein (?). Становници су му Бугари, Дубровчани (Срби), Грци, Турци и Јевреји, који се поглавито баве занатима и трговином.

19-тог су дошли у село Hatzikaraman, у близини је висока планина (Витош ?).

20-тог били су у Ихтиману (Ychtiman), у коме се налазио леп караван-серај.

21-вог ноћу прешли су Стару Планину и Родопе, која се сада (т. ј. у оно време) зове *Рила*; и на њој извире река Марица (Hebrus). За тим су ишли дугачком клисуром, на чијем је излазу било утврђење, које Турци зову Derbent, т. ј. узан пролаз, а тако исто и Temir-Capi, железна врата. У близини је село Geldi-Derbent (Кој-Дервент ?) где се налазио леп мраморан камен у стени, на коме су се записивали путници, који су ишли за Цариград.

Наскоро је посланство оставило Бугарску и спустило се у Тракију. Прво тракијско село, у које је мисија дошла био је Сарамбеј (Harasambeg), из кога је

24. *јула* приспело у град Пловдив (Philippopoli). Турци га зваху Philippe (пређе Philippis). Саградио га је Филип Маћедонски, а обновио римски император Филип. По њима је и добио име. Био је негда значајно и лепо утврђење, у плодној и великој — лепим могилама богатој

долини. Сада пак нема зидова, доста је велики (као град Nördlingen); има неколико лепих цркава, караван-серај, бање и Wesenstein (!). Становници су му Бугари, Дубровчани, Грци, Турци и Јевреји, који се баве трговином.

25-тог посланство је стигло у село Papascki (Папазли).

26-тог било је у селу Кајалу (Kajali).

27-мог у селу Харманли (Haramanli), где је био леп караван-серај и црква. У близини је река, на којој је Синан Паша подигао леп камени мост.

28-мог прешли су преко лепог каменог моста на реци Марици и дошли у село *Мустафа-Пашу* (Mustaphae Bascha Zeupri), где је била лепа црква и караван-серај.

29. јула мисија је приспела у Једрене.

30-тог и 31-вог разгледала је град. Венер описује џамију султана Селима, караван-сераје и најважније турске зграде и цео град. Вели да су га ту најбоље настанили, нахранили и напојили добрим вином, јер од Београда дотле нигде није било добра вина.

2. августа дошли су у село Habsalla.

3-ћег су били у Ески-Баби (Eschi-Baba).

4-тог у Бургасу (Burgaus), великом и лепом граду са лепом црквом (џамијом) и караван-серајем.

5-тог су стигли у Чорлу (Tzorli).

6-тог у Силимврију, 9-тог у Ponto-Grande, 10-тог у Ponte Piccolo, а *17. августа* посланство је приспело у Цариград.

На 47. страни Венер излаже општи утисак, који му је остао од пута кроз Србију и Бугарску:

Од Београда (Griechisch Weissenburg) до Цариграда није видео ништа до пусту и необрађену земљу; нема ни једног утврђеног места и по два-три дана не можеш видети ни село ни кућу. Једино у поменутим градовима и великим селима, хришћани имају своје цркве и попове и т. д.

Од 49.—99. стране Венер описује Цариград и турске обичаје.

20. јула 1617. године мисија је кренула натраг из Цариграда по истом путу

5. августа дошла је у Пловдив.

10-тог у Софију, 14-тог у Шаркој, 16-тог у Ниш, а 23-ћег у Београд.

IV ***Павле Тафернер*** (1665.) — *Тафернер* је учествовао у мисији, која се 25. маја 1665. год. кренула на лађама, из Беча за Цариград. Посланик Леополда I био је Леслије. Путопис је написан на латинском језику, а Шишманов је употребио немачки превод.

Пошто је посланство оставило Јагодину (Iagodna) дошло је до реке Мораве (Muhr) која дели Србију од Бугарске (!); на Морави има јак и леп мост.

Одатле су стигли у *Коитину* (Coitina), где је било топлих и лековитих вода. Из Коитине дошли су у *Ниш.*

Од Ниша су се упутили Куру-Чешми (Musan-Basa Palanka или Curruzesma), па су преко *Пирота* (Pirota oder Sakarkoi) и *Никоиоља* (Nicopolis) приспели у *Софију.*

Софија је имала много становника. За цркву *Св. Софију* Таферпер каже, да је била неко време бугарска, а сада је проклета џамија — „vermaledeite Mosche“.

Прошли су за тим Ихтиман, видели Тројанова Врата и стигли преко Сарамбеја у *Пловдив.* Таферпер описује град и реку Марицу.

Марица прима потоке Toponiza и Caludrisch. (Топоница је Топоница, а за Caludrisch Шишманов мисли да је река Луда-Јана).

Близу градских зидина, на једном брегу, налазила се мала црква; по зидовима њеним познавали су се местимице живописи. На једном зиду где су, по свој прилици, била врата, написано је: Vetelianus curavit.

Пловдив је имао кулу с часовником, а тога није било ни у Једрену, ни у Цариграду.

На 92. страни описује један турски караван-серај:

„Какав мир може човек уживати у тим караван-серајима и како могу уморени путници у њима мирно спавати, кад ужасан смрад досађује њиховим носевима, а хрзање коња вређа њихове уши.“

Мост код Мустафа-Паше Таферпер сравњује са Регенсбуршким или Прашким.

V *С. Љузињан.* (1786.) Његов путопис чини збирка писама и написан је по свој прилици на француском језику, а доцније је преведен на енглески. Шишманов се служио немачким преводом.

Љузињан се кренуо *12. сеитембра* 1785. године из Фаулмаута у Енглеској за Цариград. Путовао је морем кроз Гибралтар.

7. јуна отпутовао је из Цариграда и дошао у Кучук-Чекмеџе, а одатле у Силимврију

Преко села Кајмакли-а, и Беј-Вали-а стигао је у Једрене. Поља у околини Једрена беху покривена густим њивама.

Бугаре је први пут видео у селу Мустафа-Паши, које је имало до 50 кућа.

Харманли имађаше само 30 сиротних колиба.

Узунџово, малено село са 50 кућа. Становници су му већином разбојници и хајдуци.

15. јуна приспео је у село *Чесват* (?).

17-ог у *Пловдив.* Град има леп положај; у време Љузинаново имао је 26.000 (!) кућа. 12.500 било је грчких, а остале су турске и јерменске. Бугари и Јермени живели су у предграђу. Било је 5—6 цркава — све су грчке. Трговина је цветала. Поља око града покривена су лепим њивама —

Пазарџик је имао око 3.000 кућа турских, грчких и бугарских. У њему је била фабрика за гвожђе.

Прошав кроз село *Бошуљу* (Muschula) дошао је у једну долину, у којој лежи село (по свој прилици *Ветрен*), које је имало 200 колиба.

Око *Хисарџика* опазио је старе зидове. У близини је било неко село од 150 кућа.

Тројанова Врата назива Љузињан: *Адријанова Врата* (Thor von Adrianus). Код врата је била турска стража — око 20 колиба.

Ихтиман се састојао из 200 кућа — већином турских.

У Вакарелској Клисури било је хајдука.

Нови-Хан имао је 40 турских и 60 бугарских колиба.

Софија лежи на једној узвишици. Са источне и западне стране тече по једна река. Ваздух и клима врло здрави. Град је дугачак 3 миље а широк две. Куће и улице по турском начину. Ханови и пијаце већином зидане од камена. Софија је имала 8000 кућа и то 1000 хришћанских, а остале су биле турске.

Западно од града диже се планина Витош (Vitusch), богата драгоценим камењем.

Драгомански кланац је био седиште хајдука.

Око *Цариброда* обрађивао се још у време Љузињаново пиринач. Село је имало 90 кућа и то: 30 турских а 60 бугарских. У њему су биле две кафане и два хана.

Из *Пирота* дошао је Љузињан у *Ак Паланку*

Ниш је имао 3000 кућа већином турских (само 700 хришћанских) и делио се у три краја (мале). Улице као и у другим градовима, тесне и каљаве

28. јуна стигао је у Параћин. Градић лепог положаја и пријатне климе, који осим неколико бугарских (!) има 200 турских кућа.

У *Београду* су хришћани имали свога владику.

VI ***Гроф В. Собвеф.*** (1778.). — Овај је путопис важан због историјско-културних бележака док му је географска важност незнатна. Шишманов каже да је он интересантан с тога, што нам показује како је турски рат од 1787 год. учинио правом пустињом оне пределе, за које је Љузињан (само пре две године) рекао да су дивни и *рајски*.

6. јуна 1788. године *Собвеф* је отпутовао из Цариграда и дошао у Једрене, где је беснела куга.

16. јуна стигао је у Софију. Кад је из ње отпутовао ухвати га стража и саопшти му да га мора вратити у Цариград.

Прво су га одвели у Софију, за тим у Пловдив, а преко Мустафа-Паше у Цариград.

У Пазарџику чудио се градском часовнику, који је избивао.

За Софију вели да је опкољена обичним зидовима и да су јој куће доста порушене.

У путопису описује бугарске сеоске куће. За плодна поља Србије и Бугарске вели да су пуста и необрађена.

Цео путопис прожет је неким хумором, а нарочито она места, на којима описује бедно стање људи и тужан изглед предела, којима се кретао.

*

Овим путописом завршио је Шишманов чланак „Стари пѫтования прѣзъ България“, коме је био главни циљ (бар као што се мени чини) да читаоцима представи историју и топографију самога Цариградскога Друма, а за тим да их упозна с изложеним путописима.

Реферишући путописе, које је изнео Шишманов, одвојио сам од њих историју Цариградског Друма, да је саопштим на другом месту као засебну целину.

Т. М. Р.

Претходни резултати пописа становништва *у Краљевини Србији 31. децембра 1895. године.* Издало статистичко одељење министарства народне привреде. Београд. 1896. год. I—XIII и 107. 8°.

Књига има два дела: Увод и Таблице.

Увод је саставио г. *Б. Јовановић* начелник статистичког одељења министарства народне привреде. Он је врло интересантан, јер је у њему г. Јовановић изнео главне ресултате и првог и другог пописа и учинио међу њима поређење.

У уводу г. Јовановић каже да се попис становништва и домаће стоке у Краљевини Србији врши, по закону, сваке пете године. Први попис извршен је 31. децембра 1890., а други — истог дана 1895. године. За то време оглашена су за варошице ова села: Александровац (пређе село Рово), Багрдан, Гуча, Косјерићи, Мионица, Младеновац и Сопот.

Статистичко одељење министарства народне привреде саставило је претходне ресултате овог (другог) пописа, пошто је за детаљно срећивање пописног материјала потребно више времена. Подаци су удешени према новој подели од 17. фебруара ове године.

Изнесено је фактично и правно становништво: *Фактично* је оно, које се на дан пописа нашло у месту, где је попис вршен, без обзира, да ли оно у њему стално живи. *Правно* је пак оно, које стално живи у месту, где се попис врши, па ма и не било у њему на дан пописивања.

У Србији има 1.313 *општина* и то: 78 варошких и 1.235 сеоских. Дакле на варошке општине долази 5·94 процената. Године 1890. било је у Србији 1.270 општина и то: 71 варошка и 1.199 сеоских, а то значи, да је на варошке општине долазило 5·59 процента.

Насељеност по општинама овако стоји: до 1000 ст. има 210 општина (1890. г. — 227), од 1000—3000 ст. има 1010 општина (1890. г.

— 970), од 3000—5000 ст. има 68 општина (1890. г. — 52), од 5000 до 10.000 ст. има 18 општина (1890. г. — 16), а преко 10.000 ст. има 7 општина (1890. г. — 5). Г. Јовановић је груписао општине у мање категорије, којих има више (13).

После процента општина, према броју становника, долази преглед, из кога се види, колико је општина од сваке категорије у појединим окрузима. За површине округа узето је најновије рачунање Главног Ђенералштаба. Највише (139) општина има пожаревачки округ и то: 8 варошких и 131 сеоску. Најмање (43) — црноречки округ и то: 2 варошке и 41 сеоску.

Београд и Ниш имају засебне општине.

Број *кућа* у варошким општинама износи 54.871 (1890. г. — 48.875), а у сеоским — 303.635 (1890 г. — 286.885). Свега кућа у Србији 358.509 (а 1890. г. — 335:760). Прираштај кућа у варошким општинама два пут је већи него у општинама сеоским.

Из прегледа се види, да највише (36.974) кућа има пожаревачки, а најмање (13.797) црноречки округ и, да је најмањи прираштај кућа био у крајинском, а највећи — у моравском округу (не узимајући у обзир топлички округ, који због насељавања показује још већи прираштај кућа). —

Број је *становника* у једној варошкој кући 6.24 (1890. г. — 5.86), а у сеоској — 6.49 (1890. г. — 6.54). Опадање броја становника у сеоској кући доказ је распадању сеоских задруга. Из прегледа се види, да је највише (7.37) становника у једној кући било у ваљевском округу, а најмање (5.22) у крајинском округу.

Фактичко становништво износи **2,314.153** (1890. г. — **2.161.961**) и то: мушко 1,188.909 (1890. г. — 1,109.885), а женско 1,125 244 (1890. г. — 1,052.076). Прираштај је, дакле, код мушких 1.42, а код женских 1.39, а код свију становника у опште 1.41 процента годишње.

Варошких становника има 342.347 (1890 — 322 292) и то: мушких 190,555 (1890. г. — 181.307), а женских 151·792 (1890. г. — 140.985). Дакле годишњи прираштај мушких становника износи 1.02 процента, женских 1.53, а прираштај у опште 1.24 процента.

Сеоских становника има 1,971·806 (1890. г. — 1,839 669) и то: 998.354 мушких (1890. г. — 928.578), а 973.452 женских. Прираштај је код мушких 1.50 процента, код женских 1.37, а у опште 1.44 процента годишње.

На сто (100) мушких становника долазило је по варошима 79.6 женских (1890. г. — 77.7), а по селима 97·5 женских (1890 г. — 98.1), а у опште 94.7 (1890. г. — 94.8). — Подунавски округ има највише становника — 224.430, а црноречки најмање — 74.314 ст. — Београд има 58.992 ст., а Ниш — 21.049 ст.

Године 1890. опет је највише (206.966) становника имао подунавски, а најмање (69.564) црноречки округ. — Београд је имао 54.249 ст., а Ниш 19.877 ст.

Прираштај у подунавском округу износи 1.69, у црноречком 1.37, у Београду 1.75, а у Нишу 1.18 процента.

Највећи је прираштај становника био у моравском округу 1.83 (не обзирући се на топлички округ, у коме је био прираштај 2.01), а најмањи у крајинском округу 0.51, у годишњем проценту.

Вишак рођених био је за 8.762 већи од прираштаја фактичног становништва. Разлика између вишка рођених и прираштаја становника оба пописа јавља се и код правног становништва, а износи 4.994 ст. Ако та разлика заиста постоји, то значи, да се од 1890 до 1895. г. толико становника одселило из Србије.

Било је 86 (у проценту 6.56) општина, у којима је нађено мање становника него 1890. г., а у 1225 (у проценту 93 29) општина нађено је више.

У прегледу је изнесен број општина, у којима је био опадак становника, упоређен с бројем општина, у којима је констатован прираштај Општина, у којима се показао опадак становништва било је највише у врањском округу.

На 1 Км^2 долази највише (67.7) у подунавском, а најмање (32 7) у крајинском округу. У опште на један квадратни километар долази 47.9 ст. (1890. г. — 44,8).

*

Упоредо са пописом становништва извршен је и попис домаће стоке и кошница.

У прегледу долазе

I *Коњи*: ждребад испод једне године 12.619 (1890. г. — 12.253)
„ од 1—4 године 20.507 („ — 19 320)
Коња, пастува и кобила од 4—12 година 81 702 („ — 62.808)
„ „ „ „ старијих од 12 г. 52.112 („ — 69.010)
Свега *коња 166.940* (1890. г. — 163.391).

II *Говеда*: Телади испод једне године 141.363 (1890. г. — 110.852)
Јунади од 1—2 године 134.800 („ — 118.789)
Волова, бикова и крава старијих од 2 г. 627.273 („ — 589.880)
Свега *говеда 903.436* (1890. г. — 819.251).

III *Бивола* 7 290 (1890. г. — 8.494).
IV *Магараца* 1.544 (1890. г. — 1.463)
V *Мазга* 72 („ — 125)
VI *Свиња* 894.564 („ — 908.603)
VII *Оваца* 3,051.111 (1890. г. — 2,963 904).
VIII *Коза* 515.602 („ — 509.738).

Апсолутног прираштаја није било само код бивола и свиња

У прегледу је представљен број домаће стоке (из сваке врсте) на 1. кв. километру.

У другој таблици представљен је број домаће стоке (из сваке врсте) на 1000 становника.

Кошница је нађено 160.046, а 1890 год. само 124.600, дакле напредак је знатан.

На кв. километар долазе 3.32 кошнице.

„ 1000 становника „ 69.30 кошница.

Највише (16.843) је кошница у пожаревачком, а најмање (5.326) у топличком округу.

*

Други део чине *Таблице*.

У њима су најпре изнесени ресултати пописа становника у поједином окрузима, који су ради лакшег прегледа подељени у срезове, а ови опет на општине.

За тим долази:

1. Преглед становништва по варошким општинама;
2. Преглед становништва по срезовима;
3. Преглед варошког становништва;
4. Преглед сеоског становништва; и
5. Преглед становништва у опште.

При крају су изнесени опет у таблицама ресултати пописа домаће стоке и то: коња, говеда, свиња, оваца и коза.

Увод је, као што сам у почетку поменуо, врло интересантан; он је израђен на основу озбиљног проучавања података, који су добивени пописом. Ресултати су врло лепо сређени. Таблице су јасне и прегледне. Цела је књига израђена врло марљиво и служи на похвалу и г. Јовановићу, који је уредио, и министарству народне привреде, које је приредило тако лепо издање.

Ми је препоручујемо свима, који се баве статистиком и географијом, јер је и за једне и за друге ова књига од великог интереса.

Т. М. Р.

Двије црте из педагошког живота. **Споменак. Жртва своје дужности.** Написао *Васо Кондић* (Прештампано из „Новог Васпитача.") У Новом Саду. Штампарија Ђорђа Ивковића. 1896. — Мала 8°, стр. 64. Цена 30 новч.

У нас као да су пређе приповедачи много чешће упућивали своје погледе школи и отуда црпли лепо градиво за своје радове. Данас школа и живот у њој бивају већ ређе предметом приповетке. И оно што у последње време добисмо из живота учитеља и ученика махом су слике, и то по кад што бледе, непотпуне слике.

И у овој су књижици две слике из учитељскога живота: *Споменак*

и *Жртва своје дужности*. Обема је извор у животу српских учитеља у поносној Босни, после аустријске окупације.

У првој је слици оцртан један ваљан, млад српски учитељ и у кратким потезима изнет је његов наставнички рад. У Босни су до скора, као и у нас пре седамдесетих година, учитељевали људи који нису познавали свога светога учитељскога позива и који нису њему били дорасли ни вољом ни спремом. Тако је било и у месту, из кога нам је писац и изнео ову слику. Учитељ је био човек старога кова. Децу је био оставио себи самој, у школу ретко кад да је пригвирио, а и кад је долазио, долазио је само за то, да „немирне ђаке“ излупа, по турском обичају, по табанима. Природно је да деца нису могла ништа научити, а многа, отргнута од домаћих послова, напуштаху и школу и кућу, и за мало па да са свим пропадну и огрезну у пороцима. Срећом дође у то место нови учитељ: *Станојло Лакић*, нешто мало старији од одраслих ученика, добро припремљен за наставнички позив, остави своју слободну домовину Србију и оде у Босну да својим радом роду користи. Још првих дана школа се преобрази. Ни она деца ни Боже дај: ни једно не бежи од школе, свако је ваљано, свако марљиво учи. Чак и они, који дотле непрестано бежаху који беху извикани као најлошији ученици, вратише се у школу, и настојавањем вреднога Станојла за кратко време беху међу првима. Више се у школи није чула грдња, нити писак деце. Деца се нису више бојала свога учитеља, али стид од учињене кривице био им је много тежи од батина. Напредак се из дана у дан опажао. Учитељ ради по захтевима најновије педагогије: деца се више не море учењем, већ што уче уче с разумевањем и без муке. И физичком развитку дечјем обраћена је велика пажња: гимнастика заузима прво место међу наставним предметима; излети у поље и у шуму врло су чести. Сви опажају напредак у школи, али многима је чудно поступање учитељево с децом. Један му чак замери што децу не туче: *„Каква је то школа, где се деца не туку?“* Такви су дотле били појмови о школи и учењу. Станојло је исправио те погрешне појмове, и њега сви заволеше, као да им је што род. Па ипак и такав учитељ није могао остати на миру. Најбољи газда у месту и председник школске општине, „газда Јова“ није био задовољан Станојлом. До тада су учитељи правили разлику између газдинске и сиротињске деце, а овај то не чини. Па још кад о Божићу даде сиромаху апостол а не његову сину, као што је дотле био обичај да тога дана читају апостол газдинска деца и да зато учитељ добије од родитеља какав дар, газда Јова плану гневом и љуто увреди учитеља: отера га са свога прага, кад овај беше дошао да му, као председнику, честита празник Христова рођења. Увређени Станојло с муком истраја до испита. На испиту деца показаше ванредан успех, али он више не оста ту: даде оставку и врати се у Србију, где је после и умро.

У другој слици износи се опет једна учитељица, ваљана и сва предана своме позиву. То је *Савка Љубичићева*, која је, као и Станојло,

из Србије. И она долази у запуштену школу, и за несрећу застаје ту и врло неспремна учитеља. У самоме почетку она је у раду напшла на велике препоне, али то није њу ометало. Добро спремна, јаке воље и од природе обдарена за наставнички посао, она је једну по једну тешкоћу савлађивала. Она је са свим правилно схватила свој узвишени положај; знала је, да нема само дужност научити децу читању и писању, већ да јој је дужност да буде и народу учитељ, па је тако и радила. Одмах после окупације беше се почела по Босни ширити квареж са стране. Као што је и у нас, сваки је мислио да ће бити што бољи, ако презре своје народне обичаје и збаци са себе народну ношњу коју му родитељи носише. Чак неке мајке хтедоше и своју децу оделом „пошвабити." То је Савку болело и она поведе борбу противу тога. Поче прво са Сеном, супругом богатога Милића. Њеним настојавањем Анка, ћерчица Сенина, затражи у матере, да јој швапско рухо замени српском ношњом. Поносита Сена плану и дојури у школу: „Ил' сте ви овђе за то одређени, да учите дјецу, какве ће хаљине носити и шта ће радити или да их учите читати и писати?" Савкин је положај био мучан, али се она није збунила. „*Све, све, госпођо*", одговори она поносито. На није јој било то доста, већ наста око Сене, и за кратко време она поста узор Српкиња и много је помагала учитељици у мучноме послу око одвраћања од туђинштине. Успех таквога рада брзо се показао: дивне народне умотворине нађоше љубимце у свакој кући; опет се обновише српски народни обичаји, које беху почели нагло напуштати; поче се мало по мало губити воља за страним накарадним рухом. Али томе лепоме српскоме месту не би суђено да за дуго има такву наставницу и младих и старих. У скоро зареди гушобоља. Деца су падала као снопље. Савка није стала. Као оно Ћирило у Потапенковој *Истинској служби*, она је јурила из куће у кућу, од постеље постељи: саветовала је, надгледала, нудила лекове. У томе вршењу те свете човечанске дужности она себе са свим занемари. Једном је тако уморену ухвати промаја, она леже у постељу и више није ни устала. Поред све неге, она издахну, на Цвети, у наручју својих пријатељица: оде са овога света као жртва своје дужности.

Ове слике нису уметнички израђене; њих није ни радио уметник приповедач, већ педагог. С литерарно-уметничкога гледишта њима се могу чинити многе замерке: али њихову писцу као није ни било до тога, да се њима представи својим читаоцима као приповедач: он је, као што поменух, педагог, и у овим сликама хтео је у лепоме облику изнети шта све могу учинити учитељ и учитељица, кад само добро схвате шта се од њих очекује као наставника. Али као да су и Станојло и Савка могли бити боље оцртани. Описивање је на појединим местима могло бити потпуније и много живље; радња је могла бити боље изведена, а појединп моменти јаче истакнути. Књижица би ова можда била са коју страну већа, али би и њена вредност много порасла. Требало је и на неке облике речи обратити већу пажњу.

И *Споменак* и *Жртва своје дужности*, и у оваквоме облику, заслужују пажњу. Нарочито бих ове слчице препоручио нашим наставницима основних школа. Учитељи неће погрешити, ако се у своме наставничкоме раду угледају на Станојла, а учитељицама би Савка могла послужити као врло ваљан пример на који се треба угледати. Из њенога делања оне се могу научити како треба да поступају као учитељице, нарочито оне по селима и мањим местима, где може њихов утицај бити врло осетан.

Чист приход од ове књижице намењен је као темељ за будући српски учитељски дом у Босни и Херцеговини. Ж. О. Д.

Набавка приплодних говеда у Алгају, Форалбершкој, Тиролској, Корушкој и Штајерској Прилог за познавање раса говеда, културних прилика наставе, пољопривредних установа и законодавства у овим земљама, од *Паје Т. Тодоровића — Ђаковчића*. Са 39 слика у тексту и 3 картографска снимка. У Београду. Штампано у краљевско-српској државној штампарији 1896. — В. 8°, стр. 263 и 19. Цена 2 дин. или 2 круне.

У нас, може се рећи, и нема индустрије, већ смо искључиво упућени на земљорадњу и сточарство. И за једно и за друго има код нас тако повољних прилика као мало где, али наш нехат учинио је, те смо у овоме погледу много и много заостали. Претичу нас они, који су, што но реч, тек јуче почели живети. Тек последњих година као да се увидело да је и сам наш опстанак везан за ове две гране народне привреде, те им се и почела поклањати озбиљна пажња, и ако некад више а некад мање.

Нарочито је велика пажња сврађена сточарству, које је некада у Србији било врло развијено, и на које су поједини крајеви наше отаџбине једино и упућени, али које је нашом немарљивошћу мало по мало било готово доведене до пропасти. 1894. год. министарство народне привреде посла у иностранство неколике стручњаке, који добро познају наше привредне прилике, да тамо проуче привредно стање, с нарочитим обзиром на сточарство, да испитају све расе домаће стоке, и отуда доведу приплодна грла оних раса, које су за наше поднебље и земљиште, за наше прилике, најудесније.

Један од тих стручњака, који имадоше тако велики али и племенит задатак, био је и писац ове ваљане књиге. Са свим правилно је он мислио да му је дужност да са проматрањима и ресултатима свога проучавања упозна и српске пољопривреднике, и, у добри час, он је, ево, у овој књизи савесно и испунио ту дужност.

Као што и сам натпис књиге казује, њен је писац обратио поглавиту пажњу говедима, која заузимљу прво место у нашем сточарству. Он је прошао кроз Алгај, Форалбершку, Тиролску, Корушку и Штајер-

ску, те крајеве на гласу са свога сточарства. Ту је највећом преданошћу проучавао расу говеда, културне прилике наставу, пољопривредне уста нове и законодавство о пољопривреди, и све је то лепо и потанко описао у књизи коју сада предаје у руке српским пољопривредницима. Ни једном приликом он у описивању не смеће с ума циљ свога проучавања, те се увек обазире на наше прилике, и говори о њима у свези с оним што је тамо нашао. На раси говеда се нарочито зауставио, и готово о свакој грани исцрно говори, тако да ће читалац ту моћи да нађе све што се односи на подизање и гајење појединих раса. Ради бољега разумевања он је још књигу украсио са 39 врло лепих слика и 3 картографска снимка.

Наша пољопривредна књижевност са свим је сиромашна; али све да је она и много богатија, опет у њој не би оваква књига могла проћи неопажена. Сваки ко иоле познаје наше привредне прилике, мора искреном радошћу поздравити сваку књигу, као што је ова коју приказујем. Нека је само не попадне прашина по канцеларијама наших пољопривредних подружина. као ште обично бива. Према величини и изради цена јој је мала, тако да је може набавити сваки иоле имућнији пољопривредник.

—ин.О. —чић

Paepe P. de. Études sur la Compétence Civile à l'égard des États Étrangers et de leurs agents politiques, diplomatiques et consulaires Bruxelles-Paris, 1896. в. 8° XVII 302.

Екстериторијалност дипломатских агената у приватно правним пословима у данашње је време једна од јаких сметња вршењу па и самом изрицању правде. Поред свега тога има писаца, који би ову повластицу хтели да прошире чак и на косуларне агенте као и на агенте државе Конга (белгијске држављане!) у Белгији Писац, касацијони судија у Брислу устаје енергично против ових и оваквих тежња, и побија их темељитошћу и логиком, која је одлика свих његових радова Наши судије и адвокати ће ову књигу с коришћу прочитати.

Statistiški pregled odnosajah u kr. zemaljskih kaznionah kraljevinah Hrvatske i Slavonije za godine 1885. do uključivo 1894. i osobnih odnošajah i kazneni ah u uzah kr. sudbenih stolovah: kr. kot. sudovah kao filialnih kaznionah za god. 1890. do uključivo 1894. Izradjeno kod kr. hrv.-slav.-dalm. zemalj. vlade, odjela za pravosudje. Zagreb. 896. 4° 107.

Овај преглед који је на основу статистичких службених података израдио г. Ст. Крањчић, надзорник казнених завода у Хрватској и Славонији и уредник „Mjesečnika“ препоручујемо пажњи оних наших читалаца који се интересују криминално-политичким питањима. У будуће ће се овај преглед објављивати сваке или бар сваке друге године.

НЕКОЛИКА ОБЈАШЊЕЊА

као моја последња реч поводом мога реферата и пишчева одговора о делу „Из науке о светлости“ од Ђ. М. Станојевића

У своме реферату, штампаном у априлској свесци „Дела“, изнео сам неколико нејасних места из поменутога дела, желећи да се путем *научне дискусије* рашчисте и утврде, нарочито *у погледу номенклатуре неких физичких појава.* Г. писац је одговорио на неке напомене у мајској свесци „Дела“, па су ипак остале неколике ствари необјашњене, те је у интересу саме науке потребно изнети и њих и неке друге. Тога ради, као и ради оправдања мојих напомена у реченом реферату, износим овде још неколкика објашњења.

У одговору на мој реферат г. писац ме је назвао да сам „физичар“. Ја сам истина положио проф. испит из физике, али не бих имао толико слободе називати се физичарем. Познавајући доста добро каквих физичара има у страноме свету и како они раде, могао бих рећи да ми немамо физичара Да се то постане није довољно само предавати физику и изводити обичне експерименте. Tyndall, Helmholtz, Herz, Kirchhof и други њима равни, могу се звати физичарима.

О значењу речи „провидан“ и „прозрачан“ у физици, а нарочито из одговора г. пишчева никако нисам могао бити убеђен, да је његово тумачење најбоље. Израз „translucide“, којим објашњава своје наводе, у физици се врло ретко употребљава, а просто преведен израз „transparent“ не би могао значити „провидан“. Познато ми је да се за ваздух каже: „Durchsichtigkeit der Luft“ — особита провидност ваздуха, а ни по Вукову речнику не може бити „зрачна соба“ већ само „видна соба“. Да предложим израз „провидан“ за тела кроз која се предмети виде сасвим јасно, а „прозрачан“ за тела кроз која се не види јасно — дала ми је маха терминологија, коју је пок. Јосиф Панчић завео за исте појаве у минералогији, а њему не може нико спорити, да је више о овоме размишљао. Од тада има већ приличан број година, па се нико не јави да му „етимолошки“ доказује како не ваља та терминологија. И најзад знам добро, да српски народ не индентификује израз „зрак“ с „ваздухом“. Дакле, на основу Панчићеве терминологије, коју још нико није научно

оборио, ја сам био у праву, кад сам речима „провидан“ и „прозрачан“ дао исти смисао, који имају и у минералогији. Што се то г. писцу не свиди, то је за овај мах споредна ствар.

За *маглине* вели се у одговору, да у народу нема израза, јер се не виде голим оком. И баш с тога, што га нема, не сме му се натурити за ове особите прилике небесне оно име — „магла“, за коју наш свет зна добро шта је. Не треба га дакле заводити, да *маглом* зове све оно што по једном — и то најспореднијем карактеру — може опомињати на маглу. Кад ветар дигне густу прашину, нико неће рећи, да је то магла. Пошто је, дакле, у народу већ утврђен израз и значење речи „магла“, то онда оне небесне прилике треба звати само „маглинама“ или општим именом „небулозе“, како се зову у свим озбиљним књигама. Овако схватање ових израза ја сам и у школи научио. А кад се у једној истој књизи и за једну исту прилику употребљава час израз *маглина* (стр 73.), час *магла* (стр 237.,) то утиче штетно на читаоца и мути јасноћу, коју треба да има пред собом, бар док чита дотичну књигу, као што је у књизи о којој говоримо. Што пак Немци употребљују и и један и други израз — ја не налазим да наше књиге треба да буду *само копија туђих* и да грешке њихове ваља пресађивати и у нашу младу физичку књижевност. И у самом одговору учињена је погрешка, кад се о овим истим приликама небесним — маглинама, вели, да им је облик „геометријски неодређен“. Има велики број небулоза, које је Herschel открио, а које имају одређен, округао или овалан облик, и при готово једноликом сјају ограничене су доста оштро. Због њихове сличности са изгледом планета, кад се ове посматрају кроз јаке дурбине, назвали су их њихови проналазачи *планетарним небулозама*. Одређен облик имају и т. зв. *двојне небулозе*. А осим тога, што већина небулоза има одређен облик, навод у одговору нетачан је и по томе, што геометрија води рачуна не само о правилним, већ и о неправилним фигурама.

Сличан је случај и у питању код моје напомене о „астрономској рефракцији“. Г, писцу се ово не допада и остаје при своме „атмосфер. преламању“. Да остане при овоме, разлог му је, што тога преламања има „и у оној атмосфери, где нема астронома“. Ја знам врло добро значај атмосферског преламања, и све што је о томе у одговору речено излишно је. Да је на стр. 153. и даљим било говора о атмосфер. преламању уопште, не бих чинио никакву напомену. Мени је познато, да се под тим изразом разуме: астрономска, терестрична и латерална рефракција, од којих свака има своје особито значење. Ствар, о којој се у књизи говори, и коју сл. 87. представља, јесте *баш прави случај астрономске рефракције* (Wolf. — Handbuch der Astronomie), а она јеназвата тако с тога, што се о њој води рачун у астрономији и њоме се астрономи баве, а зна се већ да они не гледају звезде ни кроза шта друго, већ једино кроз атмосферу. Тако је она назвата овде на земљи, а да ли је тако зову и „Марсови“ или „Сиријусови“ становници — нас се овде не тиче! Терестричну рефракцију први је Picard разматрао. Ко жели

о овоме што више сазнати може наћи у *популарној* књизи „Wunder des Himmels“ од Littrow-Weiss-a. Реч је, дакле, била о објектима ван земаљске атмосфере, то показује и сама сл. 87.; с тога сам и био у праву кад сам предложио горњи израз. Што ми се у одговору вели да је то *мој назив*, изјављујем: да су тај назив одредили научени људи поодавно, те нисам имао потребе протурати га као свој, на што нисам ни навикао, већ сам само напоменуо да се појави даде израз, који јој припада и који је утврђен у науци.

Код напомене о сл. 87, за коју сам казао, да доњи зрак није искривљен, добио сам одговор „да није довољно искривљен“. Што ме пак одговор упућује, да „на начин како се испитује континуитет кривих линија“ нађем како је тај зрак ипак искривљен — ту се морам збиља замислити; али не с тога, што се бојим, да нећу моћи учинити по упуству, на коме му захваљујем, већ што се бринем како ће онај *прост свет* испитати тај континуитет кривих линија и уверити се, „да је доњи зрак истина слабо али ипак искривљен.“ У тексту се само износи да је тај зрак искривљен а овамо се препоручује нарочита метода, да се то види. То показује, да је слика очигледна! Што се мене тиче, ја примам исправку, да је та линаја мало искривљена; али одмах и додајем, *да је погрешно искривљена*. Кривина њена мора стајати испод почетног правца и овај мора *тангирати* дотичну криву линију. Код сл. 87. почетни правац *сече* кривину, а то је у основи погрешно. А ако би смо још јаче загледали, онда би смо видели, да ова линија, о којој је спор, није ни строго континуална, већ има и једну сингуларну тачку, што је немогуће да буде у атмосфери.

Своју напомену о слици 124., која представља Нерона и борбу гладијатора, а за коју сам рекао и опет понављам, да је могла изостати — ја нисам навео с тога, што она „нарочито вређа г. критичареве (т. ј. моје) питоме осећаје“ нити из плашње да ће „код нас људи од ње падати у несвест“. И онда сам казао, и сада велим, да она представља призор убиства у коме Нерон ужива, а описује се, како је он у тим приликама носио „у оку“ један издубљен смарагд, па је зарад тога само и цела она лика, а на њој нема ни трага о смарагду! Слика не одговара тексту ни садржином ни призором, те је излишна. Исто је тако излишна и слика 46. — Што се пак у одговору вели, да је и та слика „*позајмљена* из једне физике на француском језику“, то ипак не правда, јер су се у тој физици могле наћи и налажене су и друге слике мало јасније па нису пренесене у ову књигу. Ни овде се не казује *из које је то физике*, а обичај је, да се томе писцу изјави благодарност за услугу. То се у неколико постиже тиме, што се његово дело помене, ако се није хтело тражити нарочито одобрење. То се навлаш избегава и у самом делу и у одговору!

И код моје напомене о светљењу тела на 500°C, учињена је једна велика погрешка у одговору. Г. писац се правда тиме, што вели да „гас *под великим притиском* у светљењу се готово не разликује од чврстих и

течних тела“. Мени је врло добро познато, да гасови дају континуиране спектре као и чврста и течна тела само онда, кад су *под врло великим притиском и на врло високој температури у исто време*, а не кад су само под великим притиском; јер гас може бити под врло великим притиском па неће давати континуиран спектар, ако се у исто време не налази и на врло високој температури. Притисак и температура су нераздвојени елементи. А да је моја напомена била умесна показаће оглед н. пр. с натријумовом паром. Кад се ова усијава и гледа кроз спектроскоп, неће *почети* са црвеном бојом, већ од жуте боје, а ако се притисак и температура повећају, показиваће се постепено контин. спектар с обе стране жутих линија. Према томе навод, да сва тела без разлике светле мрко црвеном светлошћу, кад се загреју на 500°C, није тачан, јер гасови одступају од овога. То је и онда казивала моја напомена.

А односно бојазни, због које се није хтело објаснити, за што нема помрачења при свакоме младом, односно пуном месецу, као што ће се лајику можда учинити, кад буде то место читао у књизи — ту је бојазан најмање оправдана. Књиге се не пишу за критичара, већ за свет; а кад свету треба што објаснити, онда се то и ради. Осим тога, књиге је ова написана пре критике, те ова није могла ни утицати на нешто што је раније урађено. Ја налазим да је много умесније било објаснити та помрачења лепше и зашто не бивају свакога месеца — него ли што је говорено о Нерону, његовим гладијаторима и смарагду „у оку“.

Ни код напомене о томе, да Сунчева светлост не *збрише* светлосне изворе, нисам мислио правити шалу па ни сада нећу. Нисам говорио да оно то чини „сунђером или каквом крпом“. Реч је била о томе, да ли Сунце збрисава т. ј. ишшти светлосне изворе или им светлост слаби јачином своје светлости. Светлосни извори не могу се збрисати, јер они постоје и онда кад их ми не видимо голим оком: звезде се и дању виде дурбинима а пламен ватре, свеће итд. видимо дању и без дурбина и при свој сунчевој светлости. Оно што се „сунђером или крпом“ збрише, то се више не јавља.

И код напомене о томе, да ли блудеће *„светлости горе“* могао је одговор бити краћи и објективнији. Познат ми је врло добро процес оксидације и бурне и лагане, као и то да је светлост некада последица горења, *само не свакад*, н. пр. сунчева светлост није таква. Ну о томе није била реч, нити како је А. Стојковић „још у почетку овога века“ схватао значај речи „горење“. Напомена се односила на то, да ли светлост може горети. Знајући да светлост није никаква материја, да се дакле не може ни оксидисати, онда је јасно, да не може ни горети. И ето зато сам казао, да је израз на стр. 33 *незгодан*, јер се тамо вели: „да оваке светлости горе“. А да ни ово нисам казао на памет или из несмотрености, посведочиће и M ü l l e r, који у својој физици (стр. 990.) вели: „Die wahrscheinlichste Ansicht ist noch die, dass die Jrrlichter durch ein phosphorhaltiges Wasserstoffgas erzeugt würden, welchez *nicht eigentlich als Flamme verbrennt sondern nur schwach phosphorescirt.*“

Код Ch. Martins-ова *писма*, којим он описује поларне пределе и које је под *наводним знаком* изнесено, није реч о томе, какав је смисао г. писац дао речи „бура и олуја" већ *што је израз* „orages" (gewitter) *преведен изразом* „*буре и олује.*" У своме реферату показао сам, како се у науци о физичким појавама сматра израз „orages" да је то појава електр. пражњења у атмосфери, грмљавина *непогода*. Оригинално се писмо не сме мењати, нити се појединим изразима сме давати други смисао, осим оног, какав у ствари има, кад се оно жели узети као неки аргуменат. У писму је лепо речено: „Les orages sont inconnus dans ces parages; même pendant l' été, jamais le bruit du tonnerre ne trouble le silence de ces mérs desertes." а то је преведено: „Буре и олује су непознате у овим пределима, ни лети се овде не чује грмљавина."

Тамо, код напомене о *плаветнилу неба*, за које сам казао, да је у ствари много сложенија, у главном дифракциона појава, а не само дифузна, као што је у књизи — добио сам одговор да су то „питања високе физике." У самој ствари физичке појаве нису тако просте, чак ни просто преламање, одбивање и т. д. када се математички у „високој физици" третирају, појављују се као врло замршене појаве, па их ми ипак с успехом обрађујемо у III разреду гимназије, не дотичући се високе физике. Таква је иста ствар и са плаветнилом неба. Кад сам у напомени изразио жељу, да се та појава боје објасни што се тиче узрокâ, који је чине, нисам захтевао, да се ту задире у т. зв. високу физику, већ да се то простијим речма, а ипак тачно, објасни, што је и било могуће. Огледи Brücke-ови, на које сам се позвао, тако су прости, да их сваки може извести и схватити. А осим тога свакоме је познато да је небо пре кише више беличасто, а чистије и плаветније после кише. То значи, да су крупније суспендоване честице из ваздуха уклоњене кишом, те су остале оне ситније, које поглавито дифракцијом дају плаветнило неба. Дифузија светлости врши се поглавито на овим крупнијим честицама, а дифузна је светлост сунчева опет бела, те је и небо (ваздух) беличастије, кад њих има. Ваздухопловци који иду до великих висина над земљом и кад пређу просторије приземног ваздуха, у коме су крупније суспондоване честице, а дођу тамо где су честице врло ситне — виде право плаветнило неба, па чак и неке звезде на њему и то, наравно, дању. То је у самој ствари право плаветнило неба — појава више дифракциона. *А овакe се ствари заиста дају објаснити и без „високе физике" и без „специјалних предавања виших школа!"* И кад овако стоји ствар, онда је најмање било оправдано говорити о извесној замућености у неким мојим изразима, који су свуда под наводним знаком писани, те према томе и нису моји.

Да цирусни облаци нису састављени од ледених иглица, који се сматрају као нарочити падеж — решено је одавно у науци, па макар се она звала метеорологија или физика: назив науке не може променити фактички састав ових облака, нити чега другог.

За неке напомене, о којима нисам добио никакав одговор сматрам да више нису спорне и да их је г. писац признао као такве

Да би се пак намера мога првога реферата боље разумела, да се не би рекло, како сам навлаш тражио длаку у јајету, као што из одговора провирује — ја бих могао навести читав низ места из ове књиге и Guillemin-ова дела „Monde physique", tome II, која се у свему подударају, само се разликују у језику. И сам почетак, и цела обрада у свему личи на ове ставове, које само примера ради наводим. У самоме почетку књиге „Из науке о светлости" на стр. 2. има овака сличност: „Le jour, la nuit, les crépuscules, les aurores sont les plus simples, le plus fréquents, le plus familiers des ces phénomènes. Quelle prodigieuse variété cepandant en ce qui regarde l'éclat de la lumiere, les tons, les couleurs et les nuances, leur succesion ne produit-elle par dans l' air et les nuages, à la surface du sol et sur les eaux! Dans le même lieu, selon l' heure du jour, l'époque de l'année ou l' état du temps, la physionomie du paysage change, prend les aspects les plus opposée.... (стр. 6.) „Дан и ноћ, праћени јутром и вечером јесу најпростије, најчешће, најобичније и најпознатије светлосне појаве. На каквих огромних промена у сјајности, у нијансама боја и растењу и опадању светлости, како у ваздуху и облацима, тако и на површини земљиној, на суву и води! На једном се истом месту, према добу године или стању времена, изглед предела најразновршије мења..." (стр. 2.) — На страни 18. наведене су ове речи E. Becquerel-a: ......à 600° il n'y a environ que le 3 millièmes de cette intensité lumineuse, à 700° le 2 centièmes, à 800° le huitième environ et à 900° les trois quarts. Lors de la fusion de l'or (1037°) l'intensité lumineuse par irradiation serait plus de 8 fois plus forte, que lors de la fusion de l' argent, et lors de la fusion du cuivre 69 fois; à 1200° cette intensité..... (стр. 234.) („ ....на 600° имало је (сребро) само три хиљадита дела те светлести, кад је било на 700° имало је само два стотинита дела, на 800° само једну осмину, а на 900° три четвртине. Кад се растопи злато (на 1037°) усијаност је осам пута јача него код растопљеног сребра, а растопљен бакар 60 пута јаче светли од сребра" (стр. 18.). — Или на стр. 27: „En 1677 un alchimiste de Hambourg, du nom de Brandt decouvrit, par un procédé qu'il tint d' abord secret, un nouveau corps doné, entre autres propriétés singuliers, de la faculté d' émettre, quand il est exposé à l' air, une légère fimée qui se renouvelle contunnellment: dans l' obscurité cette vapeur est lumineuse. De là le nom de phosphore. (стр. 243.) и т. д. Године 1677. пронађе један алхемичар из Хамбурга, по имену Брант једно тело, које је између осталих својих особина имало и ту особину, да се на ваздуху дими и пуши: тај дим или пара у мраку светли. Због тога то тело, које може незагрејано светлети доби име „фосфор.. и т. д."). — На стр. 80. „En outre les positions relatives des diverses partie de l' objet ou des objets entre eux sont l' inverse des positions réelles: la droite de l'image est la gauche de l' objet et reciproquement. Ces diverses conditions se resumment en un loi dont l' enoncé géométriqu est des plus simple. La voisi: Dans tout miroirs plan, l' image est symétrique de l' objet" (стр. 92.) „Осим тога кад огледало стоји

и слика је у њему права, само су поједине стране слике према предмету изврнуте, десна страна предмета долази на леву страну слике и и обратно. Сви ти појединн услови, од којих зависи постајање слике у равним огледалима, могу се изразити овим простим законом: у сваком равном огледалу слика је симетрична према предмету."). — Или на стр. 215.: „Ce que le microscope fait pour les objets à notre portée mais trop petits, le télescope le réalise avec une pareile puissance pour les objets que leur éloignement rend invisibles, quelles que soient leur réelles dimensions." (Стр. 319.). Што смо микроскопом постигли за предмете нама блиске, али веома ситне, то се постиже дурбинима и телескопима за предмете истина огромне по величини, али и бескрајно далеке"), и т. д. и т. д. За илустрације узето је из поменутог Guillemin-ова дела 70 ком., од Pisko а 20, из физике Tanoa 13, од Tissandier-а 6, из „Himmel und Erde" 2 и од непознатих ми аутора 42 слике.

Па кад овако ствар стоји, онда нека ми ово послужи за мерило, да ли сам у првоме реферату навлаш само истраживао грешке или сам показао потребну објективност у разматрању дела —. Јесам ли, дакле, тражио длаку у јајету? То је моја последња реч о поменутој књизи.

ПРОФ. Ј. МИХАИЛОВИЋ

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Академија Наука После свечанога скупа о Видову дне, на коме је нови Академик Јован Јовановић — Змај прочитао своју приступну беседу — песму, била су у Академији још два скупа: један председништва и један Академије природних наука. Оба су била 25. јуна.

Скуп председништва. Прво су приказане и са захвалношћу примљене Академији на дар послате књиге, па је после прочитан записник Књижевнога Одбора за *Задужбину Николе J. Мариновића.* Из записника се види, да су ове године послата Академији три списа за Мариновићеву награду; али да, по мишљењу оцењивача, ни један није тако написан, да би му се Мариновићева награда могла досудити. Председништво је усвојило мњење Књижевнога Одбора и одлучило: да се ове године Мариновићева награда никоме не издаје, већ да се укапиталише; и да се да хонорар четворици оцењивача. После овога одлучено је, да се спис Академика *Љубомира Клерића*, примљен на скупу Академије природних наука, штампа у Гласу првога разреда, који се сада штампа, и одобрени су издаци око припреме свечанога скупа на дан 15. јуна ове године.

Скуп Академије природних наука. Академик Љубомир Клерић држао је предавање о своме новоме шестару *Тракториографу* и о његовој примени на решавање квадратуре круга и других математичких задатака. Академици су с пажњом саслушали ово предавање и одлучили да се спис Академика Клерића о овоме предмету прими за Глас Академије Наука.

Југославенска Академија — *Филолошко-историјски* одељак Југославенске академије Загребачке имао је овај скуп 20. маја ове год., на коме је прочитана расправа Др. Ивана Шерцера: Dositije Obradović.

У уводу писац се дотиче питања о години Доситијева рођења и ту полемише с Рупарцем и налази (као и Ж. Поповић) да је Доситије рођен 1744., па после баца поглед на издања Доситијевих дела и расправе о њему, и труди се да покаже: какав је циљ у своме писању имао Доситије, који су му извори и какво место заузима у историји наше књижевности.

После прелази на оцену Доситијевих дела. На првоме месту говори о његовој радњи *Живот и прикљученија*, и ту тврди, противно Живку Поповићу (Срп. Књ. Задруга I књ. стр. VII), да се Доситије у својим „Прикљученијама“ није угледао на автобиографију Штилингову, већ мисли, да су га на писање автобиографије побудили: Фенелонов *Телемах* и Рихардсонова *Памела*. По Шерцеру, то је најбоље Доситијево дело, и да би то утврдио, упућује на садржину и облик. На појединим местима из *Живота* дуже се задржао, и нарочито се бави Доситијевим мислима о Богу и његовим верским погледима. По њему је Доситије стекао такве идеје у Немачкој, где се после Волфа јави и у књижевности борба између философије и теологије, када се јавише три правца. Доситије се држао назора немачких протестантских богослова, и ако се ови не одликоваху великом научном вредности, само је он имао на уму да не пише чисто философско дело, већ корисну и поучну књигу народу о моралној философији.

Одмах после говори о Доситијевим баснама, и оцењује их према њиховим оригиналима. Ту указује поименце, колико је Доситије преводио Лесингове басне; али су му преводи увек проширени, а сем тога он је својим баснама додао и *Нравоученија* чиме је, како вели, био зашао дубоко у XVII век. Нарочито му хвали басне са њихове лаке дикције.

После говори о *Совјетима здравога разума* и њима се не бави много, већ одмах прелази на Доситијеву *Етику*, и ту устаје противу тврђења Кујунџићева, да је то просто превод професора Соаве. Истина и сам не тврди да је Доситије израдио Етику са свим самостално; али није превод: као што се у Животу и Прикљученијама угледао на Фенелона и Рихардсона, тако се и овде само у неколико угледао на Соаву.

Шерцер говори и о Доситијеву *Собранију* и мисли до је то Доситије радио по угледу на ондашње часописе који се одликоваху краткоћом чланака о разним питањима, која се тичу света и живота.

Говори и о преводима Доситијевим. Лесингову комедију *Дамону* није срећно превео, а оне две приче Мармонтелове превео је једино из разлога, што се у њима слави љубав и пријатељство.

На завршетку је паралела између Доситија и Рељковића, и Шерцеру се чини, да је Рељковић погодио бољи пут у својим радовима, јер је Доситије давао народу врло јаку душевну храну. То изводи и из тога, што се Рељковићев *Сатир* већ давно налази у свакој кући сељачкој у Славонији, а *Живот и прикљученија*, тек се у данашње доба(?) почињу читати, и имају само интелигентније читаоце.

На истом су скупу приказани и рукописи дописнога члана Евсебија Ферменџина: „Akta croatiae ecclesiastica и Prilozi poznavanju diplomatičkoga poslanstva Alexandra Komulovića megju Slovene g. 1593.—1597., а после овога опет дописнога члана Вјекослава Клајића прилог за фолклору Bilješka o vjerovanju u vukodlake.

Шерцерова радња штампаће се у Rad-у, Acta у посебној књизи или у Старинама, Prilozi у старинама и Bilješka у Фолклористичком Зборнику.

Професорско Друштво II ове године биће у Београду годишњи збор наших наставника средњих школа. Управа је тога удружења у седници својој од 9. ов. м. одлучила да тај годишњи збор, осми по реду, буде 9., 10., и 11. августа. Дневни је ред: Отварање збора; Избор часништва зборског; Управин извештај о раду у прошлој години; Извештај о стању благајнице и извештај надзорнога одбора; Претрес пројекта закона о гимнасијама; *Какве нам женске школе требају и њихове уредбе*; Претрес пројеката правила о владању ученичком; *Ученичке екскурсије*, предавање Луја В. Адамовића, наставника врањске гимнасије; *Немачки језик у нашим средњим школама*, расправа Љубомира М. Протића, професора крагујевачке гимнасије; *О угледној гимнасији*, предавање Саве Максића, суплента врањске гимнасије; Предлози. У свесци за овом донећемо извештај о овоме збору.

Учитељско Удружење. — Тринаеста годишња скупштина овога удружења наших учитеља биће ове године у Београду 6. августа. Дневни је ред ове скупштине: Отварање скупштине и избор часништва; Читање извештаја главнога и надзорнога одбора; Читање расправе: *Шта могу саме учитељице урадити за наставна средства у основној школи?* Претресање правила о учитељском дому, у вези са изменама друштвених правила; Предлози главнога одбора, појединих зборова и чланова; Решење где ће се држати четрнаеста скупштина, и Избор одбора главнога и надзорнога.

Српски учитељски конвикт. — Ово удружење српских учитеља у Војводини, коме је задатак издржавање и васпитање учитељске деце, све боље напредује. У прошлој години било је: 112 оснивача, 112 помагача, 6 почасних чланова и 4 добротвора. Друштвена имовина износи већ 28.199 ф. и 76. новч. До године ће српски учитељски конвикт већ имати и свој дом.

Добротвор. — У Загребу има друштво, које носи овако име, и које је поставило себи у задатак, да обува и одева сиромашне ученике *загребачких основних школа.* Новчани извори овога хуманога друштва нису тако моћни, те је његова управа одлучила, да издаје књижницу омладинску, и да новац од продатих књига употреби на своје сврхе. За ову годину је већ спремљено осам књижица: *Изабране пјесме Петра Прерадовића*, за младеж одабрао и животопис написао Фрањо Бартуш; *Изабране пјесме Августа Шеное*, за младеж одабрао и животопис написао Фрањо Бартуш; *Добротворке*, приповјести Драгутина Јована; *Дједове приповијести*, од Ивана Томашића; *Цртице из природе*, од Јулија Варжичке; *Сличице из природе*, од Јулија Варжичке; *Наш краљ Фрањо Јосиф I*, од Фр. Бартуша и *Мали добротвор*.

КЊИЖЕВНОСТ

Песме Јаше Томића. — Прво коло Јашиних песама у своје време било је врло лепо примљено, па и данас је омиљена лектира. Сад је Јаша покупио и остале своје песме, досада нештампане, и штампао их у Новоме Саду. Цена је књизи динар. Гледаћемо, да још коју речемо о овим песмама.

Из ђачког живота. — Тако је гимназиста Митар П. Ђуровић назвао своје врло слабе песничке огледе, у којима има свега само не праве појесије. И сам песник то као да увиђа, али, како вели, није могао отрпети, а да ову књигу не изнесе пред своје другове, držeћи да ће је они радо читати; он се нада, да ће у другом издању своје читаоце боље обрадовати, а и ми му то желимо.

Назарени, роман *Јаше Томића*, одакле смо ми већ у Делу донели један одељак, готови су и за непун месец дана распродало се све прво издање. Друго је издање већ у штампи и, како јављају из Н. Сада, биће и оно за који дан предато читаоцима. Ни један од наших читалаца не треба да пропусти набавити овај ваљани роман из живота Срба у старој Војводини, у коме се врло вешто црта Назаренство, тај црвић, који тако опако подгриза корен тамошњем српском живљу. Моћи ће се добити и у нашем уредништву.

Ашинске приче. — Некако одмах после „Деспотове Властеле“ угледале су света у Пожаревцу и „*Ашинске приче*“ Андре Гавриловића у издању књижарнице Мих. Костића. У главном овде је једна прича; у њој се прича већ толико пута препричавана тема, како су Турци уграбили Српкињу Ружу и одвели у Крушевац и како је браћа траже и налазе, па и отимају заједно с унуком поп Саве. Док браћа лутају, на дому у градићу, који је на добар пушкомет од села Купинова на Сави, — а по ком су и добиле ове приче овако име — остаје им мали брат Лаза, ком дадиља Милена, поп Сава и хајдук Радан причају кратке приче из разнога доба српске прошлости. Тих причица — са здравим моралом — на бр ју је дванаест и то: дадиљине су ове: *Два лова* (из времена сеобе Срба на Балканско Полуострво), *Рудари* (из времена Уроша I), *Две султанке* (Милева и Мара) и *За завичајем* (из времена сеобе Срба под Чарнојевићем); попове: *Клобучки бој* (борба Војислављева са хумским кнезом Љутовитом), *Дубровачко благо* (цртица из Душанова доба), *С Косова* (епизода с косовскога боја) и *Једна дужност* (освојење Београда под Ђурђем Бранковићем); хајдукове: *Бадњак* (из времена краља Милутина), *Казнац Мрњак* (из времена цара Душана и царице Јелене), *Скутарски бисер* (из времена под Турцима) и *Две леденице* (из хајдучкога доба). — Књига има 93 стране обичне осмине. Стаје 80 пара динарских. Главни Просветни Савет препоручио ју је за поклањање одличним ђацима основне школе и прва четири разреда гимнасијска.

Иконија везирова мајка. — Фотије Ж. Илијћ, управитељ позоришта, израдио је драму из познате приче Чеде Мијатовића, којој је пре неколико година Академија Наука досудила Мариновићеву награду, и која је већ преведена на енглески и словеначки језик.

Светле слике. — Штампана је већ и друга књига „Светлих слика из првих дана Хришћанства,“ које пише *Драгутин Ј. Илијћ*. У ову су књигу ушле ове слике: *Трнов венац*, *Васкрсење*, *Савле* и *Ананије*. И ова је књига штампана у Српској Манастирској Штампарији у сремским Карловцима. *Бранково Коло* мисли, да ће и ова као и прва књига добро проћи у нашем народу.

Слобода и жртве — тако је назвао свој алегорични спев о седамдесетогодишњици Милетићевој наш млади песник *Ст. П. Бешевић*. Књига је штампана у Загребу.

Пасторка. — У штампарији Андре Јовановића у Крагујевцу штампана је прича гимназиста *Димитрија М. Јовановића*, која носи горње име. Ово је почетнички посао.

Рад Југославенске Академије. — Готове су 125. и 126. књига Rad-a. У 125. књизи су: Др. Ивана Црнчића две белешке *о Словенима у Риму*, Моје Медића *Називи опанчарски*, где су попуњени или исправљени и неки називи, које је већ помињао Хефел; Ту је и занимљива расправа Милована Зорчића: Žiteljstvo kraljevine Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju, где је врло леп статистички преглед свега, што је потребно знати о овим земљама. — У 126. књизи на првом је месту Д. Хирца Vegetacija gorskoga kotara; после су Ktiološke bilješke проф. Моје Медића, где се говори прво о неким рибама, па после је списак свих риба, које се налазе у Дунаву и Сави око Београда и Земуна; имена су народна, која је проф. Медић бележио онако, како их је чуо од рибара. За овим *Н. Вамин* пише о пауку Latrodestus 13-guttabus, и на крају је расправа проф. *Е. Долежала* о односају кругова уписаних и описаних многоуглова.

Академска беседа Љ. Стојановића. — *Българскй Прѣгледъ*, списание за наука, литература и обществень животъ, који издаје друштво „Общи Трудъ“ у Софији, у јунској свесци доноси доста велики повољан приказ приступне академске беседе Љ. Стојановића. Приказ је написао, и нашим читаоцима познати, књижавник бугарски *Д. Матов*.

Докторска дисертација. — Професор Миливоје Јовановић штампао је своју докторску дисертацију: Die impesonalien, eine logische Untersuchung. Jnaugural-dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der philosophischen Facultät, der Universität Leipzig. Штампано је у нашој државној штампарији, и техничка је израда врло укусна.

Рентгенови x-зраци. — И наш сарадник Др. Јован Н. Папаотовић писао је о овој интересној појави са светлосним зрацима. Сад је то оштампао из новосадске *Заставе* у посебну књигу, коју је посветио својој сестри.

О сусаму. — Проф. Жив. Ј. Јуришић штампао је недавно у „Цариградском Гласнику“ и отуд посебно оштампао чланчић „*О сусаму* (Sesamum orientale L.)“ — о биљци, која се сеје у Повардарју и од које тамошњи становници имају знатне користи: добивају уље од плода његова; од семена кад самељу граде с водом тахан, који се највише употребљава за прављење алве, а пошто се уље исцеди из сусамова семена и тахана онда остаје сирац, којим, кад се скува, хране стоку. Чланчић је овај врло подесан да поучи шири читалачки круг, с тога бисмо желели да чланке такве врсте чешће налазимо не само у „Цариградском Гласнику,“ који својим ваљаним уређењем заслужује пажњу, већ и у нашим овамошњим листовима.

Књига о папи. — Наше Свештеничко Удружење наградило је са 400 дин. расправу: *Папа није наследник св. Петра*, коју је с талијанскога превео *Љуба Н. Влачић*, свештеник у Нађинама код Книна. Књига је штампана у штампарији Петра К. Танасковића у Београду и стаје динар и по.

Из народа о народу. Има десетак година, како се Лука Грђић Бјелокосић почео бавити сабирањем народнога блага, и сад је науман то предати читаоцима у књизи чији натпис исписасмо. Прва је књига већ у штампи, и у њој ће бити ово из живота нашега народа: Крсно име са села у горњој Херцеговини, крсно име из вароши у горњој Херцеговини, свадба са села у горњој Херцеговини, свадба из вароши у горњој Херцеговини; обичаји о Божићу, Месојеђама, Покладама, Часноме посту, Ускрсу, Ђурђеву дне, Јеремијеву дне, Јован-дану, Петрову дне, Огњеној Марији, Илијну дне, Међугоспођама, Лучину дне; Варица; моба и помоћ. Даље ће ту бити: Погреб и седмина, Нешто о породу и одгоју деце, Збор код цркве, Народно правосуђе; па онда: Задруга, Осебина, Деоба задруге, Ћесим, Наполица, Изор, Сувез, На млеко, Посиновљење, Вишеженство; Бус, трн и камен; Вађење мазије; Сок, соцбина и сокодржац; Клетвена деција и Крвни мир. Из сујеверја биће о: вили, аждаји, змају, мори, вештици, стуси, вукодлаку, кучибаби и цикавцу. Поред свега овога биће опис Гацка са старинама, из чије је околине ово горе већим делом и побележено; а на крају биће о народној ношњи у горњој Херцеговини и о бојењу пређе. Ова свеска биће велика 15 табака, и за претплатнике стајаће 80 новч. Ако се јави потребан број претплатника штампаће се и латиницом. Претплату треба слати у Мостар првој српској књижари и штампарији В. М. Радовића.

Народна гатања. — Лука Грђић — Бјелокосић прибрао је лепу киту народних гатања и то штампао у Гласнику Земаљскога Музеја, који излази у Сарајеву. Сад их отуда оштампава у посебну књигу. Кад будемо добили ова „Гатања“, рећи ћемо коју о њима.

Пучка књижница. — Готова је и друга свеска ове књижнице за народ, која поче излазити у Вараждину. У овој су свесци: Јанка Шашела — Ne kartaj se Вилка Поповића — Hrvati izvan Hrvatske; — Др. М. Мећиморца — Ja sam gospodin Bog tvoj! и Јосипа Хорвата — Crtice iz povijesti konja. На шеснаестини је и има 64 стр. а продаје се за 20 новчића.

Народне песме. Хрватима је баш много стало, да покажу свету, како и они имају *својих* народних песама. Многима је већ нашим читаоцима знано, како су многе и многе наше народне песме претворене у хрватске. Матица Хрватска подухватила се да то изведе до краја. Она је пре неколико година све рукописе песама, до којих је с великим материјалним жртвама дошла, била предала пок. Брозу, да их спреми за штампу. Сад јављају да је то Броз за живота средио и да су већ дате у штампу Стрпећемо се до краја ове године, а тада ћемо, како сама Матица уверава, моћи видети, како изгледају те наше песме у новоме хрватском руху.

The Balkans. — *М. Милер* написао је и недавно у Лондону штампао своје дело о балканским народима под натписом: The Balkans. Ту се говори о Србији, Црној Гори, Бугарској и Румунији, и то поглавито са историјске стране. Енглеска је критика хвалом предусрела ово ваљано дело о балканским народима. Нарочито је са одушевљењем поздрављен одељак, који говори о Црној Гори, која ужива велике симпатије код Енглеза.

Ristić o srbské válce r. 1876. зове се чланчић, који је J. J. Tanžimsky штампао у овогодишњем осмом броју чешкога листа Osvéta.

Старина. У Палестини је пронађен рукопис јеванђеља, за које се мисли да је писано у шестом или најдаље у седмоме веку. Руска влада платила га је 25.000 динара. Рукопис није цео. Нешто се налази у ватиканској књижници у Риму, у британском музеју и у бечкој дворској књижници.

Још три србуље. — Под овим натписом, у подлиску „Србобрана,“ у бр. 75. и 76. штампао је Ј. Марковић опис три србуље, које се чувају у цркви св. Ђорђа у Грубишину Пољу, и то опис триода цветнога, штампана у Мркшиној Цркви год. 1566., псалтира, месецослова и часловца, који су сви уједно везане, а немају године штампања, и псалтира, штампана 1638. у Млецима. У њима има и рукописних записа, те је и неке од њих изнео. Ово нису први описи тих србуља, али и они су нам добро дошли, јер ће се тим изношењем и описивањем често и по неколико пута појединих старина покренути валда неко од стручњака да започети посао Шафариков настави, да изда на темељу досадашњих проучавања и описа а, Бога ми, и својих прегледа тих старина *библиографију штампаних србуља*. Крајње је време. Посао није лак, тражи времена и труда доста, али је захвалан. — Ј. Марковић описао је даље и у Петровићевој „Истини“ за год. 1890., бр. 13.—15 неколико србуља, које се чувају у цркви св. Ђурђа у Грубишину Пољу.

Глас из цркве. — Име проте Јована Вучковића познато је и ширем кругу читалаца, а не само богословима, међу којима заузима угледно место. Његови досадашњи радови привлачили су пажњу стручњачку, па с тога и његове проповеди, које је не-

давно под истакнутим натписом штампао у Карловцима, заслужују њихову пажњу, а добро ће доћи и нестручњацима. Стаје књига круну, а има 12 штампаних табака.

Долазак кнеза црногорског у Србију. — Под тим натписом издао је у Београду војвода М. Г. Медаковић књижицу, којој је додао слику Кнеза Николе са његовим синовима. Стаје пола динара. Штампано је у штампарији код „Просвете."

Српска народна песма у француском преводу. — Пре краткога времена угледала је света у Паризу књига Les fréres d' election. То је збирка прича, коју је за француске читаоце удесио Jean Doruis. Ту је лепо испричана и наша красна јуначка песма *Мали Радојица* (Вук, Народне пјесме, III књ. државно издање, стр. 346) Песма је испричана лепим одабраним језиком, те није много изгубила од лепоте, којом се одликује у оригиналу.

Српске приповетке у словачком преводу. — Словачке Narodnie Noviny донеле су неколико прича наших приповедача У 38., 39. и 40. броју је прича Паје Адамова *Сватовско гробље*, у 77. и 78. броју Сима Матавуља *Стотинар*, а у 156. почела је прича пок. Лазе К. Лазаревића *Он зна све.*

Тик-так, тик-так, прича Паје Марковића — Адамова, власника и уредника *Бранкова Кола*, преведена је на маџарски.

Најкраћа историја. — Један књижар у Прагу распише награду за најбољу *историју чешкога народа.* Цела историја имала је бити изложена у 1000 речи. На одређено време стигла су 43 рукописа, од којих су два награђена. Обадва награђена рукописа штампање и продавање по 10 н. д., тако да и најсиромашнији може купити и имати историју свога народа.

НОВИНАРСТВО.

Просветни Гласник. Овај службени лист министарства просвете и црквених послова ступио је 1. јануара у седамнаесту годину излажења, За ову годину је изишло до сада пет свезака. У њима се налазе осем службеног дела, радње Главнога Просветнога Савета, (где су поред осталога и реферати: Миленка Вукићевића и Момчила Иванића на *Општу Историју за више разреде средњих школа*, од Стев. Ловчевића; Јована Миодраговића и Светислава Максимовића на *Методику школске дисциплине*, од Јосифа Стојановића, Богдана Поповића и Јована Несторовића о *Српско-француском Речнику* од Јаћима Н. Стевовића,) и Школскога Летописа ове радње: *Јосиф Добровски*, од проф. Анд. Гавриловића; *Реформа језиковне наставе*, од Пав, J. Мајзнера; Abel-ова *теорема и њен значај у математици*, приступно предавање Др. Ђ. Петковића, хон. професора В. Школе; *Новина у теорији виђења*, од Г. Хирта, превод Љуб. М. Протића (св. за јануар и фебруар); *О постанку минерала у природи и њиховој вештачкој репродукцији*, од Ник. М. Ракића проф.; *Вербализам*, по Г. Фогту од Љуб. М. Протића; *Да ли је потребно ученике наших средњих школа изводити у екскурзије?* од Жив. J. Јуришића; *Прилог историји развијања српских јуначких песама* од Др. Н. Серензена превод Јов. Радонића (свеска за март). У априлској свесци је продужење Ракићеве радње *О постанку минерале...*, а у мајској, поред продужења већ започетих чланака је и *О важности тектонских споменика за историјска изучавања*, говорио о Св. Сави о. г. Мих. Валтровић, проф. В. Школе.

У Критици и Библиографији су: *Земљопис за средње* школе од В. Карића, оценио Јован Антић; *Књиге Матице Хрватске за 1895. год.*; *Познавање и нега цвећа* Др. Ђ. Радића, оцена Жив. J. Јуришића; *Примедбе на реферат Свет. Љ. Гавриловића на књигу „Пољска привреда"*, од Паје Тодоровића — Ђаковчића; *Лепа књижевност у „Делу"* за 1895., реферат Мил. Пејиновића и *Библиографијски списак уредништву послатих књига.*

У Просветном Ковчежићу су: *Збирка народних приповедака из Поцерине*, прибележио Анд. Глигоријевић; *Чешка етнографска изложба 1895. год*, реферат Мих Петровића; *Професор Рентген и нови X- зраци*, превео Пав. В. Вујић; *У одбрану*, писмо уредништву упућено од проф. К. Ковачевића; *Разни записи; Просветни добротвори* и *Исправка.* Свака свеска има прилог: јануарска и фебруарска *„Преглед садржаја „Просветнога Гласника" I—XV год."*, израдио Јов. Јовановић; мартовска *„Прослава двадесет-петогодишњице учитељеке школе у Србији"*, од Јов. Миодраговића; априлска *„Учитељска школа у Београду за првих 25 година својега живота"*, од Јов. Миодраговића; и мајска *„Статистички податци(?) за Велику Школу у школској 1893.—1894. год.* од Влад. Спасојевића. И ове године Просветни Гласник уређује Стеван Пријић.

Наставник. До сада добисмо за ову годину пет свезака овога ваљанога научнога зборника, који наше вредно Професорско Друштво издаје у месечним свескама. Садржина је врло одабрана: *Један поглед на геометрију масс*, написао Др. Мих. Петровић, проф. В. Школе; *Прилог питању о искључивању ученика*, написао Св. Ст. Симић, проф.; *Монопол у школској књижевности*, написао Свет. П. Ранковић, професор; *Да ли основанска теорија или практична метода?* написао Фрања Елезовић, професор, *Ка познавању Дубровачке драме*, написао Андра Гавриловић; *Цртање касионице*, написао Петар J. Живковић, директор; *Потреба заједничкога физичкога кабинета средњих школа у Београду*, написали Никола М. Ракић и Јеленко Михаиловић, професори; *Општа историја у*

аустриским гимнасијама, саопштио Др. Драгољуб Павловић, професор; *О писменим задацима у нашим средњим школама*, написао Живан Михаиловић, предавач; *Поводом питања о женским школама*, пише Иконија Клајнћева, учитељица. Критика је врло добро заступљена. Ту су: *Ботаника за ниже разреде средњих школа*, написао Ђ. Козарац, реферат Ж. Ј. Јуришића; Cours de la grammaire historique de la langue française par A. Darmesteter, реферат С. Н. Томића; Ј. Шрама и Др. Р. Шислера *Математика за I, II, III и IV разред* књига прва, превео Ђ. П. Рокнић, реферат В. Димића; а.) Ј. Шрама и Др. Р. Шислера *Геометрија за I, II, III и IV разред*, и б). Ј. Шрама и Др. Р. Шислера *Збирна задатака и слика за геометрију*, превео Ђ. П. Рокнић, реферат В. Димића; *Зоологија за I розред гимназије и реалке*, написао Љубомир Миљковић, реферат Косте Ђ. Николића: *Српска синтакса* Петра Будмана, превео Спира Калик, реферат Дим. Ј. Милојевића; Naše nebo, crtice iz astronomije, napisao O Kučera, реферат Јеленка Михаиловића; *Хемија* за средње школе, написао С. М. Лозанић, реферат Ник. М. Ракића; *Гимназија у XX веку*, од Д. Ј. Ф. Хор а у Алтони, превео Коста Ивковић, професор, реферат Др. М. Шевића У свакој свесци има још рубрика. *Новине из науке и наставе*; *Рад у школи и за школу; Школско кретање; Професорско Друштво и Лични гласови.* Уз јануарску и фебруарску, које изидоше уједно, и мајску свеску иду као прилог *Приносци к проучавању природе*, од М. Катурића, професора, а уз мартовску *Пример рационалнога наставнога плана*, од Калмана Мора, превео М. Шевић.

Није потребна ни једна реч у препоруку Наставнику, он се сам препоручује својом обилатом садржином.

Босанска Вила. Већ давно не приказасмо својим читаоцима овај ваљани и до скора једини српски лист у Босни и Херцеговини. Вила већ броји десет година свога излажења. У овој, једанаестој, години изишло је до сада једанаест бројева. Садржина је одабрана. Ту су песме· *Кушање*, од Н. Д. Илијћа; *Жеље миле пустих дана*, од Јуније; *Русаљка* од Пушкина у препеву Др. Ј. Илијћа; *„Босанској Вили“* од **А.** Шантића; *Поздрав*, од Катарине; *„Босанској Вили на слави*, од Вида Вулетића Вукасовића; *„Босанској Вили“* од Дим. Глигорића; *„Босанској Вили“* акростих, од Авантина; *Вилино коло*, од Мих. Милановића; *Босанској Вили*, од Бог. Р. Милановића; *На обали*, од Јова А. Дучића; *Босанској Вили*, од Алијете; *Српски борац*, од Јова А. Дучића; *„Босанскај Вили“* о десетогодишњици, од Сергија Поповића; *Молитва*, од Драгутина Ј. Илијћа; *Само слога Србина спасава*, од Мила Јововића; *На што живот*, од Милана Соларића; *Лети пјесмо*, од М. Милановића; *Поноћ*, од Б. Черовића; *Роб*, од Сокољанина; *Поздрав Босанцима*, од Максима Радосављевића; *На те мислим*, од Љубице Стојановићеве; *Заробљени орао*, од Стева П. Бешевића; *Живот пролази*, од Катарине; *Уздах*, од С. Филиповића — Васкина; *У ноћи*, од Јуније; *Крила*, од Љубице; *Најлепша је*, од Милице; *Јутро у шуми*, од Јелке Јов. Стратимировића; *Српским пјевачким дружинама „Слози“ и „Гуслама“*, од Свет. *„Босанској Вили“ о десетогодишњици*, од Ст. П. Бешевића; *На мору*, од К. и *Добар савет*, од С. Д. Мијалковића. — И приповетке су лепо заступљене: *Шта држи човјека у животу?* од Божидара Никашиновића — Вршчанина; *Једна молитва*, сличица из живота, од Ж. О. Дачића; *Струк невена „Босанској Вили“ на славу*, од Александра Сандића; *Босанска Вила*, цртица од Н. Т. К.; *Слутње*, одломак из романа „Деспотова властела“, од А. Гавриловића; *Војислав*, из V свеске Тасиног дневника; *Кап у море*, од Др Милана Јовановића; *Крштење Господње и Јорданска слава*, од Хаџи Арсенија Јеремића; *Листићи из Љељовог албума*, од Данице Бандићке и *Једна суза* (песма у прози), од Б. О. Ч. — И с поуком *Вила* није постидна. Ту налазимо ове чланке: *Драгутин Ј. Илијћ* са сликом, од П.; *Је ли потребно женскињу исто васпитање као мушкињу?* од Др. Војислава Бакића; *У славу „Босанске Виле“*, говор Стеве Калуђерчића; *Први покретачи и уредници „Босанске Виле“; Наша пијаћа вода*, од Јована Стефановића, — Виловског; *† Митрополит Ђорђе Николајевић*, са сликом: *Др. Милан Јовановић* са сликом; *Из народног веровања и веровања у Сврљигу*, од Ал. Васиљевића; *Др. Владан Ђорђевић*, са сликом; *Хемиски састав човечјег тела*, од Јована Стефановића — Виловског; *Др. Светозар Милетић — Свеслав* са сликом, од Петра Б. Николића; *Приликом смрти Алескандра Димаса млађега*, од Дамјана Ђ. Омчикуса; *Народно веровање у Соколу*, од Дим. Глигорића; *Благи петак*, од Јеле; *О Исусовој смртној пресуди*, од Ј. Стефановића — Виловског; *Састанак и удружење српскијех пјевачкијех друштава „Гусала“ и „Слоге“ у Сарајеву*, од С. М.; *Мехмед Али-паша Ризванбеговић*, са сликом, од М. Љ. и *Српско Косово*, од К. П. — Поред овога још у свакоме броју има *Народних умотворина*: песама и прича и *Листак*, у коме су разне књижевне и културне белешке, поред лепих приказа неколико српских књига

Српско певачко друштво *„Слога“* у Сарајеву прославило је на свечан начин десетогодишњицу излажења *Виле*. Та ретка прослава била је у Сарајеву 29. јануара ове год. Тада је и Вила изишла у свечану руху.

Слава. Добисмо и свеску за мај овога лепо уређиванога листа, који почетком ове године кретоше у Нишу неколико вредних наставника гимнасије и осн. школа. Ова је свеска мало закаснила својим изласком, али зато ни у чему није изостала својом садржином иза оних, које раније изидоше. На првом је ме.

сту *Молитва*, песма од Јеле, после † *Ђорђе Николајевић, добро-босански митрополит*, са сликом, од Б. Н. за тим се ређају: *Србија и српство*, од Ш. *Мојој сеји*, песма од Пјера; *Како пролази ко веру погази*, истинит догађај у Банату, од Др, М. *Л.*; *Последњи часи Стевана Немање*, од Б.; *Ново-пазарски санџак*, с погледом и на остале крајеве Старе Србије (кратак историјски, географски и етнографски опис), успомене Јакова Поповића, учитеља; *Сватовске песме* из пиротскога округа, прибележио Љуб. В. Јанковић, учитељ; *Народно предање о називима неких места у ужичком округу*, саопштио Д. Јовичић, учитељ. У одељку *Српски народ* налазе се: *Краљевина Србија*, од Б.; *Кнежевина Црна Гора*, од Н.; *Стара Србија, Македонија, Босна и Херцеговина*, од Н.; *Срем, Банат и Бачка*, од Н.; *Краљевина Хрватска и Славонија*, од Н. и А.; *Краљевина Далмација*. На завршетку су: *Српско родољубље*, *Читуља*, *Књига за народ*, од Н. и *Претплатницима „Славе“*. Нека је и овом приликом свакоме топло препоручен овај ваљани лист.

Цариградски Гласник. Овај ваљани српски лист, што поче прошле године излазити у Цариграду под уредништвом и власништвом *Ник. Сп. Савића*, ступио је у друго полугође своје друге године. Лист се уређује врло савесно и за читаоце којима је намењен врло лепо и марљиво, и ми га топло препоручујемо. Стаје за Србију до краја године само 6. д.

Српска Вила. После неколико бројева излажења престао је овај лист, који је пре краткога времена у Бечу без потребе и без спреме уредничке и сарадничке био покренут.

S u b o t i č k e N o v i n e Ово српско „гласило за политику, просвету и привреду“, које већ три и по године сваке недеље из Суботице разноси поуке народу, бројем двадесет деветим у неколико одступа од досадашњега правца. S u b o t i č k e N o v i n e нису до сада биле политички лист, а од сада ће и то бити, јер је у последње време нарочито појачана тежња код Маџара: да у томе крају униште српски живаљ; да све оно што је народу најсветије: веру, језик и животни опстанак постепено, али поуздано отрују, угуше, убију. Овај покрет међу Буњевцима нарочито је Хрвате забринуо, и Hrvatska Domovina позивље буњевачко католичко свештенство, да настане радити, како се у угарскоме сабору српска струја не би појачала, па денунцирајући Србе позива Хрвате да се сете својих (?) Буњеваца. Радосним срцем поздрављамо овај покрет Буњеваца за одбрану своје народности и своје вере од Маџара!

Нови турски листови. Власник и уредник цариградскога *Мемамута* Ебел — Хак Мехмед Татир-беј покреће опет у Цариграду још два нова листа на турском језику: *Хан'млара Максуз Газета* — лист за женскиње и *Чоџуклара Максуз Газета* — дечји лист.

Прве службене новине у Китају. Поред свега тога што у овој грдној царевини има листова одавна и давно, опет се Китајци тек сад сетише, да крену лист који ће бити служб. орган владин Лист се зове *Разни извештаји књижевнога царскога одсека.* Први број је већ угледао света. У њему су преводи из јевропских и американских листова и неколико телеграма Рајтерове агенције. Уредник је листу Хијујанг.

ПРОСВЕТА.

Наша Велика Школа. Ове године свршило је нашу Велику Школу 75 ученика. правни факултет 48, философски 25, и то: историјско-филолошки одсек 12 и природно-математички 13, и технички факултет 2. Уопште узев успех је био повољан.

Укинуте гимнасије. На предлог министра просвете и црквених послова, г. Љубом. Ковачевића, министарски савет донео је одлуку, да се укину ниже гимнасије у: *Лозници, Алексинцу, Горњем Милановцу и Свилајнцу*.

Дом науке. Наши читаоци већ знају да је у Солуну добро уређена школа, у којој се предаје на нашем лепом језику. Ове године била су у тој школи — Дому Науке — четири основна и два гимнасијска разреда. Било је 123 ученика и 7 наставника. Крајем јуна свршени су испити. На последњем су били и валија, српски консул, руски генерални консул и многи други пријатељи школе и просвете. Сви су били задовољни дечјим одговорима. Успех је ваљан, нарочито је постигнут велики напредак у турском језику, што је пријатно изненадило и валију и друге Турке. Валија је у своме говору после испита похвалио и наставнике и ученике, пожелевши им истрајност и напредовање у раду.

Сарајевска гимнасија. Из извештаја ове гимнасије видимо да је у прошлој школској години у њој било 407 ученика, од којих је било: 200 православних; 118 католика, 49 мухамеданаца, 37 мојсијеваца и тројица су била других вероисповести. Ови бројеви доиста пријатно изненађују свакога Србина, који зна да у тој гимназији нема ниједнога наставника Србина, и кад се имају на уму сви они напори аустријскога чиновништва, да униште српску народност и православље у Босни и Херцеговини. Кад ли ће босанска влада једном увидети, да Србин остаје Србином па ма шта се с њим радило!

Цариградско свеучилиште. — Турско министарство просвете одлучило је установити у Цариграду свеучилиште с математичким, природњачким и правним факулте-

том. Ученици цариградске правничке школе моћи ће прећи у свеучилиште, где ће после две године моћи добити докторат.

Пољопривредне школе у Аустрији. У Аустрији ове године било је 129 пољопривредних школа, 11 више но прошле године. Од ових била је: 1 велика пољопривредна школа, 12 средњих, 3 средње шумарске, 3 средње градинарске, 1 виша пиварска, 34 ратарске, 41 зимња пољопривредна, 8 школа за домаћице, 6 нижих шумарских и 12 школа за остале пољопривредне гране. У њима је било 4569 ученика. Овде нису урачунате пољопривредне школе у Чешкој, Моравској и Шлезији И тамо их је знатан број. Чешка има: 5 средњих пољопривредних, 1 средњу шумарску, 13 ратарских, 24 зимње пољопривредне, 4 школе за домаћице, 1 нижу шумарску, 3 градинарске, 2 школе за друге пољопривредне гране. Моравска има 23 пољопривредне школе и Шлезија 5. И Угарска има доста оваквих школа, али за сад о томе немамо података.

Српски добротвор. Добар Србин, *Димитрије Николајевић*, занатлија из Панчева, одредио је 120.000 форината за оснивање *српске* гимназије у Панчеву. Било је већ Срба родољуба, који су свој иметак на исту сврху завештавали; али су Маџари увек били у стању, те то и мимо вољу завешталачку употребљавали на своје школе. За овај мах то мучно да ће им поћи за руком. Нека је велика хвала племенитоме Србину, који је умео од својих уста одвајати, само да помогне своме народу, који толико пати од туђина. Нека нам га Бог још дуго поживи, и нека би се и други имућни синови српски на њ угледали!

Лондонске основне школе. У овој најмногољуднијој светској вароши уписана су била прошле године у основне школе 752.103 детета, а походило је школе 578.827, деце. Проценат деце која нису долазила у школу, много је већи него ли у нашем Београду, који се не може ни сам похвалити најбољим похођењем основне школе.

Наставничка награда у Русији. По најновијем руском закону о основним школама, тамо учитељи служе 20 година и после тога добивају пензију. Одлични учитељи могу радити и после тога и тада имају и пензију и своју редовну плату. Исто тако и наставници средњих и виших школа могу и после ислуженога рока радити у школи и тада и они имају и пензију и плату. Колико смо ми само у овоме изостали иза Руса!

УМЕТНОСТ

Симеун Велики. — Концем маја представљана је у загребачком нар. казалишту нова трагедија др. Тресића под овим именом. Предмет је узет из историје, из доба Симеуна Великога. Византијски император Константин Порфирогенит испросио је лепу Рајну, кћер Симеунову. Рајна воли хрватскога краља Томислава и тужи што је отац даје за недрагога. Ту је на Симеунову двору и наш кнез Захарија Прибисављевић, као његов заробљеник, и он покуша да се ослободи љубављу Рајнином. Она га не воли, и у мало га хтедоше погубити за сувишну смелост према Рајни. Тек што њему опростише живот, а стиже гласник из Цариграда: Константин неће Рајне. Симеун бесни од љутине и спрема се на освету. У тај мах стиже посланик краља Томислава, да проси Рајну за свога краља. Симеуна то весели, јер се нада да ће на тај начин лако потчинити себи Томислава, за чим је давно жудео. Спрема се за борбу противу Византије. Захарија све чује и хоће да поквари Симеунове планове. Ту је свршен први чин. — У другоме чину је представљено бојно поље на Марици. На једној је страни Симеун, а на другој су византијска и српска војска удружене. Пред Србима је кнез Павле Брановић, кога Захарија мрзи свом душом. Захарија се почиње светити Симеуну: кришом му убије сина Ивана, па му изнесе и тело мртва Павла, потварајући на њ да му је убио сина. Симеун поверова и поврати му српску кнежевину. — Кулминација је радње у трећем чину: Симеун је приморао Цариград на предају; таман да да се потпише уговор о миру како га је он тражио, а стигоше гласи: Захарија напада на престоницу му Преспу и шиље помоћ Цариграду. Тренутак је био кобан. Симеун напусти Цариград и похита у своју земљу. Захарија не мирује. Он напреже сву снагу да завади Симеуна и Томислава, и пође му за руком. Томислав не хте на захтев Симеунов предати српске бегунце, и рат беше готов. Одатле сад настаје пети и последњи чин. Томислав је потукао Симеунова генерала, који је у име свога господара управљао Србијом, и на њ крете сам Симеун. Састају се Томислав и Симеун, али се не могоше измирити: Симеун хоће власт над свим балканским Словенима, а Томислав неће ни по коју цену да призна туђе господарство. Заподену се бој. Бугари западоше у хрватске заседе и изгибоше. Погибе и Симеун, и над његовим телом куну се балкански Словени, да никад више неће једни против других ратовати. Захарија је још пре тога погинуо, јер га одао прстен убивенога сина Симеунова Ивана.

Хрвати већ прогласише Симеуна Великог за до сада најбољу трагедију у својој књижевности.

РАЗЛИЧНОСТИ

Велики митинг у Паризу. — Ове године прослављају наши суседи Маџари хиљадугодишњицу свога доласка у Јевропу и заузећа земаља у којима су сада. Држање њихово према свима осталим народностима у Аустро-Угарској и пре је било лоше, а сад

су тако далеко терали, да су врло озлоједили противу себе све немаџарске народности. Противу таквога њихова држања било је доста протеста, али као да је најјачи био онај, који подиже српска, румунска, чешка и словачка омладина, које се школују у Паризу. Лицем на Петров дан оне заказаше велики митинг. Још пре девет часова велика дворана Ваграм била је пуна одличних похођана; било је преко 1000 душа, међу којима је било доста новинара и виђених француских политичара. У 9 часова ступи у дворницу *Емил Флуранс*, праћен својим пријатељима, и на једногласно захтевање заузе председничко место. Одмах за тим изабрани су и остали часници, па се приступило раду.

Прво узе реч председник митинга Флуранс и, поздравивши госте, у кратким потезима изнесе стање народности у Аустро-Угарској и положај Маџара према осталим народностима. Његов је говор примљен с највећим одушевљењем, и после дужега клицања и захваљивања Флурансу уста *Др. Драг. Живадиновић*. Он је у своме говору представио стање Срба у Аустро-Угарској, и говорио је о стеченим повластицама српскога народа које су Маџари самовољно уништили, о данашњем понашању маџарском. Говор му је неколико пута прекидан одобравањем, а нарочито кад помену Босну и Херцеговину и жалосно стање у њима.

У име Румуна говорио је *Оказијано*, а после њега устао је *Шмит-Бошез*. И њихови су говори били одушевљено поздрављени, нарочито последњега, који је нарочито истакао положај Маџара у тројном савезу.

На крају је опет устао председник Флуранс, и на његов предлог би једногласно усвојена ова резолуција: „Грађани и грађанке, сакупљени на збору од 11. јула (по н. календару) 1896. у сали Ваграм, под председништвом г. Е. Флуранса, пошто су саслушали говорнике Срба, Румуна и Чехо-Словака о историјском, етнографском и политичком положају тих народа, поздрављају верне и опробане пријатеље Француске и изражавају најтоплију жељу за народну и политичку еманципацију и једнакост пред грађанским и политичким законима у корист свих народа у Угарској без разлике раса."

После је овога секретар митинга Грујић прочитао многобројне честитке, које беху са свих страна стигле а после њега је М. Спалајковић у име српске омладине захвалио Флурансу на великој пажњи, коју је указао овоме омладинскоме митингу.

Сви париски листови најодушевљеније пишу о овоме митингу. Међу њима се нарочито истичу: Temps, Débats, Echo de Paris, Soleil, Nord, Patrie, Libre Parole, Paix, Rappel, XIX siècle.

Сви телеграфски поздрави митингу, који су морали ићи преко Пеште, нису отишли у Париз. Маџари су нашли за вредно, да их не пропусте преко свога земљишта. Тако су из Србије готово сви враћени, међу којима је и телеграм нашега уредништва, и ако их је било много. Па опет су они отишли, и ако касно, у Париз, поштом.

Часништво митинга сад спрема споменицу, у којој ће бити говори на митингу, и сви поздрави, нарочито они, које Маџари не хтедоше пустити.

Нека је хвала омладини, што је овако лепо схватила и извршила своју дужност!

Лепо одликовање. Друштво за дипломатску историју у Паризу имало је 5. јула ове год. свој годишњи скуп. Друштвени секретар и уредник Revue d' histoire diplomatique предложио је и скуп је једногласно изабрао нашега сарадника, *Др. Миленка Р. Веснића*, за свога члана. Из свега срца честитамо Др. Веснићу на овоме тако очитоме признању његова трудна и успешна делања на науци!

Почасни доктори. Будимпештанско свеучилиште, приликом маџарске хиљадугодишње прославе, изабрало је за почасне докторе философије: нашега песника Змај Јована Јовановића и филолога Ватрослава Јагића, професора у бечком свеучилишту.

Промоција. Не можемо нарочито не указати на 4. јули ове године. Тога су дана промовирани у бечком свеучилишту за *докторе философије* наш сарадник *Станоје Станојевић* и *Јован Радоњић* из Новога Сада, *Ђорђе Ђокић* из Сарајева, *Гавра Манојловић* из Загреба и *Димитрије Антула* из Београда. Искрено им честитамо! Нека бидао Бог да што више привреде своме народу и науци!

Српско удружење у Загребу. — Срби који уче у свеучилишту Фрање Јосифа у Загребу, имају удружење, коме је задатак помагање вредних а сиромашних Срба ђака у свеучилишту. Из извештаја тога удружења види се да је за ову годину добило 178 чланова, и то 69 оснивача са улогом од 30 фор. 28 помагача с годишњим улогом од 5 фор. и 81 пр. чл. Поред свих издатака друштвена благајница располаже са 3191 фор. и 87 новч.

Корисна удружења. Ми, Срби, доста олако напуштамо своје обичаје и ношњу и примамамо туђе. Нарочито у земљама преко Саве и Дунава то наноси велике штете нашем народу. Сад у Банату оснивају друштва која ће се борити противу моде и пречити ширење туђинштине по народу. Срећно, да Бог да!

Птице певачице. У јужној Африци нема птица певачица, а Енглези, којих има тамо прилично, воле их. Сад су настали и томе помоћи. Већ је из Лондона лађом опремљено 120.000 птица певачица. Тамо ће их пустити у слободу, да се одомаће и размноже.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Ернст Курцијус. — Немци за последњу годину дана изгубише неколико научника светскога гласа. Још нису залечене ране за Спбелом а смрт им уграби и *Ернста Курцијуса,* чувенога историка и познаваоца класичних старина.

Ернст Курцијус рођен је 1814. год. у Либеку. Родитељи му не пожалише труда и њихов даровити син би врло лепо упућен за живот. Он сврши гимназију у месту рођења, у Бону университет, слушајући чувенога Брандиса. Гетинген привуче пажњу младога Курцијуса, и он оде на тамошњи университет, да слуша Грима и Милера, па одатле оде у Берлин, где му беху професори Бек, Лахман, Ритер, Боп. 1837. година одлучи будућност Курцијусову. Те године грчки краљ Отон позва Брандиса, да му предаје грчку историју. Овај не мога, већ му препоручи свога ученика. Ернст оде у Грчку и тамо оста четири године. Ово четворогодишње бављење у Атини било је врло плодно за младога научника, и оно га упути на нови рад, који од њега створи научника светскога гласа.

Некако мало раније беше Јевропом овладало оно чудно одушевљење за класичном Јеладом, које доведе хиљаде бораца на Балканско Полуострво, да својом крвљу откупљују слободу Сократовим, Солоновим и Ликурговим потомцима. То одушевљење беше пробудило и у срцу многих научника необичну љубав према класичним старинама јелинским, и они са свих страна похиташе у стару Јеладу, да на самоме извору задовоље своју жудњу за познавањем и проучавањем тога парченцета наше земље, које је некада било тако на гласу. Таласи те Јелиноманије понеше собом и Курцијуса. Он се сав предаде испитивању и проучавању класичнога света у Јелади.

По повратку у Берлин положи још неке испите и 1841. би на университету у Хали промовиран за доктора философије, и пошто положи државни испит добије професорско место у француској гимназији у Берлину, где је остао до 1843. Те године поста доцентом у берлинском университету.

Захваљујући много случају, он у скоро би у стању развити своју научничку делатност. Једном његовом предавању о атинском Акропољу случајно беше присуствовала и принцеза Августина, којој се то предавање допаде, и она узе Курцијуса за васпитача своме сину, касније краљу Фридриху III. Ту је пробавио пет година, и тим наставничким радом много је користио науци, јер му он задоби моћно пријатељство краљевскога двора, а ово му опет донесе средстава, да може са успехом отпочети своја научна истраживања.

1850. он се врати на университет и после шест година би изабран за редовнога професора гетингенскога университета, а 1863. поста университетским професорем у Берлину. Сад тек обилно разви свој рад на проучавању јелинских старина. *Наксос, Олимпија* а нарочито његов *Пелопонез* доказ су његова неуморна рада у томе правцу. У њему се тада јави и жеља, да проучи историју тога класичнога народа, и он прилеже на посао и после извеснога времена јави се као плод тога рада његова *Грчка Историја,* која и данас има своју велику вредност.

Још генијални Винкелман беше уочио да не може бити потпунога познавања античкога света, без систематскога откопавања земљишта, на коме класични народи развијаху своју делатност. Курцијус наста да таквим ископавањима проучи домовину старих Јелина. 1852. он придоби за то принца Вилхелма I, и одмах чим би проглашено немачко царство, он доби материјалних средстава и крете у Грчку. Његов рад уроди обилатим плодом. Под његовим надзором би откопана стара *Олимпија* и нађоше се многе старине од значаја. По уговору, који његовим настојавањем би склопљен између грчке и немачке владе, све те старине осташе у музеју у Олимпији, а само дупликати и копије беху однети у Берлин.

Овај славни Немац није био обичан старинар, који је тежио да прикупи, нагомила што више споменика. Не, он је био дорастао послу кога се беше прихватио. Он је све споменике и старине марљиво испитивао и из њих проучавао и уметност зидања и пластику старих Јелина, њихов језик, митологију, њихову политичку и културну историју. Његови су научни погледи дубоки, његове су мисли зналачки изложене.

Ернст Курцијус неће бити постидан да стане у ред са славним Винкелманом и осталим трудбеницима на испитивању и проучавању класичне старине.

—чић.

Бичер Сту. (Beecher Stow). — Нема више, у животу славне списатељице нашим читаоцима добро знане занимљиве и дирљиве приче *Чича Томина Колиба.* Госпођа *Бичер Сту,* која је том причом обесмртила своје име, умрла је пре кратког времена.

Она је рођена 1814. године. Отац јој је био свештеник, и њему пође за руком, да својој милој кћери поред ваљана васпитања улије у срце и ретку љубав према ближњима. Још врло млада, Бичер Сту ступи као учитељица у девојачку школу коју основа старија јој сестра Катарина, у оно време педагог на гласу. У тој школи учитељевала је до 1834., а тада оде са оцем у Цинцинат, па се тамо и уда за једнога теолога који у брзо поста професорем у једном теолошком семинару.

Тадашње бедно стање црначке расе беше већ привукло пажњу многих племенитих душа. Црначко питање беше већ покренуто. И добра Бичер Сту не оста камена срца према овим бедницима, с којима поступаху њихови бели господари нечовечније но са животи-

њама, Судбина црначкога робља љуто је коснула њено срце, она проучи јаде тога у свему бесправнога робља, и ресултате тога свога проучавања изнесе у лепоме, занимљивоме облику, у причи Чича Томина Колиба, у којој је на врло дирљив начин изнела бедно стање црначкога робља. Чича Томина Колиба изиде у Бостону 1852. и за цигла три месеца растури се у *60000 примерака.* Она изазва читаву буру. И до тада се знало за многе нечовечне поступке Јевропљана с грешним црнцима, али је мало ко познавао све оне страхоте, које су бедни Црнци морали подносити од својих белих господара. Многи у први мах не повероваше у истинитост изношења Бичер Сту и устадоше против ове дирљиве приче. Многобројним белим богаташима, који трговаху робљем, такође није годила Чича Томина Колиба, те се и за њихов рачун подиже протест против ове приче. Велика Американка била је у мучноме положају; њена су изношења сумњичили, њу су нападали, али она није клонула. Живо и убедљиво је у својим чланцима доказивала и доказала, како је не само све истинито, што је она изнела, већ да је то тек само бледа слика онога, што трпе ти бедници. И она је победила. Њена прича била је варница, која распали духове. Поведе се дуга и мучна борба за уништење срамнога ропства. Та је борба прогутала безбројне људске жртве, али на крају крајева ропства нестаје, нема га више, бар не у онако ужасном облику, у каквом је до тада постојало. А за ту победу највише се има захвалити Бичер Сту и њеној Чича Томиној Колиби.

Са литерарно-уметничкога гледишта Чича Томина колиба није без својих мана; али она и није својој списатељици овековечила име као уметничка приповетка; она није дело уметника приповедача, већ је њу писала рука једне племените и осетљиве душе, која је била испуњена необичном љубављу према људскоме роду. Многа ће и многа права уметничка дела, временом заборављена, попасти слој прашине, а Чича Томина Колиба ће вечито прослављати своју списатељицу, причајући младежи, како и најсавршенији земаљски створ, човек, може бити суровији и немилосрднији од свакога звера.

После *Робинзона* мало је која књига толико чувена као ова прича славне Американке. До сада је доживела безброј издања. Преведена је готово на све важније језике, па и ми је имамо.

Бичер Сту писала је приче, романе, полемичке чланке о црначкоме ропству, расправљала је женско питање, претресала је поједина верска питања; али ни у чему није имала толико успеха, колико у овој простој причи, у којој је била изнела положај црначке расе.

Она је врло популарна, али до 1869. њена је популарност била још много већа. Те године је сама много наудила своме гласу. С њеним моралним назорима никако се нису могли сложити односи лорда Бајрона са рођаком му Адом и она тада жучно због тога нападе бесмртнога песника, и ако беше већ давно покојник. Она не хте о мртвима само добро говорити, и то јој нанесе много штете. Многи обожаваоци великога Бајрона нису јој никако могли опростити тај напад на њихова љубимца, и при публикацији каснијих њених радова љуто јој се осветише.

За чудо је да је и сама Бичер Сту у последње време била незадовољна својом Чича Томином Колибом, тако да јој је нису смели ни помињати. Њу је много мучила истина, да су толике жртве пропале у борби, коју је она том причом изазвала.

Слава великој Американци!

Жив.

ЈЕФТАН Р. ШАНТИЋ

Ево, утрну још једна звезда на књижевном небу нашем. Тек је ми лепо запазисмо и почесмо се сладити њеном и ако не тако великом, а оно благом и милом светлошћу, а ње неста, изгуби се и оста само светао траг њен.

Јефтана Шантића нема нам више међу живима. Преминуо је у двадесет првој, а већ су две године, како се у српским домовима разлежу гласи његове песничке лире и како се наслађујемо његовим лепим причама. Био је још почетник, али почетник, који је био почео поузданим кораком ступати на трновиту стазу, којом му већ греде брат Алекса и побратим Светозар. Као да је осећао да неће за дуго гледати своју, и ако подјармљену, кршну Херцеговину, па је журио да што више привреди своме роду. Босанска Вила, Бранково Коло, Зора, Браник бројали су га међ' своје ревносне сараднике, а и наши читаоци су доста пута уживали у његовом простом, али течном и слатком писању.

*

— Ћамиле, Ћамиле — у новелети истога имена, коју ћемо донети у свесци за овом, узвикује покојни Јефтан главном јунаку, који са насиља аустријскога мораде напустити своје огњиште и отићи у свет. — Да ли се сјећаш своје миле бабовине и трошне куће твојих старих дједа? Повуче ли те кад гођ страсна жеља овом голом стијењу и српској својој браћи? Или можда вјечни сан боравиш? Ако си жив, а ти не иђи још овамо... По твоме дому израстао брштан, невјерија је још силна и башкари се по твојој бабовини, а голо стијење постало је маћеха свом народу. Не долази!....

Њега је љуто тиштала несрећна судбина нашега народа. Врло велика осетљивост према српским јадима и донела је клицу његовој болести Жеља му је била да види Српство уједињено, и сам је на томе делао колико је могао. Због силнога напрезања снага га за рана поче издавати. То је и са̂м опажао. и би му врло тешко, «Мучно да ћу бити срећан пролити своју крв за српску слободу!» говорио је. А недавно у песми вели:

„Усан'о је извор страсти, с њим и љубав моја свела,
И сад само сузе лијем над могилом од пепела.“

Није сузе дуго лио. 28 јуна престало је куцати његово племенито срце. Преминуо је у своме родноме месту Мостару, у крилу својих милих и драгих, од проклете сухе болести.

Нека ти је лака земља, драги Јефтане! Вечити си спомен већ сам себи радом подигао!

Дач.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ПОСЛАНИЦА ДРУГУ

Себичност и глупост, досада и мора, —
Већ сам давно жељан искренога збора...

Да ме боље друштво и прилике круже,
Пис'о би' ти, веруј, и раније, друже;

А овако воља посрне и пада,
И наступи време кад те мржња свлада;

Све кроз мржњу гледаш, све се у њој губи,
Па мрзиш и оно што ти срце љуби....

Да знаш како живим? Као у сред кала,
Нити имам вере, нити идеала.

Младалачке снове притиснула тама,
И рујине стоје од негдашњег храма.

Зид'о би' их с нова у висине неба,
Ал' не могу, друже, јер ту снаге треба.

Ил' шта да ме крепи? Ова варка пуста,
Ил' лаж, која мили из свачијих уста?

Пуно подлих горе, а заблуда доли, —
Па шта ћу да ценим, шта да срце воли?

Радо прошлост сањам... Сећаш ли се, је ли,
Оних наших мисли и прегнућа смели'?

У срцу је тада чиста љубав сјала,
Ко најлепша звезда да је с неба пала.

Волели смо људе, на груди их звали,
И к'о огањ били, који челик кали.

Борили се мушки на правдиној страни.
Тако некад беше.... А сад! Али ма'ни!

Горчину ми сињу у залуд је крити,
Још кап једна само, па ће много бити.

Ал' опрости, друже! Има тешких дана,
Кад потече крвца из свих старих рана.

И тај удес мучни мене сад је спут'о,
И не рекох право, јер ме боли љуто.

Ал' ко борбу тражи, никад не сме клећи,
Зато напред, друже, борба борца срећи.

Напред чврстом вољом и јачином правом,
Напред, снове наше да створимо јавом!.

Је ли савест искра са небесног крила,
Шта нам онда може и пакост и сила?

Што ћу у гроб пасти, то ме увек чека,
А ти прими барјак свести и човека.

Понеси га напред. А кад паднеш и ти,
Примиће га други и даље га вити.

Да, таква је борба! Ту не ниче цвеће;
Али вера наша нек нас напред креће.

Милорад Ј. Митровић

НЕИМАРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО К. П., БИВ. УЧИТЕЉ

ДЕО ПРВИ
ЗАКЛЕТВА

Кмет у Горачићима

Недалеко од речице Драгачице, на јужним окомцима планине Јелице, два часа далеко од Трнаве, налази се село Горачићи. У овом селу, а након несрећне тринаесте године, кметоваше по вољи турској неки Павле Илијћ.

Беше то човек осредња раста, дежмекаст, с великом главом и дебелим клемпавим ушима. Коса риђа, кратка и ретка, лице ћосаво и развучено, очи лисичје, нос дебео и широк, глас женски, цело држање подмукло, — све знаци једног од оних типова, на које народ пружа прст као на бића, која је са̂м Бог обележио, хотећи тиме да нас сачува напасти.

Спољашност Павлова беше веран израз унутрашњости му. Готов је био да врши све на што га страсти подстицаху. За влашћу је жудео преко мере, а особите вештине имађаше да се под кожу подвуче и додвори. Латиф, видећи у њему поуздана и подесна човека за своје намере, спријатељи се с њим брзо и окмети га. Павле се труђаше да оправда очекивања Латифова. Имајући на својој страни потпору његову, он је прилично успео да се у селу отклони све што би личило на незадовољство. Разуме се, мржња је на спрам њега сваким даном расла, али је он о томе мало рачуна водио. У колико на једној страни губљаше, у толико два пута на другој добиваше.

Латиф и остале аге и бегови беху с њим задовољни. Његова кућа постаде прави хан. О издацима није водио рачуна, јер је имао и сувише начина да их двоструко накнади.

Кмет Павле имађаше сина Жарка. То беше младић висока раста, лепих црних очију, умереног и правилног носа, танких црних брчића и малених уста. По некима личио је на матер, по некима на оца. Ове разне оцене долазиле су од разног мерила. Једни су ценили више физичку, а други моралну страну његову. Ако обоје може послужити за мерило, онда су и једни други имали право.

Жарко беше јединац у оца. О св. Илији 1813. беше напунио двадесету, и отац већ помишљаше да га жени. Син је провидео намеру очеву и труђаше се да своју „зрелост" посведочи. Носио се лепо и био је кицош. Најрадије се јављао у маленој шубари, коју би увек мало наерио, како би му се на десној страни могла видети брижљиво углађена коса. Врхови његових танких, црних брчића ретко кад да не беху међу палцем и кажипрстом. Удешавајући брчиће удешавао је и очи и уста. Кад би опазио какво лепо чељаде, веома би радо подигао десни брчић и лево око. По нека би се зарумeнила, оборила очи, и удвојила кораке, а он би тек стао, осврнуо се, и упредајући брчић, по што год промрмљао.

У ово време беше на гласу кућа Манојла Прокића. Манојло беше припознат у целом Драгачеву, а нарочито са многих услуга које беше учинио својој земљи. Могао је имати око шесет, али још беше снажан и окретан. Остао је удов 1804, а у рату од 1809. изгубио је и последњег сина. Од родбине имао је само једну сестру, која беше удата за војводу жупског, Петра Ђукића. Кад овој 1813. погибе муж, он је заједно са децом прими у своју кућу.

Манојло беше имућан човек. Оставши без свога порода, он све своје имање завешта сестриној деци. То се у брзо прочу по селу, па се многи заинтересоваше његовом кућом, којима беше замакла за око његова одвећ лепа сестричина.

Кмет Павле прорачуна да би ова прилика згодна била за његова сина, па, као човек од заната, намисли да се користи. Син беше некако дознао ову намеру, па поче чешће обилазити око куће Манојлове, трудећи се да како год привуче на

се пажњу девојчину. Једном је беше спазио где по градини разастире платно, па му се учини лепша но икада. Од тог часа као да му се ђаво подвукао под кожу. Не могаше никако да се смири. По неколико пута на дан обилазио би и око куће чепао. Више пута навлаш би застајкивао, жмиркао и кашљуцао, само да би привукао на се пажњу. Али, као за пакост, девојка се ретко виђаше у градини, а и кад би се видела, не падаше јој на ум, да на те чапкунлуке обрати пажњу.

Међутим отац Жарков беше разапео мреже на све стране. Решио се пошто по то да у кућу уведе ово чељаде, не само лепо већ и богато.

У суседству газда Манојлову становаше Обрад Момировић, добар домаћин и припознат човек у целој околини.

Једног дана, баш некако пред Цвети, Обрад нешто чепркаше пред кућом. Он се беше занео послом, па и не опази кад неко са вратница викну:

— Брат' Обраде!

Чувши овај глас, Обрад спусти мотику, наслони се на њу и погледа пут вратница.

То беше кмет Павле.

— Можеш ли часком? — рече кмет и махну руком.

Обрад остави мотику, протрља дланове и изиђе.

Кмет Павле узе га за руку, поведе на страну и прошапута:

— Хоћу да ти поверим једну тајну!

— Слободно, брат' Павле — одговори Обрад гласно.

— Али.. знаш! — промрмља кмет и метну прст на уста.

— Не брини, човече... Као да си у земљу закопао.

— Газда Манојло нема деце?

— Има....

— Има, али му нису рођена — утаче се кмет.

— Од сестре — прихвати Обрад.

— Јест... тако је.

— Па?

— Овај... Како јој беше име?

— Коме?

— Па... Бога ти .. сестричини?

— Ена... Енија... тако некако — одговори Обрад.

— Она је већ за удају?

— Скоро, бо̑ме.

— Мени се то чељаде допало... Како би било...

— Шта, брат' Павле?

— Како би било, к'о велим, да ми буде сна̑?

Обрад обори главу и стаде ногом чепркати по шљунку.

— Ти знаш мога Жарка?

— Знам... Како не бих знао! — одговори Обрад и диже главу.

— Па шта велиш?... Да ли би била згодна прилика?

— Оно... не би лоше било, само не знам шта јој ујак мисли. Он јој је сад све и сва.

— Та то је лако. Ви сте кумови — рече кмет смешећи се.

— Јесмо, али о томе нисмо никад зборили.

— А што би, к'о велим, манисао? Жарко је леп, здрав паметан младић, а хвала Богу није ни оскудан.

— Тако је, брат' Павле, али ти ја не умем ништа рећи.

— Да немаш ти ког другог? — рече кмет, тапшући га по рамену.

— Не, брат' Павле. Него... чини ми се, да она има...

— Вереника... а? — прекиде га кмет и намигну десним.

— Тако ми се чини.

— А кога?

— Бо̑ме не знам.

— Чуј, брат' Обраде — рећи ће кмет после краће почивке. — Ти можеш све... Кумови сте. Газда Манојло послушаће јал' тебе, јал' никог... Није да се хвалим, ти сам знаш... Шта фали мом Жарку? Добар је, паметан је, здрав је, леп је, што год хоћеш... Отац му је, хвала Богу, имућан човек, а и припознат... Де̄д, реци, да није тако?

— Тако је, брат' Павле, али знаш, кад девојка уврти нешто у главу?

— Оно јест, имаш право, брат' Обраде. Али кад се хоће, све се може. Окупи ти с' једне, твоја домаћица с друге, сваст с треће стране, па је ствар готова.

— Добро, добро, брат' Павле. Ја ћу се већ потрудити — одговори Обрад и пружи руку.

— Учини... знаш... неће ти бити криво.

— Не брини, брат' Павле. Што год будем кадар — учинићу. Само велим... помучно ће ићи...

— Е дё сад !... Што помучно ? Мањ ако нећеш ?

— Хоћу, брат' Павле, хоћу... Окушаћу колико сутра.

— Е нека је са срећом — рећи ће кмет, па стиште Обраду руку.

— Доћи ћу да се известим — рече он при поласку. По том диже прст више десног уха и додаде: Али... к'о што рекох !...

— Не брини, брат' Павле — одговори Обрад и врати се дома.

*
* *

Обрад Момировић растаде се с кметом горачићским, врати се кући и исприча домаћици целу ствар.

Илинка — тако беше име његовој домаћици — познаваше Спасенију врло добро. Она му одмах рече, како од свега тога не може ништа бити, и како би узалуд било и покушавати.

— Спасенија – говораше му она — има свога вереника, коме се давно заверила. Зар да погази своју реч ? — Та она би се пре жива закопала ! И то још за кога да пође ?!... За Жарка !... Та ни сâм ујак не би јој то допустио. Ти знаш која је кућа Павлова. Зар кћи Ђукићева да пође за сина једног удворице, једног изрода !... То би тек лепо било !... Ти добро познајеш газда-Манојла. Неће се тај дати ни осолити. Слободно и не започињи ништа.

Обрад и сâм увиђаше да је тако, па се с тога дуго снебиваше. Међутим, Павле не даде му никако мира. Непрестано је долазио и наваљивао. Шта да ради ? Гореo је између две ватре. Ако ништа не предузме, погазиће задату реч; предузме ли пак што, може се замерити свом најбољем пријатељу.

Дуго премишљаше шта да ради. Најзад се реши да покуша.

Једног дана затече Манојла на само, и у дужем разговору рећи ће му :

— Куме ! Немој ми што замерити

— На чему, куме ? — одговори Манојло.

— Ти имаш сестричину ?

— И сестрића, Богу хвала.

— Нека су живи! — рече Обрад и подиже капу.

— Да Бог да̑, куме!

— Енија је већ за удају.

— Готово, куме. О Великој Госпођи напуниће деветнаесту — одговори Манојло поносно.

— Како би било да је удомимо?

— Божја воља, куме.

— Боме јављају се просиоци.

— Ене де!... А ко, море? — упита Манојло, смешећи се.

— Има их... знаш како је, куме? Енија је лепа, млада, из добре куће, а свет к'о свет: разбира, тражи...

— Оно... тако је. — А ко ли то за њу разбира?

— Па...

— Реци, куме, реци.

— Ти знаш Жарка.

— Ког Жарка?

— Оног Павловог.

Газда Манојло плану, као да га ко жеравицом посу. Он се диже, исправи, подбочи и рече:

— Ама, је ли онај кметов?

— Да... дође човек, па...

— Куме! — прекиде га Манојло, трудећи се да угуши гнев што му душу пробијаше, — знаш ли чија је Енија?

— Знам, куме — одговори Обрад збуњено.

— Знаш ли из чије је куће?

— Знам и то.

— А знаш ли Жарка? Знаш ли чиј је и какав је?

— Знам, куме; али...

— Па где би ми, куме, душа била, кад бих кућу Ђукићеву помешао са кућом удворице!?... Где би ми душа била. кад бих ово красно чељаде дао оном блесану, што ће бити гори од оца!?

Обрад обори главу, па ни речи.

— Куме!.. Не помињи ми више ту кућу, тако ти Бога. Та̑ сва ми је црна пред очима!

— Опрости, куме! — рече Обрад и диже главу. — Нисам мислио да те вређам. Знаш како је, кад те ко салети. па ти

не да̂ мира. Дужност ми је била да те упитам, јер ми човек додија... Е довде ми већ дође запиткивањем.

— Оно... тако је, куме; али да не да̂ Бог! — одговори Манојло и метну крст на се.

Обраду би криво што и заподену разговор о овоме, па се упе да скрене разговор на другу страну.

Манојлу пак не би право, што беше тако опор према куму, па једва чекаше да у другом разговору заглади оштрину првих речи.

Они се растадоше као кумови и добри пријатељи.

*
* *

Кмет Павле очекиваше Обрада, али не могаше да га сачека. Једног дана случајно се сукоби с њим и овако гаослови:

— Добро те ми не умаче!

— Што, брат' Павле? — одговори Обрад, нашавши се у чуду.

— Зар тако ти... а? — рече кмет, а очи му закрвавише и усне задрхташе.

— Како?

— Хм!... Како!? Зар се тако држи реч? У место да наводиш за мог Жарка, а ти нашао неку скитницу, па хоћеш њему да утрапиш девојку!... То ли је онај твој вереник!?

— Бог с тобом, кмете!... А ко ти то рече?

— Гле, како се прави!.. Е... ти мислиш да ја ништа не знам! Хоћеш у очи да ме лажеш, и то кога? — мене... кмета! — грмну Павле и лупи се песницом у груди.

— Неко те је преварио, брат' Павле! Што сам могао — чинио сам; али шта знам, кад ујак не да̂. А и девојка...

— Шта? Ујак не да̂! — прекиде га Павле. — Коме ти то? — Зар ми је бољи онај пробисвет, што се долуњао овде, па буни село? Знам ја све! Пази се добро. Имаћеш посла и ти и Продан, и онај калуђер, што буни свет — рече кмет оштро, и подиже прст више главе.

Обраду задрхташе усне.

— Последњи те пут питам: хоћеш ли одржати реч?

— Одржао сам је, брат' Павле. Питао сам, али човек не да̂. Силом се не може.

— Е вала, мора се! — продера се кмет.

— Шта рече?... Зар силом?

— Силом... да... силом!

Обраду се окрете село. Он не беше у стању да се уздржи.

-- Јеси ли чуо, кмете... Турчине... изроде! — цикну он и као гуја испрси се. — Нит' је било, нит' ће бити то што рече!... Ево ти отворено кажем: неће кћи војводе жупског прећи твога прага!... Јеси ли разумео!?

То рече, па се окрете и оде.

Кмет се узневери. Он стаде као укопан, а лице му се у мах промени. На место жеравице, подиђе га зеленило

— Платићеш ми то! — рече он јетко, па продужи пут.

Кмет у послу

Од тог доба протече неколико месеца. Павле беше са свим раскинуо с Обрадом Момировићем. Душа му је пламтила гневом, и он тражаше прилике да му се освети.

Једног јесењег дана, исте године, сеђаше он пред кућом и нешто опако премишљаше. Беше налакћен на десницу, а у левој држаше велики чибук. Поглед му блуђаше по дворишту. Час по час трзао би густе димове и пуштао их у колутима, час би пак трљао уши и уплетао зулове.

У таком положају проведе дуго времена. На један мах прену се из заноса, куцну прстом по челу и лупи руком по колену.

Беше се нечег присетио.

— Од кад се мучим, а никако да се сетим! — рече он у себи

— Тако лепа удовица, а ја се мислим чиме пашу да обрадујем!... Вала њу, или никоју другу. Она ће бити најлепши цвет у харему пашину.

Тако говораше кмет у себи, а лице му обасја ненадна радост. Он метну чибук у уста и трже.

Дима не беше.

— Марта! — викну он, чачкајући прстом по лули.

Из куће се нико не одазва.

— Чу ли ти, Марта! — продера се он јаче и удари чибуком по диреку.

Омалена, бледа и сувоњава жена истрча из куће.

То беше његова домаћица.

— Где си, море?... Зар десет пута да те вичем?.. Ватру! — рече он и набра чело и обрве.

Жена се узневери.

— Ватру!... Шта си стала? — осече се кмет и окрете главу.

Жена оде, али се брзо врати, носећи жар на иверу.

— Ниси могла у чем другом? — промраља кмет преко чибука.

Жена приступи и принесе ивер. Ну у том рука јој задрхта, жар паде и распршта се.

Павле се испречи, прострели је очима и загрме:

— Немаш црепа у кући?

Жена не одговери ништа. Брзо се врати и донесе на црепу повећу жеравицу.

Павле припали лулу, затури главу, и поново се даде у мисли.

— Нема милости! — говораше он у себи. — Прво ћу с Аном, па после с оном девојчуром. Тад' ће ми срце бити на месту. Познаће она уља кмет-Павла. Са мном се ухватио у коштац. Шта му буде. Ко је са мном почињао, рђаво је дочињао... Лепо ми веле људи да су ти Глигоријевићи и ти Момировићи хајдуци, али ја не верујем... Све им је неправо, све се буне. Шта би хтели? — Власти и господства!... Е нећете, вала, док ми је главе на раменима.

У тај мах искрсну његов момак, носећи на глави велику котарицу с кукурузом. Момак дође до амбара и спусти котарицу.

— Шта ћеш то, Марко? — упита га кмет.

— Да пренесем кукуруз! — одговори момак.

— Зар сад нађе?... А где ти је био дан?

— Био сам на њиви.

— Шта на њиви!... Сутра дан на главу па преноси.

Момак га погледа.

— Вуци се! — осече се кмет.

Момак диже котарицу и оде.

Кмет искрљешти очи за њим, држећи чибук у устима.

— Марта! — викну он.

Домаћица се појави на вратима.

— Какав си то жар донела?... Ватру амо!

Домаћица донесе повећу жеравицу и спусти је у лулу.

Кмет тргну неколико пута. За тим оштро погледа у домаћицу и рече:

— Добро те не донесе читаву гламњу.

Она се наже да види шта је.

— Хајд одлази! — рече он и окрете главу.

Она се погури и оде.

Кмет остаде сâм. У околини не беше никога. Тек по која кокош пређе преко дворишта, полети на амбар, с амбара на дуд, тражећи преноћиште.

У том се отворише вратнице. Један човек уђе у двориште.

— Од куд ти, Јанко? — рече кмет дижући се.

— Дођох послом — одговори човек, па приђе и шану му нешто.

— Добро, добро — рече кмет живо и изиђе с њим на улицу.

— Док је чича Ранко жив, тешко ће што бити — рече Јанко, мотрећи да га ко не чује.

Јеси ли шта покушавао? — упита га кмет.

— Јесам, али ми онај Раденко непрестано квари посао.

— А што си баш тако бегенисао Милену?.... Знаш ли ти да она има двоје деце с Бркићем?

— Знам.

— Па?

— Примио бих је с децом, ако се баш мора. Отац јој је оставио грдно имање.

—Тако! – рече кмет истресајући лулу о длан... А да ли те је кад год волела?

— Како да није! Мало је требало па да пође за мене. Онај несрећни Раденко....

— А имаш ли ти ово? — рече кмет и превуче палац преко кажипрста.

— Имам.

— Колико?

Јанко се маши руком у недра, извади десет жутих и показа кмету.

— Још? — рече кмет гледајући Јанка право у очи.

— Није ми се десило више. Добићеш сутра.

— Добро. Дај то па иди. За остало не бери бриге. Метнућу ја међу њих крв и нож.

— Хвала ти, кмете — рече Јанко и предаде му новац. Остало ћу сутра донети.

Они беху већ далеко измакли. Сунце беше већ у пола зашло. Сјајне пруге његове зрачиле су плаветнило небесно и у даљини обасјавали врхове високих планина. Кмет опази неколико људи на друму, стаде и настреши руком чело.

— Е, тако, тако, брат' Јанко — рече он пружајући му руку. — Сутра ћу те чекати. Донеси што си обећао, а за остало не брини. Ја ћу удесити све како ваља.

Јанко стиште руку кметову, и растајући се с њим рече:

— Ето ме сутра зором!

Ноћни лов

Људи, које кмет беше спазио на путу, стигоше у село. То беху момци Латифови

— Куда ви? — упита кмет.

— У Лопаш — одговори Ахмед, најстарији момак.

— Хоћете ли се дуго бавити?

— Три — четири дана.

— Кад се отуд вратите, ударите на моју кућу.

— Хоћемо, одговори Ахмед.

Момци Латифови продужише пут, а кмет се врати кући.

*
* *

Момци су одржали реч. При повратку из Лопаша сврнуше кметовој кући и остану да преноће.

После вечере кмет изазва на страну домаћицу и рече јој:

— Ноћас имамо да свршимо важан посао. Ти ћеш. .

— Какав посао?... прекиде га домаћица.

— Зини да ти кажем! — осече се кмет. — Зар ти мораш све знати?... Слушај што ти говорим!.. Ми имамо ноћас да свршимо важан посао. Ти ћеш посвршавати по кући што треба, па ћеш са Жарком отићи сестри. Тамо ћете преноћити.

— Жарко није овде.

— А где је?

— У Самаилу, код стрица.

— Што ће тамо?

— Ти си га пустио.

— Кад?

— Па, јуче.

— Добро — рече кмет срдито. — Онда ћеш ићи ти сама. Али памет у главу! Ником ни речи... Јеси ли разумела?

— Јесам — одговори Марта.

— Сад одлази, па како ти рекох.

Домаћица оде, а кмет зовну Мирка, рече му нешто, па се врати у кућу.

Момци Латифови сеђаху око ватре и збиваху шалу.

— Јесте ли ради да обрадујете пашу? — рече кмет седајући међу њих.

— Како не? одговоре момци.

— Е онда морате ноћас у лов.

— Учинићемо све за пашу, одговори Ахмед.

— Али је лов помучан.

— Има нас доста — рече Ахмед и баци поглед на другове.

— Па богме и опасно, — додаде кмет.

— Не брини — рече Ахмед, и пљесну се дланом по силају.

— Јеси ли познавао Гаврила Глигоријевића?

— Јесам.

— Од њега је остала удовица, млада и веома лепа. Лепшег чељадета нема у целој нахији.... Њу нам ваља ноћас уловити.

— Виђао сам је — рече Ахмед. — Заиста лепше хануме у пашину двору не би било.

— Јест... Само је ваља уловити.

— Лако је то.

— Ваља бити обазрив.

— Што ?

— Да се село не побуни... Шесторица вас је само.

— Доста нас је. Кадри смо ударити на двадесет.

— Биће боме и шесет, ако не будемо паметни.

— Како јој беше име ? — упита Ахмед.

— Ана — одговори кмет.

— А где живи.

— Овде у селу... Јеси ли спазио ону кућу код потока, тамо код оног бреста.

— Јесам.

— То је кућа Обрада Момировића. Његова је домаћица сестра Анина.

— У том се отворише врата од куће.

— Шта је, Мирко ? упита кмет момка.

— Све је добро.

— Јеси ли добро разабрао ?

— Јесам... Ана је код Обрада још од прекјуче. Сестра јој је јако бо̂на. Очекују последњи час.

— Има ли кога од суседа ?

— Само две — три жене.

— Море, главом да се ниси шалио !....... Јеси ли добро разабрао ?

— Видео сам очима својим.

— Ако ли налетимо ? -- рече кмет и заврте главом.

— Не бој се — одговори Мирко.

— На посао ! — рече кмет и диже се... Ти ћеш, Мирко, спремити кола, па право под онај брест. Кад лов уловимо стрпаћемо га у кола, па с њим у Чачак. Са мном ће поћи тројица, а остали се могу вратити да преноће.

Момци Латифови поустајаше и један по један изиђоше из куће.

*

* *

Ноћ се беше у велико спустила. Подерани облаци гањаху се небом, и кроз продоре њихове кад и кад по која звезда помоли своје лице. У селу мртва тишина. Овде онде по који пас заурла и тиме да знака, да̂ у селу има живе душе.

У неко доба ноћи једна кола пројурише кроз село и зауставише се недалеко од потока. У колима беху два човека. Кад кола стадоше, један од њих сиђе и упути се право потоку Дошавши до једне куће, човек стаде и почне зверати на све стране. У тај мах из потока искрснуше неколико оружаних људи.

Човек их познаде.

То беху момци Латифови и кмет горачићски.

— Јеси ли ти, Мирко? — чу се глас кметов.

— Ја сам.

— Је ли све спремно?

— Јесте.

— Где су кола?

— Под брестом.

— Је ли тамо Алија? — упита Ахмед.

— Јесте.

— Да нема ког прикривеног под стајама? — рече кмет.

— Нема. — Од мушких глава у кући је само Обрад.

— Нађи се код кола. Све нека је спремно.

Момак оде, а кмет махну руком. Ахмед и остали пођоше за њим. Вулајући се уза саму ограду, дођу наспрам једне стаје и ту се зауставе.

— Овде ће остати двојица — рече кмет Ахмеду. — Остали ће за мном.

Рекавши ово, кмет обазриво прескочи ограду и обрете се између ње и једне стаје.

У околини беше мртва тишина. Отмичари стајаху непомично, вребајући у тамној ноћи.

Прође четврт часа.

У том се отворише врата од куће и светлост обасја двориште. Кмет се лагано довуче до стаје и посматраше.

Једна жена изиђе из куће и затвори врата.

— Није то — рече кмет шапатом момцима.

Жена се у скоро врати, уђе у кућу и залупи врата за собом.

Тишина поново овлада.

Момци поседаше на земљу и очекиваху заповест. Ахмед стајаше на углу стаје и посматраше.

У неко доба зачу се из куће неки јаук, неко нарицање и кукање. Момци поскочише и прибраше се око кмета.

— Мора да је умрла — рече кмет.

— Ко? — упита Ахмед.

— Домаћица Обрадова.

У тај мах врата се отворише.

— То је Ана! — . . . . Пазите! — рече кмет шапатом.

Жена се беше упутила право к стаји. Глава јој беше оборена, а из груди отимаше јој се уздах и јецање. Она приђе к стаји, и тек што се маши руком да отвори врата, а четири снажна човека шчепаше је, пренесоше је огради, подигоше и пребацише на другу страну.

Жена се отимаше из све снаге али у заман. Њена вриска не уцвели срце отмичара. Не беше никог да јој помогне. У кући се и даље кукаше и нарицаше, па нико и не чу њено запомагање.

* * *

Ахмед, Јусуф и Јашар испратише кмета и остале, па се вратише у село да преноће.

Кућа кметова била је пуста. У њој не беше живе душе. Ахмед и његова два друга, зарад сваке сигурности, затворе и предња и задња врата од куће, подупру их и уђу у одају.

Јусуф и Јашар заспаше одмах. Ахмед леже, али никако око да склопи. Обузеше га црне мисли. Он се диже, запали чибук и стаде премишљати. Предањ искрснуше страховите слике. Другови му хркаху, и то хркање још више му душу мучаше. Час по час устао би, ходао по соби, трљао чело и очи, трудећи се да стресе терет са душе своје.

Око по ноћи осети умор и леже. Сан га поче хватати. Али тек што му се трепавице сведоше, а неко шушкање пробуди га. Он се трже, подиже главу и стаде ослушкивати.

Као да беше чуо неки глас, неки топот, који с поља долажаше. Срце му закуца као у детета, а у ушима му силно затутња. Он скочи из постеље, лагано приђе прозору и назвири кроз једну рупицу на капку. Опази неке сенке, које тумараху тамо-амо и прикупљаху се у гомилу.

Ахмед изиђе лагано из одаје, приђе предњим вратима и принесе око пукотини. Одатле, готово без душе, дође до задњих врата, и ту назвири.

Кућа беше опкољена.

Ахмед се једва држаше на ногама. Сваки мишић дрхтао је на њему. Слепе очи да искоче, а у ушима као да беху сместене батерије.

Он се врати у одају, пробуди другове и једва им изусти:

— Пропали смо!

Јусуф и Јашар, буновни, не разумеше га.

— Пропали смо! — понови Ахмед.. Кућа је опкољена.

Јусуф и Јашар скоче, дограбе оружје и полете у кућу.

Ахмед приђе огњишту и ногом разгрну жар.

По кући се просу слаба светлост.

У тај мах на предњим вратима страшно затутња.

Јусуф и Јашар полете задњим вратима, али и ова беху заузета.

— Пропали смо! — рече Ахмед, па стаде на сред куће, извади пиштољ и запе га.

Јусуф и Јашар учинише то исто.

У том тренутку предња врата прснуше о зид, и момци Латифови видеше до 10 сељака с напереним пушкама.

— Доле оружје! — загрме неко из гомиле.

Ахмет познаде глас Обрада Момировића, и стаде као укопан.

— Предајте се! — грмну Обрад и ступи у кућу.

У том треснуше о зид и задња врата.

Момци Латифови беху у клопци.

— Доле оружје! — викну Обрад и потеже пиштољ.

Ахмед клону, пусти пиштољ и ступи корак напред.

Јусуф и Јашар учинише то исто.

— Везујте их!

Три момка Латифова беху везана и из куће изведена.

На један час доцније неколике пушке одјекнуше више села.

Сутра дан Горачићани, пролазећи мимо кућу Обрадову, застајкиваху и посматраху једну могилу.

То беше гроб.

У њему беху три Латифова момка: Ахмед, Јусуф и Јашар.

Рушење светиње

С овим невољама иђаху упоредо и многе друге.

Турци, нашавши да су уредили све како ваља, приступише уређењу својих харема.

Уређење турских харема беше обесвећење породица српских.

Сулејман Скопљак паша и помоћник му Ћаја приступише овом срамном послу. За њима дођоше на ред Серчесма, Латиф и остали. Момци ових силника размилеше се по селима и одвођаху све што виђеније беше.

Ова отмица, ово рушење породица, изазва јак отпор. Село Лазац, недалеко од јужних окомака планине Јелице, даде први пример.

Мирко Лазаревић, имућан и виђен човек у Ласцу, имађаше две кћери. Лепота старије беше очарала момке Латифове. Они је преваром домамише у једну кућу, и са још двема поведоше у Чачак.

Мирко и остали увређени родитељи дочују то, сакупе пријатеље и с њима полете у потеру. Не далеко од села стигну момке, опколе их и нападну их.

Отвори се права борба.

Двојица од отмичара, видевши опасност, измакоше напред и потераше повезано женскиње низ поток. Остали заузеше бусије и осуше ватру на сељаке.

Ово пушкарање узбуни сву околину. Сељани потекоше у помоћ и нападоше на отмичаре. Крв паде и с једне и с друге стране. Борба трајаше читав час. Најзад отмичари буду савладани и принуђени да се предаду.

Она двојица, што гоњаху повезано робље низ поток, побоје се да не падну живи у руке, напусте плен и нагну кроз шуму.

Кад глас о овоме стиже у Чачак, Латиф се разјари, као лав, и одмах се крену у Лазац. Собом поведе и Хаџи Продана.

Дошавши у Лазац, Латиф похвата преко педесет најодабранијих људи, окује их и испрати у Чачак. По том стаде беснити као никад до тада. Не беху остала на миру ни чељад самог домаћина који га беше у кућу примио и најлепше угостио.

Хаџи Продан беше сведок ових невоља што их Лашчани претрпеше од беснога и помамнога Латифа. Сва његова световања да спасе бар оне који ни у чем не беху криви, не помогоше. Молбе његове разјарени Латиф сурово одби, претећи му свом строгошћу, ако још једном покуша да тражи милост за хајдуке и хајдучку браћу.

Узруја се душа у Хаџи-Продана. Он виде да му опасност све више грози и да је дошао час кад му се ваља решавати.

На конаку беху заједно. Сутра дан, око по ноћи, неко закуца на врата одаје, у којој Хаџи-Продан спаваше.

Хаџи-Продан лежаше будан на постељи. Већ је протекло два часа, а он никако да сведе очи. Силан терет свалио му се на душу, па га мучи и претура на постељи.

Чувши куцање, скочи с постеље, докопа пиштоље и лагано приђе вратима.

— Отвори! — чу се шапат.

— Ко је?

— Ја... Миладин

Хаџи-Продан познаде глас домаћинов.

— Отвори. Ево Палалића из Атенице — рече домаћин.

— Ја сам, војводо — прихвати Палалић.

Хаџи-Продан остави пиштоље и отвори врата.

— Какво добро у ово доба?

— Зар ниси чуо? — рече Палалић улазећи у одају.

— Шта?

— У Горачићима крв пала:

— Е!

— Одведоше ти снаху.

— Снаху?... коју?

— Ану.

— Ану?

— Јест, Ану — потврди Палалић.

— Ко је одведе?

— Кмет Павле.

Хаџи-Продан стајаше као кип. Од чуда не могаше да се разабере.

— Народ се узрујао. Многи одбегоше у Небош — придода Палалић.

— Где ли је Обрад?

— У Јелици.

— Јеси ли се налазио с Пајсијем?

— Нисам... И тамо је окршај.

— Где? — упита војвода.

— У манастиру.

— Шта је било?

— Рече ми један Трнавац да су Турци напали на манастир. Хтедоше да заробе Бошка и Стојана.

— Ког Бошка?

— Војводе Ђукића.

— Ког Стојана?

— Ђенадијева.

Хаџи-Продан метну руку на чело, протрља га мало и промисли се. По том се прену, брзо се обуче, задену оружје, узе пушку, рече збогом домаћину и оде с Палалићем.

Вечерње

Трнавац, од кога Палалић сазнаде за окршај у манастиру Благовештењу, беше сведок два дела што их Игуман Пајсије тога дана изврши.

Духовник благовештенски имађаше у себи две природе. Једна беше кротка, блага и нежна; друга бујна, плаха и прожмана духом слободе. Прва беше у пастиру стада, друга у заштитнику народа. Као пастир, он је завађене мирио, заблуделе изводио на прави пут, немирне укроћавао, а дивље питомио и облагорођавао. Као заштитник народа, у њему беше огњиште, на коме пламћаше осветнички гнев наспрам зулумћара српског рода.

Стари и млади, кад им је требало утехе и савета, долажаху к њему и он их исцељаваше.

Овога дана, рано изјутра, затече пред конаком двоје младих. То беху муж и жена, они исти, међу које кмет Павле, за добре паре, беше метнуо крв и нож. Завађени дођоше игуману и исповедише се. Блага реч и мудри савети Пајсијеви исцелише супружнике И тако цекини, што их Софроније беше Павлу дао, осташе најалово.

Игуман изврши ово дело пре подне, али га друго, много теже, очекиваше после подне.

Дође време служби Божјој.

Клепало манастирско одјекиваше по околини манастира Св. Благовештења и оглашаваше вечерње.

Народ, сакупљен у порти, очекиваше службу Божју. Кад први удар клепала одјекну, и старо и младо поскочи на ноге, поскида капе и поче се крстити. За тренут ока сви беху сакупљени пред вратима манастирским.

Јека клепала још ни беше престала, а из конака се појави игуман Пајсије с оцем Ђенадијем. За њима иђаху Димитрије, брат Пајсијев; Јосиф Алтобабић, Авакум, ђак Игуманов; Стојан и Бошко.

Народ се поодвоји и начини пролаз. Игуман и Ђенадије благословише народ и уђоше у манастир. За њима потекоше и остали.

Авакум заузе десну, Бошко и Стојан леву певницу.

«Благословено царство» огласи почетак вечерња. Стојан и Бошко одговараху, а народ, прибран, управи смирене погледе светом олтару.

Јектеније се сврши. Умилни глас Авакумов, као оно електрична струја, поче свакога уздизати к престолу Божјем, уводећи га у царство небесно. «Господи возвах» испуњаваше простоту манастирску славом Божјом, и сваки присутни осећаше како му се душа надима неизмерном благошћу. Умилни и љупки глас младог и дичног Божјег службеника у свему одговараше лепоти његовог благог и симпатичног лица.

Као што пољско цвеће, пробуђено пролетњим јутарњим сунцем, стреса са себе росне капљице и подиже своје мирисне главице к небу да велича славу Божју, тако и ове душе, сакупљене у овом светом храму, а пробуђене милозвучним гласом млада Авакума, збацише тугу и мору, и, упирући погледе своје распећу Спаситељеву, величаху име творчево.

Половина вечерња беше већ свршена.

«Свете тихи» отпоче.

Али шта то би?

«Свете тихи» не доврши се.

Пред вратима диже се читава бура. Ужасна вика уско-

меша све присутне. Жене и деца ударише у писку. Узрујаност све већа. На вратима отпоче права туча. Ударци и јаук не престајаху. Једни наваљиваху унутра, други на поље. Забуна у највећој мери.

Игуман и Ђенадије, престрављени од чуда, оставише олтар и изиђоше да разберу шта је. У том тренутку један младић проби кроз светину, приђе игуману и, сав усплахирен, рече:

— Турци, оче!

— Какви Турци?

— Момци Латифови. Траже Стојана и Бошка.

— За мном! — викну игуман, па се врати у олтар, збаци епитрахиљ и наже на вратанца што вођаху из олтара на поље.

Свет нагрну за њим.

Турци продру у манастир уђу у олтар и појуре за светином, ударајући како кога стигоше.

Пробивши кроз манастир, полете право на конак. Но тек што беху на средини дворишта, а глас игуманов загрми:

— Ни корака даље!

Турци се обазреше и спазише са конака наперене пушке.

— Ни корака даље! — поново се зачу глас игуманов.

Турци стадоше.

Било их је равно десет.

Видећи наперене пушке, неколицина од њих машише се пушке.

— Доле оружје, или сви гините! — викну игуман са конака.

Народ, престрављен, обиђе манастир, нагне на вратнице и разбеже се.

На конаку беше до двадесет људи. Сваки од њих држаше који дугу пушку који пиштољ.

На глас Пајсијев Турци оставише оружје.

— Чича Ненаде и ти Јанко, приђите и разоружајте харамије! — рече игуман двојици стараца, што се беху прибили уза зид манастирски.

Чича Ненад и Јанко згледаше се.

— Чусте ли шта вам рекох! — рече игуман.

Старцима заклецаше колена. Тресући се на ногама приступише харамијама и стану се згледати.

— Шта чекате ?!... Оружје одузмите! — грмну игуман.

Старци немадоше куд. Пред њима беху Турци, а иза њих наперене пушке. Они приступе харамијама и почну им вадити оружје.

У тај мах четворица Турака, што беху ближе вратницама, завараше очи онима што држаху наперене пушке и нагну на вратнице.

— Удри! — викну игуман.

Из неколико пушака осу се ватра за бегунцима.

Двојица умакоше, а двојица заглавише на самим вратницама.

Алтобабић и брат Пајсијев полетеше на десну страну доксата, те избаце још по један метак за бегунцима.

— Везујте их! — рече игуман својима.

Ова заповест би за час извршена. Шест Турака беше разоружано и повезано.

Игуман нареди да се погинули изнесу из манастира и где год укопају, и оружје што у момака беше да се однесе у подрум и затвори.

И тако вечерње, отпочето миром Божјим, заврши се проливањем крви људске.

На неколико часова након овог крвавог догађаја у манастиру Благовештењу не беше живе душе.

Сретење

Десно крило Јелице планине својом вишом тачком наслања се на планину Овчар, према којој се на супротној страни, преко Мораве, подиже кршни Каблар.

Као оно мисирске пирамиде ти неми и непомични сведоци најстаријих времена, што осташе да вековима приповедају обест свемоћних фараона, тако Божјом руком сазидани Овчар и Каблар осташе да потоњим нараштајима казују патње и невоље Српског Народа.

Кад се пређе Јелица и удари косом што се спушта са Овчара ка Морави, па се она обиђе у облику полумесеца, дође се до једне тачке, са које се, услед густе и мрачне шуме, једва назире у један огромни, природни котао, створен од ви-

ших и нижих висова. Са дна овог котла, вечито се разлеже јечање притешњене Мораве.

У овај котао силази се низ дугу и мрачну стрмен, наткриљену густом и високом гором. Средином котла продире у мукама притешњена Морава, борећи се у путу своме са огромним стењем, ова река хучањем својим опева вечите болове ове скривене околине.

Над главом је малени простор небесног свода, који сунце за час пређе, хитајући, ваљ'да, да што пре обасја и поздрави срећнија места. Лево и десно, напред и назад, уздижу се висови, окићени густом шумом, а на источној страни, као два исполина, поносно се дижу Овчар и Каблар, ти стубови огромне капије, које Морава вековима подриваше, док себи пут не прокрчи.

Каблар, као оно прекаљени јунак, на чијем лицу осташе вечити трагови дуге и мучне борбе, испречио се на левој страни Мораве, те циновском снагом својом штити једну светињу, једну утеху Србинове душе.

Након оног крвавог вечерња подножје Овчара и Каблара оживе. Оружани Срби придолажаху са свих страна, и сутра дан до зоре беше их сакупљено преко триста душа.

22. септембра, баш кад први сунчани зрак озари висове Овчара и Каблара, у котао сиђе Хаџи-Продан, праћен са педесет одабраних Срба. У пратњи његовој беху и два брата Палалића: Теофило и Борислав.

Чим се он појави, оружани јунаци поскидаше капе и кликнуше из једног грла:

— Живео војвода!

Хаџи-Продан беше у свом војводском оделу. Висином беше надмашио све присутне. Постојанство, смелост, и одлучност огледаху се на његову озбиљну лицу. Узвишено чело покриваше калпак од црне кадифе, испод кога две дубоке боре, састављене по више повија, оцртаваху на његову челу озбиљност времена и прилика. Од повија па на ниже, средином лица, уздигао се танак, гребеном повијен нос, који беше један сведок више оне смелости и одлучности, изражене у његовим пламеним очима. Дуги црни брци спуштаху се косо низ његово преплануло лице, и крајевима својим додириваху ивице од је-

лека. Дуга, црна, коса падаше му испод врата и покриваше рамена од јунака.

На њему беше долама од црне чохе, богато извезена златом, и допираше јунаку испод колена. Преко доламе блисташе се јелек од црне свиле, остављајући слободна прса, на којима три реда златних путаца одбиваху сунчане зраке. Под доламом су широке чохане чакшире до колена, од колена везени тозлуци, а низ ове дуге траке са златним ројтама.

Око паса красио га силај, а за овим два сребрњака и јатаган. У руци му беше дуга пушка, окићена сребром и седевом.

Дошавши пред сакупљени народ, Хаџи-Продан подиже калпак:

— Помози вам Бог, браћо!

— Бог ти помогао, војводо! — захори се из триста грла.

Хаџи-Продан стаде, избаци мало десну ногу, десном руком истаче дугу пушку, леву мету на јатаган, па, као оно орао са каквог столетњег дуба, поче беседити;

— Браћо! Тражили сте ме, и ево вам се одазивам. Ако смо Срби, ако у нама још куца јуначко срце, ако нам је слобода још мила и драга, — пружимо један другом руку и слободно потецимо да бранимо домовину своју, нејач своју, браћу своју, народ свој. Наша су права потлачена, браћо! Наша су имања разграбљена, наши су домови попаљени и порушени, наша је чељад осрамоћена. Све што нам је свето и најмилије, нога некрштених згазила је и обесветила.... Хоћемо ли и даље трпите ову обест, и да под срамотом бројимо тренутке свога живота? Ако смо људи, ако у нашим жилама још тече крв славних прадедова, сакупимо се под свету заставу, сложимо се и заверимо да ћемо гинути бранећи веру и слободу!

— Живео војвода! — закликташе триста соколова и подигоше пушке у вис.

У том се отворише манастирска врата. Хаџи-Танасије изађе с крстом и еванђељем у руци. За њима иђаше Авакум, носећи суд с водом и киту босиока.

Пред манастиром беше један столац. Хаџи-Танасије положи еванђеље на исти, по том узе од Авакума суд с водом, прекрсти воду, спусти крст у суд и све метну на столац.

Хаџи Продан приступи стоцу и стаде. До њега десно приђе Алтобабић, држећи развијену заставу; до овога Арсеније Ломо, а до Лома Димитрије, брат Пајсијев. Лево до Хаџи-Продана стајаше Михаило Глигоријевић, а до овога Обрад Момировић. Иза ових, у другом реду, стајаху: Алекса Протић из Субјела, Аврам Лукић из Заблаћа, Ђока Протић из Гуче, и Михаило Радовић из Равна. Иза њих стајаху Стојан и Бошко, а лево и десно, у полукругу, сав сакупљени народ.

Припалише свеће.

Игуман Пајсије, отац Ђенадије, поп Радован и Авакум придружише се Хаџи-Атанасију

Хаџи-Атанасије очита молитву и освети водицу. По том положи крст на еванђеље и баци поглед на Хаџи-Продана.

Хаџи-Продан приђе, пружи руку и стави три прста на еванђеље. Остали подигоше деснице и склопише три прста.

Заклетва отпоче.

Отац Ђенадије подиже главу пут неба, прекрсти се и рече: Ва име оца, и сина, и светаго духа, амин! По том поче изговарати реч по реч, а сав народ понављаше за њим.

Заклетва беше кратка, али света:

«Заклињемо се Богом живим и свим што нам је најмилије, да ћемо бити сложни и један другоме верни; да ћемо бити једно тело и једна душа, да ћемо гинути сви за једног и један за све.»

„Како радили тако нам Бог помогао на овом и оном свету. Амин!»

После положене заклетве, отац Ђенадије покропи цео народ, а по том приступи војводи с крстом и босиоком у руци. Војвода целива крст, за тим приђе еванђељу, наже се, па целива и њега.

По пут њега учинише и сви остали.

За све време Авакум певаше: «Спаси Господи».....

КЊИГА ТРЕЋА

НЕПОГОДА

Збориште

Триста јунака положише заклетву, и кренуше ка Небош-Планини. Овчар и Каблар поново опустеше, а Морава оста да и даље јечи, раздирући стење кршнога Каблара.

Чета беше одабрана. У њој беше триста друга, ал' с једним срцем и с једном душом.

Она остави Овчар и Каблар и удари левом обалом Мораве. Ту, међу густим шибљем и високим стењем, а под плавим сводом небесним и благим зрацима сунчевим, она изгледаше као леја, пуна шарена цвећа. На сваком јунаку беше богато одело, а изнад глава стрчала је гора од пушака, са које кад и кад одбиваше блесак сунчевих зракова.

Чета прејезди горе и дубраве и стиже у Небош-Планину. Ту затече неколико стотина оружаних Срба. Пајсије виде војску и расположи се.

— Збориште је добро изабрано! — рече он Хаџи-Продану, тапшући га по рамену.

— Треба га прекрилити — одговори војвода.

— Ударимо јаче у таламбасе — утаче се Ломо, скидајући пушку с рамена.

— Разаслао сам људе на све стране — одговори Хаџи-Продан.

— Кога си послао Милошу? — упита Михаило, брат војводин.

— Попа Радована.

— А Јаковљевићима?

— Бошка.

У тај мах јак тресак разлеже се по гори.

У логору наста живо кретање. Војници, растурени по зборишту, потекоше на своја места. Војводе похиташе и стадоше на чела својих одељења. За тренут ока све беше спремљено.

У тој забуни један коњаник дојури, стаде пред Хаџи-Проданом, поздрави га и рече:

— Ето Горачићана!

Војвода се обазре и спази на једној коси двеста оружаних људи. Над главом њиховом још се дизаше густ дим.

— Нека је са срећом, — рече игуман, посматрајући чету како се спушта низ косу.

— То су моји соколи! — кликну Обрад, па потрже пиштољ иза паса и опали у ваздух.

У том чета сиђе с косе и паде на збориште.

— Ено Манојла! — рече војвода и пође му на сусрет.

— Живели! — захори се из неколико стотина грла.

Осветници

Глас о ноћном лову муњевитом брзином прохуја кроз село. За тренут ока диже се читава узбуна. Оружани сељаци полетеше на улицу, а за не пун час пред кућом Обрада Момировића беше гомила света.

Овај догађај беше раскрсница путева, од којих један вођаше ропству, а други слободи или смрти.

Увређени Обрад, са њиме и остали Горачићани, које иста судба очекиваше, изабраше други пут.

Има тренутака који нас везују у једну целину, стварајући од нас једно нераздвојено тело, с једном душом и једним срцем. То је тренутак опште несреће. Лична осећања тада се гасе. Надувеност ишчезава и разни прохтеви и несугласице губе се и тону у заборав.

Горачићани се ове ноћи спојише у једно тело. Њих обузе једно исто осећање и они одлучише да казне отмичаре.

Обрад остави мртву домаћицу добрим суседкама, поведе оружане људе, опколи кућу, похвата зликовце, повеза их, изведе више села и потуче.

Сутра дан узрујаност још већа. Село се претвори у логор. На раскрсници, недалеко од куће Манојла Прокића, беше пободена застава. Око ње се скупи читава чета.

Око подне добошар зађе по селу, и добујући, позиваше народ да нејач склања у збегове. Узрујаност све већа. Настаде права сеоба. Што беше до пушке дорасло, потече на збориште, а остало остави огњиште и одбеже у гору.

Пред вече Обрад остави збориште, дође дома, укопа домаћицу, и оде у Благовештење, да о догађају извести игумана. Код чете оста Манојло Прокић.

Манојло поведе чету, изведе из села и улогори се на један сат од Горачића. Трећег дана стиже му глас, да се одмах креће у Небош-Планину. Он похита, и, као што видесмо, дође на збориште, где затече Хаџи-Продана.

* * *

У то време кмет Павле беше у Чачку. Ану предаде Серчесми, а овај је одмах испрати у Београд Скопљак-паши.

У том се Латиф врати из Ласца. Павле поручи свом сину Жарку, да остави Самаиле и да одмах похита њему у Чачак.

Син учини по наредби очевој.

Сутра дан, у вече, кмет Павле крене се у Горачиће. С њим пођоше и она три Латифова момка, што испратише Ану до Чачка.

Око по ноћи отмичари сиђоше низ последњу косу. Ту застадоше и ослушнуше. У околини беше мртва тишина.

Ваљало им је проћи један шумарак и спустити се у Драгачицу.

Кмет Павле иђаше напред.

Тек што изиђоше из шумарка и наумише да скрену лево ка Драгачици, а неколико оружаних људи бануше пред њих.

— Стој, — чу се глас.

Отмичари стадоше и потргоше оружје.

У тај мах сенуше неколике пушке и сва три момка Латифова срозаше се на земљу.

Кмет Павле оста са̂м. У руци му беше пиштољ.

— Доле оружје! — загрме један из гомиле и исука нож.

Павле познаде глас Обрада Момировића. Рука му клону и пиштољ паде.

— Разбојниче! — цикну Обрад, држећи нож у рукама.

— Изроде! — продера се други и прође му с бока.

Павле презаше и посрташе.

— Ти одводиш чељад и предајеш Турцима! — грмну трећи и измахну кундаком.

— Дом си ми разорио, лупежу!

— Турчине!

— Издајицо!

Громови трештаху над главом Павловом. Он не даваше гласа од себе. Само презаше и посрташе, штитећи главу рукама.

— Ту ти је крај, изроде! — цикну Обрад и потеже ножем.

Павла обли крв. Он паде, а не даде гласа од себе.

— Да га укопамо? — рече један од осветника.

— Не треба гроба изроду? — одговори Обрад, бришући крвави нож.

Четири леша остадоше крај речице Драгачице, а осветници умакоше гором и дубравом.

Белушић

У Левчу, тамо где се преплићу последњи огранци Благотиња и Јухора, лежи село Белушић.

У времену, о ком причамо, беху у Белушићу на гласу два брата Јаковљевића: Стојан и Јован.

То беху браћа и духом и телом. Обојица високи, снажни, црне масти, коснати, оштра погледа, смели и плахи. Њихова реч беше моћна. Они беху стожер, око кога облеташе дух српске сдободе у Левчу и околини.

Догађај у Ласцу, Благовештењу и другим местима, одјекну по целој Србији. Јаковљевићи га радосно дочекаше и поздравише. Они одбегоше у планину Петровац, прикупише неколико стотина оружаних Срба и распламтише у њима жар љубави наспрам домовине и њене слободе.

Крајем септембра 1814. један младић јуначког стаса и погледа спушташе се низ косе Благотиња, крадући се селу Белушићу. На глави му беше велика шубара, на плећима дуга кабаница, на ногама лагани опанци, а за пасом два самокреса и велики нож.

Зора тек свиташе, кад јунак изиђе на последњи повијарац и угледа куће села Белушића. Небо беше ведро, звезде још сјајне а бледи месец једном половином својом беше већ зашао иза шумадијских гора.

Овај путник беше из даљине. Ноге га беху већ издале. Узишавши на највишу тачку, јунак скрену с пута и пође под једно дрво. Ту се спусти да мало одахне. Дугу пушку беше пребацио преко колена, а поглед упр'о у даљину, посматрајући брда и долине, ведро небо и по њему звезде.

Ту пробави неко време, па се диже и низ косу спусти.

Зора беше добро зарудила, а на небу блистала је тек покоја звезда.

Још мало па и сунце помоли своје сјајно лице. Врхови шумадијских гора зарудеше, а небо се окити огромним и сјајним пругама.

Околина оживе. Чобанчићи већ гоњаху стадо, а умилни глас са њихових фрула разлегаше се по јутарњем зраку.

Јунак спази у пољу једно чобанче и упути се к њему.

Чобанче сеђаше на једној стени, и са ње извијаше глас кроз свиралу. Растурено стадо пасло је тамо-амо око њега.

— Помози ти Бог! — рече јунак кад стиже чобанину.

— Бог ти помогао! — одговори дете извадивши свиралу из уста.

— Одакле си, мали?

— Из Белушића.

— Познајеш ли Јаковљевиће?

— Стојана и Јована? — упита чобанче.

— Јест!

— Познајем!

— Јесу ли у селу?

— Јок!

— А где су?

— Отишли у планину!

— У коју?

— Еј.... тамо! — одговори дете и показа руком.

— А што ће тамо?

— Зар не знаш?

Јунак махну главом.

— Хоће да се диже крајина.. Многи одбегоше у гору... Тамо је и мој бабо.

То рече дете и метну фрулу у уста.

— Чуј, мали! — рече јунак.

Чобанче извади свиралу из уста.

— Је ли мирно у селу?

— Па и није... А што питаш за Јаковљевиће?

— Рођаци су ми — одговори јунак.

— А одакле си ти?

— Еј.. из далека...

Чобанче поче мерити јунака од главе до пете, па ће рећи:

— Бôме, не иди у село!

— А што, море?

— Тако... Ти си хајдук, а хајдуке гоне — одговори чобанче, ударајући петама о стену.

Јунак се насмеши

— Како се зове планина?

— Петровац, — одговори дете, па се диже и показа руком. — Еј... ено тамо... Ви'ш оно преседласто?

— Збогом, мали! — рече јунак и пође.

— Срећан ти пут — одговори чобанче.

Јунак удари преко поља, сиђе у поток, попе се на противну страну, зађе у луг и изгуби се.

Кад стиже до урвине пред Петровцем, неколико оружаних људи искрснуше преда њ и држећи наперене пушке, повикаше:

— Стој!

Јунак стаде, подиже шубару и рече:

— Поздравље од Хаџи-Продана!

— Ко си? — упита га један од њих.

— Бошко, син војводе Ђукића! — одговори јунак.

Стражари стукнуше и оборише оружје.

— Јесу ли ту браћа Јаковљевићи?

— Ту су — одговорише стражари.

— Носим им поздравље од Хаџи Продана.

— Хајде за мном — рече један од њих, па обеси пушку о раме и удари једном путањом у шипраг.

Бошко пође за њим.

Поздравље војводама

Хаџи-Продан разасла гласнике.

— Ти ћеш, попе, отићи у Шарање — рече он свештенику трнавском, Радовану Вујовићу.

Поп Радован оде у Шарање и затече Милоша код куће.

Догађаји у Драгачеву не беху по вољи војводи рудничком. Он назираше зле последице ове буре, и премишљаше како да заустави точак, који се, по његову убеђењу, беше у невреме захуктао.

Беше зловољан. Седео је код огњишта и сводио рачуне о положају, који му требаше заузети.

— Помози ти Бог, војводо! — рече поп ушавши у кућу.

Милош џараше ватру. Он познаде глас попов, па се и не осврте.

— Ене де!... Откуд ти, попе? — рече он, подстичући даље ватру.

— Помози ти Бог! — понови поп и приђе му.

— Бог ти помогао, попе! —

— Поздравље ти од војвода.

— Седи, попе! — рече Милош и пружи му столицу.

— Поздравље ти од Хаџи-Продана — рече поп и посади се на столицу.

— Од Хаџи-Продана! — понови Милош и пресече га очима. — А што ви, море бесните по Драгачеву?... Шта вам је наспело?

— Народ, војводо!... Знаш како је?... Додијаше зулуми.

— Море, попе, море!... Све је то ваше масло.

— Како ти збориш, војводо? —

— Како? — осече се Милош. — Хоћете да упропастите земљу.

— Не дао Бог, војводо!

— А где се диже крајина у ово доба? Зар не видите да је зима на прагу? Шта ћете радити сутра, кад лист с горе падне?.. Да гледате згариште и поклану чељад — а?

— Нећемо, ако буде слоге. Народ је готов да се диже. Сви су те поздравили, и моле те да им будеш главар.

— Ко?... Зар ја?... Да не да̂ Бог! — одговори Милош, отресајући крајац од гуњца.

— Што, војводо?

— А где би ми, попе, душа била, кад бих пристао уз ту вашу лудорију и навукао зло на сиротињу?

— Уздамо се у твоју памет. Ти нам буди главар, а ми ћемо те слушати.

— Шта рече?

— Да нам будеш главар! — понови свештеник.

— Хм!... Да будем главар будалама!... Зар на своју душу да узмем грех?

Поп се узневери.

— Умирите се ви, боље ће бити... Каква крајина, какви главар? Зар је мало несреће било у овој земљи?

Поп се премишљаше шта да одговори.

— Нема друге, попе, него к'о што рекох — одговори Милош. — Памет у главу. Не увлачите народ у зло, те да вас не проклиње.

— Зар да чекамо да нас Турци истребе до једног? — рече поп, осмеливши се.

Милош се испречи.

— Што детињиш, попе?... Да нас истребе Турци!... Па ви то и хоћете... Трпело се толико, а неможе још које време!... Девет година ратовао је Милош. Зна он све шта ко вреди. Сутра Турци да ударе, а ви ћете куд који.

— Хвала Богу, до сад тако нисам радио.

— Ниси ти, а други? Шта велиш за оне, што онако пресалдумише Саву?

— Воља Божја, војводо! Неће тако увек бити. И они ће амо чим чују за крајину.

— Батали ти то, попе. Све су то само приче. Лако је њима отуда намигивати. Они су вас и подурјасили.

Заћуташе обојица.

— Шта да кажем Хаџи-Продану? — рече поп након дуже почивке и диже се.

— Што ти рекох, попе. Нека се мане лудорија. Није му време за крајину. Народ је осиротео и оголео. Нема ни оружја ни џебане, а ето још који дан па неће имати ни листа на гори...

— Тешко је сад натраг, војводо — прекиде га поп.

— Шта је тешко?... Памет у главу, а остало је моје. Неће вам ни длака с главе валити. Не послушате ли ме, бôме ће зло бити.. Упамти, попе, добро, што ти сад говорим. Ако наврете како сте сад почели, бели вас нећу жалити. Кад ви не жалите толики народ, нећу ни ја вас десетину. Ето, то је моје поздравље и теби и Хаџи-Продану, па и оном лудом калуђеру, што у старости поманити.

— А мислиш ли што на пролеће?

— Ене де га сад!... Зар сам ја врачара, те да погађам у боб? Ако се може, нећу седети скрштених руку. Ваљ да ни ја нисам Турчин!

— Не велим војводо!

— Па што питаш?

Поп појми да пође.

— Тако, попе, к'о што рекох, — рече Милош и пружи му руку. Похитај и поздрави све да се ману лудорија. Нека се одмах разилазе кућама, а остало је моја брига.

— Збогом војводо! — рече поп и изиђе.

— Срећан ти пут, попе! Поздрави све... Нека се узму у памет!... Иначе биће зло.

Потајник

Порука Милошева не беше се допала Хаџи-Продану. Он поче да мери речи његове, и нађе да су тешке. У њима назираше и савет и претњу, и обоје га узнемираваше.

Још се уздаше у збориште, али га и оно обману. Неколико дана већ протекоше, а у Небош-планини једва беше хиљаду људи. Расположење, које у први мах беше обузело војводу, поступно се губљаше. Он поче да суди, али ово суђење беше доцно; оно беше један корак у очајање.

Једног јутра рећи ће он игуману Пајсију:

— Шта велиш, оче?... Као да ћемо сами остати?

— Не бој се, војводо... Сваки је почетак тежак. Први успеси биће најмоћнији таламбаси.

— Да... али за те успехе треба много добрих мишица.

— Биће их, војводо, — утаче се Ломо. Народ се прикупља.

— Прикупља, али како? Ето већ је недеља дана, а нас једва хиљада... Камо оних што ме салетаху сваког дана?

— Не седе ни они скрштених руку, војводо — прихвати Рашковић... Ено их на Руднику, у Гружи, у Левчу.

— Хм!... Која вајда, кад смо растурени! Једни ће с нама други против нас — рече војвода таквим гласом, да за часак ућута све присутне.

— Ти се нечег страшиш, војводо? — рећи ће игуман после дуже почивке.

— Чусте ли, какав нам поздрав стиже од Милоша?... Остаћемо усамљени.

— Војводо — прихвати игуман мало јетким гласом. — Заклетву смо положили... Шта имамо да се размишљамо? За нама је провала... Куд се имамо враћати?

— Не одступам, оче... Видим и сâм да се назад нема куд.

— Што смо посејали ваља нам пожети — придода Ломо.

— Заклетву нам ваља испунити — рече Манојло.

У том се зачу топот на северној страни Небош-планине. Војводе прекинуше разговор и обазреше се.

Неколико коњаника дојурише и стадоше пред Хаџи-Продана.

— Шта је ?! — упита их живо војвода.

— Ашин-бег заузе Пожегу! — рече један од гласника и сјаха с коња.

— Ено га иде на Драгачево! — прихвати други.

— Са њим је три хиљаде! — додаде трећи.

Војводе се згледаше. Хаџи Продан упредаше бркове и чудновато пропрати другове.

— Јесте ли се пребројали? — упитаће он Обрада након дуже почивке.

— Јесмо — одговори Обрад.

— Колико нас је?

— Хиљаду и пет стотина — утаче се Михаило, брат војводин.

— Не више?

— Не — потврди Обрад.

Хаџи-Продан махну главом и погледа попреко у земљу.

Размишљање беше доцно, а кајање опасно. Одступнице беху скупе и опасне. Савети Милошеви не помогоше, мож'да не зато што се није хтело, већ што се није могло. Точак се беше у велико захуктао. У Гружи и Левчу беше већ планула пушка. Народ се беше узрујао. Чете већ излетаху из гора и нападаху зулумћаре. Кавга беше у велико заметнута. па јој требаше ћевап дати.

— Браћо! У име Божје! — речи ће Хаџи Продан након дуже почивке. Ваља нам се огледати. Земљу узрујасмо, а гнев у Турака распалисмо. Напред морамо, јер назад немамо куд. Тргнемо ли се натраг. погазимо ли заклетву, оставимо ли сиротињу на немилост зулумћарима: наша света ствар за навек ће пропасти. Народ нам више веровати неће. Разгневиће се,

проклињаће нас и камењем засипати. И то ће бити право. Боље му је трпети зло без гнева, него ли с гневом.

То рече војвода, па се окрену Лому:

— Ти, с Обрадом, похитај на Потајник и заузми оба гребена. Ашин мора туда ударити. Са пет стотина можеш га по вољи сузбијати.

— Ти Рашковићу, и ти Авраме, и ти Стојане, заузећете Марковицу, а ако буде потребно, притећи ћете Обраду и Лому.

— Ја одох с братом, Радовићем, Манојлом и игуманом да заузмем висове повише Ртара. Ту ћу сачекати гласове од вас и чинити што буде потребно.

Овој заповести не би поговора. Четници похиташе одељењима и кренуше се на посао.

*

* *

Сулејман-Скопљак паша предузе све мере, да буну што пре угуши. Ђаја-паша и Ашин-бег добише заповест да овај задатак изврше.

Ашин поче први. Жељан беше освете, и једва чекаше прилику да гнев излије. Он прикупи око три хиљаде војске из Ужица и околине, заузе Пожегу, удари Скрапежом, скрену лево, зађе у планине, растера оно мало устаника што му се ту на путу беше испречило, пређе Мораву и Белицу и спусти се у драгачевску раван.

Кад пређе раван и дође до првих огранака јеличких планина, стаде и размисли се. До Потајника не беше више од једног часа. Ваљало му је кроза њ ударити, али он не хте то учинити. У место да продужи друмом, он скрену лево, зави око једне окуке, спусти се низ косу, дохвати се друге, пође уз њу, изиђе на један вис, испресецан безбројним чукарама, и ту се заустави.

Са овог чукарастог виса спуштаху се две косе: једна десно, у правцу Потајника; а друга лево, у правцу Мораве. Од Мораве ова се коса све више пењаше, и скрећући десно, удараше у бокове другог виса. Са овога виса спуштаху се два повијарца: један ка Потајнику, а други ка Марковици.

Ашин, прикривен с војском иза чукара, разматраше околину.

Пред њим, на две хиљаде метара, јужно беху два дуга гребена савијена у виду потковице.

То беше Потајник

Ашин обрати пажњу на ту страну, и као да нешто опази.

На Потајнику беху усташи, под заповедништвом Лома и Обрада Момировића.

Бег призва своје помоћнике: Ризван-агу и Ћор-Зуку.

— Оно је Потајник — рече он и показа руком. Ено хајдука на њему.... Тамо даље лежи село Марковица. Туда нам је пут. Потајник нам ваља заузети.

По том се окрете Ризвану:

— Онај вис, лево од нас, ваља ти што пре заузети. Ту ћеш се задржати и, кад добијеш одговор на дати ми знак, спустићеш се низ оне повијарце, од којих један иде у правцу Потајника, а други ка Марковици. Оба ова повијарца заузећеш и похитаћеш, да се што пре сјединиш с мојим левим крилом.

То рече Ризвану, па се окрете Ћор-Зуки:

— Ти ћеш ударити овом косом десно, сићи ћеш у драгачевску раван, обићи ћеш Потајник, доћи ћеш до оног ћувика, скренућеш лево и заузећеш онај преседласти вис. Одатле ћеш ми дати ма какав знак. Кад добијеш одговор, удараћеш оним венцем, што се пружа од Марковице до дна Потајника, и похитаћеш да се сјединиш с мојим десним крилом.

По том рече обојици:

— Ја ћу остати овде и чекаћу да ми јавите. Одговор ће вам бити дим са овог највишег чукара.. Сад на посао.

Ризван и Ћор-Зука ставише се на чело одељења, и кренуше се положајима, које им требаше заузети.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ЂУРЂИО БЕЛА, ЂУРЂЕЛЕ!...

(из збирке „Македонско цвеће.“)*)

Ђурђио, бела, Ђурђеле,
Кога те пулам[1]) во поле,
Во поле шарно беговско,
Во поле долго битољско,
Со дићел[2]) лојзе преврћаш
Со бело грло попејаш —
По аро, белћи, од булбул
Кад в' зора слетна дур' до ђул!
Јаска се ближам до тебе,
Јаска хе умрам за тебе!

И мрсници[3]) ће ни помина
Со ними друга година —
Како ме татко не мажи[4])
Со секој лаф[5]) ме залажи:
Не можам да те површам,[6])
Ни лице твоје да милвам[7])
Големи маки[8]) ме вземе
Ђурђио, бела, Ђурђеле!...

Татко ће јутре побарам[9])
Јунак ће пред њим да станам
Па ће му тогај да речам:

---

*) Писац је испевао једну збирку песама македонским наречјем, у духу и по мотивима нашега народа у томе крају. Ова је песма из те збирке. Уредн. Дела.

1) пустим; 2) мотика с два гвоздена шиљка; 3) месојеђе; 4) жена; 5) разговор; 6) испросим; 7) љубим; 8) муке; 9) потражим.

«По веће нећам да чекам!
«На чупе[10]) нишан[11]) да даваш
«Ил моја глава да бараш:[12])
„Одма ће земам мартина[13])
«Одоф комита[14]) в планина!“
Татко ће да се заплаши
Со тебе ће ме омажи[15]) —
Дур мина две три неделе
Моја ће бидиш, Ђурђеле!...

Ако ме уште бендисаш[16])
На мајка твоја да збораш:
„Чујеш ме, мајко стара ми,
«Зашто ме млада сарани
«Ако ме не даш за Стајка
«Јаска ће бидам бегалка![17])
„Жи'ми Велигден[18]), ће сторам
«И овај срам ти што зборам,
«Без Стајка нећам да живам
«Ни леб без нега да јадам!»
Старо ће фати страф, леле!...
Моја ће бидиш, ђурђеле!...

Битољ.

Сима Ј. Аврамовић

10) девојче; 11) прстен; 12) тражиш; 13) мартинка пушка; 14) бунтовник; 15) ожени; 16 волиш; 17) одбегла; 18) „Тако ми Васкрса“ — уобичајена клетва у битољском пољу.

НЕКОЛИКО РЕЧИ

О организацији судске власти у Србији.

(Наставак)

III Самосталност судске власти

Одговорност судске власти. Било би веома потребно, да се обезбеди строга одговорност судија, и да она буде озбиљнија од одговорности осталих чиновника. То захтевају с једне стране важност његова позива и велика опасност, коју би стварала несавесна примена судске власти, а с друге: релативно лакша могућност, да се судија сачува казнене одговорности за несавесну службу. Ту могућност доносе му оне одлике његова положаја, које су дате, не у личном интересу судија, него у интересу јавном, и којима је баш поглавита намена у томе: да судији обезбеде савесну службу; јер се друкче не би могао схватити ни онај зајемчени либерализам, којим се судија креће у оцени ствари до граница потпуне самосталности, ни остала обележја његове независности, а нарочито слободан дисциплински однос према политичкој власти. Слободан дисциплински према министру, обезбеђен у свом паложају, а самосталан у примени дужности, судија би био у положају неодговорног чиновника, ако не формално, а оно фактички; а таква могућност била би довољна, да заснује принцип његове деспотије, његову самовољу, као принцип закона. Судија би тада био над законом, неодговорни господар ситуације и онда, кад то господарство не би у својој основи крило ничега другог но — ћеф. А од колике је опасности, кад ћеф добије практички снагу правног принципа, ми у Србији, на жалост, мо-

гли бисмо да тражимо доказа у искуству. Кад неко, па ма ко то био, почне експериментисати са ћефом, практикујући на тај начин, ма који облик државне власти, он у ствари не примењује закон, но вољу, а ова је воља у толико грубља и од опаснијих последица, у колико је важнији и шири круг власти онога коме је у могућности, да ћеф уноси у садржину права. Од законитости, нема тада ничега. Држава тада изгледа, али није и у ствари, чувар *правог* поретка, но онаквог каквог она одреди «принципом ћефа". Добро је што скоро безизузетно примена тога несрећног принципа и брзо и снажно дејствује на проналазак по том и на остварење мера, којима се даље појаве ћефа спречавају. Да се судија сачува од ћефа добро је, поред осталог, дејствовати на њ и казном, и то таман онолико оштром и поузданом, колика је опасност од несавесног судије.

Наравно да је овде реч о одговорности судија, као јавних органа, те зато, на овом месту, из појма те одговорности треба искључити оне казнене факте, које би судија учинио ван употребе свога службеног позива, ну као приватан човек. Не мислимо износити ближу карактеристику свију службених кривица; доста је да се напомене, да их ваља разликовати: на административне иступе и остале преступне и злочине — као праве службене кривице, које су предвиђене казненим законом. Не би било нарочитих разлога, да се судија за преступне и злочине службене кривице казни друкче а не по прописима казненог закона. Казне су строге, а и довољно исцрпно казнена дела побројана, тако да би неки нарочити, нов систем казненог права, који би се односио само на судије, био излишан. Све, што би се у обиму тих кривица могло још желети, то је да се губитак судијскога звања, као казна, изведе на широј основи и што строжије прецизује за сваку категорију кривица, које по свом појму и појму судијскога позива претпостављају одсуство даље подобности за положај судијски.

Ну не треба да стоји тако и са одговорношћу судија за административне иступе. Има нечег особеног, у самој природи и појму тих иступа, чега нема у административним иступима осталих чиновника. Ту особеност повлачи изузетни положај самосталности, који треба да буде обезбеђен судијском звању, јер се због тога мора пазити, да је систем дисциплинске власти не оштети, не

поремети. По томе, да би се судска самосталност практички могла корисно изводити, не може се сматрати као недозвољни факт, па ни у облику административног иступа, ни један акт, који се јавља. Тако, примера ради, наводимо, да то неће бити одрицање послушности нити у опште кривица кад председник нареди судији, да извесан посао у једном извесном смислу уради, па му овај ту услугу одрече, јер председник у начину расправљања у примени судске власти нема тих права, већ судија ради потпуно самостално. Међу тим, такав акт код осталог чиновништва у односу између млађег и претпостављеног, носио би са свим други карактер, тако да би он био довољан да заснује и дисциплинску радњу. Ако смо успели објаснити, да је самосталност судке власти разлог и за особену природу и појам административних иступа те власти, онда би било на реду, одредити у чему је прави појам таквих иступа? Ми мислимо, да се као административни иступ судије треба да сматра сваки онај акт, који смета правилно и корисно вршење службе, а уз то и свака одсутност радње, која би по закону била потребна за корисну и правилну примену судске власти, па ни један ни други случај још не носе у себи и знаке несавесно примењене судске власти. Изгледа да је карактеристика тих кривица у повреди форме, и то оне форме, која није саставни део радње, у којима судија на један конкретан случај врши судску власт. Другим речима, тиме судија још не вређа ничији интерес или право, о коме он има да одлучује. Због тога и све његове административне грешке вређају прописани ред правила, по којима се судија формално као орган судске власти треба да креће, без обзира на начин његова учешћа у непосредном вршењу службе и без обзира на квалитет његове одлуке, која је била ресултат те службе, у једном извесном случају. Као пример наводимо ове случајеве: неблаговремени долазак у канцеларију, нерад за време часова канцеларијских, узнемиравање осталих органа судских на штету службе, итд.

На реду је да изложимо, какве треба да буду последице административних иступа? И у том односу треба правити разлику од оних начела, која вреде за остало чиновништво. Нема, можда, јавног занимања, које је скрупулозније позвано на строго

законско кретање у својим дужностима, као што је судијско. Због тога је и врло велики интерес, с једне стране оштро обележеним последицама сузбијати сваку могућност да се закон вређа, а с друге, обезбедити, да се доказана склоност таквим повредама не може трпети у судској власти. С те стране и административни иступи судија имају своју нарочиту важност, а она захтева правила, која ћемо сад навести. Кад год је административни иступ такве природе, да он показује лаку готовост судије, да ма и на такав начин ремети правни ред правила, којима је он потчињен, истина с формалне стране и ван непосредног учешћа у примени судске власти, али ипак у границама свог службеног кретања и у интересу службе, он је довољан разлог, да судија по претпоставци не може корисно вршити судијску службу. Кад судија показује *навику*, да се он мало обазире на формалне службене скрупуле, које су с његовим позивом везане, он тиме показује склоност, да он у опште не цени довољно правне одредбе и ограничења, којима је правосуђе корисно зајемчено. Форме у опште имају задатак гарантовати право, и кад један судија, коме је примена закона нарочити задатак, показује готовост, да ће он у толико пре уносити такву склоност у примену права, кад се зна, да му је у тој примени дана врло велика самосталност. Док дисциплинске грешке још не стварају такву претпоставку, судија треба за сваку погрешку да одговара онако строго, како то захтева интерес његова положаја и потреба, да се код њега на време и примерно покуша уништити сваки траг склоности правним погрешкама.

Мање би било оправдано, кад би се оваква строгост извршивала у облику новчане казне, а било би корисније практиковати на тај циљ премештај у другу врсту службе, са губитком права на повраћај у судијску службу, и премештај месни. На овај начин практика премештаја као казне, коју би примењивала Касација, као редовна дисциплинска власт за судију, била би само гарантија судске независности, чувајући је од злоупотребе а не би ту независност реметила. Судској независности основни је разлог потреба судске самосталности на циљ, да се судији обезбеди могућност за савесно вршење службе, па нема сумње,

да ће се савесна служба више обезбедити, кад се на један ауторитетан, озбиљан начин, као што је овај, будно стражари над савешћу судијског кретања, и кад судија зна, да и због саме разложно засведочене склоности ка несавесности може да претрпи горње последице. На тај начин ни у колико се не утиче на судијску самосталност, нити се спречава потребан судијски либерализам у правној оцени ствари, кад он службено дејствује, ну се на против васпитава у правцу, којим је његова служба законски упућена.

Новчана казна треба да има места само за блажије административне иступе, али у веома ограниченој мери. Она не треба да иде до тачке, на којој би била у стању изазвати материјалну оскудицу судије. Тога се начела, с разлогом, треба држати и при дисциплинама, које вреде за остало чиновништво али према судијама нарочито. Разлози су за то јасни; није потребно да понављамо ствари, које смо већ споменули. Новчана казна не би могла дејствовати на судију ни као превентива, у оној мери, у којој би такво дејство показивала добро изведена могућност, да судија изгуби независан и угледан судијски положај, јер би таква казна била за њега у сваком случају од мањег интереса, но губитак судијског положаја премештајем у другу службу. Сем тога, она би још могла бити и штетна, у колико би судија нашао начина, да претрпљени губитак накнади на штету службе. Таквог утицаја новчане казне, а нарочито кад је озбиљна, треба се плашити у опште, дакле, и за случајеве, кад се дотадашња савесност судије није могла да сумњичи још и у облику подмитљивости. А кад новчана казна начелно може имати такав утицај, и кад је уз то сав интерес добре судске организације у томе, да се учини све што треба, па да судија савесно врши службу, онда мислимо, да има места нашим наводима, да новчана казна треба да постоји у врло ограниченој мери, и за веома благе случајеве. Наравно, тиме не искључујемо казну укора за још обичније, блажије грешке које у опште немају озбиљнијег значаја и које претпостављају почетак дисциплинских сопутности. Тиме смо завршили реч о последицама, које треба да изазивају административни иступи. Које би грешке изазвале једну, а које другу казну, ствар је практичне природе. Главно је,

да би у томе требало да се поступи по начелу, а у чему је оно, ми смо то видели.

Сматрамо, да је питање о одговорности судске власти далеко претежније у томе: ко и на какав начин треба да извиђа и суди кривце судијске? Управо у том делу питања и лежи сав значај, сав практични смисао и интерес његов. Да би се могло с разлогом одговорити на ово питање, треба претходно имати на уму ову разлику. Дисциплине имају задатак, да одржавају формални службени ред у границама редовне судске власти. Велики је интерес у томе, да се раду сваког надлештва обезбеди правилан ток његова дејствовања. Услед тога потребно је да свако надлештво има једног непосредног носиоца одговорности, као одређено јемство за потребан ред у служби, за правилно дејствовање надлештва.

Такав орган службе, истакнут због тога, као шеф надлештва, може у тој старешинској улози да остави корисне ресултате само тада, ако он има и неку стварну власт, неку санкцију за успешну примену својих старешинских права. Због тога се старешинама надлештава у основи признаје право на дисциплинску власт. Није могуће, да у томе чине изузетак ни судске власти, само што се и тада морају имати на уму оне специјалности, које припадају само судијској власти, и које чине да шефови судских надлештава немају права на онакву дисциплинску власт, каква оправдано припада шефовима административних надлештава. Шеф надлештва судског нема оног службеног значаја, који има шеф административног надлештва. У односима непосредног службеног учешћа за сву радњу, која припада судској власти као таквој, председник суда само је први међу равнима. Та начелна једнакост његова положаја као судије не истиче његов ауторитет толико високо изнад ауторитета осталих судија, но старешински положај председников обележава га у главном као потребног администратора суда. У њему самом није представљена судска власт дотичног надлештва, нити је његова радња довољна па да носи карактер радње судске власти, ако она није израз колегијалног учешћа судијског. Због тога, њему не треба да припада право и на друге дисциплине, но само на оне, које би биле довољне, да му обезбеде успешну примену права на административни над-

зор. Старешинско право његово даје му у односима дисциплинским, према судијама, положај друштвеног надзорника, друштва у коме је и он члан, са правима у главном истим, која припадају и осталим члановима. По томе природа његове одговорности, као шефа надлештва, са свим је незнатнија но што је то случај код шефа административних надлештава. Код ових последњих, постоји право најпространијег утицаја непосредно на сву радњу потчињених органа, због чега се разложно сматра, да је он прави носилац службе, па зато и носилац одговорности за службу у његову надлештву. Природно је, да тада он треба да има и онако озбиљну дисциплинску власт, која ће бити потребна, па да он што јаче може да изводи свој утицај на карактер и ток послова

Незнатна дисциплинска власт судских администратора правда се још и потребном солидарношћу, која треба стално да постоји између њих и судија, јер сва радња судске власти мора да буде њихово заједничко дело, засновано на заједничком договору и обавештењу, а ово ће бити увек корисније, кад постоје узајамни добри лични односи, односи поверења. У интересу је такве службене ситуације, да се одстрани све што би је могло реметити, па за то и она врста дисциплине, чија би практика била за саму службу непотребна и неоправдана, а на личне односе председника и судија дејствовала рђаво. Узајамна мржња и жудња за осветом преносила би се тада у службу, изазивала неповерење у службеним односима и деморалисала позив судске власти у разним облицима, дејствујући рђаво и на остало особље, а да би такво стање било једна већа сметња за добро правосуђе, да се запазити, и да не подсећамо на примере.

И разлог самосталности судске власти противи се јачој дисциплинској власти судских председника. Разложно се може претпоставити, да би били могући случајеви, у којима би председник са употребом дисциплина у ствари смерао на измену службеног држања судијиног зато, што би он ма из којих разлога желео да то држање буде другачије. Код људи је све могуће, а код нас у Србији таква могућност има право на потпуну вероватност. Има их, који се томе утицају не би потчинили, али има их можда у већем броју, које би такав утицај

одмах разумели и с њим се измирили. Да би од тога били само рђави ресултати по службу, то се не да̂ спорити.

Најзад, судија је у својој редовној дужности и сувише навикнут на то, да само у колегијалном одлучивању налази разложан израз правде, па није ли то унижавање његовог редовног службеног достојанства, да се његова лична коректност подвргава оцени једног човека, и то човека, који је у главном само раван њему у служби?

На основу ових разлога, а с обзиром на изнету начелну поставку, да судском председнику припада у дисциплинским односима само право административног надзора, ми бисмо му могли признати право само на напомене и опомене, ну са значајем, по коме би ови акти били са свим довољни његовом старешинском ауторитету и одговарали појму његове старешинске улоге. То би били неки незнатни почетни облици казне, али ипак довољно снажни, да изазивају старање и интерес судије да такву казну не изазове. Шта више она би за судију била озбиљнија, него што је сада новчана казна, зато што би за случај примена тежих казана и она требала да утиче на њихово одмеравање А кад се сетимо све строгости, до које би такве казне могле ићи, према ономе, што смо о тој строгости раније казали, а нарочито према начелу, да би и сама разложно засведочена наклоност административним иступима била довољан разлог за губитак судијског положаја, судија би и о тим дисциплинским мерама морао водити веома озбиљна рачуна. Сем тога, председнику би припадала дужност да све друге теже случајеве административних иступа, или и тежих осталих службених кривица, доставља редовној и правој дисциплинској власти, која вреди за судије. А такво значајно право његово, чијом употребом ипак не утиче на непосредни ресултат суђења, довољна је санкција, да ће назив старешински положај изазивати код судија сву потребну меру уважења.

У досадашњим нашим наводима налази се објашњење, за што се права дисциплинска власт поверава и што широј и што важнијој колегији. Тиме се може објаснити, што је и код нас тек општа седница Касационог Суда права дисциплинска власт за судије. Па не би ли то била очевидна супротност, да

ипак и председник, сам за се, може имати такву власт другачије, него што смо мало час разложили? Све оно, што смо означили као појам дисциплинске власти, која се може практиковати према судији, а што не би припадало шефу надлештва судског, припадало би Касационом Суду, јер и ми сматрамо, да је једино тај суд правилно компетентан да представља такав дисциплинарни суд за судију. Он је највећа судска власт, и заступљен са довољним бројем људи, нема ничега заједничког са политичком влашћу, те би била и за интерес јавни и за интерес судије од несумњиве важности свака одлука коју би донела таква дисциплинска власт, у својој општој седници. Високо достојанство судијског позива потреба да и судија изгуби сваки разлог којим би такву одлуку потцењивао као и да се он заштити у свој оправданој мери, коју доноси одлична спрема, независност и увиђавност дисциплинске власти, са свим разложно говори за то, да свака дисципл. одлука, треба да буде донета само у општој седници. Своје одлуке дисциплинска власт извршивала би преко надлежног министра — правде. коме би их за тај циљ достављала. За осуде ове врсте, мислимо, да не би било никад оправдано право помиловања. Тек на тој основи зајемчила би се права одговорност судске власти и принцип њене самосталности према политичкој власти, јер какав би интерес од те одговорности био онда, кад би судија разложно могао да се нада, да ће му политичка власт за коју је радио издејствовати помиловање, или зар такав утицај политичке власти не би био у стању, ду у неким случајевима храбри судију на несавесну примену судске власти?

Држимо, да је потребно, да на овом месту проговоримо о једној нарочитој, веома опасној кривици, у коју може упасти судија, а која се, по несрећи, тешко на обичан начин доказује. Ту мислимо, *на кривицу примања мита*. Најјачи ступањ судијске несавесности јавља се у облику такве кривице. У њеној основи лежи сушта противност потребној судијској моралности, јер судија тада одлучује у правцу, који му је одредила продаја савести, без обзира на законско стање ствари, и што даје сав карактер и смисао закона, који судија у том случају има да примени. Акт примљеног мита у напред је одредио смисао правде и обвезао судију, да употребом закона сузбије сваки

други смисао. па ма колико да се текст закона противи таквој тенденцији. Нема неморалнијег облика, у ком судија несавесно дејствује, а опаснијег за права и интересе и приватних лица и друштва. Судија тада срамно револуционише свој позив, окрећући га правце у борбу и против приватних и јавних интереса. По томе била би дужност свакога, да у општем интересу олакшава по могућству откривање и сузбивање случајева оваке неморалности. На жалост, интереси, у којима се крије разлог тих кривица, у главном су прави узроци, зашто се њима тешко с доказима може да уђе у траг. Да се толико развије свест о служби јавним интересима, колико је потребно, па да грађани сматрају за своју јавну дужност, да избегавају давање мита, и да иду на руку да се примљено мито констатује, треба желети, али она још није таква, да може у овом односу корисно да послужи. Треба много тачније поимање јавних интереса и преданија служба тим интересима, па да се њих ради жртвује приватни интерес, који је разлог миту. Док буде људи, који ће дати «јабуку“, биће их јамачно, који ће је и примати. Као да је ово зло узело великог маха у опште код чиновништва. У јавном мишљењу није непознато, ко хоће а ко неће да прими мито, бар за велики део подмитљивог чиновништва. Са свим наравно, да јавно мишљење нема онаквих доказа, какве предвиђа кривични поступак, али то не слаби извесну вредност, коју има такво мишљење. Треба поприлично случајева све нових и нових мита и шаптања, треба у вези с тим случајевима да је доста разложно осумњичено држање односног чиновника, а треба уз то приличне примећености у побољшавању материјалних прилика, и факта да то побољшање не стоји у вези с редовним дохоцима, које тај чиновник правилно заслужи, па да се изради јавно мишљење, које обележава извесног чиновника као подмитљива. Наравно да многи случајеви остану непознати, и то је са свим природно, јер по правилу за мито зна онај, који прима и онај који даје. Овај последњи, тек кад је митом добро обезбедио свој интерес, почиње да шапће, „шта га кошта», али ни за живу главу не би пристао, да то и код власти изјави. Доказана кривица мита имала би и по његове интересе незгодне последице, а он се баш за то митом и послужио, да такве последице онемогући.

А ван те двојице за мито по правилу других директних доказа нема; али ми мислимо да зато не треба никад ни очекивати на такве доказе, јер није се надати да ће чиновник хтети сâм да се јави и да призна, како он заиста прима мито. Такву природу кривице мита треба узети као основу, кад се хоће да приступи оцени, којим би се средствима требало послужити за сузбивање и доказивање оваквих кривица.

Остављајући без објашњења питање о томе, који би факти могли послужити као индиректни докази за кривицу мита, јер то и није могуће предвидети, нити је овој расправи још и такав задатак, ми хоћемо на овом месту да истакнемо ову мисао: да би било и веома корисно и потребно, да такве судијске кривице пресуђује Касациони Суд *поротски*. Још нам се чини да би то било добро, да вреди и за све остало чиновништво. Има елемената, који једног паметног и поштеног човека могу уверити, да је извесан чиновник подмитљив. Ми потсећамо само на један врло мали део тих елемената и то онај, који смо мало час означили, као пример разлога, који образују јавно мишљење о подмитљивости чиновника, а има их још много више. Кад једна таква ауторитетна и независна судска колегија, као што је Касациони Суд, у својој општој седници, разложно поверује, да је судија примио мито, довољно је оправдано, да такав човек не буде више судија. Не би Касациони Суд доносио безразложно такву одлуку, а нарочито кад би се добром организацијом тога начела о поротском суђењу кривице мита унеле потребне одредбе, да та одлука не буде никад сумњиви израз Касац. Суда. Дати независност судску, па још уз то незнатне плате, као што је случај код нас, а не дати једну озбиљну гарантију која треба да је колико толико штити од најопаснијих злоупотреба, не дâ се ничим правдати. Како ми, у Србији, стојимо с те стране, држимо, да није потребно причати.

V

Судски персонал — извршење судских одлука

Поремећај правних односа захтева, да се потребна исправка донесе што пре и на тај начин утврди једно легално стање

које би имало прва на опште поштовање. Узев правосуђе у своје руке, и учинив га саставним делом њених јавних дужности, државна власт позвана је, да снабде правосуђе свом могућношћу, која треба, па да оно благовремено уноси своја дејства тамо, где су она потребна. Права, која она треба да заштити, и сувише су драгоцена, а да би на случај повреде могли дуго да чекају. Велики интерес од сталне употребе тих права захтева што бржу расправу питања, шта је у конкретном случају право, и коме оно припада? Да би судска власт могла да одговори тако своме позиву, она треба да има довољног персонала, у свима облицима њене надлежности.

Кад је реч о судском персоналу, онда треба учинити ове разлике. Или је персонал састављен од непосредних органа судске власти — судија, као њених правих представника, рачунајући ту наравно и судског председника, и од осталог спомоћног, административног особља; или је састављен још и из *нарочитих својих органа, који се јављају као непосредни извршиоци судских одлука.*

Ону прву разлику лако је схватити, а она једино и вреди у нас. Не стоји тако и са оном другом. Многима може изгледати, да ова друга група органа, који представљају извршну судску власт, не могу и не треба да буду саставни део судске организације, и то због главног обележја судске надлежности. Ближе разлоге, којима мотивише такву поставку, ово мишљење наслања на надлежност опште извршне власти, као једног самосталног, одељеног облика државне власти, објашњавајући на тај начин, да би нарочита извршна власт, у облику саставног дела судске власти, била противна основном начелу о подели државне власти и немешању њених облика, другим речима, да би судска власт захватила један део надлежности политичке власти. Овакав приговор може да изгледа на први поглед разложан. И заиста, његова основаност била би несумњива за случај, кад би извршна судска власт вршила и другачије послове, а не само оне, којима би извршивала искључиво судске одлуке. Кад год тај случај није, томе приговору не може бити места. Шта више, свака другачија организација била би непотпуна и несагласна правој надлежности судске власти, а нарочито потреби, да њена скора радња буде

довољно зајемчена. Да ово образложимо. На шта сав смисао подвојености судске и политичке власти и сав смер, да се њена самосталност зајемчи, него да се обезбеди најшири и неокрњен утицај судске власти у свем пространству њене надлежности? Ако би политичка власт могла тај утицај сузбијати ма у ком делу ми смо видели, да би то било опасно, да таква организација судске власти не би била добра, и да је баш на тај циљ и дата привилегија судијском положају, да се утицај политичке власти одстрани. Па какве би онда логике било, да се ипак тај утицај допусти и то на један веома озбиљан начин, тиме, што би се политичкој власти по правилу дала могућност, да она и не допусти извршење судских одлука, или да оно у опште од ње зависи? У таквом случају судске одлуке за многе случајеве не би имале никаквог практичког интереса, само ако би извршна политичка власт хтела, да се извесна судска одлука не изврши.

Таква могућност не треба у основи да постоји, а кад је она већ ту, не треба се варати, да неће она бити практикована у многим случајевима. Колико ли је на тај начин застарела досуђена казна многима, а да не наводимо и друге веома богате примере? Прави циљ судске одлуке и јесте у томе, да се њена садржина реалише и на тај начин унесе поредак у поремећене правне односе, на штету једнога или у корист другога. Према томе, судска власт треба своју улогу да изврши до краја, а да би то могла учинити, она треба да има органе за такав део своје задаће. Без тога судска одлука нема потребне санкције у мери, у којој та санкција њој начелно припада Каква је санкција за заштиту већ угрожених приватних интереса, кад је та заштита изражена у отвореном стецишту над имањем извесног лица, па политичка власт годинама неће да изврши наређење судско о продаји имања, дајући оглашеном пропалици да се и даље користи уживањем имања у свој мери у којој то хоће? Јелте да овај пример није тако незгодан а ни тако редак за наше прилике? Или, на пример, постоји решење о судском притвору једног полицијског чиновника; колико ли треба позива и молаба слати, да се он упути суду и да се ипак не може добавити, ако политичка власт неће да га упути, но га шта више и даље трпи на пословима, за које

он од тога тренутка није више начелно способан? Ми смо ове примере навлаш навели. Колико су у нас слабо израђени појмови о томе, како би код нас требало много што-шта да буде, треба да нам покаже наше мало познавање онога што постоји. Колико ми далеко стојимо од једне начелно добре судске организације, треба да упуте на размишљање и ови, иначе благи примери, којим се послужисмо, да објаснимо, како *без нарочитих судских извршних органа нема праве судске власти, јер нема санкције њеном најважнијем принципу.*

Карактеристика тога особља у службеним односима носи у опште тип судске власти. У том смислу оно не зависи ни од ког другог но само од судске власти, којој припада као њени органи. Не извршујући ничије друге но само судске одлуке, оно треба да је потпуно независно од политичке власти, кад год дејствује на законски, формално исправан начин. Његову дејствовању може тада изменити смисао само надлежна судска власт. Снабдевено легалношћу, која се изискује за конкретни службени посао, ово особље не треба да трпи никаквих сметња, а да те сметње уједно не представљају злочин напада на судску власт, па ма од кога тај напад долазио. По томе, као санкција за такво његово правилно обележје, треба да послужи сва оштрина казненог закона, у свој мери, коју захтева нормални ток јавног поретка, а с нарочитим обзиром на отежицу, кад такав напад долази од власти. Само изузеци, а и за изузетке вреди правило, увек бити тачно предвиђени, као нарочите законске привилегије, у колико би им било разлога, били би ослобођени надлежности тих органа, или би у опште та надлежност према њима могла бити модификована, — на пример, министри, у колико су законом о министарској одговорности заштићени.

Кад год судска власт нема свога извршног особља, онда је то доказ, да је један део њених функција узурпирала политичка власт. Она се тада не јавља у оној мери снажна, која јој припада по закону, но у мери, коју практикује пол. власт. Треба отићи, па видети среске канцеларије и срачунати колико има неизвршених судских одлука и кадашње су, а колико их је са свим пропало, без ичије одговорности. Ту се практикује један нарочити облик

помиловања, који законом није предвиђен ни допуштен. Кад ово пишемо нама је пред очима једна истинита слика организације наше и политичке и судске власти онако, како ми те власти познајемо и на основу непосредних службених улога, које смо имали по њиховим канцеларијама. Та иста слика јавља нам се увек, кад о истом предмету размишљамо, па су исти и утисци које она оставља на нас. Дајући израза тим утисцима, ми казујемо наше искрено уверење, да ми немамо праве државне власти, него неки конгломерат надлештава и органа, који у њима ради, и који се у нас назива државном влашћу. Можда ми идеалишемо, можда смо рђаво обавештени и рђаво резонујемо, али нисмо неискрени.

Било би на реду, да се бар у главном обележи и положај спомоћног, административног особља судске власти. О њему нема се шта много рећи. Његов задатак није у томе, да примењује судску власт, но да већ готове судске одлуке детаљније формира и да их тако припреми за њихову формалну употребу, која га очекује ван судске канцеларије. У колико се учешће овога особља јавља још и као гарантија за формалну исправност службеног дејствовања судске власти (на пример, деловођа при иследењима и извиђајима) ни тада они нису судска власт у правом смислу те речи, јер ни тада они не примењују закон нити су у опште на такву примену правно од утицаја. У самом положају њиховом лежи правно одсуство потребне квалификације за вршење судске власти. По томе, они у начелу немају подобности за радњу, која припада судијском положају, На тој основи говорећи, очевидна је неисправност, кад такво особље практикује судску власт ма и у облику замене, а без обзира што они иначе имају услове кандидата за судијске положаје. Ово треба имати на уму, па увек снабдети суд са довољним персоналом. Ну у колико би се из практичних разлога налазило, да ипак мора бити одступања, а таквих ће разлога бити све дотле. док постоје и финансијски разлози, треба их изводити на начин, који ће што блаже да оштети принцип и са строго обележеним случајевима и ограничењима, кад такви изузеци могу бити примењени; без тога они ће се практиковати, као код нас, на најлибералнији начин, који допушта, да писар или секретар може замењивати

судију и онда, кад за то нема никакве оправдане потребе, или да се као заменик судијски писар претпоставља секретару, или у опште изврши такав избор замене, који у извесном случају треба да да̂ већину у једном намераваном правцу суђења. Овако ограничавање изузетака нарочито је за нас потребно. Код нас се показала сва вредност детаљних извођења принципа. Ма колико било једно начело јасно, треба му изрећати и све консеквенце, сва правила, у којима треба да се огледа његова логика. Мало поштовање ове потребе од стране нашег законодавства давало је политичкој власти могућност, да у пракси поништи вредност и најјаснијег, ну довољно неизраженог и незајемченог начела.

За ово особље још бисмо имали рећи, да оно по правилу треба да је што ближе спреми, која одговара задаћи судске власти. То се у опште треба да тражи за успешну службену радњу у једном надлештву, па вреди и за судску власт. За ову тим пре, што је консеквенца судске власти обезбеђена нарочитом квалификацијом, те је разложна претпоставка да су кориснији они спомоћни органи, који су ближи таквој квалификацији. Сем тога, такво спомоћно особље упућено је непосредно на ону праксу, која ће га најуспешније израдити и за доцнији судијски позив; а није мање важан и тај разлог, што би они, као млађи правници, савременији у теоричној правничкој спреми, добили на тај начин згодну прилику, да побољшају литерарну критику, уносећи у њу своје погледе, у колико би добили могућност да своју теоријску спрему доведу у везу непосредно са практичном применом права. У том смислу, добили бисмо дакле и литерарни развој права а то није незнатна корист, поред осталих, а нарочито оне, што би они са више спреме, па зато и са више разумевања радили на израђивању судских послова, него они који те спреме немају. Да се код нас ово начело врло мало поштује, данас је у том факту, што је наше судско спомоћно особље састављено у једном знатном делу из неправника људи, и што се из великог решпекта према таквој навици почело практиковати постављање правника за судске практиканте, и ако је таква практика не само за осуду но и за сажаљење. Али шта помаже сажаљевати људе, рачунајући ту већину правника, који у интересу своје улоге, коју треба

да имају у организацији наше државне власти, не подигоше никад ни толико гласа, колико би било довољно, па да им се с тако јаким разлогом не може пребацити општа апатија, коју они стално показују према нашим јавним приликама и интересима у опште, па чак и према оном делу тих интереса, који се њих непосредно тичу? Чини нам се, да и српски поштари више о таквој својој улози воде рачуна, и ако је њихов позив, који ми иначе пристојно ценимо, далеко мање значајан од утицаја на ток јавних наших прилика и ако он по правилу претпоставља и далеко незнатнију квалификацију и спрему, но што је то случај код правништва. Кад то кажемо, ми се сећамо неколиких јавних радова те врсте. Можда је ово сувише оштро речено, али тешко да је и неоправдано.

Практична организација судске извршне власти припада законодавству. Она није тешка, кад јој се само нађе руководно начело и кад се има добре воље да се сагласно њему ради. Пут је онда поуздан и добро обележен. Од њега се тада може лако скренути, али не зато, што он не би био видан, него зато што се њему хоће да претпостави странпутица. Ми смо навикли више волети странпутицу но прави пут. Зато тако много лутамо и не стижемо тамо где треба. Старајмо се да напустимо низбрдицу и потражимо прави пут. Кад га тражимо, извесно је, наћићемо га.

VI. Судске инстанце

Сваки грађанин има право очекивати, да одлука судска буде законита, да буде правична у оном смислу, који је општа воља одредила. Тек таква одлука правда жртве, које изазива извршење судске одлуке, на страни онога на чију штету таква одлука гласи. Ма колико да су колегијално учешће судске власти и независност судске власти потребни да огарантују добру примену закона, то још није и довољно. Могућност грешака није ни тада искључена, а свака погрешка судске власти може да буде фатална за судбину грађанских права. Због тога, разложно се сматрало, да ће бити релативно већа гаранција за правду, ако се она буде практиковала са више судских колегија а не само са једном и оном, која је односни предмет

суђења непосредно израђивала и одлучивала. По томе, овим колегијама био би задатак да контролишу одлуке нижих судских колегија, да их исправљају и израде тако, како ће њихов смисао најближе одговарати закону. Ауторитет овакве задаће, због тога, претпоставља, да и више судске колегије треба да имају све оне особине, које се признају као услови добре судске власти, а уз то и нешто више, што би по разложној претпоставци могло стварно правдати већи правни ауторитет, који је за њихов рад везан. Због тога, поред опште судијске квалификације, за чланове виших судских колегија, практикује се још и захтев неке особене квалификације, коју разна законодавства, према својим приликама, разно изражавају а у мери, коју сматрају као довољну и потребну. Према томе, смисао такве особене квалификације ствар је законодавства. Све што би се теоријски могло рећи и што би требало да служи као правило, то је потреба да квалификација за инстанце судске власти, треба да даје доказа за већу спрему, која се тражи за успешну радњу инстанце, него што је има нижи суд. У томе је особени вишак њене квалификације, за који се сме рећи да је несумњиво потребан. Код нас се он изражавао, а и сада се изражава у дужој судијској служби или у служби других правничких занимања. Нема сумње, да то има своју вредност, у колико се разложно може веровати, да је дужа практика више оспособила судију у разумевању своје службе, али то не вреди за све случајеве. Може бити много и противних примера, да је један судија, са релативно краћом судијском службом, и због своје теоријске спреме и веће ревности и јаче службене моралности, засведочио темељније познавање службе и у опште кориснију примену судске власти од онога, који има већи број година судијске службе. Због тога, у колико у смисао особене квалификације за судијска звања треба да уђе и захтев дуже судијске службе, потребно је да се то изведе врло умерено, како не би била врата већих судова затворена људима непосредно доказане јаче спреме, а такав би случај наступио онда, кад би захтев са свим дуговремене судијске или друге службе свео број кандидата на веома незнатну меру. Више нам изгледа умесно, да би саставни део те квалификације требала да буде, било у литератури било у пракси, истак-

нута правничка способност (на пр. код адвоката, професора права итд.) уз доказану скрупулозност у односу службеног кретања, извесну норму старости, која претпоставља општу сталоженост и развитак карактера итд. А да би се дошло до повољних избора, они треба да буду поверени спремној и независној колегији; ну о томе смо раније говорили, те нема потребе да то понављамо.

Кад је разлог инстанцама у правилној примени закона, у свој надлежности судске власти, онда и њихова надлежност према нижим судовима треба да обухвата све одлуке првостепених судова, уносећи у њих, у сваком случају изазване надлежности, све потребне исправке и пазити да правна страна предмета буде и потпуно исцрпљена и правилно схватана и примењена. На тај начин, инстанца или доноси своју сопствену одлуку о истом предмету, у његовој целини, или дејствује, да се донесе нова судска одлука која ће избећи указане раније правне погрешке у правцу, који јој инстанца обележи. У првом случају инстанца дејствује као редовна, права судска власт, обухватајући распре целог предмета и у фактичкој и правној страни, а у другом она се јавља само као контрола за правну страну предмета, не улазећи непосредно у питање каква треба да буде садржина одлуке, и не израђујући ту одлуку, но констатујући само то, је ли у извесном случају правилно и потпуно примењено позитивно право, на коју се таква одлука наслања. Тако она указује све правне недостатке и погрешке, а упућује које правне одредбе за конкретни случај треба да буду примљене, а чинећи то, она посредно упућује и на прави смисао судске одлуке, какав она треба да има по закону. У таквој истакнутој улози, ова инстанца јавља се управо као стална највиша контрола целокупној судској власти, са задатком, да обезбеди једнаку правду за све истоветне случајеве. Због таквог свог карактера, ова инстанца не може бити представљена у више надлештава, но само у једном. Код осталих инстанца, могућност више надлештава не само да постоји, но је то још и потреба, јер ту нема бојазни од разноликe примене права, зато што радња свију њих подлежи правној ревизији једног истог и највећег суда. Једна врста инстанце позната је у нас под именом Апелационог, а друга под именом

Касационог Суда. Остављајући недирнута питања о самој радњи ових судова, зато што она припадају поступку, потребно је казати коју реч о саставу њихову.

Мислимо, да би било више сагласно доброј организацији Апелационог Суда и његовој надлежности, кад би свака његова одлука била израз целога суда, као потпуне инстанце. Апелациони Суд као инстанца састоји се из извесног броја судија, и у том броју оличена је његова целина. Ако се хоће да његове одлуке носе обележје инстанце, онда те одлуке треба да донесе цео Апелациони Суд, т. ј. онај број судија, који закон предвиди као минималан, за његов редован састав. Апелациони Суд, као судска власт, садржи појам једног надлештва. Ако је разлог тога надлештва, да својим учешћем да̂ више ауторитета судској пракси, онда и његово учешће треба да буде такво, да се не суди по претпоставци, него да се у истини може знати, да је извесна одлука веран израз Апелационог Суда, а она неће бити таква, кад је донета учешћем само једног дела апелационих судија, који према осталим судијама, представљају извесно мањину. С те стране, сматрамо као погрешку, што у нас Апелациони Суд дејствује само по одељењима, а не као целина. Кад начелно овако треба да буде, онда ма какви се практички обзири истицали као сметња, не треба они да буду разлог, да се начело са свим одбаци. Међу тим, оно би се дало извести, па да не буде већа сметња за службу. Један од таквих начина био би, на пример, овај : Тада би свако одељење за сав број расмотрених предмета било референт општој седници, у којој би се пројектована одлука одељења дефинитивно израдила. Тада не би могло бити или бар у много мањој мери, разноликих расправа у предметима једне исте врсте само зато, што су донете у разним одељењима. А како је то опасно и по ауторитет судске власти рђаво, кад се у једном истом суду различито примењује правда за једне исте случајеве, то треба сваки да зна. Многи случајеви, који оду до Касације, дочекају исправку, али колико их је, што дотле и не дођу. Што је још горе, тај исти недостатак налази се и код Касационог Суда, па су исти али још многобројнији и опаснији ресултати, јер се не даду више исправити. Није чудо, што зато и Касациони Суд у разним одељењима показује разлику

у оцени једнаких случајева, врећајући на тај начин у основи свој велики ауторитет, који треба да има. И Касациони Суд, као врховни чувар права и једнолике примене закона, ради по одељењима, ма да је он још и последњи, на који се парничар сме ослонити, да ће заиста крајњи ресултат ствари бити сагласан закону по томе, што ће он бити у стању да отклони и да уочи погрешке нижих судова. Такво очекивање, законски, са свим је оправдано, зато што је Касациони Суд позван, да заштити сав ауторитет закона од неисправне примене остале судске власти. Због тога његова одлука и у јавном и у приватном праву не сме никад да буде другачија, но у истини одлука Касације. Међу тим, кад Касација пуноважно дејствује и у облику појединих одељења, њена одлука нема таквог карактера. Она је тада израз једног дела њених чланова, који су је у одељењу донели. Није онда чудо, што парничне стране имају права да и после касационе одлуке разложно верују, да би одлука која их интересује имала други смисао, да је само донета у ком другом одељењу истога суда. Тиме треба објаснити и несрећну могућност интереса од такве агитације, која је намењена да се расправа једне ствари повери нарочитом одељењу. То је један од важнијих узрока што ауторитет Касационог Суда није код нас од оне практичке вредности и на оној висини, која би иначе требала да му припада. Велика је несрећа, кад се изгуби вера у важност закона и присуство правде, а нема јачег агитатора и више компетентног, да оправдано поради за губитак те вере, ну што је случај, кад судска власт нема довољног ауторитета, кад она сама даје доказе о затупелом осећају правичности и несталности основа, које уноси у службу правосуђа. Да се још боље уочи сва аномалија, коју доноси такав начин суђења и сва опасност, која наступа отуда за право, треба још предвидети и ову, не само једну очигледну могућност, но правило, да суђење по одељењима, ни по претпоставци, не обележава, какво је мишљење Касационог Суда као инстанце, као целине, у предметима, које је одељење расправило. Претежна већина касационих судија, који улазе у састав Касационог Суда, нису имали никаква учешћа у овим расправама, а за то остаје тако исто разложна претпоставка, да би они, као већина, донели са свим другачију одлуку, као што

је разложно држати, да би и они са одељењем били сагласни. Оваква је претпоставка најтежа онда, кад ни одељење није другачије но већином гласова донело извесну одлуку. Парничару остаје тада право, да с разлогом верује, да би његова ствар у општој седници Касационог Суда победила, јер од 16 његових судија гласало је свега 5, па и од овог броја 3 против а 2 у корист његових интереса. Његова је ствар пропала због једног гласа, ма да се ни један од осталих једанаест гласова није чуо, а сваки је тај глас од пуне вредности. Па кад се опоменемо и разних могућих утицаја, који треба да створе већину од једног гласа у одељењу, и да би ови утицаји били од мањег успеха тамо, где треба задобити већи број чланова, онда можемо доста тачно разумети, да одлуке Касационог Суда ни формално ни фактички не носе карактер Касације као целине, као надлештва. Док год има вероватности, да би права одлука Касационог Суда била са свим другачија од одлуке одељења, а та вероватност постоји по правилу кад год постоји и могућност, — дотле је само она одлука у истини мишљење Касационог Суда, која је донета у општој седници. Зар је мало случајева, да општа седница поништи рад одељења Касационог Суда, и зар се томе и аутентично не тврди, да рад у оделењу није то исто што и рад опште седнице и да стварно тек учешћем овакве седнице Касациони Суд дејствује у правом смислу? Ово је тим горе што приватна иницијатива у опште не може ни изазвати радњу и надлежност опште седнице но само нижи суд, па и тада у врло ограниченом облику. Код такве организације Касационог Суда, ми питамо, је ли тим судом зајемчена правда, коју треба да дâ судска власт? На што Касациони Суд, кад грађанин и после одлуке Касационог Суда може разложно веровати, да та одлука није израз, није мишљење већине судија тога суда, и кад можда и у истини није?

Колико се ми мало руководимо начелима у опште, добро је да се види и из овог објашњења о нашим инстанцама, јер се тачност његова не дâ спорити. Да пређемо на напомене, о другом једном начелу, које се незгодно унело у организацију нашег Касационог Суда. Та ствар вредна је пажње и правника и политичара, а има велику практичну вредност.

Теорија тумачења закона, поред осталих облика, предвиђа и судско тумачење. Прави појам судског тумачења израдила је потреба, која га је створила; смисао је те потребе, да суд мора да реши сваки конкретни случај, без обзира има ли за њега у закону нарочите правне норме или не, само ако припада апсолутној надлежности судске власти, ако је обухваћен организацијом тога суда. Међу тим и најпотпуније законодавство није могуће да предвиди све могуће потребне норме, јер не може да предвиди ни све случајеве, на које се правне норме треба да односе. Шта више тада, кад је закон стваран, многи случајеви нису ни постојали, но их је донео доцнији развој друштвених прилика и односа. Због своје надлежности да и те случајеве расправи, судска власт упућена је, да и у тим случајевима ради што је могуће ближе у смислу свога основног принципа — по закону. И кад у закону јесте нарочите јасне одредбе да односног случаја нема, њему је дужност да се тражи у осталим законским нормама, бирајући из њиховог логичног смисла, ону која би била најближа законска мотивација и регула за расправу спорног случаја. Такав разлог судског тумачења одредио је и његов појам, у томе, да се његова садржина црпи из садржине закона; а одредио му је и границе, да ван праве практички указане потребе, судска власт нема права да се таквим тумачењем служи. Ако би она прешла границе ових потреба, судска власт практиковала би у толико облик законодавног тумачења, а таква компетенца њој не припада. Таквом радњом, она би захватила један део надлежности законодавне власти, а такав судски деспотизам не треба желети, јер би могао бити веома опасан.

И ово је начело у нас поменуто, а помснуто је у мери и на начин, који показује, да је судска власт формално узурпирала један део законодавне власти у облику законодавног тумачења; јер је законом о устројству судова Касационом Суду дато у надлежност, да он без обзира на прави појам и потребу судског тумачења, може и ван спорних конкретних случајева, у којима се једино и правда примена судског тумачења, у опште да тумачи закон у начелу, кад год то министар правде затражи, и без обзира да ли се такво тумачење тражи за закон, који и не припада надлежној примени судске власти. Ми можемо

разумети потребу политичке власти, да се извесан законски пропис протумачи, али једини пут, којим она треба тада да иде, то је пут који води законодавном тумачењу, јер само оно има начелног обавезног дејства за све конкретне случајеве, а не као судско само за конкретни случај који га је изазвао. Касациони Суд може се послужити тумачењем само у границама своје надлежности и само за конкретни случај на који своју надлежност примењује, дакле, само за своју сопствену службену дужност, а не више и не другачије Ништа не може правдати аномалију, која код нас у том односу постоји, па је желети, да се то што пре уклони. Шта више дужност је министра правде, као политичке власти, да се стара о законодавном тумачењу и у свима оним случајевима, у којима буде примећена практика судског тумачења, како би се и за те случајеве дала правосуђу једна одређена прецизна основа, а тиме отклонила могућност последица, које наступају услед неједнаког схватања ствари. Та неједнакост схватања, код судске власти, за случај нејасности или празнина законских, појачана је самом природом судског тумачења, по којој оно дејствује само на конкректни случај и познато је у главном онима, који су се њим послужили, а не и другим. Такав ограничен смисао судског тумачења има и ограничена дејства чак и према судији, који се њим у једном случају послужио, јер га не веже и за остале сличне случајеве. Ово је оправдано по томе, што се сав ауторитет судске власти своди на примену закона, а не и на његово израђивање, а она би у ствари израђивала законе, кад би њена објашњења у конкретном случају носила карактер правила за будуће истоветне случајеве, која би била обавезна, јер би то било постављати и друге норме, друга правила, сем оних који су у закону исписани.

На свом је месту напоменути, да судска власт није надлежна да испитује уставну вредност једнога закона и да му на тој основи спори његову редовну важност, ма у којој одредби. Ауторитет законски ни једна норма не добија од судске већ од законодавне власти, те је законодавна власт једино и позвана да у своје време обрати сву потребну пажњу, да закон не прелази границе уставних основа, да им не буде противан. А кад је та власт свршила свој посао и једна њена

одлука формално постала законом, нико више није позван да оцењује и сумњичи вредност његову. Ако би се допустило и другојачије поступање, онда би судска власт била изнад законодавне власти и јачи ауторитет од ње непосредно баш у оном делу надлежности, која ни мало не припада судској, а сва припада законодавној власти. Код нас судска власт није увек хтела да појми то правило, и поред све прецизности Устава од 1888. г. с те стране. Надати се је, да ће наши политичари прибрати своја сећања, да минуле случајеве задрже у памћењу све дотле, док се њима не послуже као разлогом, да при изради нове судске организације, а нарочито нове уставности, судској власти оставе само оно што је њено. Ми нисмо зато, да се од ње ништа одузме од онога што њој треба да припадне, али нисмо ни за то, да јој се даје и оно што је туђе. Опасно би било оно стање, у коме би судска власт практиковала и законодавну. Оно би одвело у анархију, која би била слична оној, у коју одводи здруженост политичке и судске власти. Да завршимо ову ствар једном напоменом. Ко хоће уставност и колико толико појми њен смисао, он треба да жели и такву организацију државне власти, у којој ће сваком њеном облику припадати само оно што је његово, пазећи добро, да се у оцени тога, што назвасмо «његово», не извара и да брижљиво чува, да се ни једном од тих облика ништа не украде, али да му се да̂ све, све што он треба да има.

Свршиће се)

СЈЕЋАШ ЛИ СЕ, СРЦЕ?...

Сјећаш ли се, срце, што је некад било?
Сјећаш ли се сада прошлости и дана,
Кад си пуно вјере, као тиче мило,
Дизало се летом пут небесних страна?

Угушени зраче, у облаку туге,
Вихори и б'јеси сломише ти крила,
Боравиште твоје беху шарне дуге,
А тичија јата дружина ти била....

К'о невини цвијет, пуно чедног мира,
У заносу милом грлили те снови,
И к'о акорд мили анђеоских лира
Будила те пјесма звуком жеља нови'.

Нетакнуто буром борбе и спознања
Живјело си мирно у жељи и пламу,
Ал' све жеље драге о којима сања
Раздув'о је вјетар у пораз и таму...

Ружичасти вео, кроз који се жудно
Гледало у простор живота и људи,
Растргла је јава и познање будно,
Па сатана мрака сад пред нама блуди.

О, дајте ми назад в'јенац прошлих дана,
Вратите ми часе, у којим сам само

Осјећао љубав и вјеров'о сл'јепо
У људе и Бога што борави тамо.

Вратите ми срце, гдје безбрижна срећа,
К'о кандило св'јетло, сјаји се и блиста,
У одјеку грома што се Бога сјећа
И вјерује ускрс распетога Христа.

Алекса Шантић

ЋАМИЛ

НОВЕЛЕТА

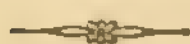

Давно је било. Ја бијах још дијете, па и не памтим добро. Све ми је ко у маглу увијено. Зна само, да у нас нису биле све велике куће, него један сокачић, а у том се сокачићу прибиле једна уз другу три кућице: двије ришћанске и једна турска, она што је Ћамил у њој стајао. Иза куће опет башчурине, којијех се вазда сјећам, како сам по њима скакао и крао Ћамилове смокве и шипке.

И Драге се добро сјећам. Она је стајала у оној трећој кућици, имала је само матер, добру, сироту матер, која је волила као очи у глави. Прала је јадна и шиле туђе, да је исхрани.

А Драга бијаше прави анђео. Знам добро, како би ме узела у крило, па ме шкакљила и смијала се са мном по читав сат и више. А ја — као дијете — пушћао бих јој се, па бих је чупкао за оне црне косе, или бих је стискао за румене образе, или бих смокрио руку, па јој ђаволасто турнуо у она њедра.... Она би ме мало ударила по прстима, а пошље ми давала воћа, пара, свашта... Моја добра Драга, ја сам је тако волио !....

Ћамил ми је добро остао у памети. Бијаше то висок момак, румен кô јабука. На њему чисто, фино одијело — све стамболски хȃрач; глава обријана, само на врху остављен перчин, а на глави лијепи онај тунуз фес. Испод ведра висока чела блистале су се благе плаве очи. Ћехра му вазда весела, насмијана... Мој добри Ћамиле, гђе си сада ?

И он ме је волио. Имао је сестру Ајшу и стару матер, коју сам ја «неном“ звао. Знам кад би нена и Ајша газиле

нешесту, и ја бих с њима радио: разгрћао шеницу, доносио из комшилука тепсије, задиркивао Ајшу, теглио је за димије и пуно... Кад би Ћамил дошао и затекао ме, узео би ме на крило па ме цупкао и пјевао ми — исто ко и Драга.

Ал' то је било давно, једва се сјећам.

Знам једном, кад ме држала Драга на крилу, како прође Ћамил и насмија се на њу, а она поцрвени, па ме тако стиште и пољуби, да од бола јаукнух и шћедох заплакати. Она ми даде неколике шећерлеме, па ме опет загрли.

Одједном Ћамил провири кроз врата па ме зовну. Ја отрчах, а он се саже па ми пришапћа: «Хајде, кажи Драгој нек' и мени прати шећерлеме. Кажи јој да је она слађа од шећерлеме.“

Ја отрчах и казах Драгој, а она се сва зацрвени, насмија и доде ми неколико шећерлеме, да их однесем. Мој добри Ћамил, како се онда обрадова, како ли ме онда пољуби, како ли усплахирено стаде питати: шта је рекла Драга, и како ли је брзо истрчао на сокак, да види Драгу!...

Драга је била побјегла у авлију.

А ја онда бијах још дијете и не могадох ништа појмити.

Други пут опет — кошкам се ја с Драгом, кад одонуд ето ти Ћамила. Драга шћеде побјећи но он је устави.

— Стани, комшинице, да ти нешто кажем. Нису ми очи урокљиве — не бој се!

Драга стаде. Зацрвенила се. Ћамил јој приступи ближе и загледа се у њу. За тим јој тихо рече:

— Влахињо, бона влахињо, дижи ове јаде и манђије с мене!

— Какве јаде, Ћамиле!

— Дина ми и Бога помахнитах. Чуј, ја бих се вјечно молио Алаху да никада не умрем, само кад би ти моја била. Ја волим те твоје лијепе очи и срдит влашки поглед и претило грло твоје. Ако су манђије дижи их с мене, а ако ми је суђено, а ти хајде са мном...

Драга плашљиво погледа у ме.

— Ћамиле!... Дијете!.... Чује све. Казаће... Пошље, пошље....

— И још бива... Што се тиче вјере у њу ти нећу крећати. Ти се крсти, ја ћу клањати. Хоћеш ли, Драга?

— Пошље, пошље... прошапћа Драга, па отрча у врата и затвори.

Мени Ћамил даде пуну прегрш зерделија и рече ми да шутим. Мени су зерделије драге биле и ја сам за љубав њихову шутио.

Често пошље тога виђао сам и затицао Драгу, гђе говори с Ћамилом. Чим бих ја дошао, одмах би ми или он или она дали по што гоћ и тако ме замамили да иђем. Знам кад сам се једном био заинтачио, дали су ми читав стопарац, а ја сам одма отрчио у чаршију, па купио лула, кресавица, кутија, воћа и свашта, па намјестио дућан.

Одједном пак пуче глас по махали, како је Ћамил одвео Драгу, како се Драга потурчила, како ово, како оно.

Ја отрчах Драгиној кући, па је узех тражити. Нема Драге! «Драга! Драга!» викнух. Нема одговора. Зачух плач. Повирих у собу. У соби се скупило неколико жена, а међу њима «дада» (Драгина мајка) кука и плаче.

— Ђе је Драга? упитах.

Уплакана лица онијех жена окренуше се. Ништа ми не одговорише. Сви шуте као нијеми, као мртви, само дада плаче.

Ја се поплаших и побјегох.

Одох у Ћамила. Никога у авлији. Преко авлије претрча Ајша. Ја нагох за њом и уљегох у собу. И одмах угледах Драгу... Сједила је с неном на сећији.

— Драга! узвикнух радосно, па одлетих и падох јој на груди. Ја не знам зашто, али сам онда страшно јецао и плакао, па знам, како су ми доносили и бајама и ширупа и ђулпите и свашта, само да шутим.

— Драга, рекох кроз сузе, Драга, што си се потурчила?

— Нисам се потурчила, душо Драгина! говорила ми је и љубила ме.

Пошље, знам, устаде, узе ме за руку и одведе у једну собицу. «Видиш!» рече тихо и показа на дувар. На дувару је висила икона и пред њом горило кандило. «Де очитај, душо, Оче наш!» Ја почех полако читати. Нешто ме стеже у грлу, нешто ми се ражали, нешто ме раздрага и мени у сред молитве бризнуше сузе.

— Драга, ја ћу казати сваком да се ниси потурчила.

Она ме загрли и пољуби.

— Драга, ја те волим, ускликнух весело и привих се уза њу.

Вријеме је пролазило и чинило своје. Сви се обикоше и престадоше се ругати Драгој. Ко се чудио, био је равнодушан, ко је клео — смијао се.

И Драгина се мајка умири Поче долазити, па се брзо тако обикну да је сваки дан била у Драге. Знам кад би она и нена засједе на серџаду, па задимиле, па се заговориле...

Једном... Бијаше зима — камен пуца. Ситан снијег сипи, вјетар јауче, ћерчиви се дрмусају — а ми засјели. Била и нена и дада и Ћамил и Драга и сви.

Знам нешто су причали и причали... Говорило се чак о Кулину бану и о нашијем ђедовима и прађедовима. Сви су били зацаклили очима и страсно пратили разговор. Ја сам био миран као јаје.

Одједном у сред разговора устаде нена, и извади из сандука нешто замотано. Разви. Бијаше то стара некаква икона.

— Ево! говорила је нена страсно и побожно. Овоме има и двиста и триста и више година. Рахметли Ћамилов бабо добио је од свог бабе, а њему је опет остала од старог Хамила — и тако једно с другога таман петнес' колина. А ово вам је мати Иса Пејгамбера. Она личи све биде и невоље и чува нашу кућу од сваке напасти. Причала ми је рахметли свекрва — а ово вам је бели истина као што је Бог истина! — како је нека Ђулса, пра-прабаба мога Ћамила, лежала од некакве болештине — овђе глухо било! Сви су спавали, а она зачује како нешто пуцка. Окрене се, кад онамо, а сандук се сам отвара и из сандука излази ова икона. Сва се од страха пресенети. Шћаше викати, али не може — језик јој се свезао, а у себи нема таката да прстом макне. Икона стаде на сред

собе и одједном се стаде из ње нешто извијати кô нешто црно, кô дим — кô н' умим ти ни казати. Мало по мало па се из тог дима створи женско — вила. Липа, Боже, липа кô сурет! На њој нешто било, а у руци руже и цвиће. Постоја мало, па онда приђе Зејни, наже се над њу и прошапћа: «Зејно, спаваш ли?» Њој се језик стаде одврзивати и једва прошапћа: «Не спавам.» «Како ти је?» упита је. „Боли ме, боли" рече Зејна полако. А она је загрли и стаде плакати. „Дина ми — причала је Зејна — све плаче кô мало дите!" Па је онда узе миловати и говорити: «Шути, Зејно. Буди мирна. Ја се молим у мог сина Иса Пејгамбера и он ће те исцилити!» Па је опет помилова и пољуби. И све тако до зоре била је и лежала с том Зејном, а кад се примакло свитање уљезе опет сама у икону, замота се и оде у сандук...

Нена стаде. Сви су шутили. Вјетар је дрмусао ћерчивима, дим се ваљао по соби.

Одједном устаде Ћамил.

— Мајко, дај ми то!

Па чврсто шчепа икону и пољуби је.

— Јес', мајко. Ово је мој пра-прадид с Мећe донио. Ово је с гроба пророкова!

— Ћамиле, дај и мени да пољубим! узвикнух зажарено и притрчах.

И ја слатко пољубих икону.

Не знам колико је тако прошло.

Сјећам се само оног дана...

Родила Драга. Ја уљегох у собу. Драга је лежала, а крај ње била бешика. Из бешике се чуло цикање. Нена нешто ишла по соби и распремала.

— Драга, Драга! викнух радосно и притрчах. Драга како си? Ђе је беба? Зар имаш бебу?

Она се насмија, па ме привуче и пољуби.

— Ено, душо, бебе. Је ли лијепа?

— Лијепа, Драга, лијепа. Иста ти!

И ја почех миловати дијете.

— Бижи, бижи! Превалићеш га, не дај Боже! — викну нена и отера ме од бешике.

Ја се ражљутим на нену, па одох Драгој и код ње сједох.

— Драга — рекох невино. Мајка је скухала локума да ти спреми за бабине. Не знаш како су слатки! Драга, хоћеш ли ми дати један?

Драга се слатко насмија.

— Хоћу, све ћу ти дати.

У том се изненада врата отворише. Уљезе Ћамил.

— Нено, рече тихо. Хоџа ће доћи да му укуришe. Надићемо му име Омар. Хоћеш ли, нено?

— Хоћемо, хоћемо, Ћамиле. Како гођ ти хоћеш и ја хоћу.

— Омар, нено. Ја тако мислим.

— Ћамиле, Ћамиле! задршћа изненада Драгин глас. Ћамиле!..

И Драга заплака.

— Шта је, Драга? зачуђено ће Ћамил.

— Ћамиле! Уби ме! Чујеш, уби ме, само ми не турчи ђетета!

Ћамил се смрче.

— Шта рече, бона?

— Не турчи, чујеш, малога.. Нек буде ришћанин...

Први пут виђех Ћамила како се разбјесни и како му очи страховито синуше.

— Ркни, чујеш, ркни! Дијете је моје и ја знам шта ћу чинити. Њему је Алах досудио да исповида свету виру пророкову. Алах илах ил алах, Мухамед сурула!

Па изиђе из собе и страховито лупну вратима.

— Има право! разбјесни се и нена. Има Ћамил право. Ркни а дијете ће се потурчити.

— Неће, неће! — врисну Драга и бијесно скочи из душека. Умријеће, а неће! Чујеш?

И притрча бешици. Нена врисну и ја врисну... Затим знам.. Ћамил улети, шчепа Драгу, ухвати је за гро, шкрипну зубима, и знам — Драга паде блиједа, мртва...

Сутра дођоше некакви људи и однијеше Драгу. Како сам пошље дознао, закопали су је у наше гробље. Ћамил јој је чак дао озиђати и софру и усадити велики један крст...

А по махали се просу глас, како је Драга од порођаја умрла. И ја онда у ђетињој наивности не знађах поуздано шта је било с Драгом....

*

Прошло је пуно пошље тога, а ја ниђе не виђех Ћамила. Нисам му у кућу више ни ишао, јер ми није отац дао, а Бога ми сам се и сам нешто плашио.

Само кад би виђео малог Омара, како весело трчка по сокаку, ја бих га слатко загрлио и пољубио.. Његова умиљата ћехра и здраво, једро лице одисаше чистом крви и љубави родитељском...

У том пуче пушка. Дође судњи час... Уљезе Швабо у Босну. Дође и у наш Мостар... Просу се војску по граду, узеше нам оружје — окрену се једном свијет наопако! Живот поста друкчији. Неке се новотарије почеше неосјетно увлачити у свијет, на велику штету и жалост старијех навика, које су се одбацивале као трошна, изанђала роба... А стари су жалили те навике и прохујало старо доба, па су гледали са сузом у оку, како им се ђеца на зло окрећу и како их баш ни мало не разумију. Та прије је све — ама све друкчије било!...

И могао је човјек често виђети погнута, сјетна створења, са тужним и од чежње изблијеђелим лицем, како су шчепала своју ђечицу па бјеже далеко тамо на исток, тамо од куд сунце долази: у пространу Арабију и страшиви Курдистан...

Једне вечери бану у нас дома Ћамил. Миран и озбиљан кô хладна стијена. Приступи оцу и рукова се с њим. Отац му понуди шилту, а мати донесе кахву.

— Газда, дај да пазаримо оно мојијех кућа — проговори Ћамил полако. Теби је најзгодније — комшилук ти је. А може бит' си чуо, да иђем...

— Ама баш? зачуђено ће отац.

— Баш! Кад ти кажем.

И ја јасно виђех, ђе му се очи смутише.

— Дај се ти, Ћамиле, окани тог посла!

— Не могу, не могу.. Хоћеш пазарити?...

И те вечери за неколико дуката продаде све своје добро: и стару трошну кућу и огромну севлију у авлији, коју му је још пра-прадед посадио!...

Најпошље сам га видио у очи поласка му.

Дрљам ја нешто по башчи, кад га од једном опазих ђе иђе уз брдо (наше су башче биле одмах под брдом). «Куда ли ће он то горе?» мишљах. И ја пођох за њим, али крадимице да ме не види.

Он отиђе управо на наше гробље, на зарасли Драгин гроб. Обазре се на све стране, види ли га ко, затим сједе на хладан камен, метну руке у крило и загледа се у могилу. Вјетар је попухивао тихо, тихано и разносио оштри мирис иве и кадуље... Сањиви руси-ораси оборили лишће, а крстови су се жалосно накривили.

— Ћамиле, што је теби? притрчах ја и јавих му се први пут пошље толико времена. Што си дошао овамо?

Ја му виђех сузу у оку...

Он се испрва расрди. Грчевито шчепа огромну плочу и шћеде је подићи.

— Погано влашче! Ко те звао? Што се привлачиш?

Ја га погледах страховито, укочено. Од стра̑ се нисам умио макнути.

А њему се од једном нешто ражали, па пусти плочу и ухвати ме за руку.

— Не бој се, болан, не бој се! Само што си дошао, ко те послао?

— Нико — промуцах ја. Угледао те па пошао за тобом. За чудо ми што ћеш овђе.

А он се некако чудно насмија.

— Хм... за чудо ти што ћу овђе?! А зар не знаш да сутра иђем а зар да се с овијем мезаром не опростим! А ти *је*, болан, знаш, и њој си в'ома драг био.

— Знам, Ћамиле.

— И још знај, јадан, да ми се тешко раставити са овом земљом и са овим мезаром....

— Па што иђеш?

— Хеј, лудо дите! Зар, болан, не видиш невјерију како се осилила, па нам се башкари по бабовини.

И очи му плахо сијевнуше.

— А, Алаха ми, ово је све за наше грихе и све ће ово вако остати, док те грихе не покајемо.

— А хоћеш ли икад од туда доћи?

— Хоћу, дина ми и Бога хоћу!.. Кад свијетли падишах тргне сабљу и подигне свети пророков барјак — и ја ћу онда доћи с браћом и иглама ћемо очи вадити невјерији!...

Ја сам га нијемо слушао и чудио се његову говору, а он ме је једном руком загрлио, а другом ме чврсто стискао за руку.

— Хајде дома, хајде! Поздравићеш бабу и мајку и реци им, нека се сјете кад гођ и Драге и нека јој не запусте овај гроб. Севап је... Нема никога...

И он се саже, па ме пољуби.

— Хаједе, хајде.

Ја се нисам противио и отиђох мирно низ брдо, осврћући се на њ.

Он је непомично гледао за мном док нијесам замакао.

Мени се нешто растужи и ја осјетих, како ми сузе наврнуше на очи...

Ћамиле, Ћамиле, ђе си сада?. Одмараш ли се под ведрим арапским небом и сањаш ли о вјечној моћи и слави пророковој? И да ли се сјећаш своје миле бабовине и трошне куће твојих старих дједа? И повуче ли те кад гођ страсна жеља овом голом стијењу и српској својој браћи?

Или можда вјечни сан боравиш?

Ако си жив, а ти не иђи још овамо!... По твом дому израстао брштан, невјерија је још силна и башкари се по твојој бабовини, а голо стијење постало је маћеха свом породу.

Не долази!. Него мирно клањај у хладу високе, штуре палме и вјеруј у вјечну славу и моћ пророкову.

Мостар, децембра 1895.

† Јефтан Р. Шантић

МОЈА МОЛИТВА

— из веневитинова —

Тајна сило у покоју,
Чуј ме самца остављена:
Благослови избу моју,
Буди стражар прага њена,
Да к'о сенка густе тмине,
Преко њега не промине
Лицемерје, завист, злоба...
Да је миран мој дом скрити
Од клевета јадовити;
Нек ме вазда снажи нада,
Нек у мојим груд'ма цвета,
А бес нек ме не савлада
Осветљивог овог света.
Душе моје не одаји
На жртвеник сана пуста,
Него у њој тихо гаји
Огањ што се вечно сјаји.
Ћутањем ми зали уста;
Тајном уви осећаје;
Да их сред сна и тишине
Не обасја луч таштине,
Што над овим светом сјаје.
Дај ми души мира сладост,
И надања неизмерни',
А од срца склони радост: —
Јер је она друг неверни.

Сокољанин

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА НАШЕ НАРОДНО ОБРАЗОВАЊЕ

(СА ГЛЕДИШТА НАШИХ ПРИЛИКА И ПОТРЕБА)

изложио *Јов. П. Јовановић*,

НАРОД. УЧИТЕЉ

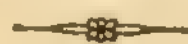

Све гране јавнога живота у једноме народу тако су једна с другом повезане, да једна другу условљава или потпомаже. Али као да ни једна грана народнога живота осим привредне не условљава и не потпомаже остале гране у толикој мери, као што то чини народно образовање. Народно образовање је веома битна погодба и једна од најнеопходнијих потреба за све правце нашега народнога и државнога развијања и напредовања.

Предузели смо да бацимо један поглед на ту тако важну грану нашега јавнога живота, и да изложимо: како стојимо с том тако јаком потребом нашом за наше правилно развијање и успешно напредовање, рачунајући, да ће то наше излагање бити од интереса и користи.

Да се ова наша потреба подмирује стављено је највише у задатак нашој *основној школи*, с тога ћемо и ми, пре свега, промотрити ту нашу установу, на коју су се још од постанка наше нове државе толике наде полагале и толики милијуни трошили, и на коју се и данас тако велике наде полажу и милијуни троше.

Вредност сваке установе у држави одређује се према томе, у коликој мери једна установа врши и постизава одређени јој задатак, или другим речима, у коликој мери та установа задовољава потребу народну, које ради она и постоји. А пошто све потребе једнога народа потичу из прилика у којима се народ налази, то је онда свакојако нужно, да свака установа, од које се тражи да задовољава неке народне потребе, мора потпуно одговарати народним приликама из којих свака потреба народна потиче.

Полазећи са тога гледишта, промотрићемо и ову нашу установу, да видимо: у колико она одговара нашим народним приликама и у коликој мери задовољава потребе народне, које из тих прилика потичу?

Данашње наше основне школе уређене су по закону о основним школама од 31. децембра 1882. год.

Главна реформа која се овим новим законом о основним школама (којим је замењен закон од 1863. г.) хтела да изведе у уређењу основне школе, састојала се у томе: да се број година за учење у основној школи повећа, и то по варошима од 4 на 6 година, а по селима од 3 на 5 година, и да се и наставни материјал прошири. Хтело се, дакле, да се у основној школи *више изучи* и да за то школовање *дуже траје*.

По предложеноме закону повећање година за учење у основној школи извело би се тиме, што би се, поред сваке *ниже основне школе* (I, II, III и IV раз.), завела и *виша основна школа,* (V и VI раз.), а где се не би могла отворити виша основна школа, ту да се заведе *продужна школа*.

Главни Просветни Савет, кад је добио овај законски пројекат, изабрао је био нарочити одбор, да га проучи. У извештају своме тај изабрани одбор вели: „Предложеним законом иде се на то, да се учење у основној школи прошири и да се створе гаранције, како би се од сада могао више школовати онај велики део нашега народнога подмлатка, који не мисли тражити даљега образовања по средњим и вишим школама, него ће по свршеном општем образовању остати на своме огњишту и живети и радити као свестан и врстан члан друштва. А где год се и истински постарало, да маса народна не остане без онога образовања, које јој је потребно према захтевима времена и њеним потребама, ту су створени сви услови, да се народ може развијати у свакоме правцу, и да државни организам живи и напредује у служби свеколиких интереса народа и човечанства... али како се последњом алинејом члана трећега, вели: да ће се те *више основне школе* отварати „по могућству," то је лако предвидети, да ће проћи још доста времена, док добијемо свуда и ниже основне школе, а камо ли још и више основне школе, кад и сам закон иде томе на руку, то потписани одбор налази за преко потребно, да се овим законом учини одмах, ако ништа више, а оно бар један корак у напредак, т. ј. да се каже, да нижа основна школа мора имати сва четири разреда."[1])

Из овога извештаја види се, да је одбор предвиђао, да има врло мало могућности, да се изведе најглавнија реформа, која се овим предложеним законом хтела, а то је, *виша основна школа и продужне школе*, а тиме се хтело, да се оно, што се у нижој основној школи изучи, у вишој основној школи или у продужној школи, још боље утврди и прошири. А ондашњи председник Глав. Просв. Савета, износећи на дневни ред претрес овога законскога пројекта, нагласио је члановима Савета: „да у староме закону о основним школама, који је важио преко двадесет година, има доста празнина, које се овим новим законом попуњују: 1., проширујесе оквир наставним предметима, који је по староме закону

[1]) Види: Просв. Гласник. Год. 1881. ст. 778.

био доста скучен: 2, подижу се знатно године учења, од 3 на 6 година, а тиме се ујемчава знање, које даје основна школа, *особито увођењем виших основних и продужних школа.*"

Ну у говорима многих чланова Савета било је и доста и значајних замерака код појединих одредаба овога законскога пројекта. Тако, код првога члана, који говори о задатку основне школе, и по коме би основној школи био задатак, да поред тога, што спрема ученике за грађански живот, да их спрема још и за школовање у средњим школама, било је замерке, и доказивало се да основној школи, као народној, треба да буде задатак само то да своје ученике спреми за живот, а не још и за школовање у средњим школама, јер ако остане како се предложеним законом хоће, онда ће се изгубити главни задатак основне или народне школе а то је спремање народнога подмлатка за живот. Разлози осталих говорника, који су бранили ову одредбу у предложеноме закону, и који су доказивали потребу, да основна школа треба и да спрема ученике за живот и за школовање у средњим школама — били су веома слаби. Н. пр. један члан Просв. Савета, који је доцније постао и министар просвете, доказивао је, да то тако мора стајати у закону о основним школама зато, што се, вели, — иначе не би знало, одакле ће средње школе добијати ученике! Кад се зна да се у свакоме закону, за сваку средњу школу, увек изрпком каже, и одакле ће се ученици примати за ту средњу школу, онда овакав разлог није никакав разлог. Ну ипак овај никакви разлог већином гласова у Просв. Савету буде проглашен за најјачи разлог, те буде решено, да ова одредба о двојакоме задатку наше основне школе, остане у предложеноме закону

Друга значајна замерка учињена је у томе, што су многи чланови Савета изјавили, да ће врло тешко бити да се на практици изведу више основне школе и продужне школе и да онда неће бити ништа стварно учињено. На ову замерку одговорено је, да Главни Просв. Савет не треба да се обзире толико на практично извођење самога закона, јер је то ствар министрова, већ да Савет треба само да каже шта је добро, па ма то и не било са свим практично. И овај никакви разлог већином гласова буде примљен у Савету као најјачи.

О продужној школи сложили су се готово сви чланови Савета да она не треба да постоји, јер онаква продужна школа, каква се хоће да заведе, неће моћи да дā оно, што се од ње тражи и очекује.

О наставним предметима, који се по предложеноме закону имају изучавати у основној школи, било је много говора. Чуле су се замерке, да је број наставних предмета велики, и да међу њима има и таквих, који нису потребни, а било је говора да би требало да дође међу наставне предмете још што шта, што је потребно и корисно, као н. пр. познавање грађанских права и дужности, доказујући да је са свим потребно и корисно, да се деца раније упознају с оним, што ће им бити потребно чим ступе у живот као грађани, као што се то и у другим

земљама ради. Било је говора још, да би међу наставне предмете требало да дође још и познавање разних заната и радиности у опште. На све захтеве, којима се ишло на то, да деца у основној школи треба да изучавају све оно што ће им бити у животу од потребе и користи, одговорено је тиме, да основна школа треба да даје само *опште образовање*, а не и *стручну спрему*, на што је опет с друге стране одговорено, да је баш то опште образовање и гонило до сада ученике од школе, јер би народ радије доводио децу у школу, кад би им она давала практичкога знања. Ну најзад је и ово остало онако како је пројектовано било.[1])

Остале одредбе више су административне природе, те од њих и не зависи толико, хоће ли школовање народнога подмлатка у народној школи доносити народу користи или не, а у многоме се и не разликују од одредаба у староме закону, јер — као што је напред речено — најглавнија реформа, која се овим новим законом хтела да изведе, то је, да се што више научи и да учење у основној школи дуже траје, а то смо већ изложили.

При крају 1882. године дошао је овај законски пројекат и пред Народну Скупштину. И у Народној Скупштини чуле су се многе значајне замерке у појединим одредбама предложенога закона, које се односе на повећање година за учење у основној школи и на проширење наставнога материјала. Било је говорника, који су врло убедљивим разлозима доказивали, да није главно повећавати године учења, па да школовање доноси користи народу, већ да је главно: *шта ће се у школи изучавати*. Ако је оно што се у основној школи изучава корисно и потребно, онда ће бити и користи од таквога учења, а ако је оно што се у основној школи изучава непотребно, онда дуже учење неће баш ништа помоћи. Напротив, томе би се учинило само то, да дангуба народнога подмлатка у основној школи дуже траје. Многи посланици из народа, и као родитељи и као познаници народних прилика и потреба, износили су своја убеђења, да народ од ондашњег школовања своје деце у основној школи није имао готово никакве стварне користи за практичан живот, и да се то стање неће моћи поправити ни овим предложеним законом, јер међу наставним предметима има и таквих, који неће донети никаквих користи за практичан живот народноме подмлатку, па је и у Народној Скупштини предлагано, да се на наставни материјал обрати већа и боља пажња, нарочито на оно, што ће народноме подмлатку бити од потребе за практичан живот. Али, на жалост, глас ових увиђавнијих људи остао је глас вапијућега у пустињи, пошто се најнадлежнији и најпозванији за то оглушише према овоме гласу...

И у Народној Скупштини било је изјава и уверавања од стране увиђавних људи из народа, да од установе виших основних школа неће бити никаквих користи, пошто се оне неће моћи свуда завести, већ

[1]) Види Просв. Гласник. Год. 1881.

само онде где буде могуће, а таквих ће места бити врло мало, те ће и ова корист, која се од ових школа замишља, остати мртво слово на хартији, и онда неће бити ништа учињено за побољшање старога стања, пошто се главни бољитак очекује од виших основних школа. Тако исто многи посланици из народа изразили су се и против продужних основ. школа, јер се ни од њих, као ни од виших основних школа не могу очекивати никакве стварне користи, нити какво побољшање старога стања.

Изгледало је као да су убедљиви разлози ових увићавних људи из народа већ решили судбину виших и продужних школа, да их нестане пре но што постану, али не би тако. Да ли за то, да високоученост не би капитулирала пред обичним нешколованим али увићавним људима из народа, или због чега другог, не знамо, али ондашњи министар просвете заложи се сав да му ова творевина не пропадне и — спасе је. Ондашњи министар просвете устао је и држао прилично дугу беседу, у којој је свима својим силама и целим својим ауторитетом уверавао народне посланике: да су више и продужне основне школе *највећи добитак* за народ, који се од новога закона очекује, и да по томе сви они, који војују против завођења виших и продужних школа, они из незнања војују баш против највећега добитка управо против једне установе, „која ће да послужи цељи за коју се овај закон доноси већма, но сав остали закон.“ Пошто је министар на завршетку своје беседе још једном рекао: „Ја вам искрено кажем, да је овај члан највећи добитак у целом овом закону!“ председник стави на гласање, а народни посланици, да ли што поверовате министру да он боље и више зна као учеван човек од њих, или за то, што је тако налагало нешто друго, тек акламацијом усвојише предложени члан а за тим и цео предложени закон[1]). И од тада имамо и виших основних школа — али само на хартији у закону, а у Србији их нема! Оне су, истина, доцније овде онде и завођене, али данас у Србији нема баш *ниједне* продужне школе, а од виших основ. школа постоје још 3 - 4 у Београду, које се одржавају још само за то, што су то згодна прибежишта, да прикупе оне лоше ученике које је гимназија одбила на пријемним испитима, да се не би скитали и отишли — у мангупе! Тако жалосну судбину није дочекала ваљда ни једна умотворина ни једнога министра у Србији!

Пошто је нов закон о основним школама ступио у живот, издан је био прво привремени а доцније и стални наставни програм за основне школе. Како је овим законом стављено у задатак основној школи, да спрема ученике и за грађански живот и за школовање у средњим школама, то је и овај нови наставни програм морао бити израђен тако, да задовољи обадва захтева, те је у наставни програм ушло много што шта, што није ни од какве користи за обични практични живот, каквим

[1]) Види Стенограф. белешке Нар. Скуп. 1882. г.

живи огромна већина нашега народа, а није ушло оно, што је за такав живот потребно и корисно.

Чим је овај наставни програм ступио у живот, одмах се појавила и критика, и од стране учитеља, као радника у основној школи, и од стране школских надзорника. Говорило се одмах, да наставни програм није израђен како би требало да буде према нашим приликама и потребама. После седам година, да би се задовољили захтеви ове критике, израђен је и издан нов наставни програм за основне школе, а за више и продужне школе онда већ није ни било потребе да се што у програму мења и дотерује, пошто их је дотле већ било готово нестало. Ну и овај нови наставни програм, може се рећи, није ништа друго, до мало измењено и скраћено издање старога програма, пошто стварне измене у новоме програму није ни могло бити; место једне лекције дошла је друга, можда нешто краћа, али ипак непотребна и некорисна као и она стара. Ну за ово никога не можемо ни кривити, пошто, као што рекосмо, стварне измене у програму није ни могло бити, докле год се претходно не би изменио закон о основним школама, јер програм потиче из закона.

Минуло је већ пуних тринаест година од како је данашњи закон о основним школама ступио у живот, од кога су ондашњи просветни управљачи очекивали велики добитак и напредак за наше народно образовање, а толико време довољно је, па да се могу осетити благодети од неке установе, ако их она у истини може дати.

А шта видимо данас после тринаест година?

Прво што се тако јако опажа, као и пре тринаест година, то је она иста немарност народна према својој народној школи, као и пре тринаест година, само с том разликом, што је пре тринаест година народ био само немаран према школи, а сад је уз то још и огорчен на школу, јер му се сад у школи изричу и казне — што не воли школу.

Ну да ли ми не грешимо? Да ли та немарност народна према школи не долази из некога другога узрока? Да ли немарност народна не долази отуда, што је народ прост, па из те своје простоте не уме да појми користи од школовања свога подмлатка? Обично се то тако и узима и тумачи, ну ми се с таквим тумачењем не можемо никако сложити, пошто се више слажемо с правилом: „Од добра се још бежало није“.

Да видимо.

Наш сеоски сталеж, а то је највећи део нашега народа, бави се поглавито земљорадњом и сточарством. Варошки сталеж бави се већим делом занатима и трговином. Дакле, масу нашега народа сачињавају: земљорадници, сточари, трговци и занатлије. Ако се призна и усвоји да из разноликих прилика потичу и разнолико потребе, а то се признати мора, онда се мора признати и то, да из оваквих прилика, у каквим се маса нашега народа налази, потиче и потреба: да се наш народни подмладак у народној школи спреми за онакав живот, какав га очекује као

будуће грађане. Према томе наша народна школа, поред писања, читања и рачунања требало би да даје својим ученицима — народноме подмлатку — још и поуке из најглавнијих грана земљорадње и сточарства, из трговине и радиности, а уз то још и поуке о грађанским дужностима и правима, а ово последње у толико пре, што се данас код нас опажа веома јака струја, која би хтела, да се своколико наше друштво и државно уређење не изводи без народнога пришита и без народнога учешћа.

Од свега тога, што би потребно и корисно било, добива се или ни мало, или врло мало, већ се место тога изучавају непотребна и некорисна граматичка и синтактичка правила и дефиниције, као и многе друге непотребне и некорисне ствари за обичан живот, каквим живи маса нашега народа, као да нико не може постати добар земљорадник, сточар, мајстор или трговац, а при том свестан грађанин, ако не би знао: шта је н. пр у реченици подмет а шта прирок, или чиме *се грани камила* !...

Кад тако упоредимо нашу народну школу с приликама и потребама нашега народа, другим речима, кад оно што се у народној школи изучава, упоредимо с оним што је народној омладини потребно да изучи и да зна, морамо доћи до уверења: да се то двоје не слаже, јер оно што се у основној школи изучава није све потребно и корисно народној омладини за њен будући живот, а од онога што је народној омладини баш потребно, изучава се врло мало. То чини, те се оно знање, за које народни подмладак нема ни прилике ни потребе да га у животу примењује, брзо заборавља, а не научи се што је за живот потребно, те кад ученик „све изучи“ и из школе изиђе, он тек онда мора да учи шта му је за живот потребно, и то — од нешколованих људи

Може нам се на све ово рећи и повикати: Није тако! То је погрешно! Лепо! Ми можемо и грешити, зато ћемо ми ћутати, а пусти ћемо нека други говоре.

Пољак. *Кајетон Остоја — Ходиљски*, у своме: *„Преглед школа у словенским земљама“*, говорећи како је настава по словенским земљама (а ту смо и ми) рђаво примењена на природу и потребу младежи, вели: „Ђаци много времена губе у школи око изучавања мало корисних ствари за практичан живот, док би они ово време могли употребити на изучавање много кориснијих ствари, а то чини те често најбољи ђаци постају најнеспособнији људи у практичном животу.“[1])

Др Никола Петровић, негдашњи референт за основну наставу у министарству просвете, рекао је у једној прилици у службеном органу министарства: „До сада су милијуни трошени на основну школу, а слабо је ко од ње видео непосредне користи.“[2])

Проф. *Влад. Карић*, у својој књизи: *„Школовање у Србији и његови ресултати“* вели: „Настава у основним школама, место да отвара очи

[1]) Види: Просв. Гласн. 1888. стр. 140.

[2]) Види Просв. Гласник. Год. 11. стр. 513.

народноме подмлатку, место да му шири поглед на свет и да му развија умне способности, она га заглупљује и затупљује. Ученици, изишавши из основне школе, неутврђени како треба ни у писмености, нити развијени толико, да би осетили жудњу за читањем, забораве не само све што су у школи „напамет“ научили, него врло често забораве и само читање и писање. Време дакле у основној школи проведено, ако није сасвим изгубљено, оно је веома скупо плаћено.“ [1])

Један школски надзорник, као изасланик министра просвете, у своме извештају вели: „У многим општинама у којима постоје школе од 10—20 година — на моје велико чудо — рекоше ми, да немају писмених људи! Отуда је ваљда и потекло оно те се каже: да деца у школи само дангубе“[2])

Dr. Јосиф Панчић, наш прослављени научар, такође потврђује ову истину. Он вели: „Најјачи доказ, да садашња настава у основној школи не задовољава захтеве практичнога живота, то је одвратност, којом наш сеоски свет своју децу у школу шаље, ма да у многим приликама показује, да науку цени. А и што да се лиши свога рођенога чобанина, кад му он после школовања ништа у кућу не доноси што би кући требало, а оно мало писмености што из школе изнесе за кратко време заборавља?[3])

Па шта рекосмо ми, а шта ови учени људи? Зар не потпуно једно исто?

После свега овога може се рећи, да у томе лежи прави узрок народној немарности према основној школи. Не, дакле, толико у томе, што наш народ не може да увиди користи од школе, већ што од оваквога школовања и не може бити Бог зна какве користи. Да није тако, како би се иначе могао да протумачи неоспоран факт, да код нас има места у којима постоји школа 20—30 година, па и више, кроз коју су до сада прошли хиљадама ученика, па ипак је у тим местима редак писмен човек, а камо ли још, да се таква места и у коме другоме погледу одликују од других места, у којима никад није ни било школе ?! Како иначе да протумачимо загонетку: да се и школовани и нешколовани младићи ни у чему не разликују, кад постану људи?!

Истина је ово црна и жалосна слика нашега народ. образовања, те некоме може родољубље и не допустити да све ово призна и верује. Ми поштујемо свачије родољубље, али није лепо бити ни толики наиван, па жмурети онде где би требало четворе очи отварати. Ни једно се наше национално зло неће умалити само тиме, ако се оно прикрива, већ га за рана треба увидети, па му лека тражити.

---

[1]) „Школовање у Србији и његови резултати.“ Проф. Влад. Карића. Београд. 1886. стр. 23.

[2]) Просв. Гласник. Год. VII. стр. 513.

[3]) 13. књига Срп. Књиж. Зад. „Из природе.“ Мањи списи Др. Јосифа Панчића. Стр. 117.

Ето, дакле, и до сада је писано и говорено о томе, да уређење наше основне школе не одговара нашим приликама и потребама, и да би нашу основну школу требало преуредити тако, како ће она у истини спремати народни подмладак за онакав живот, какав га очекује, али се та истина увек порицала, а наши просветни управљачи, за пуних 10 година. не показиваху довољно воље, да се стање поправи.

Та се истина признала тек 1892. г. Ондашњи министар просвете беше изнео Учитељскоме Удружењу на разраду ово питање: Шта се може учинити за утврђење и унапређење изученога у основној школи код оних њених ученика, који не продужују школовање?“ У томе питању са најнадлежније стране изјављено је јавно признање, да наша основна школа није уређена, како би требало да је, па да од школовања у њој народни подмладак може имати користи у животу; у самоме томе питању изречено је уједно и признање, да велики део нашега народнога подмлатка, кад из основне школе изиђе, не износи довољно знања, нити је то знање добро утврђено, већ обично после школе изветри из главе, и због тога тражи се пут и начин, који би могли учинити, да се то знање боље утврди и прошири, јер ово мало знања што га основна школа даје, па још кад је и то мало знања неутврђено, никако не може бити довољно за практичан живот. Да није тако онда не би било никакве потребе нити какога смисла постављати тако питање и тражити одговор на њега. Која је друга потреба могла изазвати и створити овакво питање, и који би други смисао могло имати ово питање, ако не тај, који му ми дајемо?! Како је, дакле, могло доћи ово питање, ако не као природна последица данашњега неподеснога уређења наше основне школе?

Сматрајући ово као истину и неоспорни факат, прећи ћемо, да у другоме делу овога свога излагања изнесемо и остале узроке који чине да тако бива.

II

„*Non scholas, sed vitae discitur.*“ Не учи се за школу већ за живот, вели ова мудра латинска изрека, ну као да код нас обратно бива; код нас као да се више учи за школу но за живот.

Један од главних узрока, који чине да код нас то обратно бива, јесте поменути двојаки задатак наше основне школе, и да спрема ученике за грађански живот и за школовање у средњим школама. Јер, да би основна школа могла извршивати та обадва своја задатка, која јој је закон одредио, уређено је — као што смо већ то напред казали — наставним програмом да ученици у основној школи морају изучавати и многе ствари, које им нису од потребе у животу, али се држи, да су оне потребне као припрема за школовање у средњим школама. Да се пак све те ствари, које нису за живот потребне, у школи изуче, треба врло много времена.

А колики се број ученика школује у средњим школама?

По тачним статистичким подацима за 1889.—90. школ. годину свршило је четврти разред основне школе у целој Србији 9.047 ученика и ученица. Од овога броја прешло је почетком 1890.—91. школ. године:

У I разред	гимназије и реалке	1882	ученика-ца.
„ „ „	више девојач. школе	151	„ „
„ „ „	ратарске школе . .	33	„ „
	Укупно	2066	ученика-ца

Према овоме од 100 ученика, који сврше четврти разред основне школе, продужују школовање само 22 ученика-ца, а 78 од сваке стотине после школовања у основној школи ступају у практичан живот, без икаквога даљега школовања.

Као што се из овога рачуна јасно види, од целокупнога броја ученика и ученица, који се у основној школи школују, ни једна пуна четвртина не продужује школовање у средњим школама. А кад се у овај рачун узме у обзир још и та околност, да овакав проценат 22% даје рачун кад се број и варошке и сеоске деце сабира на раздељује, а кад би се то срачунавало одвојено за саме сеоске ученике, онда, разуме се, да би и овај тако мали проценат знатно мањи био; једва ако би изишло да од целокупнога броја сеоске деце, која сврше четврти разред, продужују школовање у средњим школама 6—8%, и онда, кад из основне школе тако велики проценат ученика не продужује школовање у средњим школама, а у основној школи не добија довољно знања потребнога за живот, може ли се рећи, да та школа, спрема ученике за живот? Не! А кад тако мали проценат од целокупнога броја ђака, који сврше основну школу, продужује школовање у средњим школама, да ли се онда бар може рећи, да основна школа спрема своје ученике за школовање у средњим школама? Ни то не! Па шта онда излази из свега тога? Излази то: хтело се и једно и друго, а није се добило ништа!

Ово је лепо изложио и бив. статистичар у министарству просвете, М. Протић у своме „Статистичкоме прегледу основних школа у Краљевини Србији, за 1889.—90. год." Он вели: „Ако гледамо на оно што закон каже, онда има тројаких основних школа: ниже, више, и продужне школе, а ако гледамо на оно што је на практици до сада остварено, онда ми и немамо никаквих основних школа. Оно што имамо, то је нешто, што је хтело да буде и основна и грађанска и припремна школа. Поставив још у почетку неодређени и непрецизовани задатак основне школе, природна је последица била, да се у извођењу и примени пође странпутицом и да се не дође ни до каквих резултата. Збркани и нејасни појмови никада не доводе до правилних закључака. С тога се и наша основна школа, као јединка у просветној хијерархији, изгубила: она служи свима и свему, само не себи: не имајући свога одређенога циља, она је залутала. Као основна она је промашила свој задатак пре-

оптерећеношћу, с тога не даје народу ни писменост; као грађанска није уређена према приликама и потребама нашега народа, те с тога даје народу недоуке; као припремна за гимназије она нема никакве везе с њом, те јој с тога даје неспремну децу."[1])

Мислило се и веровало се да ће то стање знатно побољшати завођењем виших и продужних основних школа. Кад је израђиван данашњи закон о основним школама, онда се од стране просветних управљача сва нада за бољитак полагала у те више основне и продужне школе, зато је ондашњи министар просвете могао уверавати Народну Скупштину, да ће онај члан новога закона, којим се заводе више и продужне школе донети сâм много више користи, но сав остали закон. Да се пак старо стање завођењем виших и продужних школа ни у чему и ни мало није побољшало, то смо већ и показали и доказали, а то је најбоље доказано и из самога министарства просвете. У „Статистичком прегледу основних школа у Краљевини Србији за 1889.—90. шк. год.," који је преглед по званичним подацима израдио ондашњи статистичар министарства просвете, М. Протић, вели се о тим школама ово: „Данас, после десет година, имамо само 5 виших основних школа са V раз. и 9 са V и VI раз. у целој Србији, а продужне школе готово су све пропале. И ово законско наређење, као и сва друга законска наређења у нас, која по обичају потичу из довољно непроучених прилика, остало је само мртво слово на хартији. Ово се законско наређење на практици показало тако неостварљиво, да се у последње време ни с надлежне стране није показивало воље ни заузимљивости, да се оно одржи".[2])

Ето и та званична потврда потврђује што и ми тврдимо, да више и продужне школе на практици нису показале оне ресултате на које се рачунало и очекивало, као што су то увиђавни људи још при прављењу закона и у Просв. Савету и у Нар. Скупштини предвиђали, што је напред поменуто.

Други такође важан узрок лежи у овоме: Зна се, да све сазнање, које човек из спољнога света у својој свести има, добива помоћу својих чула: и на основу тога изрекао је научар Лок као правило, да ничега нема у човековој свести, што није прошло кроз чула, те је и у педагогици усвојено начело очигледне наставе, тј. да се све што се у основној школи изучава не изучава само голим речима, већ колико је год могуће свестраним чулним проматрањем и опажањем, јер само такво знање може остати стална својина а духовна тековина ученикова за сва времена.

Творцима овога начела свуда се одаје слава и хвала, а само начело не примењује се у довољној мери! Хоћемо ли и потврде за то, треба

[1]) Види Просв. Гласник. Год. 1890. свеска за март.

[2]) Види Просв. Гласник. Год. 1890. св. за март.

само да уђемо у ма коју нашу основну школу, чак у престоници, па разгледамо средства којима се наставници служе у очигледноме настављању. Шта ћемо наћи? Неку стару често нетачну и неупотребљиву карту, збирку мерила, рачунаљку, Шрајберове слике, и то је готово све а често и свега тога нема у свакој школи. О историјским картама, на којима би графички било представљено ширење и опадање српске државе, о сликама наших старих и нових јунака, о сликама најважнијих историјских догађаја, о минералошким, ботаничким и зоолошким збиркама, као и о многом које чему другом, нема ни помена.

Ова оскудица у овим средствима чини, те се настава већим делом врши само голим речима, а то чини, те се оно, што се у основној школи изучава, не може све добро да схвати и утврди те се брзо заборавља. А кад би учитељ, поред живе речи, имао још при руци и потребна средства за очигледну наставу, ученици би и брже и боље схватили оно чему се уче и што им се у школи показује, те би то и боље утврдили а тако би им знање било и много трајније. Тражити и очекивати од учитеља да све знање, које има да дâ својим ученицима, буде добро утврђено, а не дати му потребних средстава за то, нема никаквога смисла, јер учитељи немају мађијске моћи, да голим речима све очигледно представе својим ученицима.

У упуствима која се обично издају надзорницима основних школа увек се између осталога препоручује од стране министарства, да надзорници обрате своју пажњу и на то, да ли школе имају потребних учила и средстава за наставу, и готово сви надзорници у својим извештајима износе, како основне школе трпе у томе велику оскудицу, па ипак се стање не поправља, те изгледа, да су и министарска упуства и надзорнички извештаји голе формалности и ништа више.

Колико су наши досадањи управљачи водили бригу и старали се о томе; колико су умели да појме и оцене шта је важније и потребније, види се лепо из овога. Скоро свака школа у Србији има Шрајберове слике, јер је наређено, да их свака школа набави. Тим сликама окићени ту дуварови школски, а на њима насликани су: мајмуни, камиле, крокодили, жабе, змије и гуштери, а ни једна српска школа у Краљевини Србији нема слика наших узор јунака и родољуба и важних историјских догађаја! На све стране пише се и говори, како живимо у веку националистичком, па се на све стране пева и декламује, да треба да појмимо време у коме живимо; да „брза река поред нас тече, а ми смо на брегу своје несреће“, да је и хала и врана зинула и пружила своје несите руке на ово парче земље, које ми отаџбином зовемо, и да зато свима силама треба без оклевања да прионемо на заједнички и енергичан рад, да код омладине загревамо љубав према отаџбини и уливамо јој национални понос, да на тај начин у народу подижемо националну политичку свест, како бисмо имали врле родољубе и тиме обезбедили свој национални

развитак, напредак и опстанак, а ми у тако озбиљноме и судбоносноме времену вешамо о школске дуварове: камиле, крокодиле, жабе, змије и гуштере, па опет гајимо будаласту наду, да ћемо од деце створити врле родољубе!!... Нек нам Бог буде милостив, али, ако овако и даље будемо радили, онда оне, које ми данас зовемо великим песницима, и који нам веле: „Небо ће плакат' дуго и горко, ал' неће бити Србина!" и, „Биће дана, ал' неће среће, и биће људи — ал' Срба неће!" — наша поколења назваће не песницима, већ пророцима српским.... ну да се не удаљујемо од главне ствари, да продужимо даље започето излагање.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ОДАБРАНЕ ПРИЧЕ
АЛФРЕДА ХЕДЕНСТЈЕРНЕ

7

НАСТОЈНИК БЕРГМАН

«— — — — и тако се надам, мој драги Бергмане, е ћу имати довољно ослонца, да с вама будем задовољан. Радо опраштам погрешке и лудорије, а што изрично тражим, то је *верност*, непоколебљиву верност.

— Како господин гроф заповеда...

То је био млади настојник Бергман, који се примао службе код грофа на Херенсборгу.

Служио је годину, пробе ради, и гроф беше задовољан; служио две године и гроф му, и без тражење повиси плату; а а кад трећег лета снесе летину, понова патосаше и тапетоваше настојнички стан. Ти пак тапети беху изванредно лепи, тако да је млада газдарица морала увек бацати поглед дивљења, кад су је са свим неодложни послови преко дворишта водили. А кад је нова дадиља морала излазити у дневну шетњу, одлажаше увек прво настојнику, само да га, опрезности ради, упита, где је баш сад онај опаки бик.

Без сумње сваки има право, да се боји за свој живот, па ма то била и бедна плаћена учитељица!

Нарочито, кад је настојник леп, бар као нови тапети у његову стану: три лакта и два цола, утегнут и витак, мрка коса и још два тамно плава ока, која су тако искрено гледала кад је мирно и тихо тврдио: „Верујте, госпођице, да бик данас никако и није у околини.”

Јер то беше још у оно старо добро доба, кад ни једном разумном човеку не могаше пасти на ум, да дадиљу друкше ослови но с «госпођице.»

— Али ако би господин Бергман хтео бити тако добар, да и он мало пође — само до капије; поузданије је, за Бога, разгледати. — — — —

А тада би се он обично осмехнуо својим мирним, пријатељским осмехом и пошао највише коју стотину корака, јер је баш морао да надгледа вршалицу или су се вадили кромпири, или се ждребад опет била раштркала поред врљика и јарака; једном речи, никад није имао времена, он, настојник Бергман, јер је био веран — непоколебљиво веран.

Кад је пак требало да госпођица Јулија отпочне учити јахање, а гроф не могаше увек бити с њом, — тад, зачудо, имађаше настојник Бергман више времена. Могло се десити за то време, да су надничари, који је требало да раде на дворишту за своју надницу, красно ленствовали, јер је у таквим приликама могао настојник Бергман цела два часа изостати. А он је умео тако исто добро јахати као и кочијаш — у осталом није ни било разлике: провалија између госпођице Јулије и ове двојице није се никако могла испунити.

Али и ако госпођица Јулија беше тако непажљива, и ако «Габриела» играше и скакаше тако раскалашно и дивље под својим теретом, лаким као перо, увек је настојник Бергман доводио своју госпођицу кући здраву и неповређену. А њена расута, дуга, плава коса играла се слободно и дивље око свежих и младих образа, меких као бресква, образа као млеко и крв, и њене петнаестогоде очи сијаху у младићској срећи и младићској веселости, а образи су се настојникови жарили и бурно је куцало његово срце.

Али она ништа не рече, и он ништа не рече, јер је био веран, непоколебљиво веран.

Кад госпођици Јулији би шеснаест година, кад млади племићи провинцијски проучише њен племићски календар и обавестише се о величини и каквоћи орнице на Херенсборгу а и о том, да је грофица веома болешљива, те не може поклонити госпођици Јулији још браћа и сестара — тада биваше све ређе и ређе и да је Бергман смео јахати са својом госпођицом

У то време долажаху млади стричевићи и друга млада, лепа и подругљива господа из доброг друштва и сви беху тако вољни пратити госпођицу Јулију, тако да је Бергман чак и колске коње морао оседлати.

— Сме ли се, рођако, упитати ко је онај млади човек горе у репи? — запитао би узгред један или други из веселог друштва, погледавши не баш са свим равнодушно на означену страну.

— А, та то је Бергман, настојник Бергман, веома ваљан човек, — тврдила је госпођица Јулија.

— Хм... али неће ли бити потребан овом широком имању нешто... искуснији настојник? — мислио је стричевић Ђорђе, учврстивши на око свој монокл и помисливши да овај Бергман ипак зеома мало личи на каквог настојника.

— А не, свакако не! Бергман је тако веран, тако непоколебљиво веран — упадаше у реч госпођица Јулија. — Тата то каже тако често.

И млади каваљери нису имали више прилике, да докуче што о овом Бергману, јер настојник није предмет за разговор — је'лте да је тако? А по себи се разуме да му није допуштано јести за њиховим столом.

* * *

— — — — и онда бисмо морали имати неколико почасних капија, онако лепо зеленилом окићених, ви већ знате, и венце око балконских стубова. А све мора бити фино и свечано, јер.... та да, драги мој Бергмане, вама то већ могу и данас казати — сутра ће се заручити госпођица Јулија с мојим нећаком Ђорђем. Али о томе ни речи до сутра »

— Као што господин гроф заповеда — рече настојник Бергман и дубоко се поклони.

— Благи Боже, је ли настојник болан? — рече јешна газдарица, кад на дворишту, са свим случајно, срете Бергмана, кад се враћао од грофа, и управи на њ топле, меке погледе из младих, тамних очију.

— Што то, госпођице Грета?

— Па тако је блед, тако блед, да би се неко могао за њ побојати, — рече госпођица и похита у кујну, да за свог љубимца спреми какав јак напитак.

И подигоше се почасне капије, зелени се венци љуљаху лагано и озбиљно међ балконским стубовима, би заручење, а у своје време и свадба, а онда је смео да буде и настојник Бергман.

Једна стара грофица скоби га на степеницама, кад се баш пео, утегнут и стасит у свом новом фраку.

— Зацело неки сват -- рече стара госпођа и љупко се насмеши.

— Али, тетка, та то је само настојник Бергман — извештавала је једна свајa.

— Но, то ми је мило! Опет један хенриков филантропски метод, позвати таквог човека на свадбу, — рече њена милост.

И све је ишло својим тачним и обичним током: венчање, ручак, говори и здравице свајинске песме, свадбено путовање младеначко, њихов повратак и усељење у једно крило на Харенсборгу; затим искрсе и спнчић, сејање и жетва ређаху се много пута једно за другим и најзад довезоше из вароши фине ковчеге, са сребрним грбом на крају, где лежи глава, — ковчеге за старог грофа и грофицу.

— Ви ћете свакако код нас остати, настојниче Бергмане? — рече гроф Ђорђе, кад је Бергман био горе, да потпише, као сведок, посмртне хартије.

— Не знам поуздано, господине грофе.... наследио сам нешто имања од једног стрица па сам.... баш мислио....

— А, шта, Бергмане, нећете ваљда хтети, да нам задајете нов бол! — молила је грофица Јулија и спусти своју руку на његово раме.

Настојник погледа за трен у лепо умиљато лице, погледа на малу, белу, пуначку ручицу на своjем рамену.... ах! ова ручица управљала је њим тако исто лако, као што је некад уздом управљала огњевитом Габриелом.

Он се поклони и рече!

— Као што ваша милост заповеда!

Кад за тим сиђе у свој усамљен стан, где лепи тапети одавна беху овечали и избледели, где *сада* никаква милосрдна

госпођица не бацаше више сањалачких погледа, кад седе за свој писаћи сто, и, можда с нешто већом журбом но обично, узе «Занатлијски гласник» — обузе јадног настојника Бергмана нека горка истина, да не може више ни недељу живети, а да не види који пут њу, њу .. хм .. «Андерс у Фолену болестан 2 дана; одлазак 2 круне 80; Ерик из Сјеторпа сломио ногу и осуствовао 7 недеља. Лена у Екеназу... » Ту, ви старе луде очи, умрљаћете ми «Занатлијски гласник....»

*
*   *

Млади гроф у Херенсборгу живео је весело и славно. Ишло је још како тако, док је стари гроф нешто задржавао, али он, брзо оде Богу на истину, тек му беше неких педесет година, а млади гроф узе онда све, што се могло на старом породичном имању узети; кад то не достиже, доби настојник Бергман налог, да прода гору; кад и то нестаде, морао је настојник ићи у окружни суд са све већим и већим заложницама (хипотекама), а кад више нико не хтеде ништа позајмити на Херенсборг, отпутова млади гроф једног суморног новембарског јутра у Америку. Оног истог јутра, узгред буди речено, ког се морало открити, да је био сам, на своју руку, удесио меницу с три потписа.

*
*   *

Тако је бела коса грофице Јулије, тако бела! Образи некад као млеко и крв, меки као бресква пожутели су, веома су жути, а јако су погнута и крива леђа, што се некад с тако чаробном љупкошћу нихала на «Габриели.»

Остарео је и настојник Бергман. Глава је ћелава, очи већ да се помуте. Али се старац још држи, прав и ўтегнут, готово као и пре дугог доба, још иркоси животним бурама и, збиља, изгледа, као да је сада задовољнији и срећнији но онда.

Али више не прима налоге и не даје својих извештаја њеној милости у одличном салону на Херенсборгу. Још давно је Херенсборг отишао на добош и само је малим, са свим малим имањем управљао сада настојник у име своје госпође.

Њена милост је нешто у недоумици. Никако још не може потпуно схватити, како стоји ствар с овим имањем.

— Чујте, настојниче Бергмане, — чешће је питала првих година — је ли баш цела истина, да је Лиљедал мој?

— Ваша милост сама је видела тапију.

— Али, је ли цела истина, да је моја *својина*, и да на њему нема ниједне од оних страшних заложница, као на Херенсборгу?

— Та ваша је милост сама читала преносно писмо.

— Да, али ипак не могу добро схватити. Говорио ми је онда судија Свенсон, да баш ништа није преостало..

— Није, али после, кад је ваша милост имала доброту поверити мени све своје послове, тада... хм.. тада... успех да добијем много новаца од неке младе господе, за коју је гроф у своје време морао као јемац плаћати.

— То је била срећа, Бергмане!

— Велика срећа, ваша милости! И за то куписмо онда Лиљедал. У реду су ми сви документи и рачуни...

— Али дајте ми, да их једном видим, да видим те рачуне, Бергмане.

— Да — — свакако.... хм.... врло радо.... свакако.... то јест, ваша милост имала је иначе увек у мени поверења...

— Не, не, — оставите рачуне, Бергмане; нећу вас вређати. Знам, да сте увек били верни, непоколебљиво верни. Јест — после сам још хтела рећи, да је овде у Лиљедалу, у нашем спромашном свакидањем животу, управо некорисно, да Ана поставља два стола. Можете са мном ручавати.

— Ваша милости!... Како бих икада могао довољно захвалити за толико доброте спрам мене, спрам старог досељеника, за ким се на целом свету баш нико не брине!....

И о ручку појави се стари Бергман, поносит као краљ, да «за столом» једе. За *својим властитим* столом.

*
* *

И тако, дакле, би најзад срећан стари Бергман. Смео ју је неговати и волети, колико је хтео, њу, што му је била све на свету, још од онда, кад ју првом срео у предсобљу на Херенсборгу.... красног јутра једне недеље; носила је белу ланену хаљиницу и мале жуте циципеле....

Његова љубав беше светија, већа, племенитија, но да се провалија између њега и госпођице Јулије испунила. Била је то романтична, младићска љубав још у седамдесетим годинама, љубав, никад неповређена преситошћу у уживању, љубав, која је све давала а сама се није нудила... Стара, стара, али са свом чедношћу и чистотом новопробуђене млада срца.

Стара будала! Седео је ту цело дуго вече и гледао седу главу, смежуране образе и уздрхтале руке. Али није гледао њу. У зрачном сјају ласкавих, нежних младићских слика и успомена гледао је некадању госпођицу Јулију с расутим, златно плавим коврчицама око врелих ружичних образа, гледао ју на леђима огњевите Габриеле, а и себе сама крај ње, тако млада, тако јака, па ипак тако глупа, ах, тако ужасно глупа!

— Ама, Бергмане, шта вам је?

— Мени? Баш ништа, ваша милости!

— Седите ту и цокћете језиком, као да је коњ у соби, а знате тако добро као и ја, да у целом Лиљедалу ниједног коња немамо....

8.

ПЕТЕРСОН & КОМП.

Доле на пристаништу, али не на оном уском, прљавом рибарском пристаништу, него на оном великом, видном, лепом где праве лађе пристају, имала је фирма Петерсон & комп. своју кућу. Била је то велика старинска грађанска палата с малим прозорима и узаним предворјем, с каменим степеницама, контоаром и en gros трговином лево а продавницом десно од улаза; а над свим тим био је породични стан, из кога су излазили већ више од сто година господари Петерсони.

Прво би се спуштали низ велике степенице и на трг, тад још у наручју дадиља, па би радознало на све стране гледали великим плавим, увек плавим, детињим очицама испод малих, помодних капица огрнутих прекрасним дечјим огртачима, које су госпође Петерсонове правиле увек укусније и лепше него све друге госпође у граду.

И сав би персонал, како у контоару тако и у продавници, почевши од старог, седог књиговође па све до слушчета с црвеним прстима и премрзлим носем, погледао кроз мала оловом утврђена окна, мислећи при том: „Ето, то је мали будући управник куће Петерсон & комп.

Доцније би стрчавали низ степенице својим ногама као весели и окретни ђачићи са сјајним погледом и књигама под пазувом. И другови, и учитељи, и лађари, и чуварице, сви су гледали у њима будућег управника куће Петерсон & комп. Јер се на то, да ће које од деце из те велике, сиве куће на пристаништу постати нешто друго, да ће поћи другим којим путем а не оним којим су његови оцеви и дедови, исто се толико помишљало као на пр. да и сунце може заборавити, па се једног јутра не родити.

— А млађи синови?

Млађих синова није било! Највише по која сестрица коју, кад дорасте, удаду увек за кога наследника друге које старе и заиста угледне фирме. А кућа Петерсон & комп. имала је увек само једног мушког наследника.

Године су пролазиле. Од ђачића постане човек. И тек ти се једног лепог дана помете контоар и продавница, окна очисте од прашине и паучине, горе у породичном стану наместе нове жардине а на старом, тешком, уметнички израђеном, бисерне боје и позлаћеном намештају од абоносова дрвета засјаје нове превлаке. Цвеће у свима вазнама, сјај у свима очима, велики, леп венац над главним улазом. И уз оне исте старе, мрачне, не баш лепе, миле степенице, преко којих је носан као дете, преко којих је прелетао као дечко, пење се господар Петерсон iunior са својом невестом. Па ако младу госпођу у тој крутој, необичној кући мало и подиђе језа, ако јој мало и дође хладно око срца, ипак ће јој тамо унутра, у великој сали, опет бити топло и угодно кад је четири старе, верне руке загрле и кад јој се у сусрет насмеше четири срдачна ока: „Добро дошла, драга кћери!"

У своје се време прозори застру белим и јелово грање простре пред врата. Заставе на лађама спусте се на пола катарке, црквена звона зазвоне и мртвачка кола дођу да однесу Петресона senior-а да последњи пут закључи књигу. Тада би

увек за пултом стајао млад, снажан управник, а по који дечко у дечјој соби или у школској клупи, што је обезбеђивало наслеђе фирме, тако да је деда могао мирно пролазити кроз железне вратнице на гробљу.

Млада, тек доведена, госпођа Петерсон iunior стајаше једном на тргу, посматрајући кућу.

— А зашто, Карло, трговина нема натписа?»

Петерсон iunior се осмехну и подиже се два три цола: «мој се деда сећа е је чуо, да је једном био ту неки натпис. Али сад је, драга Лујзо, већ давно и давно прошло оно време кад је нашој радњи био потребан натпис.

А ко је био комп.? Нико није знао. Никад не беше више од *једне* воље, *једне* руке која је водила фирму; сам Петерсон iunior није смео у радњи ништа рећи пре док се попи не би исплатио рачун за senior-а. Комп. је без сумње била само измишљај првог Петерсона.

Било је то старо, скромно и часно племе. које је живело беспрекорно, љубило своје ближње, високо ценило себи равне, веровало у Бога, који му је увек помагао и ослањао се на главну књигу, која је увек показивала вишак. Једном Бајарду, једном Готфриду Буљонском нису могли бити светији грб и име него Петерсонима фирма, и било је тако исто немогуће наћи у рачунима Петерсонâ погрешке као што је немогуће оборити једну математичну аксиому. Богаство је расло све више, лађе доношаху са свију крајева света робу у велику, сиву кућу на малом пристаништу далеко, далеко тамо на северу.

* * *

Насташе зла времена. Једна се несрећа ређала за другом. Не поможе мудрост, не поможе опрезност; богаство се топило као глечер под лавом; сва је земља била у кризи и стара сива кућа задркта из темеља.

Друге куће задрхташе још јаче, чак су претиле и падом. Али су њихови управници били разумнији људи који са 50, 30 и 25 процента «акордираше», те су после шест месеца стајале, исто тако красно и чврсто као и пре тога.

Али Петерсон & комп. нису хтели «акордирати». Уздрхталом руком бележио је стари књиговођа један удар за другим,

један губитак за другим; дуге, несане ноћи седео је Петерсон senior за пултом, док се очи не помутише а коса не оседе. А бројеви у главној књизи ређаху се све складније у пратњу и црни су свати носили у гроб милионе Петерсона & комп.

Једну су ноћ оба старца провели у раду и сиво јесење јутро заспија на прозору од контоара. Управник осети лак удар по рамену. Подиже очи. То је био Старк, стари књиговођа.

— Шта желите, господине Старче?

— Хтео бих само да знам, господине Петерсоне, да ли сте чули како Андерсон & Рингман дају 75 процента?»

— Да, знам; ми ћемо, колико се то буде нас тицало, пристати на то. Јесте ли хтели *то* да знате?

— Не... да... овај... зар не би смо и ми могли... опростите ми, господине Петерсоне, не мислим тиме ништа рђаво... понудити 75 процента, бојим се.....

Погнуто тело управниково задркта. Тако је дакле та реч сад први пут изговорена у контоару Петерсона & комп! Очи су севале, али у првом тренутку за тим показа он руком на књиге и рече благо али с нагласком: «Молим вас, господине Старче, гледајте свој посао!»

Тад му се учини да се ипак доста грубо понашао према Старку; устаде, потапша га по рамену и рече: «Не примите за зло, господине Старче, али Петерсон & комп. неће никада пристати на акорд!»

— Опростите... али... али... помислите, господине Петерсоне, на господина Хајнриха!

Управник обори главу. Хајнрих! То му је јединац; iunior и будући управник фирме. Зар ће морати да отиде из ове миле. старе куће, као оно врабац са омлаћена влаћа. Угаси лампу. поклони се старцу и оде горе у стан.

Можда је и детињасто полагати толико на стару, неокаљану фирму. Та и њему је самом пропао код других толики новац. Па шта, ако и он не буде могао исплатити баш све до последње паре! Он је знао да нико томе не би замерио, да због тога на берзи не би пала ни једна презрива реч, да ће и он сам с обезбеђеним личним поштовањем из овог искушења изићи. А тада би и за Хајнриха радња била спасена....

Господар Петерсон уђе у велику салу. Октобарско се сунце баш рађало и бацало своју слабу светлост на све старе господаре Петерсоне, који су свечано и круто седели иза стакла и оквира, изузевши два последња што су блештала у масним бојама. То је била соба предакâ овог патриција; нико од њих није носио каква звучна имена или каква сјајна грба, али њихове су речи биле чисте као злато, њихова рука веће јемство него ли капара и признаница.

Тамо остраг у лево седео је најстарији међу њима, сувоњав, стар сељак дуге косе, израђен црном кредом. То је најстарији предак. Он је отпочео с торбицом на леђима и с 60 талира у џепу. Упоређен с доцнијим управницима фирме, он је био само мало простији, али праунуку, који је пред њим стајао, чинило се као да је у његовим великим и часним очима чита: „Потпуно примио и квитирао. Карло Петерсон.“

Доцнији су преци све углађенији. У фраку с орденима. Али то није мењало ствар. Из сваког погледа као да је провиривала опомена: „Сине, исплаћуј до последње паре! Петерсон & комп. неће никад пристати на акорд!“

И Петерсон & комп. не акордираше, али — се заплетоше. Шест пуних месеци седели су управник и књиговођа и дан и ноћ у контоару и кад је већ готово све било свршено, последње дуговање исплаћено, последњи текући рачун прегледан и оверен: сива кућа са позлаћеним и бисерне боје намештајем од абоносова дрвета прешла је у туђе руке; Нерон, Султан, и каруце били су продати. Остале је још 6000 марака и намештај за две собице где год у предграђу.

Стари Старк заклопи главну књигу и остави последњу дневну пошту у преграду за преписку. Уснице су му дрктале и кад управник за један тренутак погледа на другу страну, окрете се он прозору и крадом убриса очи. Нове ће кирајџије доћи око 12 а дотле се контоар мора растребити.

Управник узе шешир и отвори врата:

— Причекајте овде, господине Старче, за који часак!

Књиговођа причека и за мало ето управника опет. Јасно се могло опазити да му је у души нешто необично, јер се два три пута закашља пре него што поче:

— Увек је код нас био обичај побринути се за будућност верних служитеља. На жалост за остале помоћнике наше нисам могао ништа учинити, али они су добили добра сведочанства а после још су млади, здрави људи, те ће им, надам се, и поред свега овога ићи добро. Ви пак, г. Старче, ви сте нас служећи постали неупотребљиви и у ово последње, тешко време највећма ме је можда болело то, што врло лако нећу моћи достојно наградити верност вашу. Тако је, и не може бити као у цветно доба фирме наше, али примите моју најсрдачнију захвалност и ово осигурање, које сам купио за 4000 марака. Ви сте, драги пријатељу, стар, а овако ће вам се сваке године увећавати приходи; капитал ће вући бољу камату него да сам вам на ову суму дао уложну књижицу, а ви сте на овом свету . . . . .

— Г Петерсоне, ја .. ја... ја не могу! Помислите за Бога на себе сама, на вашу госпођу и на г. Хајнриха.

— Шта, г. Старче? Никад још у овом контоару није био обичај да се буди ко противи налозима свога управника. Та знао сам ја већ у напред да ћете се ви устезати и зато сам ствар ову тако удесио да се ништа више не може мењати. Пре 15 година обезбедио сам себе и своју жену на мању суму, то ће нас сачувати од невоље, а надам се да ћу умети копирати и водити књиге и за друге трговце. Последње 2000 добиће Хајнрих. То, истина, није много за наследника Петерсона & комп., али сутра полази он у Америку, одакле ће се можда једног дана вратити и опет предузети стару радњу с добрим именом и неокаљаном фирмом.

— — — — — — — — — — — — —

Далеко тамо у предграђу станује у двема собама управник куће Петерсон & комп. са својом супругом, која је остала верна уз њега кроза све мене живота. Заборављени од света, они су једно другом све. Каткад се вину мислима далеко, удаљеном западу где је драги син, који пише многа и дугачка писма, пун свежа духа у сваком послу и пун наде, и ако полагано иде течење основнога капитала за поновно уређење фирме. Петерсон senior седи у предњој соби погнут над књигама и рачунима и ради и дан и ноћ за друге. То је доста тежак посао, и каткад, кад зна да је стара у кујни, уздахне дубоко.

У вече пак, кад леђа већ подобро заболе и кад ни најоштрије наочари више не помажу, тихо се тек отварају врата и једна седа, мила женска глава с осмехом провирне кроз прозор.

Тада у другој соби већ чека сточић с две старе необичне шоље, мамица оставила своје плетиво, напунила лулу, топло је тад и видно око ње и у оба стара срца мисли тако брзо прелећу преко Атланског Океана к iunior-у фирме, обоје тад осећају да несрећа, јад и брига немају никакве моћи над два срца, која ма колико да су већ стара и сломљена, ипак још увек куцају у складу.

А на полици над вратима гардеробе леже штоване старе књиге у јаком, дебелом повезу, књиге с часним бројевима, с правилно закљученим рачунима, немим, аритметичким доказом да никад ни једна превара није потекла од фирме, од фирме Петерсон & комп

9.

ИСПОВЕСТ

Поротник Старк био је «велики сељак» у парохији, његова кућа највећа, његово имање најбоље урађено, његова стока најтовнија у свој општини. Почео је као сиромашан слуга и прогурао се корак по корак кроз све степене; радио је парче земље на пола, за тим је узимао под кирију, па онда поста «мали сељак», па «полузависни», доцније «велики сељак,» први у «сиротињском друштву», слободни сељак с „племићским правима“, црквени тутор и поротник. Да је хтео постао би и народни посланик, али не хтеде јер је на дому његову било вазда́н послова, те би јако штетно да је све то оставио на другоме.

Још као наполичар ожени се. Беше то красна, снажна и радна жена, која му је у трудним тешким годинама верно помагала, мучила се за двоје и није зазирала да све на своје руке метне, али која је такође знала, кад дођоше благостање и добри дани, користити се истим, па је можда дневно по коју шољицу каве и више попила и своју хаљину из града раширивала у столу црквеном нешто више него што би, строже узевши, било потребно.

Сам Старк био је красан, ваљан човек, који се међу господом умео тако исто добро наћи као и међу сељацима, али му на високу челу беше и једна црта туге, мрке су му обрве често нервозно дрктале. Болест овога века, нервозност, захватила је прилично јако и ову снажну, како изгледа, као тресак здраву сељачку прилику, и један пут, кад је требало да ратни суд осуди једну ужасну паљевину, и један сведок устаде и описа како су јадна створења у кошарама рикала у смртном страху, задрхта поротник Старк као у грозници и паде у сред суднице у несвест

— Као човек из народа има он необично осетљиво и нежно срце — рече ратни судија, кад је у граду у једном друштву причао исти догађај, и месец дана доцније буде Старк нарочитим писменом наименован за члана „Друштва за заштиту животиња“ Поротниково имање беше угледно. Оно до душе кућа зидана по старински, обична, црвено окречена, правоугаона, двоспратна дрвена кућа с белим первазима; али лепе, увек беле завесе красиле су прозоре, а дивне саксије са цвећем стајале су иза њих, читава шума зове замирисала би лети из баштице у сусрет свакоме што би долазио, леп воћњак пружао се чак тамо до језера.

Доле је била кујна, у среди, а с обеју страна с краја две велике собе са по једним споредним одељењем, по старом сеоском обичају. Али горе је била добра једна соба, сала и више гостинских соба с финим градским намештајем, с много перина и два велика ормана за рубу.

Доле, где се становало, између чамова стола, ормана за посуђе, канабета испуњена коњском длаком и зидане пећи са железним умецима било је са свим друкчије. Овде су благостање и удобност осветљавали сваки кут. Они су светлели на старом часовнику далекарлијском, бацали свој сјај на сребрне пехаре на долапу, играли са сунчевим зрацима кроз високе, видне прозоре по песком посутом чамовом поду, и са плаво претканим тканинама, па су ипак још имали довољно сјаја и за стару мачку под огњиштем и за гробни венац најмлађе девојчице, који је у стаклету и уоквирен висио на зиду.

Поротниковима је све некако лепо полазило за руком. На лицу мајке Старк, у последње време нешто збрчканом, лежало

је увек тихо задовољство; безбрижност и здравље блистало је из очију деце, почевши од двадесетогодишње Марије, удаваче, па све до малог Свена, који је ту скоро пошао у припремну дечју школу. С послугом се добре поступало, сви су били зодовољни, чак је и стока у поротника изгледала друкчије и боље но игде на другом месту.

Заиста је било то нешто особито како је Старк са стоком поступао. Данас, Богу хвала, нико и не помишља да злоставља марвинче своје, али је Старк био «са свим детињаст у поступању своме са стоком,» говориле су слуге. Псује и кад во добије само мали пришт, и могао је по по сахата стајати и чешати теле, а при том би му лице изгледало тако чудновато, баш као да ће сад бризнути у плач. «Те будалаштине је попримао у граду од фине господе у «Друштву за заштиту животиња,“ рече главни слуга, кад се једном поведе говор о нежности његовој према стоци. —

У недељу у вече доби Старк запаљење плућа, а у уторак у јутру рече лечник, да ће се поротник с тешком муком искобељати, тако страшно беше болест обрвала овог снажног човека.

Старк пребледе и уздахну.

— Морам ли, г. докторе, умрети?

— То нисам рекао. Али ви сте присебан човек, поротниче, имате на врату мало повећу кућу. Зато сам сматрао за дужност да вам речем, е је опасност близо.

Старк је читав сахат лежао ћутећи, овда онда стресао би се као у језн. Грашке зноја избише му на чело, доби неки необичан изглед. Свакојако — није лако погледати смрти у очи, кад се тако добро и лепо живи на овом свету. Најзад шану својој жени: «Замоли старога г. попу, да одмах дође овамо.»

Мајка Старк се диже.

— Одмах! Чујеш! — викну Старк за њом.

Кад је попа после два три сахата отворио врата, подиже се болесник у постељи и погледа га великим, уплашеним очима.

— То је — то је — страшно, како сте ви, г. попо, брзо дошли — ја. —

— Добар дан, поротниче! Како? Да, драги мој пријатељу, кад ми рекоше да је прешно, пожурих се, наравно, што сам брже могао.

— Изиђи, Ана, и никога не пуштај унутра; хоћу да насамо говорим с г. попом.

Попа седе поред одра, а црквене утвари остави на сто.

— Не, не, г. попо, што сте то понели; ја нећу — нећу да са причестим.

— Драги поротниче, не мислим вас на то наговарати. То сам донео за сваки случај, кад ми рекоше да сте јако оболели.

— Кад се свештенику нешто повери под печатом исповести, он то не сме да ода, па ма шта било и ма шта одатле произлазило; јел-те'?

— Тако је. Свака грешна душа може слободно и без страха *све* да повери своме духовнику.

— Опростите, г. попо, али видите, молим вас, да нема кога у кујни...

Попа отвори врата, за тим их зарези, па поново седе крај одра, али се уплашено трже кад угледа старково, од смртног страха, некако преображено лице. Мило ухвати болесника за руку.

— Умирите се, поротниче. Ви сте заиста јако болесни.

— Г. попо, јесте ли ме ви увек сматрали за поштена човека?

— Нашта такво питање, Старче? Та ја знам да ви, што се тиче грађанске ваљаности, можете свој општини за углед послужити. Али такође знам, да то пред Господом није довољно, а болест је можда и вас томе научила?

Поротник се исправи у постељи, ухватио руку свештеникову и повика разрогачивши очи: „Ћутите, ћутите, ја сам паликућа!“

Очекивао је свакако да ће речи његове старог свештеника испунити одвратношћу и ужасом. Али попа се само смешкао болно и с учешћем.

— Ето видите, поротниче, да сте и сувише болесни, да бисте могли мислити и говорити. Ја ћу опет доћи, кад год усхтеднете, дању, ноћу, чим вам се утишају те грозничне фантазије. Сад ћу морати да зовем мајка Ану. Ви сте *јако* болесни, јадни Старче!

Али га болесник шчепа за мантију с изразом најдубље душевне муке у лицу, тако да се попа осећао приморан да остане.

— Тако вам милосрђа Исуса Христа, немојте одлазити! Ја можда у овом свету нећу више моћи говорити с вама. Ја потпуно знам шта говорим. Погледајте ме, г. попо!

Стари свештеник пребледе и његови округли прсти почеше да дршћу. Предвиђао је нешто страшно. И Старк узе причати с почетка тихо, испрекидано, као да је свака реч мач, који му се забада у срце, за тим одрешније, а најпосле с грозничавом живошћу.

— Да, ја сам пликућа. Ви, г. попо, онда још нисте били овде. Баш сам био купио *Халстен*. Имао сам знатних дугова, а јадно је било имање, на које сам дошао. Фине зграде беле су једино што би нешто ваљало, али од тога нисам могао живети. Трудио сам се и штедео. О, изнурио сам се и израдио. као какво марвинче, само да бих стекао нешта сопствена огњишта. Г. попо, кад бисте ви знали, како сам од вечери до вечери уморан бивао дуго и дуго година. И једва што сам нешто мало стекао, већ је требало да се то разнесе на све стране. О, ко то сам собом није искусио, и не може знати, шта човек осећа, кад види своју, у зноју, пару по пару, скрпљену тековину како се растурује. Одупири се томе, штеди, трпи оскудицу, ради још жешће него иначе, па опет одлази све до врага. Мислите ли ви, г. попо, да се ту зна шта се ради? Да, да, има и тога, али ја сам се петнаест година напрезао и дођох најзад до тога — да све изгубим. Петнаест година сам толико радио, да је грбина болела и да су хтели прса пући! Петнаест година без мира и радости. Мислите ви, г. попо, да има опроштаја човеку, који се петнаест година мучио, па је ван себе што мора све да изгуби? Не, не свакојако нема! Други би се пред несрећом погнуо и отишао у Сиротињски Дом. Знам да је тако требало да радим. Али Старк није хтео да опет буде сиромах! А после зграде су биле на тако велике суме обезбеђене. Најгоре је било са стоком. Био сам тако рад да је поштедим, али је и она била обезбеђена, а за тим, шта би рекли људи кад би у октобру горело а сва стока била на пољу.

— Нисам са̂м ватру запалио. Не, не ја посредно. Покупио сам врео пепео с огњишта, метуо у путуњу и однео у кошару. Оставио сам Господу нашем да ли ће се ухватити или не. Да, то је и било. Могло се десити да се и не упали. Та и иначе се тако често пепео баца у путуње и оставља у кујну или у подрум, али ја, ја сам га турио у кошару. Бог нека ми опрости, то сам учинио, и с тога ћу, дакле, доћи у пакао — — о — о! —

— Је л' нема баш никога у кујни?

— О, како је то горело! Лежао сам у постељи и све сам чуо, али нисам хтео тако рано да се будим, јер би се тада могло још и угасити. Све је било у пламену, кад изиђосмо, а мало за тим се ухвати и кућа. Заиста је чудновато, да ме грех, који сам учинио и Господу и људима и „Друштву за обезбеђење", никад није тако болео као мука јадних животиња, а поглавито због тога бићу и проклет, то осећам. Лепо их је човек могао видети и кроз пламен. Беше ту једно мало црвено теле, с којим су се деца играла, кад би се с вечери вратило с паше. Било је већ мртво, када сам изишао, али ватра је пламтела око њега и пламен му лизао малу белу њушку. — Беху ту још и моја два вочића, које сам са̂м ујармио. Увек су били тако послушни и вукли добро. Срце ми се цепало што сам морао слушати уплашено њихово рикање. О како је то било страшно, кад најзад изгореше јасле, те̏ се отргоше и искочише из огња, али опет на земљу падоше, јер су им биле ноге до колена опаљене! Осећам да се тако што никад, никад не може опростити, али ја ипак хоћу да срцу мом бар олакшам. Стара кобила, коју ми је дао таст Ани у мираз, стајала је ту и стењала, као да плаче, онда се исправи, откиде и скочи на зид, јер јој очи већ беху усахле од јаре. Затим паде с разбивеном главом на земљу и јаукаше тако страшно О, то јаукање слушам ево већ скоро двадесет година сваку ноћ!

По неки пут, присуствујући суђењу, чинило ми се да видим како ми огорела слепа глава старе Минке маше, а увек, кад бих одлазио у цркву, угледао бих на олтару јадне, опаљене краве и чуо их како ричу. Г. попо, вама је познато да сам ја онда, кад се парњевина десила, пао у несвест. Тада сам збиљски и чврсто веровао е сам у незнању све изрекао и да ће ме-

затворити. — О, Господе на небесима, спаси ме, спаси ме од ватре!

Стари попа седео је као утучен. Цео старков живот лежао је јасно сад пред њим. Сумом, коју доби од „Друштва за обезбеђење", спасен му је газдински понос, и од то доба ишло му све на боље, али, поред све спољашње среће и успеха, он је у свом, од тада правичном и часном животу већ осећао у грудима „црва, који не умире, и ватру, која се не гаси". Све што се на утеху и наду давати могло давао је с благим и озбиљним речма. Али између надања за опроштај и мира лежи једно потраживање, потраживање да се неправда поправи, најмање пак вољност приуготовљења за опроштај. То потраживање није било тако јако хладно и непопустљиво, али и поред благих речи чинило се поротнику Старку да чује како звече лисице или како врата тамничка у шаркама својим шкрипе. Да ли би био вољан да их заиста чује, кад би му Господ оставио живота? Шта вреди кајање, кад није хтео да овде доле претрпи казну, да би се тамо горе могло надати опроштају.

Тако је лежао у тихој врелој јаковљевој борби пуна два сата, а стари се попа није мицао од њега. Али ипак дође победа, и поротник Старк позва жену и своје, да им све објави.

Па и отпоче своје признање разговетним, и ако дрхтавим гласом, али наскоро дође самртна борба, праћена губљењем свести и визијама, те се све, што је хтео изјавити, изгуби у збрканом говору. „Јадна краво, како је то тешко. Газда ће ти помоћи из ватре! Овамо, кравице! Стара Минко, ти ваљда не мислиш да ће те газда оставити да изгориш? Не стара, не, добар је газда, неће он да мучи старог коња свог! — Јадно, мало јагњешце, ти не смеш да изгориш у ватри! Овамо, ја ћу вам свима сипати воду на главу! Воде! Воде! Гори! Исусе Помози!" — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

Сутра пуче по свој парохији глас да је поротник Старк умро. Самртни му је час, веле, био, тежак, лежао је у страшној грозници и свег последњег дана све којешта говорио и мислио да мора своју стоку из ватре да спасава; љубав наспрам животиња остала је у њему до последњег часа!

И мајка Старк која није могла ни помислити да оне речи у грозници има нешто и да значе, намести му на гроб диван крст са стиховима из лепих песама владике Валина, који чистом врлом животу блаженство обећавају.

Стари попа не трену целе ноћи. Печат исповести био је од самог покојника још при чистој свести прекршен, исповест промењена у слободно искрено признање. Али пошто је ово остало непотпуно и фантазијама завршено, и пошто је попа од једног свог пријатеља правника дознао, да по закову «Друштво за обезбеђење» не може од породице покојникове никаке накнаде потраживати, то остави да ствар иде својим током.

Али му је држао врло дирљив надгробни говор, који је сва срца потресао, и ако нико није могао потпуно да разуме каква управо смисла има сав тај говор о «сили савести,» «кајању» и «поражнености» код једног тако ваљаног, скроз и скроз честитог човека, као што је био поротник Старк.

НАУЧНА ХРОНИКА

Резултати испитивања Челенџер експедиције*)

Прошле године изишле су и посљедње двије свеске великог дјела о испитивањима Челенџер екпедиције. Те двије свеске дају нам у прегледној слици све резултате истраживања речене експедиције са некојим теоријским закључцима на основу сабраног материјала, а објавио их је учесник експедиције и директор комитета за публиковање научних разултата, д-р *Murray*. Овим свескама закључено је ово огромно дјело, које се састоји од 50 књига у великом кварт-формату.

До скора је држала већина природњака да су велике морске дубине без живота. Таквом мишљењу узрок су недовољна испитивања Edward Forbes-а, на основу којих је он закључио, да су микроорганизми, из биљног или животињског царства, настањени само у плиткој зони; која се протеже обалом од прилике у дубини од 300 хвати (550 м.). Највише је организама нађено у прибрежној плиткој зони, такозваној зони ламинарија и корала, којој дубина не прелази 50 хвати (90 метара). Испод ове зоне наступа зона дубоко морских корала, без биљног живота, а иде до непознате дубине. Што се дубље у тој зони спуштамо, вели Forbes, све мање сусрећемо живота, а и оно мало што находимо другојачијег је изгледа. То нам показује да се све већма приближујемо међи гдје живота више нема или гдје нам се он приказује тек у незнатној множини. Међе ове зоне још су непознате и управо у истраживању овог огромног морског предјела лежи најљепше поље за будућа подморска открића.

И ако су доцније нађени организми и у већим дубинама од 300 хв. (550 м.), ипак су природњаци сумњали да им је ту право боравиште, него су држали да су ту случајно, услед струја, доспјели, или да су то мртви остаци организама из плићих зона. Али године 1860. нађе д-р *Wallich* живе организме и у већим дубинама, за које је несумњиво могао

*) Овај посао израђен је за „*Дело*" по немачком: Die Forschungsreise des Chellenger nach J a m e s G e i k i e Gaea, IV, Heft. 1896. Овде је прештампан из Annalender Hydrographie 1895., где је преведен из „Britich Geographical Magazine" 1895.

мислити, да су ту стално настањени. Приликом дизања подморског кабла између Сардиније и Бона са свим је поуздано доказано да има живих организама и у већим дубинама. Том приликом нађоше на истргнутом каблу, који је лежао у дубини од 1200 хвати (2200 м.) корале и друге организме. Године 1864. нађе *O. Torrel* код Шпицберга, помоћу мреже удешене за дубоко-морска истраживања, велику множину животиња у дубини од 1000—1400 хв (1830—2560 м.). Па и каснија дубока морска испитивања показала су, да се живот налази и у великим дубинама. Тако је *Wyville Thomson* извукао помоћу мреже још доста животиња из дубина од преко 2000 хв. (3360 м.).

Сви ти успјеси нагнали су енглеско краљевско друштво, да приреди једну велику експедицију, која ће поћи око свјета у сврху испитивања морских дубина и тамошњег живота. За тај циљ буде одређена лађа Challenger, на којој се налазио цијели штаб најизврснијих поморских официра и најбољих стручњака, као што су *C. W. Thomson*, који је био уједно и вођа експедиције, *Buchan, H. N. Moseley, J. Murray, R. Willemson-Suhm* и *J. J. Wyld*.

Експедиција је пошла на пут у децембру 1872. год., и пошто је обишла земљу врати се у мају 1876. год. натраг у Енглеску. Поред испитивања морских дубина радила је експедиција и на другим гранама природњачких истраживања у крајевима покрај којих је пролазила.

Материјал што је на овој експедицији сабран требало је сад обрадити. У ту сврху буде створен управо посебан завод, а на чело му је стављен најпре *Thomson* као директор, а *J. Murray* као први асистент. Али пошто је Thomson оболео и 1882. умро, замјени га Murray. До год. 1882. изишло је тек неколико мањих зоолошких публикација док је за управе Murray-а изашло у свему 46 свезака и огромна множина мањих састава. Томе ваља додати још и двије горе поменуте посљедње свеске, тако да све скупа сачињава 50 свезака у великом кварт-формату.

Да бисмо могли представити огромност и разноличност рада што се налази у тих 50 свезака изнећемо преглед диобе, како је тамо проведена. На прво место долази I Опис путовања, па онда II физика хемија и метеорологија; III Геологија и минералогија; IV Ботаника, V Зоологија и VI Преглед.

Д-р *Murray* нам даје најпре кратку историју о схватању оцеанографије и оцеанографских истраживања од најстаријих времена па до данас. Спомиње мишљења у старом вијеку, онда, за мртвила у науци, у средњем вијеку, у вријеме препорођаја науке. Наглашава напредак оцеанографије пошље пута Магеланова па до пута *Cook*-ова, онда вријеме од Кука па до Челенџер-експедиције и других доцнијих експедиција. Иза овог кратког историјског увода долази опћи преглед биолошких и физичких опажања на појединим постајама Челенџера, а тај преглед испуњава 1200 страница. Он је од велике вредности за природњаке, јер им је ту укратко скупљено све, што би морали тражити по појединим огромним, специјалним радовима. Из овога прегледа види се како су орга-

низми поређани у појединим зонама морских дубина. Морске су дубине пак раздјељене у овнх 7 зона:

1. зона испод 2500 хвати (4570 м.) дубине
2. „ између 2000—2500 хв. (3660—4570 м.) дубине
3. „ „ 1500—2000 „ (2740—3660 м.) „
4. „ „ 1000—1500 „ (1830—2740 м.) „
5. „ „ 500-1000 „ (914—1830 м.) „
6. „ „ 100- 500 „ (183— 914 м.) „
7. „ „ 0- 100 „ (0— 183 м.) „

У првој зони нађено је 600 бескичмењака и риба, који се дају разредити у 235 врста и 200 родова. У другој зони нађено је 820 бескичмењака и риба, које заступају од прилике 340 врста у 250 родова. У трећој зони нађено је 1250 бескичмењака и риба, а дају се свести на 500 врста и 345 родова. Четврта зона обухвата у округлом броју 2000 бескичмењака и риба, са 600 врста и 400 родова. Сличан број бескичмењака и риба ухваћен је у петој зони са некаквих 710 врста и 425 родова. У шестој зони ухваћено је 6000 екземплара а међу овим 2050 специја и 865 родова. У дубинама седме зоне нађена је велика множина животиња, које заступају око 4400 врста и 865 родова.

Ова истраживања показују да је живот развијен и у врло великим дубинама. Истина, из највећих морских дубина није још до данас на видјело изнесено живих организама, али су ту нађени остаци од корала и пужева, који су по свој прилици ту и живјели. Чудноват је размјер између броја ексемплара, врста и родова животиња извучених из дубина које изнашају преко 1000 хвати. Ријетко се је догодило, да се из тих дубина извукло више од 4 или 5 примерака исте врсте. Обрнуто, из дубина које не премашају 1000 хв., а особито из оних које не прелазе 500 хв., извучена је сваки пут велика множина животиња исте врсте. Дакле сваки пут кад је извучена мрежа из већих дубина нађено је размјерно више врста, него ако је била извучена из плићих вода. Тако је н. пр. на једној постаји у јужном оцеану извађено из дубине од 1730 хвати (2515 м.) 200 ексемплара, који се врстају у 59 родова и 78 специја; а тако што није никад нађено у плиткој води. У Сјеверном Мору у дубинама од 80 хв. (146 м.) извучено је највише 29 врста. Писац ипак спомиње да је он на западној обали Шкотске у дубинама између 40 и 100 хв. (73—183 м.) ухватио сваки пут кад је бацио мрежу до 50 специја.

Шта је узрок да поједини метови дају обилатији плијен у врстама, ако је мрежа у већу дубину бачена? То се тумачи овако: у плићим зонама мора различнији је материјал што покрива дно. На једном мјесту преовлађује пијесак, на другом мртве шкољке и шљунак, на подморским банцима долази голо стијење и крупније камење, док су се муљ и иловача у долове слегли. Узрок овом разређивању материјала јесу струје. На тлу, које је покрито пијеском, живе другојачије животиње него на дну које је покривено великим одломцима стијена, док разлике између

самих животиња, које живе, рецимо, на пијеску нијесу тако велике. То вриједи и за тле сваког другог карактера. Кад год је мрежа бачена у мање дубине пала је дакле на тле специфичног карактера и изнијела само оне животиње, које на таквом тлу живе, а које се међусобно не разликују јако, премда у тим истим дубинама има и других животиња, само што оне живе на другом супстрату. Дакле, та је једноличност животиња из мањих дубина само је привидна. Организми су у мањим дубинама ипак различнији него у већим.

Чим је дубина већа постаје и тле једноличније, док најпосле не дођемо до дубине у којој је тле посве једнолико и у свима крајевима целе земље слично. Ту потпуну једноликост дна налазимо од прилике у дубини од 100 хв. (183 м.) и *Murray* је зове линијом муља. У мирној води долазимо до линије муља већ у дубини од 5—10 хв. (9—39 м.), у Сјеверном Мору на дубини од 80 хв. (146 м.), док ју на западној обали Шкотске находимо тек у дубини испод 100 хв (183 м.). Морске струје донашају многе органске остатке у ову зону, тако да је она врло богата храном, а ради тога и животињама. Овдје *Murray* спомиње још, да животиње, које живе одмах испод муљне линије, а тако исто и оне што живе у већим дубинама, као и оне из плиткога мора сјеверних крајева, немају ларава што слободно пливају. На основу тога и на основу још неких опажања закључује он, да су се те животиње развиле из животиња које данас живе у дубини линије муља и из животиња истих дубина али најмлађих геолошких периода наше земље. Животиње пак које живе на дну у муљној линији и изнад ње у субтропским а особито у тропским крајевима имају већином пелагичне ларве и по томе судећи развиле су се из животиња, што су живиле у линији муља врло старих геолошких периода.

Даље проматра писац, како се број врста и родова односи према удаљености од копна. Знајући да се број родова и специја са дубином умањује, мислили бисмо да то исто правило вриједи за тропске и субтропске морске регионе, али не за јужни оцеан, као ни за неке сличне регионе сјеверне хамисфере. Мањем броју организама на удаљенијим мјестима од обале није узрок само у већој дубини. Нашло се на име у дубоким мјестима близу обале увјек више организама него ли на мјестима исте дубине, али далеко од обале. Осим тога показало се, да су дна близу обала, која су покрита материјалом што потиче са копна, увјек богатија у организмима него ли дна која се налазе у већим даљинама од обале а покрита су црвеном иловачом и глобигеринским муљем. Међутим, то не вриједи за сва мора. У Јужном Оцеану нађена је, и у великим дубинама и на свима врстама тла и далеко од обале, множина родова.

Како нам испитивања екпедиције показују, организми што живе у великим морским дубинама не представљају геолошки најстарије облике. *Thomson* је држао да су и дубина и друге физичне особине, као н. пр. топлота, остале још од силура непромењене, а по томе онда и њихови

организми. *Murray* пак мисли да су у палеозојској ери владали у оцеанима са свим други физички односи него што данас владају. Та мора морала су бити плитка и у највећим дубинама врло топла, тако да организми у опће живјети нијесу могли, и ако су живјели, стајали су на врло ниском ступњу развоја. Уз то је недостајала велика количина киселника, као што је случај данас у Црноме Мору. Тек у почетку мезозојске ере стала су се ова мора ослађавати, јер је долазила хладна вода из поларних крајева и онда су могли организми и у већим дубинама успјевати, него што је дубина линије муља, одакле су се организми селили у веће дубине.

Запажена је сличност између организама што живе у арктичним предјелима са онима из анарктичких крајева. *Murray* је упоређивао материјал који је сакупљен у три зоне: у крајевима између повратника, из крајева над сјеверним повратником и из крајева јужнијех од јужног повратника, па је опазио, да се многе врсте што се налазе између повратника не налазе у сјевернијем resp. јужнијем крајевима. Сабрати материјал показује да у свима зонама са већом дубином расте број заједничких врста, али то вриједи само за спецпје ухваћене у сјеверној и јужној зони, а никако за оне у зони између повратника.

Murray долази до закључка да дубокоморски организми нијесу велике старости. Њему се чини, да је сеоба у дубока мора наступила у мезозоској ери, па да траје још и данас. Али му са свим невјероватно изгледа, да би специје што живе уз обале арктичног мора допутовале кроз дубока мора к обалама анарктичког мора. Осим правог Benthona (животињâ што живе на дну морском), налазе се у дубини од 100 хвати (183 мет.) изнад дна рибе, раци и други организми, који се од времена на вријеме спуштају на дно и ту почивају. Ове се животиње по свој прилици хране мртвим остацима других организма што падају на дно. *Murray* држи да су те животиње раширене у много већим хоризонталним димензијама, него биљке и животиње што живе на површини.

Опажа се да су организми поређани у зоне по географским ширинама. То се особито добро види код форамииифера Оне специје које живе у хладнијим крајевима имају тању љуштуру, док врсте из топлих крајева имају дебљу кућицу. Исто то вриједи и за мекушце Ова данашња хладноћа поларних крајева стоји у очитој опреци са климатским приликама пређашњих геолошких ера наше земље кад су у овим крајевима успјевали корали, који грађаху коралске спрудове. Данас знамо да корали што граде спрудове морају живјети у води, која има температуру од 18—21° C. Према томе морала су и мора ових крајева имати толику температуру.

D-r *Murray-у* чини се највјероватније да су у старим геолошким ерама били климатски одношаји по цијелој земљи исти, а тек у мезозојској ери правиле су се климатске разлике. Узрок тој једноликости, по *Blandet-у*, лежи у величини сунца, које је онда много веће било него данас. Али ми знамо, да је већ у најстаријим епохама, чак у палеозој-

ској ери, било крајева гдје су се градили ледељаци, како то доказују њихови трагови између Карбона и Перма у Индији, Аустралији, Јужној Африци и Бразилији.*)

Исти аутор држи да су пелагичне алге, радиоларије и форамини-фере по својој прилици потомци неких старих пелагичних биљака односно животиња. Најстарији је живот наступио у добу пред кембричком формацијом у зони око линије муља. Из њега се развише протофити и протозои. Скелети преткембричких радиоларија граде читаве стијене а имале су дебље љуштуре, него што их данашње имају. Радиоларије и други организми, који излучују кремене љуштуре, најбоље успјевају у морима која нијесу јако слана. По томе можемо закључивати да су преткембричка мора била слабије слана него данашња, а сем тога да су била и топлија и да су носила више раствореног муља. Кад је ова велика множина нижих организама гинула давала је на тај начин велики квантум хране, што је свакако морало повољно утјецати на развој метазоа.

Занимљиво је како *Murray* тумачи сличност морских животиња у поларним крајевима, као и сиромаштво у врстама, а богаство у индивидуама једне врсте с обзиром на тропске крајеве и онда сличност поларних организама које живе у плиткој води са онима из великих дубина. Он држи на име да су се све већ високо организоване пелагичне животиње развиле из животиња, које су живјеле у пличинама уз обалу. У вријеме кад је оцеан имао свуда исту температуру налазиле су се исте врсте животиња и на дну и у плитким зонама. Кад је пак наступило охлађивање на половима морале су животиње, код којих се јављају у развоју пелагичне ларве, изумријети или се селити у топлије крајеве. У тропским дакле крајевима налазимо међу пелагичним врстама остатке некадашњих, по свима морима распрострањених, плитководних организама. Кад су у поларним крајевима плитководни облици изумрли заступили су их организми из линије муља која лежи ниже. Опазило се, да се животиње источне обале Африке што на дну живе јако разликују од оних што живе на западној обали. Ова разлика је ту већа него између животиња поларних крајева, чему би могла бити узроком та околност, што су физички односи на половима били сличнији него они на обема странама Африке. Дакле организми обеју страна Африке не морају бити прије одјељени него они оба пола. *Murray* ту помиње још да се животиње с обе стране Панаме не разликују толико колико оне с обе стране Африке. По томе он суди да су животиње с обеју страна Африке од најдавнијих времена одијељене, може бити још у доба кад је у свима оцеанима иста клима владала. Судећи по животињама које су данас распрострањене у јужним поларним крајевима, морале су тамошње малене масе копна већ одавно одијељене бити. То се противи досадашњем мишљењу да су континенти допирали далеко на југ, чак до неког поларног конти-

*) По *Кунце-у,* глацијално порекло тих трагова доведено је у сумњу. В. наш реферат у „*Делу*" за јули 1895. год.

нента. Да је тако било морали бисмо данас у тима крајевима налазити много циркум-поларних врста.

Истраживања ове експедиције показала су још да дубокоморски талози не садрже готово ни мало кварца. Приближујући се обали постаје проценат кварца све већи, тако да уз обалу количина кварца износи 80°|₀. Кварц овај потиче свакојако са коре земљине. Континенти су били више пута разоравани и на ново уздизани, при чем је састав слојева постајао све једноличнији а тектоника површине земљине све замршенија. Прави пелагични талози не садржавају кварца, али се одликују тиме што садрже велике множине гвожђа, мангана, зеолита, металичних куглица, које потичу из васионе, онда зубе од морских паса и китова, од којих су неке врсте изумрле. По *Murray-у* и *Irvine-у* може и манган, гвожђе, кречњак, магнезија и алкалаје потицати са копна, а протумачити се даје тиме, што вода све састојке из стијена, који су ту у форми база, раствара и однаша у велике дубине, док се специфично лакши или тешко растворљиви кварц уз обале таложи. И тако је дошло до тога да специфична тежина стијена што граде континенте износи просјечно 2·5, а специфична тежина талога дубоког мора 3·1.

Murray завршује са неким општим напоменама о континентима и оцеанима. У давној прошлости наше земље морала су сва мора бити подједнако топла, а, у исто вријеме, много топлија него што су данас. Та је топлота морала проузроковати да су талози са свим другојачије изгледали него што су данас у великим дубинама. Тадашња мора су била по свој прилици и плића него што су данашња. Доцније су постале контуре континената све оштрије и сталније, мора су постала дубља а континенти све виши. Копна сигурно нијесу остала на миру; она су била разоравана, али опет на истом мјесту уздизана. По томе су и данашњи континенти на истом мјесту, гдје су и први пут постали. Обрнуто, оцеанско дно није се тако јако мијењало, особито не у млађим геолошким периодама наше земље.

На послетку да напоменемо још и додатак D-r Buchan-a. У првом дијелу додатка расправља он о површини морској, а у другом о морским дубинама. За разјашњење текста додато је 16 карата. Дванаест карата представљају температуру мора у дубинама 100, 200, 300, све до 1000 хвати, и онда температуру у дубини од 1500 хв. и 2200 хв. Петнаеста карта показује топлоту површине дна у дубинама испод 1000 хв. Шеснаеста карта представља нам специфичну тежину воде на дну мора у истим границама.

18. јуна 1896. год.
Загреб.

Ст. М. Ђурчић

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

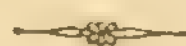

ТОЛЕРАНЦИЈА
(неколико мисли)

Живот човечји креће се између парадокса и екстрема. Аристотелова „политичка животиња“ — ζῶον πολιτικός — има два супротна инстикта: *друштвени*, који је гони да тражи друштво, нагон којим она постаје роб његов и херој врлине, готова да се жртвује за идеале, за опште интересе; и *индивидуални*, који би да стресе све обзире социјалне и да дâ маха пријатном осећању свога Ја. Који је од ова два нагона старији, а који млађи, који се пре а који после јавио, који је дакле природан а који је вештачки однегован и постао онако природан и силан као онај први, о томе се може много размишљати али ништа домислити. Ништа лакше до узети да је егоизам примаран а социјални нагон секундаран, и да се овај из оног првог развио. Али бисмо могли навести најгенијалније мислиоце у области философије, једнога Спинозу, једнога Јума, који нас разложно уверавају да је егоизам тек секундарног порекла. Треба најпре знати шта помаже наше самоодржање, а шта је по опстанак наш штетно, па тек онда за једним тежити, а друго избегавати. А за ово треба моћ рефлексије, искуство. Пут к егоизму води кроз наивност и често кроз алтруизам. Ко је пак некултурног човека замишљао као оличеног саможивца, којим владају нагон само одржања и животињски инстинкти, тај се изненађује кад му Спенсер у својој социологији изнесе неколико идилских слика социјалног живота тих истих дивљака као да је међу њима остварен хришћански постулат: љубите ближње као себе сама! Ну и ако би се приоритет и јачина једног или другог нагона могли спорити, једно је ван сваког спора: човек је друштвени створ. Чист индивидуум без икаквих друштвених примеса то је једна груба фикција, један апсурдум. Несвесно и силом чињеница, човек се одриче многих индивидуалних „права“ у корист других, друштва; самовоља постаје воља с мотивима, који потичу не само из производа индивидуалног већ и из васпитања и утицаја околне и социјалне

средине. А ограничена самовоља то је већ изнуђена *толеранција*. У појму друштво је и појам толеранције, разлика је једина у јачини тога осећања, извору и обиму његову. Сликом концентричних кругова могли бисмо да представимо растење нашег осећања симпатије а с њиме и растење толеранције у обиму. Круг наших симпатија с почетка је узан, — ограничен само на породицу; за тим шири, на племе. народ, човечанство. Развитак толеранције иде паралелно с растењем симпатија.

Ну и обим и интезивност толеранције не могу бити толики, да са свим нестане њеног антипода — нетолеранције. Толеранција и нетолеранција кореспондирају оним двома нагонима човечјим — друштвеном и индивидуалном. И ако једна другу не трпе ипак су ту од вајкада, заједно, иду парарелно једна поред друге, и биће их док је друштва људског. Разлика је само у јачини једне или друге, али никада не иде та разлика толико далеко да једне од њих са свим нестаје. То би био апсурдум.

Разнолики су извори толеранције, и ако је свију њих једна заједничка жица, — социјални нагон, осећање потребе за друштвом, appetitus societatis. Мало је срећних природа које су тако широких груди да у њихово срце може да стане цео свет, — да могу само да воле! Такве природе и не воле интензивно, јер не могу да мрзе. Срце је често пута извор толеранције а још чешће нетолеранције. Ми смо често према некима попустљиви и увек предусретљиви; попуштамо, праштамо и заборављамо, а у случајевима где бисмо према другима били сурови. Симпатија је некритична, ту нема критерцјума за што треба волети и трпети, мрзети и гонити. Често се симпатија ствара тек на основу изнуђене толеранције. Пошто смо силом чињеница нагнати да напустимо толеранцију и постанемо толерантни, ми смо кадри да заволемо оно и оне, које смо пређе принуђени били само да сносимо, трпимо. Таква симпатија, и ако није онако интензивна, ипак је здравија од оне врсте симпатије, којој је једино врело наш егоизам, те волимо и трпимо оно, што годи нашем Ја.

Ну разлика између ове симпатије, која потиче из егоизма и симпатије, која се развија после изнуђене толеранције и оне којој се заснива права толеранција, разлика је и културних ступњева развића човекових. Што ближе примитивности, то мање толеранције, и оно што је има то потиче из оне уже некритичке симпатије. Говорећи о примитивности ми овде разумемо она друштва, која су изишла из социјалног квијетизма и дошла у контакт с другим, где је дакле међусобна борба за опстанак ту. Вредно је макар и мало задржати се на примитивноме човеку, сину природе. Природан човек то је човек осећања, самовољник, који врло лако прима све утиске с поља и одмах реагира на њих, човек, чије је делање мотивисано једино својим субјективним осећањем. Они живе у моменту, а мало у будућности; немоћни за рефлексије, имају

хоризонат узак и виде само најближу околину. Најбољи пријатељи за бадају један другоме нож за ситнице, које се по хладном резоновању не могу ни убројати у узроке, из којих би се требала изродити свађа, а код каквих питања, која сумњиче целокупну прошлост и част човекову, они остају индиферентни, као да их се не тиче. Овде ова уска и самољива симпатија није умерена разумом.

Кад нетолеранција постане несношљива а број који од ње трпи бива све већи и свеснији, онда је потреба толеранције ту. Разуме се да су у највише маха или готово једини физички аргументи, који доводе до толеранције. Изнуђена толеранција претвара се временом у чисто осећање толеранције, а то је она шира симпатија.

Круг наших симпатија све је већи обимом, па дакле и толеранција. Разум ублажује наша себична осећања и обуздава их; ми не гледамо сада у већини наших суграђана и саплеменика противнике, већ нама равне. Осећање толеранције је хармонија срца и разума, јер често, врло често, ако су једино резони водиља у животу а не и осећајна природа наша, ми постајемо нетолерантни. Сетимо се „државног разлога“ и дуалистичког морала његовог, као да има један друштвени и један оделити државни морал!

Тенденција, која се ослања и заснива или само на симпатији или само на хладном разуму, уска је и колебљива, да се часом може да претвори у нетолеранцију Потребна је допуна једне и друге основе — разума и заинтересоване симпатије. Тада тек имамо чисто осећање толеранције засноване на широј симпатији. Свакако да се до тога долази кроз дуги низ борбе а и после толиковековног развића и историјског живота. Оваква толеранција продукат је вишег културног живота. Она је скорог датума. Тек деветнаести век је признао у целој Европи религиозну и политичку толеранцију!

* * *

Две чињенице нашега јавнога живота довољне су да нам илуструју политичку толеранцију код нас. Не стојимо на високом културном ступњу. Није чудо што они који чине масе странака припадају оној категорији људи, који живе у осећању и моменту, где је начелност дакле у опасности да подлегне пред интересима једног реда људи. Ну ово није тако велико зло и може се претворити у добро, дисциплина страначка може благодетно утицати на њене чланове. Далеко је веће или готово један зло — лични режим. Људи који га воде и помоћу којих се води идентификују своје тежње, циљеве и интересе са општима. Место начела имамо личне мотиве у раду, место објективног елемента имамо субјективан. Класа или странка која влада, увек је осетљивија од оних којима се влада. А код личног режима је та осетљивост далеко већа.

Ту може бити речи о тесногрудости а мало о толеранцији, која је овде само спорадична и пролазна.

Код нас се политичка борба води на један страховит начин. Homo homini lupus! јетка пакост, жуч, злоба, саможиви интереси, бестијално силеџиство, кужни разврат или су мотиви или играју своју улогу у политичкој борби нашој. Противник се гони из последњих позиција и прибежишта, не да се победи но уништи. Најрафиниранија и најординарнија средства пакости и насиља употребљују за ту узвишену сврху, коју су себи ставили извесни људи. Резултати овакве борбе још су страховитији — политичко и економно банкротство. Ту већ нема више ни „посувраћеног морала“ већ господари оно што Енглези у криминалистици и патологији зову — moral insanty. Оступа или боље рећи нестане моралнога чувства, савест утрне и не осећа. Ту настаје граница неурачунљивости. Живи примери ове бестијалне политичке борбе тако су познати, да би значило понављањем морити стрпљење наших читалаца.

И у сред ове и овакве скроз нетолерантне борбе јавља се једна врста толеранције. Ово звони мало парадоксно, али је истинито. Обазрите се око себе и ви ћете видети пуно *толерантних људи*. И ако смо подељени у крваво завађене политичке таборе, ипак је не реткост но обична појава, наћи људе разних политичких боја на једноме, истина не увек озбиљноме, послу! Напредњак у друштву радикала и либерала крепи се Гамбринусовим соком или разбија досаду каквом хазардном или другом невином игром. На улици, друштву и весељу заједно су, па понекада и у каквом лукративном послу; предусретљиви су и љубазни један према другоме и готови на уступке и услуге. Чак греше и противу изричних заповести својих странака, повлачећи се и не истичући се. Они ипак за то не дају да им се пребаци охладнелост према својој рођеној странци, разложно бранећи се: „и ако смо противници, људи смо; и ако смо разних политичких боја, Срби смо.“ Позива се и на паметан постулат да је дужност интелигентна човека бити галантан и према противнику; да је хуманитет суштина васпитаности. Скупите све то и онда имате потпуну дефиницију толеранције. Уза све то иде и то понајчешће и опортунистички разлог: та и та странка као странка грозна је, али чланови њени као *приватни људи* могу се трпети, шта више красни су људи! Тада нам, кад се хоће личност да апстрахује од њене политичке средине, какве су у нас, пада на памет она иронична латинска изрека: senatores boni homines, senatus mala bestia! Сенатори су добри људи, али сенат је зла звер!

Ван сваке је сумње да се опажа јака тежња за толеранцију, да је потреба ту и видна је. Откуда је пак потекла? Свакако одозго није, није се јавила таква тенденција иницијативом ма каквог ауторитета. Јавила се спонтано. И ако сувише затегнути лук још није пренуо, ипак је овладала у овој политичкој теревенци нека врста клонулости и апатије. Рат је до „уништења“ безуспешан: отпор је јачи и жилавији но што

се могао и замишљати. Али су ресултати овакве борбе ту, они декуражирају гониоце више но гоњене, јер шта онда долази, не сме с мирном савешћу очекивати. У душе јавних радника, бораца, политичара и т. д. уселило се неко глухо потмуло осећање од кога је до оне дубоке апатије, када се ништа више не осећа, само један корак. Изгустирали су се и промене и суспендовања устава, и државни удари и измишљене завере, и не зна се шта још може да заинтересује и заголица радозналост.

Душевно стање српскога друштва налик је на стање засићеног раствора. Свакако пак да је то социјално расположење прешло и на индивидуално. А тешко је у њему остати. Ћелије друштвене траже нов modus vivendi. Један који је до јуче заповедао, био све и сва, сада се срозао немоћан; немоћни и гоњени бивали су моћни и силни и опет постајали немоћни и гоњени. Колико се пута окретао точак среће, колико су пути гониоци и гоњени мењали своје улоге и — промениће их! Шта је пак у свету сталније него промена. Нестали су читави континенти и њих покривају моћне водене масе океана; исушена су толика мора и дна њихова пресеца сада железница у накрст и уздуж: пропали су без гласа и трага толика царства и краљевства и толики силни и славни народи, те да неће и — једно српско министарство!

Свакако су скорашња политичка прошлост и искуство из ње морали утицати на нагон самоодржања код многих и многих чланова друштва, не велимо најкуражнијих. Нико други није тај крвни противник што врља трње по овој земљи до опет људи разних група и праваца. Људи су се од вајкада својски трудили да загорче један другоме живот, а у Србији су били у томе виртуози. Кад један у другоме угледају узрок узајамних несрећа, онда увиђају и могућност да их отклоне, јер у многоме, врло многоме, зависи од њих самих. Једни другима приступају, попуштају, заборављају. Истина све то бива из страховања, а не из оног чистог хуманог врела, осећања љубави према ближњем. Отуда и овај облик толеранције, какав се сада у нас опажа, има донекле патолошки карактер, није поникао на здравоме земљишту. Одузмите онај елеменат који мири и спаја политичке противнике, бојазан, и онда нема ни саме појаве. Каква то толеранција може бити између људи, који презају један од другога, где један од њих сутра дан може и хоће силом свога положња да лиши другога политичке слободе, да му одузме животна средства, да га уврсти у ред завереника лако измишљене завере и оптужи као велеиздајника? Или, — али што да ређамо живе примере ове силеџијске политике наше, када су и тако многобројни, опипљиви и осетљиви.

И таква врста толеранције не може у свему да издржи моралну оцену. Она је у непосредној могућности да се претвори у апатију, равнодушност према пређашњим идејама и начелима, ако се тим именом могу назвати и мотиви у политичкој борби неке групе људи у нас. Од

једне такве толеранције симпатичнија нам је нетолеранција, која потиче из оданости самој ствари; она је и моралнија, јер је искренија. Толеранција, која се поступно поклапа са равнодушношћу, или је неискреност, да не речемо издајство, према својим принципима, или престаје бити толеранција. Толеранција која не би остављала ни мало места нетолеранцији била би апсурдум, јер су то два појма, који један другог ограничавају али не бришу. То су корелативни појмови. Може ли бити без зла добра? Док није зла не зна се шта је добро. Ако бисмо ипак хтели да оно апатично осећање назовемо толеранцијом, онда и појам наш о оној манифестацији нашег душевног живота, коју смо до сада називали толеранцијом, не одговара имену, речи, и морали бисмо другу за њ потражити. Толеранција и апатична равнодушност нису једно исто.

Ми долазимо дакле до уверења, да поред толеранције има места увек и за нетолеранцију. Али на овом вишем културном ступњу где толеранција има често хумани карактер и потекла је из оне шире симпатије и нетолеранција има идеалнији тип. Она — која је на овом ступњу и далеко мањег обима и јачине од толеранције, није више само жива нетолеранција која потиче из личног осећања, већ из оданости и љубави према својим принципима. Субјективан карактер изгубљен је и стекла је објективни, начелни, отуда нема ни оне поучности ни оне тесногрудости и нискости. отуда јој и идеалнији тип Начелна борба је благодетна а сама лична погубна увек. Докле је год људи и друштва дотле ће бити разних идеала, опозиција и борбе, а дотле ће бити и толеранције и нетолеранције. На вишем културном ступњу идеализиране су и толеранција и нетолеранција, јер њима овде кореспондирају хуманитет и принципијално убеђење.

Оваква врста толеранције каква се данас у нас развија, као што рекосмо, има нечега болесног у себи, јер се заснива на једном афекту од кога наш организам трпи, на — бојазни. Разуме се да она захвата најпре мало куражне духове, али једна врста духовне епидемије, она се шири и на остале чланове друштвене. Свакако се томе појаву нико који га разуме не може радовати, јер заједно с њим шири се и она клонулост, равнодушност. Где пак оваква осећања преузму мах, ту се гаси живот.

Потребно је дакле да једном овлада право осећање толеранције. А то ће бити кад наступе нормалне легалне прилике, кад престану експерименти, гоњења и т. д. и т. д. и т. д. Тако се свуда из ненормалног развио нормалан облик толеранције, па треба и у нас да буде. По, можда ће се који од читалаца чудити да се и у нас може говорити о здравом осећању толеранције, кад ми још нисмо стигли до онога ступња културности, који је за то потребан? Сви не, али интелигенција треба да је већ на њему. Она пак води народ. И у других културних народа нема потпуне умне нивелације, већ влада велика разно-

ликост и разлика између најумнијих и најнижих по развићу. Интелигенција и тамо врши функцију своју као и код нас. Не обладају ли здраве нормалне прилике, онда је разуме се подаље време за победу једног чистог хуманог осећања толеранције. Али не сумњамо да ће то време доћи, — свакако кроз борбу и преко многих жртава. Здрав и једар дух српскога народа, издржаће сва искушења, али је победа његова. И тада тек ми ћемо ући у ред великих културних народа. Тада ће и народ српски с језом и гнушањем помињати и ову толеранцију, која данас у нас — влада,

Фингал

КЊИЖЕВНОСТ

ДВЕ ТРИ ОПАСКЕ

1. Г. Св. Вуловић у делу свом *О књижевном раду св. Саве* наводећи по Шафарику да је Сава *Живот св. Симеона* и *Типик Студенички* написао између 1208. и 1215. год. (стр. 5.) вели у напомени 17. „Свакојако је највероватније да је Сава ова дела писао по доласку у Студеницу — дакле од 1208. — али не знам зашто не би могло бити и пре и после 1215. А врло је вероватно да је написао одмах по доласку у Студеницу“ (стр 15). Доцније, наводећи из *Типика Студен.* место у коме се вели да манастирском земљом управља и велики краљ (српски) који буде (стр. 8.), вели у напомени 28. „Ако ово *велики краљ* није случајно доцнији додатак, онда би значило да је *Типик. Студен.* писан после 1220. г., после закраљења Стефанова. Али шта му значи реч *велики*? Да се није Вукан звао *мали* краљ?“ (стр. 15.).

То се двоје, изгледа ми, може измирити овако. Заиста има ту неки доцнији додатак, али ће то бити само једна реч: *краљ*. Биће да је ту првобитно било *велики жупан* па се доцније после закраљења Стефанова, можда и у оригиналу, остругало *жупан* па ставило *краљ* а случајно заборавило отрти и оно *велики*.

Таково мишљење може се, изгледа ми, оправдати овим: За Вукана није до сад бар познато да се звао краљем, па ни *малим*. Тако исто, осим овог случаја, колико знам, нема још који да се неки краљ српски звао *великим*. Ту би разлику на пр. очекивали код браће Уроша и Владислава, а баш на против у запису на једном прологу из Милешева, где се оба спомињу као краљеви, нема те разлике. Стоји: вь дни благовернаго кралы Оуроша и брата моу кралы Владислава.[1] Тога нема ни после смрти краља Милутина кад је за неко време било три краља, па и иначе. А кад се већ правила разлика, као између краља-оца (Стевана Дечанског) и краља-сина, престолонаследника, (Стевана Душана) који је такође „венчан“ владао, али само једним крајем који се не сматра као

[1]) Mon. Serb., стр. 561.

засебна држава, зове се овај други *млади* краљ а први, прави, само *краљ*, што је заиста довољно за разликовање двојице.

Међутим за жупане, који су у владању зависили један од другог као млађи или немоћнији брат од старијег или моћнијег а не као син од оца, прављена је та разлика и један (најстарији или најмоћнији) звао би се *велики жупан* остали пак само *жупанима*. И Стеван се до закраљења звао *великим жупаном* за разлику од *жупана* Вукана. Тако га зову и Немања и Сава и Доментијан и др.

2. Г. Љ. Ковачевић дошавши у предавањима својим на В. Школи[1] на повељу, коју је краљ Радослав дао Дубровчанима утекавши испред брата свог Владислава,[2] доказивно је да су имена два дубровачка кнеза на њој: Петрь Болеславикь и Т8дрь Кр8сикь доцније долата а да је на том месту пре тога било друго (само једно) име. То по томе, што 1) стоји кнезь а њих је двојица и 2) на оригиналу (у Бечу) види се да је на том месту нешто остругано, виде се још трагови и крајеви неких писмена.

Мислим да ће и ово, што ћу ниже навести само по отиску у Mon Serb моћи то у неколико да поткрепи. На крају те повеље, и после године и месеца и индикта чиме се обично завршује, стоји: и да е с8д 8 врѣменѣхь по старом8 закон8 ѡдь Михолꙗ дьне до Гюргєва дьнє[3]) чему свакако није ту место него негде напред у тексу. То је доцнији додатак. У тој реченици као и у мало пре наведеном ставу а у имену Т8дрь Кр8сикь писано је у са 8 а у свему осталом тексту у 42 случаја 41 са оу а само још један пут са 8 (8землє)[4])....

3. Г. М Валтровић је у *Старинару*, год III, број 3., стр. 90—91., у чланку свом *Српске црквене старине на будимпештанској изложби* описао међу осталим старинама и два светњака, један дикир и један трикир, из ман. Крушедола, на којима стоји да их је сковао *Шимо Радниќ у граду Печују* 1721. год., а да је својина ћир Максима Гавриловића, владике печујског. Осим тога на њима има још овака два досад непрочитана записа. На дикиру има:

+ спє + д[5]) + п + б + з + д + с + м + н + п + є + к + ү + м + а +, а на трикиру:

сп + т + п + є + н + з + д + с + м + н + п + є + к + ү + м + а +.

Према осталим сличним, а пуним записима, изгледа ми, да се може прочитати овако:

спє д(икирцје) п(риложи) б(огу) з(а) д(ушу) с(воју) м(илостиви) и п(реосвештени) є(диской) кү(р) Ма(ксим); а на трикиру: си т(рикир) п(риложи) є(пископ) н(аш) з(а) д(ушу) с(воју) и т. д. као и горе.

1) Не знам је ли о томе где што и штампано.

2) Mon. Serb. стр. 19., број XXIII.

3) Исто, стр. 20.

4) Исто, стр. 19.

5) У Старинару је *т*, али свакојако на дикиру треба да је *д*.

Према записима ове врсте баш у истој свесци *Старинара* видимо да се у њима обично казује: 1) шта се даје, 2) глагол (приложи, даде) 3) *ко* даје, 4) *коме* се даје, 5) *зашто* и 6) *кад* се даје. *Приложи* има у истој свесци *Старинара* и на хоповском дикиру (стр. 91.) и на копчи крушедолској (стр. 93.) и на крсту фенечком (стр. 82.) и др. *За душу*... има и на крсту шишатовачком (стр. 76.) и на крсту студеничком: *приложи Ружица за душу сину Веселину*.[1]) и на појасу једном студничком: *приложи Марко за душу Стани и Зори*,[2]) и на једном јеванђељу студеничком: *Дадо за обнову 200 гроша, а за душу своју, Саасоје*[3]) и др. и др.

У другом је запису *епископ наш* зато што у реченици *овај трикир приложи за душу своју* недостаје или *ко* даје или *коме* се даје. За ово друго нисам никако могао наћи удесна одговора у є+и. Међутим, изгледа ми, да је овако добро, јер тада излази да је тај запис урезан по налогу других (браће из манастира коме је поклон учињен), а не по налогу самог кир Максима, те је тако оправдано и оно *милостиви*, што би слабо ко а најмање калуђер рекао за себе сама. Истина, према неким напред наведеним записима из Стар. VII., стр. 5. и 16., чини се да би она писмено после *за душу* могло значити и имена неких сродника Максимових. Можда: *за душу С(танку), М(арку) и П(етру)* или др., или можда чак: *за душу синовима М(арку) и П(етру)* или др. Али неће бити тако, јер, ако се остале речи овог записа и могу по смислу погодити, бар оволико поуздано као овде, није то случај и са особеним именима. А после нашто затајити имена оних, ради којих се и чини поклон, и којима се тим поклоном баш и хоће да очува спомен, име?

Д. К.

1) Старинар VII. стр. 5.

2) Исто, VII, 16.

3) Исто, стр. 19.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Прошла позоришна сезона завршена је свечано и врло помпезно. Српско Краљевско Народно Позориште доживело је ретку част да у своју скромну и умиљату дворницу прими одличну заједничку посету два независна српска владаоца: краља Србије Александра I, и кнеза Црне Горе и Брда Николу I.

На свечаној представи 15. јуна ов. г. извели су г. г. београдски глумци, са српским одушевљењем и уметничком врсноћом, једну слику из трећега чина Шапчанинова „Душана Силнога" и први и трећи чин „Суђаја" од Љубинка, пред светлим лицем Високих Гостију и у присуству одличних дворских званица. Даровити енглески дописник већ је оцртао, са лепим одушевљењем и јаком симпатијом, целокупан аспект тога позоришнога вечера, и мени је много милије да задржим свој суд пред правичном туђинском оценом. Она неће бити пометена ни патриотским заносом узбуђенога срца ни понесена раздраженим националним поносом; нити је она осветљена јарким блеском занесенога шовинизма, ни помрачена густим мраком пусте рачунске подцене!

За овом најсвечанијом и најодличнијом представом дошле су 16., 17. и 18. јуна и даље три („Милош Обреновић" од Миленка Р. Максимовића, „Маркова Сабља" од Јов. Ђорђевића и „Суђаје" од Љубинка), које су у половној цени места увеле у позориште многобројне београдске госте из свију крајева одушевљенога Српства. Ни сада нећу да уплећем својих рефлексија о представама, због утиска наше глуме на сва српска срца. Ја стрепим од помисли да реметим оно топло, истинско српско одушевљење, да натруњујем онај светли национални понос, да замагљујем онај ведар поглед у далеку, лепу и милу будућност! —

За довољним позоришним одмором отпочиње краљевим даном низ нових представа из старога репертоара. Према томе ја се нећу задржавати ни на оном старинском патриотизму тешке збиље ни на модерном лакрдијању лаке забаве. Ја стајем код новога превода г. *Х. С. Давича*, код драме **Нов комад**, коју су на шпањолском језику написали *Дон Мануел Тамајо* и *Баус*.

Нов комад — стара историја: крвава драма љубави. Љубав два млада срца, Алисе и Едмунда, чланова енглеске позоришне дружине из доба Шекспирова (ако сте педантни: из године 1605.); љубав врела, заносна и бујна, љубав младалачка, слепа, пуста, страсна, безумна; која не зна ни за част ни за дужност ни за захвалност; која не зна да чини неправду, да ствара грех према заједничком добротвору, бедноме Јорику, који је посинио Едмунда и узео за жену своју храњеницу Алису.

Ма да се таква љубав не може држати у ускоме оквиру пажљиве притворности ни скривати под печатом вечне тајне, ма да она већ прелива међе рачунскога плана, ипак је писцима драме било угодно, наравно ефекта ради, да ојађен муж дозна трагику стварности трагиком глумачке игре.

Омиљеном комичару и лакрдијашу Јорику пада тешко лака игра његова јер друштво сматра да он не би могао извести какве озбиљније трагичније улоге. Увређен у своме глумачком поносу, измоли у управитеља позоришта, Шекспира, да му уступи у новом комаду трагичну улогу превареног мужа, грофа Октавија. У оном тренутку, у оном часу тешког искушења, кад јасна љубав Алисе и Едмунда прима топле моралне лекције Шекспирове, излази из споредне собе Јорик и у своме одушевљеном заносу изговара страсно речи из улоге: „Стрепи, неверна жено, стрепи, невернице!“ А ова реч као оштар страшан глас са последњега суда изненади расејану жену, и она паде на грешна колена, да покајничким гласом замоли за милост. Довољан разлог, па да бедни Јорик увиди грех своје жене и да му то потресе узбудљиву душу. Па још кад је чуо да Шекспир тражи од глумца Валтона, да не каже Јорику неку тајну, њему пада копрена с очију и он помишља доцније да Шекспир греши с његовом женом. Али наскоро разуверен тражи и даље противника, и не сумњајући у свога посинка Едмунда. Он вређа Валтона, само да му прокаже бездушника, који му је отео љубав његове жене.

Ма да је успео у игри и побрао ловорике због одличнога представљања, ма да заглунуше уши од силна пљескања одушевљенога света, јадни, преварени муж и у овој победној слави не заборави тешке муке своје, која му постаде још тежа, кад угледа издајничко писмо у рукама Алисиним. У томе тешком тренутку Јорик мораде отићи на позорницу, а Шекспир присили мачем Валтона да му уступи писмо, отето од Алисе. Тада Валтону паде дивна мисао и даде му празну хартију, коју је имао у улози да преда на позорници, а да неверничко писмо задржи за бољу прилику. Та боља прилика јавља се одмах, јер он као Ландолфо има да преда Октавију писмо, које открива љубав између Манфреда и Беатриче. Све је као у јави: грофа Октавија, преварена мужа, игра Јорик, Манфреда Едмундо а Беатричу Алиса. Пред вама се одиграва сцена, кад писмо треба да отвори очи Октавију и да покаже љубазника његове жене. Валтон, сада Ландолфо, да би се осветио Јорику, што му је отео

улогу и помрачио славу, предаје му оно писмо што открива љубав Алисе и Едмунда

Треба ли даље што рећи? Мач прободен кроз груди Едмундове завршио је ову драму.

Градиво ове драме, ма да је сувише старо, ипак је увек, што кажу наши трговци, „благодарно,“ ако се лепо и вештачки обради. На жалост, писцима *Новога комада* није рађа испала потпуно за руком. На првом месту, ни сама радња ни студија карактера не показују оне јасности, оне прецизности, што се у доброј драми тражи.

Ми не видимо н.пр. довољно јасно узрок, или боље рећи узроке, оне затегнутости између Јорика и Валтона, која је била и пре „отете“ улоге. Или зар су мржња и завист, ма колико да су мана код уметника, имале узрока да буду толико интензивне, да тако бездушно изазову ону ужасну катастрофу?! Или зар је јасно оно кад Јорик тражи од Валтона, да му за пола сата објасни шта се од њега крило, а Валтон долази у одређено време, али не да му тајну искаже. Шта би се из тога родило, какву би даљу акцију Јорик предузео да до тајне дође, ми не знамо, и она остаје до краја отвореним питањем. Не знамо зато, што је друга околност, друкче тумачење од стране Јорика пренело радњу на друго поље уводећи Јорика у сумњу на Шекспира. Или, ако би се баш тада јавила она цинична прича о превареном мужу, што узбуђује Валтона, она би свакојако реметила друге планове, којих ми не знамо, али који су морали бити у осветничкој глави Валтоновој.

Погрешка је за тим, могу рећи и пре тога, што се у драму уносила улога славнога Шекспира, коју би могао с много мање штете узети на се ма који позоришни управитељ на свету. Овако је помрачено име одличног психолога и тако великога познаваоца карактера и душе човечје, јер му предузети оглед није испао за руком. Зар је то та особита моћ, зар је то заслуга његова, што је познао љубав између Алисе и Едмунда онда, кад је то знао и Валтон, па можда чак и онај весели сценариста? Не знам како је са ћифтинском спекулацијом, али нема ни мало пажње према великом генију!

Ни сама радња, у склопу старога шаблона, нема потребне живости ни привлачности. Сетите се само онога досаднога првога чина, после нарочито оне конверзације између Алисе, Едмунда и Шекспира и оног ужасног, учестаног упадања Едмундова, које је, само по себи досадно, савршено пропало у претерано хладној, неосећајној игри и шега глумца. Па онда оно врзмање у облачионици, које и нехотице, по противности, изазива сећање на одличну сцену у Кину, кад Кин неће више да глуми. Нарочито онда кад Јорик тражи писмо од Алисе, постаје тако досадно, монотоно досадно, да смо били задовољни чак и онда, кад је оно, не знам зашто, доспело у руке Валтонове. Ни трага од оног беса, што би

требао да испуњује душу преварена мужа, што би требао да просеца муњама загушљиву атмосферу душевне муке и очајног бола! Камо оног јаког и ефектног судара победне уметничке славе и опасног црва непрестане сумње, што треба да стави у покрет велика и страсна узбуђења?

Да не спомињемо, даље, оно отужно понижење епизодне личности, писца новог комада, што изазива немио смеј у тешкој ситуацији и слаби значај њен.

По свему мени се нуди једна анализа, која јасно показује да су писци несавршени „Macher“-и, без обзира на њихову вредност као драмских писаца.

Да би се допунио рђав утисак ове драме, допринела је и траљава игра наших глумаца. И ја, који редовно имам задовољство да хвалим ваљану игру г. *Гавриловића*, застајем зачуђен пред досадним извођењем улоге Јорикове. Оно ужасно и непотребно викање, нервозно муцање, непријатно лупање шакама са раскреченим прстима, нису, у првом чину, ни из далека дали да се уочи позната одлична игра г. Гавриловића. Доцнији развој улоге донео је и бољу игру.

Ни г-ђица *Нигринова* (Алиса) није била онолико добра, колико би то она умела у студији своје улоге.

Мило ми је било видети у несавршеној улози Шекспировој савршену и одличну игру г. *Миљковића.*

Г. *Љ. Станојевић* (Валтон) био је врло марљив, те је показао успех.

Ја поштујем код г. Давича одлично разумевање уметничке вредности, ја увек ценим његов литераран укус, али у овом последњем изворy има „убијања у појам“, ако се послужим рђавим српским изразом из превода његова.

Ђор. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Српска Краљевска Академија. — **Грчка и српска просвета.** Написао *Др. Владан Ђорђевић.* — Београд. Штампано у државној штампарији Краљевине Србије. 1896. Цена 2·50 дин. — На 8-ни стр. 275. —

Онај, коме је познато стање наше научне књижевности, морао је, без обзира на писца, с великим неповерењем прихватити ову расправу. Ко зна како је у нашој науци мало рађено на литерарно-културном пољу наше прошлости, тај може са доста извесности посумњати у озбиљност и солидност расправе, којој је задатак да напоредо изнесе грчку и српску просвету. Колико бисмо се ми задовољнима осећали, кад бисмо имали добру расправу само о старој *српској* просвети! Али ми немамо још добре ни политичке ни литерарне историје свога народа, ни за најстарије ни за средње ни за ново доба нашега живота. Не само то, него ми немамо још ни близу прибран материјал, а још мање добрих студија за буди које доба наше прошлости ма у ком правцу. Савестан и критичан човек наилази и у најмањем послу, при расправљању најситнијега питања, на многе тешкоће и препреке, које га одвраћају и од помисли на опширније предузеће. Али нису сви људи једнаки. Има их, који мисле да је лако писати опширне расправе о крупним питањима, да је лако бацати опште погледе и одговарати на замршена питања; има их, који мисле да је то једино и позив науке и да је то пуно знатније него испитивачко ситничарење. Свакако је тај посао лакши, комотнији и — захвалнији него посао испитивачки, али је испитивање пут, који се *мора* прећи док се не дође до тачних и *истинитих* „општих погледа“. Кад се без довољно спреме и знања (и пишчева и у науци) олако расправља и пише о крупним стварима, онда се врло лако и врло често забаса и огреши о правду и истину: а сазнање истине је циљ науке и живота.

Истину ових речи није потребно ни доказивати. Негативних доказа пуна је наша историјска и литерарна наука са много расправа велике основе а мале вредности. Нов један доказ је, на жалост, и приступна академска беседа др. Владана Ђорђевића.

Српска Краљевска Академија малерозна је са својим члановима и, особито, с њиховим приступним беседама. С тога и ова беседа није усамљена у Академији; она добро пристаје уз приступне беседе: Срећковића, Матије Бана, Милићевића, Дучића, Авакумовића итд.

Расправа ова посвећена је управо Кораису и Доситеју (свакако је то требало и у натпису рећи!), али по мишљењу пишчеву „да би макар и приближно верно нацртао живот и дела ових покретача српског и грчког ренесанса, ваљало је најпре изнети, макар и у најкрупнијим потезима, просветно стање тих народа, које су затекла та два реформатора. Тај покушај одвео га је чак у Византију, а преко ње до стварања старе српске државе, и тако, у место расправице за једну седницу Академије, начини се цео скелет за једну студију о целој грчко-српској култури, која би имала да обухвати тринаест последњих векова, и *на којој би се имало још дуго и дуго да ради.* (Стр. 9.) Бар да је писац осетио тежину и истину својих последњих речи и — послушао их! Али без обзира на то, основа, на којој је писац засновао ову своју радњу и која је практички истакнута у горњим речима — са свим је погрешна.

Не знам, те не могу тврдити да се рад Кораисов у главном не може схватити без византијске књижевности и историје, али да увод у расправу о Доситеју не може и не сме допирати чак до Немање и Светога Саве или још даље до покрштавања српског (стр. 23.) — то је за свакога, ко критички посматра рад Доситијев, са свим јасно. Д-р М. Решетар је у предговору за своју антологију дубровачке лирике (стр. VIII) са свим правилно рекао да „три периоде наше литерарне хисторије иду само временом једна за другом а иначе *свака стоји за се.*“ Доситеј је почео свој рад без познавања књижевности српске из прва два њена периода; он стоји ван њихова домашаја и утицаја. Друштво из кога је поникао и за које је радио Доситеј разликује се са свим од оног друштва из кога су поникли књижевни радови старог и средњег периода наше књижевности. Доситеј је први радник у модерно доба, али он није изникао из старога доба, он је са свим наново почео радити. Друштво и прилике, у којима и за које је радио Доситеј, формирали су се у прелому од 17. на 18. век, а основани су сеобом Арсенија III. У то доба престао је стари живот а настао нов, и то доба је увод у рад Доситејев; даље њи нема смисла, јер нити је стара књижевност утицала на Доситеја, нити су прилике доба Доситејева постале непосредно из живота старе српске државе. Ако је то старије доба требало споменути, то се могло учинити врло кратко: на **неколико** а не на **сто** страна!

После увода (стр. 1—9) који нема много смисла и места у овој расправи, говори писац о „Византији и старој српској држави. О ромејској и србуљској писмености и просвети“ (страна 10.—72.). Преко шездесет страна дакле непотребна увода који је само неспретан екцерпат из два три већа дела (од којих је једно у многом погледу већ увелико застарело!), пун бесмислица, непотпуности и погрешака! Заиста је велика смелост писати о старој „српској просвети“ а показати тако мало

позитивна знања и елементарна познавања у старој књижевности нашој Готово све оно што је наша историјска и литерарна критика створила за последњу четврт века, ресултати до којих су дошли наши научници у радовима својим, остали су неупотребљени и неопажени у овој расправи. Жалост је да се овако дело могло у опште сада појавити у нас; још је већа жалост да је писац оваке работе академик, а највећа је срамота што је ова расправа изишла као издање Српске Краљевске Академије!

Овај предговор писац, наравно, није радио по изворима него по расправама, од којих је особито јако исцрпао Крумбахера (ни. стр. 42.—52.): осем тога употребио је Викеласа и Рамбода; оригиналнога нема ништа — осем неколико наивних и погрешних опазака. Сам пак преглед византијске просвете писцу је још прилично пошао за руком. јер је употребио добра дела.

Али много горе је израђен српски део. За „српску просвету“ употребио је писац готово само Шафарикову историју српске књижевности. Већ је у велико прошло педесет година, од када је то дело написано, и ми до данас у целини нисмо још ништа боље добили. Ну српски литерарни историк или писац о срп. просвети, и ако може у овом делу наћи много добра материјала, ипак се не сме ослањати *само* на ово дело, јер је непотпуно и у многоме застарело. Али је писац ове расправе просто игноровао цео рад српске науке за последњу четврт века. То није погрешка, то је незнање! Ја нити хоћу нити могу наводити, исписивати и побијати *све* погрешке, наивне опаске, отрцане фразе и недостатке у овој расправи; довољно је казати да је писац са врло мало знања и разумевања употребио готово само Шафарика, где-где заиста сувише (н. пр. стр. 54.—61. преведено је из Шаф. о Законику Душанову).

„Велики слависта Шафарик“ кад је око 1830. године писао историју срп. књижевности „o mnohých duležitých spisech starosrbské literatury se ničeho nedověděl“ каже проф Jupereh (Šafarik mezi Jihoslovany, 115.). Али писац ове расправе слабо је о томе водио бригу, те је због тога и могао у оној јадној и слабој литератури (ако се тако у опште може назвати) старе српске државе *изоставити три књижевника! Стевана Првовенчанога*, писца житија Немањина, *Теодосија*, прерађивача житија Немањина и Савина, и *Константина философа*[1]), писца биографије Стевана Лазаревића — писац није поменуо међу старим књижевницима српским, наравно зато, јер Шафарик кад је 1830 г. писао историју српске књижевности, није знао за дела њихова — а радови Јагића, Јиречка, Вуловића, Руварца, Ковачевића и Павловића су писцу, наравно, остали непознати. Погрешку је лако начинити и сваки може погрешити, али ово није погрешка него велико незнање, које мора наћи код свакога на најстрожу осуду. Наша је књижевност и наука још слаба и мала. с тога се

[1]) Писац се позива на Константина философа (стр. 40.), па ипак „завршује серију старих српских књижевника“ — Цамблаком!

код нас радо прима сваки рад, али радова *оваквих* наша књижевност не треба.

У опширном приказу рада и живота Данилова (стр. 33.—38.) говорећи и о стварима, којима нема ту места и истичући факта која су добро позната, показао је писац непознавање историјских чињеница и критичке оцене њихове. Тако је без икакве критике узео Шафарикову претпоставку да је можда Никодим, који је умро *пре* Данила II, писац његове биографије ![1]) У томе приказу Данилова рада има свега и свачега само мало доброга, а ништа оригиналнога. Наводећи, које је биографије писао Данило (стр. 38.) писац је показао, да не познаје не само рад Павловићев о томе него да и само Данилово дело или није никако или да га је врло површно читао[2]). Па при свем том што је о Данилу и његову раду писао само по Шаф. и то са мало разумевања а много погрешака, ипак писац може да каже, да ће Данило „још за дуго бити богата ризница за културну историју старе српске државе, као што доказује и *овај мој покушај* !"

Од похвалних слова о „цару" Лазару писац зна само за она у „Гласницима", а она у „Летопису" III и „Споменику" III остала су, наравно, неопажена.

Али је незнање пишчево свакако достигло свој врхунац у говору о Летописима српским (стр. 53.). Довољно је да прочита тих десетак реда онај, који зна нешто о нашој старој књижевности, па да се увери са каквим се несолидним знањем писац подухватио да пише о старој српској просвети. Писац зна, да је „више" Летописа штампано у „Гласнику" а за публикације у „Старинама" итд. и особито у III „Споменику" писац не зна, као што за њих није знао ни Јован Бошковић у својој некритичкој и плагираној историји српске књижевности. Од Шафарикових „Památky" (1851.) „до сада, вели писац, објављено је много дотле непознате грађе, која је научно обрађена у Јагићеву Архиву за словенску филологију." Али је после Јагићеве расправе објављено грађе, коју је обрадио Сима Томић у својој изврсној расправи о Летописима српским (у „Просв. Гласнику"), а још и после тога „објављено је много дотле непознате грађе", која у целини — није још нигде обрађена; али зато има у разним расправама узгред или хотимице много драгоцених опазака и приложака, који су ту врсту наших споменика доста осветлили и многе мисли, поставке и погледе Јагићеве и Томићеве поправили и оборили и забацили. Или, кад то већ не зна писац, бар да је прочитао Јагићеву расправу у II „Archiv-y", на коју се позива, — избегао би многу и многу погрешку. Али је ипак највеће незнање показао писац, кад је написао, да је Шаф.

[1]) Непознавање историјских чињеница показује писац, кад вели, да је Данила „1317. г. вукло срце у Хилендар," а некритичност кад тврди, да је Данило постао АЕ „чим је Стеван Дечански ступио на престо."

[2]) На страни 38. каже да је Данило писао и биографије: Драгутина и Милутина, а на стр. 39. тврди да „од других анонимних писаца имамо биографије краљева: Драгутина и Милутина!"

„из *десетине* тих летописа“ (*Копривничког*, Карловачког, Хиландарског, Сеченичког итд.!!) „саставио једну целину!“ Тако писац познаје споменике старе наше књижевности! И ипак је ова расправа штампана о трошку и као издање Срп. Краљ. Академије, чији су чланови и Новаковић, Ковачевић и Јовановић.

У разметљивом тону, који не доликује озбиљном и солидном раду, писац вели да са „сјајним спомеником старог српскога државног живота, Душановим закоником[1]), нисмо поменули све, што ваља поменути чак и у овако летимичном погледу наше старе писмености књижевности и културе“, — па вели да су Миклошић, Пуцић, Јанко Шафарик и Кукуљевић у својим зборницима, Јагић у својој историји књижевности(?!) „*и многи други*“ „изнели читаву ризницу старих српских листина, писама и докумената, пуних законских наредаба, правних обичаја и других доказа о ступњу наше старе културе, пуних важне грађе за нашу историју, за генеалогију наших владалаца и целе властеле, за стару топографију, за историју нашега језика, писмености и просвете народне.“ Ако ово није празно разметање, ја онда не знам шта то значи разметати се, јер у целој тој „ризници“ г. писац познаје тако мало „блага“, да не би смео ни помишљати на то до пише о старој српској просвети. Да је он боље познат у тој „ризници“, не би међу „многе друге“ убројао и Љубића, Јиречка, Стојановића итд., и знао би за „Starine“ и „Monumenta spectantia.“ Празне речи и фразе лако је писати, али нама није то потребно, него озбиљан и темељан рад

Исписујући у пуна четири реда имена грчких хроничара (стр. 62; на стр. 73. исписао је у пуних *десет реда* празна имена грчких историка!) писац мисли, „да од свега њиховог рада ми овде можемо да поменемо само фрагменат Проклов, јер *нам се чини да може бити од користи нашим историцима*“ Г. писац сврађа пажњу наших историка на овај рад, јер им „може бити од користи!“ Да је г писац боље верзиран у нашој историјској литератури, те да је читао и превртао „Гласнике“, он би нашао, да је тај Проклов фрагменат, који по ишчеву мишљењу „може бити од користи нашим историцима“ штампан у српском преводу и у грчком оригиналу још 1862. г. у „Гласнику“ 14. (стр 233—281.).

У другом делу увода говори писац о српској и грчкој просвети „од пропасти византијске и старе српске државе до Кораиса и Доситеја“ (стр. 73.—126.) Тај део увода у расправу о Кораису и Доситеју имао би више смисла но онај први, — да је добро израђен. Али материјал за опис српске просвете у то доба није ни близу још прибран а обрађено није готово ништа. Ко хоће да пише о српској просвети под Турцима, тај мора, осем многих савремених радова, до којих је сада и у највећим библиотекама тешко доћи, добро познавати архиве, особито дубровачки, млетачки и бечки, да може оданде употребити материјал за историју нашег културног и политичког живота под Турцима. Тога ма-

[1]) Писац не спомиње Новаковићев, Флоринскога и др. рад на томе пољу.

теријала је врло много а издано од тога није још готово ништа. Колико би нас задужио г. академик, да је место ове слабе работе изнео пред нас нешто од тога материјала. Да, али радити у архивама и критички испитивати историјске изворе и чињенице, то је тежак и трудан посао: лакше је писати *оваква* дела!

После кратка увода у коме има доста отрцаних фраза а мало смисла[1]) изнео је писац по Викеласу, Параникасу и Сатасу о грчкој просвети а поглавито по Вукичевићу и Деспотовићу о српској просвети и школама под Турцима. Део о српској просвети је ту у целини често погрешан и врло непотпун услед мало издања и прикупљена материјала и незнатних радова на томе пољу, али у томе делу нема онога што управо треба да је *прави* увод у расправу о Доситеју — нема описа политичног и културног живота српског у Војводини од сеобе Арсенија III. Историја културног и политичког живота нашег народа у Војводини после сеобе — то је увод у расправу о животу и раду Доситејеву. Из тога живота и из тих прилика поникао је он и поглавито за *то* друштво је он и радио. Културне и друштвене прилике Срба у Војводини од првих зачетака новога књижевног живота до Доситеја; друштво у коме је Доситеј поникао и одрастао; прилике, људи и лектира, која је на њега утицала — то је тема о којој је требало говорити у уводу за живот и дела Доситејева; али о томе нема ни речи.

То је основна мана и праве расправе пишчеве: о Кораису и Доситеју (стр. 127.—275). О Кораису, његову раду, савременицима и приликама, у којима је радио, има доста података, што је заслуга Теријанова дела о Кораису, које је писац савесно исцрпао: све оно што је написао о Кораису и није готово ништа друго до извод из Теријана. Услед тога писац и говори о Кораису управо два пута више но о Доситеју!

Упоређивање двојице писаца ретко је кад на свом месту, а Доситеј и Кораис колико су слични, толико се, ако не и више, и разликују у свему У животу и раду њихову има врло мало додирних тачака, те је незгодно и тешко изнети напоредо њихов живот и рад. Ту тешкоћу није могао савладати ни писац ове књиге, али му се не може то замерити; могло би му се једино у опште замерити што је предузео да пише упоредну студију.

Али се мора писцу замерити што је Доситеј у сваком погледу тако слабо обрађен; с њиме је писац управо маћијски поступио. Не само да није изнео друштво из кога је поникао, у коме је живео и за које је радио Доситеј, него је оставио неупотребљено доста материјала о раду и идејама његовим. О савременицима његовим и установама против којих како и зашто?) је војевао Доситеј, о утицају, који је он вршио, о при-

[1]) Ту се тврди, да су „Турци, као добри стратези, најпре гледали да савладају српску државу, у срцу Балканског Полуострва, па су се онда тек окренули свом снагом противу Цариграда, и тада га тек могоше савладати!!“

сталицама и противницима његовим, о читалачкој публици, која је примила дела његова о победи његових идеја и т. д. — о свему томе говори у овој књизи врло мало или ни мало. Слика Доситејева, слика његова живота и рада, бледа је и непотпуна. Ово је слаба компилација из аутобиографије Доситијеве, без велике студије и дубљега погледа.

Него ме је зачудило, да писац, који је иначе у више прилика показао, да зна трезвено и објективно да суди о нашем стању и приликама, с онаким ентузијазмом говори о нашем напретку (стр 162.—163.) Нема сумње да смо ми врло напредовали од онога времена, кад је патриотска душа Доситејева уздисала у племенитом болу због јадног стања у коме се онда наш народ налазио.

Али не треба заборавити, да ми, и ако данас имамо можда по где што више и боље него што је замишљао Доситеј, ипак *у многом погледу* нисмо још достигли идеје његове: у нас има још много предрасуда и заблуда. Осем тога за то време су напредовали и остали народи (па и наши непријатељи!), не можда, него зацело више него што је могао и помислити Доситеј. Да ли је диференција између њих и нас већа или мања данас, него што је била за време Доситејево? То је за нас знатно. Ја сам највећи противник злослутних песимиста, којих сада, на жалост, доста има код нас у Војводини, али умни људи не треба много ни да се заносе. Нама треба озбиљна рада без много фраза и декламовања.

Нови Сад, 15. августа 1896.

Д-р Ст. Станојевић

Ј. Цвијић. **Извори, тресаве и водопади у Источној Србији.** Из Гласа (LI) Српске Краљевске Академије. Стр. 1.—122. Са 6. аутотипија и 4 табле скица. Београд. 1896.

Овај најновији рад г. Цвијића има три одељка. У првом одељку говори писац *о изворима*, у другом *о тресавама*, а у трећем *о водопадима* у Источној Србији.

А. Извори Источне Србије тројаки су: *обични извори, вртачасти водени басени* (врела и језера) и *потајнице.*

I. Обични извори имају различне називе, као: извор, врело, клок, вир, бук, студенац, бања, шопур и н. д. Они су најмногобројнији, а писац их дели на троје: а) врела из пећина и пукотина у кречњаку, б) извори на додиру кречњака и вододржљивих стена и в) извори у вододржљивим стенама.

1. Врела из пећина и пукотина у кречњаку ограничена су, по правилу, на суподине и стране кречњачких планина, чије се горње површине одликују појавима карста. Писац овде наводи све *карстне области у Источној Србији* с њиховим површинама

Вода оваквих извора богата је угљен-диоксидом; она раствара кречњачке планине, кроз чију унутрашњост тече, и отуда се око јаких врела ове врсте налазе често велике количине бигра.

Средња је температура ових извора 10° ц. Најниже је температуре извор у Бељаници (5° ц.), и врело на Лужничком Столу (6° ц.), које је на висини од 1336. То је највиши извор у кречњацима Источне Србије.

Писац спомиње реке, које имају изворе ове врсте.

2 Извори на додиру кречњачких и вододржљивих стена слабији су од извора прве врсте. Већином су на висини испод 800 м. Средња им је температура 9.7° ц. Најниже је температуре извор у Станичењу под Белавом — 5° ц.

Типских извора ове врсте има у планинама, чије се стране одликују ескарпманима: ту су ови извори најмногобројнији. Интересно је, вели писац што се ови извори јављају и у оном случају, кад су на одсецима оголићене главе слојева, који су нагнути у унутрашњост планине, на супротну страну одсека.

Према правцу, којем су ескарпмани окренути, писац групише планине у Источној Србији, па за тим наводи реке, које постају од извора ове (друге) врсте

3. Најмногобројнији, али и најслабији, су извори у вододржљивим стенама, који су везани за шкриљавост или за дијастроме, а најређе за пукотине, поглавито за дијаклазе у граниту.

Ови извори допиру до врло великих висина и међу њима су представници највиших и најхладнијих извора Источне Србије. Највиши је извор у Источној Србији Окопско Врело, на западној страни Миџора, на висини од 2.050 м., са температуром 4.5° ц. Ниже је температуре Врело на Бати (под Вражјом Главом, у Старој Планини): оно је на мањој висини, а температура му је 4° ц.

Средња је температура извора ове (треће) врсте 9 1° ц.

Писац набраја реке са оваквим изворима и каже да је карактеристика њиховог изворног крака склоп са чеоником од речица. Скице изворних кракова на таблици I примери су за изворишта овог типа. Долази опис Црновршке и Јаворске Реке. —

Писац даље говори о изворима у *планинама Источне Србије, на Власини и у Пољаници.*

На прво место ставља изворе у Старој Планини и дели их у четири групе.

У прву групу долазе извори у области око Миџора на висини од 1500—2000 м. Они извиру у црвеном пешчару и конгломерату. Температура им је 4.7° ц. То су највиши и најхладнији извори у Источној Србији.

У другој групи извори у области св. Николе и Орлова Крша, на висини од 1160—1666 м. Извиру поглавито у граниту, диориту, суфотиду и у азојским филитима. Температура им је 6—7° ц.

Извори треће групе налазе се на дугачком делу венца од Маркове Ливаде до Кадибогаза, у области Голаша и Ветрена. Висина им је од 1000—1500 м. Температура 6,5—7,5° ц.

Најнижа су врела четврте групе у делу венца, који настаје од Кадибогаза и завршује се Вршком Чуком. Изузев два врела (Парлатор на Треску и Три Кладенца) висина осталих је 450—880 м. а температура 11—13° ц.

Ову поделу извора у Старој Планини извршио је писац по стенама, из којих извиру, за тим по висини и температури.

Извори Старе Планине припадају трећој врсти извора. Средња температура оних, који су на висини од 1000—2000 м. износи 6,4° ц. На Старој Планини је најглавнији извор у Источној Србији — Бати, чија је температура 4° ц.

Од највећег је утицаја на температуру врела у Источној Србији њихова висина.

Извори у подгорини Старе Планине спадају већином у трећу врсту. Они су на висини испод 800 м. Извиру у разноврсним стенама. Температура им је 8,5—15,9° ц. Средња је температура 12°, ц. дакле, два пута већа од тепература на венцу.

Писац говори о депресијама: Понору и Вртибогу и о изворима у њима.

Извори на Власини и у Пољаници слични су изворима Старе Планине, и они, дакле, долазе у трећу врсту.

Већина испитаних извора на Власини налази се по странама и дну Власинског Блата, средња је температура 9.9° ц. Границе кретања температуре јесу од 8—13° ц.

У Пољаници се температура креће од 7—13° ц., а средња температура је 9, 7° ц.

Извори у пиротској котлини јављају се дуж њених ивица, линијом на којој се стране ломе и прелазе у алувијалну раван котлине. На дну пиротске равнице извори су много ређи. Појаву ових извора писац тумачи геолошким саставом пиротске котлине и њене околине, о коме на том месту говори.

Ови се извори налазе на висини од 400—600 м Температура им се креће од 10,3—12,5° ц. Од тог чини изузетак Бањица, Војнеговачко Врело и Бездан. Средња је температура свију извора 11,1° ц.

Извори у планинама око пиротске котлине и у Лужници јављају се на странама уздужних или попречних долина. Први су на додиру капротинских кречњака и кретацејских глинаца или пешчара, а други су у самом кречњаку. Средња им је температура 10,4° ц., а висина испод 800 мет.

Високе су температуре врела у клисури Лужнице пред Љубераћом; температуре су између 13,24° и 16 5° ц

У суподини Белаве, на северној страни око села Станичења, најхладнији је извор испод Црвене Стене на додиру кречњака и глинаца.

Температура му је 5° ц. Узрок су његовој ниској температури, по својој прилици, две привремене леденице под Црвеном Стеном.

Извори у Сувој и Сврљишкој Планини отуда су, што обе планине имају одсеке на северној страни, где је оголићен додир између кречњака и вододржљивих стена, на којима је издан. Ови извори спадају у другу врсту, а средња им је температура 10,5° ц.

Значајна су на северној страни Суве Планине ова врела: Големо у Доњој Студеној, Мокрањско и Бело-паланачко; на јужној страни: Душничко, Ропот и Ждавина. Писац описује сва врела осим последњег.

Извори око Лесковика и Озрена поглавито су у кречњаку; средња им је температура 10.2° ц. Врела у кречњаку водом су најбогатија, а поглавито врело под Испосницом манастира Светог Стевана, на јужној страни Лесковика и Истоци у Читлуку, под Девицом. Опис поменутих врела.

На Ртњу су ескарпмани са оголићеним главама слојева окренути северу, и извори на додиру тих слојева на северној су страни. Они избијају на додиру кречњака и вододржљивих стена или теку из последњих. Температура им је од 9—10,5° ц., а средња им је температура 9.8° ц. На јужној страни Ртња има само врела из кречњака. Од свих врела најјача су врело Лукавице и Мировштице. Опис оба врела.

Извори на Кучају тројаког су типа. Многобројни су између кречњака и вододржљивих стена. Температура им је од 9—10° ц. О врелима на Кучају писац упућује читаоце на његов рад „Географска испитивања у области Кучаја" Геолошки Анали Балк. Полуострва. Књ. III.

Извори око Бељанице и Стола с Великим Кршем слични су онима на Ртњу по положају издани и по распореду извора, само су ескарпмани са оголићеним главама слојева окренути Југу и извори на додиру тих слојева на јужној су страни. Друкчије су извори у Речкама и Бусовати.

Водом су најбогатији извори у северној суподини Бељанице и Страже. Писац набраја врела. Међу њима је најважније млавско. За тим износи таблице температура извора у планинама Источне Србије, на Власини и у Пољаници.

II. Вртачасти водени базени ретки су, а има их од две врсте.

Једни се налазе на висоравнима и на плећима планинским. То су вртаче округлог или елиптичног облика, испуњене водом: изворном, кишницом и сочницом. Већина нема отоке или је отока привремена, зову их: језера, локве и баре.

Други се јављају у суподини кречњачких планина, онде, где се њихове стране ломе и прелазе у равно земљиште. И то су вртаче испуњене водом али пробијене на једној страни. Кроз те продоре отиче вода из базена. Они, дакле, имају сталне отоке. Зову се: језера и врела.

Водени базени без отока већином су камените, црвеницом залепљене, вртаче; ређе су пак алувијалне вртаче. Не отичу зато, што је евапорација јача од притицања или је њему равна. Такво је језеро под

Мечјим Врхом, изнад Соко-Бање: за тим Баре, на Сврљишкој Планини изнад села Гулијана итд.

У водене базене са привременом отоком долази Увор у Белим Водама, у Црној Реци и Језерак, у Торомапу, на Кучају. Опис оба базена.

Водени базени са сталном отоком ови су: Модро Врело, у селу Крупцу, на десној обали Нишаве; извор Височнице или Јеловичко Врело и Жагубичко Језеро.

Писац опширно описује сва три водена базена. Из првог истиче јака река, која има већу количину воде но Млава на месту, где истиче из Жагубичког Језера.

Јеловичко Врело је под врхом Паљеницом, у Високу, у атару села Јеловице. Температура воде је 11° ц. Из њега истиче река, која се улива у Јеловичку Реку

Врело Млавско и Жагубичко Језеро леже на јужној страни Жагубице. Средња температура његове воде износи 9,4° ц. Из њега истиче Млава.

Провалију изнад Жагубице и промене које су се са њом десиле, као и њен постанак, објашњава писац врло детаљно. Он каже да је она постала због тога, што се потресом сломио таван пећински који је на том месту био слаб и преоптерећен глином, или се, пробијен а залепљен глином, таван пећински због потреса очепио. Материјал са површине посукао је у канал, који без сумње припада оном систему канала, кроз које протиче вода Жагубичком језеру. Ово последње закључује писац по замућивању воде у врелу млавском приликом трусова.

III. Потајнице су наступни извори, који текући обично на један пут пресахну, па се опет појаве после дужег или краћег времена. Кад вода из њих истиче чује се шум и жуборење, а по негде и клокотање, које се понавља.

У Источној Србији су две потајнице. Једна је у Звижду а друга у Хомољу.

Писац описује обе потајнице и њихове појаве износи своја проматрања и објашњава појаве обеју потајница.

Звишка потајница је у Жутом Кршу, испод варошице Кучева, на десној страни Печке Клисуре. Поред окапине у Жутом Кршу звишка потајница има и наступан извор, који је 12 мет. нижи од окапине, 70 м. далеко од ње, а налази се на десној страни Пека. У овој се потајници чују три клокотања, треће је најдуже и најзвучније.

Хомољска потајница је један сат удаљена од села Лазнице, а на левој је страни Потајничког Потока, у брду Малој Шкљови На висини од 10 м. изнад потока види се под једном буквом пукотина у кречњаку, из ње вода цури и тече у Потајнички Поток.

Писац вели, да потајнице постају онде, где се вода скупља у подземне шупљине које са спољашношћу комуникују каналима облика натегастог.

За објашњење појава хомољске потајнице довољно је претпоставити подземну шупљину или пећину, из које полазе три уска натегаста ка-

нала или један, који се у три ужа дèли, и они својим отворима избијају на површину.

За објашњење појава звишке потајнице потребне су две шупљине осим видљиве окапине, и те би каверне биле везане двема натегастим каналима.

Б. Тресаве писац дели на *високе и ниске.*

I. Високе тресаве су на висоравнима, брдоравнима и венцима плећастих планина, а везане су за крајеве, у којима је спречено или отежано отицање воде, т. ј. за области незнатног нагиба, које су састављена из вододржљивих стенâ. Ако су улегнућа, у којима су оне прекривене маховинама и барским фанерогамама, онда су под тресавом, а ако су ове биљке ухватиле корен у прибрежној обалској зони, а централни је део још испуњен истом водом, онда се тресава састоји из прибрежног жмиравца и ведраца или бистрице. Писац наводи најважније врсте маховина, које граде жмиравце високих тресава, као што су: Језерина, Обличко језеро и неки делови Власинског Блата. За тим набраја високе тресаве, чије су прибрежне партије под рогозом; зуквом и врбом.

Вода наших високих тресава поглавито је метеорска, ређе изворска.

Језерина и Обличко језеро имају атмосферску воду Власинско Блато представља последњи стадијум у животу и развитку некадашњег Власинског Језера.

II. Ниске тресаве налазе се на оним местима равног земљишта, која су јако натопљена водом, где су, дакле, многи извори, чија вода, услед оскудица нагиба, не може да отиче. Ове су већином испод кречњачких одсека, али их има и у алувијуму. Немају маховине, већ су обрасле поглавито рогозом зувком, бобовњаком и врбама. —

Од високих тресава писац описује Власинско Блато, Дреновачку Језерину, Обличко Језеро, Језериште у Трстеној, Островичко Језеро, тресаве око Мазараћа, Језеро или Ракитницу, Језеро у Дреновцу, Језеро или Ракиту у Градњи и Милошево Језеро у Рождацу.

Власинско Блато налази се у средини простране власинске висоравни. Оно је највећа тресава у Србији дугуљаста је облика и из њега истиче река Власина Стране су му од микашиста и хлоротошиста. Оба ова шкриљца садрже доста кварца и магнетиста. Дугачно је 6000 м., а широко 400—1500 м. Средња му је апсолутна висина 1219 м. Релативна дубина према обрежинама износи 50 м. Површина 10,5 Км.². Трећина је под тресавом, а остало под ливадама Површина Блата и целе области, са које се вода стиче у Власинско Блато, износи (по мерењу г. *П. Јанковића)* 53,2 Км.².

Власинско Блато има жмиравaца и ведараца. Већи и дубљи ведарци зову се бистрице и топлици. Оно добија воду на три начина. Од извора, од потока и речица и из атмосфере.

Извори по странама Власинског Блата избијају из микашиста и слаби су. Средња је температура њихове воде 9—10° ц. Многобројни су извори по дну, они се никад не мрзну и зову се *топлици*. Писац набраја врхове

испод којих извиру притоке Власинског Блата, о којима такође говори као и о бистрицама.

Г. Цвијић претпоставља, да је Власинско Блато било некад језеро и да је прешло најпре у велику тресаву због негативног померања воденог нивоа. Од те велике тресаве постала је ова, данашњих димензија.

Даље каже да се постепено осушивање Власинског Блата може свести на неколико узрока.

На прво место долази удубљивање корита реке Власине и засипање депресије наносом речица и потока, које у њега утичу.

Други је узрок уништавање шуме, која је некад била густа око Власинског Језера. Због тога је евапорација јача и пресушивање брже, нарочито с тога, што је сплакањем страна речицама и потоцима снесена са оголићеног земљишта већа маса материјала у Власинско Блато.

Од најмањег утицаја било је испирање магнетита, које је трајало неколико векова.

Дреновачка Језерина је на западном делу Гоча, у атару села Дреновца, у Пољаници. Ова је тресава округлог облика, са апсолутном висином од 974 м. Дугачка је 176, а широка 118 м. Отиче у Језерски Поток, један од изворних цакова Ветернице. Ни на дну ни по странама нема извора. Одржава се једино атмосферском водом. Земљиште, на коме је састављено је из микашиста.

Обличко Језеро је под Чуком, која се од Облика одвојила. Апсолутна му је висина 934 м. Дужина 98, а ширина 34 м. Облик је елиптичан. земљиште из риолита; отиче у Јовачку Реку.

Језериште у Трстеној је на земљишту из гнајса. Апсолутна висина 893 м. дужина 150, а ширина 120 м. Код ове тресаве имамо пример за привремену бифуркацију текуће воде, јер у пролеће из западног дела отиче вода у Деспвовачку реку, а из источног у Ветерницу.

Островичко Језеро дугачко је 170, а широко 20—30 м. Апсолутна му је висина 883 м.

Тресаве око Мазараћа су на земљишту из риолита. Ту долази:

Доње Језеро на Коришту, дугачко 100, а широко 50 м. Апсолутна висина 393 м.;

Горње Језеро у депресији између Попова Гумна и Голог Камена. Апсолутна му је висина 494 м, дужина 96, а ширина 24 мет. Отиче у Мазараћку Реку; и

Кркето Језеро. Апсолутна висина 508, дужина 88, а ширина 40 м.

Тресаве у Пољаници чине прелаз из језера у тресаве. Најважније су:

Језеро или Ракитница у Дреновцу. Апсолутна висина 758, дужина 87, а ширина 74 м.;

Језеро у атару села Дреновца Апсолутна висина 878, дужина 80, а ширина 67 м.;

Језеро или Ракитар у селу Грађњи. Апсолутна висина 677, дужина 47, а ширина 40 м. и

Милошево Језеро у атару села Рождаца Апсолутна висина 697, дужина 64, а ширина 47 м. —

У ниске тресаве долази: Крупачко Језеро, тресаве у пиротској и белопаланачкој котлини и Каонско Језеро.

Крупачко Језеро налази се у депресији изнад села Крупца. У горњем делу има карактер језера, а у доњем је права тресава. То је највећа ниска тресава у Источној Србији. Осим незнатне количине атмосферске воде, добија воду од врела, која су локализована на два места. Прва су у облуку (у чијем су залеђу брда: Бегова Рудина, Чифлучко Браниште и огранци Вучја, састављена из капротинског кречњака) и зову се Бркина Врела и Ћошка. Опис тих врела. Друга су у суподини кречњачке косе, на којој Велико Село.

Вода из Крупачког Језера отиче вештачком јаругом. Писац тумачи постанак тресаве и језера у Крупачкој долини.

Од тресаве у котлинама Источне Србије по реду су познате ове: Туштина на извору реке Боклуче, тресаве испод Ћелтеша и око Бездани, у северо-западном крају пиротског поља, за тим тресаве Шевар и оне око Бањице и Лековне Воде у белопаланачкој котлини.

Каонско Језеро је на излазу из Пекове Клисуре. Оно се одржава изворима, који избијају под кречњачким одсецима и у самој тресави. Температура њихове воде износи 13° ц.

Писац нема података, по којима би могао утврдити тип ових тресава: Блатачког Језера под Великим Јастрепцем, код села Блаца, Језера опет под Јастрепцем, код села Облачине; Језера код села Међе, у Пустој Реци итд.

В. Водопади и брзаци

I. Водопади се по облику деле у две групе. Ако се вода сурвава преко једног одсека у речном кориту, онда је то *скок*, а ако има више одсека, степенасто поређаних, то је *слап*.

По постанку разликујемо травертинске и ерозивне водопаде.

Одсеци првих постали су таложењем бигра или травертина, по облику су слапови. Ерозивни водопади имају само један одсек, ређе више, а постају на граници између две различне стене или два слоја исте стене, који су различне отпорне моћи према ерозивној снази реке. Слични су им они, који постају пред падом понорница у понор.

Код травертинских слапова може бигар бити сталожен преко кречњака или преко пешчара.

У прву врсту травертинских слапова долази: Рипаљка на Градашници, слапови на Перасту, Мали и Велики Бук и мали водопад код манастира Суводола. Рипаљка се састоји из 11 одсека. Целокупна висина износи 40 м. Највиши је одсек висок 11 мет.

Мали и Велики Бук су на десној страни Дола, који код села Суводола излази у Млаву. Букови су удаљени један од другог 100 м.

Мали Бук сурвава се у До преко слапа, који је висок 11 м. — Целокупна висина Великог Бука је 32 м.

Слап код манастира Суводола висок је 24 м.

У другу врсту травертинских слапова долази: Рипаљка на Лукавици и Бигар, који се налази на речици, која извире код манастира Бигра, у пиротском округу, а утиче у Стањаначку Реку, један од изворних кракова Трговишког Тимока. Највећи је слап висок 35 м.

У ерозивне водопаде долази: Скок изнад Комаричког Вира, у Лужници. Бобак на Црновршкој Реци, Рипаљка и Бук на Милушиначкој Реци. Скок на Врелу испод Гарја, Рипаљка на Малој Тисници и Скок на Калуђерској Реци.

На излазу из ждрела Лужнице, од Горчинаца до Модре Стене, Лужница се стропоштава преко одсека, под којим је велика Бучница, Комарички Вир. Вир представља бучницу, издубљену у кречњаку, дугачку, у правцу речне ширине, 10 м., широку 6—7 м., а дубоку 3—4 м.

У корита Црновршке Реке, од Балта-Бериловице до села Црног Врха, највећи је скок — Бобик. Одсек му је висок 7 м., а састављен је из кварцевитог филита.

На Урдешкој Реци је Велика Рипаљка, која има један главни и много мањих одсека, између којих су 15 џиновских лонаца или каца. Целокупна висина Велике Рипаљке износи 15 м. Опис речног корита.

На Црнобарској Реци је Рипаљка са одсеком високим 10 м., састављеним из хипуритског кречњака.

На Милушиначкој Реци има Бук, 7—8 м. Одсек и ступњеви састављени су из хипуритског кречњака.

Скок на Врелу испод Гарја има два главна одсека. Један је висок 4,5 м., а друга 9 м. Оба су од једног капротинског кречњака.

Рипаљка на Малој Тисници има одсек висок 10 м.

Скок на Калуђерској Реци висок је око 12 м.

Слапова пред понорима имају две речице, које теку кроз Речке у Бељаници. Слични се мањи слапови налазе око понора Некудова и Радованске Реке у Кучају, за тим Мали Скок у понору, у Високом итд.

II. Брзаци и бучнице. *Брзаци* су она места у речном кориту, где река брзо тече, због мањих одсека или услед јаког пада. *Бучнице* су котласта удубљења у речном кориту. Имају разна имена.

1. Брзаци се јављају на оним рекама Источне Србије, које још нису успоставиле нормалну курву пада или пред ушћем споредне реке у главну.

2. Бучница може бити под одсецима скокова и слапова, у јако извијуганим јаругама, кроз које вода, приликом водоводње, не може слободно отећи; у извијуганим пећинским каналима, у којима наступа претходни појав и на послетку пред понорима река понорница.

Писац износи овде само оне брзаке и бучнице, о којима до сад ни у једном свом делу није говорио.

Ту долазе: џиновски лонци и брзаци у Дојкиначкој Реци (Висок), у Ждрелу, које је између Кукле и Вртопја; брзаци, мањи скокови и џиновски око става Завојке или Височнице и Топлодолштице, које чине Тем-

штицу; брзаци у реци Белици, притоци Сврљишког Тимока; џиновски лонци у горњем току Радованске Реке и у Лазаревој Долини изнад Злота, за тим поред Велике Пећине у Дубокој, па изнад Врања у клисури Градске Реке или Врањице и њене притоке Девотињске Реке.

Писац набраја и описује поједине џиновске лонце у поменутим рекама.

Долазе аутотипије и табле скица.

Овим радом дао је г. Цвијић богат прилог Географији Краљевине Србије, којој је, поред свог обилног рада о осталим балканским земљама и о питањима опште вредности у географској науци, поклонио највећи део своје пажње и својих дубоких, озбиљних и научних студија. Изневши пред нас и пред научни свет ову своју интересну студију, упознао нас је с оним, о чему (слободан сам да кажем) није код нас скоро нико писао. Темељно знање и одлична спрема нашег првог научника на пољу Географије и „Глас Српске Краљевске Академије“, у коме је рад угледао свет, довољан су доказ вредности овог рада.

То ме је навело да, реферишући овај рад, не изнесем, као што се обично чини, само најглавније ствари, већ да се упустим и у излагање показаних детаља.

Једино што бих замерио овој књизи, а не пишчеву раду, то је, што су аутотипије: Врело Црне Реке и Рипаљке на Градашници код Соко Бање — могле бити јасније и боље израђене. Разуме се, да то није кривица пишчева.

Овај се одлични рад особито препоручује кандидатима, који мисле полагати професорски испит из Географије, слушаоцима Географије, као и свима онима, који се баве овом науком.

— р.

Писма из народа. I. Пише *Др Лаза М. Димитријевић*, физикус окр. подунавског. Смедерево. Штампарија Милана Ј. Илића 1896. — 12°, стр. 43. Цена 60 пр. дин.

И данас још у нас највећи део интелигентних људи излази из самога народа, па опет још народни живот није са свим проучен, нису уочени у њему сви они недостаци, чијем лечењу треба већ озбиљно приступити. Ово доиста пада у очи, и био би врло захвалан посао потражити узроке оволикоме немару наше интелигенције према народу и његову животу.

Срећом има и таких људи, који лепо поимају своје дужности, и који не мисле да се само тиме могу одужити својој савести, што ће одређено време провести у канцеларијама за столом. Један од њих је и др. Лаза М. Димитријевић, писац ових писама. Самим својим лекарским по-

зивом упућен на народ и његов живот, д-р Лаза није се задовољио тим, да пише рецеписе болесницима и прави велике рачуне о својој награди, као што то чине неки његови другови по занимању, већ је настао да у свему изврши ону свету задаћу, коју има као народни лекар, па је на првоме месту приступио изналажењу и уклањању узрока болестима. То га је одвело на оно богато врело, на живот народни, из кога је он ево већ почео да црпе и износи многе и многе ствари.

Прве ресултате из проучавања народнога живота, добро срећене, саопшти нам у лепоме делцету *Како живи наш народ*. Свако је радосно поздравио појаву те ваљане књиге, и за кратко се време разграбише два издања њена. Др. Лаза наставља започети посао, и, хвала њему, ево добисмо опет нешто из народнога живота. Сад нам је пружио *Писма из народа*.

Ово је тек прва свеска, и у њој су три писма.

У првоме говори о *религиозноме васпитању нашега народа*, с којим је у вези и морално стање, и *о свештеничкоме положају у Србији* — питање о коме мора премишљати сваки, који иоле упозна народни живот. Морални односи у народу нису истоветни у свима крајевима, па ни у једноме месту код свих људи. Врло често код неписмена и врло проста сељака може се наћи така и толика морална јачина, да то необично пријатно изненађује посматрача. Др. Лаза је потражио узроке овоме појаву, и дошао је у томе до лепих ресултата: наша породична задруга, поред толиких других својих добрих страна, још је своје чланове морално јачала и ако су и старешина и старији чланови њени понајчешће и сами били неписмени и врло прости људи. То је утврдио и лепим примерима, узетим из крајева у којима се још одржала породична задруга, и крајева у којима је ње са свим нестало. Тих је задруга све мање, и за мало па ће остати само спомен од њих. Улогу задружнога старешине, у погледу моралнога упућивања и васпитања, треба неко да прими на себе, и писац ових писама са свим правилно мисли, да то морају примити на себе свештеници, који су и тако позвани, да религиозним васпитањем одржавају и јачају морал у народу. Е, али је често врло тешко нешто постићи, поред свега тога, што се очекује да ће бити у раду успеха. Положај нашега свештенства у народу није данас такав, да се можемо надати, е ће оно моћи са успехом одмењивати задружне старешине у моралноме упућивању својих ближњих. Свештеници морају живети и одржавати своју породицу, а једино им је средство за живот она њихова зарада од верских обреда, коју морају сами наплаћивати. Већ самим тим, што је свештеник често пута упућен да и судским путем тражи своју зараду, он губи много од ауторитета, који му је врло потребан за послове који се од њега траже. Тако и нехотице од народних учитеља они постају нека врста занатлија, па се тако промаши и главни циљ њихова рада. Њима треба на други начин обезбедити материјалне потребе за живот, па тек онда може бити успеха од њи-

хова пословања, и тек онда можемо очекивати, да они у истини раде са успехом на моралном васпитању народном.

На другоме је месту *Један племенит задатак за нашу женску интелигенцију*, где је опет уочен и изнет један појав из народнога живота, чему се исто тако мора поклонити озбиљна пажња. Дуже је времена како се овда онда чују гласови о физичкоме опадању нашега народа. На жалост нашу, то је истина, коју утврђују и статистички подаци и војне рекрутне комисије: сваке године све је више неразвијених младића — кржљавост све више отима мах. Откуда то и како да се излечи то зло? — Тим мислима бавио се др. Лаза, и своје ресултате износи у овоме писму. Писац нам и на то питање даје одређен одговор. Кућа стоји на жени. Спремимо ваљане домаћице, поучимо их ономе што треба да чине, а укажимо им оно што не ваља, што убија њене миле и драге, и пре времена тера у гроб толику омладину, која би била од користи и својима и земљи. Учинимо то, па ћемо видети да ће се народни живот изменити на боље, па ће тиме одмах бити и мањи проценат боловања и умирања. Да, тако треба радити, али то није баш лак посао. Па опет може се све постићи. Писац указује на наше *Женско Друштво*, које може у овоме своме народу учинити велике услуге, и то са оним средствима, којима сад располаже. Нека шаље у села изасланице, које ће проучити домаћи сеоски живот, указати на мане у њему, истаћи оно што је добро, рђаве домаћице укорити и упутити да буду боље, а добре похвалити и нарочито одликовати. На тај начин изазваће се такмичење у кућевном уређењу, и брзо ће се јавити, као последица, бољи начин живљења. Па није само то, што може урадити Женско Друштво. Потребно је спремити и у свему ваљане домаћице, које ће живети у селу и служити својој околини за углед. Тога ради треба узимати девојчице и упутити их у свима пословима, који се траже од ваљане домаћице у сељачкој кући, упознати их са свима здравственим захтевима, научити их како се гаје, подижу и васпитавају деца, па их онда опет послати у село, одакле су, да тамо примене добивено знање, и буду угледне домаћице

Треће писмо више је кратка *слика из народнога живота*. Човеку, који већ има сина и снаху, умре баба, и он, под старост, доведе у кућу другу жену, која, за несрећу, беше велики џенабет, те, како она дође у кућу, неста онога мира и слоге, као што је дотле била. Несрећна снаха није могла истрајати до краја, него пође оцу своме. Кад се опраштала са свекром, ударише јој сузе и она паде, па за кратко време премину од душевнога потреса: била је врло осетљива, и није могла поднети да остави кућу, у којој је толико провела и децу изродила.

Као што већ напред поменух, ово је тек прва књижица ових писама из народа. Ова три писма писана су на брзу руку, те отуда на појединим местима нису мисли онако сређене, како је то могло бити. Излагање је лако и врло просто: др. Лаза је писао онако како је осећао,

без икаква улепшавања и дотеривања, и то у колико с једне стране чини, те ће ова писма коме изгледати врло проста, у толико с друге стране том својом простотом привлаче себи читаоце. Признајем, да бих ова писма још радије читао, да су потпуније израђена и да су лепшим језиком писана; али и овака каква су нисам их могао оставити, док их нисам сва прочитао.

У овим писмима има доста поуке за свакога, који мисли о потребама народним и брине о народној будућности. Баш за то др. Лаза треба што скорије да пусти у свет другу, трећу и остале свеске ових писама.

Живот народни није тако прост и једнолик, да га може један човек у свима правцима ваљано проучити. Ми имамо толико лекара, судија, адвоката, инжињера, наставника, који врло често долазе у додир с народом. Нека би се угледали на др. Лазу, па пажљиво проучавали живот његов, бележили све што би том приликом уочили, па то после и другима саопштавали. У животу нашега народа има прилично мана, које треба исправљати; а то се може само тако, ако се народни живот добро проучи, и нађу узроци тим манама.

Још нешто. Ова књижица треба што више читалаца да има. Тога ради ми се и чини, да јој је требало и ставити много, много мању цену.

Ж. О. Д.

Лимунација у селу. Приповетка од Стевана Сремца. Београд, 1896. год.

Приповетка ова не може се, као нпр. ранији рад истога г. писца („Ивкова Слава“), прибројити у лепу књижевност, тј. у уметност која у пространој области човекове душе налази градива за уметничку обраду. И то је тим већа штета што је г. писац ранијим делом посведочио несумњиви уметнички таленат, који би, потпомогнут својским радом, могао створити изврсна уметничка дела, на жалост још тако ретка у нашој лепој књижевности.

Што је *Лимунација у селу* без уметничке вредности, то је дошло, чини се, по самој пишчевој вољи. И политичка страна живота може се уметнички обрађивати, па чак и овај весели Сретен, који у Прудељу прави илуминацију због прогласа републике у Бразилији, може бити јунак приповетке. Али, разуме се, онда приповетку из политичкога живота треба на првом месту радити као приповетку, као уметничко дело. Што је у њој живот политички а не други какав то је за стваралачку поезију разлика само у градиву, то никошто не допушта да се из те приповетке поезија може уклонити, тако исто као што ни у патриотичној приповеци није главна ствар сам патриотизам (и ако се врло често мисли да јесте). Али у *лимунацији* се не види политички живот, него се види један конструисан *пример*. Тај пример је Сретен, који је обухватио и за-

узео скоро сву књигу. Заклонио сав други живот и рад толико, да се непрестано истиче само он, а он је, као што рекох, пример. Писац се окренуо од уметничке обраде политичкога живота, па је, по свој прилици у доброј намери, конструисао пример једног политичког лудака, и сатиром на њега похитао да од своје стране прополитизира. Од тога може бити и користи, то се још много може свидети свима који се у политици слажу с г. писцем, — али то све није ни књижевност ни уметност.

А како је овде место само за књижевне разговоре, то ја не могу ни почети да говорим што поводом садржине *Лимунације,* и то ми је жао — тј. ја не жалим што ово место није за политичке разговоре, него жалим што писац „Ивкове Славе“ није нашао задовољства да свој књижевни рад настави по примеру „Ивкове Славе.“

Анд.

Michel Petrovitch: Sur une équation differentielle du premier ordre. — Рад примљен у Француској Академији Наука и оштампан у Comptes Rendus de l' Academie des Sciences de Paris, број од 1-ог јуна 1896.

Предмет је рада једна диференцијална једначина првога реда, која има важних и пространих примена у механици и вишој геометрији. Писац је нашао да се та једначина, помоћу извесних трансформација, може свести на другу једну, која је раније била предмет радова г. г. Liouville-a и Appell-a. Резултати, дакле, до којих су ови математичари дошли, примењују се и на једначину о којој е овде реч, а тиме је решен извесан број питања из механике и геометрије.

П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Професорско Друштво и Учитељско Удружење. — Овога месеца оба ова корисна друштва просветна имадоше своје годишње састанке. „Учитељско Удружење“ одржало је 6., 7. и 8. августа своју XIII годишњу скупштину; а „Професорском Друштву“ био је 9., 10. и 11. августа VIII годишњи збор. На учитељској скупштини урађено је оволико само: изабрано часништво скупштине (за председника Урош Благојевић, за потпредседника Михаило Милошевић), прочитани извештаји: гл. одбора о раду свом, благајника и надзорног одбора, с чему се повела мало живља дебата; за овим је саслушана расправа *„Шта могу сами учитељи учинити за наставна средства у основној школи“* од Дим. Путниковића и награђена, по реферату нарочитог одбора, са 150 динара; одлучено по неколиким молбама за давање помоћи породицама умрлих учитеља и чланова друштвених и дебатовало се подуже о том да ли ће се нова правила која је „Главни одбор“ спремио претрести на овогодишњој скупштини. При гласању надвладало је мишљење да се одложи претрес за до године. Изабрани су опет за главни одбор сви стари чланови, и ако су они били на скупштини нападани. Као што се види из овога краткога прегледа, рад учитељски на овој скупштини није ни приближно онакав какав се може пожелети. XIV годишња скупштина, која ће бити у Крушевцу, требало би да покаже више једнодушности и присебности при раду и да у дело почне приводити оно о чему се већ води давно и давно реч и у јавности, а то је мисао о подизању дома. — Професорски збор био је куд и камо обилатији и једнодушнији. Зборско часништво изабрано је акламацијом: Лука Лазаревић за председника, Милан Зарић за потпредседника, и за секретаре: Милан Бацић, Милутин К. Драгутиновић, Јеленко Михаиловић и Светислав Матић. Прочитани су извештаји: управе, благајника и надзорног одбора, који су примљени с похвалом. Извршен је избор четири члана за управу и 9 заменика као и избор чланова надзорног одбора. После овога настао је прави рад: спремљен од стране управе пројект закона о гимнасијама прихватио је збор једнодушно, изразивши ту једнодушност у примању резолуције, коју састави изабрани одбор од 4 лица. Претресало се питање „Какве су нам женске школе потребне и њихове уредбе“. Прочитана су предавања: Луја Адамовића „о ученичким екскурзијама“, Љуб. Протића „о немачком језику у нашим средњим школама“ и Саве Максића „о угледној гимнасији“ — сва су та предавања саслушана пажљиво и о прва два повела се лепа дебата, а о трећем због краткоће времена остало је да се дебатује на IX збору пошто се штампа у „Наставнику“ ове године. Поднесени пројект правила о владању ученичком враћен је поново управи на рад. — О раду ова два корисна друштва у прошлој години проговорићемо у свесци за овом мало опширније, јер она то заслужују. И једно и друго друштво радом својим прошлогодишњим показало је и марљивост и оданост оним пословима, којих се прихватише. —

Савез српских земљорадничких задруга. — Међу најинтересније зборове, који се овога месеца одржаше, биће свакако конгрес савеза српских земљорадничких задруга, о чијем програму донесосмо белешку у свесци за мај, стр. 345. Конгрес ће се отворити 29. авг. у 9 час. пре подне у Смедереву, а трајаће четири дана: 29., 30. и 31. авг. и 1. септембра. Првога дана поред претходних послова (поздрава и бирања часништва) читаће своје расправе Мих. Аврамовић, Станко Лапчевић, dr. Louis Durand, председник савеза француских земљорадничких задруга из Лиона, и Алекса Ратарац; другога дана пак: Коста С. Таушановић, Влад. М. Љотић, Ђорђе Ранојевић и Милутин С. Ковачић, Љубомир Којић, Мих. Аврамовић и Таса Богдановић; трећега: д-р Лаза Димитријевић, Мих. Аврамовић, Вића Т. Радовановић и Живојин Т. Златић; четвртога: Henry W. Wolff, економист и организатор економских земљора-

дничких задруга из Лондона, Влада М. Љотић. Арса Ж. Илић, Мих. Аврамовић и Јован П. Нешић. Овога ће се дана одредити и место другога конгреса, а претрешће се и правила овога савеза.

КЊИЖЕВНОСТ

Рамо. — Са Цетиња ту скорице стиже нам на приказ прва књига индијских песама под именом *Рамо* што је превео познати преводилац индијских ствари, Симо Поповић. „Рамо" је само један део великог индијског спева *Рамајане*, у којој се опевају страдања Рамова. Поповић је ово превео осмерцем по издању Холцманову, а посветио је кнезу Мирку, великом војводи Граховца и Зете. На 8-ни је, има XIII стр., 1 л. и 167 стр. — У другој књизи биће, како у посвети вели преводилац, песме из Махабарате, у којој се пева борба и несрећа једне владарске куће, Пандовића са рођацима им Куруовићима.

Вукова Дела. — У државној штампарији довршује се друга свеска треће књиге „Граматички и Полемички Списи" Вука Ст. Караџића. У овој свесци, која је и последња у овој групи Вукових радова, биће и два Вукова рада до сада нигде нештампана, а на име: његова два интересна реферата о предговору Соларићеву пред Доситијевим „Мезимцем" и о Мушицкога песми „Глас Народољупца". — Вуков „Рјечник" у велико напредује; до сада су готова 34 табака, а већ је до средине слова *п*.

Viški boj. — Петар Купичић, учител на Вису, штампао је о трошку Хартманове књижарнице у Загребу књигу о *Вишком боју*. Уз опис отока Виса и боја код њега, што је разврстано у четрнаест поглавља, додано је 14 дугих песама, које су испеване о овом знаменитом догађају. Књигу краси преко 50 слика, које нам приказују све веће бродове, њихове заповеднике и боље јунаке. Стаје форинту и 40 новчића.

Списи штампани у прошла два месеца у нашој Државној Штампарији. — *I. Књиге*: „Глас Српске Краљевске Академије LI", први разред 18. В. 8°, 2 л. и стране 1—316. — „Статистика Краљевине Србије" VIII књига. Издање Министарства Народне Привр. де. 4° стране 1.–171. — „Артилерија" прва књига, од *Д. Влајића*. Издање Војног Министарства, В. 8°, стране I—X и 1—303. — „Народни Борац", приповетка, превео с руског *Мил. Ђ. Глишић.* М. 8° 2 л. и 1—115. страна. Цена 1 динар. — „Кратки Црквени Устав" (упутство за вршење богослужења и црквеног правила). За ученике Богословије и Учит. Школе. Израдио *П. М. Трифуновић.* (Друго допуњено издање.) В. 8°, стране I—IV и 1—159. — „Историја Српскога народа за средње школе у Краљевини Србији", од *Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића.* Прва књига за III разр. гимнасија и реалака. М. 8°, стр. 1—152. Цена 1.50 дин. — „Аритметика за први разред гимнасија и реалака", од Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера. Друго према новом програму са свим прерађено издање од *Ђорђа П. Рокнића.* М. 8°, 2 л. и стр. 1—96. Цена 1 динар. — „Хришћански катихизис православне цркве за ученике ниже гимназије и реалке". Израдио *Јеврем А. Илић.* В. 8°, 2 л. и 1—82. стране. — „Приче из Црквене Историје" за ученике IV разреда осн. школе. Написао *Јеврем А. Илић.* М. 8°, 1—62. стране. Цена 0·50 дин. — „Христове приче и беседе" за ученике III разреда осн. школе. Написао *Јеврем А. Илић.* М. 8° стр. 1.—32. Цена 0.30 дин. — „Српска Граматика за II разр. осн. школе", методски написао *Живојин П. Симић.* М. 8°, 1—48. страна. Цена 40 п. динарских. — *Тасине белешке* II „Делату или лекару" (прештампано из „Српског Архива за целокупно лекарство") В. 8°, 1—43. стране. — „Марија с Лопуда, дубровачка приповетка", саопћио *Лујо В. Адамовић.* В. 8°, стране 1—63. (Прештампано из VII књиге „Браства"). — „Годишњак Учитељског Удружења за 1895.—96. годину. Година II. Уредио *Н. М. Ђолаковић.* XV издање Учит. Удружења. В. 8°, 2 л. и 1—84 стране. — „Српска Књижевна Задруга у 1895. години". М. 8° стране 1—175 — „Прилог куршумлијском споменику". М. 8° стране 1—48. — „Српска краљевска Учитељска Школа у Београду школске 1895.—96. године". Спремио *Јеврем А. Илић.* В. 8°, 1—79 страна. — „Годишњи извештај о I Београдској Гимназији у школској 1895.—96. години". В. 8°, 1—37 страна. — „Оцене, успех и владања ученица Више Женске Школе у Београду за школску 1895.—96. годину." 4°, 10 листа (нису обележене стране). — „Свечано отварање официрског дома у Београду 1. августа 1895. год. М. 8°, стр. 1—29.

II. Листови: „Наставник", лист Професорског Друштва. Свеска 6. (Књига VII) за јун. Уредник *Хенрих Литер.* В. 8°, стр. 261—312. (Уз ову свеску је прилог „Пример рационалнога наставног плана" 17—32. стране. — „Просветни Гласник", свеска за јун 1896. године. 4°, стр. 269—324. Уредник *Стев. Предић.* Прилог је овој свесци „Статистички подаци за Вел. Школу у 1894—95. шк. години", 1-16. страна. — „Ратник" књига XXXV, свеска 1 (јул). Уређује *Драгомир Вучковић.* В. 8°, стране 1—160. са 2 карте, — II свеска (август) 161—304 стране. — „Српски Архив за целокупно лекарство". свеска 6. за јун. Уређује *д-р Јован Данић.* В. 8°, стране 321—368 (уз ову свеску прилог је „Народно Здравље" бр. 6. стр. 153—176.) — „Српски Технички Лист" свеска 5. и 6. за мај и јун, година VII. Уређује *П. П. Стаменковић.* 4°, стр. 65–96. — „Старинар српског археолошког друштва". Година XII, књиге, 1.—4. В. 8° стр. 1—112 (са једном литографисаном таблицом).

Списи дати у штампу у нашој Државној Штампарији. — „Црквено обредословље," од *архимандрита Фирмилијана.* — „Граматика за четврти разред осн. школе", од *Живојина П. Симића.* — „Француско-Српска Речник," од *Настаса Петровића* према поправкама Богдана Поповића. — „Српска Историја за нижу основну школу", од пок. *Јоксима Ст. Марковића* (прештампава се.)

Нова историјска расправа. — Недавно је завршена у подлиску „Београдских општинских Новина" расправа Р. Агатоновића и П. М. Спасића *„Српски устанци против Турака у свези са народним сеобама у туђину од 1459.—1814. год."* Ова је књига награђена првом видовданском наградом београдске општине још 1893. године и отпочела је излазити у подлиску поменутих новина још пре две године, одакле је и у посебне књиге отштампана. Расправа је подељена на два дела: у првом су делу говори о времену од 1459. до 1664. у пет глава: I Срби у Угарској до постанка прве српске деспотовине, Постанак прве српске деспотовине у Угарској, Последњи деспоти из лозе Бранковића и даље борбе с Турцима и Срби у Босни и Херцеговини до краја XV столећа. II Срби у Угарској под деспотима из лозе Бериславића и народним вођама и коначна пропаст Босне и продирање Турака у Далмацију. III Срби у Угарској од 1526. – 1540. г. и Напредовање Турака на далматинском приморју. IV Падом Угарске губи се јединство Срба. Навале турске на Војничку Крајину од 1540. —1590. Срби у Ердељу и Сењски Ускоци, и покушаји народног устанка и Нове српске сеобе од 1590.—1606. и V Стање Срба од житва-дорочког до вашварскога мира (1606. до 1664.). Овај део чини за себе књигу од стр. VIII и 612 мање осмине. Други део захвата време од 1664 —1814.; подељен је у шест глава: I Од вашварскога до карловачкога мира (1664.—1699.) II Од карловачкога до београдскога мира (1699.—1739) III Сеоба Срба у Русију. IV Кочина Крајина. V Устанак Срба под Карађорђем и VI Хаџи-Продановa буна. Ова књига друга има 505 стр. и два листа. На крају је додана литература, којом су се писци служили при изради ове расправе, а и напомена да је она штампана по рукопису од 1893, године, те с тога нису ни унета историјска дата, која су после те године објављена. Свака од ових књига стаје по динар. Издање је београдске општине. Агатоновић је посветио овај заједнички рад „сени своје незапамћене матере Марије". — Стручњаци ће о овом раду свакако рећи свој суд. Напомињемо само овде да су писци могли мало бољу пажњу да обрате на језик, те да не буде нпр. за све време његова жупанијска живота (стр. 5.), тражити братска загрљаја (стр, 8.), зар нигде слободна кутића српска (стр. 7.), или у његов*ом*, Душанов*ог*, њен*ога*, даље: селење, појимао, гњездо. Има и овака реченица: Проклета Немеза српска усадила беше у срж онога горостаса српског спасан црв (стр. 4.) Ово су само с неколико првих страна опажене погрешке.

Примери из српске литературе. — Недавно је изишло ново издање *„Примера из српске литературе"*, које је уредио Ж. С. Поповић, професор. Оно се у неколико разликује од пређашњих. Тако, у овом је издању место где којега писца, који је био у пређашњим издањима, стављен други. Место Џорета Држића, Доминка Златарића, Матије Дивковића, Михаила Витковића, Јована Стејића, Лазара Лазаревића, Никанора Грујића и Димитрија Деметра узети су примери из Теодосија, Григорија Терлајића, Павла Кенгелца, Јоакима Вујића, Матеје Ненадовића, Антона Казначића, Димитрија Давидовића, Ђорђа Магарашевића, Николе Томашића, Ивана Мажуранића, Јосифа Панчића, Фрање Јукића, Петра Прерадовића, Меде Пуцића, Бранка Радичевића, Стјепана Љубише, Ђуре Даничића, Јакова Игњатовића, Богобоја Атанацковића, Љубомира Ненадовића, Фрање Рачкога и Ђуре Јакшића. „А услед тога је код појединих задржаних писаца где који чланак замењен подеснијим. Даље, у овом су издању приказани латинском буквицом чланци оних писаца српских, који су се том буквицом искључиво служили. За тим, штампан је у овом издању код више писаца по један комад ортографијом и интерпункцијом оригиналном или, ако се оригинал није сачувао, њему приближном... На послетку, састављена су у овом издању оба дела у један свезак". Ортографија је мењана; код писаца словенске буквице Караџићева је, а код писаца латинске буквице Даничићева ортографија. Само у чланцима од Караџића, Даничића и Рачкога није ни у ортографији ни у интерпункцији ништа мењано. — На 8-ни је. има стр. XI, 643 и XXIV. Стаје 6.50 дин. — Нека нам се допусти узгред ова напомена. И у овом издању, као и у ранијим издањима, стоји код имена Игњата Ђорђића да је рођен 1676. године, али је то погрешно. Ђорђић је рођен 13. фебруара (по нов.) 1675. године, као што тврди и Ђорђићева крштеница, коју је објавио проф. А. Фабрис, уредник „Dubrovnik-a" у додатку уз овогодишњи ускршњи број „Dubrovnika" бр. 14. У овом додатку штампане су две интересне ствари: д-ра Луја кнеза Војновића одломак из неизданога му дела „Dubrovnik i otomansko carstvo" под именом „Nikolica Bona i Jaketa Palmotić u Turskoj 1667." и Фабрисов чланак „Ignjat Gjorgjić", у ком овом згодом изнесе: генеалогију породице песникове, крштеницу, повод одласка у редовнике и једно писмо.

„Мило за драго" на немачком. — Мостарска „Зора" у другом броју јавља, да је Драгомира Брзака шаљива игра *Мило за драго* преведена и на немачки под именом Die Diplomatin, али не казује ко је превео ни где.

Juraj Dragutinovitsch. — Под овим именом штампао је у Берлину Victor von Reisner роман из хрватскога друштва. Стаје 2.40 фор.

Trofanda iz hercegovačke dubrave (1890 до 1894). — Сафвет бег Реџепашић — Башагић, који је у литератури познат под именом Мирза Сафвет, штампао је у Загребу о своме трошку своје песме под истакнутим именом. На 8-ни имају 191 страну. „Вијенац“ јављајући о изласку ове збирке вели нам ово: Унук Реџепашића и Ченгића у пјесничком младеначком беговском јогунлуку пјева пјесме признајући, да међу њима има погрјешака, које би требало окајати, но „Мирза — грјешник стари за те трице и не мари“! Обрана му је ипак већ у том, што је добар дио тих пјесама протурио у наше часописе, који пазе на тон, облик и мисли пјесама. Башагић је то и оправдао новим духом, који се јавља у његову пјесничком раду. Источни смјер (перзијски, спојио се с народном поезијом, која је опет пуна источнога шаренила и различности још и данас не само сама у себи него и у животу наше браће мухамедоваца у Босни и Херцеговини. Како су лаке женске народне пјесме, како су несташне, јогунасте, тако су и пјесме заљубљенога младога бега. Стих тече с лаком римом, а мисао није дубока, тек је на више мјеста постала живља наглим преокретом. Још нешто на по се карактерише бегове пјесме: он нам открива по гдјекоју тајну домаћега кућнога живота својих сувјерника, што друкчије не знамо, јер се ипак и у том разликују мухамедовци од кршћана не само у обичајима, него и у пјесничком погледу. До душе оно ашиковање и друге ситнице љубавних згода није друго до остатак источнога живота, али је то премало, да се све упозна, што је у тим нама затвореним кулама сакрито. Најбоље су му оне пјесме, што су потпуно љубавне. „Љубав и цвијеће“ је нежна поезија, а „Бехарије“ су по лакоћи својој и љупкости и онако познате „Вијенчевим“ читаоцима. Рефлексивна је његова страна најслабија, а гдје треба приказати сласти и уживање, ту је бег на свом мјесту, како је то приказао фантазијом „U Harabatu“. Жица му је гдјешто тугаљива — али није ни чудо, кад пјева о тужним догађајима, што су се збивали у јадним земљама. Дакако да бег проматра све са свога становишта, што није тајна његова срца, па је за тај смјер особито занимљива пјесма о погибији Ченгића. Н шаљивих има пјесама а нијесу на одмет“. — Даље „Вијенац“ препоручује младоме песнику да учи и тражи науком грађу својим песмама да му не би певање постало једнолико. Замера му што није протумачио турске и арапске речи у овој књизи, коју топло препоручује. — Ми овај суд „Вијенчев“ исписасмо с нарочитом намером да упознамо и наше читаоце о суду хрватске критике о овом пјеснику, а и да тако подстакнемо кога од наших критичара да овој збирци песама посвети који тренутак, те да о њој буде речи и с наше стране.

Теорија казненога права. — Јован Ђ. Авакумовић намеран је да испуни „своју дужност према науци и млађем нараштају“, те је с тога одлучио да продужи штампање *Теорије Казненога Права* и то о своме трошку. Десета је свеска већ готова за штампу, али је неће штампати, ако се не јави довољан број претплатника. Књига ће имати 10 до 11 табака велике осмине, а претплатна јој је цена за Србију динар, а за Аустро-Угарску форинта. Новац треба у напред послати, који ће вратити, ако буде слаба одзива, те се не узмогне штампати.

Богословска полемика. — Читаоци ће се „Дела“ сећати ускршње посланице епископа задарскога Никодима Милаша; она је обратила на се пажњу не само присталица православља него и противника његових. Низ је чланака по нашим и хрватским листовима потекао поводом ње, а било је и брошура. Једна од ових доживе недавно и друго — поправљено и допуњено — издање. То су P r i m j e t b e, које је написао неки I. С. а штампао у Задру brzotiskom „Kat. Hrv. Tiskare.“ (вел. 8-на, стр. 56). „Vienac“ у 32. бр. вели, да је часни писац у овим примедбама оповргао мисли епископа Милаша, „који је своју посланицу писао под дојмом пријелаза неких православних на католичтво“. Књижица ова има 19 поглавља; последње је „црква и народност“. На крају је додатак о унијатима у Далмацији, који је занимљив с више страна, вели „Вијенац“. Ми нарочито обраћамо пажњу наших свештеника, да се упознају с овом полемиком, у којој ће наћи и поуке за себе.

Докторска дисертација. — Добили смо на приказ докторску дисертацију д-ра философије Николе Вулића „H i s t o r i s c h e U n t e r s u c h u n g e n z u m b e l l u m H i s p a n i e n s e“ (München 1896. — На 8-ни, 93 стр.). Рад овај подељен је у три одсека: у првом је реч о изворима, у другом је претрес топографских места у делу, а трећи је посвећен историји самога предмета. Вулић је овај рад свој посветио свом београдском наставнику — дру Јовану Туроману.

Нов научни рад. — Наш сарадник, д-р хем. Јован П. Панаотовић написао је расправу „Welche Hilfmittel gewährt die Spectralanalyse zur Bestimmung von Chlor, Brom und Jod in kleinen Mengen und in der Mischung der drei Körper“ која је похваљена од стране техничке велике школе у Берлину 20. јуна ове године. Кад буде штампана, гледаћемо да коју више о њој речемо.

Od Osijeka do Željeznih vrata. — Под тим натписом написао је Драгутин Франић, учитељ у реалци осечкој, књижицу која је штампана у Сарајеву, а у којој се лепо и

живо описује путовање осечких редаца до Железних Врата год. 1894. У том свом путопису дотиче се и Фрушке Горе и неких манастира, па онда Карловаца, Новога Сада, Београда, Смедерева итд. — Стаје с поштарином 55 новчића.

Прилози флори Србије. — У „Allgemeine Botanische Zeitschrift„ für Systematik Floristik, Pflanzengeographie etc“, у бр. 4.—8. за ову годину, штампао је Лујо Адамовић наставник врањске гимнасије, чланак под именом „Neue Beiträge zur Flora von Serbien“ у којем описује нарочито неке биљке досада непознате флори Србије, а које је он нашао у врањској околини. Ову околину Адамовић сматра у флористичком смислу међу најинтересније крајеве Краљевине Србије, јер је овде многих алпских биљака нај јужнија граница, а добар је број репрезентаната грчко-маћедонске флоре У овом свом прилошку проговорио је о 55 биљака. Овај је чланак и посебице оштампан; има 9 страна обичне осмине.

Етимолошки речник бугарскога језика. — В. Г. Попов саставио је, као што бугарски листови јављају, „Етимологически рѣчникъ на български езикъ съ другитѣ индо-европейски езици“, од кога је недавно изишло у Казанлуку прва књига, у којој је Въведенiе. Добијемо ли ову књигу, проговорићемо опширније.

Нова минералогија и геологија на бугарском. — У Пловдиву штампали су Хр. Ярьмовъ и Борисъ Митовъ „Учебникъ по Минералогия и Геология“, наменивши га вишим разредима гимнасијским и педагошким заводима. Ово је други уџбеник Минералогије и Геологије (први је Н. Г. Маркова изишао 1892. године), а за сада и најопширнија минералогије за бугарски језик. Има 448 страна, 623 слике и 12 таблица из кристалографије. Стаје 4 динара. — О овој књизи штампана је опширнија оцена у јунској свесци органа министарства просвете „Училищенъ Прегледъ“.

„Карнћева Србија“ у руском преводу. — *Кузнецов*, један од млађих руских географа, превео је на руски *Србију* пок. Владимира Карића. Ова ваљана књига угледаће свет за који месец трошком Руског Географског Друштва.

Великоруске народне песме. — Професор петроградског университета А. И Соболевски намислио је да приреди велики зборник под именом „Великорусскія народныя пѣсни“, у којем ће бити издане све народне песме великоруске. Овај зборник имаће седам књига великих. Прва је књига изишла прошле године у Петрограду; у њој су мање епске песме, 503 на броју са три додатка: с азбучним списком песама, индексом садржаја песама и индексом личних имена у тексту песама, а има 628 страна. Критика је предусрела веома похвално. А пре некога времена угледала је света и друга свеска од 588 страна. Свакој је свесци цена 4 фор. и 80 новчића.

Проклета Јерина. — Тако се зове историјски роман, који је написао Милан Ђуричић и који је почео излазити у подлиску „Дневнога Листа“ јула месеца.

Париз у Америци. — Позната нашем свету већ изодавна Ед. Лабулеа приповетка „Париз у Америци“ изишла је недавно у Пловдиву и на бугарском језику у преводу Х. Генадијева а под натписом „Парижъ въ Америка“ Има 309 страна, стаје два динара.

Album bosansko-hercegovačkih pjesama. — Под тим именом изишла је у Загребу о трошку књижарнице Л. Хартманове збирка од 51 народне песме, коју је сабрао у Босни и Херцеговини, и за гласовир удесио Ш. Босиљевац. Хрватске новине препоручују овај „Албум“ Ш. Босиљевца, који је „лијепо познат у музикалном свиету те није жалио труда, да у лиепу киту савије цвиеће напјева из тих романтичних земаља“. Стаје форинт и по. Нека је овај рад препоручен нашим музичарама да у њ загледају и да нам коју о њему реку.

Енглеско дело о Босни. — Robert Munro један од учесника на састанку археологâ и антропологâ у Сарајеву год. 1894., написао је недавно дело под натписом Rambles and Studies in Bosnia, Herzegovina and Dalmatia (Edinburgh and London, 8⁰, XX и 385 стр.). Оно има 12 одељака: Пут у Сарајево и опис града Сарајева; Излет у Јајце и Језеро; Конгрес антропологâ 1894.; Неолитичко налазиште у Бутмиру; Преисторијска гробишта на Гласинцу и у Језеринама; Мостар и околина му; Из Мостара у Солин; Старо-кршћански споменици у Солину и Книну; Преглед неписмених споменика Босне и Херцеговине и Босна и Херцеговина у историјско доба. Књига има 33 табле и 144 слике у тексту. „Нада“ вели, да је она и по садржају и по спољашном облику једно од најбољих дела, која изидоше последњих десетак година. Не би требало пропустити, а да се и о овом делу не проговори која у нашој журналистици.

Основна настава у Хрватској. — С. Јуринић штампао је у мајској свесци „Училищен Прѣглед“ чланак „Основното учение въ Хрватско“, који може оне наше учитеље интересовати, који нису познати ни с развојем основне наставе ни са данашњом основном наставом у Хрватској.

Императорска јавна библиотека у Петрограду. — Недавно је уредништво „Дела“ добило од императорске јавне библиотеке у Петрограду два њена „Отчета“ за 1891. и 1892. годину. И један и други „Отчетъ“ има и за нас и посредне и непосредне користи. Управи Народне Библиотеке имали би добро да послуже како се граде и справљају извештаји годишњи, а онима, који се баве књигом, а нарочито старином, указују доста опширно шта је тих година приновљено. „Отчетъ императорской публичной библіотеки за 1891 годъ“ (С. — Петербургъ. 1894. Синодальная типографія. — На в. 8-ни стр. IV, 207 и 62) има ових 6 одељака: Личный Составъ, Внутреннее устройство Библіотеки, Хозяйственная часть, Пріобрѣтенія Библіотеки, Библіографическія работы и Пользованіе Библіотекою. Овај последњи одељак има неколико и пододељака, у којима су изложени и статистички подаци о читаним књигама и листовима по струкама, о карактеру лица која су те књиге читала, о броју читаних књига и листова по месецима итд. У прилогу су штампана *писма* А. Ѳ. Воейкова и Ю. И. Венелина А. А. Краевскому и Политическія и философскія замѣтки и мысли В. А. Жуковскаго. „Отчетъ... за 1892 годъ“ обимом је много већи (С. — Петербургъ. 1895. Синодальная типографія. — На в. 8-ни, стр. V, 356 и 29, л. 1 и стр. 167); одељци су пак сви исти, само је додат још одељак „Участіе въ юбилейныхъ торжествахъ“. Као „прилог“ штампана су разна писма цара Александра I, митрополита московскога Филарета, Н. М. Карамзина. В. А. Жуковскаго, Н. В. Гогоља итд. Први је „Отчетъ“ за нас знатнији у толико, што се у четвртом одељку између осталога описују и рукописи, које је Верковић продао императорској библиотеци, а о којима је било говора год. 1889. у журналу „Славянскія Извѣстія“. Том приликом добила је библиотека од Верковића 12 рукописа на пергаменту, 22 рукописа на хартији и штампани зборник у Венецији од 1538. године.

НОВИНАРСТВО

Збирка. — Већ се одавно у нашим средњим школама осећала оскудица за ваљаном лектиром. До сада је бивало неколико огледа да се и та потреба задовољи, али некако сви ти огледи предузимани су на брзу руку и с мало спреме, те и није било успеха од њих. Сад имамо забележити опет један такав оглед, али као да озбиљнији од досадањих. Неколико млађих људи крећу сад од првога септембра *Збирку*, лист за омладину средњих школа. Збирка ће доносити песме, приче, краће чланке из природних наука, народне историје, из науке о језику и др. Поред тога у сваком броју биће просветних и књижевних бележака. Појаву овога листа, нема сумње, сваки ће радосно поздравити, само бисмо желели, да уређивачи поклоне листу свуколику пажњу, како би *Збирка* у истини одговорила истакнутоме задатку. У одзив њихових младих читалаца не сумњамо, поред свега тога, што су онако рђаво пролазили досадашњи огледи ове врсте.

Nastavni Vjesnik. — Последње две свеске (3. и 4.) четврте књиге угледале су света с овом садржином: 1, *чланци:* И. Михелића Algebarske elem. metode odregjivanja maksimuma i minimuma, О. Кучере O normalnoj zbirci fizikalnoga kabineta u srednjoj školi, К. Павлетића Nekoliko riječi o vrijednosti staroklasičke nastave (с додатком од Т. Маретића), О. Бошњака Uzorna poslovnica u višim trgovačkim školama, Dr. И. Шерцера Р. Kanavelovića „Sveti Ivan biskup trogirski“, Д. Франића Dva priloga za geografsku terminologiju (о Шенонну „Прилогу“ и о терминологији Umlauft-Manojlovićeva Школскога Земљописа), д-ра Д. Грубера O metodi geografičke nastave u srednjim školama, д-ра Л. Цара O promjeni ispita iz prirodopisne struke za srednje škole и М. Марка Kako se ima upotrebljavati indukcijoni globus u geogr. obuci; 2., *реферати* су ови: Шурминов на Hrvatsku čitanku knj. II, издање II од Ферда Ж. Милера, д-ра Голика: на проф. dr. P. Dettweiler-a Didaktik und Methodik des lateinisches Unterrichts и одговор др. Трбојевићу на оцену латинске вјежбенице за I гимназијски разред, Д. Франића на Пенкову Morphologie der Erdoberfläche I, II (Stuttgart 1894.) — овај је реферат штампан и у 3. и 4. броју сарајевскога „Школскога вјесника“; В. Дуката на А. Лохмера Rječnik englesko-hrvatski sa točno označenim izgovorom (sv. I Senj 1895.), М. Медића на Кишпатићев превод д-ра Ф. Хохштетера и д-ра А. Бишинга Mineralogija i geologija za više razrede srednjih škola (II изд. Zagreb 1894.), д-ра J. Медестина на Dott. Ettore de Toni Vocabolario di pronuncia dei principali nomi geografici moderni (Venezia 1895.) и д-ра Х. Храниловића Odgovor dr. J. Modestinu на ocjenu 2. izdanja Umlauftova zemljopisa. 3., Шест је *бележака*, и то: д-ра J. Голика Prijedlog za izbor štiva iz Ovidija; С. Михолића Rješavanje jednadžba drugoga stupnja rastavom jednadžbenoga tročlanika u čince korijena; О. Кучере Bilješka o Šilobodu; Д. Хирца O našoj narodnoj nomenklaturi i terminologiji životinja и Маретића Tri priloška za matematičku terminologiju [место израза *олина* предлаже *количина* (lat. quantitas) или *величина* (према нем. Grösse); за волумен предлаже *обујам*, *обујма*, место досадашњих израза: објам, објем и обим; противан је термину *кругља* м. кугла]. На крају је преглед шест немачких часописа и једнога француског. — Досадашњи главни уредник „Наставнога Вјесника“ д-р Т. Маретић захвалио се на уредништву, те је на место његово за уредника од прве свеске пете књиге одређен професор д-р А. Мусић.

Gimnastika. — У Загребу већ ево шеста година, како излази лист намењен школској

и друштвеној гимнастици и игри, под именом Gimnastika; уредник му је Фрањо Бучар. Излази месечно на табаку, а стаје два форинта годишње. У првом броју од ове године има и чланчић Ив. Томашића о том: да ли треба употребљавати реч *игра* или *сигра* и долази до закључка, да је први израз бољи од другога

Нов руски журнал. — Од 1. јануара ове године отпочео је излазити у Москви нов журнал „Читатель“ под редакцијом Ѳ. А. Куманина. Смер је овом журналу, да сиромашној интелигенцији, нарочито оној што живи у забаченој провинцији, омогући да створи себи за малу цену библиотеку, у којој би имали радове, досад већ штампане по другим периодским издањима, као и радове бољих савремених, нарочито руских, писаца. У ту библиотеку улазиће радови белетристички, и популарно-научни, а и библиографија и сваштице. Годишње излазиће 50 свезака; свеска по 140 до 200 страница шеснаестине. У свакој свесци штампаће и бар један рад у целини. Сваке недеље излазиће по једна свеска. Журнала ове врсте у Руса досада не беше. Французи га имају под именом „Le Voleur“. „Читатель“ стаје с поштарином на пола године 3 рубље.

УМЕТНОСТ

Народно Позориште у Београду. — Од последњег извештаја („Дело“ за април, стр. 171.) до краја сезоне (18. јуна ове године) давано је 37 представа, од којих је једна свечана, седам дневних, а остало редовне вечерње представе. *Свечана представа* била је 15. јуна у част Њ. Књ. Височанства кнеза црногорскога, представљана је једна сцена из „Душана Силнога“ од М. Шапчанина и први и трећи чин из „Суђаје“ од Љубинка. На *дневним представама* давана су четири оригинална комада (*Потера*, комад из српског народног живота у пет чинова и осам слика, с певањем, написали Јанко и Чича-Илија. Музика од Дав. Јенка; *Хајдуци*, драма у пет чинова с певањем, написао Јов. Стерија Поповић; *Смрт Стевана Дечанског*, трагедија у пет чинова, написао Јован Стерија Поповић и *Станоје Главаш*, трагедија у пет чинова, написао Ђура Јакшић), два француска (*Нервозне жене*, комедија у три чина, написали Ернест Блум и Раул Тоше, превела с француског Станка Ђ. Глишићева и *Мадам Сан Жен*, комедија у четири чина, написали В. Сарду и Е. Моро, превео Н.) и један румунски (*Врачара*, чаробна оперета у три чина, написао М. Милоа, превео с румунскога Васа Ј. Живановић. Музика од Јенка). Као *вечерње* представе давано је седам српских комада: *Немања*, историјска драма у пет чинова, написао Милош Цветић, *Максим Црнојевић*, трагедија у пет чинова од Лазе Костића, *Божји суд на Мендином Брду*, шала у три чина, по народном причању написао М. Т. Ибровац (*први пут* 8. јуна), *Мика практикант*, шала у једном чину, по туђој теми написао Драгомир Брзак, *Милош Обреновић*, позоришна игра у пет чинова од Миленка Р. Максимовића, *Маркова сабља* од Јована Ђорђевића и *Суђаје* од Љубинка; десет *француских: Заборавна жена*, комедија у три чина од Теодора Барнјера и Едмонда Гондинеа, *Кокар и Бикоке*, шала у три чина, написали Хиполит Рејмонд и Максим Бушерон, превео с француског Душан Л. Ђокић (игран два пута), *Госпођа с камелијама*, драма у пет чинова од Александра Диме сина, у преводу Д. Л. Ђокића, *Пут око земље* за осамдесет дана, позоришна игра у пет чинова с предигром (дванаест слика) од А. Д' Енери и Жил Верна, у преводу Д. Л. Ђокића, *Мадам Сан Жен* од Сардуа и Мора, *Руи Блас*, драма у пет чинова од Виктора Ига у преводу Д. Л. Ђокића, *Тата-Тото*, водвиљ у три чина с певањем, написали Пол Било и Алберт Баре, превео Н. Н. Музика Антоана Бана (игран два пута), *Женски пријатељ*, комедија у пет чинова од А. Диме сина, у преводу Д. Л Ђокића, *Мамзел Нитуш*, комедија у три чина, с певањем од Хенрика Мејака и Алберта Мија, музика од Хервеа, у преводу Д. Л. Ђокића и *Воз за шетњу*, комедија у четири чина од Хенекена, Мортија и Сент-Албена, у преводу Душана Л. Ђокића (први пут 1. јуна; игран два пута); три преведена с *немачкога*: *Карлова тетка*, шала у три чина од Брандона Томаса (играна два пута), *Гроф Монте-Кристо*, драма у четири раздела, шест чинова и дванаест слика, по роману А. Дима оца написала Тереза Мергеле, превео Иван Жагровић, и *Французи у Кини*, шала у четири чина (седам слика) с певањем од Т. М., музика од Д. Јенка (4. јуна игран је после дуге паузе као обновљен комад; игран је скоро једно за другим пет пута), и од руских само Гогољев *Ревизор* у преводу Ж. Јовичића.

Највише је донела прихода свечана представа (1489 дин.). Од дневних представа највише је пало на „Мадам Сан-Жен“ (396 дин.), а најмање на „Хајдуцима“ (227·50 дин.) и на „Станоју Главашу“ (227·75 дин.). Од вечерњих представа најбоље су прошли: Воз за шетњу кад се први пут давао (833 дин., други пут 422.50, Французи у Кини кад су се први пут давали (744·50 дин., други пут 222·50, трећи пут 242, четврти пут 249·50 а пети пут 468), Милош Обреновић (739 д.) и Суђаје (727 дин.; за оба последња комада цене, су биле спуштене); најмање су прихода донели: Женски пријатељ (66 5 дин.), Максим Црнојевић (117·50 дин.), Божји суд на Мендином брду и Мика практикант (144 дин.), Руи Блас (153 дин.) и Ревизор (174 50 дин.).

Загребачко позориште прошле сезоне. — Нова зграда загребачкога позоришта отворена је, као што већ раније знамо, 2 октобра прошле године бесплатном представом, на коју су дошли само позвани. До 19. маја 1896., када је сезона закључена,

давано је 229 представа, од којих је 184 у претплати. У целој сезони давано је 55 разних драма, 14 опера, 10 оперета и 3 балета. Међу драмама било је 27 новитета, међу операма 3, а међу оперетама 4, свега 34 новитета. У целој сезони давано је 88 драмских представа, 77 оперних, 46 оперетних, 15 „чаробних,“ 2 концерта, 1 свечана представа и 14 балетних представа као додатак мањим операма и драмама. Од драмских новитета прошле сезоне највише је било оригиналних: *Еквиноциј*, *Сњег* (Ову је драму написао Хиги Драгошић, из хрватске „Просвете“ оштампана је у посебну књигу о трошку књижарнице А. Шолца. Стаје 40 новчића), *Сирена*, *Симеон Велики*, *Слава умјетности* и *Зачарани ормар*; па француских 5 (*Пријатељ жена*, *Жизмонда*, *Кремонски гуслач*, La Boule и *Палчић*). Из словенских књижевности узета су у репертоар четири: Спажинскога *Сам свој непријатељ*, *Ирена* (оба руска), *Газдина роба* (чешки) и *Берите новце* (словеначки). Од Шекспирових комада нови су били: *Сан љетне ноћи* и *Зимска прича*. Још је из енглеске књижевности узета *Карлова тетка*. Из немачке књижевности су: Хауптманов Hannele, *Велика репача*, *Рушевина* и *Ради особитих прилика* (обе ове у једном чину). Из шпанске *Краљ и сељак*, из талијанске *Невјерница*, из норвешке *Непријатељ пука* а из старе грчке Софоклова *Антигона* и Еврипидов *Циклоп*. Нове су опере даване ове: *Далибор*, *Хензл и Гретл*, Вагнеров *Уклети Холандез*, *Дон Цезар*, *Надрудар*, *Пародија Танхајзер* и Штраусова *Млетачка ноћ*. — Приход у овој сезони износи 173.638 фор., а расход је за пет хиљада већи.

Програм загребачке позоришне управе за сезону 1896./7. — О програму позоришне управе у Загребу ово јављају хрватске новине: Сезона почиње 20. августа и траје до 19. маја. Цене ће остати уз мале промене исте, као и ове године, само ће се број серија, с обзиром на дуже трајање сезоне, повећати за два броја. Први месец — септембар по нов. кал. — биће посвећен драми. Сезона ће отпочети Палмотићевим *Павлимиром*, који је удесио за позорницу д-р Милетић. С том драмом приказиваће се и која оригинална шала проф. Милера или Исе Великановића. Још првога месеца биће и новитета драмских, јер су се пробе почеле држати још 29. јула, као Молијерове Femmes savantes у историјској инсценацији, Грибоједова *Горе отъ ума*, Шекспиров Rikard III и две шале француске Monsieur le Directeur и Madame Mongaudin. Ове сезоне представљаће се од оригиналних драма: Боговића *Франкопан* и д-ра Милана Шеное *Књегиња Дара*; од словенских дела: Островскога *Бура* (у преводу Исе Великановића), Нотовица *Овако или никако* (Bez vyhoda), Врхлицкога Námluvy Petopovy уз мелодрамску музику Фибихову, Шимачкога Svet malyh lidi, Столбина Zlodej и Vodni drnžtvo, Лубовскога *Предрасуде* (пољско дело); од западних класика биће заступљен: Шекспир, Калдерон, Голдони, Волтер, Корнељ, Молијер, Гете, Шилер, Грилпарцер, за тим Софокле с „Електром“ и Калидаса са „Сакунталом“. Ако узмогне управа добити на послугу декорације, даваће и Мадачијеву „Човекову трагедију“. Из скандинавске књижевности мисле давати Ибзенове *Саблазни* и Бјернсонову *Рукавицу*. Нарочиту пажњу посветиће француској драми. —

Управа је намерна да упозна грађанство и с уметницима сродних словенских народа, те ће ове године гостовати чувена пољска уметница Mordziewska, коју славе као другу Сару Бернард. И с госпођом Дузом воде преговоре о гостовању.

Опере ће почети давати 19. септембра. Прва ће бити Зајчева *Армида*. Од оригиналних опера у овој сезони певаће се и једна Вилхарова опера, чији је сиже из народнога живота. Новитети ће бити још и ови: Глинкин *Жизнь за царя*, Чајковскога *Евгеније Оњегин*, Мајерберов *Пророк*, Масенетов *Манон*, Моцартов Don Juan, Лорцингова Undina и Неслеров *Секинишки трубач*. На гостовање управа мисли позвати г-ђу Белинчони, тенора Ван Дика и басисту Хеша из царске опере у Бечу. Особље остаје скоро исто. Госпођицу Вопалку замениће Грабарска.

Оперете ће се врло мало давати, јер управа налази да грађанство много за њих не мари. За ову сезону узете су ове француске оперете: Petit Monjik (Haackman-ова од Bouffes-Parisiens), Gillete de Narbonne Mascote и La belle Hélène, а од бечких *Вицеадмирал* и Farinelli.

Београдска Управа Народнога Позоришта обвезала би нас јако, кад би нам и она свој програм рада ма у најкраћим цртама изнела, а и позоришту би више користила, јер би за њ више интереса будила у грађанства.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Србин — члан француског математичкога друштва. — Др. Михаило Петровић, професор Велике Школе, изабран је недавно за редовнога члана француског математичкога друштва (Société mathematique de France).

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

МОЛИТВА

Затрептало цв'јеће љупко,
Грлио га зефир благ,
Глас звонашца по долини
Хорио се мио, драг.

Моје груди клонуле су,
Природе их дирну чар,
Међу зв'језде по уздаху
Посла срце молбе жар.

Плавом небу ја сам каз'о,
Гдје столује вјечни Бог:
Смилујте се, подигните
Срба јадног невољног.

Ал' небеса не говоре
Само зв'језда трепти сјај,
Зар узалуд к њима лети
Срца мога уздисај.

Милан.

НЕИМАРИ

РОМАН ИЗ НОВИЈЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

НАПИСАО **К. П.**, БИВ. УЧИТЕЉ

ДЕО ПРВИ

ЗАКЛЕТВА

КЊИГА ТРЕЋА

НЕПОГОДА

Потајник

(Свршетак)

*
* *

Подне беше већ превалило.

Ашин стајаше иза чукара и нестрпељиво очекиваше знаке са висова.

У неко доба са левога виса диже се густ дим, и у часу га нестаде. Ашин спази ово и обрати пажњу јужно. Не би за дуго, а на десном вису, иза Потајника, залепршаше се гране на врховима дрвета.

— Добро је! — рече живо Ашин, па заповеди једном, што се беше већ испео на врх чукара, да одговори.

Војник припали фишек барута. Огањ сину, а дим се диже пут неба.

Ризван и Ћор-Зука спазише ово, сиђоше с висова и нестаде их.

— Напред! — рече Ашин својима и исука сабљу.

За тренут ока чете Ашинове расуше се у ланац, захватише обе косе, с једне и с друге стане чукара, и пођоше ка Потајнику.

Обрад и Ломо као да спазише ово кретање Турака. Они се ужурбаше, хитро распоредише устанике и заузеше оба гребена Потајникова, од највише до најниже тачке.

Ашинов ланац сиђе низ косе, изиђе на један пропланак и изгуби се у густој шуми. Кад проби на противну страну, а са Потајника осу се на њ страховита ватра.

Турци се узрујаше, али се не пометоше. Они стукнуше назад, у шуму, заузеше грмове и одговорише плотуном.

За првом ватром осу се друга, за другом трећа, и све тако даље, док, најзад, не пређе у дуго и непрекидно гроктање пушака.

Не протече ни пола часа од прве ватре, а сва турска војска беше већ расута у ланац Ризван и Ћор-Зука извршише тачно све што им беше наређено. Они заузеше косе и повијарце, и сјединише се са крилима Ашиновим.

Ваља себи представити туп угао, чије теме лежи у подножју Потајника, у његовим најнижим тачкама, а оба крака према оним јеличким висовима, што се као ланац нижу од Овчара.

Такав угао беше образовао ланац турске војске.

У дну овог угла беше Потајник, и на њему Обрад и Ломо; по више њих, а код саме Марковице, беше Рашковић са Аврамом и Стојаном; а још даље, изван кракова овог угла, беше Хаџи-Продан, са братом Михаилом и Пајсијем, Манојлом Прокићем и осталима

Ашин, потпомогнут Ризваном и Ћор-Зуком, издаде заповест да се наступа. По том одјури на десно крило, ка темену угла, појача редове и са највећом жестином нападе устанике,

Угао, што га образова турски ланац, збиваше се све више. Устаници беху опасани живим зидом. Ватра сипаше са свих страна, и грдно их сатираше.

Ашин упорно наступаше и после борбе од једнога часа заузе клисуру, дохвати се оба гребена и, колико га грло доношаше, загрме својима: Напред!... Јуриш!

Густи редови Турака сложно халакнуше, сукнуше као ројеви, узлетеше на гребене и осуше унакрсну ватру.

То беше кобно по устанике. Они беху притешњени са свих страна, и узрујаше се на косама као пчеле, кад из кош-

ница излете. Ашин дрско продираше у густим редовима, и већ их беше потиснуо до половине Потајника. Изгледаше да се земља беше проломила и разјапила чељусти своје да прождере устанике.

У том кобном тренутку загрокташе пушке са највиших тачака Потајника. Обрад Момировић сав претрну од страха. «Ту нам је гроб!» — рече он својима, држећи тврдо да им Турци зађоше за леђа.

— Ура!... Ура!... зачу се са виса Потајника.

— Ето потпоре! — рече Ломо и потече у прве редове.

Обрад се обазре. Врхови Потајника беху прикривени усташима. Пред њима беше Рашковић, са Аврамом и Стојаном. Обрад познаде другове своје и охрабри се.

Усташи, ојачани овом потпором, прибраше сву снагу и очајнички нападоше непријатеља. Ашин се ни мало не збуни. Он још јаче прикупи ланац и груну свом силом. Борба се распламти. Страховита ватра и зрна из пушака не дадоше ока отворити. Дим притиште цео Потајник, обави оба гребена, спусти се у клисуру, и посукља низ ову као бесна бујица. Громови трештаху и озго и оздо. Земља затутња под ногама, ваздух се проламаше, а околина јечаше од силнога треска. Протече пола часа, а борба још бешњаше. И што даље, све упорнија и силнија. Турци продираху оздо, усташи слетаху озго. Начини се окршај. Редови се измешаше, непријатељи се у коштац ухватише и покрвише. Халакање, јаук, писка, циктање пушака, разлегаху се по косама, крвљу орошеним.

Усташи излише сву снагу, али у заман. Три хиљаде Турака окоми се на хиљаду Срба, сипајући ватру са свих страна! Као оно магла, што се са подножја планинског пење све више к врху, остављајући за собом чисту околину, тако и овај хаос од ватре и дима пењаше се све више гребенима, док не захвати и највише тачке. Потајник, обвијен на врху овим хаосом, изгледаше, са подножја свога, као вулкан, кроз чија ждрела још сукља дим и огањ.

Устаници беху са свим потиснути. Турци заузеше висове оба гребена и са њих оборише живу ватру.

Бѝ још за мало. Дим поступно ишчезаваше, и када се диже и последњи прамен, благи сунчеви зраци обасјаше врхове По-

тајника. На њему не беше више ни Срба ни Турака. Што остаде, беше мртво ил' рањено.

Срби, потиснути са Потајника, журно одступише Марковици. Ту се прибраше, одахнуше и припремише да дочекају нов напад

Турци, сишавши са висова, застадоше. Ваљало им је прибрати снагу и спремити се за нове подвиге. Њихов ланац доби сада други вид. Он личаше на огромни полумесец, чији крајеви беху истоку окренути.

Хаџи-Продан, извештен о овом догађају, остави косе јеличке, projури кроз Ртаре и дође у Марковицу.

— Шта то би, до Бога? — упитаће он јетко другове.

— Ето, војводо!... Одступисмо — рече Ломо.

— Зар Потајник напустисте?!

— Сила војводо.. Тројица на једнога! — примети Аврам.

— Класмо се као вуци — придода Обрад.

Хаџи-Продан приђе игуману:

— Шта велиш, оче?

— Мучна посла! — одговори игуман.

— Мучна, бо̂ме!

Заћуташе обојица.

— Нешто ми се леди око срца — рећи ће игуман након краће почивке.

— Хе̂!... Добро ћемо се угрејати.

— Сад тек видим куд смо забасали — рећи ће игуман... На дивану смо сви, на мегдану тек по који. Изгледаше да узавре цела земља, и да се све листом диже.

У том се зачу нека граја из даљине. Војводе прекинуше разговор. Мало за тим, а неколико коњаника дојурише и јавише да се Турци крећу.

— На посао, браћо!... Бог нека нам буде у помоћи! — рече Хаџи-Продан, па се осврте Авраму из Заблаће.

— Похитај живо овим ланцем и сачекај лево крило непријатељско. Узбијај га што јаче. Не дај му да се примиче селу.

— Ти, Рашковићу, држи леву косу и сечекај десно крило Ашиново. Постарај се, да што пре заузмеш онај висораван. Са њега не одступај ни корака.

По том рече обојици:

— Ја ћу на Потајник! Ако Бог дâ, да их сатерамо у клисуру. Само ви живо отуда. Гледајте, да се што пре дочепате оних коса. Њих се непрестано држите, па на гребене.

Аврам и Рашковић журно похиташе одељењима и одоше сваки својим правцем.

Хаџи-Продан, са Ломом, Обрадом и осталима, заузе положај према Марковици.

Полумесец турске војске наступаше лагано. Кретање му беше у правцу Марковице. Што се више приближаваше, постајаше све збивенији.

Не би за дуго, а на оба турска крила загрокташе пушке. Аврам и Рашковић сукобише се са Ризваном и Ђор Зуком.

За тренут ока, борба се распламти на свима тачкама. Средина полумесеца збираше се све више и ка Марковици приближаваше. Хаџи-Продан сачека непријатеља, и кад стиже на пет стотина метара, даде знак. Редови његови оборише плотун. Ломо и Обрад прихватише, и једно за другим осуше још две ватре. Живи полумесец букну у пламену. Три хиљаде муња посукташе и описаше огњени млаз. Брда и долови зајечаше. Дим притиште целу околину. Страховита вика и халакање проламаху ваздух над бојиштем. Турци навалише са свих страна, али их устаници сложно дочекиваху и узбијаху. Аврам и Рашковић заузеше положаје и успешно одбијаху нападе непријатељске.

Већ протече пола часа како се небо пролама над бојиштем, како громови треште, како огњени млазеви раздиру густе колутове дима, а Ашин још никако да продре кроз ватру устаничку и да разбије редове хајдучке. Два пута прикупљаше крила, два пута редове ојачаваше и на положаје устаничке јуначки јуришаше, и оба пута беше узбијен.

Сунце беше већ на смирају, а борба још не умуче.

Упорно држање устаника огорчи Ашина. Он прикупи још јаче крила и реши се, да и по трећи пут окуша срећу. И окуша је, али без успеха. Устаници, стојећи на својим узвишеним положајима, не одступише ни корака. Они стегоше своје редове и јаком ватром узбише непријатеља.

Ашин и овога пута одступи. Он се разгневи и гневан стаде размишљати, како да смрви ову шаку устаника, што му се тако дрско одупираше.

Одступивши на осам стотина корака, призва четнике, и показујући им руком лево и десно, стаде им нешто живо говорити. Четници га разумедоше и одјурише крилима.

Не би за дуго а на свима тачкама умуче гроктање пушака. Лаки поветарац одагна дим са бојишта, а последњи зраци сунчеви падоше на положаје српске и обасјаше их.

Хаџи Продан, стојећи између Обрада и игумана, баци поглед по околини. Он опази како средина Ашинове војске живо измиче ка Потајнику. Ово га расположи, па ће живо упитати Обрада:

— Видиш ли што?

— Као да измичу — одговори Обрад.

— Средина измиче. а крила одмичу — прихвати игуман.

Хаџи Продан баци потлед лево и десно и спази како се крила Ашинова развијају, одступајући поступно.

— Да огледамо срећу? — рећи ће он сакупљеним око себе.

— У име Божје! — одговори игуман.

— Аврам и Рашковић нек навале на крила, а ми ћемо на Ашина, па ако Бог да и срећа јуначка, да их сатерамо у клисуру.

То рече војвода, па живо издаде заповести.

Сутон поче већ обавијати земљу.

— Напред! -- рече војвода својима и крену се у правцу Потајника.

Устаници оборише пушке на руке и пођоше за војводом. Као оно морски вали кад их ветрови сподбију и обалама понесу, тако сада изгледаше ова жива леса, што се жудно примицаше Потајнику.

Још ова леса не беше прешла триста метара, а с непријатељске стране загрокташе пушке.

Хаџи-Продан исука сабљу, окрете се својима и загрми:

— На Потајник!... Јуриш!

— Ура! — кликнуше устаници, па нагрнуше за војводом.

Не беху прејурили ни сто метара, кад позади њих одјекну страховити тресак. У један мах редови Хаџи Проданови ускомешаше се и узрујаше. За првим треском разлеже се други. Устаници се пометоше. Једни ударише лево, други десно; једни напред, други назад. Ужасна граја диже се на бојишту. Начини

се лом. Турци навалише са свих страна. Пушчана зрна зафијукаше кроз редове устаничке. Леса беше испроваљивана. Устаници падаху једно за другим. Хаџи-Продан, Обрад и Ломо, престрављени, прелетаху с краја на крај, не знајући ни сами шта ће и како ће. Ватра непријатељска сваког тренутка све јача. Устанички редови све ређи. Хаџи-Продан заповедаше, али заповести његове губљаху се у овом хаосу. Од пуцњаве и вике не могаше се ништа разабрати... Латиф!... Латиф је за нама!... Опасао нас је по зади! .. Назад!... Удри лево!... На Потајник!... Овамо је опасније!... Ударимо на крила!... Изгинућемо сви!... Прикупимо се!... Сложно, браћо!... Шта чекамо!... Јуришајмо!... Тако довикиваху устаници један другом, ломећи се преко неравна бојишта.

Устаници беху опкољени. Латиф беше стигао од Чачка, и, у тренутку, кад устаници јуришаху на Ашина, он projури кроз Марковицу, заузе њихове положаје и нападе их с леђа.

Хаџи-Продан виде извесну погибију. Као муња стаде прелетати по бојишту и прикупљати разбијене редове своје. И кад прикупи неколико стотина, призва војводе, рече нешто игуману, окрете се десном крилу Ашиновом, ступи напред, и, држећи голу сабљу у руци, очајнички повика: Напред, браћо! и јурну кроз редове Ћор-Зукине.

Устаници испалише по један метак, потекоше за војводом, пробише десно крило Ашиново и нагоше кроз планине.

Турци страховито халакнуше, јурнуше за бегунцима, погнаше их кроз планине и отпратише ватром из пушака.

Тама беше већ у велико обавила земљу. Турци оставише горе, вратише се у Марковицу и ту преноћише.

*
* *

Сутра дан, тек што поче свитати, Ашин посла Ћор-Зуку и Ризвана у Драгачево и околину, са заповешћу, да хватају хајдуке и рају умирују. Он пак, с Латифом, остави Марковицу, пређе Јелицу, спусти се у долину моравску и похита Чачку.

Ћор-Зука и Ризван ни часа не почасише. Гневни, заћоше по Драгачеву и околини, опљачкаше и попалише домове, поробише и у ланце оковаше стотинама душа, многе погубише

и љуто измучише, и кад се већ уморише и крви заситише, кренуше плен и робље, и у Чачак дођоше.

Глас о поразу, што га Хаџи-Продан претрпе у Јелици, муњевитом брзином пројури кроз Србију. У часу се све измени. Одушевљење изумре, а страх овлада целом земљом. Ужасна повика диже се на војводе. Они који речима и делом подстицаху огањ, нађоше се сада у гневу престрављена народа. Све беше поражено, готово убијено. Сваки осећаше како се мутни облаци навлаче преко неба и како се сваког часа небо спрема, да се страховито проломи над главом. Многи напустише чете, оставише горе и похиташе својима, да их што пре спасавају од гнева разјарених Турака.

Хаџи-Продан беше сатрвен. Од хиљаду и пет стотина устаника, колико имађаше под Марковцем, сада, после пораза, једва сакупи три стотине. Око поноћи он сиђе низ косе јеличке, пређе Мораву, упаде у рудничку нахију и похита у Гружу, да притекне у помоћ тамошњим устаницима. Али доцкан беше. Ђаја па̂ша беше већ притиснуо Гружу и околину, разбио чете устаничке и зашао од села до села, те пљачка, пали, руши и роби.

Хаџи-Продан оста са̂м. Он виде пропаст, виде страховите последице олује, што је подиже, и паде у очајање.

Тренутци све опаснији. Одељења Ђајина примицаху се све више. Народ, престрављен, бежаше испред њихове обести. Ђаја беше немилосрдан. Собом ношаше страх и трепет, а за собом остављаше пустош, големи јад и невољу.

— Шта ћемо и куда ћемо? — упитаће Хаџи-Продан свога брата Михаила.

— Кроз планине, па шта нам Бог да̂! — одговори овај.

У том се зачу страховита граја.

— Турци! — рече Михаило и пренеражено погледа у правцу одакле граја долажаше.

Не би за дуго, а на једном висоравну указа се једна велика гомила људи, жена и деце.

То беху бегунци.

Хаџи-Продан махну се Груже, скрену лево са својим братом и триста устаника, нагне кроз планину и изгуби се.

Ћаја-паша, Ашин-бег и Латиф притиснуше целу земљу, сатирући ужасно све што им до руку дође.

Устанак од 1814. би угушен.

У животу народа има непогода што га сатиру и у црно завијају. Устанак од 1814. беше непогода која за собом остави пустош. Густа тама поново паде на несрећну земљу. Наста ноћ, пуна туге и јада, а кроза њену таму разлегаше се јаук и звека ланаца.

Неимаре расточи врашка сила, а зграду њихову обузе дим и огањ.

Кривац пред савешћу

Не далеко од Небош-Планине, беше збег многих несрећних породица.

Хаџи-Продан, видећи да му се ваља пробијати кроз Турке, приђе игуману и рече:

— Оче! Последњи је час... Кроз Турке ћу, па шта Бог да.

— Заједно ћемо, војводо — одгвори игуман.

— Не, оче! Твоја је дужност светија. Останеш ли жив, стићи ћеш у збег да спасаваш нејач... То нека ти је аманет од Бога.

Игуман, сретно пробивши кроз Турке, ни часа не почаси. Он похита у збег, и ту нађе многе породице, а међу овима и породицу Михаила Глигоријевића.

У збегу пробави неколико дана.

Једно јутро, сеђаше он у колеби и премишљаше о последицама олује, коју беше подигао са својима.

У том један коњаник стиже пред колебу и стаде.

Игуман изиђе и познаде човека.

То беше Манојло Прокић.

Игуман чудно посматраше човека.

Манојло беше блед к'о крпа. Једва се држаше на коњу.

— Теби је зло, пријатељу! — рече игуман.

— Рањен сам, оче! — одговори Манојло с тешким напрезањем.

— Шта је с нашима?

— Не питај, оче! Пропали смо свуд. Несрећа на све стране. Хаџи Продан пребеже у Аустрију.

Игуман стајаше као кип.

— Спасавај ову нејач што пре. Ћор-Зука чуда чини. Где стигне, пали и руши .. Збогом, оче!

То рече Манојло, па потера коња. Два човека иђаху за њим узастопце.

Игуман стајаше пред колебом и гледаше за човеком. Судбина несрећних породица изиђе му пред очи. Он се сети, мож'да сада први пут, да тражи кривца ове несреће.

Ваљало је што пре спасавати се. Игуман сазва збор и посаветова све бегунце да што пре похитају у Шљепају-пећину, где ће наћи поузданија склоништа.

Бегунци се покорише његову савету, и на један час одпоче жалосна сеоба.

Игуман остаде у збегу, док све не испрати. Пред вече узе породицу Михаилову и похита у Драгачево. Намера му беше да је спроведе до Саве и преведе у Аустрију.

После дугог и мучног пешачења по тамној и хладној јесењој ноћи, игуман стиже у Горачиће и одседе у кућу Михаилову.

Тужна беше кућа Михаилова... У њој нигде живе душе, нити трага од пунога и богатога дома. Све беше разграбљено и уништено. Несрећна деца војводина, измучена и од умора сатрвена, немађаху на шта главу да наслоне.

Има ли што тужније од опустела дома ?!...

Петрија — тако беше име домаћици Михаиловој — виде дом свој и задрхта. Беше потресена до дна душе своје. Она паде, обгрли праг рукама, и јецајући, тужаше и нарицаше. Троје деце, држећи се за скуте материне, цвокотаху и дрхтаху од зиме.

Игуман стајаше пред кућом као каква авет.

Могло је бити три часа по поноћи. У околини мртва тишина. Горачићи беху опустели.

Игуман приђе деци и помилова их руком. Хтеде им нешто рећи, али му реч запе у грлу.

Деца га опколише.

— Деда!... Гладан сам, — рече најстарије и ухвати га за руку.

— Зима ми је — додаде друго.

— Деда!.. Спава ми се — рече треће.

Игуман се саже, обгрли све троје деце, подиже их и однесе у одају. Мати их прими, метну у крило и загрли. Деца се прикупише као пилићи, загрејаше и поспаше.

Игуман изиђе у двориште. Тумарајући тамо-амо дође до једног угла, и ту нађе камарицу сламе. Он се саже, начупа повелико бреме, унесе у кућу и разастре у једном крају одаје.

То беше постеља.

Мати се лагано диже и поређа децу по слами.

Игуман изиђе из одаје, затвори врата, прибп се у један угао куће и ту остаде.

Мо́ра му обузе душу, и он не могаше ока склопити. Црна судба безбројних породица параше му срце и довођаше до очајања.

— Шта ово учиних? — питаше самог себе... О Пајсије, Пајсије! Ти си узрок свој овој несрећи! Ти први баци искру и створи овај пожар што сад пламти и пршти по земљи! Како сад да спасеш ову невину и јадну чељад, што пишти као црв под кором? Проклетство њихово гониће те и у гробу! О, несрећни човече! Како ћеш збацити терет са душе своје, како ли дати одговора пред лицем Божјим? Ти си гробар ове сирочади; ти навуче зло на ову малену земљу, на ову шаку измучена народа!

Тако игуман забадаше нож у ране срца свога. Он би и даље да га неки страховити гласови из даљине не пренуше из заноса.

Он се диже, отвори врата и стаде ослушкивати.

Из даљине зачу се писка, ужасна и страшна писка.

Игуман сиђе с прага, дође до ограде, попе се на ову и погледа западно.

Опази неку светлост, а мало за тим огроман пламен и густ дим.

— То је Ћор-Зука! — рече он, па сиђе с ограде и врати се у кућу... Још који час па је све свршено!... Шта ћу и куда ћу?... Како да спасем ову невину дечицу?.. Несрећни Пајсије, несрећни!... Шта учини од ове сиротиње и нејачи? Ти си крив свему, ти и нико други! И ти још живиш, несрећни човече! Зар те није срам?! Чему се још надаш, проклети Пајсије? Тебе траже; тебе, да ти суде за грехове твоје. Ти бе-

жиш и криједи се, а сваки тренутак твога живота искупљују безбројне невине жртве! Шта хоћеш? Зар да се спасаваш, пун греха и проклества? На што ће ти живот, грешниче?! Зар је твоје срце тако тврдо; зар њега не потреса писка невине деце; зар твоју душу не раздире онај пламен, што прождире домове браће твоје!?...

Тако говораше у себи овај сaломљени див, гризући уснице и чупајући браду. По том крочи два-три пута и приђе вратима. Јаук и писка све јачи. Он се спусти крај зида, обори главу на руке и зајеца, мож'да никад горче у веку.

Има суза благих, има љутих и отровних, што чупају и раздиру.

Игуман пролеваше отровне сузе. Да га је ко видео у овом положају, следио би се.

По том се диже, десном руком шчепа се за прса, а леву диже у вис, и, тресући се целом снагом, страховито зајеча.

Он беше страшан. Очи му беху крваве и упале, а лице изривено сузама, као да га је ноктима парао.

Јаук и писка беху са свим близу.

Игуман крочи, отвори врата, уђе у одају, и паде на колена. За тим се диже, изиђе из одаје, и упути се у двориште.

Дошавши до кућних врата, извади пиштољ и подиже га.

У који мах појми да отвори врата, ова треснуше у зид, и он се нађе пред гомилом оружаних људи.

— Држ'те га! — чу се глас из гомиле.

Игуман напери пиштољ, и тек да га скреше себи у чело, а једна снажна људина шчепа га за мишицу.

Пиштољ пуче, и тане пројури кроз таваницу.

— Везујте га! — чу се понова глас.

Игуман познаде Ћор-Зуку и клону.

Мало доцније пројоше кроз село до стотину душа ланцима спутаних. Међу њима беше Пајсије и сва породица Михаила Глигоријевића.

ДЕО ДРУГИ
ЗАМЕНА

КЊИГА ЧЕТВРТА
ПРЕОБРАЖАЈ

Син наслеђује оца.

Латиф доби заповест, да рају умирује и власт утврђује. Он зађе по Драгачеву и постављаше кметове.

Сила притисну земљу, и устанак од 1814. би угушен. Циљ му беше слобода, а последица ропство. Хтеде бити вихор, па поста сламка у њему. А шта може сламка међу вихорове?...

Сулејман Скопљак-паша и његови помоћници имађаху мутну воду, а у овој се најлакше лови. Колац и ланац уђоше у посао, јер требаше рају обезглавити и мир утврдити. И мир би утврђен. Хиљадама беше похватано, оковано у тамнице бачено, на коље понабијано. Густа тама обави земљу, и сем дубоких уздаха оковане раје, никакав глас не допираше до ушију Сулејманових.

Латиф појури кроз Драгачево и дође у Горачиће. Ово село беше остало без кмета. Устанак га беше прогутао, а то беше тренутак, кад Горачићани место кмета добише војводу.

Латиф сакупи оно мало народа што беше остало и из бегства се повратило, изведе Жарка, и, стрељајући очима око себе, загрме:

— Рајо!... Пасја веро!... Памет у главу! Тамнице градске још нису пуне. Спремљено коље чека те на бедему. Тешко оном ко се обезуми! Покушате ли ма што, разорићу вам село до темеља. Домове ћу вам огњу предати, а вас живе на коље набити! Са кољa ћете слушати писку нејачи своје и гледати домове у диму и пламену!...

Тако грмљаше Латиф, а раја, погружена, слушаше. Он не беше лаф, већ вук, који ноктима раздираше жртву своју. Јарост му обузе и душу и тело. Очи му беху жеравице, а из уста сипаше бес, као јара из зажарене земље.

Жарко стајаше уза њ као кип. Глава му беше погнута, а очи полуотворене. Час по час стресао би се и крадом погледао око себе.

— Чу ли рајо! — настави Латиф. — Милости нема! Бунтовнике морам истребити. Што дочепам, у прах ћу смрвити. Раја мора бити покорна и верна. Без тога јој нема милости.

То рече, па се окрете Жарку.

— Ти ћеш кметовати овој раји. Буди ка' и отац ти. Не штеди никога. Доброј раји добар буди, а бунтовнике немилице гони.

Жарко подиже главу, али очи обори. У лицу му не беше ни капи крви. Изгледаше као мртвац.

Латиф спусти руку на раме његово и рече сакупљенима:

— Ово ти је, рајо, кмет од данас. Он ће ти кметовати у царево име. Отац му беше кмет, па је право да и он то буде. Сваки нека се у памет узме! Ко му се успротиви, нека зна да се цару противи.

Латиф сврши посао и оде, а народ, са погнутом главом, разиђе се и предаде се својој судбини.

*
* *

Жарко поста кмет. Он кметоваше онда, кад браћа његова труњаху по мемливим тамницама и на кољу издисаху. То већ беше довољно, да се о њему разно говори.

Зар се може очекивати какво добро од сина, чиј отац беше огрезо у пороцима? — питаху се једни... Где је још дрво зла доносило плодове добра? Какав беше кмет Павле? — Човек, огрезао у неваљалству, утонуо у пороке; човек који је арао, глобио, кињио, бешчастио и срамотио. Зар се може каквом добру надати од сина, рођена од оца без милосрђа, васпитана од родитеља без части, обучена од учитеља без душе?

Тако говораху они, који у младом кмету назираху другог Павла. Њихово гледиште не беше без основа. Они имађаху пред собом факта, и на овима засниваху своје закључке. «Какав отац такав син» — беше им почетак, а, «Не пада ивер далеко од кладе» — завршетак суђења.

Они, којима кмет Павле беше добар човек, друкче суђаху о младоме кмету. Полазећи с другог гледишта, долажаху и до другог закључка. Прилике им беху у толико повољније, што млади кмет беше неискусан. «И право је да син наследи

оца“ — говораху они. Другим речима ово значи: „Моћи ћемо с њим како нам се свиди.“

Но беше их и таквих, што држаху «златну средину». Ако је отац рђав — говораху они — зар мора и син такав бити? Не одлеће ли кад год ивер далеко од кладе?... Жарко има пред очима прошлост очеву, и ова ће га опаметити. Зар је једном било, да од зла оца буде добар син? итд.

Било како му драго, тек о младом кмету разно се говорило. Сваки је ствар ценио са свога гледишта. Опште оцене не може ни бити онде, где су разна поимања, разне навике, предрасуде, жеље, интереси......

Млади кмет.

Све се преображава, па и душа човечја. Врлине и пороци, разнолико груписани и сложени, дају тип карактерима. Кад врлине учмају, пороци бујају, и обратно. Оно, што се у душу прво засеје, најбоље ниче. Основне врлине најмоћније су и најтрајашније. На њима се подиже морална зграда. Оне су у стању да проникну кроз пороке и да их угуше.... О, ви први сејачи, имајте ово на уму!

Има један важан чинилац у друштву, коме се ретко даје заслужно место.

То је мајка.

Велики народи имају велика дела, али имају и велике људе.

Отаџбина тражи грађане, држава поданике, а друштво људе. За све то треба спремити човека. А зар га може ко боље спремити него онај, који најдубље продире у срце његово?

Силан је утицај материн. Њена је реч љупка и блага, али моћна и душебудна. Она дејствује, подиже, зида, ствара и преображава; она продире кроза срце и душу, прожима цело биће, улази у крв, њу пречишћава, снажи и облагорођава. И за тај посао њој не потребују никакве теорије. Не.... доста је да буде мати, права мати, па да има сву властиту моћ.

Права је мати моћна. Она је благо, које се не купује, нити вештачки ствара. Њен је глас моћан, моћнији кад кад у колеби него у палати. Она поставља основ душе детиње, уса-

ђује прве клице, њих негује, духом залева, врлинама храни, нежношћу облагорођава.

Жарко имађаше матер, која беше у стању да преображава.

Ма шта се говорило о Жарку, ма колико се права на то имало, ваља имати на уму, да он некада беше на крилу добре матере, да се на грудима њеним одмараше и ту врлинама напајаше. Као добар хришћанин што под видом хлеба и вина прима тело и крв Христову, тако Жарко, сишући матер и напајајући се духом њеним, усађиваше у себе основне врлине, важније од свих потоњих. Све што беше на крилу њеном чуо, беше добро и ваљано.

Али тица доби крила. Жарко одрасте, напусти материно крило и лиши се оног светог храма, у ком свака реч беше света, искрена, блага, љупка и пуна премудрости.

Жарко дође под управу очеву. То беше кобно по њега, јер очево крило често је запуштени врт, у коме коров угушује цвет. Овде се могло с правом рећи: отац је ту, да поруши оно што је мати сазидала.

Истину рећи, Павле је волео сина. Хтео је да га усрећи, и право је. Али њему једно недостајаше: он не беше срећан, нити поимаше праву срећу.... Како другом да дамо оно, што ни сами немамо?

Отац задовољаваше сина, и овај му беше предан. Но ова задовољства беху од оних, што подгризају душу и разоравају ум. Младу душу Жаркову обузе трње. У њој се угуши све што беше засађено руком материном. Син Павлов поста размажен дечко, а за тим распуштен младић. Још мало требаше, па да у њему угине све што беше подигнуто руком материном.

Али, гле, чудан обрт ствари! Богу би угодно да сачува темељ Жаркове душе. Кмета Павла неста са лица земље, и син се врати у наручје матере своје.

Ето матере, ето душевног лекара!

Мати прими сина и исцељаваше недуге његове. У том послу руковођаше је само провиђење. Оно је умудри, да настави онде где је прекинуто. Нека невидљива сила учаше је, да се рђаве навике саме ниште, кад се добре подижу. И овај наук беше мудар и она му инстинктивно следоваше.

Жарко имађаше добру основу, а лошу потку. Прво му

постави мати, а друго отац. Ваљало је стару потку истругати и уткати нову. Или боље рећи: ваљало је кроза сина провести матер.

И још нешто. Кмет имађаше срца и у срцу љубави.

Спасенија га беше опленила. Он је имађаше у дну срца и душе своје, и љубљаше је свим жаром младићске љубави. И кад отац забоде нож у љубав ову, душа Жаркова разгневи се.

Жарко се врати матери, и осећаше се добро. Мати пак беше задовољна, и вршаше своју дужност. Рад јој беше прост, али пун части и поноса. Она беше мати, и ништа више. Поступаше са њим као са сином својим, а то беше довољно. Оживљаваше у њему најстарије успомене, и то беше на своме месту.

Често Жарко сеђаше поред матере и гуташе њене речи. Старица причаше и тим причама преображаваше душу свога детета. А те приче беху просте, какве обично добра мати прича својој деци. И то беше добро, јер њима истицаше ранију, а претрпаваше потоњу прошлост. Она везиваше сина за себе и одузимаше му времена да буде син Павлов.

Кад и кад мати би се у причању дотакла и оца, али то беше обазриво и мудро.

Жарка поче обасјавати светлост. Душа његова засја и савест се пробуди.

Он постаде судија и суђаше неумитно.

* * *

Беше при крају новембра 1814. Млади кмет некако чудновато изгледаше. Очи му беху потамнеле, лице подмакло, бледо, као да је годинама боловао. Изгледаше врло збуњен. Слабо је куд излазио и с ким се састајао. Већином је седео код куће, хучао и од свачега презао.

Ова промена на њему задаваше бригу матери. Одавно она примећаваше како јој син чезне и таје као восак, али не знађаше узрока томе. Питаше га често, но овај увек одговараше да му није ништа.

Једног дана сеђаше са̂м у одаји. Руку беше налактио на колено, а браду завалио у стиснуту песницу. У души му се куваше нешто. Ни трага на њему од оног веселог и безбри-

жног младића. Личаше на старца, кога су патње и невоље сломиле.

Више од два часа проведе у самоћи. Кад и кад устао би, крочио два-три пута немарно по одаји, па се враћао и поново седао на исто место.

На један мах протеже се и зајеча. Спопаде га нека мука. Груди му се надуше, мускули задркташе, а ватра га обузе. Он скочи као бесомучан, отвори врата, ухвати се руком за перваз и грозничавим гласом рече:

— Нано!

Мати тумараше тамо амо по кући.

— Нано! понови Жарко.

Марта се осврте, и кад спази сина тако узбуђена, трже се и пребледе.

— Где је Спасенија? — упитаће он.

Ово питање пресече старицу. Она стајаше и престрављено гледаше у сина.

— Бабо је зла чинио — рече Жарко, бледећи и руменећи наизменице.

— Шта ти је, рано? — упита га мати потресеним гласом.

— Бабо је грешан, нано!

То рече, па се врати у одају, спусти се на столицу и завали главу у шаке.

Мати уђе за њим.

— Шта ти је, сине? — упитаће га она гушећи се сузама.

Жарко диже главу и показа лице. Јагодице му беху као две руже, очи зажарене, а уснице дрхтаху.

— Ја сам грешан син, нано, — рече он машући главом.

— Не дао Бог, сине..... Никоме зла ниси учинио.

— Јесам, нано. Овде ми се нешто свалило, па ме мори — рече Жарко и метну руку на срце.

Матери грунуше сузе на очи. Она полети сину, загрли га и рече:

— Теби је тешко, сине... Ти си ми болан

— Нисам, нано — одговори Жарко и пољуби јој руку.

— У ватри си, сине.

— О, нано, нано!... На душу ми се свалило цело село.

— А што, сине?... Никоме зла ниси учинио. Душа ти је чиста као злато.

— Пуна је грехова.... Нигде покоја немам.... Сви ме презиру и проклињу... Ја сам несрећан син.

Ове речи поразише старицу. Једва се држаше на ногама. Хтеде нешто рећи, али јој речи запеше у грлу.

Млади кмет беше у заносу. На очи му се свали мрак, а у души затутња као у паклу.

Марта стајаше поред сина, јецаше и сузе брисаше.

У тај мах зачу се куцање на вратима од куће.

Жарко се трже и ослушну.

Куцање се понови.

Жарко остави матер и изиђе.

Неколико оружаних људи упадоше у кућу.

— Ево зликовца! — рече један дебељко, држећи везана човека за рамена.

Жарко виде пред собом осредња човека, кратке, црне браде и дугих бркова. Глава му беше оборена, а руке наопако везане.

— Једва дочепасмо зликовца! — рече један из гомиле и приђе младом кмету.

— Каквог зликовца? — упитаће Жарко благо.

— Оног, што ти оца уби.

— Па?

— Доведосмо га да му судиш — рече дебељко.

— Да му судим! — одврати кмет будећи се.

— Јест.... да му судиш зачу се из гомиле.

— Зашто?

Људи се згледаше.

— Награди га! — рече дебељко и пакосно се насмеши.

У тај мах везани подиже главу и чудновато погледа око себе.

Жарко познаде Обрада Момировића.

— Шта хоћете, људи, од мене? — рече Жарко узбуђено и пропрати очима присутне.

— Да судиш зликовцу! — беше одговор.

— Добро!.... склоните се!....

Људи се уклонише, а везани оста са̂м на средини.

— Јеси ли ти, Обраде? — рече кмет тихо и приђе везаном.

— Јест.... ја сам Обрад! Ја сам убица твога оца!... Ево ме у твојим рукама!... Чини шта хоћеш!... Павла више нема... Једног злотвора мање на свету!...

— Умукни! — продера се један из гомиле и подиже песницу.

— Удри! рече Обрад и испрси се.

— Даље, Миљко! — осече се кмет и истрже нож.

— Тако!... тако ти зликовца! — рече дебељко, видећи нож у Жарковим рукама

Жарко зађе Обраду за леђа, пресече узе и баци у ватру.

— Нека ти је Богом просто! — рече кмет, па узе Обрада за руку и окрете се присутнима.

— Браћо и пријатељи! — настави он. — Да се покоримо вољи Божјој!... Ево праштам Обраду!... Нека се сав грех свали на моју душу!

По том рашири руке, мало се изви и потресеним гласом рече:

— Обраде!... Буди ми брат од данас!

Обрад стајаше као стена.

— Буди ми брат! — рече Жарко и загрли га.

Обрад ни прстом не мрдну.

Овај призор згроми присутне. Они се згледаше, окренуше, главом одмахнуше и један по један изиђоше.

— Ово није Павлов син! — рећи ће један од њих.

— Изроди се! — додаде дебељко.

— А.... са њим треба друкче! — рече трећи и одмахну главом.

Хасан-ага Тоска.

Има душа узвишених над слабостима људским. Оне пркосе свима страстима и заблудама, злобама и пакостима, јер су испуњене благошћу и љубављу, добротом и милосрђем. Човечност им је најузвишенији циљ и ништа им не стаје на пут да се узвисе изнад ситничарских захтева свога времена и да буду неимари општег храма Божјег и човечанства.

Са једном од ових душа сусретамо се у даљем току ове приче.

То је Хасан-ага Тоска.

У време Хаџи-Продanove буне ага Тоска живљаше у Чачку. Беше омалена раста, црних очију, бела и питома лица, дуге и лепе сребрнасте браде. Ишао је кротко, увек чисто и укусно одевен. Говорио је тихо и љупко, а свака му реч пријањаше за душу и беше мелем.

Србима беше познат са доброте и милосрђа, и од миља зваху га Тоскица.

Тоскица беше родом из Херцеговине. У Србију пређе на неколико година пред први устанак. У први мах живљаше у Горачићима, а у последње време пресели се у Чачак, и ту се настани.

Са Србима имађаше многих веза, а особито пријатељство беше утврдио с газда Манојлом Прокићем и Глигоријевићима.

За време хајдучије од 1804. у мало што не пострада. Недалеко од Горачића неки харамбаша Радојица ухвати њега и његова побратима Рустема и уцени им главе. Тоску задржа, а Рустема пусти да новац донесе.

Газда Манојло дозна за ову уцену, покупи сељане, удари на хајдуке, растера их по гори и ослободи Тоску.

Након овог догађаја Тоска остави Горачиће, оде у Чачак и ту се настани. Његов пак побратим, Рустем, оде у Београд и отвори хан.

Најмилија шетња Тоскина беше манастир Благовештење. Игуман Пајсије врло га је радо имао и усрдно дочекивао. Кад и кад сакупили би се сви пријатељи Тоскини, те би у веселом разговору прекраћивали дуге ноћи.

Кад насташе црни дани 1814., ага Тоска показа сву узвишеност своје душе. Не штеђаше ни труда ни времена да помогне где се могло помоћи. Летео је и дању и ноћу, од пријатеља до пријатеља и сав свој утицај беше употребио, да истргне невољнике из зверских чељусти.

Не беше то лак посао у оваким приликама. На њега се поче сумњати. Латиф беше први, који га прекори, али се Тоска на то не осврташе. Он иђаше напред, не обзирући се на сумње и прекоре. Чинио је добро, и био је задовољан.

Шљепаја Пећина

Беше пред Св. Николу 1814. Небо се натуштило, а студен ветар шибаше кроз обнажено шибље и играше се снежним пахуљицама. Поље и њиве, брда и долине, — сва се околина беше заодела белом одећом. Огорели пањеви натакли на се снежне ћубе, и у овој пустоши и самоћи тужно изгледаху. Свуда тихо и немо, само што кад и кад по која тица прне са пута у какав шиб, и ту, шћућурена, зацвркуће и пркоси ветру.

Дан не беше још освојио.

Два путника, јашући од Чачка, ударише Јелицом планином.

На глави им беху капуљаче, а на леђима црвене кабанице. Ветар им шибаше у лице, а прса им беху покривена снегом.

Кад беху већ далеко измакли од вароши, онај што јахаше напред осврте се и рече другоме:

— Хоћемо ли га жива затећи?

— Бог свети зна — одговори други.

— Откад му позли?

— Од пре неколико дана.

Путници стигоше до једне раскрснице, ударише десно, сиђоше у урвину, пређоше поток, попеше се на противну страну и дохватише се планине.

* * *

Око подне путници уђоше у један котао и зауставише се.

Са свих страна беху окружени горостасним стењем, прошараним мрким, белим и зеленим пругама. Овде-онде, у стењу, беху огромне црне јазбине, налик на чељусти баснословних чудовишта.

Путници беху пред Шљепајом Пећином.

У околини не беше никога. Они одјахаше коње, приђоше једној јазбини и ослушнуше.

— Овде нема живе душе — рећи ће први.

— Неколико стотина — примети други.

Они стајаху и укочено посматраху огромну и мрачну јазбину. Чињаше им се, да се јазбина примиче и да се спрема да их прождере.

У том се зачу неко потмуло стењање.

Ледена струја прође кроз путнике, и они се стресоше. Глас допираше из дубине пећине.

— Да не буде каква зверка? — примети први.

— Добро је причувати се! — рече други и трже пиштољ.

У тај мах у јазбини нешто засветли Мало за тим један старац, сед као овца, изиђе из јазбине. У руци му беше запаљена борина.

— Како се зове ова пећина? — упитаће га један од путника.

— Шљепаја Пећина.

— Познајеш ли газда Манојла Прокића?

— Познајем – одговори предвостручени старац. По том додаде! Болан је.. Очекује који час.

— Би ли нас спровео кроз пећину?

— А ко сте ви?

-- Ја сам Тоска.... одговори путник отресајући снег с кабанице.

— Боме, ага, давно те ишчекују — рече старац. По том додаде: Ено оне кровињаре тамо. Привежите коње, па хајте за мном.

Ага Тоска предаде коња сапутнику, рече му нешто и упути се за старцем.

Уђоше у тесан и мрачан ходник. Слаба светлост буктиње губљаше се у најближој околини. Ходник беше од самог камена, испуцаног и црног, као да га је пламен вековима лизао. Са стране, овде-онде, вијугаху огромне пукотине, од којих неке беху тако простране, да би се два човека напоредо могла увући.

Ходник се с почетка спушташе, а за тим поступно дизаше· Где-где са свода продираше вода у крупним капљицама и прикупљаше се на поду у веће и мање локве, одакле продираше кроз пукотине, губећи се у вечнеј тами.

Што дубље улажаху, ходник им беше све шири, док најзад не продреше у огроман лагум, са безбројним одељењима, од којих многа беху налик на испосничке ћелије.

Унутрашњост лагума беше обасјана слабом светлошћу, што продираше са свода, кроз дугачку а узану пукотину. На

каменом поду гораше огромна ватра, а густ дим пењаше се к своду и продираше кроз пукотину.

Овај лагум, ова негда пуста и гробна пећина, беше оживела. Зверови је напустише, да би нејачи српској места начинили.

Лагум и сва одељења беху насељени бегунцима. Било их је више стотина, а највише деце, мање и веће. Старци и жене тумараху тамо амо по лагуму и ћелијама, а деца се играху или сеђаху око огња, ћеретаху и шалу збијаху.

Кад се Тоска појави, све се утиша. Старац га проведе кроз лагум и доведе до једне ћелије, којој улаз беше ћилимом затворен.

Ага приђе ћелији и подиже ћилим.

* *
*

Језа, помешана са неким чудним осећањем, обузе агу кад уђе у ћелију. Не беше у стању да се разабере. Чињаше му се, да пропаде у камену гробницу, да је међ, сувим костурима и да слуша клапарање њихово.

Ћелија беше прилично пространа. У једном крају стена беше издубљена, налик на огњиште. Са тог огњишта разјагљена жеравица расипаше светлост по мрачном своду. Мало даље од огњишта беше столац, а до стоца повелики сандук, застрт ћилимом. На стоцу стајаше икона, а пред овом гораше жижак. До жишка беху поређане разне ситнице: неколико грумена тамјана, кадионица, стакленце са зејтином, кита босиока и две-три воштане свећице. У десном углу вишаше разно одело и оружје.

Према огњишту, уза саму стену, беше постеља, а на овој лежаше човек. Уз постељу сеђаху две женске, са погнутом главом и сузним очима.

То беху удовица и кћи војводе Жупског.

Кад се ага појави у ћелији, ове две душе, изнемогле, обурване и скрушене, устадоше и приђоше му руци. Ага трже руку, загледа се у њих и једва их познаде. Беху се јако измениле. Самоћа, туга, патња и невоља обурвале их. Бедна Станица!... Како ли тешке и дубоке ране ношаше у срцу своме! Муж

погинуо, син пропао, а брат лежи у ранама и чека последњи час! Све нестало и све је издало. Још једина утеха беше јој Спасенија.... Али каква утеха! Кад год би је кришом погледала, уздахнула би и сузу пролила. Спасенија чудно изгледаше. Неки потајни црв подгризаше јој и душу и тело. На лицу јој беше вео туге и патње. Дивотне очи њене, крупне и црне, пуне живости и миља, беху потамнеле, упале и готово испијене. На место пуних, ружичастих образа, искочиле беху модре јагодице, а са усана ишчез'о онај благи осмејак, којим некада продираше у дубину срца.

Ага Тоска тихо приђе постељи, наже се и, готово не дишући, посматраше рањеника.

Манојло беше у заносу. Ватра га обузела а крупне гра̂шке зноја котрљаху се низ слепе очи. Кроз полуотворене капке вираху му тамне очи, а из уста, орошених ситним знојним капљицама, избијаше силна јара.

Ага Тоска седе поред постеље.

— Од кад му позли? — упитаће он старицу.

— Од пре три дана — одговори ова бришући сузе.

Спасенија стајаше чело главе рањенику. мотрећи на сваки мицај његов.

— Колико има рана?

— Две — промуца старица, па се диже и показа обе: једну испод левог пазуха, другу испод витих ребара, на десној страни.

Рањеник се поче грчити. Чело му се набра. Болови га спопадоше. Он опружи грчевито десну руку и зајеча.

Ага се диже и наже над рањеником.

Манојло отвори очи и, грчећи се, покреташе главу час лево час десно.

По том се умири и погледа у агу.

— Познајеш ли ме? — упитаће га ага благим гласом.

Манојло познаде глас. Радост му озари лице, а благ осмејак превуче се преко орошених усана.

— Познајеш ли ме, побратиме? — поново га упита ага.

— То.....ска! изнемоглим и испрекиданим гласом изусти рањеник.

— Како ти је? — рече ага и узе руку рањеникову.

Лице Манојлово преобрази се. Тамне очи засјаше, и две крупне сузе радости заблисташе му на доњим трепавицама.

— Како ти је? -- понови ага и спусти руку на врело чело рањениково.

— Тешко..... Још који час... Растаћемо се на свагда..... Хвала ти, Тоска.. хвала! — рече рањеник, борећи се с душом.

Ага диже руку с чела рањеникова и спусти се на столицу, крај постеље.

Манојло га погледа и рече нешто тако тихо, да ага не чу.

Рањеник прикупи сву снагу и једва изусти:

— Бошко!....

Тоска чу ову реч, диже се и принесе главу лицу рањеникову.

— Бошко!... Камо Бошка? — рече Манојло готово издишући.

— Жив је Бошко... Бог га је сачувао... У скоро ће мајку обрадовати.

Тоска изговори ове речи тако благо, тако поуздано и сигурно, да потресе срце у матере.

Рањеник виде последњи час.

— Тоска!... Аманет ти Бошко!... Аманет ти ове сиње кукавице!... Не дај их!... Чувај их!... Збо...гом!...

Рањеник изнеможе. Нешто га стеже у грлу. Груди му се почеше силно надимати, а сваки мишић дрхтати. Лице му доби страшан изглед, и он силовито зајеча.

Тоску подиђоше жмарци. Очи му засузише. Он зграби обе руке рањеникове, грчевито их стеже, пољуби и, гушећи се у сузама, рече:

— Бог је с њима, добри Манојло!... Не брини се!... Неће Тоска заборавити кућу свога побратима... Прима их у аманет и на душу своју.

Рањенику се очи заклопише, а две сузе скотрљаше му се низ слепе очи. Он опружи руке и ноге, и спреми се за последњи час. Прса му се стадоше силно надимати, а котлац играти, као да ће да искочи.

У пећини наста мртва тишина.

Станица и Спасенија дођоше пред икону, склопише руке

и мољаху се Богу. Ага стајаше уз постељу, гуташе сузе и непомично посматраше сваки дах рањеников.

Самртна борба примицаше се крају. Надимање прсију све краће и слабије. Најзад се све утиша. Још котлац само играше, али све слабије и слабије, док се са свим не умири.

Рањеник издахну.

Повратак

Неимари Србије од 1814. г. беху судбине неимара̂ Вавилонске Куле. Тек што први камен беху спустили у темељ новог ослобођења, а олуја их зграби, завитла и разнесе. Једни пропадоше у тамницама, други издахнуше на кољу, трећи се разбегоше по пећинама и гудурама.

Манојло издахну. Његове смртне остатке изнесоше сутра дан из пећине и укопаше под високом стеном Шљепаје пећине. Ту, у пустом, скривеном месту, нађе вечитог скровишта сломљено тело врлог неимара. Време је давно збрисало и последњи камен са његова гроба. Пећина оста пуста, а стена гола, мрачна и хладна. Усамљени гробови неимара ишчезоше. На месту њиховом подиже се величанствен храм, из кога уједињене душе славних витезова излећу и врлинама напајају потомке своје. И тај храм, тај Пантеон српски подигнут на костима и крви њиховој, зове се: Ослобођена Србија.

Ага Тоска остави пећину и дође у Горачиће.

Млади кмет изађе му на сусрет и срдачно га дочека.

— Не видосмо се давно — рече ага улазећи у кућу.

— Биће година дана — одговори Жарко и додаде му столицу.

Поседаше.

Ага се загледа у кмета, па ће рећи:

— Некако ми пре бољи изгледаше.... Да нисп боловао?

Жарко слеже раменима, протрља очи и једва промуца:

— Нисам...

— Па и ова кућа друкче ми изгледа — рече ага, разгледајући на све стране.

Кмет ћутке посматраше агу и грицкаше усне.

— Е, сине, знаш ли што дођох? — рећи ће ага, па се наже и спусти руку на колено Жарково.

Жарко се мало подиже и погледа у агу.

— Ти се сећаш Манојла Прокића?

Младог кмета нешто жацну кад чу ово име. Он се промени у лицу, и тек да одговори, а ага га пресече:

— Кмет Павле био је с њим у непријатељству.

— Сећам се — одговори Жарко узнемирен.

— Ништа, сине... У свету свашта бива... Има краја и непријатељству.

Младог кмета обузе пламен. Он се налакти на колено и спусти чело на руку.

Заћуташе обојица.

— Због њега дођох.. управо због његове сестре и нећаке — рећи ће ага после дужег ћутања.

Жарко се трже и са пуно чуђења погледа агу.

— Умр'о је, покојник...

— Ко? — прекиде га кмет.

— Манојло.

— Умр'о... Манојло умр'о!... рече Жарко и чисто се подиже с места.

— Јест, сине... Умр'о јуче у Шљепаји пећини... Ране га освојише.

— Какве ране?

— Ране, синко... тешке ране — рече ага. По том додаде:

— Тако ти је у буни!... Зар је мало њих платило главом?... Поманиташе људи, искрвише се... несрећу начинише.... Сирома Манојло!... Жао ми га је као брата.. Буна му дође главе....

— Бог да му душу прости! — рече Жарко, па скиде капу и погледа пут неба.

— Немаш злу вољу на њега?

— А што, ага? — упитаће Жарко чисто увређен.

— Питам те, сине... Знаш, како је?... Покојни Павле...

— Не помињи ми то, ага, тако ти душе! — прекиде га Жарко.

Агино лице обасја светлост.

— Тако... синко, тако! — рече он узбуђено и потапша кмета по рамену... То ми је мило... Ако су старији грешили, не морају њихови млађи.

— А где су.... поче кмет, али не доврши.

— Сестра и нећака? — упитаће га ага..

Жарко климну главом.

— Осташе да се муче и злопате. Никога да их прихвати, утеши и заштити. Патња и невоља обурвале их.

— Па ево им куће — рече Жарко, упињући се да савлада уздах, који му се отимаше из груди... Што се не врате, да у миру проживе?

— То баш и желим да чујем од тебе — рече ага и спусти руку на раме Жарково.

— Ти сумњаш, ага? — упитаће кмет, с нагласком, из кога провириваше увређеност душе.

— Сине.... знаш како је? — рече ага благо... О твом оцу свашта се говорило....

Жарку јурну крв у лице и сав се ускомеша.

— Али ко ће свету запушити уста, сине? — убрза ага, не би ли повратио кмета.

— Шта се хоће од мене?! — рече Жарко гневно и диже главу.

— Ништа, сине, ништа... верујем ти — убрза ага, гладећи га руком по рамену.

Жарко окрете главу и тужно погледа у један угао.

— Смем ли те што упитати, сине? — рећи ће ага после дуже почивке.

— А што не, ага?

— Ти си миловао Спасенију?

Ове речи згодише Жарка по сред срца. Он се прену и чисто подскочи с места.

— Да те то не вређа, сине?

— Ага! — убрза Жарко дршћући... Овде је носим! — рече он и метну руку на срце.

— Само паметно, сине!... Све у своје време. Знаш како веле наши: Лепа реч гвоздена врата отвара...

Млади кмет не скиде руке с прсију. Узбуђен посматраше агу и гуташе сваку реч његову.

— Па... шта велиш, сине?... Могу се мирно вратити у свој дом?

— Ага!.. Где њихова длака, ту моја глава.... Чуваћу их као очи своје. Живеће мирно и задовољно.

— Е, лепо сине, — рече ага и устаде. — Кроз дан-два оне ће бити у своме дому. Твоја доброта обрадоваће их, а теби ће Бог платити.

Млади кмет испрати агу и врати се. Лице му беше озарено великом радошћу. Он беша весео и задовољан, као дете после купања, кад га мати приљуби уза се и пољуби.

На два дана доцније Станица и Спасенија беху у кући Манојловој.

Погледајте љиљане у пољу

Дођоше у дом и плакаху...

Има једна тачка где се радост и жалост тако стичу, да им је тешко одредити карактер. Крајна радост и крајна жалост додирују се. Душа је човекова мешавина радости и жалости. И једно и друго тражи своју песму, и обе ове песме задовољавају човека... Колико ли смо пута тугу тугом блажили, и задовољни се осећали кад тужимо?!... „Плакање је пјесма са сузама" — лепо вели српски песник.

Мати и кћи зарадоваше се дому и ожалостише се у њему.

Кућа Манојла Прокића беше оштећена. Зидови повређени, капци на прозорима полупани, врата избијена, под изривен, таван испроваљиван, дрвенарија изломљена, — све до ситница оштећено и упропашћено.

Тако бесни војска освајачка! . Тешко земљи којом она прође! У ње нема милосрђа. Она је састав злобе и пакости, мржње и освете. Она је огањ који сажиже, и вода која плави, и град који сатире, и срп који коси.

Мати и кћи уђоше у пустош и обрегоше се у добру. Не имађаху ништа, а нађоше све. Бог рече да се добро узвиси над злим. Нађоше се добри људи и притекоше у помоћ. Дом беше убрзо поправљен и доведен у ред. Мати и кћи добише све што им требаше, али не видеше руку која им добро пружаше.

Они живљаху као љиљани у пољу... О, ви љиљани, о ви децо Божја!...

Рука Божја, која је саздала овај свет, брине се о њему и одржава га. Колико ли нам је пута она притекла у помоћ у часовима, када већ бесмо лишени сваке наде?! Колико ли нас је пута отрзала испред саме јаме, кад готови бесмо да се у њу сурвамо?!... Бог, који поставља стазе наше, не губи нас из вида, ни једног тренутка. Он се брине о свима нашим потребама, и ако нас кад кад зли људи притесне и до јаме доведу, он нам шаље анђеле, и ови нас, по милости његовој, беде избављају.

Млади кмет горачићски беше саздан и вођен руком Божјом. Пред њим беше један циљ: да покаје грехе свога оца, те да нађе покоја души својој. Он поста први добротвор несрећне породице Ђукићеве, а ова то и не знађаше. И у колико он чињаше добро тајно, у толико му Бог плаћаше јавно. И би добро за њега: савест му поста мирнија, а он срећнији и задовољнији.

Бешо само једна незгода. Околина ропташе на њега, јер у очима многих он оста кмет Павле. Обичне мане, које у других и не примећаваху, у њега брижљиво тражаху и увеличаваху. Кад и кад чудновато је мерило околине. Једнима убројавају само добра, другима само зла дела. Једни живе са два-три добра целога века, други пропадају са две-три грешке.. Оно што је редовно, не пада свету у очи. Изузеци стрче и с тога се најбоље виде.

Млади кмет не обазираше се на гунђање околине, али му је ипак оно тешко и претешко на душу падало. Он је вршио своју дужност, и тиме се тешио. Труђаше се да сиротна породица ни у чем не оскудева, и радоваше се кад би чуо да јој је добро.

Мати и кћи живљаху, дакле, спокојно. Али, бити спокојан није увек што и бити срећан и задовољан. Редак је мир, који не подгриза живот или после кога не наступа олуја.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

БЛУДИО САМ ПОЉЕМ.....

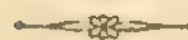

Блудио сам пољем, већ сумрачак пао,
И лахор се игр'о с пожутелим класом,
У свечаном миру што се земљом дао,
Да навести ноћцу са божијим красом —
Херувимска јата етером пролећу,
А роса се круни по мирисном цвећу...

Са висине светле вечнога свемира
Божја кандиоца разасипљу зрак,
Бледа луна сенку потоком испира
А зефир трепери прохладни и лак —
То Господ отвара своје двери сјајне,
Да милине куша незнане и тајне.

Пастирева фрула планином одјече,
Свитац тихо лети, славуј песму проба,
Меденице тупо на стадима звече, —
И препуно миља, у то свето доба,
Сред светине ноћне и рајскога даха,
Узаврело срце отело је маха!...

Док тишина с мрском васионом пада,
Са звучне ми лире нежно струње јечи,
И блаженство с надом, које срцем влада,
Говоре ми јасно к'о пророчке речи:
Ту остани јоште, ту си Богу ближе,
Престолу му светлом нека песма стиже!

Разасуте чари испод сјајна свода
Најбољи су мелем за рањене груди
Од оштрога трња, и отровна плода,
Са дрвета страсти, што га саде људи —
Јер ко слави краси чаробнога маја,
Дух небу подиже, с божанством га спаја!

Битољ.

Сима Ј. Аврамовић

ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ

ЛАЖНИ ПОТОМАК СТАРИХ СРПСКИХ ДЕСПОТА

ЦРТА ИЗ ПРОШЛОСТИ СРПСКЕ С КРАЈА XVII ВЕКА

Пре краткога времена изишло је штампано у издањима наше Академије дело академика И. Руварца «Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу патријарху с три излета о такозваној великој сеоби српског народа» (Београд, Државна Штампарија Краљевине Србије, 1896. Цена 2 дин. 8°, VIII, 154 и 8 исправка). Ти су «одломци» и «излети» били почели излазити 1891 године у новосадском «Јавору» и земунском «Новом Времену», па су се после били почели одштампавати, али је то после прекинуто и батаљено. Сад се допуњени, нешто врло мало прерађени и завршени, на ново одштампаше. Могло би се, истина, желети и волети да је наша Академија центар који ће, најпре у својих чланова па после и у других изазивати све нове и нове радове на пољу домаће науке, те да она добива и штампа, нп. и од Руварца, нове, за њу израђене радове. Кад то може од њега постићи сарајевски «Гласник Земаљскога Музеја,» требало би да може и Академија. Али, кад је већ она и овом приликом узела да прештампава старије радове својих чланова, нека јој је и за то хвала. Руварчеви су чланци и тако били врло тешко приступни, и ко би их могао тражити по земунском «Новом Времену"! Уз то су овде и допуњени. Жалити је само што се нису пре штампања колико толико приредили за академиско издање, јер се за ово друкчије пише, а друкчије за политички лист. Свакојако је штампање и издање овога дела, и оваког какво је, знатна добит за нашу науку и само жалим што немам вре-

25*

мена да читаоце «Дела» позабавим ресултатима које је Руварац изнео у целом свом спису. А то би збиља заслуживало урадити, јер се ту претресају и у новој светлости приказују знаменити догађаји из прошлости нашега народа крајем XVII века; међу тим са̂м облик Руварчева писања и стручност предмета чини те ће само мали број српских читалаца моћи то дело прочитати с довољном коришћу.

Али, што не могу учинити за цео спис, дајбуди ћу учинити за први одељак, који говори о «Грофу Ђорђу Бранковићу» (стр. 1—56 и 8 страна «исправка»). То је управ критичко расправљање и оцењивање извора и њихових података о разним догађајима, делима и речима Бранковићевим. То критиковање може мање занимати читаоце; с тога ћу ја већином прихватати чисте Руварчеве ресултате.[1]) Исто тако, изоставићу све Руварчево писање полемично-фељтонскога карактера, а има га у књизи поприлично. Место свега тога везаћемо Ђурђа и његов рад за остале догађаје онога времена и покушаћемо да му одредимо место које му припада у историји нашој у опште и онога времена посебице. Руварац је написао критичку расправу, а ја ћу, дакле, огледати да читаоцима «Дела» дам кратку историску црту Ђурђева рада, разуме се, у главном само о оним догађајима из његова живота, о којима је Руварац писао, јер би иначе приповедање испало са свим дуго. —

О Ђорђу нам је Руварац дао са свим нову слику. Он тога историскога радника приказује као великога фалсификатора и лажу, те је здерао с њега ону ореолу славе и мученештва у којој смо га до сада гледали. Пред нама не стоји више несрећни потомак старе владалачке деспотске породице наше, који је тамницом од двадесет и две године платио своје поверење у ћесара — сад стоји пред историјом још један српски, како Руси кажу, самозванац.

Јер таких је лажица, као год и у другом свету, било повише у нашој прошлости, пре и после Ђорђа. Споменућу само онога Цара Јована, који се јавио међу угарским Србима у XVI веку после мохачке битке. Шћепан мали, у XVIII веку, још

---

[1]) Признаћу да сам при овом послу често био у искушењу да сам пођем даље с критиком и проучим нека питања која су у тесној вези с оним што је Руварац расправљао; али томе овом приликом није могло бити места.

је познатији од њега. Али Ђорђе је друкчији од њих. Они јесу као и он политички људи, људи од акције, али су прости и неуки, тако да им ни савременицима није њихова лаж остала тајна. Друкчији су опет људи као два католичка јепископа: Томко Мрнавић (1579—1639) и Петар Богдан. Први је себе везао за «Мрнавчевиће», те се начинио потомком краља Вукашина па, преко њега, и самих Немањића, те је светога Саву — свога претка! — уносио у календар католичких светаца. Богдан пак, који је живео крајем XVII века, дакле баш у време Ђорђа Бранковића, доводи себе од Дејановића, опет рођака немањићских. Али они нису погибни као први — простаци. Они лажу, да би се више славили у својим књижевним радовима, да могу боље добити угледно место међу високим достојанственицима своје цркве; они нису предузимали никакве акције за остварење својих претенсија. Свакојако у једном су погледу они значајни: њихова се лаж боље примила, јер су је вештије смислили, и дуго се држала. Њима и у наше дане поверује по који наш академик!

Ђурађ спаја у себи оба ова типа. Он је учен, спреман, а уједно и активна политичка личност. Отуд његов велики значај, отуд његов успех код савременика, отуд се тек сад улази у траг његовим лажима. Њима, види се, није било «плитко дно.»

Кад ћемо већ говорити о овакој личности, дај да заокруглимо ову цртицу о фалсификовању наше историје; свакојако што краће, јер грађе за такав говор има и сувише! Оставићемо, дакле, све оне породичне фалсификате, по свему врло сличне с онима до сад спомињаним. Али су и други, у првом реду манастирска братства и приморске општине наше развиле таки рад у велико, све с намером да неправо приграбе какве земље или друго имање. С тога данас имамо мноштво лажних или преправљаних повеља. После се ту умешао и локални или народни патриотисам; и опет је настало фалсификовање или ради пусте славе, или ради каког општег интереса. Отуд нови лажни и преправљани историски споменици. Доста је подсетити на оне збирке грбова српских земаља који су се на послетку тако лепо примили, да је један од њих, поред све своје лажности и апсурдности, сад постао предмет дипломатске крајине између српске и угарске владе. Па се у таке послове, даље, умешала

ласка удворичка, те се измислише лажне родословне табле, везаше Немањићи, а преко њих и остале династије, за Константина Великога, цара римскога, и т. д. и т. д. И све се то мало по мало прими за сухо злато, па се то увуче и у нејаку српску историографију, и није тешко појмити како се неистина у њој чврсто удомила! Додајмо сад: да су у историју исто тако ушле и неистине друкчијег порекла, нарочито из предања наших народних, па и туђинских, или из других некритички употребљених мутних извора. Сад је лако замислити колико се лажних листова написало у нашој историји.

На тај је начин наша новија историографија имала, и још има непрестано, пуне руке посла рушећи оно што је саздано на лажи, неистини и неразумевању, и у том је раду Иларион Руварац имао најглавнијега и најзаслужнијега удела. Тај је рад, може се рећи, на послетку ипак успео да нам дајбуди костур наше историје дâ доста поуздан.

Остављајући на страну значај тога успеха са чисто научне и теориске стране, морамо истаћи да није мање значајна ни практична корист његова по савремени живот народни; по национално васпитање, народну свест, стварање идеала и практичну политику. Сваки народ може своје циљеве одредити, свој рад правилно удесити само тако, ако их одмери према себи, према својој снази, а то може урадити само ако своју моћ, самога себе довољно познаје. Себе пак може познати као што треба, ако се познаје свестрано и у садашњости и у прошлости. При том познању, као и при многом другом, десиће се често да се многа величина, многа слава народна, која је њему била извор поноса, утехе и поуздања, покаже као санак, леп и мио али — лажан. Тада ће се душа народна узбунити против такога сазнања; а они који су слатки сан разбили осетиће, као и сваки који квари снивање спавачу, зловољу савременика нерасположених и још неизмирених с новим светом мисли у којима им треба живети. Тако је и Руварац оштро осетио незадовољство својих земљака, још док су његови први „излети" почели летети с „Јавором" по свету српском. Зловоља с којом су дочекивани и неки ранији му радови букнула је толико, да му је уредништво „Јавора" прекинуло штампање, и он је морао тражити други лист! Не може нам бити мило

што се така несношљивост према научном испитивању могла јавити у редовима наших образованих савременика; али мислим да се она не хоћаше смети ни појавити, да у оном Руварчеву чисто фељтонском полемисању, са стварним и замишљеним опонентима, нема и нека чудна жица цинисма.[1]) А те циничне жице има у Руварца. Али није то онај злуради цинисам блазираног човека. То је, по мом мишљењу, само неки особити облик у који се излива и који узима на себе љути душевни бол човека научника који је својим властитим рукама разлупао у парчад драгоцен спомен, свету амајлију из народне прошлости, њему драге, врло драге. Научник стоји и гледа разбијено комађе, уверен да је ипак добро поступио; али га његово човечје срце боли што је пропала његова светиња и то још од његове руке, па не могући пожелети да је обнови, жали што је и долазила на свет и криво му је на оне који су јој били творци и чувари.

У Руварца је топло, осетљиво срце; његова је душа велику љубав поклонила оној мучној, често јадној, прошлости српској. Али «суђено» му је било да често, радећи да је проучи, одједаред види у рукама само крте и трошне удове наших размрсканих историских идола. Тешко му је морало бивати у таке дане; али му је можда још теже гледати како се с болом и срџбом примају његови ресултати.

Искорењивање заблуда није друго до лечење душе народне; за неке болести преписују лекари само горке напитке или немилосрдно сечење. А има међу лекарима неких који су те среће да друкчије лечење готово никад и не наређују.

1.

У другој половини XV века свршена је безуспешно дуга борба коју је српски народ водио с Османлијама, да одбрани своје државно биће. Године 1459, 1463, 1482 и 1496 обележавају коначну пропаст ондашње четири српске државе: Деспотовине, Краљевине (Босне), Херцеговине и Зете. Нашем народу не остаје више слободнога државнога крова осим нејакога

1) Тако се, на пример, нико није бунио што је с мађарскога преведена у самом „Летопису Матице Српске“ расправа Луја Талоције „Лажни Бранковићи“ него је шта више преводилац, др. Ст. Павловић, уверавао читаоце да је писац проучавао ствар „sine ira et studio!“ Е, али је овај потомак помађарених Срба умео данашњим сународницима својих старих увити горку пилулу у пријатан завој коректности и „непристрасности!“

Дубровника. Ипак, и пошто је српски народ подлегао у овој борби, његов дух није био сломљен. Њему је стално лебдела пред очима велика мисао да обнови своју палу државу. И не могући се више борити сâм, он од тада наставља борбу под заставама суседних држава: Угарске и Млетака. Од тих је сила свакојако, у овом погледу, била Угарска за дуго значајнија. Она је управ двојако била знатна: и што је више Србе ангажовала у тој борби и што је она у то доба имала велики део земаља у којима су Срби живели: Мачву с Београдом, Срем и готово целу северну садашњу Босну, од које беху тада начињене две бановине — јајачка и сребрничка.

Тадашњи угарски краљ беше Матија Корвин, син Јована Хуњадскога, јуначкога Сибињанин Јанка из наших народних предања. Прихватајући политику свога родитеља, Матија се радо истицаше за хришћанскога заточника против турака, те је стао прибирати око себе елементе за ту велику борбу. А за њу нико није био готовији ни подеснији од Срба, који се стадоше одмах окупљати око Матије. Они остављаху своје куће и завичај и ускакаху у границу Матијину, те се насељаваху у пограничним крајевима под Угарском а неки и у другим оближњим крајевима угарским. Неки од њих се ту просто склањаху од зла османлискога, али их све вођаше мисао да из Угарске, првом приликом, боље обнове дотадашњу борбу с непријатељем.

Прва се така згода указа српским ускоцима кад 1469 године султанова одељења поновише своје ударе у Угарску, те већ не беше правога мира на крајини. Тада краљ Матија, да би Србе што боље добио за нови рат са султаном а и да би му уједно били потпора и против домаћих противника, наименова 1472 године титуларне владаоце за обе пале српске државе: Деспотовину и Краљевину (Херцеговина се и Зета још тада држаху). За деспота беше наименован „Змај Огњени" Вук Гргуревић, син слепога Гргура и унук деспота Ђурђа Смедеревца, а за краља је проглашен сремски властелин Никола Илочки. Тим је Матија хтео Србима показати како озбиљно мисли ослободити српске земље и обновити им те две државе.

Намера је Матијина потпуно успела. Срби листом пристајаху уз Угарску. Вук и, после њега, његови рођаци и прејам-

ници, Ђурађ и Јован, па доцније Стеван Штиљановић, стојаху на чело хиљадама одличних и простих Срба. Они пролише потоке крви своје и османлиске, бранећи Угарској јужну границу, а и по другим странама учинише знатних услуга краљу. Али ни Угарска, као ни српска и остале балканске државе, није могла уставити силу османлиску, и 1526 године доживе и она своје Косово. Краљ јој Луј II пропаде у бежању

Како је смрћу краља Луја остала Угарска без владаоца, један део властеле угарске изабере за краља Фердинанда Хабзбуршкога, великога војводу аустриског, а друга странка изабере Јована Запољу, војводу ердељскога. И Срби који бејаху у Угарској поделе се у први мах на двоје, али после некога времена велика их већина пређе Фердинанду, надајући се да ће он, чији је брат цар Карло V владао државом у којој «сунце не залажаше», бити силнији но Запоља за борбу с полумесецом.

Али и та нада беше празна. Ни Фердинанд не обрани Угарску, и она потпаде под Османлије, а оста слободан само доста узан појас који од Јадранскога Мора иђаше на север све поред немачко-аустриске границе па за тим дуж Карпата поред пољске границе. Источни део тога појаса беше заједно с Ердељом остао Запољи и његовим последницима.

Тако се већина оних Срба који се беху склонили у Угарску опет нађе под влашћу османлиском. Само један врло мали део нађе уточишта у Ердељу, који се за цело ово доба с помоћу султановом непрестано одржавао као засебна држава Нешто мало више Срба баше склоњено под влашћу Фердинанда и његових потомака који, као прави наследници политике Матије Корвина према Србима, прихватише и његове везе с нашим народом. Тако се Срби насељаваху по разним местима онога појаса угарске земље који беше остао хабзбуршким владарима, као што се друге гомилице Срба исто тако склањаху ускачући у окрајке млетачких владавина по далматинском и зетском приморју. То беше српска емиграција, српски — ускоци.

2.

Међу оним Србима који се беху наместили у Ердељу били су и Бранковићи и међу њима Ђорђе о ком данас говоримо. Ево шта се о њихову роду зна по Руварчеву истраживању.

Они су, како би се по свему рекло, били из Херцеговине, од Коренића, племена које и сад тамо живи између Требиња и старога града Клобука.[1]) тако је дајбуди морало бити предање у породици Бранковића. Они су већ у првој половини XVII века живели у Јенови, у темишварском вилајету онога дела Угарске што беше под султаном. Ту се тада први спомиње Јован Бранковић са својим синовима, од којих беше старији Симеун и млађи Ђорђе. — Симеун се запопио и био протопоп, па се после закалуђерио и добио име Сава. Он је за тим завладичен и поста митрополит свих православних хришћана — Срба, Влаха и Грка — у Ердељу (1656—1680). — Ђорђе се родио 1645 године у Јенови, а прешао је заједно с братом у Ердељ. Како доцније сам пише на више места, ступио је у јавност 1863, кад му је дакле било осамнаест година.

Две године дана пре тога била је султанова војска наместила за ердељскога војводу Михаила Апафију уз пркос свим напрезањима цара и краља Леополда I (1657—1705) који подржаваше свога присталицу Јована Кемења. А кад Кемењ у брзо погине, Апафија завлада целим Ердељом. То Леополдово мешање у ердељске послове узе порта као повод рату, и тако је 1663 године велики везир Ахмет Ћуприлић (1661—1676) отпочео борбу. Кад је за то турска војска полазила из Београда у Угарску, војвода Михаило Апафија посла данак по својем посланству порти и султану. И Ђорђе беше као тумач у том посланству, које се часком задржало у стану Ћуприлићеву, пре његова поласка на границу, па се после упутило у Једрене, где се султан бавио. Међу тим је велики везир крајем 1663 освојио тврди град Ујвар у горњој Угарској, који се сматрао капијом Пожуна, али је на годину био поражен од хришћана код Светога Готхарда и услед тога потписа у Вашвару двадесетогодишњи мир с Леополдом (1664) па се тек 1665 године врати у Цариград.

Овај везиров повратак и мир који је склопио вреди с тога споменути што се Ђорђе доцније хвалио самом Леополду да је он после пада Ујвара утицао на Ћуприлића да пристане на мир. Момче од деветнаест година да утиче на тако крупан

[1]) У Коренићима се до скоро приповедало, а можда је и сад тако, за неку кулу да је двор косовскога Вука Бранковића.

државнички чин једнога великога везира, и то Ахмета Ћуприлића! — —

Док је Ђорђе био на порти у Апафину посланству као тумач, стигне 1672 године на порту Христофор фон-Киндзберг, као нови Леополдов министар ресиденат. Не прође много времена, а деси се прилика, те Ђорђе ступи у везе с Киндзбергом. — У то су доба били дошли у Цариград неки угарски великаши, завереници против Леополда, који су преко ердељскога посланства преговарали с великим везиром, молећи султанову помоћ против краља. Главни посредник између њих и порте беше главом Ђорђе.

Таки послови нису били реткост у оно доба. Онај део земаља круне светога Стевана што још беше остао у хришћанској власти приказиваше слику такога моралнога расула у јавном животу, каку је тешко иначе наћи. Не зна се је ли у том погледу горе стојала права Угарска, у колико је ње још било, или Ердељ или Хрватска. Ту се беху заплели лични, месни и црквени (католички, протестантски и православни) елементи; над свим доминираше борба домаћих политичких, националних и верских чинилаца са Леополдовим огледима да на њиховим развалинама уведе језуитски католицисам и немачки централистични апсолутисам; а у све се то мешаху колико посредно утицаји спољашњих прилика толико и непосредно интриге туђинских дворова и њихових повереника. Читави пространи крајеви осциловаху између Беча и Сибиња или Цариграда, те часком признаваху власт Леополдову или је остављаху, па се бацаху у наручја његових непријатеља. Протестантске се разне цркве претериваху и сатираху међусобно а уједно гоњаху и православне; католичка пак црква прогоњаше, чим би могла, и једне и друге без разлике. Сваки час понеки властелин поимаше се да употреби старинско право које му даваше хрисовуљ краља Андрије II: да може силом одбити повреду својих уставних права. Сваки се час склапаху неки компромиси, нека измирења између њих и краља, да се до прве прилике то изигра, чим Леополд могне увести коју стотину немачких сабаља у коју тврђаву угарску или хрватску.

Тако стање даваше довољно згоде да се Леополдови спољашњи непријатељи користе његовим унутрашњим противни-

цима. Отуд многобројне и многоструке везе великашке с Пољском, с Млецима и још више с хабзбуршким великим противником — Лујем XIV, краљем француским; а више него све те три државе скупа рађаше на том пољу порта султанова. Нити верност витешкој заклетви могаше уставити великаше нити светиња часнога крста задржаваше црквене главаре да се не везују са силом неверничком.

У таком кужном јавном моралу, и још у свем оном азиско-византиском кварежу на Босфору, одрасте и васпита се и Ђорђе Бранковић. А кад се томе дода да је био православни, дакле из мањине коју су обичио гонили и само за невољу трпели и у Ердељу и у Угарској и у Турској и која је природно морала бити упућена да прибегава не витешким него ропским средствима — претворству, лажи и превари: лако је разумети каквим је правцем ишло развијање његове младићске душе. Једне рибе живе у плавом широком мору, друге у бистрој и бучној планинској речици а треће у устајалом каљавом блатишту. Научник зна у напред каку ће врсту на ком месту моћи наћи....

Међу изворима који дају податке о Ђорђеву понашању у реченом догађају имају неке несугласице. Једна управо настаје већ што се тиче времена кад се све то дешавало. Сам Ђорђе вели да је то било онда кад је велики везир опседао Ујвар. Али опсада Ујвара беше 1663 године, а тада је други ћесарски ресиденат био на порти а не Киндзберг; осим тога, тада ни велики везир ни ресиденат нису били у Цариграду него с војском у Угарској. Откуд је тако невешто и несрећно Ђорђе унео ту опсаду ујварску у ово причање, и не само у ово него и у друга, не може се човек домислити. Према томе Ђорђев податак о времену отпада, али така његова погрешка баца свакојако сумњу и на његово даље казивање. За тачно пак време, кад се цела ова ствар догађала, знамо од Јована Бетлема, који је други извор за приповедање о њој. Он вели да је било друге половине 1673 године.

О оном што је даље било ево шта прича исти Бетлем: — Ћесарски ресиденат дозна једнога дана за Ђорђеве тајне везе с угарским добеглицама, те затражи да се Ђорђе уклони и казни вечитом робијом. Велики везир обећа ћесарском реси-

денту да ће учинити што се захтева, и тим га обећањем умири, али одмах преко свога ћехаје поручи Бранковићу да отиде ћесарову министру и да га ублажи (видећемо како). Ето Бетлем тако прича; у Ђорђевим пак штампаним казивањима нема истина ни речи о томе — казивање му је о целом догађају врло кратко, — али нема ни речи која би се овом противила. Главно међу тим долази после.

Ђорђе је, дакле, по упутству везирову отишао Киндзбергу. Требало је «да многим грдњама оцрни — пише Бетлем — оне угарске прогнанике с којима се дружио па ишао на порту, и да да̑ уверење да се никад више неће мешати у њихове послове». Како је Ђорђе то сад извршио? — Руварац, јамачно по Бетлему, пише: «извршио је што му је наложено quam subtilissime, то јест грдио је како је боље умео, и проклињао пред ћесарским резидентом угарске незадовољнике и добеглице, те обећао и дао реч резиденту: да се никад више у те послове неће мешати». Ђорђе, који ништа не казује којим је начином ступио у везу с Киндзбергом, вели просто да је овоме открио заверу и махинације завереничке и да је о том добио од њега писмену сведоџбу. Руварац ово одбија као лаж, а ја мислим да у томе греши: можда Ђорђе и лаже али можда и истину прича! Шта је њему сметало, кад се једном нашао насамо с Киндзбергом, да баци у запећак упутства везирова и интересе завереничке и султанске и да се побрине само о себи? Место грдње и лажи, што је природније него да човек, какав је он био и како је онда време било, изда Киндзбергу целу заверу до ситница (па можда као они Драшкови млетачки шпијун «и попридај штогод и поглади»)?! Киндзберг је без сумње знао нешто, мало или много, о завери; али није могао знати целу истину (а, разуме се, ни онај евентуални plus преко истине), и Ђорђе је ту могао учинити лепих услуга. Да ли је он на основу тога могао рећи да је он «открио» заверу — не знам; а нећу ићи тако далеко па изнети претпоставку да је сам Ђорђе још могао добацити Киндзбергу прве гласе о завери па удесити с њим заједно целу осталу игру. Свакојако права истина о томе што је било између Киндзберга и Ђорђа могла је бити позната само њима и онима које су они у то посветили, а за остали је свет вредела игра Бранковићева по везирову упут-

ству. Ту је игру и Бетлем могао примити за готово, па је испричати у својој историји Ердеља, те је то своје причање завршио да се љутња ресидентова разбила кад је чуо ону изјаву коју му је Ђурађ дао по налогу великога везира.

Тако ја мислим о свему томе; али би питање могло до бити праве светлости од онога уверења које је Ђорђе добио од Киндзберга. Ну тога уверења нема. Ђорђе је 1691 године писао Леополду да је пре три године (1688), кад је био у Бечу, ту сведоџбу показао и продуковао у једној министарској конференцији, па да му није враћена. Да ли да се то верује Ђорђу, и како је гласило то уверење? Можда ће на све ово дефинитивно одговорити савесно проучавање царских архива, разуме се кад једном постану приступне научницима.

3.

Ствари су се у Угарској после 1673 године тако заплетале, да су Леополдова насиља догрдила земљи, те је 1676 великаш Емерих Текелија почео буну на краља. Буна успеваше, властела листом пристајаху уз Текелију, док их Леополд вештом политиком попуштања и уступака не одвоји већину и не придоби за себе (1681). Тада се Текелија обрати за помоћ султану Мехмеду IV (1648—1687), нудећи му признање његове врховне власти над Угарском. И ако још не беху истекле двадесет година мира уговореног у Вашвару, султан прими позив, и борба се отпоче (1682).

Велики везир Кара-Мустафа пређе границу. Први окршаји испадоше срећно по правоверне, и то наведе Кара-Мустафу, тога злог генија Отоманског Царства, да преко свих савета и Текелије и пограничних и других паша пође на Беч.

То запрепасти Леополда и целу католичку Јевропу. Папа се сав заложи за ћесара. Свуда се тражаху савезници и ако с мало успеха. На послетку се ипак нешто уради, те се спремаше помоћ из разних немачких земаља, а најзнатније беше што се склопи савез с пољским краљем Јованом Собјеским. У таким се приликама — док се велики везир са преко 150.000 војника примицао Бечу — обновише старе везе између Леополдових власти и Ђорђа Бранковића. Ђорђе управ допре до двора.

Он је, пре ових догађаја, био 1680 године оставио Ердељ ради неких интрига, не осећајући се ту безбедан, те је прешао у Влашку војводи Шербану Кантакузину, који се поносио као потомак даровитога државника и, неко време, цара грчкога Јована Кантакузина (1342 – 1354).

Али сад Ђорђе не стоји према ћесарској влади као смеран и услужан пријатељ већ прилази двору као крупна личност. Он се јави као потомак старе српске династије деспотске коју данас историја по њему назива бранковићском. То је била проста превара Стара деспотска породица Бранковића угасила се 1502 године смрћу последњега унука Ђурђа Смедеревца — Јована, титуларнога деспота српскога у Угарској, пошто се старији брат Јованов, владика Максим, раније био одрекао овога света. И Јован и Максим били су синови средњега Ђорђева сина Стевана. Најмлађи Ђурђев и Јеринин син Лазар није ни имао мушке деце, а тако ни најстарији Гргур, већ само ванбрачнога сина Вука «Змаја Огњенога». Али је наш Ђорђе удесио и измислио Гргуру поред Вука још два сина, и једнога од њих — Лазара — огласио за свога претка. Тако се од једном затекао наследником права старе српске и владалачке лозе Бранковића.

Али му ни то није било доста, него као што је после Гргура Ђурђевића измислио Лазара и остале, тако је Гргуру и његову деду косовском Вуку Бранковићу измислио и неке претке. Од Вукових се предака ни сад не може знати нико старији од деда му Младена; истина неки летописци везују Младена за Вукана Немањића; али Ђорђе не погледа на Немањиће већ оде и даље. Тако се пружи до некога Вука Бранковића Подгорчанина, који је још од римскога цара Карла Великога (зацарио се на Божић 800 године) био «украшен називом кнеза светога римскога царства». Тај Вук Бранковић Подгоричанин имао је тада земље које је држао као дедовину и за тим оставио својим наследницима, осталим Бранковићима. Па ни ту не стаде Ђорђе са извођењем своје лозе него подгоричке Бранковиће доведе из Коренића херцеговачких, где су се Бранковићи били населили у «древна времена», у доба српскога или, како он пише, «славеноготскога» досељења на Балканско Полуострво.

Занимљиво ће бити уставити се на овом подгоричком Вуку Бранковићу и видети како га је управ Ђорђе смислио. — У првој половини XVI века живео је у Млецима познати «војвода» штампар Божидар Вуковић Подгоричанин, знаменит по књигама које је ту са сином својим Виценцом штампао за православне Србе. И тај Божидар Вуковић помиње неке своје претке, а син му Виценцо чисто говори да му род исходи од српских владалаца «почињући од Константина Великога. . па до времена славнога Вука деспота и Бранка Вуковића и Стевана деспота». А на књигама које су штампали има «белег», како су они називали грбове, што је Божидаревим прецима и њему поклонио римско-немачки «велики цар» Карло V (1519—1555). Те књиге Божидареве, са тим грбом на њима, биле су познате и Ђорђу Бранковићу. Једна така књига сад је у самога Руварца, и на њој пише: «од књига Ђорђа Бранковића Подгоричанина.» Ту је може бити прва мена оне доцније метаморфосе Ђорђеве у деспотовића и деспота српскога. Просто: место речи «Коренић.» која је дотле у његовој породици употребљавана поред презимена Бранковић, ставио је «Подгоричанин». Кад је доцније подизао своју целу зграду фалсификаторску, он је место оних предака, о којима говори Божидар *Вуковић* Подгоричанин, ставио — као Божидарева оца? — *Вука* Бранковића Подгоричанина, па тога Вука Бранковића везао *не за «великога цара Карла V»* који је владао у првој половини XVI века *него за цара Карла Великога* крајем VIII и почетком IX века. Види се дакле од којих је елемената био састављен фалсификат или збирка фалсификата, с којим је Ђорђе Бранковић изашао пред двор цара Леополда.

Вредно је видети којим су земљама владали тобож ти Ђорђеви преци! Онај први, Вук Бранковић Подгоричанин, био је последњи господар Херцеговини, Срему и Јенопољу (за ово је последње протумачено доцније не да је јеновски округ него да је обухватало доцнију Влашку, с Банатом, и Бачку). За остале позније Бранковиће изнесено је да су владали, како који, у Босни, Бугарској, Далмацији, Хрватској и свим «илирским» државама па чак и Источним Царством[1]. За Ђурђа Смедеревца

[1] Овај спомен Источнога Царства можда има везе с оним речима Виценца Божидарева о Константину Великом.

изрично још стоји да је, осем што је имао осталу дедовину, био и деспот Илирије и велики војвода Горње и Доње Мисије.

Данас може бити чудно како се смело с оваким лажима изаћи пред дворску канцеларију а још чудније да канцеларија све то прими за готово. Међу тим, дворске су се канцеларије онога и других времена често у оваким случајевима крупно варале, па није чудо што је прошла и Бранковићева лаж, нарочито кад се узме да се имало довољно разлога не загледати много у основаност и законитост његових титула. Срем, Бачка, Влашка, Херцеговина и остале земље, на које је Ђорђе износио своја права осем Хрватске, биле су далеко од Леополдових граница, далеко у унутрашњости Отманске Царевине, да онда, кад је од Кара Мустафе било бранити онај крњадак Угарске па и сам Беч и аустриске наследне владавине, да онда — велим — нико није могао ни сањати да ће оне брзо, за коју годину, моћи доћи у сферу ћесарових интереса, па великим делом и у сферу његове власти. Сва је политика упућивала да се врати зајам за портино истицање и подржавање Текелије и помогне и избаци један претенденат на оне султанове земље. —

Беч дакле прими Ђорђа: прихвати га као потомка старе српске владалачке породице; прихвати га као потомка Вука Бранковића Подгоричанина и потврди му ону вуковску дедовину: Херцеговину, Срем и Јенопоље; потврди му грб тога Вука (управ онај Божидара Вуковића), умножив му га и украсив; сувише Ђорђа са свим његовим мушким наследницима начини угарским бароном са свим баронским правима и повластицама. Повељу је Леополд издао као краљ угарски у Лаксембургу, где се био склонио из Беча, 7 јуна (28 маја) 1683 године[1].)

---

1) У истој повељи дао је Леополд сва права, која и Ђорђу, и Сави брату његову. Али је Сава био умро још 1680 године, па је с тога Руварац у недоумици (7—10). Ја мислим да се то може лако протумачити, ако се узме: да су преговори о овом били много раније почели и да је већ био готов нацрт дипломи, да је у то дошла смрт владичина, и да 1683 године, кад је диплома издана, није у њу ништа дирано, пошто за посао није било ни потребно. А што је ствар, на послетку, свршена и повеља издана баш 1683 године, лако је објаснити: ако је пре штогод и кварило Ђорђу послове, све је то уклонио Кара-Мустафин полазак на Беч. —

Ђорђев је брат Сава, још пре него што се покалуђерио, као протопоп, имао сина Јована, а овај малолетнога, у ово доба, сина Саву.

4.

Велики везир Кара-Мустафа пође и удари на Беч; али грдно прође: буде страховито потучен од пољскога краља Јована Собјеског који заповедаше над својом и над немачком војском (1683). За тим га хришћанска војска потера у Угарску и новим успесима утврди бечку победу. У то се склапаше тако звани Свети Савез, у који ступише, осем Леополда и Собјескога, многи немачки владаоци, Млеци, витезови са Малте и папа, па се из све снаге радило да се у њ увуче и Русија.

Млечићи су ратовали с успехом нешто у нашем приморју а главно у Мореји; Пољаци пак пређоше своју јужну границу. Леополдова немачка војска беше мало застала 1684 године, али после под војводама Карлом Лоренским (Лотрингенским), баварским кнезом бирачем Максимилијаном Манојлом, маргрофом Лујем Баденским и другима, помагана од Срба и Хрвата и једнога дела угарске властеле, настави продирање Подунављем и надбије противника у многим сукобима. Она за три године освоји и очисти од непријатеља скоро целу Угарску и Ердељ савлађујући уједно сваки месни отпор краљу (1685—1688). После пређе и преко угарских граница.

Овим ће начином опет српска земља постати разбојиште хришћанско и турско, и сад ће Срби у тој борби опет примати више учешћа и од једнога другога народа. Сами ће ћесари најбоље ценити значај српскога народа у том погледу те ће настати да га што боље употребе за своју корист.

Али сад у политику и догађаје на средњем и доњем Дунаву улази један са свим нов чинилац са стране — Русија, православна и словенска држава. И као год што је Леополд непрестано радио најпре да је покрене на друштво са Светим Савезом, а за тим на што веће учешће у рату, тако сад на њу баца своје погледе и околина у којој се кретао Ђорђе Бранковић.

Маја или јуна месеца пошао је од овуд у Русију светогорски архимандрит Исаија, носећи три писма руским царевима: једно писмо пређашњега цариградског патријарха Дионисија, другу пећскога патријарха Арсенија III Црнојевића и треће влашкога војводе Шербана.[1]) У тим се писмима подстицаху

[1]) У то су доба на руском престолу била два нејака брата Алексијевића: Иван и Петар (по оном, што је после био, назван Велики), а у њихно је име владала (1682—1689) сестра им Софија.

Руси на акцију против султана те да хришћане у Подунављу и на Балкану заштите од католичкога хабзбуршкога дома, јер их је било забринуло његово држање у крајевима које му је заузимала војска. — Да напоменем како се Руварцу чини да у овом Исаину путовању није све исправно, те као да мисли да су Исаију у ствари послали из Букурешта Дионисије, Шербан и Ђорђе те да је Ђорђе писао оно писмо Арсенијево, разуме се, без његова знања. То Руварац у осталом мање или више инсинуише а не тврди ништа поуздано, а питање је тако, да је вредно било озбиљно га узети преда се. Свакојако за нас је знатно што имамо пред собом несумњив факат да су се Ђорђева околина а с њом, по свој прилици, и он сам још крајем маја 1688 године окренули Русији. Ђорђеви су мотиви за таки корак потпуно јасни: он је био свом душом својом предан православној вери.

(Свршиће се).

Љ. Јовановић

РИМСКИ ПЕСНИК ОМЛАДИНИ РИМСКОЈ
(*на дан свадбе Цезарове*)

Проклета нек је земља која робове рађа,
Која слободом златном не доји чеда своја,
Јалова, пуста земља, којој не ниче цвеће;
А коров расте, бујa, да му се не зна броја.
Теби говорим, чуј ме, поносна омладино,
Зеницо ока мога, надање мојих снова;
Ако си јоште цвеће, напредуј, цвати, мири,
Ал' не мој бити кита весеља Цезарова!...

Је л', да је дично, славно, ходати светла чела,
А гадно, гнусно, к'о црв по праху, калу пусти?!
Целуј десницу свету прогнаних мученика,
Али не целуј никад тирану скута пусти'.
Слободе, шуме своје поносни јелен не да,
Да на се јарам вргне, што глупој стоци гове.
Поносни јелен буди, уздање рода римског;
Не слави када слави тиранин земље ове!...

Свугде на свету има робова, ниских, подлих,
И биће, веруј, свагда, Цезара док год има.
Нек сви по праху гмижу, под облак ти се вини,
Слободи буди штит, мач њеним злотворима.
Не дај се!.. Улизица ако тирану треба,
Ено очева твојих, нек лижу, што он пљује,
Ти балчак стегни мачу, па болом сузу проли.
Нек Цезар славу слави, нек тиран пир пирује.

Учиниш друкче, — ниси Касијев, Брутов пород,
Већем копилад гадна, Хелота изрод клети,
Ропкиња т' била мајка, дојкиња подводница,
Будућност нек ти буде: у ропству, сраму мрети.
Ено му чанколиза, гладница сенатора,
Кад чанке лизат' знају, славопој нек му поју,
Ти се сећањем вини у доба она славна:
Не слави, када слави тиранин свадбу своју!..

На пољу филиписком јуначка крв се пуши,
Јунаци славно пали ту вечно снују снове,
Место камен-спомена слава им чува гробе,
И скамењено срце несретне земље ове.
Ако лавора имаш, да њим увенчаш славу,
Гробов'ма пођи њиним, где свете труну кости,
Топлом их сузом прели, овенчај лавор-лишћем..
Нек слави тиран Цезар, ти памти, па не прости!.

У Панчеву, 11.—VIII 1896.

Препевао
П. Р. Ипанов

ПРВИ КОРАЦИ

РОМАН

К. М. СТАЊУКОВИЋА

ГЛАВА I

Журно изиђе из вагона треће класе један сањив, црномањаст, неспретан младић, с малом свиластом брадицом, у неугледном сигавом капуту, и, шкиљећи великим сјајним црним очима, застаде за часак радознало се обзирући унаоколо, па одлучно пође у гомилу путника̂ што су дошли заједно с њим у Петроград, јутарњим московским возом, у августу 188* године.

И по оделу и понашању, и по мало унезвереном му изгледу видело се да је паланчанин. Био је средњега раста, плећат, темељан, доста леп, и са својим изношеним «сомбрером» (летњим шеширом), испод кога се указиваху праменови бујне црне косе, веома је личио на Талијанца, и ако у броју својих предака не имађаше ни једног Талијанца и бејаше чистокрвног руског порекла.

Звао се Павле Стрепетов.

Младић се лагано кретао у многољудној гомили, и на његовом се широком руменом лицу, пуном здраве свежине ране младости, огледаше осећање радости и збуњености. Био је и весео и није, што се већ налази у Петрограду, камо је тежио, пун нада̂ како ће удесити своју будућност. И док му се очи машинално заустављаху на леђима и потиљцима људи који се тискаху пред њим, у глави су му непрестано промицале оне исте мисли, које га ни тренутка не остављаху за све време дугога путовања из Самаре, одакле су, управо пре десет дана, мајка старица и сестре шипарице испраћале свога драгог Пају

са сузама и с надама да ће их Паја брзо обрадовати гласом да је добио место.

...«Разуме се да ће добити место Где ће га и тражити, ако не у Петрограду? А захтеви су његови смерни, снови не заносни. Има, хвала Богу, диплому, у прошлости нема никаквих «историја» — и још уз то препоручна писма!»...

И Стрепетов је пипао побочни џеп, јесу ли му ту те драгоцености.

..«Та ваљда и писма штогод вреде! Одмах ће видети да он није којеко. И најпосле, та тетка Валентина Марковна! У случају крајње невоље могу се и њој — обратити и она да поради...»

Јамачно под утицајем таквих утешних мисли младић чак убрза кораке и одважно се протураше напред, чисто једва чекајући да што пре покаже Петрограду своја препоручна писма, заједно са својом личношћу, препуном добрих намера да уложи гдегод своју снагу и себи извојује комад хлеба.

Стрепетов је већ готово био на вратима, где се публика и сувише гурала, кад на један пут застаде, узбезекнут, или као да му је пала на ум нека изненадна мисао, или као да је изгубио новчаник. Не обраћајући готово никакву пажњу на гурање, он окрете главу и стаде очима тражити некога у гомили која наваљиваше састраг.

— Нашли сте место за проматрање, већ нема! Та пролазите на коју страну, господине! — проговори му над самим ухом некакав постарији господин оним задоричким, раздражљивим тоном, каквим умеју говорити Петрограђани, особито чиновници.

«Господин» се оног часа уклони у страну, и у мало што не обори на земљу малену, дебељушну старицу с великом китом цвећа у једној и кудравим лепо обученим псетанцем у другој руци. Добивши, и покрај најсавесније му молбе за опроштај, оно мрзовољно старачко: «Сметењаче!», Стрепетов се, најпосле, извуче из гомиле и, поруменевши и сав збуњен, трудећи се да се ипак покаже врло равнодушан, испружи напред главу, загледајући у пролазне путнике.

На једанпут се радостан осмех разли као широки талас по његову лицу, засија нечим детињским у очима, и он доброћудно развуче уста, откривајући ред зубâ блиставе белине. И

у том тренутку младић гласно, и сувише гласно за уљудни Петроград, повика, машући капом у гомилу:

— Рима Михајловна! Рима Михајловна!

Један висок, мршав, гиздави младић, у пругастом дугих крила капуту, налик на домаћу хаљину, с многим пелеринама, који туда пролажаше -- готово се уплаши од овога неочекиваног клика. Он одмери Стрепетова брзим подсмешљивим погледом кроз монокл, осмехну се и доста гласно проговори, обраћајући се своме сапутнику:

— Гласита света провинција Јамачно нови певац. Тенор di forza!

«Провинција,» која и не сањаше да ступи у «певце,» и ако плану за часак, ипак не обрати пажњу на тај подсмех, журећи се на сусрет младој жени, лепа стаса и средњега раста, која одмереним грациозним ходом и држањем, мало зачуђена и збуњена, иђаше к младићу.

«Узнемирен и хитајући,» Стрепетов се поче правдати, што се усудио тако непристојно да викне Риму Михајловну. Али он, вели, није знао другог излаза, а да се не покаже грубијан у њеним очима. Они су заједно путовали десет дана; и она се тако пријатељски понашала с њим, познавши се на пароброду; тако је с вољом одговарала на његова бескрајна распитивања о Петрограду, а он јој чак није ни рекао хвала, није се ни опростио с њом. Шта је могла она помислити о њему? А то се десило с тога, што је он преспавао долазак у Петроград, искочио из вагона као луд и....

— Та не правдајте се. Та ја ништа нисам помислила! — заустави Стрепетова Рима Михајловна, гледајући с нехотичним осмејком на овога наивног степног сина, коме је пало на памет да излива осећаје признања на станичном перону.

Али у својству «свете провинције,» Стрепетов и не узе на ум, да се његова путна друга жури, и не даде се од једанпут зауставити у својим изливима. Њему се десило први пут у животу да се позна с петроградском слушатељком медицинских курсова, која довршиваше учење. Занесен њеном простотом и смерношћу, дирнут брижљивошћу, с којом се ова девојка, и сама уморна, трудила на пароброду око болеснога детета једне путнице на палуби, Стрепетов се прожео одушев-

љеном поштом према девојци, старајући се да јој укаже сваку услугу, те је сада мислио да му је «света дужност" још једном засведочити да он није грубијан, као што би морала помислити Рима Михајловна, па је после тога узвикнуо, нешто мало умеривши, ради публике, свој звучни тенор di forza:

— Од свег срца вам желим да постанете знаменит доктор, да будете срећна, здрава, весела... једном речју, све, свако добро! — с искреним осећањем додаде Стрепетов, не знајући шта још да пожели, али очевидно готов да пожели Рими Михајлевној чак и круну, само ако би се њој и то прохтело.

Рима се Михајловна и прилично збунила од тако ватрених жеља свога путнога друга.

— Хвала, хвала вам! — журно је она одговарала тихим, необично меким, гласом с контр-алтовим нотама — И вама желим успеха у Питеру! Здравља, као што се види, није потребно желети Вам! Имате га довољно! — љупко се она осмехну, пружајући му своју малену руку у шведској рукавици. Него, хајдмоте!

И тако пођоше заједно к изласку. Путем Стрепетов запита:

— А Вас није нико дочекао? Ви сте се, чини ми се, надали некоме, Рима Михајловна?

При овом изненадном питању Рима се Михајловна trже, мало поцрвене, и усница јој, покривена ситним маљама, грчевито уздрхта.

— Јамачно је мој телеграм задоцнио! — једва изусти она то неколико речи, сагибљући своју малену, лепо усађену главу.

— Та ви сте га још јуче послали! — продужаваше Стрепетов, не опазивши узнемиреност Риме Михајловне.

— Па шта је с тим? Опет је могао задоцнити! — нетрпељиво рече девојка убрзавајући кораке.

Младић се сети да ућути.

Они уђоше у велики трем на изласку са железнице и помешаше се с гомилом.

Тамо, при сачекивању пртљага, бејаше обична врева и комешање.

Сваког часа чујаху се нестрпљива довикивања, журни, испрекидани усклици, час љутити, час уплашени, од свих ових

узнемирених путника, особито дама̑ што се безразложно гураху и трчаху као на какав пожар.

Вешто врдајући кроз гомилу и молећи свет око себе да се чува, промицаху тамо и тамо здепасти носачи с великим кожним торбама и путним ковчезима на својим јаким плећима, а стављени у параду гостионичарски вратари, галантно скидајући своје капе, извикиваху, готово уз уши пролазницима, имена својих гостионица, хвалећи њихове угодности.

Путника је с овим возом дошло врло много. Особито је било много отаца и мамица са својим шипарцима, за тим младића̑ и госпођица̑ што се стицаху у престоницу у време пријамних испита. Сва ова, из разних кутова Русије нагрнула, млада, бучна публика, румених и свежих образа, који се оштро издвајаху из гомиле изнурених бледозелених петроградских лица, дошла у Петроград, пуна лепих нада: пробити се кроз узана врата разних научних храмова, — гледала је ведро и весело, још не слутећи ни потоњих несрећа и разочарања због какве «тројке,» нити брзога губитка свеже боје свога лица, свога здравља, па и саме наде, да ће се кадгод дохватити вишег образовања и парчета хлеба...

На овом маленом простору случајнога зборишта живот се показиваше у својим обичним чудноватим контрастима, не обраћајући на се ничију особиту пажњу Овде сцена радосног састанка младога мужа и жене, весеље, осмејци и смех, а одмах до ње — тужна лица, велика жалост и црнина, скривени јади и тихе сузе при састанку. Неизбежна на станици честита старица, која тек што је изгубила путничку торбу с новцима и која, ван себе од ужаса, очајно јури на све стране, чудећи се како је цео свет равнодушан према њеној несрећи, — била је наравно и овде, допуњујући обичну слику, исто као ето и онај беспримерно дебели и незграпни трговчина с обликом залуталог «медведа,» који је изненада запао у гомилу, па, збуњено се обзирући својим тупим погледом, још једном се праштa сналицканом, шареном, вртуњавом дамом у годинама, својом случајном познаницом између Петрограда и Москве, која је забављала богатога сибирског медведа у самоћи засебнога купеа.

Ова разнолика гомила љути се граји и тиска се. У многих се на лицу види забринутост, нестрпљивост и онај израз безузрочне тупе уплашености, који обично бива на физиономијама Русâ на свима јавним местима и на свима зборовима.

Рима Михајловна посла носача за свој пртљаг, а сама приђе прозору. Сетна стајаше она усред ове вреве, немирно погледајући час по час у гомилу, баш као да очекује некога.

Цела њена мала, пластична фигура дисаше красотом и снебивљивом простотом женскиња које не држи много на себе. Њено мршаво, нешто уморено лице с густим црним обрвама, лепим носом и танко оцртаним линијама усницâ и подбратка, није одмах упадало у очи, али, што би човек више у њега загледао, тим би му се милија и привлачнија показивала његова лепота. Нешто оштро-девичанско, самоодречно и кротко, што вас подсећа на лица калуђеричка, како су их сликали стари уметници, било је у меким, лепим цртама ове девојке и особито у изразу њених великих кадифених црних очију, полузатворених дугим, густим трепавицама. Тешко је било по спољашности одредити колико јој је година: могло је бити и двадесет и пет, могло је бити и много више.

И у њеном је оделу било нешто манастирско, оштро, али у исто време и пуно укуса и господствене простоте. До врха закопчани капут затворене боје чврсто је обухватао њен гипки, нежни струк; црна кашмирска сукња не покриваше до земље мале јој ноге у ципелицама с двојном потплатом; бела као снег свилена марама замотаваше јој врат, а округли шешир од црне сламе, с црном траком унаоколо, покриваше јој црну косу, која је, судећи по тешким дебелим плетеницама, завијеним у гужву остраг, морала бити врло бујна.

— А што ви не наимате собу? рече Рима Михајловна, опазивши по други пут крај себе Стрепетова, који плашљиво гледаше у многобројне представнике намештених соба, који стајаху близу њих и који, управо као пси, налетаху на путнике узносећи хвалом своје угодне, изврсне и јевтине «нумере.»

— Та не знам, управо, коме од тих разбојника да предам у руке своју судбину!

— Све једно је. За сада одседните где било, па доцније потражите собу од закупаца, као што сам вам говорила. А ваш пртљаг?

— Још нисам узео.

— Па узмите. У тој дворници издају. Ево и мога ковчега! — обрадова се Рима Михајловна, опазивши носача. — Још једном с Богом, Павле Сергијевићу!

— Ваљда неће ово бити и крај нашем познанству, Рима Михајловна? — изненада узвикну младић.

И не сачекавши одговор, додаде:

— Опростите мојој наметљивости, допустите да Вас како год походим. Могу ли? Та ја овде немам никога познатог! — додаде он, као да оправда своју молбу.

Рима се Михајловна за тренутак колебала. Али, погледавши на збуњено лице Стрепетова, који се, рекао би човек, сам уплашио од своје храбрости, журно проговори:

— Изволʼте, изволʼте молим вас. Али вас одмах морам опоменути, да ћу зимус полагати испите, те ћу бити у великом послу! — озбиљно и уверљиво додаде девојка.

— О, ја вам нећу сметати! — узвикну младић, очевидно обрадован тим одговором. Ја ћу се који пут к вама свратити на четврт часа, само на четврт часа, ако допустите. А ако паднем у невреме, ви само заустите: «Стрепетове, ишчезните!» — и ја ћу ишчезнути.

Рима се Михајловна нехотице осмехну, слушајући ове речи и гледајући ово, пуно живота и радости, умиљато лице, од кога ићаше свеж задах неистрошених сила и некога наивног одушевљења поверљиве душе, пуне надања и среће жедне. Она каза Стрепетову своју адресу, додавши да је недељом у вече слободна.

И Стрепетов одушевљено захвали, као да му је учињена највећа услуга.

ГЛАВА II.

— А ја вас свуда тражим, Рима Михајловна! — са свим изненада зачу се око њих глас мекога, нежног баритона, и висок, темељан, угледне спољашности господин, преко триде-

сет година, гладак, чист и свеж као и беспрекорно му летње одело, другарски пружи руку девојци.

Узгред погледа овлаш младића који одлажаше, па настави:

— У мало што нисам, хвала буди кочијашу, задоцнио Возио ме да Бог сачува. Па како сте се Ви поправили, Рима Михајловна! Управо сте процветали! Кумис вас је оживио! — говораше он истим меким, љубазним тоном, загледајући с осмејком девојци у лице и лагано испуштајући уздрхталу јој руку. — Дајте ми ваше наоружање! — И он узе из руку Риминих путничку торбицу и штит. — Ковчег, један? А који је, пријатељу, твој број? — окрете се носачу. — Деветнаести? Врло добро! Па, како сте проводили време у степи? Капали над књигом и тамо? — настављаше, смешкајући се љубазно. — А. Вењецка није могла доћи на станицу. Јуче сам јој показивао ваш телеграм. Данас имају у болници операцију, и она, разуме се, није могла одрећи се таквог задовољства.

Првих тренутака Рима Михајловна, чињаше се, није ни слушала шта јој се говори, о чем је питају. Мало збуњена, гледаше она на овога господина дугим, неодступним погледом, и светла боја лагано јој обливаше образе, а велике се очи разгореваху блеском среће.

Забуна трајаше неколико секунада. Она се на једанпут савлада, подиже очи и пожури се одговарати на питања.

«Осећа се врло добро, кумис ју је поправио; радила је мало, више је читала,» — говорила је Рима Михајловна, чинило се, мирно, али је негде далеко у прсима треитала струница, која издаваше душевну узбуђеност.

Стрепетов, стојећи на страни, беше нехотичан сведок овог састанка, и њега задиви промена на Рими Михајловној. Такву је он није видео. Она се тако рећи сва променила: подмладила се, олепшала, оживела. И тек сад, први пут, наш младић опази да његова сапутница није ружна и ни најмање стара девојка, како је она о себи говорила и каква се испрва учинила Стрепетову.

«Она је заиста лепа!» — понављаше у памети младић, наслађујући се Риме Михајловне.

Чак му дође криво, што овај намирисани, господствени блондин, с бледо-риђом, лепо однегованом брадом и плавим

очима, очевидно, није био обрадован састанком онако, како се беше обрадовала Рима Михајловна. Њему се чињаше да у погледу овога блондина, меком и љубазном, није било ни најмањег знака радосне среће, којим би обузета цела природа девојчина првог тренутка виђења.

«И на кочијаша се жалио. И број није заборавио да запита у носача! Колика присебност!» — помисли, не знам зашто, Стрепетов и даде у мислима оцену, нимало повољну за блондина, трудећи се да му припише све рђаве особине.

«Ето коме је она слала телеграм и кога је она тако очекивала! А он у мало што није одоцнио!“ — помисли наш младић, који се сам уместо девојке осећаше увређен и коме се баш ни мало не свиђаше лепи блондин.

Он се окрете, да би још једном погледао на њих. Али њих већ није било.

«Необична девојка!» — усхићено прошапта младић, осећајући се сада још усамљенији у овој бучној гомили — и записа њену адресу у свој бележник.

ГЛАВА III.

— Вама треба соба, господине?

С овим речима, изговореним готово шапатом, обрати се Стрепетову омален, белих бркова старчић у летњем оделу од сегелтуха, подижући два прста к штиту од качкете, на којој се светљаше плочица од меди с натписом: «Намештене собе за издавање.»

Тајанствена изгледа, чисто као да хоће необично знатну тајну да достави, овај старчић, који глатко обријаним лицем и целим држањем подсећаше на некадашњег лакеја, дресираног у престоници, настави истим поверљивим гласом:

— Могу вам препоручити господине, код себе дивну собицу... Ја сам издајем. . Долазим лично, да причекам путнике... Игнат Никитић Лукачев! — приказа се, наново салутирајући и разгледајући малим живахним очицама Стрепетова и његов ручни пртљаг, као човек врло искусан оцењивач и људи и њихова имања.

И, не сачекавши пристанак, он већ пружи руку за путну торбу.

— А где су ваше собе?

— Моје собе? — понови он питање тоном чуђења, како да не знају његове собе! — Каменом да се добаците, на Линговци, близу Невскога... Не знате? Први пут сте у нашој престоници?

— Први пут.

Овај одговор, очевидно, учини врло пријатан утисак на господина Лукачева, и он с већом оживљеношћу продужи:

— Онда ћу вам рећи, господине, мој стан је, да не слажем, ето на сто корачаја од станице, одмах иза моста. Кочијаш — као за појасом! А место је дивно, славно место... Невски — да га руком дохватиш! Трамвај, куд вам срце зажели!..., Молим за торбу?...

— Ваше су собе, можда, скупе, а ја бих да ми је појевтиније — још се не одлучиваше Стрепетов заплашен причама о скупоћи у престоници.

— Зашто скупе?... Скупих соба, знате, ја и не држим, јер је мој гарни, право да кажем, фамилијаран, више за скромна и образована путника, а не, да речете, за какве капиталисте. Седамдесет и пет копејака дневно, са самоваром, а ако желите месечно, онда ћемо се погодити врло лако... Имам ванредну собицу за вас, господине!

И узевши из руку Стрепетовљевих путну торбу, Ипат Никитић продужи ићи.

— А пртљаг? Ја имам још и ковчег!

— Имате? — пријатно се зачуди старац. — А ја сам, опростите, мислио... Многи путници, дешава се, долазе и без ковчега, угодније... Пртљаг, долази доцније... Али кад у исто време, онда је, разуме се, и боље. Молим за рецепис.. Ја ћу за час.. Ја имам носача познатог, он ће нам за пола рубље пренети какав хоћете ковчег! — тајанствено говораше Ипат Никитић.—А кочијаш вам не би узео од рубље ни паре ниже. Не знате ви какав је овде свет. Хоће да очерупају човека са стране! — с негодовањем додаде старац, резонујући да њему остане динар у џепу. — Код нас у Петрограду, господине, треба о свему водити рачун!

Кроз неколико минута врати се Ипат Никитић, с носачем, и сва тројица изиђоше из станице.

Петроград дочека новога госта свога љубазно: топлим сунчаним јутром августовским. Оно је весело блистало на кубету знамења, светлуцало на прозорима, обасјавало блеском тржиште, оживљено пролазом фијакера и трамваја и гомилом сељака и жена што дођоше с возом, и управо је одговарало ведром и радосном расположењу које обузе младића кад угледа престоницу.

Међу тим је радознали Ипат Никитић распитивао Стрепетова: је ли дошао на дуже време, ради учења или онако, по свом послу; и кад сазнаде да је младић дошао да тражи место, он рече:

— Моје су собе, господине, што се тиче места, срећне.... Ту скоро се један мајор из Смоленска дивно помогао: живео је, вели, у гостионици, и никако да му испадне место, а од нас, вели, одмах се нашло... Већ трећег дана је отишао у Ташкент... А ви, господине, јесте ли из далека?

— Из Самаре.

— Имате сродника овде? — настављаше питање Ипат Никитић.

— Имам једну тетку...

— То је добро и ако је тетица, опет је рођена крв, нећете бити сами. А има их који зађу без игде икога... Погледаш, а он од досаде хуче и расипа новце по крчмама и по позориштима.

Они пређоше мост на Лиговци и скренуше на лево, обалом; брзо дођоше до једне мале нахерене дрвене куће на два спрата, која се чињаше врло сићушна и бедна међу двема лепим огромним кућама, које као да хоће да је удаве.

— Овде!

Када се попеше на трем другога спрата, и Стрепетов, идући за Ипатом Никитићем, уђе на једна прљава врата и нађе се у узаном, полумрачном ходнику, њега од једанпут обузе онај тешки, прокисли задах, који чини специфичну одлику јевтиних намештених соба.

— Али, овај задах! — помену млади човек, застајући неодлучно.

— Немојте се узнемиривати, господине... То као да је са улице, иначе је ваздух у нас чист! — утишаваше га старац, и похита да уведе уљовљенога госта у једну собу на крају ходника.

— Зар није одиста прекрасна собица, господине? — усхићено кликну Ипат Никитић, бришући уз пут дебели слој прашине са стола искривљених ногу и отварајући прозор.

«Прекрасна собица» била је у истини мајушна, прљава изба с једним прозором који гледа у двориште, са жалосним намештајем разнога калибра који је, очевидно, овамо доспео из апраксинских јазбина (телалница).

На Стрепетова, који никада није живео у намештеним собама и који је био навикнут на породичне угодности, ова мрачна, плесњива кочина учини врло непријатан утисак. Опазивши то, господин Лукачев предложи другу собу — «прави салон,» који се не може дати никако испод рубље за дан, али Стрепетов одби понуду.

Међу тим Ипат Никитић гледаше на сваки начин да задобије госта, трудећи се да га очара својом предусретљивошћу. Поможе носачу да унесу «ковчежић,» даде савет где би „пристојније“ било наместити га, загледа има ли воде у умиваонику, потапка руком по душеку, убијеном као тврда јуфка, проговоривши: «чиста вуна!» — понуди га, ако треба, да заповеди за чај или кафу и узгред препоручи своје ручкове.

— За тридесет копејака дајем ручак с три јела, и по души могу рећи да је код мене храна изврсна, није то као у овдешњим гостионицама, где Вас огуле и даду Вам, да опрости Ваш образ, црклу мачку са сосом «томат» (од црвених патлиџана). Мој завод није за то, да обмањује човека.. Ја, господине, волим поштено... Котлет је... котлетом! И усуђујем се да вам отворено кажем: много ћете новаца сачувати у свом портуфељу, ако најмите собу месечно и с ручком. Ја бих вам дао врло јевтино...

— „Уверљиво, скоте, уверљиво певаш!“ — зачу се на једанпут иза суседних врата нечији промукао глас, праћен јаким веселим церекањем од кога се и други мора насмејати.

Ипат Никитић немирно смагну раменима и, подигавши глас, предложи Стрепетову да се одмах донесе самоварчић, кад онај исти глас из суседне собе настави:

— Ах, Ипате, Ипате, практички философе Ипате! Затисни своју чесму речитости и не лажи као матора кљусина!... Несрећни путниче, који си запао у ову кућу, пуну стеница,— ко си да си, — не веруј његовим котлетима, ако не желиш добити катар у желуцу!... Амин!

И на ново се разлеже смех да ти уши заглуну, за тим зашљепкаше папуче, и за тренутак све умуче.

У одговор на упитни, с осмехом, поглед Стрепетовљев, збуњени Ипат Никитић проговори тајанственим шапатом, прекорно машући главом:

— Страда од пића!... Ништа се, молим Вас, не узнемирујте... Он станује у другој соби... па пијан залутао у суседну; ја ћу врата закључати. А, да видите, образован господин, из добре куће, и до каквог је степена, може се рећи, дошао... Само је он миран, врло миран господин.. иначе га ја не бих држао, јер је мој гарни, тако рећи, фамилијаран. Господин Галанин готово ништа и не једе — какво једење код такве нпске слабости? дај му да прождваће један двопек, и то му је све, а он — катар! А да му откажем — опет ме жао. Година дана како живи код нас... И добар је господин; само кад се почне та његова болест, одмах развеже тобоже о котлетима[1]... Шаљивчина је. А да нема те несрећне слабости, пошао би сасвим други, тако рећи, начин живота.. Какво би место могао добити! Образовање — првог реда, другови му све на великим местима, многи у ђенералским чиновима... Неки, који га се не стиде, и походе га орећ)е, а један плаћа за њ... С тога Ви, господине, немојте се, молим вас, узнемиривати... Останите који дан код нас, огледајте наше ручкове, па ћете видети: катар или не.

Стрепетов обећа да ће промислити.

— Да, да, промислите, а ја ћу Вам, господине, и собицу дати повећу, и намештај ћу бољи ставити, и ако иначе треба што друго, увек могу послужити! — подвуче своје речи Ипат Никитић, намигнувши оком. — Ја познајем Петроград врло добро, где и како млад човек себи да прибави задовољства, а да буде пристојно и не скупо... А за тим допустите да Вас узнемирим што се тиче Вашега документа... Сада се на то, могу рећи, пази врло оштро....

[1]) *Котлетима* се у Петрограду зову „шницле“ од исецканог меса. Прев.

Добивши пасош и пожелевши Стрепетову пријатно насеље, Ипат Никитић изиђе, не са свим уверен: да ли је госта победио својом речитошћу.

«И тај се пијаница морао батргати по собама!»

ГЛАВА IV.

Закључавши врата празне суседне собе, Ипат се Никитић тихо упути у кујну. Уђе тамо чисто крадом, бојажљиво погледајући у своју домаћицу, која стајаше уз огњиште пред проврелим лонцем за кафу, високу, дебелу, још средовечну жену, у испрљаној цицаној хаљини, која обапињаше њене облике поштовања достојних размера. Њено развучено бело-жуто лице с пегама показиваше још трагове некадашње лепоте. Она је била, у најмању руку, за петнаест година млађа од свога мужа и чињаше се управо грдосија пред малим и слабачким Ипатом Никитићем.

— Кога си довео? — осорно запита она.

— Једног младог господина. Дошао из Самаре, да тражи место. Има и пртљаг! Рекао бих да ће остати дуго и бити тачан — додаде Ипат Никитић умиљатим гласићем.

— Дуго остати!? — осече се жена, обраћајући се мужу. У њеним се великим, плавим, оштрога сјаја, очима засија најдубље презрење према Ипату Никитићу.

— Дуго остати!? — опет понови она. — Остаће један дан, и пљунуће ти у подлу губицу.

— Али неће пљунути, Ано Ивановна! — обазриво одговори Ипат Никитић, провлачећи се к прозору: први пут је у Петрограду и уопште...

— Шта уопште? — опет се осече жена, прекидајући му реч. — А, шта ти намешташ ту?

— Мало је прост, рекао бих, господин. Наиван као голуб.

— Ти соколе наш! Ах, какав соко, погледајте, молим Вас! — узвикну Ана Ивановна, желећи да га смрви својим погледом. — Видео други шта раде, па смислио човек и он да отвори гарни, а овамо нигде читаве столице нема у кући, све сама гадост. Каква ће ти луда живети у таквим јазбинама! — на-

стављаше она са све јачом злоћом, спремајући се, очевидно, за даље, озбиљније, обрачуне.

Ипат Никитић стајаше крај прозора као кривац, готов да саслуша потоке од грдња само још да Ана Ивановна не дође у свом гневу до жеље и да опаучи који пут Ипата Никитића.

Он је навикао на сличне сцене. Оне су се понављале готово сваки дан, после повратка са станице, особито ако би се Ипат Никитић вратио без путника, не успевши никога да улови својом речитошћу, чија се моћ у великој мери подгревала страхом од жене.

Обично је Ипат Никитић не само трпељиво саслушавао укоре и грдњу, него и издржавао опипљивије поуке своје енергичне половине с философским стоицизмом, у понизном ћутању, привикнут начину поступања Ане Ивановне мало не од првих дана меденог месеца. Од како је ожењен Ипат Никитић нема више од пет година, и премда се женио у старијим годинама, ипак — треба истину рећи — врло лакомислено, занет раскошним облицима негдашње газдарице некога старог адмирала, и не премишљајући о другим њеним особинама.

Најљуће и најжешће погрде падаху на главу Ипата Никитића, а гнев Ане Ивановне још никако да се исцрпе, и Ипат се Никитић већ припремаше на размршајни акорд у облику финалног шамарања, кад се на прагу појави девојчица, лепушкаста плавојка сивих живих очица и прћастог носића, који даваше њеном свежем лицу ватрени израз.

— Мамице! Опет сте узбунили целу кућу! — проговори с прекором девојка.

Чувши овај свежи, звонки гласић, Ана се Ивановна мало збуни и одмах спусти тон, а Ипат Никитић захвално погледа у своју спаситељку.

— Идите, Ипате Никитићу, у собу. Ја ћу Вам одмах донети кафу. Та ви цело јутро ништа нисте узели! — настављаше девојчица.

Ипат је Никитић, разуме се, одмах послуша. Под заштитом своје пасторке он журно изиђе из кујне у собу, у којој му становаху жена и њена кћи, и, оставивши непритворена врата, слушаше како девојка кори своју матер због њенога поступања с Ипатом Никитићем.

— А још туђа крв! — понављаше узбуђени старац, дивећи се у исто време како има у свету људи, који се не боје Ане Ивановне и могу јој се опирати.

ГЛАВА V.

Стрепетов се одлучи да не губи златно време и још истог дана да разда писма. Извади из торбице и пажљиво размести на столу та писма, од којих му је зависила судбина и преписа у бележницу адресе њихове. Читавих пет писама, и у њима пет одличних препорука! И све људма од већег или мањег утицаја! Његовом превасходству Николају Петровићу Чиркову..... Његовом превасходству Вадиму Ћировићу Неустројеву... Његовом високородству Анатолију Викторовићу Кирјакову.... Његовом високоблагородству Ернсту Богдановићу фон-Гринбек...

Само ето овај мали коверат, без икаквих титула, с натписом: «Ивану Николајевићу Поручњеву,» — упућен је лицу без икаквог утицаја — књижевнику. Али ваљда и познанство с књижевником вреди штогод!...

Ова је препоручна писма добила од разних познаника мати Стрепетовљева, опремајући свога љубимца у Петроград. Свакојако је боље с писмима! Само Чиркову, негдашњем другу и пријатељу покојнога јој мужа, написала је сама.

Па није се само у тим писмима показивала брижљивост нежне матере!

Када младић, попивши на брзу руку чај, стаде вадити ствари из ковчега, да узме нови фрак, који је сашио најбољи самарски кројач, ова је брижљивост и љубав говорила о себи у свакој пажљиво намештеној ствари, у сваком малом изненађењу, спремљеном за сина.

И везене џепне мараме, и рубље с крупним монограмима, и папуче, и мала кутија с поштанском хартијом и ковертима, једном речју, готово сваки предмет свака ситница напомињаху Стрепетову рад нежне руке која љуби, и дирљиву, чисто женску, пажљивост која ништа не заборавља.

Од свих ових ствари, које сада у туђини имађаху особито значење и драж, иђаше на њ мио дах роднога гнезда, које је свила женска рука. Нехотице му дође на ум и оно знаме-

нито недавно вече, уочи одласка, када мати, доцкан свршивши спрему ковчега, сетна и ућутана, с нахереном капицом, испод које се виђаху рано оседеле власи, беше села уз отворен прозор и дугим нежним погледом гледаше на сина. Из мале градине допираше миомирни задах, а звезде светлуцаху на небу. Обоје сеђаху ћутке, не налазећи речи̂, трудећи се да сакрију једно од другога тежину растанка. Најпосле, она не издржа. Грчевито притиште кудраву главу синовљу на своје груди ћутке обасипљући је пољупцима и сузама.

Она се труђаше да се насмеши, гутајући сузе, када, откинувши се од сина, проговори: «За тебе је, Пајице, корисно да мало поживиш сам, непрестано си био уз мене. Никада се не раздвајасмо. Поживи, роде, мало без своје мајчице.

— Опет ћемо бити заједно, мамице. Чекај само да добијем место!

У одговор на то она се осмехну својим тихим, кротким осмејком, који обасја њено бледо, болно лице чаробним изразом доброте, и рече:

— Најпре се ти, мој миле, намести, а после што Бог да. Ја сам, у осталом, уверена да ћеш ти брзо добити место. Писма ће помоћи. Највише се надам на Чиркова. Он је волео твога оца и некада је био честит човек. Ако га служба није променила, он ће ти заиста бити на руци. Јави се који пут и Валентини Марковној. Она ми се, признајем, не свиди: сувише мисли о себи и свом богаству — али, немаш куд. И, најпосле, ти јој нећеш правити темена. У осталом, видећеш како ће те тетка примити, и, разуме се, други пут јој нећеш ни отићи, ако дочек буде хладан! — поносно додаде Стрепетова.

— Надам се! — насмеши се син

Она стеже руку синовљу. За тим, поћутавши за тренутак, поче говорити дрхтавим од узбуђења гласом:

— Савета немам потребе да ти дајем. Ти си красан и честит младић, и никада нећеш учинити што ружно. Ја знам тебе. Али ћу те за једно молити... Само се немој љутити, пиле моје...

Пајица живо пољуби руку матери и умиљато се насмеши.

И овај осмех и овај нежни пољубац, рекао би, говораху: „Зар је могућно љутити се на тебе?“

И онда запита:

— Рашта се ти, мамо, узнемирујеш?

— Буди обазрив, рођени, у Петрограду. Чувај се познанстава. Ти већ знаш каква су сада времена?.. Због случајног сусрета, због какве било књиге може човек пропасти ни за шта. Чувај се... причувај мене. Дај ми реч!

Младић је успокоји. Чини му се да он није давао повода за такве бојазни. Они су о том често пута говорили. Та она зна да он не тражи бура; он воли мир и тишину. И, најпосле, зар он не зна да на њему стоје обавезе? Зар није сада његов посао радити како би мајка, која је предала сав свој живот њему и сестрама, могла најпосле одахнути од брига? Доста је она трчала, дајући часове. И без тога је она пореметила здравље.

Тако је говорио узбуђени син. И срећна, поносна сином, мајка утираше сузе које јој се навртаху у очима.

Стрепетов је волео матер до обожавања. Она му је од ранога детињства била старалац, васпитачица, пријатељ, за кога није било никакве тајне. Он је одрастао уз материну сукњу, привикнут миловању, привикнут да воли ту «сукњу.» Тек је као младић схватио шта је учинила ова жена ради своје деце, и усхићеној љубави његовој придружи се пијететно поштовање. Он је себе сматрао за вечнога дужника и чекао само да сврши универзитет, па да скине с ње тешко бреме даљих брига.

А издржати је она морала много, када, после смрти мужевље, оста без икаквих средстава, с троје мале деце. У то тешко време Стрепетова показа такву енергију, какву је чињаше се, тешко било очекивати од некадашње институтке, навикнуте на спокојан, безбрижан живот, под крилом мужевљим, заузете децом и музиком коју је страсно волела.

Она се не збуни, не изгуби присебност под неочекиваним ударом, него храбро дочека борбу животну и не раздаде децу по државним пансионатима, како јој предлагаху сродници. У одговор на сажаљавања и савете, под чијим се нежним речима чујаше бојазан за свој џеп, Стрепетова одговараше да се неће

раздвајати од деце и да ће се постарати сама да их подигне, не рачунајући ни на чију помоћ.

Овај одговор зачуди и обрадова богате рођаке њенога мужа. „Сама? У што се нада ова жена која тако одсечно одбаци предлог, да се деца сместе по заводима?“ Одлучише да је у ње мало сродничких осећања, и да је јамачно после покојника остало новаца — није залуд он дуго времена заузимао велики положај у провинцији, на ком је лако било обогатити се, и заборавише и њу и децу њену.

Стрепетова од једанпут измени свој живот. Продаде сав дотадашњи намештај, коње, кола, све своје драгоцености и скупе хаљине, повуче се у две мале собе у једној удаљеној улици и, на ужас паланачког великог света, објави у месним новинама да даје часове из музике, енглеског и француског језика. Часова на брзо нађе, и сваке се године умножаваху. Радила је, не скрштајући руку, сама се учила, понављајући некадашње ствари, да би обучавала Пајицу, који тек што беше ступио у гимназију, и да би спремала девојчице. Ради ових љубљених створења ова се, још млада, жена одрече личнога живота и без колебања одби руку, после две године, једнога богатог спахије, који јој се иначе свиђао. Да би сву љубав поклонила деци, она претпостави живот испоснице, живот пун брига и лишавања, обезбеђеном и спокојном животу нове удаје, и ношаше тешко бреме с охолим осећањем пожртвовне матере. Сав јој је живот пролазио у досадним ситницама. Рано из јутра требало се цењкати на пијаци, откидајући копејке, дању трчати по кондицијама, и позне вечери, кад деца спаваху у својим чистим, угодним постељицама, преседети крпећи чарапе А узнемирености за време болести кога детета?.. Несане ноћи, проведене код узглавља, и страх дању, кад их је морала остављати на старање дадиљи, а сама, кријући душевну муку, слушати ученичке скале.

Али све ове бриге, све ове животне ситнице не могоше је сломити ни спустити у обичну низину; душа њена оста и даље пријамљива, ум — подобан да се отргне од животне прозе. Поетска жичица страсне свирачице живљаше у њој, она налажаше времена, читањем да освежи ум свој.

Кад Пајица доврши гимназију, они сви пређоше у Казан.

Није залуду мајка онако пажљиво чувала новац, добивен од продаје ствари после мужевље смрти, непрестано гајећи мисао о школовању деце. Тога ће новца бити довољно за школовање, док Пајица и девојке буду учили у Казану, а ни она неће седети скрштених руку, — наћи ће часова и у Казану.

Кад Пајица доврши свеучилиште, Стрепетови се вратише у Самару, на коју се мајка беше навикла. Али је најпосле снага изда, хронична је болест поче неосетно ронити. Није имала педесет година, а чињаше се као права баба.

Али шта то мари? Зато јој је син добио више образовање, и сад је на својим ногама, кћери довршују гимназију, сви су они здрави, чили, добри, ваљани. Уживајући с поносом у изведеним тићима, она је заборављала на своју болест и у себи ликоваше што јој је првенац срећно минуо чеврнтије и спрудове рускога ђачког живота и могао свршити школу. Није залуду она отишла заједно са сином у Казан! Она је и тамо била сину старалац, пажљиво, као оштровидна квочка, склањајући га од опасности младићских заноса, од сумњивих познанстава.

Сад је, хвала Богу, мање бриге. . Оштрина младићских навала прошла је!

Лађа се лагано одвоји од обале, и мајка, сва у сузама, још дуго махаше марамом сину на поласку.

Лађа се већ изгуби, а она још једнако жудно загледаше у растурене праменове дима, и срце јој се тужно стезаше.

«Шта ли ће дати усуд драгом Пајици у првим часовима самосталнога му живота?»

ГЛАВА VI.

Опојен изазваним пријатним успоменама, младић се журно пресвуче, пун храброга уверења да ће по што по то добити место и брзо моћи да успокоји животне заранке своје миле, љубљене матере. Она не може трчати по кондицијама!.. Њој треба да се лечи, да се одмори! Примиће се свакога посла који би само донео зараду, које се човек не мора стидети!

Сијајући младићском одважношћу, чио и леп у свом новом фраку, с пет препоручних писама и педесет рубаља у џепу, Стрепетов је већ био готов да пођe на освајање места, кад неко тихо закуца на вратима.

— Извол'те !

На прагу се указа лепушкасте плаве косе главица домаћинске кћери.

— Опростите ! — проговори она, улазећи у собу, мало збуњена што угледа тако лепога младића. — Ја сам кћи овдешње домаћице... Морам вам казати две речи ! — додаде девојка спуштајући глас и поправљајући прамен светлориђе косе, која јој падаше на чело у малим завојцима.

— Шта заповедате ? — упита Стрепетов, чудећи се овом тајанственом приступу.

— Ви сте странац ?

— Јест.

— Ја сам, видите, нарочито дошла к Вама, да Вам кажем да овде треба бити обазрив ! — настављаше она и даље истим тајанственим шапатом, осврћући се вратима. — Разумете ли ? — значајно удари гласом. — Дакле, узмите то на ум и будите на опрезу... Ко се чува и Бог га чува. И кад будете одлазили од куће, добро затварајте све своје ствари, да се радозналци не би доводили у искушење

Стрепетов зачуђено саслуша овај журни, тајанствени шапат, топло захвали девојци и изусти :

— На срећу ја немам баш ничега, што би требало крити.

— Онда толико боље ! Ја сам се, дакле, узалуд бојала за Вас ! — одговори, поруменевши, девојка.

— Молим Вас, само ником ни речи ! — додаде она и, умиљато климнувши главом, окрете се, да изиђе.

— Опростите, још један часак ! — заустави је Стрепетов. — Кажите ми ко је овде тако радознао, као што велите ?... послуга, што ли ?

— Има ко ! Свакојаки људи овде живе ! — околишећи одговори девојка, очевидно избегавајући да уђе у даље појединости.

— Али зашто сте Ви нашли за потребно да ми скренете пажњу на то ?

Девојка слеже раменима, чисто чудећи се таквом питању.

«И заиста је прави голуб!» — сети се она оцене Ипата Никитића.

— Сад сам баш дознала — Ипат Никитић, мој очух, рекао је, — да сте Ви први пут у Петрограду. Одмах сам и помислила да Ви можда не знате да се у намештеним собама треба чувати. И знате шта још: не правите познанства с једним овдешњим становником.

— Да није с Галанином?

— Ах, шта ви говорите! Он је добар. Не, чувајте се господина Јефратова... Њега сви овде зову поручником. Тако одвратна, дебела људина, па замишља да је леп човек! — с осећањем одвратности додаде она. — А за тим, с Богом!.. Надам се да ће разговор остати међу нама, иначе бих ја добила своје! — смешећи се рече девојка.

Стрепетов даде реч да ником неће казати, и запита како да зове девојку.

— Моје је име ружно, — насмеши се она: — Теона!

— А по оцу?

— Арсењевна... Само мене више сви зову Теничка.

— Још једном велика, срдачна Вам хвала, драга Теона Арсењевна, на Вашој доброј намери! — ватрено изусти Стрепетов и чврсто јој стиште малу руку, љупко гледајући у живе насмејане сиве очице девојчине.

— Немате на чем, немате на чем! — весело одговори Теничка. — Само пазите, — пришапну она, — немојте отићи од нас још данас. Останите дајбуди неколико дана; иначе ће ме бити стид пред Ипатом Никитићем... Он се, јадник, старао да примами госта, а ја госта заплашавам... Ми смо слабога стања! — осмехну се Теничка. — Још једном: с Богом!.. И тако сам се заговорила!

С овим речима Теничка притрча вратима, ослушну за тренутак, брзо отвори врата и, заставши с оне стране прага, гласно запита, с обешењачким осмехом размаженога детета, кад је срећно извршило какву шалу:

— Хоћете ли данас ручати код куће?

— Нећу! — исто тако гласно одговори Стрепетов, нехотице насмехнувши се лукавости Теничкиној.

Она затвори врата, и Стрепетов одмах послуша њен савет, закључа ковчег и изиђе из своје мрачне коморице, мало збуњен првим петроградским изненађењима и дирнут понашањем ове чудновате девојке, која показиваше такву брижљивост према са свим непознату човеку.

«И какво је лице у ње паметно, живо!“ — помисли он.

Кад је пролазио ходником, извири из једне нумере угојено, румено лице с црним залисцима и великим очима.

— Марта!... Самовар! — разлеже се громки, промукао глас.

„Јамачно је то поручник!“ — одлучи Стрепетов, стигавши да загледа у промољену физиономију. «Заиста, одвратна људина!» — нехотице потврди он Теничкину сведоџбу, силазећи низа степенице.

Он изиђе на улицу и стаде се погађати с кочијашем за Васиљевски Острв. Кочијаш обећа за пола рубље да «одвезе господина за тренут ока“ на својем „американском швеђанину“. Јадан «амерички швеђанин» с натмуреним изгледом очајне кљусине, начуљивши уши, слушаше псовке кочијашеве и, као да разуме какав му предстоји даљи крај, без наде махну репом, опазивши да је путник сео на кола.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

———

ШЋЕРИНА КЛЕТВА

— К. Ј. Ербен —

Што те тако туга слама,
Шћери моја?
Што те тако туга слама?
На челу ти беда сама,
Камо осмјех лица твог?

Оштрог сам се ножа такла,
Мати моја!
Оштрог сам се ножа такла,
Ја голуба малог закла'
Испод грла бијелог!

О, то није голуб, није,
Шћери моја!
О, то није голуб, није. —
Што ти сјетно око лије
Ситни суза незнан број?

Заклала сам чедо моје,
Мати моја!
Заклала сам чедо моје,
Сав у крвци огрез'о је
Бјели голуб, цвјетак мој...

Па шта сада чинит' треба,
Шћери моја?
Па шта сада чинит' треба,
Како избјећ' казну неба
И Промисли свети гнев?

Ја ћу наћи цвјетак они,
Мати моја!
Ја ћу наћи цвјетак они
Што са душе грехе гони
И милости шаље згрев.

А ђе лепи цвјетак стоји,
Шћери моја?
А ђе лепи цвјетак стоји
Мелем јада, беда твоји'
И немира срца твог?

На конопцу — тврдој узи,
Мати моја!
На конопцу — тврдој узи
Цвет ћу наћи својој тузи
И праштење греха мог.

Шта остављаш војну твоме,
Шћери моја?
Шта остављаш војну твоме
Што у збору веселоме
С њим проведе млађан век?

Благослов ћу њему дати
Мати моја!
Благослов ћу њему дати:
Целог века нек га прати
Моја суза, бол и лед!...

Шта остављаш мајци, снаго,
Шћери моја?
Шта остављаш мајци, снаго,
Ја те љубљах увек благо,
Вршећ' вољу срца твог!

Твоја љубав — греси моји...
Мати моја!
Твоја љубав — греси моји...
теби Нек на клетва стоји
И крв света чеда мог!...

1895. Алекса Шантић

КАЈ ВАЛЕРИЈЕ КАТУЛ*)

У Риму је било одавно прошло *старо добро доба*, доба врлина, доба морала, простоте, скромности, солидности, доба Сципионâ и Катонâ. *Квирити* постадоше владаоци света; дођоше у додир с Грцима и Оријентом; у *Вечитом Граду* згомилаше силно богатство; Јелиновим потомцима пре више од века и по дадоше приступа у Рим; улице *седмобрежне* вароши беше попрскала крв рођене деце. Граха и Граховаца, Сулинаца и Маријеваца... Ту није, дакле, могла изостати *златна младеж*, коју савременик Салустије овако описује (не сметнимо само с ума, да је писац *Катилинине Завере* приличан песимиста): „...обузе је раскош, лакомост и обест; расипала је, своје мало ценила...; стида ни срама није имала, божанства није сматрала за нешто више од људи; не беше јој ништа свето, све претерано...“ и даље: „...похотљивост, бекријање по крчмицама и друга ружна страст облада: да трбуху угоде, све су на земљи и у мору пробали; легали су пре но што би били сна жељни; нису могли чекати на глад и жеђ, зиму и умор, него су све то на вештачки начин изазивали.“ Зла времена, с таким bon ton-ом.

Животом, који је био у галантним аферама, вину, беспослености и стиховима (јер је то било и доба маније свакп да пева), припадала је овом слоју друштвеном и групица једна од десетак младих људи. Али колико више разлике! Махом земљаци, Транспаданци, духовити људи, талентирани песници или песници и беседници, песници и прозаици, чисте и поштене душе, безбрижне природе, вреле, бујне крви, срца пуна љубави према пријатељима, драгој и свему ваљаном, још пунија хумора или отрова према претенциозним дилетантима, силничким славољубивим

*) Кад је ова популарна скица била готова, дознам од свог поштованог професора г. д-ра Ј. Туромана, да је о Катулу писао и загреб. проф. Фрањо Мајкснер у Вијенцу. Прелиставајући разне године овога листа нађем у 39. броју од год. 1875. и на неколико редака о истој ствари од А. Палмовића, махом рђавих. Чланчић д-ра Мајкснера штампан је 1883. год. у бр. 7. и 8.

Мојој је скици једина намера, да изнесе што више лепота једног римског песника. Буде ли згоде, предмет ће добити и одећу коју заслужује.

или среброљубивим инструментима, филистрима и нескултивираним душама, свештеници простог, природног, неизвештаченог...

То малено коло било је представништво тадашње поезије: дêлом сила у беседништву, видна опозиција режиму.

Римска је поезија, као и иначе цела књижевност, с ретким изузецима, постала и живела угледањем на грчку. Али су до тога доба обрасци у песништву били значајни производи и класици, Омир и трагичари, Менандар и др.. Сад угледима постадоше својим до зла бога вештачким и углачаним песмама митолошке садржине Еуфорион и Калимах, Арат и Аполоније Рођанин, Александринци, који су, по времену, имали баш у прво доба римске књижевности да буду од великог утицаја на њу. Уз ту *научну* поезију разви се (рекао би, прави јој контраст) и друга, лака, фриволна, ефемерна. Нема у ово време ни Невија ни Енија, ни Плаута ни Теренција, ни Пакувија ни Акција. Лукреције је бриљантан изузетак, али је Лукреције био геније.

Представницима новога правца, нашим Трансцаданцима, била је нарочито ова лака, фриволна, ефемерна поезија мила, одговарајући времену и њиховој природи. Њиховим песмицама предмет је: драгана, задиркивање пријатеља, шала и духовит виц, сећање на заједно проведено вече, позив у посету или на ручак, пуно хумора исмевање производа Музиних пасторака и хвала истинског дара, причање безначајних авантура и гласови из chronique scandaleuse, подругивање смешним манама људским и пецкање првака државних и њихових мизерних оруђа.

Ето том кругу, Валерија Катона, из Галије, Марка Фурија Бибакула, из Кремоне, Каја Хелвија Цине, из горње Италије Каја Лицинија Мацера Калва, сваком нашем гимназисти добро познатог Корнелија Непота, ваљада из Вероне, Цецилија из Новог Кома, Публија Теренција Варона, из Ат кса у нарбонској Галији, Каја Мемија, Квинта Корнифиција, Тициде, припадао је и у њему заузимао као песник највидније место наш *Кај Валерије Катул*.

Као већина великих римских песника (Еније, Плаут, Теренције, Вергилије, Хораније, Овидије и др.) и Катул није био из Рима. Рођен је јамачно год. 87. пре Христа у Верони, како изгледа, у имућној и отменој кући, јер му отац беше у пријатељству с великим Цезарем и имађаше на красном полуострву Сирмијони у језеру Гарди летњиковац, а можда и други, код Тибура, где један има Катул. О животу песникову у месту рођења, као и о том, докле је ту Катул остао, ништа нам нико не каже. Из доцнијих му песама дознајемо, да је имао једног брата, а нагађамо, да је рано дошао у Рим ради даљег образовања.

У *Граду* уђе он, дакако, у друштво својих земљака и, природно, пође путем којим је оно ишло. У певању, миловању, теревенкама, рекосмо, пролазило је време овим младим људма: Катуловој природи такав начин живота није био противан. И наш песник постане libertin и стане

проводити што оно Француз каже vie d'élégant, vie de plaisir. О каквој драгани из тог доба он нам истина ништа не каже, али зар је могуће да млад човек, од својих двадесет година, онакве крви, какве је Катул био, с прилично пара у џепу, у друштву у ком је свако грло своју, и Калво Квинтилију и Варон Леукадију и Тицида Перилу, и код онако весела и безбрижна живота, буде без љубави? Ипак као да су у ово прво доба стихови, познаници и пријатељи више значили његову наивном, поштеном и чистом срцу. Та за бога песмице његове хваљаше и један онда тако чувени с учености Корнелије Непот, даровитог песника имађаше радо и један Цицерон. Али то су била велика господа: интимности међу њима и Катулом није могло бити. Непоту треба посветити део песама; Цицерон је *господин Марко Тулије*, кад му се јамачно за неку адвокатску услугу захваљује: „Најречитији међу Ромуловим унуцима, што их је било, што их је и што ће их бити, Марко Тулије, најсрдачније ти се захваљује Катул, најгори међу песницима, толико најгори, колико си ти најбољи међу адвокатима.“

Катул је у свом елементу, кад је међу пријатељима. С њима он пева и пије, с њима се шали, с њима води литерарне разговоре. А како је он красних пријатеља имао и како их је волео! И Квинтилија Вара, доцније Вергилијева и Хорацијева интимнога пријатеља, и оца нове поезије Валерија Катона и, тада још дечка, Азинија Полијона, доцнијег пријатеља и саветника Августова, историка и драматичара, и Корнифиција... Чујмо само ову ненадмашну песмицу, што је испевао једном од њих, *Септумију*, што се волео с *Акмом**): „Септумије држећи у крилу Акму, љубав своју, вели јој: „Акма моја, ако те до лудила не волим, и ако те и даље тако не будем волео, патио да бог да годинама, како човек само патити може сусрео сâм у Либији или жаркој Индији страшног лава.“ На те речи пљесну Амор левицом десницу одобравајући. А Акма погнувши лако главу и љубећи слатком драгану љубави опијене очи оним њеним руменим уснама, одговара: „Премили Септумије, животе мој, служимо довека једино овом господару тако да ми све жешћа ватра гори у мекој сржи.“ На те речи пљесну Амор левицом у десницу одобравајући. Тако се сад то двоје узајамно воли. Септумије, воли Акму, но Сирију и Британију, а верној је Акми Септумије и милост и сласт сва. Ко је видео срећније људе, ко љубав у бољи час започету?“

Или чујмо из свадбене песме Манлију Торквату ово неколико стихова нечувене нежности: „Играјте се (т. ј. младенци) до миле воље и за кратко време дечицу дајте Не приличи тако старо име да буде без деце... Хоћу да ми се скоро мали Торкват, пружајући нежне ручице из материна крила, слатко смеши на тату кроз полуотворена устанца.“ Уз други цео је овај епиталамије једна од најлепших ствари Катулових. Ево

---

*) На жалост превод Катулових песама није ни што фотографски снимак према оригиналу. Још је La Harpe казао, да се Катул не да преводити.

узгред неколико строфа и из другога: „Химене etc...* Вечерњачо, има ли на небу свирепије звезде од тебе? Ти можеш отргнути кћер из наручја матери, из наручја матери, која је не да, отргнути кћер и невину девојку пламеном младићу дати! Шта су свирепији непријатељи, кад град освоје? — Химене etc... Вечерњачо, има ли на небу звезде што драже светли? Ти потврђујеш својом светлости углављен брак, који су утврдили таст и младожења, који углавише родитељи, али који не хтедоше везати пре но што се твоја светлост не појави. Дају ли богови икад срећноме час што се више може желети?... — Химене etc... Као што цвет усамљен у ограђеним вртовима расте, који стадо не зна, а плуг не дира..., који зефири милују, сунце учвршћује а киша подиже, многи младићи пожеле и многе девојке, док га ни младићи ни девојке не маре, кад узабран нежним ноктом, увене: тако је девојка дотле својима мила, док недирнута остане: изгуби ли једном цвет невиности, нити је више младићима мила ни родитељима драга. — Химене etc.... Као што лозу, која расте на земљи без дрвета, која никад слатка грожђа не понесе и никад се не подигне, већ нежно тело под теретом погне и чисто врхом корен додирује, не гледају ни ратари ни јунци у плугу, а многи је и ратари и јунци негују, кад се као жена уз брест привије: тако девојка нетакнута, негајена стари; кад се, сазрела, како је требало удомила, дража је мужу а и родитељу је више у вољи. Химене etc. Ну ти се немој противити таком мужу, нево. Није у реду да се противиш оном, коме те отац даде, сам отац с матером, а њих треба слушати. Девичанство није цело твоје; оно делом и родитељима припада: трећина је очева, друга трећина материна, једна само трећина припада теби Не противи се, дакле, двоме, који су зету с миразом и права своја дали. Химене etc."

Четири је пријатеља волео Катул више но остале: Каја Лицинија Калва, Веранија, Марка Фурија Бибакула и Каја Хелвија Цину.

Калва нарочито. К њему га је привлачила не само велика даровитост и образованост, него и слична, поштена, отворена, бујна и страсна, либерална природа. Син историка Лицинија Мацера, пет година млађи од Катула, одличан песник у елегији, епиталамију и епиграму — у чему се свему и Катул тако одликовао —, још већи у беседништву, где је био и глава тако званим *Атицистима* т. ј. проповедницима простог, неизвештаченог, природног, особина старих класичних атинских беседника а нарочито Лизије, на место украшеног, претовареног, патетичног, нарогушеног родске школе, којој беше представник славни Цицерон, био му је он опленио срце. С њиме пева, у његов је песнички и беседнички дар заљубљен, њега најлепше дира, они збивају међу собом најлепше шале. Једне вечери, после не знам које чаше вина, надмећу се они у стихотворству. Занесен духовитошћу пријатељевом, одлази Катул доцкан у ноћ кући. Али ту због усхићења не ће сан на очи, рука се сама маша пера и извија пријатељу љубавну песму! „Јуче смо, Лициније, дуго у

*) Певају наизменице девојке и момци.

мојим таблицама певали песмице. Како смо се договорили били стихови да буду раскалашни, певали смо и један и други час у овом час у оном размеру, раздрагани вином. И ја отидох, одатле, Лицинције, очаран твојим хумором и досеткама, да ми није јело хтело пријати ни сан очи миром заклопити, већ сам се бесом обузет непрестано по постељи ваљао жељан зоре, да говорим с тобом и да будемо опет заједно. И кад су од умора полумртви удови на постељици лежали, спевао сам теби, мили мој, ову песму, из које ћеш сазнати мој бол. Сад гледај немој бити охол и, око моје, немој презрети молбе моје, да те Немеза с тога не узме у руке. Јесте то страшна богиња: пази да је не увредиш."

На Сатурналије, празник, на који су се по римском обичају даривали познаници и пријатељи, пошље Калво свом Катулу свежањ одабраних — рђавих песника. Катула спопада од њих грозница и он прети пријатељу истим реваншем. Може ли се замислити лепша шала? Колику она и каку љубав одаје међу пријатељима! „Да те не волим више но очи своје, премили Калве," пише Катул, „мрзио бих те због тог ти поклона Ватинијевом мржњом*): јер шта сам учинио, шта ли говорио, да ме тако уби тим песницима? Нека би данашњи богови многе несреће дали клијенту**) који ти је послао толику гомилу гадова. Ако ли ти, како назирем, тај досада нечувени и одабрани поклон шаље уча Сула, не љутим се, већ ми је на против пријатно и мило, што ти труд није био узалуд. Велики бози, да ужасне и проклете књижице, које си послао свом Катулу, да на Сатурналије, најлепши дан, цео дан пропада! Али не ћеш, враже, олако проћи: јер, сване ли само, одмах трчим у књижаре, па ту покупим Цезија, Аквина, Суфена, све отрове, и њима ти се, целатима, реванширам. А ви, бруке нашег века, најжалоснији песници, вуците се дотле откуда сте и дошли."

Или чујмо, како Катул пријатеља дира, што је мала стаса: „Насмеја ме ту скоро један из светине око мога Калва, који дивно говораше о кривицама Ватинијевим, кад рече, чудећи се и подигавши руке: „Велики бози, да речита патицврка!"

Веранију тепа Veraniolus (тако радо није нико у рим. поезији као Катул употребљавао диминутиве, нити је ико тако лепих имао као он; прави Хајне, као и у многом другом погледу). Његову се повратку из Шпаније овако радује: „Дошао си. Да блажена гласа! Ко је радоснији и блаженији од мене међу људма боље среће?" Убрусе неке, којим га се сетише из туђине Веранције и Бибакул мора, каже, волети као пријатеље саме.

Код Фурија разлика у годинама — Фурије је био десетак година старији — није била од утицаја на интимност, кад су и ту природе биле тако сродне. Од Бибакула је остало само неколико стихова, али је то довољно да дознамо, е је у њега била увек весела и на шалу готова нарав, пуна хумора и ваљана вица, поштено срце. У једној од две са-

*) Ватинија је Калво једном оптуживао.
**) Калво је био адвокат.

чуване песмице каже он о Валерију Катону, како се сваке невоље уме ослободити само не и дугова: „Гале, мало час продаваше кредитор по целом граду Катонов летњиковац код Тускула. Зачудио сам се, како то да јединствени учитељ, велики граматичар, красан песник, који уме свако питање да реши, не може само дуг да избрише.“ И једино сачувани стих из друге једне песме сведочи исто: „Где је Орбилије, који је тако заборован, кад је што прочитао.“ О слободоумљу Бибакулову помиње Тацит.

О Цини, том чудо ученом песнику, који је на свом спеву *Смирни* радио сасвим по Хорацијевом рецепту девет читавих година (спев се одмах морао коментарисати!), говори се свуда с највећом љубављу и хвалом; што је Цинино и Катулово је и т. д.

Дан се низао за даном. На челу Катулову никад облачка. Бивало је да се и кеса сасвим испразни, али је то кан'да било само за то да се може с оваким хумором извити песма: „Вечераћеш код мене, Фабуле мој, добро, ако бог да, неколико дана, ако са собом понесеш добру и повећу вечеру, к томе лепоту девојку и вина и соли и доста смеха. Понесеш ли то, мили мој, вечераћеш добро; јер је кеса твога Катула пуна паучине. Али у замену за вечеру добићеш чисту љубав или ако је што још слађе и красније. јер ћу ти дати мирис, што су мојој драгани дале Венере и Купидони, па ћеш, кад га помиришеш, богове молити, да те читавог у нос претворе, Фабуле.“

И болест је, изгледа, на исту сврху. Публије Сестије (чувени нар. трибун из 57. год.), познат са рђава и хладна вица, позва једном Катула на вечеру, дознавши ваља да, да је песник прочитао једну његову беседу против Анција. Наскоро за тим назебе Катул тешко и побегне на своје пољско добро код Тибура да се лечи. Оздравивши он прича да је назебао на хладноћи што је из Сестијеве књиге долазила и весело прича о догађају: „О добро моје, било ти у Сабинској било код Тибура, — јер они, којима није на срцу да чине на жао Катулу, тврде да си код Тибура, а они којима је то на срцу главу дају да је у Сабинској, — било ти у Сабинској било. пре, код Тибура, радо сам био у твом летњиковцу и ту из груди истерах зли кашаљ, којим ме ни крива ни дужна усрећи трбух, лаком на богату вечеру. Јер, хтевши да будем у Сестија гост, прочитах његову беседу против Анција, пуну жучи и куге. Ту ме ухвати хладна кијавица и стаде чест кашаљ трести, док не побегох у твоје крило и док се не опоравих одмором и копривом. Хвала ти по хиљаду пута, што ме ниси за погрешку казнило. И молим те још, ако будем кад злосрећних Сестијевих списа узео у руке да хладноћа из њих донесе кијавицу и кашаљ не мени него Сестију, који ме само онда позива на вечеру, кад сам прочитао коју његову рђаву књигу.“

Н. Вул...

(Свршиће се)

ИДЕАЛ

(ОД СОБОЉЕВА)

Пружам руке к идеалу —
  Идеал се само смеши.
Погледам га сузним оком —
  Идеал ме немо теши.

Кад ме нађе у очају —
  Најсветлијим блеском сине.
Кад га зовем к загрљају —
  Преотму га неке тмине.

Кад га видим — далеко је.
  Кад зажмурим — близу ми је.
Ја га питам: «Је л' то игра?»
  Он нагласи: «Није, није.»

И ја ћутим и верујем,
  Неискусан, неразборан,
Верујем му као Богу —
  Не што хоћу, већ што морам.

К.

ПОЛАЖАЈНИК

Кроз миран магловити простор лутају пахуљице и спуштају се лагано земљи, да се у блату изгубе. Дан облачан, али миран; у ваздуху се осећа нека тишина, из које ће, скорим, нов живот да избије. Развлажило се, те нога сама упада у снег, што копни.

Ручао је на дохват: у кући спремају за празник. А да не би био на сметњи, он одмах, по ручку, куда ће, но у кавану. И таман да крочи у снег а очи му заустави сусече: пред самим вратима познаде ћерчицу Косте шнајдера, који у близини држи дућанче. Тргне поглед: мало издаље, њој готово иза леђа, друго неко девојче, дванаест и једну или две године јаче. Крпа носи закрпу — личи на дете, коме је скоро мати умрла, а никога нема да га поутеши. Лице, што но реч, десет година живота помешано са петнаест година невоље. Спољашност прљава као пијаца, унутрашњост мрачна као пећина... и ту у у тој незнаној дубини ромори живот једне невине и презрене душе...

Обе девојчице усветлеле погледом као да га очекиваху.

Он осети топли дах.

— Господине, одреши реч Костина ћер и притрча руци... молим вас... молила вас мајка и оца, лепо вас молили, ако хоћете да примите ову Босиљку код вас, да је примите.

Он крену очима сирочету: и ако не беше хладно тако, дете се згрчило и удараше зубом о зуб, с места се не миче. Образима се сјакте две бразде од сасушених суза; зенице се скупиле, сузиле и развлажиле. Црте лица незреле, ал' ипак лепе и ако их нико није чистим, материнским пољупцем оросио.

Загледао се у лице које беше налик на анђеоско, али чију лепоту поквари и поремети рођена сиромаштина и туђ немар. К'о сунце кроз облаке, тако избијаше један остатак будућег девојаштва из очију њених... За тренутак га обузе неопредељено осећање туге.

— И мајка вас много... много молила, да је узмете.

Дете дрхће и ћути; он, чисто збуњен, застаде за тренутак, да се прибере.

— А чија је? запита.

— Како чија?

— Чија је, питам?

— Није ничија... Тако је, сама... Она нема никога.

— Баш никога?

— Па, ето видите, каква је.... Она каже да није ни имала мајке.

Та га реч још више дирну. Зачуди се и пажљиво погледа у сирочe, чији је поглед лутао из ситних очију. . Ко да појми, шта је све у души једног таког створа — помисли у тај мах. Као што вода издуби и излоче бразду у стени, исто тако је невоља на њеним образима изваjала бразду доживотних мука. То је једно од оних сиротана, чије је име судбина избрисала из свога протокола. што само батине једе, а увек је хлеба гладно. Из лубање гледа пар мирних очију, без смисла и значаја; блуде и говоре очи да је из те детиње душе излетео анђео и да су га људи изагнали. Судба је на челу сваком божјем створу, што се радује дану, исписала једну велику и свету реч. То је нада што чува веру у лепше Сутра, у боље пролеће живота. Он погледа у њено суморно и равнодушно лице. Чело чисто згужвано, слова те велике речи не види се. Нема сумње, помисли, то невољно девојче, празна се чела и родило Невоља је у њој порушила и убила све у клици, што је могло да набуја и што је имало права да живи..... невина жртва грубости, коју бесмислени живот баца у чељусти покварености људске. Осетио је да ће се из овог питомог створа, који је требао анђео бити, развити грешник, који ће својом патњом испаштати и своје и туђе грехе. Празне груди — из њих пустош зјапи сама; људске душе затварају двери своје пред том невиношћу, која вам нуди љубав и ода-

ност. Та чистота која ће се сутра створити у порок, нема данас свога родитеља... а Бог зна да ли га је икада и имала! — «Она каже да никада није ни имала мајке»... Како му страшно звоњаху те речи: — Сироче, дакле, нико је није волео; доброта, дакле, сваки је газио. А рођена без љубави без те једине и највише среће, која може да теши и наде да улева...

У мисао му дође школовање у Берлину и ражали му се још више.

Док је био на универзитету, сваког јутра испадао је преда њ један дечко, бос и отрцан и нудио му да купи палидрвца. „Ово је сестра тога јадника", помисли а у душнику га узе нешто стезати. Ово створење је престало бити дете... не зна за ведрину небесну: створ, који је рођен да буде љиљан, коров ће постати. Ићи ће из једног блата у друго и поквареност ће од анђела начинити живинче, које ће носити своју и туђу невољу и равнодушно прљати и свој и туђ живот; постаће ствар без вредности, коју ће сваки ногом турати с једног места на друго, док се са свим не истроши и изгуби у мраку.

— Где си до сада била? Где си служила, кажи ми?

Девојче прибра снагу и искидано исприча просту, досадну, грубу историју. Била је подсвојче код неке баба Јоке у Савамали, где је мирно и добро таворила дане. Али једнога дана умре баба. Кад њу однеше на гробље дође писар са два жандарма, пописаше ствари нешто за кирију, нешто за дугове; она, ни сама не зна како, нађе се одмах сутра дан на улици. Из суседства је одведоше некакој госпођи Перки удови, распуштеници, шта ли. И тако се склони ту да борави. Али шта је све ту преживела и пропатила! Најпосле и глад и зима, и батине и дроњци икојекако — све се то дало трпети... Али госпођа Перка баш јутрос узе је с неким рођаком у своју собу и ту... девојче застаде, сувим лицем пређе мрачан облачак и прекиде своју причу.

— Ужасно! шану он.

— Ја не смем тамо да се вратим. Не могу тамо.

Овоме очас изби пред очи ужас, страховита драма у којој је случај бацио ово питомо створење у тако страшну јазбину. Преко језика пређе му гадна псовка. У први мах помисли на

полицију, па се после присети, да она не би ништа хтела урадити. Најзад се мало примири.

— Где седи та г-ђа Перка?

— На малој пијаци.. Али ја не смем да идем тамо.. никако..

— Што?

— Не смем.. не смем! и плач и јецање пресекоше јој речи.

А хаос мисли поврве у главу а уздах понесе неисказану тугу са срца, што се тамо унедрила.

— Како ти је име?

Она каза: Босиљка. Он је одлучно узе за руку.

— Хајде са мном.

И боса детиња нога загази у снег...

* * *

Домислио се. Одвешће је својој ујни — тамо ће, зар, требати како слушче. Бар ће имати склоништа, биће сигурна, имаће шта да једе и носи, а биће спасена невиђивих ужасних патњи и порока.

Тамо тек што су ручали — задиманили, пију каву и политишу.

Кад уђе у собу сви се радознало згледнуше: иза њега увуче се бојажљиво једно девојче, све у траљама.

— Ко ти је то? повикаше.

Он одмах узе да прича шта је у ствари, објасни за шта је дошао и замоли домаћицу, да је прими код себе. Али све је било узалуд. Неће ујна ни за живу главу: — у кући је доста дечурлије, рада и сувише а она сува као биљка; мала је, није за кућу... да је жена, т. ј. да је у годинама, примила би је. И оста при своме.

Но он је био решен: „Ма на који начин мораћу јој наћи како место, где би се могла бар за кратко време склонити."

И љутит, узе да претура по памети: куда би да је упути или поведе.

Кад изиђоше из куће он јој понуди један грош.

— На, ево ти... узећеш што год за јело.

И обећа јој утврдо, да ће јој на сваки начин наћи место.

— Кад буде седам... тако између седам и осам сати у вече

да будеш кид моје куће; чекај ме онде где сте данас биле — а ја ћу се дотле посигурно побринути.

— А хоћете ли и ви доћи?

— Доћи ћу.. Биће све добро, немај бриге. Само ме у вече причекај.

— Хоћу, рече суво.

Та је утеха мало разведри и охрабри. Рече да ће га непрестано чекати, све, док не дође — само да извесно дође.

За тим прикупи своје прње на себи, увуче се још више у њих и боса нога поново загази у прљави снег. .

Пред њом куће и читав лавиринат од улица. Небо прљаво и мрачно, улице пусте и прљаве — свуд празан простор и пустош око ње као и у души што је.

Куда да крене?

И пође тако, без циља кроз мирне престоничке улице, хватајући путањице испод стреја и тражећи суvоту испод капија, где се с времена на време одмарала. Пође да блуди смирена и скрушена неодређеним кроком, очекујући први мрак, да се врати на оно место, где је данас угледала свога избавитеља и да га чека док јој не донесе спас....

*
* *

Дубока ноћ. Пахуљице се лепршају и гоне по мраку. Мирна спокојна ноћ — у даљини жмирају фењери, око којих се види плавичаст магловит дим, а тамо даље мрак, мрак и магла.

Код куће је. Вече је провео весело и задовољно у красном друштву. Певало се и наздрављало до миле воље.

Жар у пећи још се није запухорио. Раскомотио се, стао крај прозора, добује монотоно по стаклету и блене у пусти мрак пред собом.

Одједном се трже, као да га неко удари.

— Тхиии... Срам да ме буде!

Још мало па ће и јутро да се озари, а он савршено заборавио на данашње обећање и на девојче, које га је, нема сумње, са дрхтавицом, целе вечери, дубоко до у ноћ жудно очекивало... Ни на крај памети да му дође помисао о напуштену сирочету.

— Их... магарац божји! И ни на крај памети! Страшно!

И поче да хвата кораке по соби, љутит на самог себе. Мисао му се заплела у главу и не може да је се откачи; расплела се као конац и из једне испреда се друга... Путујемо кроз ову таму живота са досадом и равнодушношћу; из те таме избијају по који пут пламичак и светла слика. Шириш руке да домашиш зрачак, да носећи га у души дочекаш видело — а већ си с њим заједно ишчезао у пучину мрака... с пута те скренула друга ствар; у глави је затрнула светла мисао. Боже мој, стара прича: немар и заборав! Ништа не знамо даље и више ван нашег «ја»; то износи из наше природе на видик оно што не припада човеку...

Где ли је сад данашње сироче?

— Где је? запита гласно.

Тамо, где и снежне звездице што из ваздуха на земљу падају — пропала у сивој магли и незнаној помрчини. А и куда би иначе таки невољници? — Као облак, кад га после пљуска понесе ваздушна струја по безмерној просторији, док га са свим не разбије; као лист откинут са гране, кад се пољаном понесе... њих једе непровидна тмина и суровост људска; бачени и осамљени тону у понор живота и испуњавају васиону нечујним вапајем. Људи, каткад мимоходом, осете у души одјек тога уздаха, али га одмах забораве; ни сами Бог не мари да га чује...

И страшна слика пропадања тога невинашца, чијој је судбини унеколико и сам крив, пробуди му у души чудне прекоре. Учини му се да кроз тмину назире неку нежну прилику; осећа, да га из неодређене висине погледа нежно око заплавило у сузама; ослушну глас невин и нежан, као кад сетна песма у даљини изумире.

— Ах, Боже мој, оте му се с усана људи су свирепи као и судба сама.

Изби два сата ноћи. Trже се као да се нечему присети.

— Чекај де....

Брзо навуче на себе капут и узбуђен изиђе у ноћ.

Свуд мрачно и пусто. Из даљине чује се чудни, непоњатни шумор; по неки пут прасне пушка.

«Отишла је» помисли.

Поглед му се омаче на супротну страну улице. Нигде никога; пред њим се црне врата; испод њих три басамака. А у дубини назире се нека мала непокретна гужва. И погледа.

— Псето... псето, наравно.

Пође опрезно на другу страну да изближе назре шта је.

— Кажем ја — псето!

Па се наже још више. Дах му замре на уснама, у очима задрхта суза и заледи се на образима... Неко створење, јадно и жалосно, згрчило се у капији; ноге отпустило низ степенице, а снег их одавна прекрио, те се прсти и не виде, и све их виша затрпава. Глава наслоњена на сама врата, ал' тако да је лице уронуло у хаљиницу на прсима. Прође га студен снагом свом. Наже се и познаде је. Погледа боље и ослушну — уз слабо дисање чуло се и доста гласно, болесничко крчање и роморење из слабачких груди овог малог створа... као последњи дах живота, који се гаси.

Њему запе нешто у душнику и реч, коју хтеде пустити, мало га не задави. Текну га јако ова истинска слика и сузе падаху потоком на снег.

— Босиљка...

Реч слабо одјекну, дете се не покрену с места. Дисање њено личило је на ропац болесников; није ту било бола ни опроштаја од болова.

— Босиљка, наже се он и повуче је за хаљетак.

Девојче се преплашено трже. Поче туп кашаљ и крчање и неки суви, без суза, плач.

— Устани, ја сам онај чича што сам ти казао да ме чекаш ту... знаш?

Но она, као да се ничега није сећала, блену у њега и тихо зајеца.

— Устани... ту ћеш се смрзнути .. устани.

Оно само крену мало главом и једном руком, али се не маче с места.

— Дижи се, кад ти кажем!

Глава и рука опет мрднуше; чу се слаб кашаљ и нека тиха реч.

Саже се да је подигне — и на уснама осети со од својих суза. И узе у наручја укочено сироче и понесе га кући.

— Мајко, мајко! устани! Дошао је полажајник, а сузе му сипају низ образе.

Уплаши се мати, кад изиђе и виде сироче у наручју. И плакаше као дете.

— Живо?

— Дише... још.

И мека постеља прими нежно изнурено, сломљено тело. Промрзли се удови лагано раскравише. Наиђоше снови — опише је; она плакаше и певаше у њима пуштајући неразумљиве речи. Расу се бледа светлост... мали анђели прелећу изнад ње... чује тице певају... И мајка ту... мајка. Како је лепа мајка њена, неисказано лепа — сва у сјају и злату. Зове је. Она радосна, кличући трчаше њој и све даље, све даље... и мрак, густи мрак и мир — — заспа као трупац, не дишући и не мичући се. Уви је сан дубок, и тежак сан, што не води рачуна о јутарњем руменилу на небесима; што га се не тиче поздрав сунца сјајнога...

Магла увила брда и долине; дан се помаља са далека истока, дан свечан и сјајан, дан велики и божанствен. Људске прилике промичу својим послом, брижне и задовољне, срећне и сетне. Из даљине звона проламају тишину лепа зимња дана — звук зове побожне хришћане на молитву, којом искупљују грехе своје. Људи хитају светом храму; звона брује и проламају тишину спокојна дана што се из магле и ноћи полагано буди...

Има уточишта јадима; има одморишта невољама у овој долини јада — сан збрише боре с чела и уздах из прсију. А из њега се подиже умивена и окупана душа, спремна, да босом ногом, што је снег газила, и даље пође по трновитој стази живота. Кад сан одбегне, с њим се искраде и спокојство и пред очима се отвара стара путања — почетак јој је магловит, крај јој је црн... А има и слатких детињих снова што у рај и светлост воде... ту боса нога само по цвећу гази; ту Христос са анђелима невине душе весели..

Пред зору уђе му мати у собу гушећи се у сузама. И стаде га грлити и љубити јецајући.

— Мило... сине, да послушаш мајку твоју... за покој душе бабове ...

— Хоћу, мати.

— Иди, иди, чедо моје у цркву и помоли се Богу... мени је много тешко.

* * *

Из далеких непознатих понора избаци талас на површину једно зрнце песка и понесе га безмерном, непрегледном просторијом Запази га око... и дође други талас и оно се за навек изгуби у тајанственом шумору бескрајне пучине ..

1891.

М. Павл.

ЕТИКА И ДРУШТВЕНО ПИТАЊЕ

(Свршетак)

III

Познали смо неетички карактер борбе за опстанак у дананашњем индивидуалистичком друштву. Резултати овакве борбе морају и сами имати неетички карактер. Подела имућства неправична је. Однос неприродан. Отуда и сав јаван морал носи тип ове друштвене неправичности, те и данашња култура не може имати претензија да је заснована на етичкој подлози. Овоме злу треба помоћи.

Данас нема ни једне политичке групе људи, која не би признавала да је социјално зло ту, и свака на свој начин приписивала му лекове. И држава је, као што рекосмо, напустила посматралачки положај и у велико се ангажује да лечи зло, законодавством о поправци радничког положаја. Западна црква такође није остала равнодушна према великом покрету, који обухвата свом силом својом данашње друштво. Она чак огледа да се стави на чело социјалног покрета, да му да̂ хришћанско — црквено — обележје. Изгубивши онај углед, који је у прошлим вековима имала, она би га хтела повратити тиме, што би обладала покретом социјалним. Социјално питање решити на религиозној основи! Мисао доиста достојна оне велике историјске улоге западне цркве и цркве у опште! У томе духу стилизирана је позната знаменита енциклика папе Лава XIII о социјалном питању. А у томе духу засноване су и раде религиозно-политичке странке у Немачкој и Аустрији — како католичке тако и протестантске као Christlich-Socialen или као антисемити

Ну сем државе и цркве и сви остали фактори јавнога живота признају потребу што бржег лечења социјалног зла. Социјално питање тако је опште и интензивно да се свршетак XIX века по духу може назвати социјалним. О њему се размишља и у сиротињским избама бедних радника и у сјајним салонима владара, у штампи и у поезији, у науци и у уметности. Социјално питање одмењује идеју XIX века — национално начело. И звани и незвани осећају дужност да и они кажу коју о социјалном питању. Отуда и предлога и путева онолико колико и група људи!

У свим тим покушајима и размишљањима о социјалном питању видна су опет два пута, две струје, као и свуда у сфери људских мисли — идеалистичка и материјалистичка. И ако су смерови разних група разнолики, оне поред свих неједнакости и разлика иду једним, или другим путем.

Једни виде социјалноме злу само материјалне узроке, и кад би се они уклонили, нестало би и њега или би се зар толико умањило, да би се лако сносити могло. Либерализам би само да ублажи зло, да побољша положај радника законодавством, обезбеђујући му скромну егзистенцију. Социјализам би пак да изнова измени економни строј друштвени. А како се на економном строју једнога друштва заснива морал, право, погледи на свет и живот, то би слика будућега друштва и човека била са свим друга, да у њој не би могли познати ни једну одлику данашњег капиталистичког грађанина и радника! Либерализам мења само неке од спољних услова, а не тражи измену унутарње природе човечје, јер верује да је она — душа и карактер, — стална, непромењива. Социјализам пак измењује сав економни строј, сву материјалну страну друштвенога живота. Изменивши овако спољне погодбе живота, он верује, да ће се и унутрашња природа изменити и прилагодити новоме строју друштвеном. То је правац материјалистички.

Сасма се разликује од њега његов антипод — идеалистички правац. Овде су обрнуте полазне тачке. Што је тамо последица овде треба да је узрок. Најпре изазвати и извести револуцију у мислима и осећањима, изменити душевну природу људску, па онда сама собом долази промена материјалних — економних — погодаба у духу правичности и једнакости. Нај-

пре одгајити осећања правичности, предaности и љубави к ближњему и целини, па ће се и материјалан — спољни — живот изменити у том духу. Религиозна струја не би да изазива и негује нова осећања, нове мисли, већ да рестаурира оно што је већ полуугашено — хришћанску љубав и покорност, веру и наду! А етички правац би да однегује етичка осећања: љубав и преданост целини, правичност и саучешће према појединцу. То је, дакле, идеалистички правац.

Овде, дакле, опет избија оно прастаро питање о материји и духу, шта је примарно а шта секундарно, шта је моћније а шта слабије. Да ли материја на дух, или дух на материју утиче? Да ли етички или неетички карактер делања људског и њихови међусобни односи зависе од материјалних — спољних — погодаба или само од природе воље човечје! Да ли је доиста довољно да се измене само материјалне погодбе за живот у корист свију чланова друштва; — једном речи како је могућна релативна срећа свију, да ли она зависи у првој руци од материјалних или психичких агенаса? Једно велико питање у друштвеним наукама, које још стоји и за дуго ће стајати на дневноме реду. Њега не треба бркати са другим једним, које не можемо а да овде не споменемо: да ли је душевна природа људска константна, непромењива, или је промењива према утицају васпитања и материјалних прилика, и ако је онда у колико? Ако се узме да је она промењива до граница изнад којих се не познаје њена суштина, онда је неосновано мислити да се највеће утопије не могу извести, треба само изменити или дух васпитања или материјалне погодбе. Зашто онда да не буде било могућно и једно стање у коме неће бити квасца за сталешке борбе, па дакле ни за неправичну неједнакост? Ако је пак психичка природа човечја непромењива, онда се дух васпитања или материјалне погодбе могу мењати како хоће увек ће бити потиштених, угњетених, грабљивих и сетних, онако каку нам слику даје и садашње друштво. Ово уверење — да је душевна природа људска непромењива, — сем либерализма, који се налази у положају beati possidentes, ни једна струја, која се носи социјалним питањем, није пригрлила, дакле ни црквено-социјалне странке. Разуме се да онда отпадају све поставке о првобитним атрибутима људске природе — да ли

је она рђава или добра? Човек нити је анђео нити ђаво, али може бити и једно и друго према приликама и васпитању. Остаје даље да је промењивост — која опет не иде дотле да се мења и битност — природе људске уверење свију осталих група. Ну овде се, као што видесмо, разилазе. Једни су уверења да материјалне погодбе живота утичу на душевне промене, да су оне примарне; а по другима развитак душевни и морални толико мало зависи од материјалних прилика, да је скоро од њих независан. Овде, дакле. кад је питање о надмоћности једног или другог момента узима реч и Етика да каже своје у социјалном питању. Етика узима као неоспоран факат да је решење социјалног питања могућно једино радикалним прекретом у моралним погледима и делању људи. Најпре је неминовно потребан преображај моралне природе човечје, да осећање дужности према ближњему овлада над личним интересима, да место индивидуалистичког духа загосподари социјални. Ако би баш социјализам и успео да заведе онакав друштвени строј, какав он замишља, да ли је вероватно да ће људи одмах и друкчије мислити и осећати, бити задојени другим моралом, социјалним? Етика т. ј. представници њени, који узимају реч у социјалном питању као чланови друштва Ethische Cultur — ни мало не сумњају да је то једна немогућност. Један од њих. — Ziegler[1]) — и замера социјализму баш тамо где овај мисли да је најјачи: да су морал, право, погледи на свет тек продукат економног строја друштвеног, да су његов израз и носе његов тип. Он то истина не чини овако одређене и директно, али је то то исто, кад социјализму пребацује да му недостаје историјско осећање, историјско разумевање ствари. У историји као и у природи нема прекида ни скокова, јер и револуције побеђују само онда, када је стање, противу кога се дижу, сазрело, када је за њих спреман терен. Па и ако победи револуција, не значи да је све што је старо нестало, да нови облици, нови обичаји и морал могу преко ноћ постати. Остаци старих форама, морала, погледа на свет, ту су, и они и даље врше свој утицај и ако не онако моћно. Социјални дух је у праву, његова је будућност. Али он ће је освојити тек онда, када завлада мислима

1) Ziegler, 52, 53.

и осећањима већине ако не свију чланова друштва, не пак само чим се поруши стари економни строј а заведе нови. С тога треба у етичком духу пропагирати, радити и убеђивати. Да продукција пређе у својину друштва из приватних руку, није довољан само насилан пут. Од крви и челика никад није могао поникћи један трајан ред и поредак. Да се створи један ред и одржи, челик и крв, груба сила и преврати су сувише слаби, за то је потребно јаче оруђе — морално. Та сила која руши старе а ствара нове поретке није ни крв ни челик, већ она лежи у срцима и мислима људи. Отуда и овај — етички — пут решавања друштвеног проблема не може бити насилан, превратан, већ миран и поступан; он не руши све што је старо, већ га измењује и на њему подиже нову зграду. Не раздражује и буни, неће да распирује огорчење и завист, незадовољство и очајање, већ хоће да сеје не мржњу већ љубав код потчињених и код моћних, да и једни и други попусте и сусретну се у братском загрљају, да и они доле и они горе знају и за дужности и за права, а не само за једно од ово двоје, да увиде како су једни другима потребити.

Такви односи у данашњем друштву не владају. И противу тога, противу неетичке културе, етичко-социјални покрет узима реч. Људи који припадају овоме покрету, као организована група с одређеним идејама, најпре се јавили у Сев. Америци, а после су одатле исте мисли и тежње пренете у Немачку. Ту су оне ватрено прихваћене, јер су наишле на згодан терен. Нема данас веће немачке вароши у којој етичко удружење нема свој филијал и не броји знатан број чланова међу вишом интелигенцијом [1]) Они неуморно раде на придобијању нових чланова, ширењу етичких знања, држањем јавних зборова, предавања, имајући своје читаонице, библиотеке и клубове И сав рад ових удружења креће се у овоме оквиру, који смо већ обележили: ширењем етичког знања утицати на осећајну природу човечју, те тиме учинити немогућним опстанак овакве неетичке културе и створити основ за другу, где ће бити правичних и здравих односа.

На овоме покрету виде се сва обележја идеалистичког правца, па, дакле, и оскудица практичкога духа. Чим из обла-

1) Огроман број немачких професора припада друштву етичке културе.

сти идеализма хоће да ступи на практички терен, ту се пред ову групу указују небројени путеви, од којих је мучно изабрати, који је најпоузданије, — а не најбрже јер она то и не тражи — води циљу. Не познавајући терен, она ту не иде самосталним путевима, баш и онда, кад јој се чини да је то само њен. Јер није довољан један општи постулат: етичко васпитање. Друштво хоће што пре лека од зла; и он му се мора пружити у реалном облику, па био он резултат етичког утицаја или револуције у материјалним односима његовим. Ту на реалном земљишту постаје видна сва немоћност ове скроз идеалистичке струје.

Ништа новога, ништа оригиналнога не износи нам етичка група, кад је реч о стварној слици будућега друштва и о лековима садашњега зла. Једнодушност, којом се верује да револуција у моралној природи човечјој иде пре револуције у материјалним односима, престаје чим се поведе реч о реалним предлозима. А камен спотицања је као и многим мислиоцима о социјалном питању тако и етичарима, раскрсница од које се они разилазе: судбина личности у будућем друштву. Данашње је друштво, као што видесмо, индивидуалистичко. Личност има пуну слободу и она је све и сва у држави. Али она свемоћност личности довела је не до очекивене среће, већ до ових резултата, какве нам указује данашње друштво. Потребно је, дакле, да се та свемоћност личности поткреше, да се више маха да̂ друштвеном ауторитету, друштву у опште. И сам либерализам не може а да не призна ову потребу јачега ауторитета друштвеног. Ну огромна је разлика између појединих група: колико треба поткресати ту свемоћност личности и колико дати маха друштвеном ауторитету. Највише друштвеног ауторитета тражи сам социјализам. У будућем друштву социјалистичком оно је тај фактор који регулише продукцију, распоређује продукте. Продукција је у рукама друштва а не појединца, јер су продукциона средства друштвена. Приватну иницијативу у опште свуда замењује друштвена. Приватне својине нема, васпитање је друштвено. Једном речи друштво је свуда потиснуло личност. Оваква слика будућега друштва многим мисленим људима улева страха: да личност не постане аутомат друштвени, без сенке слободе и права. Личност је тада роб

друштвени. Али ни друштву не би било добро, јер где развитак личности и њених способности страда, ту мора трпети и друштво, пошто је оно агрегат тих личности. Овде је један од најснажнијих аргумената противу социјализма.

И доиста није ситница жртвовати друштву све што је индивидуално. Досадањи историјски живот учинио је те су многе чари живота потекле баш из тога егоистичког врела, и чим би престале имати обележје, изгубиле би и своју драж. Егоизам као што је једна негативна сила, која пред својим интересима руши све бране, све обзире, исто тако је и творачка: он се окружује многобројним пријатностима и лепотама животним, реалним и онима, који нису ништа друго до илузија. Много шта лепо и пријатно у животу само је с тога лепо и пријатно, што трпи присвојну заменицу „свој.“ Није потребно да наводимо овде и живе примере: сељака, који ће, док је још сопственик имања, тешко бити социјалистом, или добро ситуираног занатлију, коме је тешко замислити се без породице у данашњем смислу. А ови редови бар би требали да своју судбу вежу са социјализмом, по инфериорном положају свом у друштву. Истре ли се из личности сваки егоистички мотив, и утопили се она у целини као део, који се не познаје, онда је изгубљен већи део интереса за живот и он постаје и сувише озбиљан ако не монотон С напретком друштвеним још је горе, ако се утре свака клица борбе за опстанак, а она лежи у егзистенцији својине (ма каква она била). Онда је немогућна ни конкуренција способности, а без и овога напредак, развитак у опште. Та тежња да се помогне противу зла друштвеног, али ипак за то да слобода и права индивидуална остану недодирнути, већ само самовоља поткресана, — очигледна је и у овој групи. Појачати друштвени ауторитет, однеговати социјалан дух и опет сачувати индивидуалну слободу, то је једна врло тешка задаћа. Ми смо рекли већ једном да се кроз целу историју, као оно у оријенталној религији, ова два принципа вечито тру: индивидуализам и ауторитет! И досад је преовлађивао један или други — такав је био компромис, основан на неједнакости. Измирити их то је немогућан посао.

Ова два супротна принципа — индивидуализам и ауторитет налазе се заступљени у тежњама овог социјално-етичког

покрета. Отуда неки захтеви и тежње сродне са социјалистичким, а неки са либералним. Етичко друштво последње године унело је у програм рада свог, да се бори за 8 сахата рада. Покојни проф. Гицицки, оснивач етичког удружења у Немачкој и уредник (за дуго) органа његовог „Ethische Cultur," отворено се изјаснио противу приватне својине [1]) Па и они који не иду тако далеко да се не распознају од социјалиста, теоријски напуштају приватну својину. Право приватне својине треба да има својих граница. Зар би на пр. држава могла мирно гледати како неки богаташ експропира цео један крај, или други богати лудак из ћефа хоће читав један предео да претвори у баруштину? Не би ли држава требала да се умеша и ограничи његово право. Исто тако у погледу и друге својине на пр. капитала кад се концентрише у руке мале мањине. Право својине није, дакле, неприкосновено, оно се може не само ограничити но и укинути, а да се не огреши ни о морал ни о право. Остају, дакле, још само они опортуни разлози, да би онда нестало дражи за што продуктивнији, обилнији рад, да би нестало и утакмице способности. С тих разлога етичко-социјална група не би укинула, али би ограничила својину. Она се истина није још нигде категорички изјаснила за приватну својину, али се то документује из помирљивог духа, да се утре споразум и пробуде узајамне симпатије између радника и капиталиста. За сад је већини чланова пред очима слика енглеског законодавства о радничком положају, стање енглеског радника онако, како га је Schulz — Gävernits изложио у свом делу Zum socialen Frieden.

Да резимирамо. Индивидуализам, који влада у модерном друштву, није донео очекивану срећу. Он је однеговао саможиви дух и распалио још већма борбу за опстанак, чиј карактер није етички, и у њој не побеђује ни већина морално бољих. Култура данашња, као резултат овакве борбе, и сама нема етичког какактера. Да се отклони оправдано незадовољство, које није вештачки потпирено већ природно, треба сузбити сувиши индивидуалистички дух и однеговати социјални, задахнути све чланове друштва љубављу према целини, друштву и ближњему, разбудити у срцима људским морална осе-

[1]) Vorlesungen über die sociale Ethik, V стр. 57—65.

ћања дужности и преданости. Људи су способни за васпитање у овом или оном правцу и неосновано је свако тврђење о овакој или онакој, злој или доброј, природи људској. Кад се изврши овај етички прекрет у осећањима и мислима људи онда ће и настати онакве материјалне прилике за живот, каквим ће задовољно бити друштво. Али будуће друштво не замишља онако као и социјализам, да ће у њему једино социјални дух господарити, већ да ће и индивидуалне слободе и права имати своју вредност.

Толико о суштини ових социјалистичких тежња, чији су носиоци махом људи више интелигенције. Ну цео овај покрет нема будућности. Већ и сам тај факт што је веома уског обима, што је ограничен само на мали број интелигенције, показује практичну немоћ његову да обухвати што шири круг друштва. Узрок томе је лако наћи, он лежи у самој идеји покрета. Најјачи аргументи, који крећу масу у историји да изврши овај или онај преврат, то су факта. Факта васпитавају масу, а не ни ширење знања етичког, ни резоновање.

Социјалисте су у пуном праву када материјалним приликама дају у судбини човечанства прво место. Тек измењене материјалне погодбе измениће и моралне погледе људи. На први мах изгледа да није тако, изгледа, да кад би се једном увидела неправичност и неприродност положаја, да би га маса могла да измени онако, како мисли да ће јој добро бити. За што се једно несносно стање трпи? Одговара се да је маса несвесна, да она не увиђа да до ње зависи па да га се отресе. Тако је. Али из тога још никако не следује довољно радити и будити свест у масе, те ће се она једном пробудити и стрести са себе терет, што је тишти. Маса није једноставна и једнолика, већ увек ће их бити који ће напред истрчати и већина, која ће изостајати. И ова маса има и своју психичку инерцију, која се не може покренути — освестити — теорисањем, ни рефлексијама, већ као што рекосмо фактима, материјалним чињеницама. Кад материјалне тешкоће постану општи несносни терет који готово сву масу дави, онда она инстиктивно устаје противу тога. Само тада бивају велике промене у животу друштва и народа. Оно незадовољство које се рађа противу несносног стања није рефлексивно, већ нагонско, — одбрана егзистенције.

Маса не мисли већ осећа, и то непосредно. А у историји ништа не бива без масе; нити путем компромиса, нити се догађаји свесно припремају.

Ни узак оквир овога прилога не допушта нити нам је циљ да излажемо овде теорију диалектичког материјализма, т. ј. социјалистичке философије историје. Само је довољно напоменути да она боље разуме суштину историјског развића. Истина је пак да у будућем развоју друштва неће ићи онако глатко, као што она верује, већ ће и ту бити вазда средина, вазда ступњева, који ће изгледати као компромис између будућега и старога друштва, док једном не победи нова идеја. Ну да ће тиме бити истраге клице борбе па, дакле, и неједнакости, — у то може веровати само догматички последник нових начела.

Драг.

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

Саопштава их и намењује родитељима

СРЕТЕН

3.

Непромишљено кажњавање

Љубомир хтеде да ухвати муху, па удари шаком о чашу за воду, из које је само отац пио. Чаша лупи о пôд, и разби се у комаде.

Проби Љубомира хладан зној од страха, а би му и лепе чаше жао. Шта сад да ради? Најбоље ће бити, смисли он најзад, да учини онако како је учитељ учио све ђаке у школи: да оде одмах к оцу и да му сâм каже шта је учинио, па да моли за опроштај.

С тегобом на души и страхом у срцу тражио ја он оца, и нашао га је у врту.

— Оче, опрости ми, ја сам разбио твоју чашу за воду — замоли Љубомир.

— Шта, наопако! Како да ми разбијеш онаку чашу, несрећниче један?! — викну отац, и намршти се.

— Оче, ја, Бога ми, нисам хтео, но... но... хтео сам да ухватим муху, па сам ударио руком о чашу и оборио је...

— Шта? Муху?!... Муху!... Чекај ти, обешењаче један, даћу ја теби сад муху, — чекај!...

И брзо одломи прут, ухвати Љубомира за руку и добро га изудара. Узаман је сиромах Љубомир молио за опроштење, узаман је уверавао оца да није хтео, узаман се зарицао да ће други пут бити пажљивији. Отац његових речи није ни слушао.

Дуго је Љубомир по том горко плакао, па чак и ноћу, у сну, уздисао.

Другом једном приликом узео је био Љубомир неку очеву књигу са сликама; сео је на столицу, метнуо књигу на крило, па је прелиставао и гледао слике На један пут омаче се књига с крила. Он се маши руком да је задржи, али у брзини ухвати само за један лист — врц!... и лист би исцепљен из књиге.

Како се Љубомир препао! Али помоћи није било. Он метну лист на своје место, заклопи књигу и, са зебњом у срцу, остави је на место одакле ју је био узео.

Овај пут није смео ни мислити да са̂м оде код оца, те да му каже шта је учинио и да моли за опроштај.

После неколико дана нешто је оцу требала баш она књига, и он нађе у њој онај искинути лист.

Одмах дозва Љубомира и запита га, да ли зна, ко је откинуо онај лист. Љубомир признаде без увијања, описа цео случај и замоли оца да му опрости, јер је нехотице учинио штету. Али, то није ништа помогло. Он доби батине исте онаке као онда кад је разбио чашу.

И тада је Љубомир дуго и горко плакао.

Но, кад је прву кривицу после тога учинио, он не само што није отишао са̂м да је пријави, већ и кад су га запитали није признао.

И овај пут је прошао без батина.

Од тога доба никада више није он ништа признавао. Неки пут је кривицу са свим одрицао, неки пут ју је бацао на другога. Некад се је „мачка попела на сто и разбила шољу,“ некад је „ветар залупио пролор те оборио лонац с цвећем“ и увек је тако измишљао друго што као узрок.

Једном је просуо пуну кашику масне чорбе на свој нови капут. Он га је онда брзо свукао и обесио тамо где је обично стајао, а обукао је други, стари. Сутра-дан, кад је требало да обуче нови капут, дотрчао је к оцу плачући:

— Оче, оче, погледај мој капут! Гледај, неко је на њ просуо маст; гле, колика је мрља!... Јаој, мој капут... мој капут!

— Да ниси ти то са̂м учинио? — питао га је отац подозриво.

— Ја ?! — одговарао је он чудећи се. Па зар бих ја, оче, био луд, да са̂м измастим свој нови капут, који толико волим? Не, оче, ја нисам заиста. То је учинио неко за инат...

И, наравно, за ту своју кривицу није био кажњен.

На тај начин је увек боље пролазио кад је лагао, тада није бивао бивен; кад је пак истину говорио, добивао је батине. Његов отац није уопште трпео истину, и Љубомир је стао лагати. То је отац већ боље подносио.

Је ли, онда, чудо, ако Љубомир с временом постане *лажов* и *варалица*!

*

Деца су врло *неопрезна*.

То долази отуда, што су деца још *неискусна* и *непажљива*. Дечји *разум*, сиромашан искуством, још није у стању да предвиђа све последице од рада; дечја *пажљивост*, недовољно развијена, још није у стању да концентрише свест на све појединости делања. Отуда у деце толике

погрешке против опрезности. Паметним васпитавањем може се учинити да се развије опрезност у детета.

Али, то уопште није ни мала ни лака ствар. То је веома тежак васпитачки посао.

Кажњавање и батинање детета за сваку неопрезност најгори је од свих путева. То управо и није какав *васпитачки* начин, у смислу савременог васпитања; то је остатак од прастарог, дивљачког васпитања — па и опет се већина васпитача служи њиме врло често, да не рекнем искључиво, а то само с тога, што је најлакши од свих осталих. Јер, заиста, шта има лакше но ухватити слабомоћно дете и добро га издударати?

Оно, до душе, и овим „начином“ може се учинити, да дете буде опрезније. Али, од те, *тако* задобивене опрезности, није праве васпитачке користи. Јер пре свега та опрезност само је *привидна* а никако *права*. Она може може бити само резултат *страха* од казне а никако резултат дечје *пажљивости* и *прибраности* у раду, и његова *знања* о могућности и каквоћи штете од неког свог поступка, никако резултат *увиђавности*. Осем тога, „гајење“ опрезности батином и страхом неминовно утиче штетно на другу страну душевног развијања детињег: дете постаје ***неискрено и лажљиво, лукаво и притворно.*** У горњем случају с Љубомиром имамо за то згодну илустрацију, малу али врло пластичну.

Место батине паметнији је и савременији пут: искуство, поука и савест.

Искуство је, и овде као и свуда, основица свему. Грејући хладне руке поред вруће пећи, дете их неопрезно примакне пећи више но што треба, и опрљи прсте — други пут ће бити опрезније кад буде опет грејало руке на пећи. Другом приликом пали оно из забаве хартијице на свећи па опече прсте — од тада ће бити опрезнији према свему што је вруће. Лично искуство оставља најјаче и најтрајашније трагове у души те постаје најпоузданији путовођа.

Али, на жалост, у људском васпитању са̂м пут искуства недовољан је и неподесан је: веома је дуг, спор је, скуп је, а бива случајева да дете неопрезношћу и живот изгуби пре но што постане опрезно. С тога се искуственом путу придружује у паметном васпитању и поука.

Поуком се пут искуства веома скраћује и допуњује. Дете учини неку неупутност — или је учини ко други а дете посматра или само слуша о њој. Паметан васпитач одмах употребљава ту прилику за поуку: објасни детету *узроке* и *последице* у датом догађају, па му одмах саопштава и *друге* сличне случајеве, било из свога живота, било из живота других, било у смишљеним причицама, свуда истичући сличне узроке и сличне рђаве последице, а све то још, можда, заврши каквом звучном изреком или пословицом. Тако, са мало труда и за кратко време, прошири и утврди дете један велики део свог искуства, и створи стално правило за будући свој рад.

Поуци се придружује и савет.

Саветом се допуњује и скраћује пут поучавања, а и само се те-

чење искуства јако потпомаже. Саветом се казују детету *пут* и *начин рада* те да се избегну погрешке. Савет долази обично после дѣла и поуке, као упут за пробу, за верификовање поуке на новим сличним делима; али он долази врло често и врло корисно и пре дѣла и поуке, као предохрана од могуће погрешке и помоћник течењу искуства. Кад шаљемо дете да однесе нашем суседу и пријатељу стакло вина, ми му показујемо како треба да држи стакло те да га не испусти, саветујемо га да не трчи да пази пред ноге, и т. д., и казујемо му могуће зле последице ако буде друкчије радило. То је савет, који предохрањује од непријатног искуства.

Искуство, поука и *савет* јесу у оваквим приликама прва и главна васпитна средства. Где се она употребе правилно и у довољној мери, друга у великој већини случајева, нису ни потребна. И тек у крајним случајевима долази, уз горња три, и крајње средство — казна.

Казна је изузетно средство, те је треба *изузетно* и употребљавати. Она долази тек пошто, за исту погрешку, нису помогле ни поуке ни савети. За њену примену изискује се од васпитача много обазривости, много умешности, и много такта — ако се хоће да од казне буде права и трајна васпитна успеха.

Казна мора бити природна и блага.

Ако казна није *блага*, од ње буде веће штете но користи: деца, као што је горе показано, постају неискрена и лажљива, лукава и притворна. Телесна казна спада у најнеблаже, у сурове, и дивљачке казне, недостојне културна човека.

Ако, пак, казна није *природна*, не само да не поправља већ развраћа. — Природна је казна, кад одговара природи злог дела дечјег, те излази, у неку руку, као природна рђава последица рђавог делања. Ево, и пр., у случају, који је горе описан, природна би казна била за догађај с књигом, да се детету забрани у будуће узимање очевих књига без питања, јер још не уме да их чува За догађај, пак, с чашом природна би казна била, да дете уступи оцу своју чашу, ако сваки има своју, а оно да пије неко време, рецимо, из какве старе, крње шоље; или од дететових заштеђених новаца да се купи оцу друга чаша; или, што би било понајбоље, да је отац купио сам другу чашу, али да је ствар запамтио, па при првој набавци одела за децу, да је Љубомиру купио неку ствар (н. пр. шешир) за онолико јефтиније колико је плаћена чаша.

Тек на овај начин, на начин оваквог *природног* кажњавања, дете долази до увиђавности, да зла дела повлаче за собом зле последице, да је дело узрок и казна последица *тога* узрока. Код неприродне казне *бојем* дете нема јасне свести о том, да је зло дело прави узрок боју, јер нема између дела и боја природне узрочне везе. Таква казна врло често изгледа деци као последица родитељског нерасположења, ***њине*** физичке надмоћности, па чак и пакости, а не *свог* рђавог дела. А кад то буде, онда казна не само да не поправља, већ још више квари и развраћа.

Наравно, да је за родитеље и васпитаче много лакше изударати дете и ствар брзо расправити, него се мучити поучавајући га и саветујући га, и лупати главу смишљајући природне казне и изводећи их. Али, какав је васпитни успех у једном а какав у другом случају?

Кажем вам: *Боље је никако и не васпитавати него васпитавати наопако!*

(Према Салцману)

4.

Почетак лагања

— Мати, зар мени нећеш дати вина? — питала је мала Љубица матер о ручку.

— Не, Љубо; вино није за децу.

— Мати, али ја сам болесна; ја имам слаб желудац. Знаш, како си ми пре говорила, да је по једна чашица вина добра за слаб желудац?

Сви за столом слатко су се насмејали овој детињој досетци а мати је узела стакло и налила јој пола чаше вина.

— Ево ти, моја мала мудрице, ево... Но је ли сад оздравео желудац?

— Јесте, мати: сад ме више не боли — одговарала је Љубица враголасто и гладила се задовољна по желудцу.

И ово је примљено са смејом, а мати је чак и пољубила.

Наравно, да се то допадало и малој Љубици. Она је то добро запамтила, па се трудила да и другом приликом заслужи на сличан начин допадање материно и осталих.

И то јој је врло добро пшло од руке

Мало по мало она је у томе дотерала до велике вештине.

Кад је већ поодрасла, стала је измишљати и друге, веће лажи, а најзад се тако навикла на неистину, да није могла уста отворити, а да не слаже. Колико је неприлика и срамоте од тога имала њена мати, док је била Љубица још девојка, а колико доцније и она сама, пошто се удала! На послетку је у целом суседству била позната под именом „она лажљива Љубица.“

*

Родитељи! Лаж није тако мален порок, као што нам се чини у ово данашње *лажљиво* доба. Лаж је, напротив, велика и гадна мана. А клица за ту ману, за тај порок, добива се обично у родитељској кући, још у млађано доба, и то понајвише на овакав *неготичан* и, тако рећи, *невин* начин.

И, заиста, редак је родитељ, који би у оваквој прилици могао бити довољно озбиљан, довољно паметан и довољно уздржљив васпитач па да и сам не пристане у ову „невину“ шалу, радујући се оштроумљу.

свога детета, — и не помишљајући, како оваква шала може бити за дете судбоносна.

— Та, ово је, за Бога, ситница! — велите ви. Од једног оваквог случаја неће дете постати лажљиво, па што да закратимо себи оно слатко уживање при том?

— Да, ово је заиста ситница. Али не треба заборавити, да је све *велико* било некада *мало*, а све *крупно* да је састављено из *сићушних* делова, и да нигде *ситнице* не повлаче за собом тако *крупне* последице као у васпитању. Дете заиста неће од *једног* оваквог случаја постати лажљиво, али хоће од више. А, — и ово је оно што је овде од особите важности! — *где се не води озбиљна рачуна о једном случају, ту се не води тако исто ни о другом, трећем, ни о многима*, — јер просто нисмо навикнути да их запазимо и да о њима водимо рачуна. А, ми и немамо довољно свести о томе, како сваки *дечји* учин, сваки *наш* поступак може врло, врло лако постати сићушно семце за доцнију горостасну биљку. Цело се васпитавање, управо, и састоји из самих ситница, из самих појединих ситних случајева. И, будите уверени, да се ни у чем више не греши у васпитавању, као баш у томе, што довољно не водимо рачуна о *ситницама*.

Родитељи, и опет вам кажем:

Пазите и на **ситнице** *у раду и говору своје деце и у раду и говору вас самих пред својом децом!*

(По Салцману).

ПИСМА ИЗ ТУРСКЕ

III. Вероисповести

3.

Мислим се, колико ће Бугари, а нарочито Бугараши, подићи нос, што одмах иза говора о Васеленској Патријаршији прелазим на бугарску егзархију! Она, до душе, заузима положај иза јерменских цркава; али то ништа не смета, да се решим учинити им бар то задовољство, да им у овом писму дам првенство пред Јерменима.

Ви мислите можда, да ћу онако опширно говорити и о бугарској егзархији као што сам о Васеленској Патријаршији? Ја бих, кад би она то заслуживала као нека озбиљна установа. Чудићете се на ове моје речи.

За ових двадесет и пет година дана живота бугарска егзархија остала је онаква иста, какву ју је организовао и оставио племенити гроф Николај Павловић Игњатијев. Нити је у том погледу што приновљено, нити пак забатаљено: уредбе су исте. У особљу, у држању, ту је било промене. Представник велике православне Русије створио ју је чисту и идеалну, као што су и све руске творевине — да брани православне догме, да брани Словенство. Она је ради бугарских политичких рачуна слизала се са протестантима; она из истих разлога и с обзиром на предубоке и препуне касе новаца кокетује са језуитама; она је многим својим делима посведочила, да и не мисли одговарати ономе највишем циљу, ради којег је Русија уложила била сав свој ауторитет и створила је — *православље*. Русија се промучила да створи нешто озбиљно; егзархија се после извитоперила у нешто неозбиљно. За то сам и казао оне речи напред. Руси нису веровали спочетка да је резултат њихова политичког труда такво недоношче. Они су то видели тек онда, кад је егзарх честитао брак још непризнатоме вазалу свога господара и то брак по католичкоме обреду. Онда су Руси поверовали нешто мало, да је рад бугарске струје такав, да *никако не одговара идеалима Словенства и Православља.* Руси су стварно на то одговорили преко касе Славјанског Благотворитељног Општества. Истина мало касно, али ипак

тако, да су Бугари прилично осетили. Мали је био резултат тог руског одговора: Словенство, а нарочито Српство, није могло залечити рану, коју му је задала бугарска радња; Бугари се нису могли тргнути са кривог пута. Једино се има приписати трагичној смрти чувенога Стефана Стамболова, што се ствар у погледу односа са Русијом и Русима (мора се рачунати на обадве чињенице) у неколико поправила. То тако само дотле, докле политички разлози буду диктирали досадање држање, или још наопачкије. Руси ће се опет љутити, па ће опет праштати па се поново ублажавати и праштати. Шта ћете: Руси имају неку особиту слабост према Бугарима. Је ли то нека особита симпатија или ти неки други raison, није ми мило да тумачим. Рад сам био да истакнем факт, који је свакоме познат, а који ми је требао овде као мост, да не оквасим ноге.

Осем у држању било је промена и у особљу. Пре га је било много мање, а сад имају и четири владике више и због тога се и посла има више. Какви су ти људи, о томе су врло многе ствари познате читаоцима „Дела“ из дневне штампе у Србији — ствари, које су довољна карактеристика њихове каквоће. Мало шта имам рећи о њима; али ћу прво почети са ћутука.

Организација у бугарској егзархији не може се рећи да је истоветна с организацијом Васеленске Патријаршије, нити пак да је модерна. У погледу одношаја са турским властима егзархија се саображава у својим поступцима с онима Вас Патријаршије; администрација је удешена по модерноме систему: има Синод, консисторије, има многе модерне установе, које су тако удешене, да им се, признајем, мора позавидети. За све то имају благодарити егзарху Јосифу I, који, као што и напред рекох, није остао само при оном уређењу, које је егзархији дала Русија, но је ишао и даље: оно, што је корисно бугарској идеји, усавршавао је, а оно, што јој никако није било корисно, одбацивао. Он је толико учинио, да се данас више не може говорити о бугарској егзархији, него о бугарском егзарху Јосифу I. Он је то постигао постепено, неопазно, потпуно. Дакле о њему.

Егзарх Јосиф човек је у пуној снази како физички тако исто и интелектуално. Врло је озбиљан, вредан и умешан. Већ је пун искуства, те му рад иде добро. Ишао би још боље, кад би му политичке прилике допуштале. Пун је енергије и самопрегоревања. То је нарочито доказао последњом приликом, кад је ишао у Софију да допрати принца Бориса. О његову повратку свашта се говорило; јер се о његову боравку, о састанцима с извесним личностима и о разговорима у Софији још више причало. Он се такав показао и приликом бављења кнеза Фердинанда. Јер док је овај натицао на главу калпак турске коњичке армије и правио „теменах“, дотле се таква црта није могла да примети ни у којем поступку егзарха Јосифа. Он врло ревно и врло пажљиво уме да чува своје достојанство, то морам признати пред српским читаоцима „Дела.“ макар да је он окорели српски непријатељ

Баш с тога егзарх Јосиф импонује својој околини; с тим је он постигао да буде у егзархијским пословима алфа и омега. Он све ради, бива. од њега све полази. Он све смишља и за све инструкције даје. Но најзначајније је ово: што нареди једноме секретару, то није, нити сме бити познато другом; шта зна од њега један, не може да зна и други. Ако примети, да ови један другоме поверавају тајне, он одмах размешта дотичне проливце на језику. Овај начин поступања личи ми на онај у каквој шпекулативној банци, у којој директор све зна, а потчињени му чиновници само оно што им се повери на израду, а ови не знају после ни да ли је приведено у дело оно, што су спремили; то је директорова тајна. Тако је исто и у егзархији. За то су врло честе промене чиновништва њеног, а нарочито у просветном одељењу. Ту су тако чести размештаји да падају у очи. Само је Шопов непомичан; он је постао егзархијски једек. Шопов је тако вешто удесио свој положај, да га нико не може с места помаћи. Био је још један секретар, који је још јаче подесио био свој положај и који је, изгледа, био опасан Шопову, али је, не зна се зашто, дао оставку и вратио се у Бугарију. Он је, истину рећи, био кориснији егзарху, јер осем што је био вредан и образован, имао је и жену вредну и образовану, која му је била десна рука у послу. Многи су њени планови, као врло корисни, били приведени у живот, те с тога је њено мишљење блажени егзарх уважавао и врло је често на само саслушавао. Међу тим утицај тога секретара врло је растао, много пута били су други у неприлици да га наговоре, да не остварује по неку замисао, на коју је накастио, а која, по њихову мњењу. није била умесна. То, а и неке друге ствари це, које су они међу собом, у четири ока, тумачили и претресали, а што су биле без сумње интриге, учиниле су, да су се по граду почеле ширити неке речи, које су се тако намножиле биле, да су дошле до ушију и томе секретару. те је он „индигниран“ на те „инсинуације“, на место феса, кога је дотле носио, турио „шапку“ на главу и отишао, како веле, и не казав егзарху „збогем.“ На тај начин Шопову се скинуо с врата један опасан такмац, те је остао у положају, у коме је желео: најприснији егзарху. Јер егзарх Јосиф нема ни у кога тако велико поверење, као у њега. А и заслужио га је. Шопов је много пута бацао и свој живот на коцку, што својим велеумним списима, што при својим путовањима да прегледа њиву, коју обрађује бугарска пропаганда. Својим списима Шопов је доказао да је научена глава, тако веле Бугари: ваља читати његове последње путне белешке. Истина досадно је непрестано у њима сусретати се с оним местима где прича шта је где јео и како је спавао, као и оне хвале о бугарским школама; али не треба замерити: прво је инстиктивно путописцу — веле да је страшан гурман (преревши чисто српски гурман би се рекло изелица); а друго — то му је посао. И оно дело „la Macedoine,“ које је издао под псевдонимом Офејков, и за њега Бугари веле да доказује да је дело мудре главе. Па тако мудра глава њима и треба. Јер да није њега ко би могао онако лепо уређивати орган егзархије „*Новини*“, који

и дан даљи излази под власништвом Димитрија Пандурова, помоћника валије косовског вилајета. Он је у уредништву овога бугарског листа у Цариграду, он Шопов, душа. Сви важнији чланци из његова су пера; чим је Шопов на одсуству где год, на листу се позна, добро се позна. Турци знају, и наређивали су Пандурову да не пушта Шопољеве чланке, што је хтео и да изврши Пандуров, али егзарх није хтео ни да чује; казао му је: „Ти примаш твојих 25 лира на месец и имаш да ћутиш, а ко ће да ради на листу, то је моје знање", и просто га избацио из егзархије. То је било још пре две и по године. Шопов је остао све и сва. Осим тога Шопов је користан егзарху и с тога, што је егзарх врло пргав човек; често пута, веле, забразди. Шопов уме врло вешто да заглади те његове преступе. Важно је и то, да је Шопов стари чиновник, који зна све и познаје свакога, а такав, макар један човек, од насушне је потребе егзарху. Не може на послетку и он свуда да стигне; треба ко год по кад кад да га замени, те и он да мало одахне душом.

Према Вис. Порти егзарх стоји много ниже но и један поглавар аутокефалних цркава у Цариграду. Ретко се јавља на Порти, а нарочито у последње време. Пре је у име његово говорио енглески амбасадер Сад се окренула политика. Енглезе занима само у толико егзарх у колико им је потребан за њихове политичке интриге; па и то све посредним путем. Пре је била велика интимност међу њима. Енглески консулати по Ма едонији били су касири и посредници за разне кландестине ствари бугарским пропагандијским комитетима. Од како се кнез Фердинанд почео доброволно крстити са три прста, те Енглезе љутити, од тад је егзарх почео хладити од њих; сад, ко је пре почео да хлади, то је споредна ствар.

И ово се мора признати егзарху Јосифу, да је врло лукав политичар. Он је, ма да је у интимности с енглеском и аустро-угарском дипломацијом у Цариграду, вазда умео да нађе прилике да испреврће очима пред руским представником, тако да плаче пред њим, изјављујући своју оданост према Русији, да је овога доводио у неприлику како и шта да мисли о њему. За своју тактику бацао је кривицу на Стамболова, који је примио ту славу на себе. Добродушни Руси веровали су егзарху; види се и по томе да су примали његове речи к срцу, што се много има приписати њима, што је егзарх добио допуштење да иде и докрсти принца Бориса. Иначе тешко да би му султан допустио. Зна султан добро Јосифа. Зна он добро и старог делију Григорија, који је имао да заступа у егзархији Јосифа за време његова (Јосифова) одсуства. Али опет није хтео да поквари ћеф Русима, који су му онда требали због Јерменске. Том приликом султан и Руси учинили су за егзархију и што је требало и што није требало. Шта ћете кад су рођени под срећном звездом!

Приликом докрштавања принца Бориса покарабасили су се рачуни и између егзархије и папства Кад је видео моњсињор Менини, да је и сам, како га ватиканска штампа назива, монсињор Јосиф, дошао да изврши тај чин, он је покупио скуте и рукаве и отпутовао је из Бугарске.

Папски свештеници толико су се расрдили били на Фердинанда, да су престали били спомињати га у црквама при богослужењима. Али на егзарха Јосифа они су се озбиљно наљутили; јер су му у своје време доста добра чинили, па сад им он тако враћа. У осталом они су том приликом испољили још ранију срдњу на њега. Они су лане хтели мало да науче памети оног шпекуланта, унијатског владику кукушког, Младенова, кога нису могли зајазити парама на његова непрестана тражења и турили су касе мало дубље у џепове, а њему казали да штеди, па ће му бити доста за живот. Јест, ал' Младенов се на то наљути, па одмили, спидрак, те право у егзархијски конак, и падне на колена пред Јосифа. Овај га строго прими и почне са њим преговарати. Наравно, да је прва реч егзархова била, да Младенов уручи егзархији своје имање. Кажу да овај обешењак има прилично пара. Преговори су подуже трајали, а да је било врло велике порције лицемерности међу преговарачима, види се и по томе, што је Младенов после кратког времена ступио опет у преговоре и са папским заступником у Цариграду, својим пређашњим патроном, Бонетијем, који га је својим препорукама и попео до тога ступња. Резултат тих дуплих преговора био је тај, што је Младенов напустио их с егзархом и пристао уз оне, уз које је и дотле био. Види се, да му је Бонети дао што је тражио. То је папску пропаганду коштало, а то приписују у кривицу егзарху Јосифу, и веле да је то чин неблагодарности његове. А зар су му мало услуга учинили ширећи бугарски језик и „културу" путем својих школа, истом кад и догме римског католицизма?! — Још се није ни залечила та рана, а искрсе путешествије у Софију. Но сад егзарх нема кад о томе да мисли. Он има прече посла. Навалила му се на главу једна већа брига, која га мучи све од посете Фердинандове овде, а, као што сам казао, усамљен је, те је сав терет на његовим грбинама Па ипак добро отаљава послове, мора му се признати.

Та нова и преголема брига то вам је *скидање шизме.*

Кнез Фердинанд завадивши се са средњеевропским државама, својим дотадањим протекторима, за љубав измирења с Русијом и, следствено, добијања признања од стране султана, похитао је да окружи Бугарију са пријатељским суседима. У Цариграду облачио је униформу турског маршала и ишао у Јлд'з тако; у патријаршијској цркви у Фењеру крстио се са три прста, а тако исто и у егзархијској; љубио је руке и патријарху и фењерским синодалима и егзарху и егзарховим синодалима (Шопова је неколико пута потапшао по рамену) — чинио је све да покаже своју усхићеност. Русима се то допало и посланик Русије, г. Нелидов, саветовао му је, да ступи у преговоре с Васеленском Патријаршијом, *да ова скине шизму с Бугарске цркве*, и тим да круните своје успехе у Цариграду, те да га не само цар дипломатски — љубазно прими, него да га и чланови Славенскаго Благотворительнаго Общества одушевљено предусретну. Кнезу Фердинанду и његовим доглавницима, изгледа као да се допала та мисао руског представника; у осталом допала им се она, или не допала,

та мисао потекла је са стране амбасадера Њ. В. цара свију Руса и њима није остало ништа друго, до да приступе њену остварењу. И кнез Фердинанд сам лично ступио је о томе у разговор са васеленским патријархом. При тој посети био је присутан и патријаршијски драгоман Танталидис Кнез је замолио патријарха да се овај удали. Остали су на само Фердинанд и Антим, а тумачио им је тадањи евентуални лични секретар кнежев, а садањи секретар бугарске дипломатске агенције у Цариграду, г Спаса Костантиновић, који зна перфектно грчки језик.

Но сматрам за потребно да кажем и ово.

Изгледа, да је Русија истакла себи за један од прешних задатака, да отклони све несугласице, које постоје међу народима на југо истоку Јевропе, па биле оне политичке природе, или се тицале црквених ствари. Политика прибирања, коју је инаугурисао кнез Лобанов Ростовски, као да је у своме делању допрла и до тога, да се отклоне и неповољности у којима се налази Васеленска Патријаршија, која није са целокупним источно-православним стадом у љубави. Русија је заштитник православља у свету и гледајући колевку његову у тако мучним приликама и растројену, без сумње је, да једна тачка тога програма прибирања гласи да се Васеленска Црква учврсти; а да се то постигне. да треба, да се скине шизма са бугарске цркве да Патријаршија учини Бугарима по вољи итд. итд. С тим Русија, види се, почиње прво. И логичан је такав почетак. У оно време кад је створена егзархија, услед које је проглашена шизма, друкчије су околности биле, друкчије се мислило; сад су друге прилике. Низ догађаја изменио је стање ствари. Поред тога и нехотице се намеће мњење, да је Русија намерна да учини крај бугарским шпекулацијама. Као што је познато, Бугари су од егзархије створили нешто са свим противно ономе што су мислили Руси да од ње буде, стварајући је. У тој заблуди били су и српски политичари: за том се мишљу повео био онда и митроп. Србије г. Михајил, те признао егзарха. Сви православни Словени, одушевљени тим успехом руске дипломације, која је по ондашњем мњењу, постигла да створи у Цариграду православни центар у славенскоме духу, ликовали су и — преварили су се. Јер су Бугари од егзархије створили центар за своје политичке аспирације. средиште њихове пропаганде. Кад је и бугарска кнежевина запала у вртлог дипломатске струје средњејевропских држава. егзархија је аплаудирала томе и носила се. користећи се сваком даном приликом, за тим струјама: ама противу православља? — противу њега! ама противу славенства? — живео бугаризам! Ама зар и противу Русије? до врага са њом!... Девиза фактора у егзархији био је *бугаризам*, па макар се морало и противу Бога ратовати. Средства се апсолутно никако нису бирала; Бугари, с егзархом на челу, нису се ничега либили. Ашиковали су с протестантима, јаранисали са римо-католичком пропагандом, бесними с енглеском дипломацијом, подличили с аустријском — чинили су, бива, све што су хтели и све што су им њихови политички raison-и допапгавали. Ама било је неморално?! — Море, какав морал сад à la fin du siècle?!

Ваља и ово да кажем, па макар се Руси мало и љутили. Од Срба ово нека прочитају г. Јов. Ристић и г. митрополит Михајло нажљиво; а остали тек знања ради.

Ово није била прва лекција, коју су дали Бугари Русима. Још пре стварања егзархије Драган Цанков, онда у пуној једрини и снази, ишао је у Рим и тамо у Ватикану преговарао са папом Пијем IX. Резултат тих преговора био је тај, што је на једном искрсла папина була, којом се установљава бугарско католичка црква у Цариграду. У славу тога папа јеградио новим својим поклоницима зјафет (гозбу); с десна од њега седео је дедо-Игњатије[1]) нови поглавар те цркве, а с леве Цанков. После су ти нови апостоли дошли пуни пара у Цариград. Сећају ли се Руси колико су муке имали да уклоне ту бруку ?! Они су из тога факта могли да изведу логичан закључак у шта се може изметнути и нова установа егзархија, поверена искључиво Бугарима. Али изгледа, да је тај бугарски поступак учинио, да се ускори стварање егзархије. Они су, Бугари, мора им се признати, постојани у раду; а факт је, да апсолутно никако не бирају средства.

Како су Бугари дали Русима другу лекцију, поред онога што сам већ рекао, додавати још што, значило би писати историју; а ја то нисам кадар. Ја пишем писмо.

Види се, дакле, да су се Руси тек после ове друге лекције, решили, да ће бити понајзгодније, да се егзархија пресели у Софију после пошто Васеленска Патријаршија скине шизму са бугарске цркве, пошто се са њом углави компромис, да она постави Бугаре за владике по оним јепархијама, у којима је већина бугарашког становништва и такве ствари.

Овим би Руси хтели да постигну две сврхе: прво, да учини крај шизми, те да се тим уведе мир у источно-православној цркви (чија је она духовна покровитељка), која би онда лакше и помоћу моралне (а можда и материјалне) потпоре руске могла успешније сузбијати напредовање римо-католиштва, уније и протестанства; друго, да егзарх, седећи у Софији, држи стално на оку кнеза Фердинанда и да смета раду католичких мисијонара, чија пропаганда има тамо жешћа успеха, него ли и у самој злосрећној Маћедонији. Мени изгледа, да су Руси у овоме послу руковођени овим замислима. Иначе не могу да се досетим, чега другог може бити.

Преговори су најживље отпочели били за време кнежева бављења у Цариграду; он их је први, као што рекох, отпочео, и директно с Ан-

---

[1] Овај дедо-Игњатије био је оригиналан и прост чича. При томе ручку, није могао да одоли јуначком срцу, а да не потапше папу по његовом крупном и округлом трбуху, и да узвикне: машала! машала!“ Кад је Пије питао шта вели, одговорено му је да „у њега“ подрже наду да ће штитити нову цркву и — већ удесио је тако Цанков како је лепше умео. Папа Пије IX осуо је на то безброј обећања, већ као што је он то умео.

тимом. Али они су почели правити рачун без крчмара. Кад је егзарх за то дознао, у мал' те га није капља згодила од гнева. Неће Јосиф ни да чује ни за скидање шизме, ни за премештање у Софију — хоће он status quo апсолутно, његови детаљни аргументи то су тајна између њега, Јосифа, и између кнеза Фердинанда. Не верујем ни Шапов да их зна; а срамота би било да их не зна Др. Стојилов, ма да је факт да је кнез Фердинанд у Цариграду страшно истицао своју иницијативу и своју делатност. Његовим конференцијама с једнима и другима није било краја, а нарочито с егзархом, који је, по отпочетим преговорима, с Вас. Патријаршијом, одилазио од Фердинанда чак и зелен у лицу од гнева. Ну ма да ми нису познати детаљни аргументи егзарха Јосифа, којима је хтео да обори мнење о потреби скидања шизме и његова одласка у Софију, ја ћу покушати да изведем овај логичан закључак.

Егзарх је посредник између бугарске владе и пропагандијских комитета по Маћедонији и јужној Старој Србији. Егзархија је центар пропаганде. Преко ње иде све; из ње излази све. Премештањем егзархије у Софију ко ће посредовати, ко ће надзиравати?! Морало би ићи преко Патријаршије. А ова, будући прожета крајњим панјелинством, зар је на теме пала да иде на руку бугарској пропаганди! Вели се, да ће, према компромису, морати Патријаршија поставити владике Бугаре. То значи да колико ће бити владика, толико ће бити центрова: то значи дезорганизација — несрећа! Вели се, да ће Вис. Порта допустити, да се по свима важнијим центровима отворе трговачке агенције. То значи имати дупле органе, а никакви главни центар, од кога би полазило све. А ако се покваре опет односи с Русијом? А ако се поквари „калимера" с Грцима? Но најглавније је то, што ће укидањем главнога центра малаксати акција пропаганде..

Такве природе аргументе могли су у напред очекивати и Фердинанд и Стојилов, а што су покренули тако одлучно то питање мора бити да су их руководили важнији разлози. Међу тим егзарх није ни часа почасио, но подбунио цело свештенство по Бугарској, те је настало такво роптање, да кажу, да може бити и од озбиљних последица. — Ово ти је оно: дођоше дивљи, па истераше питоме!

На чему су остали ти преговори? — Брзо је, да би се могао знати резултат. Изгледа да је Фердинанд поставио темеље и да је обећао Патријаршији доста пара да се отклоне тешкоће, ако би их било. Односно детаљности вели се, да је то било остављено да се регулише у Петрограду, камо је тога ради нарочито ишла она депутација, која је заступала Васеленску Патријаршију при крунисању цара Николе. Међу тим шта је она у том погледу учинила, то је тајна као год што је тајна и какви су сада односи између кнеза Фердинанда и егзарха Јосифа. Депутација је свршила други један посао који је врло важан за Патријаршију у Фењеру. Руси су, по настојавању Бугара, узаптили у своје време приходе неких манастирских добара у Бесарабији, који су текли у патријаршијску касу, велећи да Вас. Патријаршија не троши те приходе на штићење и ширење пра-

вославља, него у корист панјелинизма. Сад су обећали да ће им те приходе опет уступити, али ће услове углавити посланик Нелидов кад се врати с одсуства у Цариград. Депутација се похвалила тим својим успехом пред Св. Синодом у Фењеру, а овај је потражио од депутације једно подугачко црно на бело да је збиља то тако, као што они веле. Не верују калуђери ни сунцу сјајноме!

Ствар о преговорима обазнала се свуда и неминовно су наступила тумачења, која би може бити била блажа, да није наишла и вест о успеху депутације; она су онда узела такав размер, да се Вас. Патријаршија нашла принуђена да преко свог органа демантује све вести о преговорима за скидање шизме. Мора она да води строга рачуна о осетљивости Грка, макар да за друге не мари.

Ал' вредно је чути шта веле Грци о скидању шизме, а нарочито ови по унутрашњости. Они умују на свој начин. Њих не занима за сад, ка' оне тамо у Фењеру, тренутни профит. Они бацају поглед и даље, као-ти добре патриоте.

Њима се никако не допада услов у компромису, за кога се вели да ће се углавити између Патријаршије и Бугара, да митрополити буду Бугари онде, где је становништво у већини „бугарско"; то им никако не иде по вољи. А још мање им је по вољи, да бугарске владике заседавају у Св. Синоду Осем што се то не би могло трпети, још је и бојазан да ако буду њих четворица, они могу потплатити још тројицу чланова који су Грци, па доносити решења каква хоће. Највише им се то не допада што је Русија најживље умешана, а то им мирише на панславизам који је по њихову мишљењу крвни душманин панјелинизму. Чак се боје да им Руси једнога дана не попну на патријаршки престо каквог Руса и онда — ора кали! Страшно зазиру од Руса, а ужасно мрзе Бугаре. Та кога они воле у опште узевши?!

Ал' је још интересантније чути шта веле маћедонски Бугараши. Они умују на свој начин. Они гледају опет са свог гледишта и бацају свој шпекулантски поглед на много даље и дуље ствари.

Њима се не допада пројектовани начин компромиса. Они одобравају да се егзарх премести у Софију, али траже успостављање охридске архијепископије, која ће добити сва своја права, која је уживала за четири столећа турског господства до њена укинућа 1767. године. Егзарх би, по њихову био поглавар аутокефалне цркве у Бугарској и Источној Румелији; а охридски архијепископ поглавар „маћедонско-бугарске" цркве. Већ су почели да праве планове да трампе с Грцима неке јепархије, у којима су искључиви елементи арнаутски и грчки; Цинцаре никако не режу у рабош. Тај modus решења овога питања они истичу као јединство и живо агитују да га популаришу.

Још је вредно видети како Срби сепре, а Турци спремају џепове и, за сваки случај и — хапсане.

Но да свршимо и с егзархијом.

Њу је мало омела ова новост те су у егзархији прилично збуњени,

а егзарх је, кажу, љут као „пиперка“. Ако му Руси падну шака, познаће га добро ко је он. А таман је био удесио посао и само је чекао згодну прилику, па да издејствује још који берат за владике Он је иначе *све ујдурисао како ваља.* Почео је био и оне усијане главе, што проносе мисли о засебној маћедонској држави и причају тамо 'вамо о томе, да бије по роговима, и тако их је вешто млатио, да нису могли одмах опажати откуд то произлази. Није му се свидело довољно, што је све наставничко особље по гимназијама испремештао: Маћедонце одаслао у Бугарску а Бугаре понамештао овамо, но је то учинио и са свештенством. Чак је и просте попове почео отуд доводити. Не чини му се довољно бугарство урођеничко, за то се решио на тај трошак. — Све је, кажем вам, ишло као добро курдисан сахат. А за све, — егзарх зна — има се једино њему захвалити.

4

Само по себи намеће се, да одмах овде морам говорити о римокатолицима и о унији, јер су они, као што је и пређе напомињато, доста тесно везани с Бугарима. Шта више унијатска црква искључиво је у рукама Бугара — владика.

Католичка црква ма да је под скутом папе у Риму, она је и под протекцијом разних католичких држава, према томе како је које братство протежирано. На пример, францисканци су под протекцијом Аустро-Угарске. Њих има у скадарском и у косовском вилајету. Лазаристе су под протекцијом Француске; њих има у солунском и битољском вилајету. Папин заступник у Цариграду то је арцибискуп Палмире и викарије Тесалоника (Солуна) Монсињор Бонети, бивши гарибалдински капетан, члан лазаристичкога браства, човек још свеж, јер се добро храни али је почео да роне, зар због авантура у младости: иначе богат и не баш толико учен, али окружен добрим помоћницима. Док је био као supérieur у Солуну (а био је скоро 20 година), показао је доста способности и много се томе, и његовом богаству, има приписати, што је унија ухватила доста јака корена у околини солунској, а нарочито у Кукушу, Струмици, Ђевђелији итд. Толико су се намножили ти отпадници православља, да се појавила потреба за владику, коју је потребу папа задовољио поставивши Младенова а доцније и Стефана за владике. Том приликом, поред тако еклатантних доказа о Бонетијевој способности папа није могао а да га не награди и поставио га је на овај положај, на коме се данас налази. То је било 1887. године. Дотадањи рад римокатоличке пропаганде био је необично бујан, па и успешан. Грци су били више-мање пасивни: тицало се „Бугара“, а ови ако хоће нека се и турче, слабо их се тицало. Руским консулатом — који је требао највише да се заузима противу те нове несреће — управљао је врло мек човек, пок. Јакобсон, који је много вере полагао у драгомана Спро-

странова. Овај остављен самом себи, чинио је све што је хтео све дотле докле није дошао пок. Јастребов Све до смрти Спространова Јастребов није могао дознати право стање ствари. Користећи се том забуном римокатоличка пропаганда пожурила се да покрије зграду, да круниште своје дело. Благодарећи Јастребову рад propaganda fide успорио се, да не речем застао; стоји, тако рећи на истом ступњу.

Као и у опште рад римских попова и овај иде врло тајанствено, споро, стално и тако се неприметно јављају успеси, да човек нема кад ни да дахне од изненађења Треба добро око да и сам успех у правој његовој боји уочи.

Док фрањцисканци раде на утврђивању фанатизма међ' Арбанасима, Лазаристима изгледа да је то споредан посао. Они хрле за богаством: прави су Чивути у том погледу Дају паре на интерес, купују имања и дају под кирију, па чак отварају и бакалнице — читава трговина! Врло радо причају да целу ту трговину воде у Солуну да потпомажу своје верне противу Јевреја, који хоће апсолутно да доминирају тамо над осталим народима. Ал' то су њихове приче.

Они су у живом пријатељству с Бугарима, али без јавних демонтрација; изгледа да су при прављењу међусобног компромиса и ту погодбу углавили. Они унијатске попове много гладе и чине им, признати се мора, много: обезбедили су им плате, обезбедили живот фамилијама и многе такве ствари. Али иницијативи ових нигде не дозвољавају да се помоли. Они умеју тако вешто да је бију у главу да дотични иницијатори више и не долазе на сулудасту мисао да се истичу.

Ако је веровати једној најновијој верзији, биће, да мисао о маћедонском сепаратизму римокатоличке пропагандисте култивирају. Да поверујем у то, наводи ме и ова друга верзија, коју прибележавам са потпуном резервом.

Вели се на име, да је и она дизерција владике Младена била проста комедија, коју су лазаристе инсценирале. У оно време отворио се у Цариграду и свуда по Маћедонији упис за фонд за „Бугарске болнице Јосиф I." Изгледа, као да су се фратри побојали, да ће у њих ући и унијате, па да би то предупредили, удесили су, да Младенов, бајаги, дизертира, а он у ствари да проучи целу ту организацију, па у даним приликама да јој смета. Ова верзија тако се упорно одржава, да се просто намеће да човек у њу и нешто поверује. У осталом како су и једни и други подли, они су у стању свачим да се служе. Треба бити њима раван, па прокљувити у чему је право стање ствари. У осталом, неће се дуго чекати, па ће се обелоданити резултат целе оне лањске комедије.

Истичем, на послетку, и овај факт, да римокатоличка пропаганда има прилике доста комотно да ради, јер нема активних противника; има шта више помагача, као што је бугарска пропаганда, која јој, за љубав политичких рачуна, на много што-шта кроз прсте гледа, и не-

марност, безобзирна толерантност Васеленске Патријаршије, која рад римске пропаганде, у слепилу своме и у глупости, а нарочито обајана панјелинством, и не опажа.

5.

Већ протестанство, о коме се мора одмах говорити, јер и оно шири бугарску „културу“, слабије се чује. Протестански мисионари раде споро: они неће да нагло и натприродно шире своје религијозне појмове. Изгледа, да енглеско-американски мисијонари знају ону нашу народну пословицу: хитра кучка слепе кучиће рађа — те бегају од тога. Они, шта више, изгледају нешто много толерантнији у последње време у ширењу протестанских догма. Пређе су пргавији били. Али као да су се мало научили памети, јер за последњих година нису учинили ништа више од онога, што су урадили до пре 15 година. Дотле се доста јако опажао њихов рад. Било је мисијонара, који су растурали јеванђеље преведено на све овамошње језике на све стране. То је ишло тихо и неопазно. Осем јеванђеља растурали су и свој лист „Зорницу“ која је била једини лист на бугарском језику, а лист на српском језику, „Призрен“, који је излазио у Призрену, био је у сваком погледу слабо уређиван, те је „Зорници“, која је доносила и вести из политичког света лако било да продре и међ' српски живаљ. Али главна грађа којом су се пунили ступци „Зорнице“, то су, као што се и данас види, јеванђелске поуке, које овамошњи свет радо чита. На толико су се за сад ограничили протестанти и на оне школе које су остале од оног земана.

Протестанти немају много ни мисијонара, као што су их негда имали. Изгледа да су задовољни с овим што имају. Но мени изгледа да су и они, као год и друге вероисповесне пропаганде, насели у дружби с Бугарима и зато су се толико охладили.

Ну њихов рад ипак траје и тако је тајанствен, скровитији него и сам рад римских пропагандиста. Њих штити Енглеска и Америка, те им за сада не требају никакве особите привилегије. Треба ли им школа где год, ту су представници поменутих двеју заштитници, који одмах израде допуштење код Високе Порте. Што се цркава тиче, за њих нису нужна допуштења скупе ли се двојица-тројица, а међу њима један пастор, који ће им тумачити јеванђеље — ето им црква; то власт не мора ни да зна.

По свему изгледа, да ће они остати и даље у овој пасивности: јер се примећује да ни у Бугарској, ни у Румелији не раде, не делају као што су пређе. И опет велим, раде на ширењу протестантства, али не онако живо као пређе.

Нашто даље трошити речи?!

Исто тако излишно би било бавити се и са Јерменима и са Јеврејима, пошто ми немамо присног додира са њима. Но пошто је врло че-

сто пута реч о првима у јевропској штампи, сматрам ипак за потребно да само у неколико речи кажем како стоје Јермени у погледу вероисповести

Они су поцепани у три цркве: јерменско-григоријанска, јерменско-унијатска и јерменско-католичка. Све те три цркве имају главно седиште у Цариграду. На челу григоријанске цркве стоји патријарх Матеја Измирлијан. Организација патријаршије истоветна је, као и оне у Фенеру. А и Измирлијан је мушко. Турци веле, да је више дипломата него свештеник. Они њему приписују у кривицу што су се Јермени завадили са Турском. Они њему натичу о врат оних 60.000 Јермена, који су изгинули лане у Јерменској и по Цариграду; обећују га, да је то плод његове политике с Енглеском, политике, која је учинила да се Турци онако крвнички искале на своје суграђане Јермене, са којима су у највећем пријатељству и од баба-замана, од кад их је Бог саставио, живели. Они су страшно љути на њега — проклињу га и само чекају згодну прилику, па да га дижу с положаја. На то се неће дуго чекати.[1]) Осуђују и патријаршијски савет, но највећма њега.

На челу јерменско-унијатске цркве је патријарх Аваријан. Он вам је нешто налик на бугарског Младенова: у интимности је са римском пропагандом

На челу јерменско-католичке цркве јесте патријарх Ашикијан. Он стоји у директним везама с папском канцеларијом у Риму; иде често тамо и прилично бушкара с римском куријом

Све ове три цркве у завади су и мрзе се. Прва се много бави световним стварима; друге две оставили су ту бригу језуитима и њиховим свештеници у главноме се баве врбовањем нових поклоника. И ове се две мрзе. Таман се унијате порадују да су некога привезали и учврстили у својственим уверењима, а католици се прикраду, па им га здипе. А љуте се унијате, а протестују, а вичу, а католици стали на страну па се церекају. Много се пута породи цева међу њима. А стадо? Сенри ка', Боже прости, права стока. Нисам видео под капом небеском свет са тако мало частољубља, као што су Јермени! Бојим се да ми ко не пребаци што ћу рећи, да Турци имају разлога што узвикују: Шта зар Јерменима аутономија, тим хајванима без хрза и образа?! — Ваља их, Јермене, познати из ближе, па видети и уверити се, да Турци имају право, али додајем само донекле. Знају Турци своју „чељад", врло добро познају!

* * *

Оволико је, мислим, доста о вероисповестима у овој земљи, у којој свакојаких секата има у изобиљу, а од којих су све, ослоњене на основу

[1]) И заиста је Измирлијан дао(?) оставку, а на његово место постављена је једна турска улизица, Вартоломије, чије су речи, које је султану изговорио, кад га је овај потврдио за locum tenens-a, изазвало ужасно огорчење код Јермена.

старих и нових привилегија, удешене тако, да личе на државе у држави. Бугари имају две цркве: егзархију и унијатску; Јермени имају три — мало пре била је реч о њима. Све оне имају права, све имају привилегије. Само Срби немају ни права ни привелегије, нити пак могу да извојују ни путем дипломатских нота, нити икојим другим путем. Србима се прича о некој султанској милости према њима. Срби верују у ту милост, јер даје берат једном Србину да буде митрополит у јепархији, где нема никаквих других вера сем ислама и православља и где нема никаквих других народности сем Срба и Турака; а што ће после неколико месеца дати пет берата петорици Бугара да буду митрополити у јепархијама где нема Бугара, то се и не опажа! Аратос му и таква милост!

Противу Срба инстиктивно су све пропаганде, па биле оне политичке, или религијозне; противу њих је све. Они немају ничега на расположењу, чиме би се могли бранити. То ли је живот?!

Ну, на послетку, један предлог.

„Београдско Певачко Друштво“ фузионисано са још којим њему подобним, а на рачун касе „Друштва Св. Саве“ (која је пуна пара јер друштво нема „прилике“ да их примењује на циљевима, којима су прилагачи и намењивали тај новац, одвајајући га од својих уста и пунећи ту касу) треба да оде опет у Цариград, али да се не ограничи да пева само химну султану него да зађе редом свуда и да пева и у Патријаршији у Фењеру, и у егзархији на Ортакјоју, и у унијатури на Панкалди, и у грчкој легацији и у бугарској дипломатској агенцији и — свуда, где им се буде наложило, а списак могу добити преко „шупље фразе“ од главног одбора у Пешти. — Остварење овог мог предлога, али онако потпуно, тако ће „обрадовати“ Србе у Турској, да ће бар знати на чему су: опраће руке и неће више никоме бити на досади: те неки аутобиографи неће имати повода да се жале на њихову „пасивност.“

Вама, драги читаоци, за сад максус селам и до виђења!

Галиб-Ефендија

НАУЧНА ХРОНИКА

Стерилизација (пречишћавање) пијаће воде помоћу озона.

Питање о добивању добре пијаће воде данас је за све јевропропске вароши животно питање. У времену кад и наш Београд почиње и поред свога новог водовода помишљати на нове количине и боље воде, погледајући на првом месту на Саву, биће оправдано саопштити на овом месту резултате и садање стање једне нове методе, добивање добре пијаће воде — методе, која како с теоријске стране, тако баш и с погледом на евентуалну промену у самом Београду, заслужује нарочиту и озбиљну пажњу. — Резултати и садање стање ове методе врло су лепо изложени у једном чланку Д-ра J. Répina[1], одличног помоћника у Пастерову Институту у Паризу, и с тога ћемо га мало ниже у изводу и саопштити. Него најпре једно објашњење.

Многи од наших читалаца, без сумње, знају да је гасовито тело, које се у хемији назива озоном, једна особита модификација кисеоника, добивена под утицајем електричних варница или електричног иструја. И ако је озон у ствари опет кисеоник, ипак се он од овог тела разликује поглавито својим јачим оксидационим дејством: снажније и брже се спаја с телима, која се могу с кисеоником спајати. Ова особина поодавно је привлачила пажњу многих духова и наводила на мисао: да се, н. пр., по томе озон може удесно применити и за стерилизацију пијаће воде. И доиста међународна хигијенска изложба, организована 1895. на Марсову Пољу у Паризу, показала нам је прво практично остварење те идеје, а микробиолошка и хемијска испитивања Ван—Ерменгена у Белгији и Links Мармијеа у Пастерову Институту у Паризу дефинитивно су утврдила ваљаност ове методе, која данас привлачи пажњу свију хигијеничара.

Износећи на овоме месту садање стање овог питања, саопштићемо, по поменутом писцу, најпре ток испитивања, за тим какав је материјал

---

1) Види часопис „Revue générale des Sciences pures appliquées". 15. Juillet 1896.

потребан за индустријско пречишћавање воде и, најпосле. какви су резултати постигнути на овом питању.

I. Апарати за производење озона.

Међу свима средствима за хемијско пречишћавање воде озон је не само једно од оних. која имају при уништавању микроба најенергичнија дејства, већ је то једини чинилац. који се пошто је своје дејство свршио, сам уништава и ишчезава, не остављајући за собом никаквих рђавих последица. Стерилизација воде помоћу озона, упоређена са стерилизацијом помоћу топлоте, има ту превагу, што не истерује ваздух из воде и не изазива ни најмање трошкове; над филтрима (цедилима) озон има ту неоспорну надмоћност, што руши и уништава не само живе клице, већ и органске материје, које се у води налазе. Ето то управо и објашњава ону наклоност, која се теорицјски са свих страна показивала овом начину стерилизације. Једина тешкоћа била је у том, да се конструише један апарат, који би могао економично производити велике количине озонова ваздуха, пошто би такав озон (из ваздуха) било најудесније добивати.

Ова је тешкоћа, како изгледа, данас већ уклоњена; јер је јасно. да је апарат, који је пред очима публике функционирао на Марсову Пољу (на Хигијенској Изложби), удесан за веће практичне инсталације. Његови изналазачи јесу поглавито барон Тиндал и сарадници му Шнелер и Ван—дер-Слен. Међу тим, и ако су они први, који су овај циљ достигли, било би неправо заборавити и муком прећи испитиваче, који су им у том послу претходили. У Француској је на том пољу живо и много радио Гастон Сеги, који је још 1877. конструисао један сличан апарат за примену озона. Његови апарати учинили су велике услуге индустрији нарочито за бељење перја, воска, уклањање рђава мириса код зејтина, при фабрикацији сирћета и т. д. Сеги је већ одавно означио стерилизацију воде као најважнију примену озона[1])

Али је ово питање ушло у пресудну фазу тек од 1891. У ово доба Сименс и Хамке у Берлину конструисали су према плановима Д-ра Фрелиха један апарат за озон, моћнији и већи од свих дотадањих. Помоћу њега Фрелих је добивао до 3 милиграма озона на секунду и на једну коњску снагу (апарат је функционирао помоћу једне динамо-машине), при чему је максимална концентрација долазила и до 36 милиграма озона на литар ваздуха, сразмера која као да се не може прећи кад се озонизује атмосферски ваздух.

Овај апарат служио је Олмилеру за интересна експериментална испитивања, којима је дотле оспоравана вредност озона, као средства за

1) Иначе махом по њему конструисани апарати за инсталације озона и т. д. у приличној су употреби у Паризу. Такав је н. пр, Ozonogène, апарат, који смо могли и сами проматрати у Паризу у Comptoir Central d'Electricité на Boulev. Bonne Nouvelle, и који служи за публично демонстровање употребе озона.

стерилизацију, несумњиво доказана. Тако н. пр. да поменемо, да је овај експериментатор успео, да апсолутно стерилизује дестиловану воду, која је на кубни сантиметар имала суспендованих 3.717.000 врло упорних спора бацила од пространа (bac. du carbon), и то просто проводећи кроз њу за 10 минута пет литара озонизованог ваздуха, који је имао у себи 15 милиграма озона на један литар.

У току ових огледа Олмилер је пронашао један врло важан факат кад вода садржи у раствору органске материје, утицај озона је најпре управљен на ове материје и тек онда почиње уништавати микробе, пошто су органске материје потпуно оксидисане. Тако је н. пр. у некој ма и мањој количини културе, у којој се култивирају микробе, уништење микроба врло тешко, па готово и немогућно, ако се не може деловати знатним количинама озона. Тим се и објашњава, што неколики експериментатори нису успевали видно доказати ово убиствено дејство озона на микробе.

1893. Тиндал, Шнелер и Ван—дер—Слен започеше студије на конструкцији апарата, о којима ћемо овде говорити. Поменимо одмах да је главна разлика у њихових апарата од ранијих у томе, што су они за електризовање кисеоника могли употребити струје високог напона, идући де 50.000 па чак и до 100.000 волта. Ваља поменути да су и они нарочиту пажњу обратили, да растојање између електрода буде што веће идући тако и до 100 милиметара а опет да не буде електричне варнице између њих. Тиндал гради данас једну машину, која ће редовно радити са 100.000 волта, а апарат, који је функционисао на Марсову Пољу, радио је само са 50.000 волта. Повећањем растојања између електрода на 100 па и више милиметара добило се то, да се и запремина ваздуха изложена електризацији, повећала у много већој мери, него што је то било код ранијих апарата

И кад је већ реч о овом, биће умесно да овде у кратко изложимо главне делове једне фабрике за озон, каква је н. пр. била она на Хигијенској Изложби.

Тако моторну снагу даје један мотор с гасом, величине од 16 коњских снага. Овај мотор покреће у исти мах једну динамо машину, један шмрк за сисање и сабијање ваздуха и једну машину за хлађење. Динамо, извор електрицитета, јесте обична машина за електрично осветлење, са наизменичним струјама од 1200 волта и 10 ампера. Она даје 200 прекида струје за секунду, а ексцитира је једна мала динамо-машина, која даје 1500 обрта за минуту. Из динамо-машина наизменичне струје иду у трансформатор, где достижу напон од 50.000 волта. Пошто је један од полова при изласку из трансформатора везан са земљом, то — да би се избегли несрећни случајеви — мора се особита пажња поклонити другој жици.

Струја високог напона долази најпосле у озонизаторе т. ј. праве апарате за стварање озона. Сваки од ових апарата састоји се из једног четвртастог сандучета, које има 25 сантиметара ширине, 35 см. висине

и 60 см. дужине, зидови ових сандучића су од јаког стакла. С горње стране ових сандучића улазе у њих стаклене цеви, напуњене глицерином. Цеви има до 15, а дугачке су 60 сантиметара; између њих се дели струја. Свака се цев свршује у унутрашњости сандучића једном металном плочицом, састављеном од више, напоредо поређаних, платинских листова. Спој ових плоча представља једну електроду. Друга је електрода представљена двема плочама од позлаћена бакра, прилепљеним на бочне зидове сандучића и везаним са земљом.

Кад струја пролази, иструј избија између унутарње металне плоче и побочних електрода. Озонизатори могу бити размештени у серију, један иза другог, и може их бити, колико се хоће. На Хигијенској Изложби било их је пет. Ваздух који се има озоновати, и који се сиса шмрком, најпре се ослобођава од прашине на једном памучном филтру, по том пролази кроз калцијумов хлорид и најпосле се пропушта кроз сумпорну киселину. Одавде он улази у први озонизатор и иде тако даље до последњег, добивајући уз пут све веће количине озона. Озонизатори су растављени по једном преградом, такође херметички затвореном, а у којој се налази једна вијугава цев, кроз коју струји ваздух, расхлађен помоћу једне машине с амонијачким испаравањем до — 25°. Озонован ваздух расхлађује се пролазећи ове коморе од једног озонизатора до другог. По изласку из последњег озонизатора, он се сабија кроз калајне цеви у стерилизаторе. Ови апарати су стубови од пешчара или емајлираног ливеног гвожђа, чије је дно избушено, те му се кроз рупице утискује озонисан ваздух. И вода пролази с доње стране и отиче озго горе; према томе коликом је количином органских материја испуњена, регулише се брзина отицања, и према томе трајање додира воде и озонисаног ваздуха. Да би се овај додир продужио обично се намешта по неколико стерилизатора и то једно за другим

У новије доба опробан је и један други систем, а то је: да се вода расипа на капљице у нарочитој соби, испуњеној озонисаним ваздухом. Додир ваздуха и течности тада је тешњи, бољи; сем тога, тако је могућно радити и с ваздухом, који садржи 3—4 пута мању количину озона а како је јевтиније добивати н. пр. 5 куб. метара озонизована ваздуха са 2 од сто озона него 1 куб. метар с 10 од сто озона, то је јасно да ће овај последњи начин добити превагу.

II. Чишћење пијаћих вода помоћу озона.

Пречишћавање пијаће воде помоћу озона практикује се у велико у Удсхорну (Oudshoorn) у Белгији, и то већ више од години дана. Ван Ерменгем (Van Ermengem), који је потпуно и на лицу места проучио рад овог метода, дао нам је врло важних података за оцену његову. А у Паризу за време трајања Хигијенске Изложбе Мармије радио је у Пастерову Институту бактериолошке и хемијске анализе, те овде можемо нарочито њих и саопштити. Свакако подаци о дејству и резултатима озонизације већ су потпуно довољни, и цело ово питање можемо размотрити с четири главна гледишта:

1. Утицај озона на уништавање микроба;

2. Промене у саставу воде;

3. Промене њених органолептичких особина;

4. Увођење нових састојака, којих она нема у нормалним приликама.

Да испитамо сваку од ових тачака редом.

Почнимо с *утицајем озона на микробе.*

Вода, која се поправља озоном у Удсхорну, јесте из једног Рајниног рукава (Vieux — Rhin), који прима сем одводних канала за нечистоћу (égoux) неколиких вароши, још и сувишак из тресетних баруштина и живобара. Ова вода титрира се са 0.024 — 0.063 калијумова перманганата. Међу тим вода из Шпрее код Берлина или Темзе код Лондона, које су познате као најнечистије речне воде, не троше никад више од 0.040 перманганата. Тиме хоћемо да покажемо да је овде у питању вода, која је апсолутно неудесна у свом природном стању за потрошњу, дакле на којој се баш најбоље може и опробати вредност овог новог метода. Шта више, како је и сувише велика количина свакојаког детритуса (ђубрета), који ова вода носи, то се она мора претходно пустити на један пешчани филтар, те да се ослободи бар од видног мутљага. Међу тим, од себе се разуме да филтрација није ни у колико саставни део овог система, на Марсову Пољу она није ни предузимата.

Претходни огледи допустили су Ван-Ерменгему да опази како се већ од првих тренутака додира између воде и озонисаног ваздуха већина микроба, које би се развијале, уништава. Једино споре од неких, извесних, врста, као: Bacillus subtilis, Bacillus ramosus ит.д. показују се упорније и држе се дуже. Да би се и оне уништиле, треба продужити дејство озона на 7—8 минута. Радећи на овај начин с апаратом, који је давао пет литара пречишћене воде за минут и радио непрекидно читав дан, могло се констатовати, да од 17 цеви, (свака од по 1 куб. см. воде) у које је убачено клица, 16 остадоше јалове; једна једина дала је културу од Bacillus subtilis.

У филтровану воду, која је титрирала 0.038 перманганата, Ван-Ерменгем је унео мноштво спора од Bacillus ramosus, управо толико, да је вода дала на кубни сантиметар 28.000 калонија овог микроба. После озонизације 13 примерака подвргнуто је бактериолошким огледима; 11 је остало јалових, а само 2 су дала по једну колонију B. ramosus. Сличан резултат добивен је и с једном другом, још упорнијом врстом — Bacillus rubiginosus; њене споре, као што је познато, могу пробавити и до 40 дана у 5 од сто карболном раствору, а да не буду убијене.

За хигијеничара су можда још интересантнији огледи с патогеним врстама. Од ових је Bacterium coli био већ по себи одређен за пробу, колико због своје претежности у водама, опогањеним људским изметима, толико и због своје упорности, која је зацело већа од свих осталих

патогених микроба ове врсте. Води, која је титрирала 0.020 перманганата, било је додато 7,830.000 бактерија на кубни сантиметар; трајање додира било је 10 минута, и ваздух по изласку из стерилизатора садржавао је још 3.194 милиграма озона у литру. Дванаест балона било је посуто семеном, и после 25 дана културе на 20° — 35° три дадоше једну колонију B. subtilis, а ни један не даде ни једну једину колонију B. coli.

Тако су испитивања, која је у Паризу вршио Мармије, потпуно потврдила резултате Ван—Ерменгема. Може се дакле са свим позитивно тврдити да се озонисањем могу удесно и повољно стерилизовати и најнечистије речне воде. Са свим је без значаја, колики је број или количина микроба у таквој води; цела ствар се своди на то, да се довољно повећа количина озона и да се довољно продужи додир озонисаног ваздуха с водом, а то су погодбе које је увек лако и јевтино остварити.

Пређимо на *утицај озона на хемијски састав воде.*

По себи се разуме да тако енергично средство, као што је озон, мора по природи ствари мењати неке од састојака, растворених у води. Саопштавамо овде једну од анализа Ван—дер—Слена, из које ће се видети да доиста у води пре и после озонисања наступају знатне промене. Тако према једној анализи*) сенске воде, пре и после стерилизације озоном, овако стоје њени састојци у 1 литру воде:

	ПРЕ СТЕР.	ПОСЛЕ СТЕРИЛ.
	МИЛИГРАМА	
Суви остатак на 180°	242	240
Испарљиве материје (губ. при жар.)	24	20
Калцијумов сулфат	48.8	36.1
„ карбонат	103.6	107.8
Магнезијумов карбонат	8.4	6.8
Натријумов хлорид	41·—	41·—
Слободан амонијак	0.271	0.136
Албуминоидни амонијак	0.364	0.202
Азотаста киселина	0	0
Азотна киселина	1.42	2.02
Фосфорна киселина	0	0
Орган. материје, представљене тежином кисеоника из калијева перманганата	4.29	2.11

Најуочљивија црта из ове анализе јесте смањивање процента азотних материја. Слободни амонијак смањује се за 50 од сто, у истој сразмери редуцира се и албуминоидни амонијак, а тако и органске материје, које се могу оксидисати калијевим перманганатом. Како се с друге

*) Revue générale des Sciences донео их је 3, тек ми саопштавамо и ову једну.

стране суви остатак (на 180°) не мења осетно, мора са узети, да су оне материје знатно сагореле помоћу озона и претвориле су у стабилнија, амидна, тела, која не одузимају више кисеоник перманганату.

Управо овој класи органских материја, која се може мало оксидисати, и припадају микробни производи, токсини, птомаини, токсалбумини и други *ини*, које све уништава дејство ваздуха и светлости.

Да озон уништава токсине (отрове), што су изнели још Ру и Вајар доказао је поново и Ван – Ерменгем. Један раствор тетанусног токсина с $^1/_{10}$ који је убијао миша већ при дози од пола кубног сантиметра, био је изложен 10 минута озонисању: после овог времена раствор је био потпуно невин и нешкодљив.

Овај резулуат озонисања је од особите важности. Доиста, нико не може тврдити да присуство неких микробних производа у води не чини самим тим већ једну опасност, било производећи лагано тровање воде, било потпомажући у каналу за варење развитак патогених микроба, као н. пр. тифусних, колеричних и т. д. Осем тога не треба губити из вида да управо присутност материја, које се могу примењивати, и претвара опогањене воде у средину, у којој се могу микробе култивирати. Ма какав био употребљен начин стерилизације пијаћих вода, не можемо се надати, да ће вода, пуштена у одводне цеви, бити слободна од сваке клице; чак и ако ових нема по изласку из стерилизаторских апарата, она их може наћи и добити одмах по том, н. пр. у самим водоводним цевима, и микробе, које тако може примити, могу бити и патогене. То се нарочито лако може десити онде, где исте цеви служе наизменце и за изворску и за речну воду, као н. пр. у Паризу. Ако ове клице нађу на средину, повољну за њихов развитак, стерилизација ће бити илузорна. Отуда нама изгледа — ма да у осталом имамо директне потврде за ово — да ће озонисована вода много теже моћи заразити, на овај начин, него обично филтрована вода.

Што се тиче *дејства озонова на водине органолептичке особине*, и оно је особито повољно. На првом месту већ и из саопштене анализе увиђа се да су соли, од којих највише зависе водин укус и утицај на органе варења, врло мало промењене утицајем озона. Натријумов хлорид непроменљив је; нитрати се знатно смањују, делимично се таложе магнезијумов карбонат и калцијумов сулфат, а готово ни мало калцијумов карбонат. Било би од интереса испитати да ли таложење калцијумова сулфата не би било још јаче код вода, које овај састојак садрже у већим количинама (морске), и да ли према томе не би озонисање донело попоправку ових вода.

Али тек нарочито и знатно се мењају — боја, мирис и укус воде, која је запрљана органским материјама. Колику промену и поправку у овом погледу чини озон, могло се видети н. пр. на Хигијенској Изложби, где је нарочито било намештено неколико епрувета загађене воде, која се озонофикацијом ослобођавала свога мириса и куса. Сенска вода која има већ на дубини од неколико десиметара осетно жућкасту

боју, по изласку из стерилизатора на Марсову Пољу показивала се савршено бистра и могла се такмичити с најчистијим изворским водама. Исто тако радикално се уништавају при овом и мирис и онај одвратни укус који се стварају труљењем органских материја у води. Нечиста и смрдљива вода за неколико тренутака постаје потпуно добра пијаћа вода.

Да напоменемо најпосле и питање о *додатку страних материја*. Што се овога тиче, на први мах може се човек питати: да ли озонисање неће увести у воду нека нова, па можда и шкодљива једињења. Јер доиста електрична варница у ваздуху производи неку малу количину нитрита, и питање је да ли се они неће налазити и у овој води. Али ово није могућно, пошто је сам апарат тако удешен, да у њему и нема електричних варница. С друге стране, Ван—Ерменгем није могао ниједном анализом доказати да озонизована вода из Vieux—Rhin-а садржи у мерљивој количини нитрате. Тако исто се то потврдило у Паризу. Могло би се претпоставити такође, да ће распадање озона поред воде производити водоников диоксид, као што то бива код дестиловане воде. Али по тврђењу Ван—Ерменгема у стерилизованој води у Удсхорну овога тела нема; извесно је да постајање овога диоксида спречавају органске материје.

Исто тако не треба се бојати да ће озон остати у води. Познато је, колико је ово тело непостојано и с коликом се брзином распада: са свим је природно, да вода по изласку из апарата неће имати ни мирис ни укус озонов.

Један једити од водиних састојака ствара се приликом озонизације у већој количини. То је кисеоник. По анализама Ван—дер—Слена, сенска вода, која је пре озоновања садржавала 5 милиграма кисеоника, растворена у литру, садржавала га је после озонисања 10. Али ово је опет повољна околност. Засићеност па и пресићеност воде у кисеонику може је само препоручити. Сем тога, док у водама, које су сиромашне у кисеонику услед додира њихова с гвозденим цевима, постају растворне гвоздене соли, које се по том таложе, чим вода буде изложена ваздуху, дотле се у водама, богатим у кисеонику, стварају нерастворне фери-соли, те ове воде неће никад бити гвоздене.

III. Цена и рентабилитет овог начина.

Из претходнога могле су се видети све добре стране овога начина, који ће без икакве сумње, ако не постати општи, а оно наћи примене у врло многим варошима, које нису у положају, да имају добру пијаћу воду. Вреди на овом месту разабрати што год и о финансијској страни овог начина. Писац чланка, који је овде саопштен, покушао је и о томе дати нека обавештења, ма да је то питање, као што и сам признаје, могућно само додирнути. То је у неколико и по себи разумљиво кад се узме на ум време које нас дели од прве знатније примене овог метода, и мала раширеност његова.

У осталом, не водећи рачуна о трошковима око првих инстала-

ција, може се рећи да цена стерилизације воде зависи поглавито од две ствари: од количине органских материја дотичне воде и од цене угља за моторе. Са сенском водом, која се титрира од прилике с 0.004 перманганата, може се рачунати да се добива 5 куб мет. стерилизоване воде са 600 watt-а на сахат. Фабрика на Хигијенској Изложби производила је, до душе, више 8—10 метара. Али, као што је умесно и примећено, било би врло незгодно хтети добивати максимум једним методом, чије функционисање може бити регулисано само приближно и емпиријски, а да и не узимамо у рачун случај, што би се тако и нехотице у извесним тренуцима могла пуштати и вода, непотпуно стерилизована. С тога бар за сада треба сматрати ову цифру од 5 куб метара као максимум, који допушта потпуна сигурност.

Рачунајући само 20 сахата рада на дан, може се лако израчунати, да једна варош, као Париз, која троши дневно 300.000 куб. метара пијаће воде, треба да употреби за стерилизацију својих вода 3000 коњских снага — цифра која нема ничег особитог кад се узме на ум, да н пр електрогена група сектора Јелисејских Поља у Паризу употребљава сама за себе толику снагу.

У осталом можда ће цена кубног метра стерилизоване воде бити и мања, ако се успе, да се ухвати нераспаднути озон из оног ваздуха што излази из стерилизатора. Проналазачи наговешћују још, да се употребе исте машине, које служе за произвођење електричне светлости и то тако, да се њима ноћу производи осветљење, а дању стерилизација воде; добит, која би преостајала на осветљењу, служила би за покриће трошкова око стерилизације. Овај метод био би нарочито удесан и неоспорно још најјевтинији за оне вароши, које су у брдским крајевима, те се за произвођење свога електричног осветљења и евентуалне стерилизације могу користити природном снагом, н. пр. водопадима и т. д. А у многим колонијама ова стерилизација воде помоћу озона као да ће бити једина рационална и практична метода.

Према свему дакле изгледа, да ће интересна примена електрицитета, коју је учинио барон Тиндал, играти врло важну улогу. Можемо овде поменути да је услед недавно извршеног конкурса за филтрове, који је потпуно обелоданио непрактичност ових апарата (филтрова), варош Париз већ ступила у преговоре с бароном Тиндалом за увођење његова метода. Једна фабрика у овом смислу већ се гради у Сен—Мору. Анвер и Петроград проучавају озбиљно такође овај метод.

Нама изгледа да он не би ни за прилике у Београду био неудесан и с тога и саопштисмо читаоцима поменути чланак.

проф. Ал. Стан.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

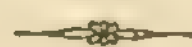

Професорско Друштво

Прође и осми годишњи збор Професорскога Друштва. Поменусмо га у прошлој свесци, стр. 337., а сада хоћемо да откупимо реч приказујући читаоцима „Дела“ рад овога корисног друштва у прошлој години.

Осма му је година. Рад друштва за све то време био је обилат. Наставници средњих школа — чланови друштвени износише и преко листа — органа свога и на зборовима, који се редовно годишње држе, махне у настави и предлоге, како би се могла настава поправити, те да даје лепше и здравије ресултате. Ресолуције зборске су најбоље огледало тих тежњâ и смерова чланова Проф. Друштва. Прво на чему се зауставила пажња њихова, било је, са свим природно, питање: каква нам је средња школа потребна те је после дуже дебате и одлучено на другом збору, држаном 1890. године, да треба да има једнолики тип средње школе с потребним бифуркацијама у вишим разредима. За таку је школу утврђен и наставни план на петом годишњем збору 1893. године, имајући при том на уму и одлуке зборске о учењу оба жива језика у реалном одсеку гимнасијском и о проширењу наставе народне историје. — Поједини професорски зборови бавили су се и претресањем програма појединих предмета као и разговором о јачем напретку њихову. Тако је било говора и о математици и о српском језику (у два маха) и о латинском и о науци хришћанској, а и цртању обраћена је пажња на два збора, који су се изјаснили о корисности тога предмета по наставу и васпитање ученичко тражећи с тога да је обавезно у средњим школама.

Поред овога на професорским зборовима расправљана су и друга питања, која засецају такођер јако у живот школин и од којих у многом зависи напредак наставни. Одмах иза одлуке каква нам треба средња школа, донесена је одлука о оцењивању ученичком истичући потребу замене досадашњега двомесечног оцењивања тромесечним и промене у свођењу годишњих ресултата. На трећем годишњем збору исказана је потреба реформе испита зрелости као и потреба установљења сталне ка-

тедре на Вел. Школи за педагогију. У секцији природно-математичкој скренута је пажња училима.

У два три маха било је говора и о реформи средњих школа за женску децу.

Три се одлуке зборске тичу самих наставника средњих школа. Једном се тражи да се наставницима средњих школа урачунају у указне године службе све године, које су у служби као наставници провели до ступања у професорски положај, ако су имали потребне квалификације. Другом се предлаже измена закона о професорским испитима у том, да се тражи од професорскога кандидата и потребно педагошко знање и да се олакша груписање предмета, не реметећи главни карактер научно-стручних група. Трећом се казује да веома штетно утиче на успех у средњим школама премештање наставникâ и неподесан распоред стручних наставника по заводима и предметима на наставнике, те се исказује жеља, да се средњешколској настави у тим правцима помогне.

То су у главном питања, која су на ранијим зборовима претресана и о којима су доношене ресолуције, да би од њих кад год било користи. Доћи ће ваља да време, кад ће смишљени рад Проф. Друштва наћи потпуна одзива у оних државних фактора, који управљају српском просветом! —

Друштво је прошле године имало 343 редовна члана и то највише у пожаревачкој гимнасији (24), II београдској и крагујевачкој (по 23), а најмање у велико-градиштанској (*само један*) и лозничкој (2). Према томе излази да има још наставника средње-школских, који нису чланови друштва. Број њихов иде до 120. Могло би се желети да девети збор види и ове наставнике као чланове друштвене. Број утемељача порастао је такођер; њих је сада 19, међу које је уписана и колегија II београдске гимнасије, митрополит Михаило и Милош Валожић књижар. Приходи друштвени ове су године знатнији но прошлих, а то је заслуга Управе, јер је главну своју пажњу обратила да умножи приходе и смањи расходе. До 3. августа износио је целокупан приход 6750·14 дин.: а расход 4612·70 дин. Према томе готовина износи 2137·44 дин., која се налази у 22 комада 2% државних обавезница, на уложној књижици код београдске задруге и у готовини код благајника. По свршетку лањскога збора готовина је друштвена износила 1468·45 пара, према томе је дакле за 668·99 дин. повећан капитал друштвени. Сем овога друштво има ствари чија вредност по процени износи 505 динара, и 587 комплета „Наставника из год. 1890.—1896. и 937 распарених свезака, чија вреднест износи 4434·50 дин.

Поред бриге о материјалном напретку Проф. Друштва, Управа (Милован Р. Маринковић — председник, В. Димић — потпредседник, Ж. Ј. Јуришић — благајник, Ђ. Б. Димић — књижничар, Ст. М. Веселиновић до краја јуна, па П. А. Типа — пословођ, Х. Лилер — уредник „Настав-

ника," д-р Ђ. С. Ђорђевић и Лепосава Бошковићева — чланови) је поклонила исто тако пажњу и осталим задацима друштвеним.

Како се министар просвете изјаснио да ће прошлогодишњој скупштини поднети пројекат закона о гимнасијама, који има за основу пројекат, који је Управа Проф. Друштва израдила 1893. године, Управа је друштвена похитала те позвала одборе да о том пројекту гласају, јер не могаше због кратгоће времена сазвати чланове у ванредан сазив а требало је дати овом значајном раду друштвеном сву вредност, јер немаше зборске санкције. Ресултат гласања био је повољан. Од 245 гласало је за пројекат 212. И ако и то би, и ако је министар пројекат законски поднео, ипак ствар није свршена, застала је у законодавном одбору. — Поред овога значајнога питања Управа је поверила нарочитом одбору да проучи питање о женским средњим школама; сама је пак проучавала питање о квалификацији наставничкој и израдила „правила о владању ученика," која су претресана и у конференцији београдских наставника. Вредно је даље споменути: да је Управа посредовала да испитани професори добију указ, да је покретала питање о положају испитаних професорских кандидата; да је радила код г. министра да зграда школска у Ужицу остане чисто школска, јер јој је један део био намењен начелству окружном, и да је бранила друштво и његов рад од злурадих напада и денунција пред јавним мњењем и то у тренутку кад се пред скупштином налазио закон о гимнасијама.

Друштво је имало нарочити свој орган, који од прошле године излази редовно у месечним свескама (сем јула и августа) под уредништвом уредника му Х. Лилера и три члана уређивачког одбора, које Управа из своје средине изабра. Садржај појединих свезака „Наставника" ми смо с времена на време приказивали. Он заслужује свакако пажњу не само наставника средњих школа већ и других мислених људи.

Одбор за издавање „Ђачке књижице" ове је године ради живљега рада одвојен од Управе која у њему има једнога свога члана, који јој реферише о раду тог одбора и подноси на одобрење одлуке његове. Он је приредио ове године другу свеску „Ђачке књижице" — *Марушу* у преводу И. А. Тише, која је већ штампана, а спремио је за штампу: „Народне гатке" по редакцији М. К. Драгутиновића, „Песме Петра Прерадовића" (свеске) по редакцији Св. Ст. Симића и „Каранфил с песникова гроба" од Авг. Шеное.

Професорско Друштво је прошле године изгубило смрћу три своја члана: Илију Поповића предавача, Драгутина Тафанека учитеља и Михаила Бошковића професора.

Рад је друштвени у прошлој години био, нема сумње, обилан. Друштво као што се види, све више и више напредује, све јаче и јаче захвата корена. Његове тежње и његови напори налазе мало по мало одзива, и ако не још у свију фактора, оно бар у неких, а то има наде, да ће једнога дана Професорско Друштво бити моћан фактор у одлучивању свих питања

која се тичу средње школе. Само рад и слога треба да су увек пред очима члановима Професорскога Друштва!

Учитељско Удружење

Тринаест је већ година како су се наставници основних школа удружили, да заједнички пораде на унапређењу наставе у основним школама у нашој Краљевини.

Из извештаја Главног Одбора овог удружења[1]) видимо, да је и у последњој години рад овог удружења био доста обилат.

На првом је месту Главни Одбор настојавао да приведе у дело одлуку XII годишње скупштине Учитељског Удружења о подизању Учитељскога Дома. Одбору се чинило да је најудесније начин за то приређивање лутрије и тако је и чинио: пустио је 30.000 срећака које су помоћу пријатеља овог удружења у брзо распродате и на тај начин добивено је за дом 18.235·85 дин..

И питањем о преуређењу наших основних школа бавило се Учитељско Удружење; али како је поднети пројекат закона о основним школама, поднет последњој нар. скупштини, одложен за другу годину, то је и рад на овоме питању одложен.

Главни се Одбор трудио да одговори и другом свом задатку — ширењу корисних знања у народ и омладину, издањем књижице „Шумски Заточници“ у 4000 примерака и припремом за штампу превода М. Глишића *Бикеш кућаница*, књигу што је наградила Француска Академија Наука. Ако се овим огледом постигне жељени успех приступиће издању низа ваљаних књижица, које је издало за омладину у Француској „Друштво за подстицање на добро.“

Да би удружење одговорило својим дужностима према пок. Јовану Гавриловићу, познатоме добротвору учитељске сирочади Главни је Одбор одлучио да изда биографију свог учитељскога добротвора и посао је поверен председнику Учитељ. Удружења, Мих. Јовићу, који биографије није свршио што још није прикупио потребна дата.

Друштвени орган „Учитељ“ ове године постигао је леп успех: издаци око листа подмирују се самом претплатом, за што се има највише захвалити министру просвете, који је расписом наредио општинама да „Учитеља“ претплаћују за своје школе.

И друштвена књижница умножена је ове године са 170 разних списа, те сада у књижници има на 910 дела.

Много је и времена и труда утрошено на израду пројекта друштвених правила. Пројекат је изнесен био годишњој скупштини на претрес, али га она на жалост одложи за до године.

Ружна појава у нашем јавном животу: да полицијске и општинске

[1]) Види у „Годишњаку Учитељског Удружења у Краљевини Србији за 1895.— 1896 годину“ стр. 20.

власти намерно и по неком систематском плану стварају кривце учитељима и затварају их, на штету и школе и учитељског угледа, нагнао је Главни одбор да се и том појавом позабави и предузме потребне кораке код министра просвете да се том злу стане на пут.

Одзив учитеља према своме удружењу био је добар; у прошлој је години било: редовних чланова 885, помагача 38, утемељача нових 62 и добротвора 7.

Удружење је имало прихода у овој години 78.991·65 дин., рачунајући ту и 39.324·20 дин. колико је пренесено из год. 1894.—5., а расхода 14.538·90 дин. Остаје у друштвеној благајници 64.452·75 дин., дакле 25.128·85 више но у прошлој години. Лепа зарада.

На крају овога краткога прегледа рада Учитељског Удружења у прошлој години, да поменемо: да су нас пријатно изненадиле две новине на овој последњој скупштини Учитељског Удружења. Једна је новина изложба учила и неких справа, које су *сами* учитељи израдили. Друга је, исто тако, лепа новина, практично предавање из пољске привреде (виноградарства, воћарства и пчеларства) која је приредила у Топчидеру за учитеље Пчеларско-воћарска Задруга 9. и 10. августа. Предавања су држали: наш одлични пчелар Јован Живановић, професор из Карловаца, Пера Стојадиновић и Војћех Бурјан. Слушало је предавање 170 учитеља и учитељица.

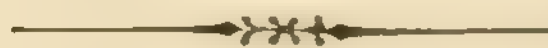

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Vučetić A. Dubrovnik za Kandijskog rata 1645 — 1669. Iz dopisivanja Republike sa M. Sorgom — Bobalijem. Napisao — g. professor (Preštampano iz gimn. programa od 1894/5 i 1895/6. g.). *Dubrovnik* 1896. 8° 82. Цена 1. круна.

Ми још врло мало знамо о историји Дубровника, најславнијег нашег града, и с тога нам је сваки рад добро дошао, који нам незнање умањује. „Дело" је с тога радосно, што после оне главе из *Војновићевог дела*: *Дубровник и Отоманско Царство*, чије се потпуно издање с нестрпљењем ишчекује, може свратити пажњу читаоцима на овај рад вреднога дубровачког професора, који се препоручује нарочито тиме, што је састављен и написан на основу службених података, до сад необјављених и према томе врло мало познатих.

И ако не особито вичан пословима те врсте, писац им приступа с особитом љубављу (в. његов „Lokrum i odnošaji Dubrovnika sa Mletcima u XVII vijeku," код Претнера у Дубровнику 1889), те с тога му се и радови са задовољством читају и онда, кад у њима и не налазимо све оно, што смо очекивали да нађемо. Књижица која је пред нама представља нам Дубровник за кандијског рата једино и искључиво у његовим односима према Млецима и Турској, па и према овој последњој само у малој мери, т. ј. у оноліко, у колико су то сами одношаји с Млецима собом доносили. То се објашњује тиме, што је цео рад и састављен у главноме на основу две књиге из дубровачког архива, на име из писама и упустава Михаилу Соркочевићу — Бобаљићу (Lettere a Michele Sorgo — Bobali vol. I. 1648 — 1662, vol. II, 1663 — 74) који је био заступник Дубровника за дуги низ година у Млецима, и из извештаја његових републици, и ако овима последњим писац као да се мање служио. Али ма како да нам по нешто у овој књижици недостаје што ће нам у многоме Војновићево дело јамачно попунити, она је ипак леп прилог за историју наше приморске републике и целокупног нашег народа из оних тешких дана, у којима је Дубровник још једини представник „словенскога" народа у Европи, и у којима се баш највидније огледа и велика

тежња његових синова да му очувају самосталност у онако тешким тренуцима, и готово невероватна њихова умешност у томе послу. Доиста је за нас готово непојмљиво у данашње време, како се, Дубровник који је, у оно доба, с градом и околином бројао свега 25000 становника. могао држати између два тако јака и опака суседа, као што су Турска и Млеци. и то кроз читава столећа! Не да се порећи, да му је живот био врло тежак — о томе је књига г. проф. Вучетића јасни сведок — али се човек мора дивити издржљивости, с којом се могло под оваким приликама живети још чак до у почетак нашег столећа, управо до тренутка, кад је семе политичкога живота почело већ хватати корена у данашњој Србији и одржавало се по брдима и кршевима Црне Горе, разнесено тако рећи ветром по њој с камена на камен. И к томе још додајте, да је у тим тако тешким тренуцима цветала књижевност у Дубровнику! Гуја у процепу, чијем пиштању даје Гундулић час омирски час славујски тон — то вам је Дубровник кроз стотине година, а допустићете да је то и историјско политичка и психолошка загонетка, коју је одгонетнути врло тешко. И Турци и Млеци не нападаху на Дубровник само редовном војском, већ га бију хајдучким четама готово из дана у дан, а читање ове књижице нам је врло често оживело у памети слику борбе јетрва преко свекрве, јер ма како да је дубровачка област мала, Млечићи и Турци налазе ипак за потребно да *на њој* деле свој мегдан. Колико од тога трпи сама дубровачка трговина, од које искључиво Дубровник и живи, и плаћа за оно време грозан данак (12.500 дуката) Турској!

У књизи г. проф. Вучетића наћи ћемо драгоцени материјал за разумевање јавних и приватно правних појмова, који су владали у погледу на поморско право у ово време на јадранском мору: у њој ћемо се срести и с богаством назива поморских, којима ми на копну нисмо баш вични (за појам *лађе* имамо: фуста, тартана, бригантин, патал, марсиљанка, филуга и филука, пулака, галеота и т. д.), али што је још занимљивије и пријатније, у њој ћемо наћи и земљиште и семе за ускочке и хајдучке песме, чија нам генеза сад постаје са свим јасна. Мени је овај последњи факат тим пријатнији, што сам га и без ових драгоцених података још раније наслућивао[1]) Сад сам уверен, да ће стручњаци врло лако утврдити ако не истоветност оно блиску сродност између Стојана Јанковића, Сењанин-Тадије и његових другова с једне, и Исакија Козића, Палихапе Ивановића Драгомановића, Делимарковића, Стјепана Поповића, Омер-Аге Бегзадића, Петра Матошевића и другова им с друге стране. Кулишић из народних песама је оглашени харамбаша о коме Дубровачки записи често говоре. Том ће се приликом утврдити и друга истина, а та је, да народна поезија идеалише хајдуковање. и ако га историјски документи представљају често пута врло ружном светлошћу. Ну зато је оно опет поезија. Исто тако утврђују ови записи

[1]) Моје предавање о *Дубровнику*. „Дело“ св. за јули 1895, стр. 24.

и јунаштво наших жена у Приморју и Херцеговини, с којима се срећемо овде онде у народним песмама.

Кад су дубровачки дипломатски агенти имали да саопште што шкакљивије са запада и бојали су се да извештаји не падну у руке „ненадлежнима,“ онда су они у сред италијанскога текста уметали српски. У извештајима Градића из Рима (које ће објавити г. Богишић) тога има доста. Тек ради дубровачког језика онога времена ево само једне реченице из писма Соркочевића републици од новембра 1667. „Piso sam stvari scto ovdi prohode, вели он ту. Ne mogu pisat sve scto sam ucinio, er me strah da od tuda opet se ovdi ne pixe naxiem, koji ne umijedu niscta darxat (држат) otajno.“ Читалац види како се писац мучи да без знакова за ж, ш, ч, и т. д. испише речи свога језика.

И још у многоме погледу је књижица г. проф. Вучетића занимљива и поучна, те је са задовољством препоручујемо читаоцима „Дела“.

Др. В.

J. Béchirowsky — L' intervention et la Péninsule Balkanique Paris 1892.

И ако нам је мало доцне дошла руку ова књига из бугарскога пера (Béchirowsky је псеудоном под којим се крије бугарски публициста Стрезов), сматрали смо ипак да неће бити ни без интереса ни некорисно да и сад о њој проговоримо. То чинимо из два разлога. Први је тај што предмет, који се у њој расправља, не само да је и данас исто тако актуалан, као што је то био и пре четири године, већ је шта више дошао у фазу која непосредно претходи катастрофи: почетак краја у решавању Источнога Питања као да је наступио са појавима, који ево већ пуне две године дана обелодањују анархично стање турске империје. Други не мање важан разлог лежи у томе, што су у њој изложени назори и тежње једног разборитог бугарског мислиоца у облику, свакако, према схватањима пишчевим, што је могуће умеренијем, јер се њоме апелује на суд европскога јавног мњења. Верујући међутим радо, да је искуство, црпено у току минуле четири године, утицало и на писца ове књиге, исто онако као и на све просвећене српске и бугарске умове, ми ћемо претпоставити да се и он данас већ ослободио многе и многе шовинистичне заблуде, те ћемо се у главном ограничити на то да обележимо њену основну замисао и њен општи карактер, не упуштајући се у детаљно испитивање њених многобројних нетачних тврђења и погрешних претпоставака.

Задатак који је писац себи поставио у томе је да утврди: 1) како је Турска болник без пребола, који је већ на умору: 2) како су балкански народи природни наследници Турске; 3) како Европа има и права и дужности да помогне еманциповању балканских народа и подизању њихових независних држава, заснованих на начелу народности.

Своје аргументе писац црпе и у међународној приватној науци и у историји. Његово излагање начела неинтервенције и његова аргументација, да то начело није у питању, кад је реч о помоћи коју би европске силе указале балканским народима, показују колико разумевање у науци о међународном праву, толико и подобност лепог прегледног и концизног излагања. Писац се држи у том погледу модерног гледишта, које водећи рачуна о разноврсним потребама данашњег цивилизованог човечанства, измирује начела неинтервенције са начелима народности. Једина крупнија примедба, коју бисмо овде имали учинити, али која у осталом не стоји ни у каквој вези са циљем који је писац себи поставио, у томе је, што писац усваја погрешно мишљење да се појам интервенције простире само на мешање у унутрашње послове једне државе, а да утицање треће државе на односе који се стварају између других двеју независних држава не може ни у ком случају имати карактер интервенције. Нека писац сам замисли овакав случај: две независне државе рецимо Србија и Румунија или претпостављајући раскинуте везе вазалства бугарског према Турској, Србија и Бугарска склапају међу собом царинску унију на форму старога немачкога Zollverein-a. Таква унија није у вољи Аустро-Угарској, и она се уплеће у ово регулисање српско-румунских или српско-бугарских односа, да образовање таквих односа спречи. Зар то не би била интервенција, тако исто окарактерисана, тако исто противна државној независности српској и румунској или бугарској, као да је у питању и какав Устав или закон, који се туђинском интервенцијом намеће или забрањује.

Историјски део расправе већ је далеко лошији. Излагања пишчева ту су и збркана и нетачна и тенденцијозна. Историјски догађаји, и из прошлости старих балканских држава и из нашега доба, побројани су ту с брда с дола, без обзира и на њихову важност, и на њихову узрочну везу, па чак и без обзира и на ред којим су се они збивали. Што се за тим на први поглед даје запазити, то је очита тежња, да се све што је бугарско надува и уздигне, све што је српско сведе на мањи значај, ако не и са свим прикрије. Српска отпорна борба противу инвазије турске стављена је ту под исту меру, под коју и бугарска. О Косову се писац решио, види се, не могући на ино, да тек онако кроз зубе протера неколико речи, афектирајући (не смемо ни претпоставити да је то могло бити из незнања) да Милоша Обилића назива „Кобилићем“. После Косова ништа. Оних пуних 70 година тешке крваве, истрајне борбе коју српски народ води и даље противу силног, необузданог освајача баш као и да не постоје. Једна добивена битка сахранила је Бугарску државу пре краја 14 века! Теснογрудом патриотизму бугарскога писца требало је да и српске државе нестане исто тако после једне велике изгубљене битке и опет пре краја 14 века! — Исто тако за херојске српске устанке од године 1804 и 1815, који су повели коло народних револуција на Балканском Полуострву, писац је једва тек написао неколико речи, да их помене узгред као догађаје ло-

калног значаја, док међутим грчки устанак од год. 1821 чини у његовим очима епоху у историји свију балканских народа.

Балкан балканским народима, то је резиме пиничевих резоновања. Али и ту писац произвољно обележава шта је чије, шта припада коме балканском народу. У год. 1892 он се још држи оних ултра шовинистичких бугарских претензија, рекламујући за Бугарску не само читаву Македонију, већ и пиротски и врањски па и нишки округ. Што је међутим занимљиво, писац као да већ увиђа, да балкански народи могу доћи до своје слободе; подићи своје народне државе на слободној основи и обезбедити им погодбе за опстанак и за развој, само слогом и солидарношћу. Он и наводи у томе смислу неколике савете туђинаца, пријатеља балканских народа. Па с тога ми који смо прожети непоколебљивим, апсолутним уверењем, да будућност Балканског Полуострва, будућност свију Јужних Словена, зависи од српско-бугарског споразума, хоћемо већ и у том факту, што писац прима такве савете, па и ако се још њима на инспирише, да видимо један срећан предлог за даљи развој његових тежња и његова расположења И данас већ нас би више него изненадило, кад би писац поновио своја тврђења из год. 1892 према којима би Срби имали бити природни савезници Грка а природни непријатељи Бугара, и да се права Бугарска простире не само на читаву Македонију већ и на сами град Ниш, за који се везују толике славне успомене и из старе као и из нове српске историје!

Др. М. Ђ. М.

Политиката на турското правителство спроти Българитѣ въ Македония. Leipzig. Central Buchdruckerei 1896. 8°, стр. VI, 1-71.

Европске политичке кругове никако да престану узнемиривати догађаји, који се дешавају у областима царевине Турске. Судећи по гласовима, који се распростиру поводом ових догађаја, по европској штампи, стање је у Турској врло озбиљно. Пуно је гласова који предсказују скору олују. Од времена на време избије тек, на једном или другом крају царевине, по какав догађај као израз онога потмулога незадовољства, које тишти народности у Турској. Још се он није заборавио, јавља се други зар као опомена, да су палијативне мере које се предузимају да се олуја отклони. Турска стоји данас пред језивом неизвесношћу. Шта јој будућност скрива, не може се баш поуздано предвидети. Свакојако јој нису најповољнији изгледи у будућност, према којој су Турци приlично равнодушни. Ток их је догађаја довео пред алтернативу: или да озбиљним реформама задовоље праведне захтеве потиштених народности, или да се одреку права на опстанак у Европи. Ово увиђају сви, и пријатељи и непријатељи њихови, па и међу самим Турцима, који су и сувише неповерљиви према погодбама модернога живота, има их доста,

који би ради били прилагодити им се. Али је огромна већина, која неће да зна, да је то, по општем закону развића народности, погодба за опстанак. Не успе ли један народ изједначити се у свему са напреднијим и културнијим од себе народима, осуђен је тим самим да пропадне. Од тога су правила ретки изузеци. Кад би му могли увидети значај, Турцима би лако било наћи начин, да се избаве недаћа, с којима данас морају да се боре. Ове мере, које предузимају да себи век у Европи продуже, показују се као палијативне само за то, што превиђају ово правило. Фаталисте по особинама свога народнога карактера, Турци предосећају да их не чека у будућности ништа добро, па опет неће да се откажу живота, којим су вековима живели. Очекујући време, кад ће морати мачем да бране, што су на мачу и добили, они покушавају користити се односима, у које су европске силе стављене једне према другима услед изукрштаних интереса, које свака има да брани на Балканскоме Полуострву. Према томе какви су им интереси, неких се сила тичу прилике на Балканскоме Полуострву посредно, а неких непосредно. То је узрок, што се оне држе различно према догађајима, који се дешавају у царевини Турској, ма да им је свима без разлике јасна алтернатива пред којом стоји ова држава. Не узмогне ли се приволети, да помоћу реформама уклони, бар привремено, узроке овим немилим догађајима, према којима не могу бити равнодушне велике силе европске, Турска ће морати ликвидирати. А овој би ликвидацији, како данас стоје односи међу великим силама, била *неизбежна* последица општи европски рат, чијих се последица, са пуно разлога, плаше сви који поштују културу. Реакција је овој бојазни тежња, да се смишљеним, заједничким мерама обезбеди мирно решење спорних питања. И на челу држава, које би руковођене овом тежњом хтеле приволети Турску да приступи реформама стоји Русија, чија је реч данас у Европи пресудна. Једино се енглески државници, јер Енглеска није континентална држава, не плаше оваког једног европског рата, који би, због страховитих својих последица, могао бити кобан по будућност европске цивилизације. Практични дух енглескога племена угушује у енглеских државника хумана осећања пред изгледима за користи, које би они могли отуда извући. И за то баш и изгледа парадоксално, што се Енглези, штитећи у име хуманитета Јермене и Крићане, старају свима силама, помоћу њиховом, изазвати на Истоку заплете, који воде ликвидацији Турске. Њима је потребан овај општи европски рат, јер претпостављају да би се у њему ослабила снага Русије, која је Енглеској озбиљна супарница на Истоку. Успеси руске политике у Азији задају озбиљну бригу енглеским политичарима и они би за то вољни били користити се свима средствима, не били само спречили Русе у њихову напредовању и на тај начин себи обезбедили и на даље положај у Азији. Аустрија, непрестано заинтересована догађајима на Балканском Полуострву, стоји у средини и не усуђује се пристати одлучно ни уз једну ни уз другу страну.

Интереси је гоне да стане на страну Енглеске, а бојазан да се не покаже недорасла догађајима уздржава је од тога, и она се, не могући прићи одлучно на страну Русије, своје противнице, колеба у питањима међународне политике, али за то, са грозничавом ужурбаношћу, припрема себи земљиште на Балканском Полуострву. Главно је при оцени ових прилика, не сметати с ума, да су и овде у игри поглавито интереси, које Русија и Енглеска имају да бране на истоку, у Азији, и да је све ово последица давнашњега ривалства, које ће ове две државе довести, раније или позније, и до отвореног сукоба — на границама Индије.

Као што се види према овоме, Русија и Енглеска су промениле данас своје држање према Турској. Питање је, како да се према тој промени држе мали балкански народи, а поглавито Срби и Бугари, који су непосредно заинтересовани свима догађајима на Балканском Полуострву? Спора бити не може о томе, да ова промена мора имати утицаја и на држање политичара, којима је дужност да се старају о начину, како да сачувају, у овим заплетима, неокрњене интересе српскога и бугарскога народа. И кад то стоји, природно је тражити од њих да поклоне сву своју пажњу догађајима на Балканскоме Полуострву и да никако не смећу с ума крајње сврхе, којима се у овоме држању, приликом ових заплета, држе велике силе. Признајемо, да је положај државника у земљама, као што су Србија и Бугарска, врло тежак. Успех правца којим поведу политику своје земље у многоме зависи и од тога, хоће ли наћи потпоре у јавном мишљењу народном, које је опет, са своје стране, изложено могућности да се поведе за струјом, противном, у дано време правилно схваћеним интересима земаљским. Државници, ако хоће правилно да суде, не смеју угушивати јавно мњење, кад је оно њима противно, а још мање се смеју за њим поводити, кад је оно погрешно. Потребан им је велики ауторитет и још веће поверење надлежних фактора у држави, да би могли јавним мњењем руководити. Не узмогну ли то, најбоље је да се уклоне. Примера за потврду ових истина има врло много. За нас је Србе врло поучна година 1885., од чијих штетних последица наше племе не би данас патило, да су им државници онога времена хтели схватити значај. Кад су у изгледу заплети, који доводе у питање судбину једнога народа, ни интелигентни појединци, који мисле да су позвати обавештавати о њима јавно мишљење свога народа, не смеју превиђати, да је то посао врло озбиљан и да се за њ хоће покрај много спреме, још више хладнокрвности и обазривости. Иначе се лако склизне с права пута у заблуде, које могу бити од штетног утицаја на развиће догађаја, ако успеју завладати јавним мњењем. Нарочито вреди ово за нас Балканце, Србе и Бугаре, чији сународници у Турској пате од последица ових догађаја, који се често пута вештачки изазивају, да би заинтересовани европски политичари могли покренути питања, од чијих решења могу очекивати за себе користи. Племенит је посао неговати у своме народу патриотска осећања, али је тако исто

корисно пазити, да се не одушевљава — патриотским заблудама. Национални спорови, који нису дали да се између српскога и бугарскога народа учврсте правилни односи, како су им диктовали заједнички интереси политички и економски, дали су маха да се јако умножи број људи, којима је средство у борби за опстанак — експлоатисање патриотизма. Ти људи, некад нехотице, а често намерно, стварају и распростиру заблуде, којима се по том вешто користе: неки да напуне празне џепове, други опет — да поврате непромишљено страћени углед политички. Зар је потребно наводити имена таквих експлоататора, и српских и бугарских? Зар је потребно набрајати штете, које су нам, користећи се нашом необавештеношћу, нанели? За овакве су политичаре нарочито подесне прилике, као што су ове данашње и за то се баш треба чувати њихових услуга и њихових обавештења. Дужност је просвећених, искрених патриота сузбијати правац, којим би обавештења оваквих експлоататора могла скренути јавно мишљење. У колико јавно мњење буде боље обавештено о свима питањима, за која се, патриотизмом одушевљено, мора интересовати, у толико ће бити мање могућности да се пода заблудама. Патриотизмом одушевљено, добро обавештено и правилно руковођено јавно мњење, најпоузданија је потпора свакој влади у њезиним покушајима, да задовољи или бар сачува неокрњене националне интересе свога народа, разуме се, ако су ту и остале погодбе које се за то траже.

Питање о политици Турске према ма којем народу на Балканском Полуострву доиста је врло знатно; њиме се морају интересовати сви који према њему не могу бити равнодушни, а то су, на првом месту, балкански народи. За то је баш врло шкакљива ствар писати о њему у данашње доба, кад су у изгледу заплети, којима се крај не може догледати. Који се тога посла прихвати, никако не сме сметати с ума руководне тенденције великих сила, од којих, на крају крајева, зависи и решење питања о судбини балканских народа. Ми смо, појединце узети, сувише слаби, да бисмо смели што на своју руку преузимати у решавању питања, којих се са најбрижљивијом обазривошћу дотичу најсилнији овога света. По положају своме ми смо у стању само изазвати догађаје, али нисмо кадри упутити их да се развијају правцем, који би био за нас повољан. Пошто то није нама у моћи, принуђени смо наслањати се на ону од европских сила, у чијим тежњама, прошлим и садашњим, налазимо највише јемства, да ће нам, *њих ради*, помоћи да остваримо своје националне идеале. А о томе бар не може бити спора, да смо ми позвани симпатисати и, у колико можемо, помагати тежње велике Русије у интересу европскога мира, и у интересу Словенства, коме је она најмоћнији представник, а највише због тога, што једино Русија има интереса помоћи нас да остваримо наше заветне идеале, ако само умеднемо наћи начина довести их у склад са тежњама њезине данашње политике. И кад ствар тако стоји, природно је, што се од нас очекује: да не кваримо што

нисмо у стању поправити; да не отежавамо, где не можемо олакшати; да не изазивамо што нисмо кадри сами бранити од изазиваних. Лепу нам лекцију у овом погледу дају догађаји, који су се развијали од Херцеговачкога устанка до Берлинскога Конгреса. Последицама ових догађаја умели су се, на штету Русије, користити непријатељи Словена. Много би мање штете претрпели балкански словенски народи, Срби и Бугари, да Русија није била приморана, *ради прибирања* потребне снаге, бити за време повучена и привидно равнодушна према заплетима, у које су нас непријатељи намерно спутавали, не би ли нам погодбе бољој будућности поткопали. Ту лекцију морају и у данашњим мучним временима имати на уму и државници и сви они политичари који држе да им је дужност обавештавати јавно мњење свога народа о питањима политичким, а нарочито о питањима, у којима су ангажована и патриотска осећања и — патриотске заблуде. Превиде ли је, државници ће падати у погрешке, а публицисте у — парадоксе. По правилан ток послова штетно је обоје. Погрешке се тешко исправљају, а парадокси воде у забуну, из које се рађају заблуде.

*

Врло смо пажљиво читали књижицу „Политиката на Турското правителство спроти Българитѣ въ Македония," коју је непознати писац штампао пре краткога времена у — Лајпсцигу. Какви су га разлози гонили, да, код толиких одличних штампарија у Бугарској, ово своје делце штампа чак у Лајпсцигу, не знамо. Најзад то није ни тако знатно, и ако је доста карактеристично. За нас је главно испитати му садржај, и видети основно гледиште, према којем он одабира и представља факта, наведена у потврду сврхе, којој би рад био послужити. Питање, о којем се бави писац ове књижице, врло је важно. Његову важност увеличавају још и прилике у којима се књижица јавља, па пошто и ми имамо својих сународника у Турској, појмљива је жеља, коју је у нама пробудило интересовање према овом питању, да своје сународнике упознамо са њеном садржином.

По општем утиску, који садржина ове књижице чини на читаоце, види се, да је њезину писцу био пред очима смер; — изношењем чињеница, које су, и ако не увек истините, кадре узбунити патриотска осећања, скренути јавно мишљење правцем, који би Бугарску довео до отворенога сукоба са Турцима. Уз јерменско и критско, имало би Турској да отежа положај и маћедонско питање, подстакнуто из Бугарске, и подржавано силама или, боље рећи, силом, која има политичког интереса подржавати и подстицати на буну Јермене и Крићане, не би ли се на тај начин, у данашње доба, довео у питање опстанак Турске у Европи. Овај је смер у отвореној супротности са правцем, који је према овим питањима узела руска политика, у чијим успесима морамо гледати залогу боље будућности целога словенства, па и нас Балканаца. Ова

супротност не би падала толико у очи да писац није, како се по свему види, чист русофил, а овако му је смер парадоксалан. То му је књизи основна махна, по којој се можемо у напред домишљати и о природи осталих, а њих има подоста.

Који хоће о оваквим питањима да даје ауторитативна обавештења, дужан је, пре свега, сам да буде добро обавештен, како би му се мисли одликовале јасношћу, факта којима их потврђује — истинитошћу, а излагање њихово — објективношћу и логичношћу. Вредност је дела ове врсте у уверљивости, а ње не може бити, ако се ма по чему осети недостатак искрености, која јој и даје ону привлачну и сугестивну моћ. По свему судећи, писац је ове књижице врло добар патриота: мисли, којима би хтео загрејати бугарску интелигенцију, потичу из дубине душе испуњене патриотским осећањима, која су у њега толико јака, да у неколико сужавају простор за радњу ума, не дајући писцу да хладнокрвно, свестрано и непристрасно оцењује, пробира и осветљује факта, која износи њима у потврду. А она су разнолика. Многа се међу њима блиско тичу нас, и по начину, како их писац осветљује и пред бугарску интелигенцију износи, види се, да се, при писању ове књижице, није руководио обзирима обазривости и политичкога такта, јер није умео штедети нашу националну осетљивост. Ну, ово је за нас споредна ствар. Треба још доста времена да протече, док се привикнемо штедети једни друге, кад пишемо о спољним питањима која су нам обојима подједнако драга. Да пређемо на саму садржину.

Полазећи са претпоставке, да је Маћедонија део бугарске отаџбине, писац би хтео да одушеви бугарску интелигенцију овом основном мишљу:

„Без Маћедоније није могућно да се развије једна самостална, независна у политичком, духовном и економном одношају бугарска држава, јер ће јој недостајати потребних сила, потребан простор и потребно благостање. Одузме ли се малом бугарском народу један милион Бугара у Маћедонији, остаће он врло слаб чак и према околним народима, који ће га увек притешњивати. Ако бугарска држава не изиђе на Бело Море, биће осуђена да буде, у економском погледу, васал Цариграду, Црном Мору и Дунаву.“ (стр. V).

Ова је мисао послужила писцу као основ за даља извођења, и за то је потребно њу добро уочити. Кад би се признало, да му о претпоставци не може бити спора, не би се могла одрећи исправност овој мисли коју писац поткрепљује овим разлозима:

„Докле год постоји Турска на Балканском Полуострву, опасности врло велике за Бугарску неће имати. Али, ако удари последњи час опстанку турске државе у Европи, Бугарска ће пропасти, ако не успе изићи на солунски залив. Силе које заузму Маћедонију и Цариград господоваће и на Рилу и на Балканима. Бугари у кнежевини треба да имају на уму, да је Црно Море руско и да ће бити само руско, да Дунав не може бити бугарски, а тако исто ни Цариград. Само Маћедонија с

Белим Морем може да буде бугарска за то, што је насељена са бугарском већином и што и географски и етнографски припада Бугарској" (стр. V—VI)).

Поткрепљујући своју основну мисао, писац се послужио и разлогом. који је парадоксалан, кад се узме на ум крајни смер. Ако је истина, да „за Бугарску нема велике опасности, докле год постоји Турска на Балканском Полуострву", оправдано би било тежити да се она и одржи на њему и да се помоћу реформама уклони оно што не ваља, а не подстицати јавно мњење у Бугарској противу Турске и тако посредним путем радити противно тенденцијама руске политике на истоку. Од човека који хоће да вреди као русофил двојак парадокс, који му не би било тешко избећи, да је могао своја патриотска осећања довести у склад с обзирима обазривости и хладнокрвнога просуђивања. И ако није ситна ствар ова парадоксалност, није најзад оно, ради чега ова књижица заслужује да се пажљиво разгледа.

Као што се, по истакнутим наводима, види, новина којом се ова књижица одликује у томе је, што се у њој питање о Маћедонији расматра са гледишта политичкога, које се заснива на економској неодољивости. Пошто писац није налазио да му је потребно потврђивати своје тврђење да Маћедонија „и географски и етнографски припада Бугарској," ни ми не мислимо да нам је потребно то тврђење обарати. Питање је, како данас стоје ствари, спорно и ми ово потврђење узимамо као пишчеву претпоставку, противу које се може изнети толико разлога и то основаних, колико и за њу. Важна је ствар уочити и признати, да су при решавању оваквих спорних питања, од утицаја, не само географске прилике и етнографска обележја, него и политичке потребе, створене економско-привредним погодбама, од којих једном народу зависи развиће па и опстанак. Како су у решавању питања о Маћедонији ангажовани и наши политички интереси, нека нам се не замери жељи, да и ми о овом коју кажемо. Да се не бисмо изложили опасности, да повредимо обзире обазривости и објективности, изјављујемо да немамо разлога не усвојити основну пишчеву мисао, са незнатним исправкама само, како би она боље одговарала и интересима заједнице Југо-Словена и интересима свега Словенства и политици Русије на Балкану.

Признајемо да је бугарском народу тешко лишити се једнога милиона словенскога становништва у Маћедонији, али тврдимо, да би Србији то пало још теже, јер је она и простором и становништвом слабија од Бугарске. Притиснута са севера и запада областима, којима Аустрија заповеда, а немајући, као што има Бугарска излаза на море, Србија је осуђена, не само да буде васал Аустрији, него да, економски разривена, изгуби и своју политичку самосталност, ако за времена не успе ослободити се ових стега — излазом на море. Од колике је штете ова наша зависност од аустро-угарских тргова, леп су нам пример последице оних непрестаних шиканерија, којима нас Аустро-Угарска мучи, чим јој се што у Србији не свиди. Кад овако данас стоји са положајем Србије,

док је Турска још господар јужнога дела Балканскога Полуострва, шта ли би тек било, кад би се и тамо угнездила Аустро-Угарска? А она томе тежи и на томе врло озбиљно и смотрено ради. Не успе ли, у часу кад настуни ликвидација Турске, обезбедити себи излаз на Бело Море, Србија је пропала коначно. Сила која оплада Маћедонијом — а то ће бити по свој прилици Аустро-Угарска, ако Срби и Бугари и на даље остану овако искључиви једни према другима — господоваће Србијом која, приклештена са три стране, неће имати ни простора ни снаге да живи. Данашњи, дакле, положај, у коме се Србија налази, опасан је по њезину будућност; измењен у овом правцу, довео би је до политичке пропасти. Друкчије стоји са Бугарском. Она је, како данас ствари стоје, ван опасности, да је Аустро-Угарска шиканира, доводећи јој у питање најбитније интересе економско-привредне. Тек кад би наступио случај, да Аустро-Угарска оплада Маћедонијом, дошла би Бугарска у положај, у коме се Србија данас налази. И опет, докле год би Цариград остао ван утицаја аустро-угарског, Бугарској би лакше било, и у том случају чувати своју трговину од удара, које би јој Аустро-Угарска насигурно наносила, јер би кроз Дарданеле имала излаз на широко море. Али би јој опет за то положај био много тежи и мучнији. То није тешко предвидети. Аустро-Угарска је, и ако је од Бугарске одвојена Србијом, нашла начина да у њој освоји пијаце за своје еспапе, потискавши Енглеску и Француску, чији су еспапи пре тога на њима имали красну прођу. Врло су поучне цифре, које износи dr. Karl Rausch, професор у бечкој Трговачкој Академији, у једној својој брошири[1]) и на које смо ради скренути пажњу бугарске интелигенције. Почевши од 1886. у Бугарску су увозиле својих еспапа:

	Аустро-Угарска	Енглеска	Турска	Француска
Године 1886	26·53	28·45	17·45	5·89
„ 1887	23·61	33·86	14·82	6·39
„ 1888	27·41	29·41	14·88	5·86
„ 1889	30·87	29·09	13·42	4·73
„ 1890	39·05	23·68	12·30	4·09
„ 1891	*41·78*	*19·66*	*12·19*	*4·88*

А извезено је пак из Бугарске у:

	Аустро-Угарску	Енглеску	Турску	Француску
Године 1886	4·86	9·20	58·00	19·09
„ 1887	7·91	12·68	54·34	14·11
„ 1888	4·09	16·01	43·22	21·63
„ 1889	4·42	15·64	37·92	22·82
„ 1890	8·09	21·02	30·86	27·44
„ 1891	*4·41*	*23·51*	*24·12*	*34·11*

[1]) Bulgarien, seine wirtschaftliche und finanzielle Entwickelung. Nach officiellen Publicationen von Dr. Karl Rausch, professor an der Wiener Handels-Akademie. Wien und Leipzig. 1892.

Пореде ли се ове цифре, јасно се види тенденција аустро-угарске трговинске политике, која је оличена у аксиоми, да су балканске земље природна област за потрошњу аустријских индустријских израђевина. Аустрија је, идући за том аксиомом, лагано али стално потискивала Енглеску и Француску, освајајући за своје индустријске израђевине пијаце од земаља, на које је упућена готово сва спољна трговина Бугарске. Зар то није донекле аномалија, која боље него ишта доказује колико је Аустро-Угарска вешта у пословима ове природе и колико је, баш с тога, опасна по економско развиће народа код којих успе стећи за свој утицај земљишта? А да се средства, којима се постижу овакви успеси у трговини, не бирају, нека Бугарима послужи као доказ целокупна владавина Стамбуловљева, која је у Аустрији омогућила ове успехе, али с тим уједно и земљу довела до правога растројства. Лако је, према овоме, замислити, шта би Бугарска имала очекивати, кад би јој се, не дај Боже, Аустро-Угарска нашла у непосредној близини, пошто би, овладавши Маћедонијом, успела упропастити Србију. Све су ове прилике које се морају непрестано имати на уму, кад се питање о судбини Маћедоније расматра са гледишта политичкога. А из овога што смо навели — нама се бар тако чини — излази, да би пропаст Србије била од кобних последица и по Бугарску. Непријатељ нам је заједнички, а опасности исте. Да се од њих обезбедимо, пре свега нам је потребно, и једнима и другима, изићи на море, а пут на Бело Море води — кроз Маћедонију. Сачувати Маћедонију, у часу кад наступи ликвидација Турске, од похлепности заједничкога нам непријатеља, који је од Турске много опаснији, то треба да буде предмет старања и Срба и Бугара, ако хоће да обезбеде својој будућности најнеопходнију погодбу. Није, дакле, овде питање, хоће ли Срби или Бугари освојити Маћедонију. Тако на њ могу гледати само патриоте, чији погледи не иду даље — од носа. Ликвидација Турске, како данас стоје прилике у Европи, у питању је, а по свој прилици на њу ће се још доста дуго имати да чека. А док то време не наступи, ми смо дужни помагати ону политику, која би подесним реформама ишла на то, да олакша положај наших сународника у Маћедонији, и у интересу и њеном и своме постарати се да питање о Маћедонији неутралишемо, како оно не би било више спорно између нас. Признамо ли једни другима потребу да изиђемо на Бело Море, остаје нам да се сагласимо о начину како да се, заједничким старањем, у Маћедонији створи стање, које би нам омогућило слободан пролаз и излаз на Бело Море. Нама се чини да не би било тако тешко наћи такав начин, кад би у интелигенције оба народа било ширих погледа на заједничке интересе, а мање искључивости, која је плод шовинистичкога схваћања овако знатнога питања. Српски и бугарски народ би могли зближити врло многи и врло важни заједнички интереси, да томе зближавању не стоји на путу питање о Маћедонији, које је једино спорно међу њима. Ако се не би могло са свим уклонити, могло би се, ради ових важних интереса, неутралисати, да не бисмо у гложењу око

њега траћили снагу, која ће нам требати, кад настану догађаји, од којих ће нам зависити национални опстанак. За то баш ми и наглашујемо, да је потребна мера смотрености, кад се поведе у штампи реч о оваком једном питању.

*

Тема је књизи, поводом које и пишемо ове редове, стара, али је изнесена у новом облику и поткрепљена подновљеним аргументима. Раније указани парадокс хтео би писац да оправда тврђењем да је најновији правац турске државне политике убиствен за бугарски народ у Маћедонији и за то својој књизи намењује задатак, да покаже Бугарима у кнежевини опасност, која им отуда прети, не би ли их тиме покренуо да се јаче заинтересују Маћедонијом, јер су „они једини који јој могу помоћи.“ Да би обезбедила опстанак државп, турска влада, тврди писац, не пропушта ни један начин, којим би могла ослабити хришћанско и на његову штету, ојачати мухамеданско становништво. Држећи се начела: divide et impera, турске се власти старају посејати међу појединим потчињеним народностима семе раздора, а кад то постигну, онда држе страну оној која је слабија и као таква мање опасна. А како се, по мишљењу пишчеву, Турци највише прибојавају Бугара, а нарочито после 1885. год., власти су се упеле из све снаге, да сузбијају јачање моћи бугарскога елемента у Маћедонији и ради тога им: 1) отежавају рад на подизању школа и ширењу образовања; 2) потпомажу српску пропаганду у крајевима где је грчко духовенство слабо да даје отпор бугарском покрету; 3) потпомажу грчко свештенство у свима крајевима, где оно има ма колико моћи; 4) подржавају јачање унијатске пропаганде и 5) упућују влашки национални покрет противу Бугара. Све се дакле, по упуту Турака, дигло да уништи бугарски покрет у Маћедонији, а он се опет држи и напредује! Није тешко прозрети, шта је писац хтео овим да постигне. На посредан је начин рад био изнети, како је јака у маћедонскога словенскога становништва бугарска свест, кад јој се оволиким сметњама не може ништа наудити. А да ли је у томе успео?

Да му ова тврђења не би остала без потврде, писац је изнео и нешто факата, по којима се види да није далеко од оних, који управљају бугарском пропагандом у Маћедонији. Али нам се чини да је заборавио једну ситницу, која има велико значење на тачност изведених закључака. Фактима се може много, али опет не све, ако се не заборави, да логика прописује за њихову употребу извесна правила преко којих се не може прећи, ако се хоће да су закључци у свему исправни. Због овога се и може десити, а врло се често и дешава, да многа тврђења остану непотврђена чак и онда кад су факта, њима у потврду наведена, у главном тачна. То се десило и са пишчевим тврђењем, да је најновија политика турске владе убиствена за бугарски

народ, противу којега као да је једино и управљена. Да ово потврди, навео је писац прилично факата, међу којима на прво место истиче сметње којима би Турци да омету напредовање бугарских школа у Маћедонији, али је при том пропустио нагласити истинит факат, да Турци такве исте и још горе сметње чине и отворању српских школа, јер би му он покварио закључак, који је из наведених факата хтео да изведе. Који хоће са фактима правилно да рукује не сме их подешавати према једном у напред постављеном тврђењу, него их мора изнети тако и у таком облику, да из њих, тако рећи, сам собом изиђе и закључак, који се хоће да изведе. Изгледа да писац ове књижице није тако свуда радио Као пример томе нека нам послужи начин умовања, којим је писац дошао до горњега тврђења.

Чим су Турци почели долазити к себи од страшног удара, који им је задала последња војна с Русима, почели су гледати како да зауставе и омету напредовање бугарскога покрета у Маћедонији. Прво су наумили ударити на школе, па су тога ради издали закон о надзору школа, установивши њиме тако зване муариф-комисије, којима је стављено било у дужност подизати турске и вршити надзор над *хришћанским* школама. (А зар су само Бугари хришћани у Маћедонији?) Ове су комисије имале, осем тога, задатак одређивати, која лица могу вршити учитељску службу и нарочитим се испитима уверавати да ли су способна за ту службу. *Због тога су сви учитељи морали полагати пред њом испите.* То је сметња којој је услед отпора хришћанских општина (ваљда не само егзархијских?) учињен крај прадом од 1894. године. — Муариф-комисије су имале да одређују: *кад се и где могу отворати нове школе.* То је друга сметња, због које су се Бугари, да би је уклонили, морали борити и с лукавим Грцима и с обесним Турцима. А кад је турска влада опазила, да ни та мера не може да доведе до жељена резултата, приступила је трећој: издата је 1892. год. министарска наредба, *по којој се школе, о којима се стара општина, замењују школама, о којима ће се старати и пред властима бити одговорни за ред и рад у њима појединци.* После одсудне борбе коју је предузела егзархија, потпомогнута и бугарском владом и бугарским јавним мњењем, изишла је 1894. год. мало час поменута царска прада, којом се уклањају све ове препреке и наређује, да се издаду „русат-намета“ на име бугарских владика, а где ових нема на име председника. И најпосле четврта је сметња у томе, *што турска влада не допушта да се зидају нове зграде за школе без нарочитога за то фермана,* до којега се долази врло тешко, пошто се, помоћу бакшиша, уклоне силне формалности.

То су у главном неколиким примерима поткрепљене сметње, којима се Турци, како писац тврди, служе противу бугарских школа. Да би му пак био тачан и закључак о убиствености *најновије* турске политике за бугарски народ, требало је да не испушта из вида ово двоје:

1. Датумима, од кад су се ове сметње почеле стављати, не може

потврдити, да је *најновија* политика турске владе онаква, какву је писац хоће да представи, јер је она таква била и у раније доба, па то ништа није сметало добрим односима између Турске и Бугарске, којима се Стамбулов умео користити и израдити, да се царском ирадом од 1894. године све те сметње уклоне и да се добију берати за нове владике. Та ирада до данас није другом замењена. Па и најновије одликовање егзархијскога владике као да не иде у прилог пишчеву тврђењу. По оно мало примера, којима би се хтело да покаже, с каквим је тешкоћама скопчано добивање фермана за зидање школа, не може се крај горњих примера закључивати, да је целокупна политика државна управљена противу Бугара, јер се могу лепо објаснити познатом поткупљивошћу турскога чиновништва. И што је врло важно, из најновијега доба писац није био у стању навести примера таквих сметња, ма да би се, после оних устаничких упада, могло очекивати, да ће их бити у великом броју.

2. Писац је, као што већ раније напоменусмо, превидео, свакојако намерно, примере, из којих би се видело, да се ове сметње нису стављале само Бугарима, него и другим народностима, које живе у Маћедонији. Нарочито је много примера, из којих се види, да су ове сметње чињене у много већој мери и на много више места Србима. Учитељи српске народности махом су свршени ученици учитељских школа, са спремом много јачом од оне, коју имају учитељи бугарски, па им опет све то није помогло, него су морали полагати испите пред муариф-комисијом. И баш су им у то доба чињене огромне, управо несавладљиве препреке, јер је тадашњи муариф за косовски вилајет, поткупљен од српских непријатеља чинио све што је могао, не би ли само зауставио отварање српских школа. У овом би погледу била врло поучна „афера са школом у Куманову, кад бисмо само имали места да се о томе опширније разговарамо. Треба се само осврнути на битољски вилајет, па да се сваки увери, како се тамо *систематски* гони српско име и спречава отварање српских школа. Становници тога вилајета, који се осећају као Срби, годинама се већ упињу из свих сила да добију допуст отворати своје српске школе, и никако у томе да успеју: грчке им владике отказују помоћ, коју би им дужни били указивати у овом питању, да им није више стало до грчке „народне идеје“, него ли до православне им пастве словенске; турске их пак власти неће да чују, а ако су испуњавали увек све прописе, које закон о томе прописује. На молбама, којима су тражили допуст за отворање српске школе, потписивало се и више од 30 кућних старешина, а често пута и целе општине, па су оне опет пропадале. Кајмакам или не да „мазбату“ да им је школа доиста потребна или ако код њега продру, наседају код мутесарифа, који неће ту мазбату да им потврди, те им муариф не може да изда „русхат-наме“, које треба да потпише валија, па тек да има вредности. Слате су, да би се овоме спречавању доскочило, молбе са стотинама потписа чак у Цариград, па опет никаква успеха. Из Цариграда је препоручивано валији, да задовољи захтеве рајине, али је валија непрестано одговарао,

како у вилајету битољском „нема Срба“, и на томе је и остало. Ни толике молбе, ни толики потписи на њима не помогоше ништа. Српско се име гонило и гони, не у појединим местима, па да се може објашњавати поткупљивошћу, него у целој области коју су Турци — њихова их историја томе учи — *од Срба* на мачу добили, која је пуна споменика српске прошлости, у којој је постојбина српскога краља Марка, у којој се певају песме, проникнуте српским традицијама, у којој су обичаји исти као и у осталих Срба, а језик подељен на многе говоре, који се по својим фонетичким и морфолошким особинама приближују час српском а час бугарском језику, чинећи као неку прелазну зону од једнога другоме. Исто се овако систематски одрицало српско име и у косовском вилајету све до 1893. године, када је изишла ирада, којом се у том само вилајету признаје да има и српске народности. Али опет за то, и после тога, у том се вилајету Србима чине веће сметње, кад затраже допуст за отворање школа, него ли Бугарима, чије се присталице користе повластицама, датим егзархији и заштитом владика, чија права Турци поштују.

После овога што смо навели, нама се чини, да се никако не може потврдити пишчево тврђење, да турска влада, спречавајући ширење бугарске просвете, хоће да убије *бугарски народ* у тим крајевима. Политика, које се и данас Турци држе према потчињеним народностима, није нова, ње су се они увек држали, она је традиционална.

*

Добар део ове књижице, готово једна четвртина, посвећен је говору о „српској пропаганди“. Искрено признати морамо, да нам је жао, што смо приморани говорити о овом одељку. Није нам тешко побити оптужбе, којима нас писац терети, али нам није лако уздржати се да не одмеримо мером којом се нама мерило. Сврха је писцу била показати, да се „турска влада служи српском пропагандом да уништи снагу Бугара у некојим деловима Маћедоније, у којима грцизам није у стању, као побеђен, да се одупре Бугарима“ (стр. 17.). По пишчеву тврђењу Турци праве овакав рачун: „Срби неће моћи добити надмоћан положај у Маћедонији и зато неће бити опасни за турску власт, а паралисаће бугарску моћ, која је опасна за њихову власт“ (стр. 19.). Ако је ово истинит рачун, са свим би оправдано било очекивати, да ће Турци, имајући пред собом овај рачун, помагати Србе свуда, где Бугари показују успеха, па дакле и у битољском вилајету. Ми смо међу тим видели, да Турци тамо нити српско име признају, нити допуштају отворање српских школа, него, баш на против, српски покрет угушују онде где се појави. И кад овај факат свима, тако рећи, боде очи својом очигледношћу, није ли онда јасно, да је писац себи сврху поставио без обзира на реална факта, не би ли, неверним оптужбама против Срба, објаснио слабљење бугарске пропаганде у санџаку, где се Србима признаје народност? Зар

писац и са̂м не опажа, како је, тврдећи да се „Срби користе правом на турску помоћ само у скопљанској и велешкој епархији“ (стр. 17), дошао у опреку са рачуном, који је са̂м измислио? Ако је тачан рачун, зашто да Турци не потпомажу Србе и у другим вилајетима у којима се добар део становништва осећа да је српскога порекла, него само у тим двема епархијама? Да се Срби не користе правом на помоћ турских власти у велешкој епархији, добар је доказ пример са Башиним Селом и околним селима, којима се не допушта да отворе српске школе, и ако су за то молили више пута у току од неколико година, испунивши све законске прописе. Маја месеца отворене су биле по свима тим селима српске школе на основу права датих у том погледу патријаршији, пошто их никако нису могли добити на основу прописа турскога закона о просвети. па шта је било? Није прошло ни месец дана, а све су позатворане по наредби солунскога валије, који је наредио да се бугарским учитељима издаду допусти, а о српским неће ни да чује, јер у тим крајевима, вели, „нема Срба“. Ове се сметње чине поглавито из Солуна и ако су Турци беглари посведочавали где је требало, да су некада у овом крају биле само српске школе. И са̂м писац признаје да у селима: Богомилу, Теову, Ораовом Долу и Габровнику постоји љута борба, само је он тумачи на свој начин, као да сељани из тих села иду „на гурбет“ у Србију и за то пристају да се зову Срби. Да би објаснио узрок, зашто српски покрет јача у селима око Велеса, који је Бугарима тврђава за пропаганду, писац се дао и на измишљања: измислио је, како је српски консул долазио из Солуна у Велес и ту недељу дана био гост кајмакама Сулејмана Хавзије, како су с њим дошли учитељи, учитељице и разне скитнице — агитатори и т. д. Од свег овога никад ништа није било. Ниједан српски консул није гостовао код кајмакама у Велесу. Писац није човек кова Кържовского или Карапетрова, па нас баш зато немило и дира овакав начин аргументације. А њиме се он, на жалост, служио у целом овом одељку.

Од како је прадом од 1893. године призната и српска народност у косовском вилајету, отада је почео осетно јачати у скопском санџаку српски покрет. То се јачање најбоље види по броју школа, које су од тога доба и отворене готово по свима казама, изузевши штипску, која се чврсто држи егзархије и егзархијских учитеља. Признајемо да ово мора немило дирати Бугаре, који су се већ навикли били, судећи по успесима покрета за егзархију, сматрати народ из тих крајева као чисте, овејане Бугаре; али никако не можемо да увидимо, да је оправдан начин, којим би писац рад био прикрити праве узроке јачању српскога покрета у тим крајевима. Он је више него неоправдан.

Хотећи примерима да потврди постављену сврху и рачун који је измислио да је оправда, писац је пошао од Скопља, као града, у коме Срби имају, по његову тврђењу, сва средства да се боре с Бугарима. Факта, за која је мислио да ће му моћи ићи у прилог, или су измишљена или у изопаченом облику представљена. Писац тврди да у Скопљу Србима

иду на руку и валија и грчки владика и — руски консул. Валија допушта, противно турским захтевима, да се отварају српске школе посред бугарских махала, као што је у Скопљу *Гази-Ментиш* махала; на груб је начин силом отео од Бугара *Нерески манастир* и предао га Србима; ухапсио је, без судске осуде, у градском затвору бугарске ученике и учитеље зато што се српски консул жалио против њих; на све могуће начине смета празновању 11-ога маја, а сâм присуствује празновању Св. Саве. То су факта, којима се хоће да потврди како Хафз-паша помаже српску пропаганду у намери да уништи силну бугарску општину у Скопљу. А ево како, по најтачнијим обавештењима, ствар стоји:

Српска школа у Гази-Ментиш махали отворена је, пошто је довољан за то број потписника на молби испунио све захтеве које о том прописује турски закон о просвети. Карактеристично је и врло важно за оцену расположење скопскога становништва, да се међу потписницима, који траже српску школу, налазе имена многих лица који иначе, у црквеном погледу, припадају егзархији. Упућивани бугарским владиком скопски су бугараши правили толике сметње отварању ове школе, да је сâм валија био принуђен излазити и на лицу се места обавештавати и о броју потписника и о даљини ове нове школе од српске школе *Хараџи-Селаледин* махали, јер је прва турска комисија поднела била, на српску штету, лажан извештај о томе. Бугараши су и пред самим валијом правили ларму, вичући на потписнике, па их он опет није казнио. Али за то сад учитељ Коча Миновић испашта у затвору, због подметнуте му заставе. Кад се има на уму његов рад око отварања ове школе и сметње које су бугараши правили, није тешко погодити, у чију је корист извршено ово подметање и ко је главни кривац у томе. Та и сам је писац на једном месту ово казао о Пандурову: „Скопски бугарин, Пандуров, познат је по томе, што је служио до скора турској тајној полицији у Цариграду и за то добивао по 10 лира месечног ајлука“ (стр. 59.). Такви су људи подобни за све. А не треба заборавити, да му таква репутација није ни мало сметала да буде власник егзархијског званичног листа „Новини“!

Нерески манастир је у близини Скопља и служи као парохијална црква села Нереза. Сграђен је по ферману, који је патријаршија добила. Кад је, после фермана којим је призната егзархија, настала деоба, поникао је спор између егзархијских присталица и патријаршијских представника око овога манастира. Вођена је редовним путем парница, која је 1894. године, решењем Касационога Суда у Цариграду, завршена у корист патријаршије, те јој се, по писму Великог Везира, имао и предати манастир. Тако ствар стоји, па опет бугараши из Скопља непрестано подстичу нападаје на тај манастир, јер сељани околни прете, да ће прећи на српску страну. Мимо овако решење из Цариграда, валија је опет претио јасавџији (чувару) манастирском и заповедао му, да пусти бугарске попове да служе у њему. А Пандуров је, свакојако не без знања валијина, једном приликом послао једног суварију са три заптије

у Нерез да дотерају јасавџију и отму кључеве, који се сад чувају у конаку.

Чести су случаји, да ученици бугарских школа нападају ученике српских школа. То се десило и прошле зиме, те је полиција затворила била и бугарске и српске ученике, а после неког их времена све пустила. Кад се ствар, на посредовање српскога консула, имала да расветли и да се види, који су прави кривци, полиција је сама уклонила каменице, које су сведочиле, да су криви бугарашки ученици. Посредовање српскога консула помогло је само у толико, што су са бугарским ученицима пуштени из затвора и српски, иначе би, као што је то дотле и бивало, ови и даље остали у затвору, јер сви органи полицијски у Скопљу држе страну бугарашима.

И, на послетку, није истина, да је валија икада присуствовао прослави Св. Саве, па зато ваљда не иде ни на прославу Ћирила и Методија у бугарашке школе. Међу тим је ове године, свакојако не без његова допуста, Пандуров, као његов помоћник, ишао на прославу Ћирила и Методија.

Ствари, као што се према овим фактима види, стоје друкчије, него што их представља писац у овом одељку своје књиге. Кад је пак реч о валији, ми смемо тврдити и потврдити, да он не чини увек оно, што би му била дужност као непристрасном судији у приликама, кад дођу у сукоб црквени и просветни интереси Срба и Бугара. Ако и изда, обично принуђен приликама, какву наредбу по молбама, које му Срби упућују, тражећи у њега законску заштиту својих просветних и црквених интереса, валија готово никад не предузима што треба, да му их нижи чиновници, који су сви у служби бугарске пропаганде, и у дело приведу. Наредбе му обично остају речи без дела. Да ово није речено без икаква основа, утврдиће факта, која ћемо наводити да сузбијемо још нека нетачна тврђења пишчева.

Најнеоснованије је међу њима тврђење, да се Србима предају и црква и школа, „чим се у неком селу нађу две или три куће, поткупљене од Срба“ (стр. 22.). Примери, којима би ово да потврди, ови су:

У селима *Ранковцу* и *Станчи*, чим су Срби успели поткупом задобити свештеника и једнога сељака, дат им је допуст да могу отворити школу (стр. 22.).

У *Берову*, малешевска каза, Турци су најгрубљим средствима подржавали српску странку и дали јој и цркву и школу (стр. 23.).

У паланци *Гостивару* има само један свештеник србоман и влада је две године приморавала бугараше да му даду ред у цркви (стр. 24.).

Међу тим ево како стоји ствар:

Пошто су сељани села Ранковца и Станче испунили све што у том погледу прописује закон о просвети — јер Срби једино на тај начин могу да добију допуст за отворање школа — дато им је право да могу отворити своје српске школе. „Глас Македонски“ је доносио, како је

српски консул сам потплатио Хаф'з пашу. Који познаје карактер Хаф'з-пашин све му пре може пребацити, само не и то да хоће да прими мито. Ово је једна проста измишљотина, којом се хоће да забашури успех српскога покрета у селима близу бугарске границе.

У Берову је огромна већина на српској страни. О томе сведочи и велики број ђака у тамошњој српској школи. 1893/4. школ. године било их је 150, а бугараши тамо и немају школе тако их је мало. И валија, на супрот протестима и народа и струмичкога владике, који је у овом погледу независан, даје сам бугарашима ред у цркви, а смера и у Дуфу да преда другу цркву бугарашима. И ми налазимо да је то право. Није човечно остављати без цркве побожан свет, којему је она све и сва. А да ли тако мисли и писац? Не верујемо, јер како би онда догађај са црквом у Гостивару неверно представљао.

У Гостивару и у целој околини српски покрет стоји врло добро. Ове године мучно да ће бугараши имати у њој више од две школе. Много година Срби нису имали право да се користе црквом, и ако су постојала толика решења, да се и њима да ред у цркви, јер имају подједнак, ако не и већи, број кућа с бугарашима. Може се мислити како им је могло бити без цркве, у којој би се Богу молили, причешћивали, венчавали и мртви опојавали! И зар је онда чудо, што су, кад им власт није хтела помоћи да дођу до свога права сами га силом извојевали? Да је у представника егзархије у том крају било више, не памети него душе, спор се могао изравнати на миран начин. Исти је овакав случај и са црквама: у *Кочану*, где Србима није дат ред у цркви; у *Кратову*, где се Србима, ако их је мало мање од бугараша, не даје ни у цркву (а има их две, од којих они траже мању), ни у гробље; у *Тетову*, где је српска општина од старина врло јака, Србима се чине сметње, и ако је у њиховим рукама и патријаршијски ферман за цркву; у Скопљу, где Св. Спас нису Срби добили, према првим наредбама патријаршије, само због тога, што је полиција била лабава, што се Пандуров унео а бугарски владика упућивао гркомане како да раде на да сметају Србима. Оваких би се примера могло навести још врло много, али ми држимо, да је и ово доста, да се увиди, како је писац неоуздан и у извођењу закључака и у изношењу факата, само ако се они тичу Срба. Њега страшно боли сваки успех српски, па би хтео ма на који начин да му одузме значење или да га објасни недопуштеним средствима. Зато он намерно умањује и значај српског успеха у Куманову и кумановској кази и значај успеха у множењу српских школа.

До 1893. године српски је покрет у Куманову био врло слаб услед несавладљивих готово тешкоћа, јер су Срби имали тамо да се боре и са бугарашима и са турским властима. Власт је грубом силом затворила била српску школу и протерала учитељицу, која је имала исправну „русханаме“ за отворање школе. Кад је архимандрит Дионисије, као помоћник патријаршијскога владике у Скопљу, хтео у цркви служити службу

Србима турска га је власт, бугарашима наговорена, из цркве изгонила. Српски свештеници нису пуштани да у цркви опоју и у гробљу сахране мртваце. Срби су, једном речју, били и без цркве, и без гробља, и ван законске заштите, српско се име гонило свуда. А данас? Чим је прадом изазваном баш тим неправдама, које су Србима чињене у Куманову, призната 1893. године српска народност у косовском вилајету, одмах се осетно јачи покрет у корист отварања српских школа. И како данас стоје ствари. Срби су се за непуне три године толико истргли испод утицаја бугарских агитатора, да се по броју школа могу мерити са Бугарима, а бројем ученика их много надмашују. Има бугарских школа и са по два ученика. А било је случајева, да су бугарски учитељи молили српске, да им, кад дође ревизор, позајме известан број ученика, како би могли држати испит. И крај свих напора, у кумановској кази Бугари трпе сваким даном све веће губитке, као и у тетовској. У прешовској их и нема, као и у селима скопске Црне Горе, која су чисто српска. Али зато се Бугари чврсто држе у казама кочанској и штипској у којој нема ни једне српске школе. У осталим казама српски покрет, и ако му се чине огромне препреке, напредује истина лагано, али стално. Од 1893. године број српских школа порастао је толико, да је већ премашио 60: бугарских је, на против, мање, и ако је мање препрека, са којима они имају да се боре.

Могли бисмо на овом месту и завршити говор о овој књизи. После примера, које смо наводили може се видети, колико се поверења може поклонити и фактима и из њих изведеним закључцима којима је писац испунио и остале одељке своје књиге. Међу њима је још најзнатнији и најпространији одељак, у којем писац говори о грчком свештенству, којим се, по његову тврђењу, такође служи турска политика противу Бугара. И баш се не можемо отети жељи, да, на завршетку, не обратимо пажњу на нека места у овом одељку, јер држимо да су значајна и по себи и по карактеристику аргументације, којом се писац свуда служио.

Често се пута чује тврђење, да Бугари за своје успехе имају да захвале поглавито правима и повластицама датим егзархији. И ми држимо да је оно у многоме основано и могли бисмо у потврду навести много примера. Ну, говор о томе ми остављамо за другу прилику. На овом ћемо месту навести само, како писац, побијајући то тврђење, обележава значај егзархије. „Бугарска је егзархија, вели писац, стожер, око које се групира добровољно све што је бугарско; она је пристаниште, у које се прибира свако село и свака кућа, која је успела избећи из маћијских руку грчких прквава, она је светла тачка, на коју су управљене очи свију оних села, која продужавају борбу са грчким владикама" (стр. 33.). Овим се фразама хоће да прикрију истинске услуге, којима егзархија изазива покрет у корист Бугара и изазван потпомаже да се даље развија и јача. А да те услуге нису мале, види се по овоме, што нам писац одмах на другој страни, сам казује: „Свакоме је од бугарске читаонице

публике познато, *да је потребно пре свега*, ако се хоће неко село да огласи за бугарско, *да се откаже од грчкога владике и да пређе* под *управу бугарске егзархије*. Тек кад то буде може се у селу отворити бугарска школа и сељаци се могу звати Бугарима“ (стр. 34.—35.). Нека се поразмисли само, колико је овим правима олакшано Бугарима савлађивати тешкоће, са којима се имају да боре Срби, док дођу до права да отворе школе. А у солунском и битољском вилајету не признаје им се ни да се Србима зову, па ма шта чинили да до тог природног права дођу. Под егзархију не могу, јер треба да изгубе своје народно име; патријаршија их одбија, не хотећи им указивати помоћ, на коју има и права и дужност, а турска их власт систематски гони. И зар то није јадан положај?

Писац се у овом одељку жали на турску владу, што је издала наредбу, да се цркве, манастири, црквена имања и гробља не предају становништву, које се одриче од грчке патријаршије и прелази под власт бугарске егзархије. „Остане ли у једном селу, или у једној махали само једна кућа верна грчкој цркви, оставља се и црква са црквеним имањем и гробљем тој једној кући, а манастири се предају грчким владикама, па ма у целој околини не било ни једног човека који признаје власт грчке патријаршије“ (стр. 35.—36.). Да је ова жалба неоснована види се по примерима које смо наводили са црквама по Кочану, Кратову, Тетову, Гостивару и т. д. Ми смо ово исписали само зато, што писац овим неверним изношењем хоће да покаже, како је силна бугарска свест у Маћедонији, кад је кадра чак и оваким препрекама одолети. „Сваки зна, колико је бугарски народ (а тако исто и српски) везан за своје сеоске или малске цркве и колико је Бугарка (а тако исто и Српкиња) привезана за гробље, где јој се налазе кости родитељâ или сродника! Мучно је једном сељаку остављати ону цркву, за коју је, док се градила носио дрва, песак, камење, и давао паре, у којој се молио целе десетине година, која је сазидана на старом неком црквишту, од целога села као светиња поштованом! Бугарин је (а тако исто и Србин) силно привезан како за своје огњиште, тако и за своју цркву, отказати се од њих за њега је то прави наполеоновски подвиг!“ (стр. 36.) И доиста је тако. Писац је ово добро запазио и још боље исказао. Нама је само чудо, што он, који тако добро зна, како је прост свет везан за цркву и гробље, не нађе начина да сазна истину о црквама у Гостивару и Кратову, где се Србима не дâ ни у цркву, ни на гробље, па да тај стидан факт, као образован и племенит човек, осуди! И зар се баш овим што је писац навео, не објашњује многа појава и многи успех, којим се Бугари поносе, а који су на нашу штету? Из наведених мало час примера види се, да се егзархијски представници тако исто понашају према нашим сународницима у Маћедонији, а нарочито у скопском санџаку. Леп је доказ, којим се то потврђује, и поменути већ случај у Скопљу, где су потписали молбу за српску школу многи грађани, који иначе признају егзархију. У Скопљу има доста кућа,

које признају да су Срби, али опет зато примају егзархијскога свештеника, јер се иначе немају где Богу молити, пошто им је патријаршија отела једину цркву, која им је преостала од толиких задужбина краља Милутина и цара Душана. Оваких примера има доста, и они лепо осветљују тежак положај, у коме се налазе наши сународници услед тога што немају своју народну, самосталну цркву.

*

Књизи је на крају одељак, у коме се говори о најновијим пројектованим реформама, јер писац налази да су и оне управљене против Бугара, и ако су они у Скопљу добили за валијскога помоћника — Пандурова. Уз тај се одељак надовезује и неколико речи о питању о шизми, за које писац налази да је крив Нелидов, „који би хтео да управља хришћанским црквама у држави султановој“ (стр. 70). На завршетку налазимо ове патетичне фразе: „Бугари у Маћедонији су доведени до очајања. То очајање може да изазове једну озбиљну буну. Настаће јерменски покољи и....“ Не знам, шта би после настало. Свакојако један пожар, од којега се толико плаше у Европи. Последњи догађаји са Јерменима, које тако остентативно подржава сва Енглеска, нису могли да обавесте писца, да се мучно може изазвати општи европски рат, кад се ниједна од великих сила не осећа кадра примити на себе страхотне му последице. Али... особина је малих народа да се лако подају туђинским интригама и — самообманама.

Свет.

Народна читанка. Велике богиње. За народ народски написао *Др. Лаза Димитријевић*, физикус окр. подунавског. Прво издање. Београд 1896 год стр. 40. Цена 30 пара дин.

Велике су богиње болест, од које наш народ, поред гушобоље, највише пати и умире. Из статистичких података, које је санитет за прошлу годину издао, види се да је од богиња боловало прошле године 1506 људи, а умрло 302. И ако смо стекли уверење, да ови подаци нису тачни, а за то нам даје доказе и књижица Др. Лазе у којој на стр. 22. читамо, да је само у једноме селу (у Јасеници подунавској) за 7 месеца умрло 110 лица, ипак и ови бројеви довољни су да обрате на се пажњу не само лакара, већ и власти и сваког пријатеља народнога. С тога с радошћу поздрављамо сваки покушај да се ова страшна болест у народу спречи. Санитет је са своје стране учинио све што је могао и није жалио ни материјалних жртава. Ове године извршено је у целој Србији, поред редовног калемљења и поновно калемљење (ревакцинација) свију одраслих који бар 10 година нису калемљени и последице ове мере, нема сумње, да ће се ускоро опазити. Али то није довољно. И најмодернији сани-

тетски закони неће моћи донети користи народу, ако овај услед разних предрасуда или рђавих навика не буде ишао на руку, да се ови закони извршују како ваља. Од већине среских лекара чују се тужбе да народ неће да са калеми. С тога је свака књига добродошла, која војује противу необавештености и предрасуда и поучава народ, како ће живети и чувати се од заразе и прилепа. И књижица Др. Лазе писана је у тој „жељи и намери, да је народ прочита а од ње види вајду.“ Као многогодишњи „народски лекар“ Др Лаза трудио се својски, да позна „како живи наш народ“, и чини ми се да је добро уочио, да наш свет пропада од заразних болести највише с тога што не уме да негује болесника. С тога с правом устаје Др. Лаза противу „глупе предрасуде“ у народу, да се „богињавом не сме давати за пиће вода већ вино са кремезом,“ да „богињавог не сме да ували ветар“, устаје противу „душманског ложења собе у којој лежи богињави, да „богиње не заладне“ и т д. Исто је тако писац опазио, да „где год се појаве у већем размеру велике богиње, знак је да ту: 1. Или није никако вршено пелцовање, 2 Или, ако је вршено, није се примило. Т. ј. ми бисмо рекли, није вршено како ваља. Овоме је донекле доста узрок једна махна у нашем санитетском закону, да лекар добија награду само за прво калемљење а не и за поновно (ревакцинацију); с тога се потпуно слажемо с писцем, да би „у интересу истребљења и предупређења заразе богиња и за поновично пелцовање требало лекару платити “

Ну сад, да кажемо коју о самом начину писања Др. Лазе. Он пише на свој начин, т. ј. он не пише већ с народом разговара, ћерета, кара га и поучава. У томе се разликује од многих наших т. зв. хигијеничара, који са неке висине и пуно „фраза“ пишу за народ језиком, који овај и не разуме. У том је погледу Др. Лаза, чини ми се, надмашио и самог Пелагића, чиј је „Народни Учитељ“, на жалост, још у народу јако распрострт. Али као и сваки човек, који воли много да прича, и Др. Лаза се често заборавља и избаци по што год, чему нема места у једној књижици намењеној народу. Тако историја богиња и каламљење крављих богиња врло је интересна и поучна, нарочито за народ, па када писац није сматрао за потребно да је потанко изложи, могао је са свим изоставити и „Трајана“ и „некога лекара Херодотуса“ а нарочито оно, „да су доцнији крсташки ратови згодно измишљени (?!) били, да се ова болест и по нашем Балканском Полуострву распростре.“ Исто је тако апсурдно упоређење да би „Наполеон у историји требао да буде кепец према енглеском лекару Џенеру, који је пелцовање пронашао“. Али је најсмешније и веома подсећа на кафанско ћаскање — онај патриотски гнев пишчев на стр. 20. „У села, г. Калаје, у села!“ Нека нам писац не замери, али овакав разговор, као и оно његово причање, шта је радио у Пешти на хигијенском конгресу, нема смисла у једној књизи намењеној народу. Она тиме само губи, а никако не добива. С тога се надамо да ће писац у II издању своје ваљане књиге обратити пажњу и на ове пријатељске напомене. Том ће приликом јамачно исправити и

језик у својој књизи, када је већ узео да пише и за оне „који сричу“; јер сумњамо да ће ови разумети речи: туберкулоза, лајици, хроника, секантни и т. д У опште радовали бисмо се, кад Др. Лаза не би на брзу руку радио, што се види и у овој књижици, која је јамачно требала да изиђе као „стогодишњи помен *Др. Џенеру* из наше благодарне отаџбине“. Иначе ова ваљана књижица Др. Лазе заслужује сваку пажњу, и ми је топло препоручујемо „народу“ коме је и намењена; јер ће у њој наћи доиста здраве поуке, како се треба чувати од великих богиња и шта ваља радити кад се болест у народу појави.

Др. В. Ж. Ђорђевић.

Physiologie comparée de la marmotte. Etude sur le mecanisme de la thermogenèse et du sommeil chez les mammifères, par. R. Dubois. — Un. vol. in 8° de 58 pages, 119 figures et 125. planches. Paris, Masson. 1896.

R. Dubois, професор опште и упоредне физиологије на лијонском университету, написао је студију под горњим насловом, која се бави испитивањем зимњег сна, појаве, која наступа у зимње доба код неких сисаваца. Ова занимљива појава је интересовала из одавна зоологе, јер су ови већ били констатовали: да неки сисари, као животиње топле крви и постојане температуре, у време, кад наступе хладнији дани, почињу изједначавати температуру свога тела са околином, те ово снижавање телесне топлоте достигне тако јак степен, да услед тога и све виталне појаве ослабе, због чега животиња дође у неко летаргично стање.

Писца овог дела заинтересова ова појава, те као тип за своја проматрања узе сисара, познатог под именом мрмољак (marmotte), као најзгоднијег представника ове чудне појаве. Дело, израђено на основу тачних и педантних проматрања, у ствари је најбоља монографија ове врсте до данас, R. Dubois мисли: да су узроци природног сна идентични са онима који наступају за време зимског спавања. Изгледа, да једна постојана појава, коју су и сви досадашњи испитивачи наводили, прати ово зимско спавање, а то је: смањивање хемијских промена; писац се не задовољава с тим него наводи: да се хемијске промене састоје у нагомилавању CO^2 у крви и у слабијој продукцији овога гаса; даље обава респираторна, т. ј. однос између апсорбованог кисеоника и произведеног CO^2 смањује се и приближује се ка 0,5 док се у животиње у будном стању овај однос пење ка јединици. За време зимњег сна масти јако сагоревају, што је доказано парањем животињских лешева после подужег спавања.

Писац је својим испитивањима показао: да за успављивање мрмољака не сме бити нижа температура од 0°; ако успаваног мрмољка метемо у средину са температуром испод 0°, овај ће се морати одмах пробудити или ће морати, ако не наступи овај случај, угинути. У својим

проматрањима писац је нашао да се за време овог сна лучи прилична количина мокраће и у бешици нагомилава. Ово гомилање мокраће производи надражење и тако буди животињу, која се неко време удали од лежишта ради истурања нагомилане течности; примећено је: да ако се стави фистула, која ће одводити сувишну мокраћу, те не давати да се ова гомила у бешици, да ће спавање бити много теже, а неки пут и сасвим немогуће. Писац је мишљења: да ово бешично надражење има нарочитог утицаја на сан. Но овим сном не руководи тај орган њим руководе ганглије симпатикусове у трбушној дупљи. По испитивању пишчеву, нерви што овом појавом управљају завршују се у оном делу мозга, где се налази Jylvius-ов аквадукт. Ово је та партија можда на коју CO^2, утиче час успављујући час надражујући, према томе: у каквој се пропорцији у крви налази.

Главна идеја R. Dubois је у томе: што он сматра овај сан као *интоксикацију угљен-диоксидом*, коју он назива именом: *аутонаркоза*, а којом управљају нерви симпатикусова стабла.

Књига је укусно израђена и снабдевена лепо израђеним сликама, што објашњују физиолошке појаве спавања.

Б. Ј. Ј.

Leçons sur la cellule. Morphologie et reproduction, par L. Félix Henneguy. 8°, са 544 стр. и 362 слике. Paris, Gorge Carrè. 1896. Цена 25 fr.

Под овим скромним називом предао је Henneguy јавности ваљано и исцрпно дело о ћелици. О чему се говори у овом делу види се по натписима појединих врло марљиво израђених одељака његових, а ти су: историја цитологије; физички и хемијски састав протопласме; структура једра; хемијски састав једра; једарца; храњење ћелице; продукти ћеличне активности; функционалне диференцијације ћеличне; начин множења ћелица; деоба ћелица; деоба ћелица у ембриону (браздање): браздање ћелица у животиња и биљака; директна деоба или амитоза, пупљење, споралације и копзугација; оплођење; закони деобе; узајамни ћелични односи; однос између протопласме и једра; смрт ћелична и физиолошка дегенеризација њена; теоријска питања о ћелици.

Ови натписи најбоље говоре у прилог делу, које носи прост назив: *Лекције о ћелици*, а и сâм аутор вели да га је стало доста муке и рада, јер му је требало веома много времена и микроскопског, трудног проучавања, па да овако исцрпан посао изради. После класичног дела Flemming-ова, што изиде 1882 г. и дела Carnoy-а, „Biologie cellulaire“, од кога изиђе само прва свеска, до данас је о ћелици било истакнутије дело Hertwig-ово, у ком има драгоцених података о физиологији ћелице, но у ком је морфолошки одељак врло кратак.

Дела Henneguy-ево израђено је исцрпно у сваком погледу и добро

је дошло као ваљана научна лектира како стручњацима, тако и онима који се интересују природним наукама.

Као год што овај рад заслужује пажњу због своје научне вредности, исто се тако препоручује и својом техничком израдом. Слике су марљиво и ваљано израђене и својом обилношћу колико текст објашњују толико и дело красе Б. Ј. Ј.

Дучић Н. архимандрит, *Рашко-призренска митрополија и национално-културна мисија Краљевине Србије у Старој Србији и Маћедонији. Београд.* Државна Штампарија. 1896. — 8°, стр. IX и 84.

Под овим натписом је покушао г. архимандрит Дучић да изнесе радњу српске дипломатије од год. 1883 на овамо на културно-национал-ном пољу у Старој Србији и Маћедонији, осврћући се при томе и на развитак унутрашњих одношаја у нашој отаџбини, који су на те спољне послове били често од пресудног утицаја. Ово освртање на наше унутрашње прилике, чини нам се, једва се може правдати у оваком раду, нарочито у овакој мери. Овај рад носи карактер кронике или мемоара, у којима су догађаји пресуђивани према личном схватању и с видном тежњом за објективношћу, која је похвална и онда, кад писцу у појединостима и не полази за руком, као што у томе овде доиста није ни успео. В.

М. Сперанскій. **Сербскіе Хронографы и русскій первой редакціи.** (Оттискъ изъ „Русск. Филолог. Вѣстника). Варшава. Типографія Варшавскаго учебнаго округа. Краковское-Предмѣстье Бр. 3. 1896. — На м. 4. 1 л. и 18 стр.

Проучавање словенских рукописа с дана на дан је све интересније, оно мало по мало расветљује литерарну прошлост југа и истока словенскога, оно нам тако открива све јаче и духовну везу, која је постојала између Руса и јужних Словена. Свакако је и значајно и интересно сазнати и колико је утицала литература јужних Словена на руску, а колико ова на ону, а то ће се постићи нарочито озбиљним проучавањем појединих још несвршених питања о позајмици овог или онога дела. Једно тако несвршено питање, о ком се и у нас писало, јесте и питање о постанку хронографа. М. И. Сперански огледао је сада у књижици истакнутога натписа да то питање реши, пошто је проучио и рукописе југословенских хронографâ у Прагу (три), у Загребу (један у Академији) и у Београду (примерак митрополита Михаила). Резултат његова проучавања своди се на то: да је руски хронограф по редакцији 1512. г., неподељен још на главе, прешао у Србију, где је скраћен и подељен на главе. Интересно је истаћи, да су она места што се тичу српске

историје пренесена на југ у целини, а она из руске скраћивана у неком рукопису више а у неком мање, Најстарији српски рукопис хронографа тек је из године 1634., остали су млађи, те их има шта више и из XVIII в. (рукопис митрополита Михаила, Шишатовачки 1702.). То такођер може говорити за мишљење Сперанскога. Исправља даље, између осталога, да је онај хронограф, који помиње Шафарик у Geschichte der südsl, Literatur III, стр. 236. под 192., XVII века а не XVI како је узимао Шафарик.

Расправица ова свакако заслужује пажњу нашу. Она и ако можда није до краја утврдила — што и сам писац не мисли — да је хронографу српском извор руски, ипак зато она је добар корак у напред у испитивању овога питања. Оно ће добро доћи свакако и оном који хтедне да се упозна са литературом предмета о постанку српскога хронографа, јер је савесни писац прибрао све што се о том питању писало и у нас и у Руса.

Ђ.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Академија Наука. — Почетком овога месеца отпочео је поново рад у Академији Наука, после двомесечног одмора. До сада је било пет скупова, од којих су три скупа председништва (2., 16., и 23. септембра), један скуп Академије Природних наука (2. септембра) и један скуп Друштвених Наука (16. септембра).

На скупу *Академије Природних Наука* приказао је академик J. Жујовић метереолошке белешке, које је водио и Академији на откуп понудио Милош Милосављевић, пензионар, а које су већ једном разгледане у овој Академији. Остало се при ранијој одлуци да се ова понуда не може примити.

На скупу *Академије Друштвених Наука*: 1. дат је на реферат академицима П. Дучићу и Љ. Јовановићу послати за штампу спис кнеза Луја Војиновића „Дубровник и османско царство“; 2. Љ. Јовановић реферује о спису Јастребовљеву, те излаже и вредност ових списа — одлучено: да се рукопис прими и да се о том извести са захвалношћу г-ђа Н. Јастребов. За препис тих рукописа председништво је одлучило да се исплати П. Протићу 450 дин.

Југославенска Академија. — Пропустили смо нехотице да раније саопштимо рад с једне седнице Југославенске Академије, која је држана пре распуста овогодишњега — 17. маја — а која има интереса за нас. Ту своју омашку хоћемо да исправимо сада и с тога што сам овај рад, што је био тога дана на дневном реду, неће још за дуго бити штампан, чекајући ред штампања Тога дана била је седница историјско-филолошкога разреда и на њој је прочитао дописни члан Академије д-р А. Мусић расправу „*Реченице сконјукцијама „ако, нека, ли“ у* **хрватском** *језику.*“ Писац доказује, да су реченице с „ако“ управо концесивне, а „ако“ концесивна партикула са значењем „допуштам (= не поричем) да.“ Али права им нарав излази на видело само онда, када се радња глаголска доиста врши, и кад је свеза између подређене и главне реченице адверсативна, н. пр. *Ако* (= *допуштам да*) су га красте нашарале, здраве су му очи обадвије. Н. пј. II, 554. (исп. Јесам ти се јуче уморила, али сам ти ноћас почнула. Н. пј. 46.). Шта значи адверсативна свеза између једне и друге реченице, могло би се показати овако: Допуштам да су га нашарале, *ал' ми то не смета ништа, јер* здраве су му очи обадве.“ Ако се пак не зна, врши ли се доиста радња глаголска, која се допушта, и ако свеза између подређене и главне реченице није адверсативна, него каусална, концесивна реченица с „ако“ постаје хипотетичка, н. пр. *Ако* (= *допуштам да*) с' може змија поуздати (да доведе кићене сватове), ја ћу дати змију девојку. Н. пј. II, 56.—На по се говори о питањима с „ако“, о реченицама с „већ ако“, о реченицама „да ако“ итд. Ове последње реченице писац држи за „жељне“ те показује, како хипотетичке реченице постају „жељне“. То бива свагда, кад је год оно, чему је казана погодба, говорнику угодно, јер што је кому угодно, то он и жели, а желећи то, ваља да жели оно, што је тому погодба (= увјет) н. пр. *Ако* Бог да добићемо Турке. Н. пј., IV., 185. Чистом жељом постаје хипотеза онда, кад главне реченице и нема, него јој само назначује садржај жељни тон, с којим се хипотетичка реченица изговара, н. пр. *Да ако* и мени кад сване! Н. посл. „Да“ је у овакве реченице дошло с поља, и то из „жељних“ реченица са „да.“—Речца је „нека“ по значењу сродна с „ако“, није идентична. У концесивним се реченицама њом изриче онака адверсативна свеза, каку налазимо у примеру из Н. пј. II., 554., који је напред наведен, н. пр. А. Ја сам синоћ у вас на конаку био. Б. *Нека* си био, пут те нанио. Н. прип. 164. (= ако (= допуштам да) си био, *нека* (= *не смета ми ништа*) јер те пут нанио.) — Ако је „нека“ у хипотетичкој реченици, изриче се њим жеља или заповед, н. пр. *Нек* му Бог да и срећe и здравље! Н. пј. IV., (= ако му Бог да, нека!). — Речца је „ли“ у хипотетичким реченицама по значе-

њу сроднија с „ако“ него „нека.“ Писац мисли, да је разлика између „ако“ и „ли“ у том, што је „ли“ позитивније, а значење му одређује овако: „прихваћам да“, н. пр. Мислиш *ли* (= *прихваћам да* мислиш) ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу. Н. Посл. Напокон се доказује, да су и упитне и неке друге реченице са „ли“ за право хипотетичке. — — У другом делу расправе испитује се значење и употреба кондиционала у реченицама, о којима се говорило у првом делу, те се доказује, да је и у тим реченицама кондиционал управо претерит футура, а у другима (навластито у хипотетичким) претерит перфективнога презента. Све се пак то разлагање потврђује обиљем примера црпених готово само из народних умотвора.

КЊИЖЕВНОСТ

Летопис Матице Српске. — За ову годину изишла је и трећа свеска — 187. књ. — *Летописа Матице Српске* ове садржине: „Српски одзраци из румунске историје“, историјска студија Чед. Мијатовића (стр. 1—36. Мијатовић се у овој расправи труди да изнесе оне моменте из културне, црквене и државне историје румунскога народа од XIV па до XVII в., у којима се јасно огледа утицај српски. У причању нарочито се подуже задржао на поп Никодиму, оснивацу манастира румунских Прислопа, Мотра, Водица и Тисмана. Саопшти и две листине у препису, од којих је она Сибињанина Јанка из год 1444. сад први пут штампана, а она друга, деспота Стевана Лазаревића — из год. 1407. по нагађању Мијатовићеву — сад први пут потпуно штампана. За чудо да Мијатовић не спомиње Руварчеву расправицу о поп-Никодиму која је штампана још 1888. у Јагићеву Архиву — XI 3, стр. 354. до 363.,— а она би му у многом могла бити од помоћи; уштедила би му труд и спасла би га од неких погрешности у чланку); „Успомене из нашег црквено-народ. живота“ од д-ра Теодора Мандића (стр. 37. — 76. Овде је први део од год. 1840.—1861. „Успомене“ имају интереса, јер нам дају лепих дата из живота црквено-народног с оне стране Саве и Дунава као н. пр. о избору Рајачићеву за митрополита па патријарха, о премештању владике Платона Атанацковића са будимске епархије на бачку, о синоду од год. 1852. кад су изабране четири владике, и т. д.); „Толдијина љубав“ спевао Јов. Арањ, превео Змајова (стр. 77.—115. — Од познате Арањеве трилогије о Толдији добисмо ево у преводу Змајеву и средњи део, који је Арањ написао тек у старости својој, те тако имамо целу трилогију Арањеву у преводу. Преводећи овај средњи део, Змај није на жалост све у стиху превео; превео је у стиху само оно што је романтично, а остало је у кратко у прози казао. Тако од 27 китица, које су у овој књизи Летописа штампане, у прози су 120 до 127, 139—169 и 171—251.); „Писма Ђуре Даничића Јовану Бошковићу“ са допунама за штампу приредио проф. Ђорђе Магарашевић (стр. 116.—137. — У овој је свесци штампано десет Даничићевих писама из године 1853.—1856 с исписима из неколиких писама Бошковићевих. И ако не све ово десет писама, ипак нека од њих имају вредности); „Јесење елегије“ од Јов. А. Дучића (стр. 138.—143. — Под овим натписом штампано је девет песама). У одељку „Књижевност“ прво је чланак Тихомира Остојића „Препорођај наше књижевности“, рефлексије и напомене (стр. 144.—157. — У кијевском журналу „Университетскія Извѣстія“ за 1895., св. за новембар, штампано је приступно предавање А. Степовича „Борьба и смѣна главнѣйшихъ теченій и направленій въ новой сербской словесности“; оно је и изазвало у главном овај Остојићев чланак, који има у првом делу ове пододељке: Покрет на западу XVIII вијека. Реформа језика и правописа одјек и знак новога времена у православних Срба. Језик и правопис старе књижевности. Књижевни покрет међу угарским Србима. Карактер нове књижевности. Замршај у књижевном језику. Немоћ довуковскога доба да га ријеши; а у другом: Претходници Вукови: Mркаљ, Милованов, Копитар. Оцјена Вукова рада А. I. Степовича. Напомене к тој оцени. Пријепирка Вукова с Видаковићем. Погледи Видаковићеви на књижевни језик. Вукова основа у стварању књижевнога језика. Његова снага. Откуда толики отпор. Руски приговори. Главне карактерне црте наше књижевности. Вуково доба. Поглед у будућност. Чланак је овај писан јужним говором.); за тим су ова четири реферата: Р. Врховца на А. Гавриловића „Деспотова властела“ (стр. 157.—163. — Референат се похвално изражава) и Нушића „Приповетке једног каплара“ (стр. 163.—165. — задовољавају референта), Ст. Милованова на Рокнићеве преводе Шрама и Шпслера (стр. 165.—171. — Референат налази да је неподесан уџбеник „Математика“ Шрама и Шпслера) и Јов. Јанка Кнежевића на прву свеску прве књиге Басаричкове Pedagogijske enciklopedije (стр. 171.—174.). На крају ове свеске „Летописа“, на стр. 175.—183., записник је књижевног одељења од 21. октобра 1895 године; ту су штампани реферати Грчића и Милутина Јакшића на ова позоришна дела која су била стигла на расписане награде из фонда Јов. пл. Наке В. С. Миклушког: „Народни посланик“ шаљива игра у три чина, „Кућевни пријатељ“, шаљива игра у једном чину и „Тетке“ шаљива игра у три чина. Према рефератима није ни једна ова шаљива игра награђена.

Новосадске новине јављају да је ових дана изишла из штампе и 188. књига „Летописа.“

Списи наштампани овога месеца у државној штампарији. — I. *Књиге*: „Словарица за ученике I разреда основ. школе.“ Саставио *Мих. Јовић*, учитељ. 8-на, стране 1.—24. (с многим цртежима и сликама). —

„Граматика за IV-ти разред основне школе.“ По прописаном програму методски написао *Живојин П. Симић*. Четврто издање. 8-на, 1. — 89. страна. — „Лекције из српскога језика“ за II разред гимназије. Саставио *Љуб. Стојановић*. Четврто издање. Накладом књижарнице В. Валожића. 8-на, стр. 96. Цена 1 динар. — „Српска Историја за нижу основну школу.“ Израдио пок. *Јоксим Ст. Марковић*. Девето издање. 8-на. 1. до 124. страна. — „Карта Краљевине Србије“ по новој административној подели за основне школе. Израдио *Свет. Вучовић* учитељ. Цена 1·20 динара. — „Црквено обредословље за ученике средњих школа,“ од *архимандрита Фирмилијана*. 8-на стране I—VI и 1. до 84. (са 8 слика у прилогу). — „Састав и живот човечјега тела.“ Превео д-р *М. Јовановић — Батут* (из „Књиге о здрављу“) са 12 слика у тексту и једном бојадисаном таблицом. Издање Српске Књижевне Задруге. М. 8-на стр. 1.—43. — „Друга певанија“ *Змаја J. Јовановића*. Свеска друга. 30. књига Српске Књижевне Задруге. 8-на I—VII и 1.—278.— „Бијесни Роландо“ витешки еп у 46 пјесама. Спјевао Лодовико Ариосто, препјевао српски *Драгиша Станојевић*. Свеска друга (33. књига „Српске Књижевне Задруге). 8-на стр. 276 и IV. — „Рашко-призренска митрополија и национално-културна мисија Краљевине Србије у Старој Србији и Маћедонији.“ Написао *архимандрит Н. Дучић*. 8-на, стр. I—IX и 1.—84. Цијена пола динара или круне. — „Одбрана државâ и фортификација на крају XIX века.“ Реферат *М. М. Магдаленића*. В. 8-на I—XI и 1.—490 страна са 61-ом сликом на седам засебних листова. — „Брасство“ VII. Осамнаеста књига „Друштва Св. Саве.“ Уредио *Момчило Иванић*. В. 8-на 4. л. и 1. до 362. стране. — *Стенографске белешке* о седницама редовне Народне Скупштине за 1895. годину, сазване указом Његовог Величанства Краља од 27. октобра на дан 12 новембра 1895. године, у Београду. В. 8-на, стране 2079.

II. *Листови:* „Ратник“, лист за војне науке, новости и књижевност. Година осамнаеста, 1896. Књига XXV, свеска III за септембар. Издаје Главни Ђенералштаб. Уредник *Драгомир Вучковић*. В. 8-на стране 305. до 432. — „Српски Архив за целокупно лекарство“, орган Српског Лекарског Друштва. Година II, свеска 7. за јул. Уређује д-р *Јован Данић*. В. 8. стр. 369.—416. У прилогу је ове свеске 7. свеска „Народног Здравља“ стране 177.—200.

Назарени. — Познати роман Јаше Томића изишао је недавно и у другом издању. Има 240 страна велике осмине. Стаје 2 круне (2 дин.) а може се добити код писца у Новом Саду и у свима књижарницама. Натписи главних одељака ове књиге ови су: Парница око јерусалимске иконе. — Изникло је што је посејано. — Велики пост. — Назаренски „владика“. — Назаренство у затвору. — Зашто Пера Крњин није постао назарен? — Како се граби девојка. — Два суђења. — „Анђели“ и роб. — Гомила догађаја. — Први дани међу назаренима. — Назаренске удаваче. — Ко је крив назаренству? — Борба с назаренима у „скупштини“. — Успаљеници и успаљенице. — Милевина страдања. — Налицкана војска. — Болесно стање. — Српски поп и „назаренски владика“ у борби око свога оца. — Друштво добрих људи. — Назарени и смрт. — Намигуша тумачи св. писмо. — Шта може мртвац? — Како жене истерују „сотону“? — Развиђава се.

Психологија гомилâ. — Међу интересним преводима и вредним пажње читаочеве у новије се доба истиче Живана Живановића превод изврснога дела Густава Ле Бона „*Психологија гомилâ.*“ Превод овај прво је штампан у подлиску „Српске Заставе“, па је после одатле оштампан у књигу од 15 табака. Корисност овога дела за свакога је јасна ко год има посла или додира са масом *народном*, са *гомилама* у опште, или хоће на један поучан или исцрпан начин да их студира — вели се у књижевној обзнани ове књиге.

Из „Дела“. — Из свезака за јун, јул и август оштампано је све девет Хеденстјернових прича у књижицу под заједничким натписом: „*Одабране приче Алфреда Хеденстјерна*. Превод J. Д.“ Има 79 страна формата „Дела.“

Украдени тестаменат. — Опет један нов роман у српском преводу! Превео га је Ст. В. Велевит (псеудоним?) с немачкога, не казавши нам ни имена пишчева, што је требало учинити и да се није нашло за вредно потписати преводиоца. Можда се име крије у интересу прође самога романа, о ком се прича у огласу да је испреплетан веома чудноватим догађајима једнога човека, да би на тај начин привукао кога купца да за „Украдени тестаменат“ да динар и по.

Карта Краљевине Србије. — Како се у нас, дао Бог, све често мења, па и административна подела Србије, то није чудо што се готово сваке године јављају нове карте Краљевине Србије израђене по новој подели. Услед зимушње административне поделе Србије искрсла је потреба и новој карти. Свет. Вучовић, учитељ топчидерски израдио је нову карту и она је већ готова. Карта је у размери 1 : 500.000, у меком повезу и згодна да замени сваки атлас и сваку другу ручну књигу. Може се добити по захтеву и са штаповима. Цена је карти 1·20 дин.

Са белога града. — Под тим је именом издао Вој. Н. Карапанџић своје приповетке: *Једно добро срце*, *Регулација*, *Стари јади и Микина женидба*. Књига је изишла с илустрацијама Стојана В. Тителбаха о трошку књижарнице В. Валожића. По старом

правилу и овде препоручујемо младом писцу, да своје ствари не штампа тако брзо; има и за то доста времена. Ове четири приповетке нису особите вредности, али приказују писца у коме има и духа и воље за писање приповедака ове врсте. Мало више студије, много више пажње, а највише стрпљења па ће свакако Карапанџић успети. Безброј штампарских грешака, а и у језику врло много погрешака. — Књига је на 8-ни. Има 76 страна, а стаје динар.

Јуначки споменик. — Недавно смо добили са Цетиња, с годином штампања 1895., *Јуначки споменик*, пјесме о најновијим турско-црногорским бојевима, спјеване од великога војводе Мирка Петровића (На 8-ни, 170 стр. и 1 л.). У овој књизи има 29 јуначких песама, у којима се опевају разни црногорски бојеви у времену између 1852. и 1862. године, дакле за време владе пок. кнеза Данила I. Све је ове песме прво 1864. године издао архимандрит Никифор Дучић, коме је војвода Мирко „пушећи сипсију (чибук) и ако не хотећи испричао." Песме ове имају свакако интереса. Ово је издање, како стоји на корицама, треће. Стаје 50 новчића.

Џелату или лекару. — Под тим именом штампан је други део *Тасиних бележака* у „Српском Архиву за целокупно лекарство", одакле је и посебице оштампан у књижицу од 43 стране осмине. Ове су белешке нарочито интересне; њима хоће писац да обрати пажњу наших судија да се при доношењу пресуде обзиру и на душевно стање кривчево, јер се многе кривице врше у нередовном душевном стању. То је потврдио с неколико примера из туђинске криминалистике, а изнео је и преко 20 случајева из наше криминалистике. Требало би да наше судије ствари ове врсте пажљиво студирају.

Mira Kodolićeva — Тако се зове најновија приповетка Јосипа Козарца, која је ту скорице прештампана из белетристичкога хрватскога листа „Prosvjete." Ова је приповетка, како један познати хрватски критичар вели, „у главном слика из породичног живота, за право психолошка студија. Једно женско срце, душу једне жене пре и после јаког преврата у њену брачном животу, у њену целом бићу, приказује Козарац у „Мири", приказује фино, с пуно верности, пластично, како он то уме." — Ни ова приповетка као ни многа лепа књига из Загреба у Београд још није допрла, и ако су Београд и Загреб тако сада близу. Свему су криве наше рђаве књижарске везе; њих поправити треба да је посао свих мислених људи с обе стране. Тек би се тада могло мислити поуздано на узајамно зближење!

Naši domaći obrti. — У штампарији Чупака и Дујка у Сиску штампано је дело истакнутога натписа, које је израдио Ферде Хефеле, марљиви скупљач народнога обртнога назива. Ово је дело изишло уз припомоћ владе, Југославенске Академије, трг. обртне коморе, друштва за уметност и уметни обрт и друштва инжињера и архитекта. Уз дело додан је и „речник народног обртног називља", те ће „свакако добро послужити као грађа за обртничку техничку терминологију." Има ове одељке: Ткалчија по Лици и Крбави, Народно сукнарство и бојадисање; Чохаџија; Нешто о народном кроју и шаву; Босанска кућа; Народно лађарство; Наши домаћи млинови и млинарија; Народно дугарство и грађа за дугарско називље; Народна лончарија; Нешто о народној клесарији. Рјечник. — Дело ово има више илустрација, а стаје 70 новчића.

Povjestni spomenici grada Zagreba. — За историју Загреба, као и за историју Хрватске, од огромне су вредности листине, које је прибрао марљиви Иван Крст. Ткалчић, те их сада трошком града Загреба издаје под именом Povjestni spomenici slobod. kralj. grada Zagreba, prijestolnice kraljevine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske. И трећа је свеска те красне збирке недавно угледала света. Она обухвата време од 25 година и то од 1500. до 1526. године. Као и у ранијим двема свескама тако и у овој трећој писац прво прича, што је могао дознати из саопштених својих споменика, а потом даје саме листине, које су већином латинске, а које је он с великом марљивошћу и трудом не само прочитао већ и преписао и средио. Иза листина долази у овој свесци некрологиј, епиграфиј и натписи из тога доба, чега у првим свескама нема, уз то календар загребачке цркве, пребендарски статути, неке листине, које су раније биле писцу непознате, и исцрпан индекс. Ова свеска стаје три форинта а има CXX и 368 стр.

Istorija županije virovitičke. — Фердинандо пл. Шишић штампао је у Осеку у штампарији Јулија Пфајфера монографију под именом „Županija virovitička u prošlosti." Књига има сем предговора и додатка овиx десет одељака: I. Римско владање и сеоба народа. II Жупанија вировитичка до турског посвоја. III. Бискупија босанска или Ђаковачко-сријемска. IV Нутарње прилике жупаније вировитичке прије турског посвоја. V Владање турско. VI Рат за ослобођење и прво уређење. VII Фрањо барон Тренк и његови пандури. VIII Обновљење жупаније вировитичке и X Културне прилике концем XVIII вијека. Уз књигу су додати: грб жупаније у бојама, две карте жупаније у XV и XVIII веку и родословље грофова Пејачевића. — Књига ова стаје 4 форинте, а има 136 стр. вел. четвртине. Вировитички се жупан спомиње први пут 1269. год., а жупанија г. 1275. О животу ове жупаније у средњем веку мало сазнајемо из те књиге. Само два три спомена о појединим жупанима тамо до 1547. год., кад је и Вировитица пала под

турску власт. Али је и жупанија вировитичка била мања но данашња. Чини се, да је целу жупанију сачињавало вировитичко властеоство, које није ишло даље од околине Вировитице. — Данашњи обим добила је ова жупанија г. 1745., када су у Славонији ускрсле три жупаније — вировитичка, пожешка и сремска. До г. 1751. биле су уз Хрватску, а те године прида их Марија Терезија Угарској. Тако би до 1848., када се Славонија придружи Хрватској. Први је вировитички жупан, од како је враћен устав, био бискуп Штросмајер, за овим Делиманић, Петар гроф Пејачевић, Мирослав пл. Краљевић и Мирко Кршњави. Од г. 1886. жупаном је д-р Тодор гроф Пејачевић. —

„Вијенац“, по ком и ове податке о жупанији вировитичкој саопштавамо, није задовољан овом радњом Шишићевом: што на дугачко и широко прича о политичкој и црквеној историји Босне, кад се ова готово и не тиче вировитичке жупаније; а и с тога што је онај део, у ком прича о турском владању у Славонији и о раду за њено ослобођење, копија Смичикласа и Лопашића. Боље му се свиди израђен унутрашњи живот и најновија историја ове жупаније. Замера и карти ове жупаније из XV в., што су места означавана мађарским писменима а истиче и махне правописне и стилистичке.

Danica. — Отпочиње већ сезона календара за нову годину. Већ је један изишао и то познати календар светога јеронимскога друштва „Danica“ под уредништвом Рубетића. Календару овом сврха је поучно-забавна, те у њему има, како хрватски листови веле, доста лепих чланака те врсте. У њему су и животописи Миха Клајића, Анте Старчевића и Лад. пл. Кукуљевића; описи Вараждинских Топлица, Новога и Црквенице; стихови Н. Трнскога Кривоклетник итд. Као орган друштвени „Даница“ доноси и летопис његов, из кога дознајемо да друштво броји 12.828 чланова. Штампан је овај календар у 44 хиљаде примерака.

Košarica šale i satire. — Под тим је именом штампао Људевит Варјачић своју збирку шаљивих саставака оригиналних и преведених. Критика врло неповољно изрече суд о овој збирци, која је могла са свим изостати. Није било потребно прикупљати у књигу од 140 страна мале осмине ствари већ раније обављене по листовима, а садржине пролазне.

Статистика Босне и Херцеговине. — Прошле године априла месеца извршен је попис становништва у Босни и Херцеговини, о чијем смо ресултату у своје време („Дело“ књ. VII, стр. 156.) донели белешку према „Сарајевском листу“, а сада је земаљска влада издала књигу, у којој су *Главни ресултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895. са подацима о територијалном раздјељењу, јавним заводима и рудним врелима* (Сарајево, земаљска штампарија 1896. — На 4-ни, стране CIV и 778.) Приступ у овом делу има три дела: у I је говор о организацији и извођењу досадашњих пописа год. 1879., 1885. и 1895.; у II је аналитички приказ главних ресултата пописа у години 1895. с обзиром на раније пописе; у III су завршне напомене. Други део има неколика одељка, као: 1. Прираштај становништва. 2. Подела становништва по сполу и годинама с кратким поменом о телесним недостацима. 3. Деоба по вероисповести и звању с особитим обзиром на аграрно питање и 4. О насељености и организацији општина. У скоро изићи ће из штампе и *Резултати пописа стоке у Босни и Херцеговини од год. 1895.* Саопштавајући читаоцима о овим делима, обраћамо им на њих пажњу, јер цифре најбоље говоре.

Кроз Босну и Херцеговину. — И опет ново дело о Босни и Херцеговини! Познати немачки новинар *Хајнрих Ренер* штампао је у Берлину огромну књигу, којој је дао натпис Durch Bosnien — Herzegovina kreuz und quer. О овом делу сарајевска „Нада“ с похвалом говори, јер се писац дотиче и управе босанске те је хвали; шта више донела је и слику његову. Ренер је поделио ово своје дело у ове 32 главе — по „Нади“ —: На босанској железници; Постранце од трачница; Жељезаре у Варешу; Сарајево; Живот и рад у босанском главном граду; Из босанског живовања и љубовања; Ново доба у Сарајеву; Бисер Босне (Илица); У подручју Дрине; Из Горажда у Фочу; На граници новопазарског пашалука; Вожња на Дрини; Стари босански рудокоп (Сребрница); Према Зворнику; Идиличне вожње; Романија и Гласинац; Из Сарајева у Мостар; Главни град Херцеговине; Благај и врело Буне; Уздуж црногорске међе; У врту Херцеговине (Требиње); Далмацијом у долину Неретве; Долином Раме у Јајце; Краљевски град у Јајцу; Јајце и околица му у садашњости; Из Лашве преко Травника у Јајце; Долином Врбаса у Бањалуку; Бањалука; У насеобинама; из Бањалуке у Костајницу; Према Тузли; У подручју соли и угљена. — Књига има 481 страну велике осмине, са 35 слика и 253 сличице у тексту, које су радили В. Л. Арндт, Е. Арндт — Чеплин и др. познати стални сарадници „Надини.“ Неке су слике већ раније штампане у „Нади“, и по том судећи духовна веза постоји свакако између писца и — бар уредништва „Наде.“ Писац обећава да изда и други део, ако се свиди читаоцима ово што им сада даје у овој скупоценој књизи, којој је продајна цена врло ниска — форинту и 80 новчића.

Метеоролошка опажања у Босни и Херцеговини. — У државној штампарији у Бечу, о трошку босанске владе, штампана је књига под натписом Ergebnisse der metereologischen Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien-Hercegovina im Jahre 1894.

Године 1894. било је у Босни и Херцеговини 87 метеоролошких станица трећега реда, а најзнатнија је она на Бјелашници на висини од 2067 метара. И за наше метеорологе без сумње биће ова књига од интереса.

Стручно дело о Босни и Херцеговини. — Филип Бали штампао је у Бечу о трошку босанске владе први део своје радње Wasserbeuten in Bosnien und der Herzegowina. (Лексикона формат, стр. 92 и 24 таблице.) Нашим техничарима скрећемо пажњу на ово дело, које стаје 6 форината.

Русскія былины. — У прошлој свесци, стр. 341., јавили смо о зборнику Соболевскога, а сада хоћемо да јавимо о другом зборнику, који покретоше Н. С. Тихонравов и В. Т. Милер. Зборнику је натпис „Русскія былины старой и новой записи"; у њему су прибране штампане руске народне песме у покрајинским листовима, мање познатим брошурама и књигама; у зборник је ушло све то што је било познато у руској појесији последњега времена. К тому је додано и нових варијаната пре нештампаних. Ови нови додаци, како вели „Вијенац", дају својим варијанским карактером што по коју црту за испитивање нар. појесије.

Бугарски правни обичаји. — Познати бугарски правник и публицист *Стефан С. Боичев*, уредник листа „Юридически Прѣгледъ" почиње штампати као додатак овоме (уз септембарску свеску) *Сборникъ на блгарскитѣ юридическѫ обичаи*. За сад се штампа део први књиге I: Породично право. — Како ће издање изићи и засебно, то га ми овде само помињемо, да на њ свратимо пажњу наших читалаца, остављајући да о њему опширније проговоримо, кад цео овај део изиде из штампе.

Нов роман Ивана Вазова. — Јула месеца ове године угледао је света, као издање књижарнице Т. Ф. Чипева, нов роман *Ивана Вазова*, најпознатијега међу данашњим бугарским књижевницима. Роману је натпис *Нова Земља*, у коме се, у 7 одељака, износе догађаји из политичке историје ослобођене Бугарске, од 1878.—1885. год., када је проглашено сједињење Јужне и Северне Бугарске. По предмету о којем се прича, овај је роман продужење ранијега романа *Под игом* у коме је Ив. Вазов живим бојама оцртао стање, какво је било у Бугарској пред српско-турским ратом и за време његово до објаве рата руско-турскога. Нови је роман Ив. Вазова заснован на широкој епској основи: недостатак у живости радње надокнађују поједине сцене, примери и описи, на које, како изгледа, писац много полаже. Писцу, по свему судећи, као да је главно сликање живота, а не уметничко му схваћање. Свуда се осећа јако дах романтизма, услед чега зар и долази пишчева склоност, да занимљивост причања подржава контрастима којима се врло често служи, и случајностима, који су такође доста пута пресудни за ток догађаја. Поред многих описа који су проникнути доиста песничком топлином, има у овом роману много сцена, карактера, опажања, ради којих ће се овај роман читати са задовољством врло дуго, и ако по мишљењу многих није онако добар, као што беше „Под игом." У једној од свезака, које за овом дођу, донећемо опширнији реферат о овоме роману, с којим доиста вреди да се упозна наша читалачка публика.

НОВИНАРСТВО

Наставник. — Остала нам је неприказана још свеска за јун месец, јер јула и августа овај лист не излази. Два су чланка у овој свесци: Миленка М. Вукићевића „Ученичке задруге за штедњу у основним школама" и Спире Димитријевића „Неколико речи поводом расправе Љ. Давидовића „Методика зоологије и ботанике."" За њима су два лепа реферата С. Н. Томића на М. Дивковића Rečenicu i Hrvatsku Sintaksu и Драг. С. Обрадовића на д-ра М. Симона Handbuch der Erziehungs und Unterrichtslehre IV. B., II Heft, 1. Ab. Иза овога су три новине из науке и наставе: Новији погледи на природу елемената и материје, Синтеза беланчевинастога тела и О утецају спољних услова на облик биља; прва су два чланчића од П. М. Илића а трећи од П. Ст. Павловића. Даље су заступљени одељци: Рад у школи и за школу и Ковчежић. У прилогу је други табак Шевићева превода Кармана Мора „Пример рационалнога наставнога плана." — Овом свеском престао је бити уредником г. Х. Лилер који се за све време уредниковања трудио да „Наставник" што боље одговори својој сврси и да излази увек на време. Хвала му зато и од наше стране!

Српски Магазин. — Како „Застава" и „Срп. Глас" јављају, у штампарији Ђорђа Ивковића у Новом Саду штампа се *„Српски Магазин"*, годишњи часопис за 1897. годину за поуку, забаву и књижевност и ускоро угледаће света. За штампу га је приредио игуман манастира Бањскога код Рисна, Дионисије Миковић. У њему се штампају радови ових књижевних радника: митрополита Михајла („Писмо Клаудије Прокуле, жене Понтија Пилата"), М. Ђ. Милићевића („Један изабрани суд"; у њему се прича: како су се пок. д-р Љубомир Радивојевић и архимандрит Јовичић препирали: ко је већи песник, Гундулић или Сима Милутиновић, који је спев бољи: Осман или Србијанка? те најпосле пошли пред изабрани суд најбољих тада књижевника), Драгутина Ј. Илића („Српске пјесме"), проф. Александра Сандића („Песма пестиховна"), Лазара Т. Перовића („Теократска — калуђерска — влада у Црној Гори"), пароха Јована Шарића („Народни уреси код јужних Словена"), Петра Стев. Иванчевића („Српски народни

обичаји у босанској крајини“), Андре Гавриловића, Вл. Јовановића, В. Крстића, Ст. Бешевића, Р. Одавића и др. Изнеће до 15 табака а стаје форинту. — Чист приход иде фонду „Српскога Гласа“, да би могао излазити два пута недељно. Овом књигом „Српски Магазин“ започиње своју прву годину. Желећи да настави рад преходника свога „Српскога Далматинскога Магазина,“ ми од срца поздрављамо овај почетак са жељом да у скоро добијемо и књигу, о којој ћемо гледати коју више рећи. Препорукама „Српскога Гласа“ и „Заставе“ придружујемо се и ми.

Народна школа. — Месецом септембром почела је овоме листу за учитеље и све пријатеље основне школе друга година. Први је број ове друге године угледао света у Пожаревцу 15. септембра. У њему налазимо на првом месту од стране уредништва „Читаоцима — Учитељима“ неколико речи, у којима се казује потреба овога листа. Оно очекује помоћи само од учитеља, а нарочито отвора ступце радовима млађих другова, не би ли се образовало ново и млађе коло радника. Иза овога су два започета чланка: „Метод почетне наставе“ и „Држава према учитељима“, по том су ови одељци заступљени: школска хроника, наше зборисање, књижевност (Овде приказује Благ. Радојковић учитељ књижицу Милана Р. Милошевића „Природно, практично, јефтино и просто уређење народних школа и подизање просветне задруге“), Школске вести (стране). Лист излази два пут месечно, а стаје 4 динара годишње. Уредник му је и издавач Мих. М. Стевановић, учитељ у Пожаревцу.

Природа. — Бројем десетим завршио је овај бугарски илустровани лист „за наука, стопанство, лов и риболовство“ трећу годину изласка свога. Као премију добили су претплатници им „Въ царството на мравкитѣ. Очерки изъ живота и нравитѣ на мравкитѣ“ од Т. Богданова (превод). — На 4-ни, 1 л. и XX стр. са 19 слика у тексту. Последња свеска закаснила је, иначе година „Природи“ почиње априлом месецом. „Природа „излази месечно једном, само не јула и августа месеца. Стаје за Србију 6 динара. Уредник јој је Г. К. Христович у Софији.

УМЕТНОСТ

Гостовање Михаила Исаиловића у Народном Позоришту. — Господин Исаиловић, о чијем декламаторском вечеру проговорисмо прошле године на овоме месту, дошао нам је ове године у госте, да нам се прикаже и као глумац. Он није жалио труда научити две улоге на српском језику, који је у туђини за десетак година са свим заборавио. Прво је глумио песника Гренгоара у малој драми Банволовој (27. августа). Исаиловићево приказивање ове заморне али пуне ефекта улоге било је врло смишљено и топло. Гладнога, невољнога и занесенога песника народног играо је Исаиловић тако вешто и симпатично како се ретко виђало у нашем позоришту. Њему је ова улога боље пристојала него и самом Фијану, који је један пут играше код нас. На игри Исаиловићевој опажало се да је он изишао из немачке, декламаторске школе, али је баш то добро дошло за највећу сцену ове улоге: кад народни песник казује краљу — тиранину своју песму о обешенима. Недовољно познавање српскога језика и нетачан акценат сметали су му при игрању, али не толико да је то кварило утисак на гледаоце. А то баш показује да је он ваљан глумац. Својом одмереном и симпатичном игром Исаиловић је освојио публику већ у тој малој улози.

Још се боље показао Исаиловић у великој улози Фрање Мора у Шилеровим *Розбојницима.* Проучивши ову улогу из темеља и играјући је много пута пред немачком публиком, Исаиловић се, тако рећи, сродио с њом, те нам је приказао правога онога одљуда, који је могао постати само у врелој фантазији и осећајном срцу младога Фридриха Шилера. Било је српских глумаца, који су ову чудну, скроз романтичну улогу глумили, с вољом и с успехом, али је Исаиловић све надмашио. Он ову улогу игра с онаквим финим разумевањем с каквим је играју први немачки глумци, а тога не може бити на пример код Милорада Гавриловића, који је Фрању Мора глумио одмах по одласку Михаила Исаиловића. Не може се знати зашто је Гавриловић играо ту улогу сада, али се видело да он у њој не може имати успеха после Исаиловића. Гледали смо како се г. Гавриловић мучи с том улогом и готово нисмо могли познати тада у њему онога истога глумца, који је пре некога вечера онако лако и лепо приказао велику и тешку улогу салонскога јунака Оливија од Жалена у Димовој комедији *Деми Монд.*

Гостовање Михаила Исаиловића подсећа на оно доба у животу нашега позоришта, кад је на српску позорницу излазио покојни Бачвански, остављајући мађарску позорницу. Да ли би добро било увести овако спремнога и стручно школованога глумца какав је Михаило Исаиловић у нашу трупу, у којој има толико неупућенога недмлатка, — или је боље пустити Србина-уметника да се изгуби у пространом немачком свету? Зар се не може помислити да нам и овога вештака може отети загребачко позориште, које је присвојило и подигло толике наше глумце? Не би било рђаво да и на ово помисли управа нашега позоришта.

Г. Исаиловић отишао је у Тропаву, где је ангажован за годину дана. Желимо да га и до године видимо у нашем позоришту и у другим улогама. Овога уметника, и ако живи и ради у страном свету, не смемо заборавити: он је ипак наш човек, наше горе лист.

К.

РАЗЛИЧНОСТИ

Тијара краља Сајтафарна. — Велики европски мусеји надмећу се у прикупљању споменика античкога живота. Отуда се баснословне цене дају за поједине старине, нарочито у доба, када оне бивају ређе, када су већ скоро све нашле места у разним збиркама, јавним и приватним. Ну још од самога почетка скупљања старих споменика па до у најновије време поједини окретни и умешни људи вештачким путем умножавали су број старина: појављују се фалсификати, и то такви фалсификати, који варају и најбоље знаоце археологије. Ради смо да у овој белешци прикажемо један такав врло интересан фалсификат новијега датума, како га је изнео минхенски научник А. Фуртвенглер у свесци за август часописа Cosmopolis (стр. 572.–579.).

У априлу ове године париски мусеј у Лувру набавио је за четврт милиона динара стари златан накит, који је нађен у јужној Русији. Врло је занимљиво пратити пут, којим је грчка уметност прешла далеко до у земљу Скита и на ком нам излази на сусрет час сјајни сунчани зрак најчистијега грчкога стила час наоблачено небо само полугрчке полуварварске уметности. А баш у ову област долази горњи накит.

То је велика „тијара“ или нека врста округлога шлема од злата, врло богато украшена орнаментима и сликама; уз то иде и богата огрлица и два велика обоца. Ф. је одмах изјавио чиновнику у мусеју, да од свега није ни једно парченце право, сем може бити пасте од стаклета и гранати у огрлици, а тако и два мала оксидована комадића од бронзе, утиснута у шлем да би се њиме замазале очи, као да је све било изложено правој оксидацији. Све злато је модерна радња; ни један део није антички. Фалсификат се, сем самога материјала, још јаче види на уметничком раду. Целина је једна шарена збрка, скуп позајмљених мотива из најразнијих времена, од петога па до првога столећа пре Христа; уз то долазе и неколико изуметака, илустрација за Хомера, од човека чији појмови потичу из модернога позоришта. Ту има мотива, који су грчкој уметности потпуно непознати. У опште се и на тијари и на огрлици и обоцима види модеран рад: фалсификатор је могао да изведе чисту правилност фабричку, али није био у стању уздићи се у више регионе слободнога грчкога ручнога рада. А у том и јесте главна разлика између античке и модерне уметничке индустрије, што и најбоље имитације старога златног накита досадно и мртво утичу на човека на супрот оригиналима, јер су они мали фини орнаменти изведени сувише коректно, сувише круто и правилно, без дражи индивидуалног, некоректног али осећајног рада античког. И натпис на овом накиту указује на фалсификат. Према једном познатом писаном споменику из града Олбије, од прилике у доба Митридатово (по Момзену) или у трећем веку пре Хр. (како други узимају), варварски краљ Сајтафарн беше опсео овај град. Да би се ослободио беде с помоћу свога богатог суграђанина Протогена, даде богате дарове краљу. Ово је употребио фалсификатор за свој рад и натпис на круни, која већ сама собом даје лажан посао.

Све своје наводе Ф. је оснажио доказима. Уметничке подобности овога фалсификатора врло су незнатне. Мора се човек чудити, вели Ф., како су се за ове одвратне, ружне фигуре могли одушевити у Паризу, где влада префињено уметничко осећање? Чини се, да су драж новине и мамац да се има нешто необично били много јачи но уметничко осећање.

„Како је могло бити, да један такав мусеј као Лувр буде жртва тако грубе преваре? — Публика обично у таким случајима сверепо суди; она тражи непогрешност од својих чиновника. Ко је сам био чиновник у мусеју, учи се да блаже цени. Наметљива журба продавчева и лепа жудња да се не испусти из руку тако скупоцен добитак за домаћи мусеј могу по неки пут човека заслепити.“ Тако вели Ф., и ову је ствар изнео у јавност (а чекао је до сада да се то учини с друге стране) не да чини прекор заслужним научницима у Лувру, јер ни један мусеј није поштеђен од сличних обмана, већ само да би успео, да и ова тијара, као и други фалсификати, дође на заслужено место: у топионицу.

На послетку, у напомени додаје Ф., да је при закључку рукописа прочитао у Frankfurter Zeitung, како је и један руски научник опазио фалсификат тијаре, шта више показао и место фабрике (Оцаков).

—γ

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Србин — члан института за Међународно Право. — Наш сарадник, д-р Миленко Р. Веснић, изабран је ту скорице у Млецима за дописнога члана *Института за Међународно Право*. То је не само највеће одликовање за професора Међународнога Права, но је д-р Веснић сад први и једини члан тога одличнога друштва не само за Србију и Српство, него и за Угарску, Румунију и Бугарску, па и за Грчку, што је једини Грк, Сарипуло, атински професор, који је у њему био, умро пре 7—8 година, а другим Грком није његово место попуњено. Овом је избору претходио избор за члана Уређивачког Одбора органа Института, Revue de Droit International et de la Législation comparée, који још од 1869. излази у Бриселу. — Честитамо срдачно ово ново одликовање д-ру Веснићу.

† Димитрије Матов. — 15. септембра стигао је у Софију тужан глас, да је тога дана преминуо у Дрездн, где је отишао пре три месеца да потражи лека својој бољетици, *Димитрије Матов*, један од највреднијих и нај-

спремнијих млађих научника у суседне нам браће Бугара. И ако га је немила смрт уграбила још млада, у доба кад је он највише обећавао да привреди својим ра ом нејакој науци бугарској, опет је он успео досадашњим својим радовима научним извојевати себи видно место у ре у младих научњака бугарских. По нарави врло скроман, по раду оличена доброта, пок. Матов је био необично вредан и савестан у свима пословима којих се прихватао За њега би се доиста с правом могло рећи, да је

„Много хтео, много започео,
Час умрли њега је помео!

Д. Матов је био, као мало који, одушевљен патриота, који се свим срцем радовао сваком напретку бугарскога народа, па се с тога, готово се може рећи, с грозничавом журбом и несавладљивом енергијом прихватао свију послова. А за човека његове спреме и преданости напретку народном послова је било више, него што је његова доста слаба телесна снага могла издржати. За пок. Матова се доиста може рећи да га је одушевљење сагорело, да га је рад убио.

Д. Матов је рођен у Велесу, где му је породица и данас једна од највиђенијих. У времену борбе за словенску службу противу грчких владика она се видно истицала у редове првих бораца где је и доцније, кад је борба била крунисана успехом, остала верна егзархији и националним идејама, за које се она залаже. Тако се и пок. Матов, васпитан у бугарским школама, осећао као прави Бугарин и до смрти је остао беспрекоран патриота бугарски. Гимнасију је, ако се не варам, учио у Солуну, а више је школовање добио у Русији, где је био ученик чувенога филолога Потебње.

По свршетку школовања у Русији служио је неколико година као учитељ у солунској бугарској гимнасији. Ту је и отпочео радити на науци. Први му огледи на том пољу привукли су на њ пажњу учених слависта и развили у њему вољу да усаврши, даљим учењем, своје знање. За то је отишао у Немачку и у Аустрију, где је у Лајпцигу слушао лекције проф. Лескина, а у Бечу проф. Јагића. Отуда се вратио у Софију, где је остао све до јуна ове год., када је отишао у Немачку тражити лека својој болештини. У Софији је био с почетка учитељ бугарског језика и књижевности у државној гимнасији. Кад је отпочето издавање „Зборника за народне умотворине и језик“, њему је, као најбољем познаваоцу бугарскога језика, његових дијалектичких особина и народних умотворина, поверена редакција. Матову се има захвалити, што је овај „Зборник“ првом својом књигом успео стећи најпохвалније одзиве у научном свету. Последњих је година, уз те своје дужности, читао у Великој Школи, као приватни доцент, лекције о славенској етнографији. И ако се за савесно вршење ових дужности хоће много, врло много рада, опет је пок. Матов налазио времена да привређује и науци. Ретка је књига „Зборника“, у којој не би било његових прилога, или фолклористичких студија велике вредности, или реферата и оцена! Кад је 1892. покренут журнал „Български Прѣгледъ“ и пок. Матов је био један од најодушевљенијих му оснивача и највреднијих сарадника, у коме је, поред врло многих темељних оцена, написао и ваљане фолклорне студије: „Невера Љубе Грујичине“, један баладни мотив „Врзино коло и Неве“, опширне чланке о Бајландовим путовањима и студијама о Власима у Маћедонији и т. д. У „Зборнику“ су угледале света његове „Грчко-бугарске студије“, „Белешке о бугарској народној књижевности“; у „Периодском списанију“ вреди му, уз многе друге прилоге, студија „О узајамној замени јасних и муклих сугласника у ново-бугарском језику“ и т. д. То је само један незнатан део од обилатега му књижевнога рада, ради којега је доиста заслужио, да му се очува пријатан спомен у бугарском народу.

Смрт Д. Матова морамо жалити и ми Срби, јер је он био искрен пријатељ слоге и узајамности српско-бугарске. Последње догађаје, у којима се манифестовала тежња за ову слогу, он је прихватио врло одушевљено. Пок. Матов је био међу првима, који су похитали у Београд, да својим учешћем у тој манифестацији да израза осећањима своје љубави према нама Србима. Ако је којега Србина случај одвео у Софију, пок. Матов је био први, који би га најусрдније дочекао и са своје стране све учинио, да му бављење у бугарској престоници буде што пријатније и корисније. Кад је што имао да пише поводом наших претензија на Маћедонију, пок. Матов се увек умео одржати на висини објективнога расправљања и своје погледе бранити тоном који се мора поштовати, и кад се погледи не одобравају.

Д. Матов је био добар човек, одличан патриота, вредан научник и искрени пријатељ српско-бугарске слоге и заједнице.

Мир нека је његову пепелу и вечан спомен међу пријатељима!

Свет. Симић

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

78222